

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Germanoslavistika

PhDr. Veronika Sidó

Československo-gruzínské diplomatické vztahy v období Gruzínské demokratické republiky (1918-1921): Osobnost Jaroslava Svatoše – prvního československého konzula v Gruzii

Czechoslovak-Georgian diplomatic relations in the period of the Georgian Democratic Republic (1918-1921): Personality of Jaroslav Svatoš – first Czechoslovak consul in Georgia

Disertační práce

vedoucí práce

doc. Petra Košťálová, Ph. D.
prof. Francesco Caccamo

2025

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 15. února, 2026

PhDr. Veronika Sidó, v. r.

Poděkování

Děkuji Doc. Petře Košťálové a prof. F. Caccamovi za vstřícný přístup, neutuchající podporu a cenné rady. Dokončení této práce by také nebylo možné bez podpory mého muže, Alberta Sidó, který mi byl po celou dobu studia trpělivou oporou, za což jsem mu hluboce vděčná.

Klíčová slova

Jaroslav Svatoš, československo-gruzínské vztahy, Rakousko-Uhersko, Československo, Gruzie, Gruzínská demokratická republika, Rusko, diplomacie, paměti, vystěhovalectví, zahraniční politika, ruská otázka, Zakavkazsko,¹ Tiflis, diplomatická korespondence, politické zprávy, Ústava Gruzínské demokratické republiky 1921, právní transfer, Sokol v Gruzii, česká menšina na Kavkaze, konzulární služba, kulturní diplomacie

Key words

Jaroslav Svatoš, Czechoslovak-Georgian relations, Austria-Hungary, Czechoslovakia, Georgia, Georgian Democratic Republic, Russia, diplomacy, memoirs, emigration, foreign policy, Russian question, South Caucasus, Tiflis, diplomatic correspondence, political reports, Constitution of the Georgian Democratic Republic, legal transfer, Sokol movement in Georgia, Czech minority in the Caucasus, consular service, cultural diplomacy

¹ Pojem Zakavkazsko (rus. *Zakavkazje*, angl. *Transcaucasia*) je označením užívaným v ruském imperiálním a následně sovětském administrativním a politickém diskurzu pro oblast jižně od hlavního kavkazského hřebene, zahrnující dnešní Gruzii, Arménii a Ázerbájdžán. Termín vychází z perspektivy centra impéria (Petrohradu, resp. Moskvy) a v národních historiografiích jednotlivých kavkazských zemí je často vnímán jako vnější, mocensky podmíněné označení; v současné odborné literatuře je proto někdy nahrazován pojmem „jižní Kavkaz“. V této práci je pojem Zakavkazsko používán v dobovém a analytickém smyslu, v souladu s terminologií soudobých pramenů.

Abstrakt:

Disertační práce se zabývá vývojem československo-gruzínských diplomatických vztahů v letech 1918-1921, a to prostřednictvím osobnosti Jaroslava Svatoše (1871-1932), pedagoga, ředitele středních škol, předsedy Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu a později honorárního konzula Československé republiky v Gruzii. Práce si klade za cíl rekonstruovat a interpretovat jeho působení v širších politických, kulturních a sociálních kontextech dějin jižního Kavkazu a československé politiky. Svatošova osobnost, dlouhodobě spjatá s prostředím multikulturního Tiflisu, představuje jedinečný příklad aktéra, který překročil roli emigranta a stal se prostředníkem mezi dvěma státy vstupujícími do meziválečné Evropy.

Práce je založena na obsáhlé analýze ego-dokumentů (Svatošových pamětí z roku 1927), na studiu dobového tisku, archivních pramenů v České republice, Gruzii a Itálii a především na kritickém rozboru fondu *Tiflis, Josef Svatoš, Politické zprávy, 1921* uloženého v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky. Tyto dokumenty představují dosud nevyužitý soubor diplomatických zpráv zachycujících pád Gruzínské demokratické republiky v únoru 1921, následnou sovětizaci Gruzie a proměnu Svatošovy role z komunitního představitele v oficiálního zástupce Československé republiky.

Práce se věnuje třem tematickým oblastem. První část rekonstruuje životní dráhu Jaroslava Svatoše s důrazem na jeho pedagogické působení, kulturní aktivity a roli v organizaci české menšiny na Kavkaze, včetně formování sokolského hnutí. Druhá část analyzuje ideová východiska československé zahraniční politiky vůči Rusku a Zakavkazsku a interpretuje „gruzínskou otázku“ jako součást širší „ruské otázky“ mezinárodní politiky první československé republiky. Třetí část představuje kritickou analýzu Svatošovy diplomatické korespondence a hodnotí její přínos pro poznání československo-gruzínských diplomatických vztahů. Součástí práce je také kapitola věnovaná vlivu československé Ústavy z roku 1920 na vznik Ústavy Gruzínské demokratické republiky z roku 1921, v jejímž zprostředkování sehrál Svatoš klíčovou roli.

Disertační práce dokládá, že Jaroslav Svatoš představuje významného, dosud nedoceněného aktéra československé kulturní a diplomatické přítomnosti na Kavkaze. Zároveň prokazuje, že československo-gruzínské diplomatické vztahy byly formovány nejen oficiální diplomatickou politikou, ale také neformálními kontakty, kulturní výměnou a osobním nasazením jednotlivců. Práce tak přispívá k hlubšímu porozumění dějin středoevropské diplomacie a kořenům současných česko-gruzínských diplomatických vztahů.

Abstract:

This dissertation examines the development of Czechoslovak-Georgian diplomatic relations between 1918 and 1921 through the life and activities of Jaroslav Svatoš (1871-1932), a teacher, director of secondary schools, cultural activist and chairman of the Czechoslovak National Union in Tiflis and later Honorary Consul of the Czechoslovak Republic in Georgia. The study aims to reconstruct and interpret Svatoš's role within the broader political, cultural, and social frameworks of the South Caucasus and Czechoslovak foreign policy. His long-term engagement in the multicultural environment of Tiflis makes him a unique figure who transcended the position of an expatriate and became an intermediary between two newly formed European states.

The dissertation is based on extensive analysis of ego-documents (Svatoš's memoirs from 1927), period press, archival materials from the Czech Republic, Georgia and Italy, and above all on a critical examination of the archival collection *Tiflis, Josef Svatoš, Political Reports, 1921* held at the Archives of the Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic. These documents constitute a previously unused set of diplomatic reports capturing the fall of the Democratic Republic of Georgia in February 1921, the subsequent Sovietization of the country, and the transformation of Svatoš's position from community leader into an official representative of Czechoslovakia.

The work focuses on three major thematic areas. The first part reconstructs Svatoš's biography with emphasis on his pedagogical and cultural activities and his role in shaping the Czech minority community in the Caucasus, including the establishment of the Sokol movement. The second part examines the ideological foundations of the Czechoslovak foreign policy towards Russia and the South Caucasus, interpreting the „Georgian question“ as a part of the broader „Russian question“ of then Czechoslovak international politics. The third part offers a critical analysis of Svatoš's diplomatic correspondence, assessing its significance for understanding the evolution of Czechoslovak-Georgian diplomatic relations. A separate chapter explores the influence of the 1920 Czechoslovak constitution on the 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia – a transfer in which Svatoš played a decisive role.

The dissertation demonstrates that Jaroslav Svatoš was an important and previously overlooked figure in Czechoslovak cultural and diplomatic activities in the South Caucasus. It also shows that Czechoslovak-Georgian diplomatic relations were shaped not only by formal diplomatic efforts, but also by informal networks, cultural exchange, and individual agency. By integrating

these dimensions, the work contributes to a deeper understanding of Central European diplomacy and the historical foundations of modern Czech-Georgian diplomatic relations.

Obsah

1. Úvod.....	13
1.1. Téma a cíl dizertace.....	13
1.2. Metody práce a zdroje	18
1.3. Paměti jako historický pramen	26
1.4. Struktura práce	35
2. Jaroslav Svatoš – ruský Čech, gymnaziální profesor a ředitel.....	38
2.1. Československá duševní armáda na Rusi	42
2.2. Vystěhovalectví Čechů na Rus	50
2.3. Svatošova středoškolská studia na Krymu.....	63
2.4. Svatošova vysokoškolská studia v Moskvě (1890-1894)	82
2.5. Jaroslav Svatoš – pedagog a gymnaziální ředitel v Tiflisu.....	106
2.6. Jaroslav Svatoš – předseda Čechoslovácké národní jednoty a diplomat	118
2.7. Sokolské hnutí v Gruzii	134
2.8. Československá Ústava jako inspirační zdroj Ústavy Gruzie.....	157
2.8.1. Historicko-politický kontext vzniku Ústavy Gruzie (1917-1921)	158
2.8.2. Československá Ústava jako inspirace pro Ústavu gruzínskou	163
3. Československo-gruzínské diplomatické vztahy v letech 1918-1921: citace z dobové diplomatické korespondence	173
3.1. Československá zahraniční politika vůči Gruzínské demokratické republice.....	175
3.8.1. Ideová východiska československé zahraniční politiky	175
3.8.2. Koncepce ovlivňující postoj Československa k Rusku/Gruzii	178
3.8.3. Fáze vývoje československo-sovětských vztahů.....	185

3.2. Fond Tiflis, Josef Svatoš: Politické zprávy 1/1-31/12, 1921	191
3.2.1. Dis 1	199
3.2.2. Dis 2	211
3.2.3. Dis 3	214
3.2.4. Dis 4	228
3.2.5. Dis 5	233
3.2.6. Dis 6	236
3.2.7. Dis 7	238
3.2.8. Dis 8	241
3.2.9. Dis 9	243
3.2.10. Dis 10	247
3.2.11. Dis 11	251
3.2.12. Dis 12	252
3.2.13. Dis 13	260
3.2.14. Dis 14	265
3.2.15. Dis 15	267
3.2.16. Dis 16	271
3.2.17. Dis 17	273
3.2.18. Dis 18	276
3.2.19. Dis 19	279
3.2.20. Dis 20	282
3.2.21. Dis 21	285
3.2.22. Dis 22	290
3.2.23. Dis 23	294

3.2.24.	Dis 24	300
3.2.25.	Dis 25	302
3.2.26.	Dis 26	306
3.2.27.	Dis 27	308
3.2.28.	Dis 28	314
3.2.29.	Dis 29	315
3.2.30.	Dis 30	318
3.2.31.	Dis 31	321
3.2.32.	Dis 32	324
3.2.33.	Dis 33	326
3.2.34.	Dis 34	331
4.	Působení dalších československých představitelů na Kavkaze.....	339
4.1.	František Štilip	340
4.2.	Jaroslav Páral	356
4.3.	Vilém Hromádko	367
4.4.	Jaroslav Kuhn	377
5.	Závěr.....	395
6.	Bibliografie.....	402
7.	Přílohy	421
	Příloha č. 1: Portrét Jaroslava Svatoše.....	421
	Příloha č. 2: Abecední seznam pedagogických pracovníků působících na území dnešní Gruzie v předrevolučním Rusku dle sborníku A. Pospíšila „Československá duševní armáda na Rusí“	422
	Příloha č. 3: Úvodní strana pamětí Jaroslava Svatoše „Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele“, 1927	430

Příloha č. 4: Úvodní stránka fondu Tiflis, Josef Svatoš, 1921.....	431
Příloha č. 5: Sdělení ministra zahraničních věcí Gruzínské demokratické republiky Gegečkoriho o uznání Čechoslovácké národní jednoty de facto zástupcem československých zájmů při vládě Gruzie.	432
Příloha č. 6: Jmenování Jaroslava Svatoše honorárním konzulem v Tiflisu	434
Příloha č. 7: Dopis předsedy Revkomu Budu Mdivaniho E. Benešovi	435

1. Úvod

„ესე ასეთი სოფელი, არვისგან მისანდობელი,
წამია კაცთა თვალისა და წამწამისა მსწრობელი!
რასა ვინ ეძებთ, რას აქმნევთ? ბედია მაყივნებელი,
ვის არ შეუცვლის, კარგია, ორისავ იყოს მხლებელი.“

„Takový je tento svět, nikdo se nemůže na něj spolehnout, je prchavější než mžiknutí oka a zachvění řasy! Co tu hledáte? Oč se snažíte? Šťěstěna zná nás jen hanobit.“²

Závěrečné verše Rustaveliho eposu, psané na přelomu 12. a 13. století, vystihují zkušenost světa jako proměnlivého a nejistého prostoru, v němž je politický i osobní „řád“ jen krátkým okamžikem a jistota kdykoli podléhá zvratu. Tato reflexe pomíjivosti a křehkosti řádu nabývá zvláštního významu v souvislosti s Gruzínskou demokratickou republikou v letech 1918-1921 i s formováním československo-gruzínských vztahů v období rozpadu velkých impérií a zrodu nových států. Právě napětí mezi krátkým trváním politické nezávislosti, úsilím o evropskou orientaci Gruzie a proměnlivostí mezinárodního prostředí tvoří historický rámec, v němž se odehrává příběh Jaroslava Svatoše a počátků československo-gruzínských diplomatických vztahů, v němž se, mimo další, pohybuje i tato práce.

1.1. Téma a cíl dizertace

V roce 2023 si Česká a Gruzínská republika připomněly 30. výročí navázání diplomatických vztahů. Připomněly si 30 let výborné spolupráce, jejíž kořeny sahají do doby před více než sto lety, kdy, byť jen v historicky velmi krátkém okamžiku, existovala Gruzínská demokratická republika (1918-1921). Právě toto krátké období nezávislé existence Gruzie, v mnohém připomínající Rustaveliho obraz světa „prchavějšího než mžiknutí oka“, tvoří výchozí bod této práce. Počátky československo-gruzínských diplomatických vztahů byly v té

² RUSTAVELI, Šota. *Muž v tygří kůži*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958, s. 610.

době spojeny s přední osobností československé komunity v Tiflisu³ Jaroslavem Svatošem (1871-1932), pedagogem a ředitelem několika typů středních škol na přelomu 19. a 20. století, který na území Gruzie žil v letech 1896-1925.

V průběhu posledního desetiletí se autorka této práce v rámci své profese kariérní diplomatky Ministerstva zahraničních věcí České republiky intensivně zabývá česko-gruzínskými bilaterálními vztahy v celé jejich šíři, a to jak současnými, tak historickými. V průběhu tohoto období se především v letech 2012-2016 z titulu pozice zástupkyně velvyslance České republiky v Gruzii detailně seznamovala s vnitropolitickým vývojem současné Gruzie a jejím evropským a euroatlantickým integračním úsilím. Působení v teritoriu rozšířilo autorčiny teoretické znalosti praktickým způsobem, neboť měla možnost se prakticky podílet na rozvoji bilaterálních vztahů a podílet se aktivně na podpoře gruzínského evropského a euroatlantického směřování. Právě podpora evropských a euroatlantických aspirací Gruzie ze strany ČR přivedla autorku během zkoumání gruzínské historie k období nezávislé Gruzínské demokratické republiky v letech 1918-1921, jejím snahám o uznání nově vzniklé nezávislé Gruzínské demokratické republiky na mezinárodním poli, a v neposlední řadě k osobnosti Jaroslava Svatoše.

V souvislosti s ruskou agresí vůči Ukrajině, okupací 20 % gruzínského území Ruskou federací a výsledkem parlamentních voleb v říjnu 2024, které přineslo vítězství nyní proti-evropsky a z evropského pohledu proruský vystupující strany Gruzínský sen, vzrůstají i obavy z odklonu Gruzie od evropské a euroatlantické integrace, tak jak vzrůstaly před rokem 1921, kdy došlo k násilné sovětizaci Gruzie bolševickým Ruskem. Česká republika v rámci své oficiální zahraničně-politické pozice jednoznačně podporuje evropské a euroatlantické integrační úsilí Gruzie. Právě v tomto kontextu je Gruzínská demokratická republika v letech 1918-1921 počátkem snah o maximální přiblížení Gruzie evropským hodnotám již koncem druhé dekády minulého století, které by mělo být představitelům Evropské unie, včetně diplomatů, stejně jako současným gruzínským oficiálním představitelům připomínáno.

³ Tiflis, dnešní Tbilisi, hlavní město Gruzie. Tiflisem se toto město nazývalo do roku 1936. S ohledem na popisované období se práce striktně drží názvu Tiflis.

Zahraničně-politická aktivita představitelů Gruzínské demokratické republiky z let 1918-1921 a její historie je v současnosti velice dobře zpracována nejen gruzínskými, ale i dalšími zahraničními badateli, a to především ve vztahu k tehdejším mocnostem, které osud Gruzie určovaly. Jde především o Velkou Británii, Francii, Německo, Itálii a samozřejmě carské Rusko a Sovětský svaz. Česká historiografie se mnohem intenzivněji věnuje problematice zahraničních vztahů Československé republiky s evropskými mocnostmi a Sovětským svazem.

Pozornost československých a českých badatelů se však na všestrannou analýzu československo-gruzínských diplomatických vztahů v době vzniku Československa a Gruzínské demokratické republiky v letech 1918-1921 a průběh jejich vývoje dosud nesoustředila. V hledáčku badatelů zahraničně-politických témat se přirozeně mnohem častěji objevovaly vztahy československo-sovětské, v jejichž kontextu vývoj československo-gruzínských vztahů probíhal. Cílem této dizertace je proto postihnout „gruzínskou otázku“ československé zahraniční politiky v letech 1918-1921, a tím také alespoň částečně doplnit současné poznání v oblasti československo-gruzínských, nejen diplomatických, vztahů.

Dosud opomíjenou je pak především osobnost Jaroslava Svatoše, prvního, a na dlouhou dobu posledního, československého konzula v tehdejší Tiflisu a jeho přínos a podíl na rozvoji těchto vztahů. Předmětem této práce je obsahová analýza osobních pamětí a diplomatické korespondence Jaroslava Svatoše ilustrující vývoj československo-gruzínských diplomatických vztahů v uvedeném turbulentním dějinném období.

Svatošovo dosud nepublikované a opomíjené autobiografické dílo je unikátním příspěvkem nejen k tzv. historii mentalit, historické antropologii, ale i k dějinám diplomacie v období během a po první světové válce, tedy „zrychleného“ vývoje dějin po roce 1918 souvisejícího s rozpadem velkých impérií jako Rakousko-Uherska, carského Ruska či Osmanské říše. Tyto události sebou přinesly celou řadu politických, ekonomických a sociálních změn, včetně změny základních paradigmat a hodnotových schémat.

Tímto se otevírá prostor pro předkládanou disertační práci, která si klade cíle formulované v následujících výzkumných otázkách:

Jak se formovaly československo-gruzínské diplomatické vztahy v době existence Gruzínské demokratické republiky v letech 1918-1921? Jaký byl vztah

Československa/československé diplomacie ke Gruzii v daném období a jak se proměňoval?
Proč nebyly československo-gruzínské vztahy nikdy formalizovány?

Jakou roli sehrál v československo-gruzínských vztazích předseda Čechoslovácké národní jednoty a první československý konzul v Gruzii Jaroslav Svatoš?

Formulace těchto výzkumných otázek současně předjímá dvě základní roviny, které práce sleduje. První z nich představí klíčové faktory, které ovlivňovaly československo-gruzínské diplomatické vztahy a zmapuje jejich vývoj v období existence Gruzínské demokratické republiky, a to jak na straně Československa, tak Gruzie, který bude nezbytné zasadit do širšího historického rámce. Splněním tohoto cíle hodlá autorka mimo jiné ozřejmit českým diplomatům, politikům a dalším zájemcům doplňující střípky z tzv. „ruské otázky“ v československé zahraniční politice, a tím přispět k lepšímu pochopení základu současných česko-gruzínských diplomatických vztahů, potažmo k jejich prohloubení. Tato rovina je tak ve své podstatě vymezena roky 1918-1921, tedy dobou existence Gruzínské demokratické republiky. S ohledem na fakt, že k jistému průlomů v dalším vývoji československo-gruzínských vztahů došlo až po sovětizaci Gruzie v únoru 1921 a také dalšímu působení Jaroslava Svatoše v Tiflisu až do jeho nuceného návratu do Československa v roce 1925, přesahuje práce vymezený historický rámec.

V rámci druhé roviny sledovala autorka roli, kterou v rámci první uvedené roviny sehrála Čechoslovácká národní jednoty v Tiflisu a především její předseda Jaroslav Svatoš. Pozornost bude věnována činnosti, kterou jednoty plnila v uvedeném období, její hlavní a konkrétní úkoly. Cílem práce je také představit roli jednotlivých představitelů Československa v Gruzii se zvláštním důrazem na život a činnost „*ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*“⁴ v Tiflisu – Jaroslava Svatoše, ale i komplexní působení dalších představitelů tzv. československé duševní armády na Rusi⁵, která v její kulturní a pedagogické oblasti zanechala

⁴ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. profesora a ředitele*. Osobní archiv Jindřicha Svatoše. 1927.

⁵ POSPÍŠIL, Alois. *Československá duševní armáda na Rusi. Naše zahraničí*. Nákladem Národní rady československé, 1925-1926.

nesmazatelnou stopu. V tomto smyslu práce výrazně překračuje uvedený historický rámec, neboť vychází ze života Jaroslava Svatoše narozeného v roce 1871 a sleduje jeho životní osudy po vysídlení jeho rodiny v roce 1881 do carského Ruska, na Krym, jeho středoškolská a vysokoškolská studia a následné pedagogické působení v Tiflisu.

Při obsahové analýze jeho paměti autorka postupovala chronologicky a do jednotlivých kapitol shrnovala témata, která v určitém časovém úseku tvořila tematické celky a přinesla možnost určité generalizace ilustrující poměry v tehdejší carském Rusku. Mezi taková témata patří především téma vystěhovalectví Čechů na Rus od 60. let 19. století, dále česká emigrace na Kavkaze, středoškolský a vysokoškolský systém carského Ruska ve 2. polovině 19. století. Další témata, jako je vznik a vývoj sokolského hnutí v Gruzii či vliv československé Ústavy na vznik Ústavy Gruzínské demokratické republiky, jasně poukazovala na angažmá Jaroslava Svatoše související s československo-gruzínskými kulturními vztahy, a tak je v této práci nebylo možné opomenout.

Autorka si je vědoma, že řada představených témat by si zasluhovala důkladnější zpracování, než jaké rozsah její práce umožňoval. Ve své snaze zpracovat dané téma co nejdůkladněji k práci autorka připojila část obsahující důležité dokumenty ilustrující vývoj československo-gruzínských vztahů s cílem dokreslit obrázek představený v této práci.

Vzhledem k tomu, že téma problematiky vztahů Československa a Gruzie v letech 1918-1921 nebylo dosud komplexně zpracováno, představuje tato práce vůbec první pokus zdokumentovat vývoj politických a hospodářských vztahů mezi oběma zeměmi, a především vyzdvihnout neopomenutelnou roli Jaroslava Svatoše v tomto procesu.

1.2. Metody práce a zdroje

Práce je založena na rozsáhlé heuristice a budována ve své hlavní podstatě na archivním výzkumu a kritické obsahové analýze textu. Ucelený oficiální výklad politiky tehdejšího Československa vůči Gruzii se nedochoval, neboť zřejmě nikdy neexistoval, rekonstrukce vývoje vzájemných vztahů v mozaice roztržitého materiálu tak byla poměrně obtížná. Jednotlivé střípky vzájemných diplomatických československo-gruzínských vztahů bylo nezbytné skládat na základě mnohých dosud nepublikovaných archivních materiálů.

Při své práci využila autorka materiály z pražských archivů – především archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky obsahující politické zprávy z československých zastoupení v Tiflisu, Batumu,⁶ Moskvě a jiných československých úřadů, telegramy a zpravodajství z regionu. Jádrem práce je obsahová analýza fondu *Tiflis, Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, čís. 1-34* obsahující politické zpravodajství Jaroslava Svatoše z Tiflisu v období od ledna do prosince 1921 a psané z velké většiny ručně, často v ruském jazyce a místy nečitelně, což znamenalo vytvoření strojového opisu.

Další podstatné informace přinesla obsahová analýza diplomatické korespondence zachované ve fondech *Tiflis. Čsl. obchodní mise. Zprávy politické. 1920*, dále *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1920* a *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1921* obsahující zpravodajství dalších československých představitelů působících na území Gruzie paralelně s Jaroslavem Svatošem. Zpravodajství je psáno ručně v českém jazyce. Analýza těchto dokumentů umožnila vystopovat československo-gruzínské diplomatické vztahy od jejich úplných počátků. Vedle diplomatické korespondence obsahující politické a hospodářské zprávy z Tiflisu a Batumu byl v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky využit také materiál z personálního spisu Jaroslava Svatoše *Osobní výkaz. Jaroslav Svatoš* a osobní složky dalších československých představitelů působících na území Gruzie paralelně s Jaroslavem Svatošem.

⁶ Podoba *Batum* vychází z ruského (rusifikovaného) názvu užívaného v carském a raně sovětském období i v dobových diplomatických dokumentech, zatímco forma *Batumi* odpovídá gruzínskému názvu a je preferována v současné historiografii. V této práci jsou obě varianty používány podle pramenného kontextu.

Archivní materiál Ministerstva zahraničních věcí ČR poskytuje obraz zachycující politický a hospodářský vývoj v Gruzii, kroky demokratické, později sovětské, gruzínské vlády, nikoliv však postoje české strany vůči Gruzii. Snahou autorky proto bylo v omezeném časovém prostoru týdenního studijního pobytu v Tbilisi prostudovat archivní materiály gruzínského Ministerstva zahraničních věcí Gruzínské demokratické republiky, které se nacházejí v Gruzínském národním archivu, což mělo autorce umožnit zachytit danou problematiku komplexněji a především vyvážit zachycený historický obraz. V případě Gruzínského národního archivu se však jednalo spíše o badatelské zklamání, neboť zdroje týkající se Československa v něm obsažené jsou velice omezené a jejich přínos při rekonstrukci československo-gruzínských diplomatických vztahů minimální. Přesto považuji i toto poznání za velmi cenné, neboť dostupné dokumenty minimálně potvrzují některá předpokládaná fakta. Gruzínský národní archiv obsahuje materiály Ministerstva zahraničních věcí Gruzínské demokratické republiky, které se nacházejí v rozsáhlém fondu č. 1864 pokrývajícím roky 1918-1921. Dokumentů týkajících se československo-gruzínských vztahů se v této složce nachází jen velmi málo a jejich dohledání je velice obtížné. Jejich získání předpokládá základní orientaci v gruzínském jazyce a časovou náročnost při dohledávání dokumentů v takto rozsáhlém fondu bez bližší konkretizace. Dokumenty archivu analyzované v této práci by však měly dle gruzínských archivářů obeznámených s obsahem tohoto fondu, včetně bývalého ředitele Gruzínského národního archivu Antona Vačaradzeho, představovat veškeré dochované materiály v rámci československo-gruzínských vztahů v letech 1918-1921, s přesahem do roku 1922.

Další heuristická práce byla realizována během studijního pobytu v Římě. Návštěva italského Diplomatického historického archivu Ministerstva zahraničních věcí Itálie přinesla doplňující informace o diplomatickém sboru působícím v Tiflisu v samotném závěru existence Gruzínské demokratické republiky a v okamžiku jejího mezinárodního uznání *de iure* z pera italského konzula Vittoria Cerrutiho a další dokumenty zasílané Ministerstvem zahraničních věcí Gruzínské demokratické republiky italským partnerům. Informace italského konzula významně pomohly vytvořit obrázek diplomatické komunity, ve které se pohyboval i neoficiální představitel Československa v Gruzínské demokratické republice, tehdy předseda Čechoslovácké národní jednoty, Jaroslav Svatoš.

Disertační práce předkládá analýzu veškerých v současné době dostupných historických dokumentů týkajících se československo-gruzínských vztahů, které jsou autorce známy. Nelze však vyloučit, že budoucnost přinese další dokumenty, které by vývoj československo-gruzínských vztahů dále ozřejmily. Takové dokumenty představuje bezpochyby archiv Čechoslovácké národní jednoty, který s velkou pravděpodobností Jaroslav Svatoš při svém definitivním odjezdu z Gruzie v roce 1925 odvezl sebou. Objevení případných dalších dokumentů otevírá možnost hlubší analýzy československo-gruzínských vztahů.

Další cenný, byť opět kusý, materiál je obsažen ve fondech Ústředního vojenského archivu v Praze. Týká se především založení a činnosti Čechoslovácké národní jednoty v roce 1918 a vedené předsedou Jaroslavem Svatošem, jakožto klíčového hybatele československo-gruzínských vztahů krátce po vzniku samostatného Československa a Gruzie.

K poznání osobnosti a činnosti diplomata Jaroslava Svatoše se vedle výše uvedených archivních materiálů primárním zdrojem práce staly nedokončené a dosud plně nepublikované paměti Jaroslava Svatoše z roku 1927. Obsahová analýza tohoto ručně psaného ego-dokumentu, pramenu osobní povahy, jakožto cenného zdroje Svatošových osobních postřehů a názorů z nejrůznějších oblastí, včetně kulturních, politických, geografických či pedagogických otázek, si klade za cíl ilustrovat vliv carského Ruska na formování osobnosti Jaroslava Svatoše jako pedagoga a diplomata. Sám Jaroslav Svatoš je nazývá „*Vzpomínkami ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*“. Paměti se nyní nacházejí v soukromém archivu vnuka Jaroslava Svatoše, pana Jindřicha Svatoše. Autorce tohoto příspěvku se podařilo Jindřicha Svatoše kontaktovat a s jeho laskavým svolením paměti zapůjčit a zpracovat. Paměti Jaroslav Svatoš sepsal pro svého syna Alexeje, který se narodil v roce 1914 v Tiflisu. Z tohoto v češtině ručně psaného dokumentu o 121 stranách bylo pro potřeby další analýzy nezbytné učinit přepis.

V návaznosti na to práce čerpá nejen z faktografické roviny těchto pramenů, ale i z jejich vypovídající hodnoty pro dějiny mentalit a historickou antropologii. Svatošovy paměti umožňují nahlížet způsob jakým „ruský Čech“ vnímá prostředí carského Ruska, Kavkazu a později Gruzínské demokratické republiky, jak interpretuje vlastní životní dráhu a jak reflektuje politické změny, jichž je svědkem. Obsahová analýza osobních pamětí Jaroslava Svatoše byla v této práci chápána nejen jako pramenný příspěvek k rekonstrukci dějinných faktů, ale také jako prostředek k pochopení širší kulturní zkušenosti české komunity na Kavkaze a jejího

vnímání proměnlivého politického řádu. Tento přístup vychází z metodologie historie mentalit a historické antropologie, které se soustřeďují na zachycení způsobů myšlení, představ a emocí, nikoli pouze na událostní linii dějin. Ego-dokumenty – paměti, korespondence – jsou v tomto pojetí nikoli jen pramenem faktografickým, nýbrž výpovědí o hodnotových strukturách a kulturních oddílech, jež utvářely jednání jednotlivce i společenské skupiny.

Jaroslav Svatoš, působící na rozhraní tří civilizačních okruhů – českého, ruského a gruzínského – představuje mimořádně vhodný případ pro takovou interpretaci. Jeho paměti umožňují sledovat proměnu ruskou kulturou formovaného intelektuála, jež se kromě ruské kulturní tradice stal účastníkem tradice kavkazské a československé.

Svatošovy paměti a diplomatická korespondence představují dva žánrově odlišné, ale vzájemně se doplňující pohledy umožňující pochopit vývoj československo-gruzínských vztahů nejen v jejich politické, ale i mentální, kulturní a symbolické rovině. Tímto způsobem se disertační práce snaží naplnit cíl, který si stanovila v úvodní kapitole: propojit empirickou rekonstrukci dějin s interpretací jejich lidského rozměru a zachytit v osobě Jaroslava Svatoše symbolický most mezi českou a gruzínskou kulturní pamětí.

Podstatným druhem pramenného materiálu využitým v této práci je též publicistický materiál - noviny a nejrůznější vyhlášky a nařízení především propagandistického zaměření. Práce využívá novinového zdroje při předkládání faktografických údajů, potvrzujících zejména informace obsažené ve zpravodajství Jaroslava Svatoše, který ostatně sám své zpravodajství doplňuje zasíláním aktuálních čísel ruskojazyčného periodika *Pravda Gruzie*⁷. Noviny jsou v tomto případě významným doplněním studia archivního materiálu. Dalším často citovaným periodikem je gruzínský list *Ertoba*.⁸ Naopak československý tisk sehrál zásadní roli při sestavení kapitoly věnované vlivu československé ústavy na vznik ústavy Gruzínské demokratické republiky. Jednalo se o periodikum *Tribuna*.⁹

⁷ *Pravda Gruzie* byl deníkem Komunistické strany Gruzie. Začal vycházet po sovětizaci Gruzie v roce 1921.

⁸ Česky *Jednota*. Noviny Sociálně-demokratické strany v Gruzii. Vycházely v letech 1917-1921.

⁹ Deník profilující se jako noviny nezávislé na politických stranách. Vycházel v letech 1919-1928.

Dalším druhem publicistického materiálu byly již zmiňované vyhlášky a nařízení použité pro dokreslení určitého tématu či situace. Jedná se především o nejružnější carské oběžníky a nařízení, později o vyhlášky gruzínského Revolučního výboru provádějícího postupnou sovětizaci Gruzie.

Jako pramenný materiál byly v neposlední řadě použity vzpomínky a paměti dalších osobností, jakožto prameny dokreslující určité téma či situaci. Jedná se především o vzpomínky předsedy vlády Gruzínské demokratické republiky Noe Žordanii či gruzínského generála Giorgi Kvinitazdeho.

Ve své práci autorka taktéž použila soudobé projevy jednotlivých československých, gruzínských či sovětských činitelů. Především u československých činitelů zahrnujících prezidenta T. G. Masaryka či ministra zahraničních věcí E. Beneše bylo možné vysledovat základní linie československé zahraniční politiky vůči Rusku. V projevech gruzínských činitelů, jako byl Noe Žordania, je možné vysledovat pozici gruzínských představitelů během vzniku nezávislé Gruzie. V neposlední řadě u sovětských představitelů včetně V. I. Lenina či J. V. Stalina naopak nalezneme pozice zaměřené na sovětizaci Gruzie.

Práce dále vychází ze sekundárních zdrojů, které představuje odborná literatura použitá především pro objasnění souvislostí a složitého systému mozaiky zahraničních vztahů obou zemí a definici obecného historického rámce, do kterého je práce zasazena. Vzájemné vztahy obou zemí nepatřily k prioritním otázkám jejich zahraniční politiky, jejich vzájemné vztahy bylo proto nutné odvodit v širším rámci. V Gruzii, potažmo na Kavkaze, docházelo ve sledovaném období ke střetu vlivů ruských, tureckých, německých, britských či italských. Práce proto využívá prací historiků z těchto zemí, včetně moderní historiografie gruzínské, a to za účelem charakteristiky zájmů jednotlivých zemí, ale také jejich soupeření na Kavkaze. Opomenout však nelze, navzdory ideologickému zabarvení a účelovosti, ani československou či gruzínskou historiografii vzniklou za doby sovětské nadvlády. Při práci s ní je však potřeba mít vždy na paměti ideologickou determinaci. Je zřejmé, že čeští historikové se v dobách tzv. normalizace věnovali otázce Gruzínské demokratické republiky v rámci tzv. ruské otázky zcela okrajově. V podstatě během trvání Sovětského svazu neexistovala ani v historiografii gruzínské. Rozmach bádání v této oblasti přinesl v Gruzii až pád Sovětského svazu a s ním vznik tzv. druhé nezávislé Gruzínské republiky.

Přes svou tendenčnost je významným sekundárním zdrojem publikace Věry Olivové *Československo-sovětské vztahy v letech 1918-1922*, jejíž rozsáhlá badatelská práce prakticky vyčerpává téma rozvoje československo-sovětských vztahů nejen v rámci sledovaného tématu. Tato publikace umožnila autorce této práce základní orientaci v problematice, což bylo pro její vznik zcela zásadní. Pro základní orientaci v problematice bylo taktéž klíčové využití sekundární literatury týkající se dějin Ruska popisovaných zevrubně v publikaci Andreje Zubova *Dějiny Ruska 20. století*, dějin Gruzie, dějin diplomacie Československa, které vyčerpávajícím způsobem podal Jindřich Dejmek ve své publikaci *Diplomacie Československa, Díl I a II. Nástin dějin Ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918-1992)*, jeho zahraniční politiky vůči Rusku podané v publikaci Emila Voráčka *Vzájem velmoci*, a zahraniční politiky Gruzínské demokratické republiky. V rámci zpracování tématu práce nebylo možné se vyhnout otázce československých legionářů, jejichž repatriace tvořila jednu ze základních činností v rámci vývoje československo-gruzínských vztahů. V této oblasti autorka čerpala ze zevrubně zpracované monografie Daniely Brádleové *Vojáci či podnikatelé?*.

Při zpracování problematiky autorka využila odbornou literaturu psanou jednak ve světových jazycích – angličtině, francouzštině, italštině a ruštině, tak i v gruzínštině. Významné práce gruzínských autorů vyšly také ve světových jazycích.

Osobnost a především pedagogické působení Jaroslava Svatoše je popsáno v monografii, jejíž jediný exemplář se nachází v Národní pedagogické knihovně, kde od roku 1962 nebyl nikdy vypůjčen. Autorka této práce tak byla po více jak šedesáti letech jeho první českou čtenářkou. Jedná se o monografii gruzínského badatele Ivane Čkuaseliho *Český pedagog Jaroslav Svatoš v Gruzii*. Materiál je publikován v gruzínském jazyce a byl tehdejšímu Československu věnován předním sovětským komeniologem Davidem Onisimovičem Lordkipanidze (1905-1992). Lordkipanidze byl současně dědečkem vysokoškolské učitelky Univerzity Karlovy paní Mai Darčii, které vděčím za pomoc s překladem uvedené publikace. Publikace navíc obsahuje vložený dopis tajemníka Ústředního výboru Svazu Československo-sovětského přátelství ze dne 29. června 1962 informující o předání knihy při návštěvě Gruzínské SSR D. Lordkipanidzem s dodatkem, že se jedná o „velmi cenné pojednání pro gruzínský národ a pro vztahy mezi Československem a Gruzii“.

Působení Čechů na Kavkaze je věnována celá řada publikací vycházejících ve sledovaném období let 1918-1921 a dále ve 20. letech 19. století. Základním zdrojem se tak autorce stala publikace A. Pospíšila *Československá duševní armáda na Rusi*, kterou považuje za naprosto klíčovou nejen při pátrání po československých intelektuálech působících v uvedeném období na Rusi. Jedná se o unikátní a nepříliš známý soupis Čechoslováků, kteří svým působením zanechali nesmazatelnou stopu v kulturním rozvoji carské Rusi. Regionu Kavkazu a tamějšímu působení Čechů se taktéž věnoval Emanuel Fait, Eduard Valečka, Duchoslav Panýrek, František Krátký, Adolf Heyduk, Svatopluk Čech, Julius Zeyer a další. K problematice československé emigrace do Ruska a na Kavkaz se dochovala řada prací různého charakteru. K nejstarším pramenům patří cestopisné svědectví Karla Chotka *Čechové na Kavkaze* (1910)¹⁰ a souhrnné zpracování Jana Auerhana *České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze* (1920)¹¹, které zachycují dobový stav kolonií v širším kontextu Ruské říše. Na jejich základ navázaly moderní práce Jaroslava Vaculíka, především trilogie *Dějiny volyňských Čechů* (1997–2000)¹² a publikace *Češi v cizině 1850–1938* (2009)¹³, které představují nejucelenější analýzu české migrace na Východ. K celkovému rámování vystěhovaleckého fenoménu přispěl rovněž Stanislav Brouček svou knihou *Etapy českého vystěhovalectví* (2003)¹⁴. Stručnou odbornou syntézu poskytl Pavel Havránek v článku *Češi na Kavkaze* (2008)¹⁵. Českou komunitu na Kavkaze popsal také Jaroslav Svatoš ve svém příspěvku *Česká emigrace na Kavkaze* (1927)¹⁶. Tyto práce v souhrnu tvoří základní korpus literatury, který umožňuje uchopit československou emigraci do Ruska a na Kavkaz v její historické, sociální, regionální i kulturní šíři.

¹⁰ CHOTEK, Karel. *Čechové na Kavkaze*. Vzpomínka z cest. Národopisný věstník českoslovanský, 1910, roč. 5.

¹¹ AUERHAN, Jan. *České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze*. Praha: Československá vlastivěda, 1920.

¹² VACULÍK, Jaroslav. *Dějiny volyňských Čechů I: Vystěhování a život v carském Rusku 1868–1914*. Praha: Karolinum. 1997.

¹³ VACULÍK, Jaroslav. *Češi v cizině 1850–1938*. Brno: Masarykova univerzita, 2009.

¹⁴ BROUČEK, Stanislav. *Etapy českého vystěhovalectví*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2003.

¹⁵ HAVRÁNEK, Pavel. *Češi na Kavkaze. Stručná historie osídlované oblasti*. Národopisná revue, 2001, roč. 18, č. 1, s. 10–21.

¹⁶ SVATOŠ, Jaroslav. *Českoslovenká emigrace na Kavkaze*. Naše zahraničí, 1927.

Téma Gruzínské demokratické republiky se kromě výše uvedených zdrojů opírá o dobový materiál z roku 1921, kdy Gruzii navštívila delegace západních sociálních demokratů, jejíž součástí byl i významný německý sociální demokrat Karl Kautsky. Jeho dojmy a pozorování z Gruzie se dochovaly v jeho popisu soudobé Gruzie nazvaném *Gruzie - sociálně-demokratická rolnická republika* a přibližují tak podmínky a okolnosti, za kterých demokratická Gruzie fungovala, od přímého účastníka. Jeho pohled na tehdejší Gruzii považuje autorka práce za určitý germanoslavistický element, stejně tak jako roli Německa při vzniku Gruzínské demokratické republiky. Kautského historický dokument je současně předmětem analýzy dalších autorů, jejichž publikace byly použity v rámci sekundárních zdrojů. Jedná se především o britského historika Erica Lee a jeho monografii *Experiment: Gruzínská zapomenutá revoluce 1918-1921* a příspěvky a monografie dalších současných badatelů, např. Frederika Coeneho *The Caucasus*, Donalda Rayfielda *Edge of Empires. A History of Georgia*. V Česku se tématem dlouhodobě zabývá Adrian Brisku z Karlovy Univerzity.

Z metodologického hlediska se tak disertace pohybuje na průsečíku empirické archivní analýzy a kulturně-hermeneutického výkladu. Cílem není jen zrekonstruovat sled událostí, nýbrž zachytit jejich významy – způsob, jakým byly prožívány, ospravedlňovány a představovány. Takto pojatá metoda umožňuje propojit mikrohistorickou perspektivu jednoho aktéra s makrohistorickým rámcem proměn střední a východní Evropy na přelomu 19. a 20. století a zároveň chápat Jaroslava Svatoše jako symbolický most mezi českou a gruzínskou kulturní pamětí.

1.3. Paměti jako historický pramen

“Dějiny jsou totiž státní, ale paměť je člověčí”¹⁷

Navazujeme-li na výše vyložený kulturně-hermeneutický rámec, je přirozené přivést do středu analýzy konkrétního člověka a jeho svědectví. V evropské historiografii posledních desetiletí se tento „návrat člověka do dějin“ pojí s historickou antropologií, která – řečeno Richardem von Dülmenem – „staví konkrétního člověka s jeho jednáním, myšlením, pocity a utrpením do středu historické analýzy”.¹⁸ Tento zvýšený zájem o člověka jako aktivně jednajícího aktéra dějin, který nebyl pouze pasivně formován objektivním vývojem, reaguje na předcházející vývoj dějepisectví, všímající si spíše obecných vývojových procesů a struktur v oblasti politické, hospodářské a sociální. Z těch se ovšem již vytrácel člověk jako takový se svými konkrétními a specifickými rysy. Je jistě možné konstatovat, že např. politické dějiny jsou dějinami lidskými, neboť různá jednání, diplomatické smlouvy i bitvy se s trochou nadsázky bez člověka prostě neobejdou. A současně je však nutné si uvědomit, do jaké míry jsou tyto lidské dějiny dějinami lidí a o lidech. V této souvislosti pak vedle různých diplomatických protokolů a statistických údajů zachycujících trendy výroby, resp. porodnosti či úmrtnosti, vystupují znovu do popředí jako prameny vypovídající o samotném člověku jeho vlastní a bezprostřední výpovědi, tedy paměti a vzpomínky, protože jak poznamenal Václav Bělohradský: *“Dějiny jsou totiž státní, ale paměť je člověčí”*. A právě vzpomínky a paměti jsou jedinečnou vstupní branou, vhodným nástrojem umožňujícím onen deklarovaný návrat člověka do dějin, který před námi otevírá nové možnosti bádání a další prostory lidské existence v minulých dobách.¹⁹

Podle Milady Sekyrkové stojí výzkum dějin 19. a 20. století často na selektivitě pramenů, které badatelé považovali za důležité a publikačně zajímavé. Častěji do této skupiny patří písemnosti úřední povahy, hodnocené jako prvotní, a proto o nich obecně máme hlubší povědomí. Historiografie v posledních desetiletích se však ubírá jiným směrem než jen k

¹⁷ BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Mezi světy a mezisvěty*. Praha, 1997, s. 131.

¹⁸ VAN DÜLMEN, Richard. *Historická antropologie. Vývoj-problémy-úkoly*. Praha, 2002, s. 11.

¹⁹ RANDÁK, Jan. Životní světy, paměti a jejich interpretace. In: SEKYRKOVÁ, Milada, ed. *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha: Národní technické Muzeum, 2006, s. 80.

výzkumu politických dějin. Proto už dochází častěji i na ty ostatní typy pramenů neúřední povahy, narativní, soukromé – tedy korespondenci, deníky, paměti apod.²⁰ Ty se objevují ve chvíli, kdy člověk pocítil potřebu zachytit události, které se ho bezprostředně týkaly, případně se o ně podělit s druhými. Ze jmenovaných žánrů bývají nejméně spontánní memoáry, kdy pisatel, jenž se obrací k budoucímu čtenáři, se snaží vyhovět panujícím konvencím, podrobuje svůj text autocenzuře, také míra autostylizace bývá značná. V chronologickém sledu, s přihlédnutím ke kontextu širšího společenského dění, předkládá autor historii svého života skládající se většinou ze subjektivně reflektovaných epizod.²¹

Primárním narativním pramenem této disertace jsou „*Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*“ Jaroslava Svatoše (1927). Text vznikl krátce po jeho nuceném návratu do Československa a po téměř třicetiletém pobytu v Gruzii. Rukopis nese stopy opakovaným zásahů a úprav – a tedy i autorovy autocenzury a vědomé kompozice. V této perspektivě paměti nepodávají „čistý“ obraz minulosti, nýbrž odraz: průnik dějů do autorova prožívaného světa, rámovaný jeho identitou a zkušeností. Při práci s ním je třeba velké obezřetnosti v hodnocení a zdrženlivosti ve víře v objektivitu autorova pohledu a veškerá v nich obsažená fakta je třeba ověřovat. Jejich výpovědní hodnotu nelze nikdy podcenit, jen je třeba k nim přistoupit kriticky a patřičně je před vyslovením definitivního závěru verifikovat.²²

Veškerá fakta uvedená ve „*Vzpomínkách ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*“ Jaroslava Svatoše, stejně jako Svatošova diplomatická korespondence, tvořící spolu se Svatošovými memoáry interpretační bázi této práce, byla autorkou řádně verifikována a teprve poté zasazena do příslušného kontextu a dále rozpracována. Nekritické převzetí faktů obsažených v takovém prameni totiž představují jedno z největších úskalí práce s pramenem typu ego-dokument, což by mohlo historika dovést až k pokřivené interpretaci dané historické události. Prohloubení znalostí o jednotlivostech, zákulisí, které jinak může zůstat skryto, však

²⁰ SEKYRKOVÁ, Milada. *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha: Národní technické Muzeum, 2006, s. 3.

²¹ LENDEROVÁ, Milena. *Úvod do studia kulturních dějin*. Rozvojový projekt Fondu rozvoje vysokých škol. 2007, kap. 10 [cit. 2025- 03-02]. Dostupné z: www.upce.cz.

²² SEKYRKOVÁ, Milada: *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha: Národní technické Muzeum, 2006, s. 8.

patří k jednoznačným pozitivům využití pamětí a vzpomínek jakožto prvořadého historického pramene. Naopak základním limitem je subjektivní hledisko pamětí a vzpomínek. Výpověď může být často útržkovitá. Opakem může být naopak úmyslné „utváření“ minulosti k obrazu svému.²³

Potřebu zachytit události, které se ho bezprostředně týkaly, podělit se o ně s druhými, pocítil Jaroslav Svatoš v roce 1927 a po více než 50 letech strávených mimo české kulturní prostředí. I jeho memoárům chybí spontaneita, respektive je potlačena pravidelnou autocenzurou, kterou dokládá časté přepisování a úpravy ručně psaného textu. Na příkladu Svatošových pamětí lze vysledovat průběh tzv. malých dějin spolu s každodenní realitou představitele české menšiny v carském Rusku, člena intelektuální elity, jehož činnost spoluvytvářela mozaiku tehdejšího multikulturního Tiflisu. Svůj životní příběh přitom Svatoš používá jako rámec pro své subjektivní zachycení tehdejšího života a událostí. Popisuje svět a události v něm tak, jak je vidí a jak se ho bezprostředně dotýkají. Nenabízí tak pro historika snadno uchopitelnou minulou objektivní realitu, ale spíše průnik dějin a událostí do vlastního prožívaného života, který je pozorován jen pouze jím samotným, tak zachycuje svůj životní svět.²⁴

Velice výstižnou charakteristiku vzpomínek jako historického pramene a jeho hlavních úskalí nabízí již výše citovaný Jan Randák z Ústavu českých dějin FF UK. Prvním úskalím je podle něj cizost prostředí. Je třeba si především uvědomit, že pamětník k nám prostřednictvím svého textu promlouvá z prostředí vlastní kultury, která je odlišná od našeho současného postavení. Pisatel pamětí se pohybuje ve svém kontextu, který je nám jako badatelům prostě cizí, a kterému nemůžeme nikdy plně porozumět, a tím současně nikdy nemůžeme plně a dokonale proniknout do prostoru jeho životního světa, tady ani přímo jeho osobnosti. Můžeme se o tom v našich interpretacích pouze pokoušet, můžeme se snažit co nejlépe poznávat dobový kontext, společenskou situaci. Sbíráním těchto znalostí se můžeme dostávat stále blíže danému období, resp. kulturnímu kontextu, aby se nám pak podařilo konkrétní paměti co nejlépe

²³ JAKUBEC, Ivan. Paměti a vzpomínky jako prvořadý historický pramen? In: SEKYRKOVÁ, Milada. *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha: Národní technické Muzeum, 2006, s. 72-73.

²⁴ Ibidem, s. 81.

dešifrovat, nikdy však jejich textu neporozumíme dokonale, nikdy neodhalíme a nepostihneme jejich prostřednictvím dobovou pisatelovu skutečnost. Ve vztahu ke vzpomínajícímu jsme v jiné době, v jiném kulturním prostředí a přes veškerou snahu o co nejlepší objektivnější přístup, tedy o přístup zbavený myšlení ze současných pozic, se nikdy nemůžeme dokonale zbavit vlastních kulturních determinant. K pamětem tak přistupujeme jako svou dobou poznamenaní čtenáři, badatelé s vlastní myšlenkovou výbavou a s vlastním dobovým horizontem představ. Můžeme tak hovořit o cizosti originálu, který se nám v pamětech nabízí. Jsou totiž textem vůči nám vždy částečně uzavřeným, kterému plně porozuměl jen jejich pisatel, a které by mohly lépe pochopit jen osoby z pisatelova vlastního kulturního prostředí.²⁵ Vždy se tedy jedná o určitý kulturní dobový konstrukt, zásadně ovlivněný identitou autora, jeho vlastním kulturním prostředím, jeho subjektivní interpretací.

Randákem popsaná „cizost“ paměti jako historického pramene a nemožnost plného porozumění pisatelovu životnímu světu odpovídá širším metodologickým východiskům historické antropologie, dějin každodennosti, dějin mentalit a dějin emocí. Tyto přístupy chápou paměti nikoli jako transparentní otisk minulosti, ale jako kulturně a společensky podmíněnou interpretaci zkušenosti, formovanou identitou autora, dobovým kontextem a jazykovými prostředky dané epochy.

Tato východiska jsou plně aplikovatelná i na paměti Jaroslava Svatoše, které nelze číst jako přímé svědectví historické reality, nýbrž jako subjektivní vyprávění konstruované z perspektivy konkrétního aktéra a jeho životního světa. Svatošova vzpomínková reflexe je výrazně zakotvena v dobových hodnotách, normách a představách, které určují nejen výběr tematizovaných událostí, ale i způsob jejich interpretace a hodnocení. Paměti tak představují specifickou formu sebeinterpretace, v níž se individuální zkušenost prolíná s kolektivními vzorci myšlení a dobovým jazykem.

V tomto smyslu lze Svatošovy paměti chápat jako jeden z hlasů dobového diskurzivního pole, jak jej vyjadřuje koncept polyfonní historie inspirovaný Bachtinovou koncepcí

²⁵ RANDÁK, Jan. Životní světy, paměti a jejich interpretace. In: SEKYRKOVÁ, Milada: *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Praha: Národní technické Muzeum, 2006, s. 84-88.

„mnohohlasosti“.²⁶ Jejich výpovědní hodnota se neodvívá od míry faktografické přesnosti, ale od schopnosti zprostředkovat způsob, jakým autor svou minulost konstruuje, interpretuje a zasazuje do širšího rámce společenské zkušenosti. Zároveň je možné je číst v intencích kulturní poetiky a nového historismu, které zdůrazňují neoddělitelnost textu od okolností jeho vzniku, a v návaznosti na Foucaultovo pojetí diskurzu²⁷ jako text formovaný dobovým „vědění“, jež vymezuje hranice myslitelného a sdělitelného. Interpretace Svatošových pamětí se tak nutně odehrává jako střet autorova dobového horizontu s horizontem současného badatele.

Prostředí, v nichž se v rámci svých vzpomínek pohyboval Jaroslav Svatoš, se během jeho života opakovaně a výrazně proměňovala. Dětství strávené v české Luži, středoškolská studia na Krymu, vysokoškolské působení v Moskvě i následná pedagogická a diplomatická činnost v Gruzii představují rozdílné kulturní, jazykové a sociální kontexty, které zásadním způsobem formovaly jeho osobnost, zkušenost i způsob interpretace světa. Ve svých pamětech k nám Svatoš nepromlouvá z jediného homogenního prostředí, nýbrž z několika kulturních světů, které se výrazně liší nejen od kulturního horizontu současného badatele, ale i od prostředí, jež se paralelně formovalo v Rakousko-Uhersku a později v Československu.

Svatošovy vzpomínky tak nelze chápat jako ucelený obraz minulosti, nýbrž jako fragmentární výpověď vznikající na průsečíku individuální zkušenosti a širších historických procesů. To, co autor ve svém vyprávění zdůrazňuje, stejně jako to, o čem mlčí nebo co ponechává stranou, vypovídá nejen o jeho osobním prožívání, ale i o dobových normách, očekáváních a adresátech, k nimž své paměti implicitně směřuje. Paměťové vyprávění zde vystupuje jako součást polyfonního pole, v němž jednotlivý hlas získává význam teprve ve vztahu k jiným hlasům – přítomným i nepřítomným – a k tichu, které vyprávění obklopuje.

Z mikrohistorické perspektivy, inspirované pracemi Carlo Ginzburga,²⁸ lze Svatošův osobní příběh chápat jako analytickou sondu do širších politických, kulturních a mocenských

²⁶ BACHTIN, Michail. *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984, s. 6.

²⁷ FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové, 2002, s. 50-51, 70-71.

²⁸ GINZBURG, Carlo. *Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500*. Torino, 1976, prefazione, s. 18-20.

struktur své doby. Jeho zkušenost působení v ruském a kavkazském prostoru a následně v diplomatické sféře umožňuje sledovat, jak se konkrétní životní dráha jednotlivce z československého prostředí protíná s nadnárodními a globálními procesy. V tomto smyslu se Svatošovy paměti stávají příkladem globální mikrohistorie, v níž individuální osud nefiguruje na okraji „velkých dějin“, ale naopak umožňuje jejich konkrétní a lidské uchopení.

Výsledkem této interpretace není rekonstrukce přesného obrazu minulosti, nýbrž spíše její odraz – odraz světa, v němž pamětník žil a který prostřednictvím vzpomínek interpretuje. Z pozice dnešního badatele můžeme tomuto obrazu pouze nastavovat zrcadlo vlastní interpretace, vědomi si jeho historické a kulturní podmíněnosti. Právě díky tomuto zprostředkovanému odrazu se však z historického vyprávění neztrácí člověk ve svém vlastním prostředí – jedinečný aktér dějin, jehož individuální zkušenost zůstává čitelnou součástí širšího historického procesu.

Francouzský historik Pierre Nora ve svém výroku: „*O paměti se tolik mluví jen proto, že již žádná není*“²⁹ odkazuje na podstatný aspekt ztráty paměti způsobené střídáním generací – nejvýraznější je to v případě holokaustu a druhé světové války a mizení dobových svědků jakožto nositelů komunikativní paměti. Jejich zkušenosti a zážitky je proto nutné uchovat skrze různá média pro příští generace.³⁰ V případě pamětí vytvořených Jaroslavem Svatošem je proto nezbytné vzít v úvahu, že v době před a po jeho návratu do Československa v roce 1925 nebylo v tehdejší Československu široké povědomí o životě Čechoslováků na Kavkaze na přelomu 19. a 20. století, a že zřejmě považoval za důležité, aby se informace o působení Čechoslováků na Rusi, včetně Gruzie, uchovaly pro další generace. Otázkou proto zůstává, zda by jeho paměti spatřily světlo světa v případě, že by Gruzii opustit nemusel.

Svatošův odchod z Gruzie je možné chápat také jako určité trauma, se kterým nebyl schopen se do konce svého života smířit. Svědčí o tom jeho vlastní slova: „*Jan Ámos Komenský, který byl vyhnán ze své vlasti, umírá v cizině. Já umírám ve své vlasti, ale cítím se*

²⁹ KRATOCHVÍL, Alexander. *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: Komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Akropolis, 2015, s. 6.

³⁰ Ibidem.

jako emigrant.”³¹ Sepsání pamětí je tak proto možné vnímat i jako určité vyrovnání se s tímto traumatem.

Vedle paměťových pramenů představuje zásadní složku pramenné základny této práce diplomatická korespondence a politické zpravodajství Jaroslava Svatoše a dalších československých představitelů zasílané Ministerstvu zahraničních věcí ČSR z Tiflisu či Batumu. Jedná se o v podstatě o jediný dostupný a dosud nepublikovaný pramen ilustrující vývoj československo-gruzínských diplomatických vztahů.

Na dokumenty tohoto typu jsou samozřejmě kladeny určité nároky, jak po stránce jazykové, tak i obsahové. Diplomatická korespondence jako historický pramen nám poskytuje různé typy informací, a to jak objektivního, tak i subjektivního charakteru. Vyznačuje se určitým standardizovaným stylem, jazykovými prostředky, způsobem oslovení či formou závěrečného pozdravu. Ruský diplomat V. I. Popov uvádí, že pro diplomacii jsou důležité především literární vlohy a schopnosti, ideálně podložené specializací v humanitních vědách jako je historie a kultura.³²

Právě takovým vzděláním disponoval, jakožto absolvent Moskevské univerzity, fakulty historicko-filologické, Jaroslav Svatoš. Jeho diplomatická činnost zahrnovala navazování kontaktů, vedení jednání, sběr informací, konzulární agendu a mnohé další. Jednu z časově nejnáročnějších činností jeho diplomatické práce však představovalo vytváření dokumentů. Ve Svatošově případě se jednalo především o diplomatickou korespondenci s MZV ČSR a dalšími diplomaty působícími mimo Československo na zahraničních misích především v Moskvě, Cařihradu či Londýně zahrnující pravidelné informační politické a ekonomické zpravodajství. Zpravodajství tohoto typu vzniká v okamžiku potřeby informovat vedení své země o významných vnitropolitických či zahraničně-politických událostech v zemi působení. Téma, o kterém informuje, klade nároky na aktuálnost a analytické schopnosti pisatele. Předpokládá

³¹ ČKUASELI, Ivane. ჩეხი პედაგოგი იაროსლავ სვატოში საკართველოში. *Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši sakartveloši*. Tbilisi, 1962, s. 18.

³² POPOV, Viktor Ivanovič. *Sovremennaja diplomatija: Teorija i praktika*. Moskva, 2004, s. 411.

také zahrnutí určitých návrhů řešení či doporučení. Aktuálnost informací hraje vždy významnou roli.

Tvrzení obsažená ve Svatošových pamětech i v jeho diplomatické korespondenci byla podrobena kritické verifikaci a teprve následně interpretována v kontextu československo-gruzínských vztahů 1918–1921 s nezbytnými přesahy. Ego-dokument zde neslouží jako pouhá ilustrace, nýbrž jako rovnocenný pramen umožňující propojit empirickou rekonstrukci událostí s interpretací významů a motivací. Tento postup lze chápat jako kombinaci dvou často stavěných do opozice, avšak v praxi komplementárních metodologických optik: mikrohistorické (v italské tradici) a globálně-historické. Spojení mikrohistorické a „filologické“ pozornosti věnované dokumentaci individuálních životů, rozhodnutí a kontingencí s makrohistorickou analýzou systémových proměn umožňuje sledovat nejen to, **co** se stalo, ale také **jak** bylo dění aktéry nahlíženo, ospravedlňováno a prožíváno.³³ V tomto rámci lze přesněji postihnout, jak se rodily první československo-gruzínské vztahy a jak se v nich utvářela Svatošova role prostředníka.

Kritický přístup k diplomatické korespondenci Jaroslava Svatoše, i tomuto typu korespondence obecně, vyžaduje její konfrontaci s jiným typem pramenů, což však není pokaždé v plném rozsahu možné. Jednou z hlavních překážek tohoto postupu byla pro autorku určitá útržkovitost této komunikace daná nedochováním některých částí této korespondence do současnosti. Dalším interpretaci ztěžujícím faktorem je identifikace osob či událostí, náznaků či narážek, jejich zasazení do historického kontextu, ať již přímo v Gruzii či do kontextu mezinárodně-politického či vnitřní politiky československé.

³³ Microhistories of Armenian Early Modernity: A UCLA Workshop on Diaspora, Print Culture, Confession building, and Governmentality, c. 1512/1598-1789. [cit. 2026-01-17]. Dostupné z: Microhistories of Armenian Early Modernity: A UCLA Workshop on Diaspora, Print Culture, Confession building, and Governmentality, c. 1512/1598-1789 – AHA.

Všech výše uvedených limitací týkajících se pamětí a diplomatické korespondence jakožto historického pramene si byla při zpracování této práce autorka vědoma a s tím k jejich analýze přistupovala.

1.4. Struktura práce

Na teoreticko-metodologické úvody navazuje vlastní struktura disertační práce, která tyto principy uvádí do praxe. Uspořádání jednotlivých kapitol sleduje logiku pohybu od mikrohistorické roviny osobního svědectví Jaroslava Svatoše k makrohistorickému rámci formování československo-gruzínských diplomatických vztahů v letech 1918-1921. Práce tak spojuje biografickou perspektivu s analýzou politických a kulturních procesů a sleduje, jak se v životním příběhu jednoho člověka promítá proměna širších dějin a hodnotových struktur.

Cílem práce je předložit komplexní obraz vývoje československo-gruzínských diplomatických vztahů v letech 1918-1921, přičemž těžištěm interpretace je osobnost předsedy Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu Jaroslava Svatoše. Tento cíl určuje i kompozici celé práce, jejíž jednotlivé kapitoly na sebe navazují v posloupnosti odpovídající biografickému, tematickému i chronologickému vývoji.

Kapitola s názvem *„Jaroslav Svatoš - ruský Čech, gymnaziální profesor a ředitel“* představuje osobnost Jaroslava Svatoše a dobu, ve které žil a působil před svým usazením na Kavkaze. Kapitola sleduje jeho životní dráhu od dětství v Čechách přes studentská léta na Krymu a v Moskvě až po pedagogické působení v Tiflisu. V této biografické rovině se zároveň rozvíjí širší historické souvislosti – především fenomén českého vystěhovalectví do carského Ruska, proměny ruského školského systému a kulturní adaptace české menšiny v mnohonárodnostním prostředí.

Zvláštní pozornost je věnována také Svatošovu postupnému přerodu z pedagoga v diplomaticky jednajícího zástupce československých zájmů, který již před vznikem samostatného Československa navazoval kontakty s představiteli gruzínské společnosti a po roce 1918 sehrál klíčovou roli v rozvoji československo-gruzínských vztahů. Důraz je proto kladen na činnost Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu, kterou Svatoš vedl, a jejímu podílu na organizaci krajanské komunity, repatriačních aktivit a kulturních projektů, jako je například založení sokolské jednoty „Ševardeni“.

Název kapitoly je aluzí na Svatošem vlastnoručně sepsané a dosud nepublikované paměti z roku 1927, ego-dokument prezentující životní příběh Jaroslava Svatoše a současně primární pramen této práce. Kapitola je zasazena do souvislostí společenských proměn carského Ruska ve 2. pol. 19. století, které měly na působení Jaroslava Svatoše bezprostřední vliv.

Části kapitoly věnované Svatošovu středoškolskému vzdělání na Krymu a vysokoškolskému vzdělání v Moskvě ilustrují proměny tehdejšího ruského školského systému a studentského života. Prostřednictvím pedagogického působení Jaroslava Svatoše představuje kapitola systém středoškolského vzdělávání v Tiflisu prvních dvou dekád 20. století společně s tamějšími společenskými poměry a specifikou Kavkazu jakožto ruského teritoria podléhajícího rusifikaci. Kapitola v neposlední řadě zohledňuje významný aspekt diplomatické role Jaroslava Svatoše po vzniku nezávislého Československa a Gruzínské demokratické republiky v roce 1918.

Následující kapitola, nazvaná „*Československo-gruzínské diplomatické vztahy v letech 1918-1921: citace z dobové diplomatické korespondence*“, představuje jádro práce. Prostřednictvím detailní analýzy dobové diplomatické korespondence rekonstruuje formování československo-gruzínských diplomatických vztahů v letech 1918-1921 na pozadí tzv. ruské otázky československé zahraniční politiky. Kapitola vychází z ideových a politických koncepcí, jimiž se řídili hlavní představitelé československé diplomacie T. G. Masaryk či Edvard Beneš a ukazuje, jak byly tyto koncepce aplikovány v kavkazském prostoru.

Nejrozsáhlejší část kapitoly tvoří rozbor archivního materiálu z fondu Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky *Tiflis, Josef Svatoš, Politické zprávy, 1921*, který umožňuje sledovat konkrétní vývoj vztahů v období zanikání Gruzínské demokratické republiky a počátků její sovětizace.

Kapitola zároveň tematizuje Svatošův návrat do Československa v roce 1925 a jeho nedoceněný přínos pro československou diplomacii, včetně podílu na vzniku gruzínské ústavy inspirované československým ústavním modelem.

Kapitola s názvem „*Působení dalších československých představitelů ve sledovaném období na Kavkaze*“ rozšiřuje pohled práce nad rámec Svatošovy osobnosti. Představuje činnost dalších československých představitelů, kteří na území Gruzínské demokratické republiky působili v letech 1918-1921 paralelně s ním – zejména majora Františka Štilipa, konzuly Jaroslava Párala a Viléma Hromádka či honorárního místokonzula Jaroslava Kuhna. Jejich politické a hospodářské zpravodajství, dochované v Archivu MZV ČR, doplňuje obraz československého působení v Gruzii o další perspektivy a umožňuje postihnout mozaiku tehdejších zájmů Československa na jihovýchodním okraji Evropy.

Tato kapitola uzavírá analytickou část práce a zároveň vytváří rámec pro závěrečné shrnutí, které zhodnocuje, jak osobní činnost Jaroslava Svatoše a jeho současníků přispěla k formování československo-gruzínských vztahů a jaký symbolický odkaz z jejich působení vyplývá pro dnešní diplomatickou praxi.

Úvodní kapitola vymezila tematické, metodologické i pramenné východisko práce. Představila historický rámec vzniku československo-gruzínských vztahů, formulovala výzkumné otázky a načrtla metody, které umožňují tyto vztahy zkoumat nejen jako diplomatickou skutečnost, ale i jako kulturně-symbolický proces. Spojením archivního výzkumu, analýzy ego-dokumentu a hermeneutické interpretace byla vytvořena platforma, která umožňuje sledovat, jak se velké dějiny promítají do individuální zkušenosti a jak osobní paměť vstupuje do kolektivního dějinného vědomí.

Na tomto základě se disertační práce obrací k samotné postavě Jaroslava Svatoše, jehož život a činnost představují průsečík několika kulturních a politických světů – českého, ruského a gruzínského. Následující kapitola proto sleduje Svatošovu životní dráhu nikoli jen jako biografii, ale jako mikrokosmos dějinné zkušenosti – příběh člověka, který se stal zprostředkovatelem kulturního a diplomatického dialogu mezi střední Evropou a Kavkazem.

2. Jaroslav Svatoš – ruský Čech, gymnaziální profesor a ředitel

V perspektivě metodologického východiska a pramenného rámce úvodu vstupuje do popředí Jaroslav Svatoš (15. 5. 1871 v Luži u Vysokého Mýta - 22. 7. 1932 v Praze), pedagog a ředitel několika typů středních škol na přelomu 19. a 20. století na Rusi, čelní představitel československé komunity na území dnešní Gruzie v letech 1894-1924 a 1. československý honorární konzul v roce 1918 nově vzniklé Gruzínské demokratické republiky (1918-1921). Patří do širší plejády osobností, které Alois Pospíšil označil jako „československou duševní armádu na Rusi“³⁴ - skupinu, jež svou dlouhodobou vzdělávací a kulturní činností zanechala výraznou stopu v prostředí carského Ruska a posléze v Gruzii.

Z hlediska terminologického lze Svatošovu životní dráhu zařadit do širšího rámce české emigrace druhé poloviny 19. a počátku 20. století, avšak s důležitým upřesněním. Nejedná se o exulanta v politickém smyslu slova, nýbrž o představitele dlouhodobě usazené krajanské elity, jejíž identita se utvářela na pomezí původního národního ukotvení a aktivního působení v hostitelském prostředí. V tomto smyslu odpovídá Svatošův osud typologii českého emigranta, jak ji na příkladu Josefa Václava Friče analyzoval Stanislav Brouček³⁵ – tedy osobnosti, která si i v zahraničí zachovává silné národní vědomí, avšak současně se stává prostředníkem mezi různými kulturními a politickými prostory.

Svatošovo působení na Rusi a následně v Gruzii tak lze chápat nejen jako individuální životní dráhu, ale jako součást širšího fenoménu české „duševní emigrace“, jejíž aktéři sehráli významnou roli při přenosu kulturních, vzdělávacích a politických vzorců a později se podíleli i na formování prvních mezinárodních kontaktů nově vzniklého Československa.

³⁴ Termín „Československá duševní armáda na Rusi“ použil ve svém unikátním soupisu stejného názvu cca 700 pedagogických pracovníků působících na Rusi do revoluce v roce 1917 Alois Pospíšil (1851-1929). Sborník byl publikován u příležitosti padesátiletého výročí jeho pedagogické činnosti v časopise *Naše zahraničí*, sborníku Národní rady Československé v letech 1925-1926.

³⁵ BROUČEK, Stanislav. Josef Václav Frič – předobraz osudu českého emigranta. *Český lid*, 1999, č. 2, s. 97–112.

Primárním přímým pramenem této kapitoly je soukromý archiv Jaroslava Svatoše, zejména jeho nedokončené paměti sepsané v roce 1927 pro syna Alexeje a dnes v majetku vnuka Jindřicha Svatoše. Tyto texty – spolu s diplomatickou korespondencí – umožňují rekonstruovat Svatošův životní příběh jako mikrohistorii zasazenou do širších politických proměn epochy. Paměti jsou cenným zdrojem Svatošových osobních postřehů, názorů a komentářů z nejrůznějších oblastí, včetně kulturních, politických, geografických či pedagogických otázek. Sám Jaroslav Svatoš je nazývá *Vzpomínkami ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*.

Kapitola postupuje chronologicky: od vystěhování rodiny do Ruska přes středoškolská a univerzitní studia až k pedagogické a veřejné činnosti v Tiflisu. Současně kontextualizuje Svatošovu zkušenost v rámci českého vystěhovalectví na Rus, působení dalších českých vzdělanců a proměny ruského středního a vysokého školství. Svatošovy paměti přitom zachycují také síť kolegů a výrazných osobností kulturního a politického života předrevolučního Ruska a poskytují plastický obrázek každodennosti jak v ruském prostředí, tak na Kavkaze.

Po absolvování historicko-filologické fakulty Moskevské univerzity (1894) nastoupil Svatoš do služby v Tiflisu. Tím se zařadil mezi početnou skupinu středo- a jihoslovanských filologů, které ruské úřady cíleně zvaly kvůli nedostatku učitelů klasických jazyků. Obrací se proto na československé, chorvatské či slovinské filology s nabídkou služby na ruských školách za na tu dobu velmi dobrých podmínek. Ruský tisk tento fenomén někdy ironicky nazýval „*novým vpádem Varjagů do Ruska*“. K službě v Rusku se totiž tehdy přihlásil značný počet českých profesorů i profesorů dalších národností. Výraz o „*novém vpádu Varjagů do Ruska*“ pochází z obrazného vyjádření Jurije Galabutského (1863–1928), publicisty a učitele ruského jazyka na chlapeckém gymnáziu ve Feodosiji, který Čechy, pozvané v největším počtu, nazývá Varjagy historie klasického gymnázia.³⁶ Tehdy speciálně vytvořený Institut slovanských stipendistů připravil během 15 let své existence (1866–1880) 175 učitelů klasických jazyků pro ruská gymnázia pocházejících z rakousko-uherské monarchie (z toho cca 86 Čechů, 45 Rusínů,

³⁶ GALABUTSKIJ, Jurij. *Iz nědavného prošlogo našich klassičeskich gimnazij*. Russkaja škola, 1902, č. 4, s. 95.

14 Slovinců, 11 Slováků, 1 Srba a 1 Chorvata).³⁷ Slovem „čeští profesori“ se však rozuměli všichni profesori z rakouských Slovanů.³⁸ Většina z nich přijala carské poddanství, někteří z nich konvertovali k pravoslaví. Největší odpovědnost za výuku klasických jazyků v prvních letech uvedení nového vzdělávacího směru, tzv. klasicismu,³⁹ ležela na bedrech Čechů. Někteří z nich dosáhli hodnosti inspektora či ředitele gymnázia. Jedním z nich byl např. Anton Dobiáš, inspektor a profesor historicko-filologického institutu v Něžině.⁴⁰ Absolventi tohoto institutu sestavili pro ruské školy více než 40 učebnic, čímž se zasloužili o to, že ruské školy měly k dispozici materiály pro studium gramatiky klasických jazyků, tak jako školy evropské.⁴¹

Jednalo se o skupinu českých emigrantů z Rakousko-Uherska působících v kulturní oblasti, která nabyla vysokoškolské vzdělání buď v Čechách, nebo v Rusku, a věnovala se učitelskému povolání mimo jiné na kavkazských středních školách. Řada z nich dosáhla vynikajícího postavení a uznání své činnosti.⁴² Vedle středoškolských učitelů tvořili skupinu českých kulturních pracovníků na Kavkaze hudebníci, profesori na konservatoři, dirigenti či vojenští kapelníci. Třetí skupinu, silnou počtem a vynikající svým významem, tvořili Sokolové – profesori tělocviků na kavkazských školách.⁴³ Česká emigrace na Kavkaze nebyla příliš silná počtem, „vykonala však dosti mnoho drobné práce a českého jména nezhaněla“.⁴⁴ Tato kulturní

³⁷ PTICYN, Andrej. *Rusiny v Institutě slavjanskich stipendiatov (1866–1882 gg.)*. Rossija, 2022, č. 70, s. 93.

³⁸ KOVÁŘÍK, Fedor. *Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství*. Praha, 1932, s. 95.

³⁹ Terminus technicus. Nový vzdělávací směr v systému ruského vzdělávání zavedený v roce 1871; jeho význam je dále v textu podrobně vysvětlen.

⁴⁰ POSPÍŠIL, Alois. *Československá duševní armáda na Rusi*. Naše zahraničí. Národní rada československá, 1925, roč. 6, s. 26.

⁴¹ BASARGINA, Jekatěrina Jurjevna. Iz istorii klassičeskogo obrazovanija v Rossii: Učitel'skij institut stipendistov. *Indoevropejskoje jazykoznanije i klassičeskaja filologija*. [cit. 2025-11-21]. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/article/n/iz-istorii-klassičeskogo-obrazovanija-v-rossii-uchitel'skij-institut-slavyanskikh-stipendiatov>.

⁴² SVATOŠ, Jaroslav: *Československá emigrace na Kavkaze*. Naše zahraničí. Národní rada československá, 1927, č. 1, s. 19.

⁴³ Ibidem, č. 2, s. 20.

⁴⁴ Ibidem, č. 3, s. 1.

migrace neznamenal jen přesun pracovních sil: šlo o promyšlený transfer kurikul, metod a pedagogické etiky.

V Gruzii, kde Svatoš působil více než 30 let (1894-1924), a kde se velmi aktivně podílel na společenském životě tamější československé komunity, zanechal společně s dalšími Čechy významný odkaz, a i po návratu do Československa s Gruzii udržoval intenzivní osobní i profesní kontakty.

2.1. Československá duševní armáda na Rusi

„Pracuj každý s chutí usilovnou

Na národu roli dědičné,

Cesty mohou býti rozličné,

Jenom vůli všickni mějme rovnou.“

Ján Kollár⁴⁵

Jméno Jaroslava Svatoše nechybí v soupisu pedagogických pracovníků působících do revolučního roku 1917 v carském Rusku vydávaném postupně v letech 1925-1926 v periodiku *Naše zahraničí*. Jedná se unikátní soupis cca 700 československých pedagogických pracovníků, učitelů a profesorů, který sestavil Aleksej Josefovič Pospíšil a nazývá jej „československou duševní armádou na Rusi“⁴⁶ Sborník byl publikován u příležitosti padesátiletého výročí jeho pedagogické činnosti v časopise *Naše zahraničí*, sborníku Národní rady československé. Sestavil jej podle svých slov jako vzpomínku na vlastenecké krajany na důkaz úcty a vděčnosti všem horlivým šířitelům československé kultury, kteří se spolu s ním podíleli „na národu roli dědičné“.⁴⁷

Jedná se o velice zevrubný abecední seznam československých učitelů, profesorů a dalších pedagogických pracovníků působících do bolševické revoluce na Rusi, především v oblasti Volyně a Krymu, Poltavské gubernie, Moskvy, Nižgorodu, Vladivostoku, Charkova, Kyjeva, Petrohradu, Rigy, Grozného, Kišiněva, Baku, Taškentu, Tuly aj, včetně území dnešní Gruzie. Kromě jména a příjmení disponuje v řadě případů A. Pospíšil doplňující informací vztahující se k jejich životu a pedagogické činnosti.

⁴⁵ KOLLÁR, Ján. *Slávy dcera*. Praha: I. L. Kober, [ca 1897], s. 133.

⁴⁶ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1925-1926, sv. 6 a 7.

⁴⁷ KOLLÁR, Ján: *Slávy dcera*. Praha: I. L. Kober, [ca 1897], s. 133.

Alexej Josefovič Pospíšil (1851-1929) vystudoval filologicko-historickou fakultu univerzity v Petrohradě. Více jak 40 let působil jako učitel klasických jazyků v Kyjevě. Po 40 letech v Kyjevě byl jmenován ředitelem dubenského mužského gymnázia. Po 50 letech pedagogické činnosti mu v roce 1923 polská správa jako „rusifikátorovi“ odebrala „koncesi“ na další vedení ruského gymnázia a odesílá jej tak na odpočinek.⁴⁸

Z jeho sborníku se dozvídáme, že Jaroslav Josifovič Svatoš byl od roku 1882 žákem gymnasia v Simferopole, kde roku 1890 složil maturitu a poté se stal řádným posluchačem Moskevské univerzity. Zde vykonal r. 1894 státní zkoušky z tak zvaného slovesného odboru filosofické fakulty, čímž nabyl práv učitele ruštiny pro střední školy. Téhož roku byl jmenován učitelem ruské řeči na prvním dívčím gymnáziu v Tiflisu, za rok přeložen pak na druhé tifliské gymnázium pro chlapce. Roku 1900 byl zvolen tifliskou obchodní komorou inspektorem tamní střední obchodní školy a r. 1903 ředitelem téhož ústavu. Roku 1906 stal se inspektorem tříd zakavkazského ústavu šlechticů. Roku 1909 byl jmenován ředitelem prvního tifliského dívčího gymnasia; přednášel ruštinu, logiku, psychologii, pedagogiku, dějepis. Při vzniku Československé národní jednoty v Tiflisu r. 1918 byl zvolen předsedou správního výboru; v této funkci byl gruzínskou vládou uznáván za oprávněného zástupce zájmů čs. příslušníků, třeba že žádného spojení s vládou ČSR nebylo. Jako předseda jednoty zařídil r. 1919 repatriaci čs. občanů pomocí anglického vojenského velitelství v Tiflisu. Roku 1921 byl vládou ČSR jmenován šéfem čs. obchodní misie v Gruzii s titulem honor. konzula, načež r. 1924 odejel z Tiflisu do Prahy.⁴⁹

Činnost českých profesorů na Rusi měl Svatoš možnost sledovat velice zblízka. Dozvídáme se, že postavení těchto lidí v Rusku nebylo vůbec jednoduché. Většina ruské inteligence byla proti úřednímu klasicismu, a to i z důvodu jeho těžkopádného a nemotorného prosazování. Na české profesory se tak v ruské společnosti často pohlíželo jako na nástroj, při pomoci kterého byly uskutečňovány nepopulární vládní plány. Nedomáhalo nikdy k jejich otevřenému bojkotu, avšak přeci se na české profesory často pohlíželo jako na cizí element.

⁴⁸ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 2, s. 70-72.

⁴⁹ Ibidem, s. 80.

Většina z nich plnila svoje povinnosti vzorně, někdy až velmi přísně. Takový učitel “латинист” či “ррек” však nebyl mezi žáky oblíben.⁵⁰

Zajímavé svědectví o Čechách a Slovácích v Moskvě zanechal Fedor Kovářík, který v roce 1929 napsal knihu a vydal ji v roce 1932 pod názvem „*Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství*“. Autor, původem z Plzně, žil v Rusku více než 30 let, učil, věnoval se společenské činnosti a znal se s mnoha osobnostmi tehdejšího kulturního života. Kovářík přijel do Ruska v roce 1878 a navštívil Varšavu, Petrohrad a Poltavu. Dva roky strávil v Moskvě, kde studoval na Moskevské technické škole. Tentýž Kovářík vyprávěl o pronásledování českých profesorů v tisku, které trvalo více než měsíc a které bylo zahájeno článkem N. P. Giljarov-Platonova v periodiku „*Sovremennye izvestija*“. Potvrzuje tak dojmy Jaroslava Svatoše v této oblasti. Kováříkův spis obsahuje velice zajímavé a cenné zprávy především o životě a kulturním vlivu českých osadníků žijících na Rusi, zvláště pak o učitelské a veřejné činnosti samotného spisovatele. Ačkoliv je jeho vyprávění omezeno hlavně na kraj, v němž na Rusi sám žil, život v jiných místech carského Ruska se od tohoto vzoru příliš nelišil. Život v Moskvě považoval Kovářík zpočátku za nudný a smutný, až najednou „*uhodil hrom ve formě pusté vřavy proti českým profesorům*“.⁵¹ Bývalý pedagog a redaktor listu „*Sovremennye izvestija*“ N. P. Giljarov-Platonov vydal článek, podle kterého čeští profesori nejen neznají ruské duše, ale ani se neznají ji pochopit a poznat. Všichni prý přišli do Ruska, protože jich tam doma nemohli potřebovat pro jejich absolutní neschopnost, kteřto v Rusku se honí jenom za vyššími hodnotami inspektorů a direktorů. České profesory označil za slovanská saranča (žravé kobylky, ničící celé kraje, do nichž zapadnou), s níž by se mělo naložit, jak se na tento záhubný hmyz sluší.⁵² Štvavá kampaň zaměřená proti českým profesorům trvala více než měsíc. Její příčinou zcela jistě nemohla být jejich neschopnost. Státního stipendia pro tzv. klasiky se nedostalo nikomu bez doporučení přísného profesora Kvíčaly v Praze. O kvalitách českých profesorů se zmiňuje i spisovatel Alois Jirásek v „*Z mých pamětí*“, v nichž jmenuje celou řadu svých kolegů z hradeckého gymnázia, kteří později odešli na Rus. Byl mezi nimi i již zmiňovaný A. Pospíšil.

⁵⁰ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 9.

⁵¹ KOVÁŘÍK, Fedor. *Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství*. Praha, 1932, s. 92.

⁵² Ibidem.

O vědecké kvalifikaci našich lidí svědčí i okolnost, že na Rusi skoro celá školní literatura v oboru klasických jazyků je jejich práce.⁵³ Příčinu štvavé kampaně je tedy nutné hledat jinde. Když v roce 1872 ministr národní osvěty hrabě Dmitrij Tolstoj zavedl reformu středních škol, přijal za vzor školu německou. Klasické jazyky, které se staly hlavními předměty, se již od 1. ročníku vyučovaly denně i dvakrát. Učitelé klasických jazyků byli navíc lépe finančně ohodnoceni než učitelé ruského jazyka či matematici. Nerozhodovala tu tedy lepší či horší kvalifikace, nýbrž učební předmět. Latina však v Rusku neměla stejnou minulost jako v západní kultuře, která na latině vyrostla. Na Rusi byla opřekot zaváděna. Rodiče hovořili o přetížení žactva. Ruská veřejnost podněcovaná tiskem se proti klasicismu zavedenému v středním školství bouřila. Zloba proti systému byla přenesena i na ty, jejichž přispěním jedině tento systém mohl vstoupit v život. Toto je podle Kováříkova mínění základní příčina brojení proti Čechům. Mířilo na Čechy, ale trefit chtělo hraběte Tolstého.⁵⁴

Z každodennosti přinášejí Svatošovy paměti řadu pozorování. Svatoš si povšiml schopnosti českých pedagogů osvojit si rychle ruský jazyk na velice dobré úrovni. Problémem však vždy zůstala výslovnost. Častou chybou bylo nesprávné umístění přízvuku, který je v ruštině pohyblivý. Češi jej však zpravidla kladli na první slabiku, tak jako v českém jazyce. Ruské samohlásky vyslovovali příliš zřetelně, přičemž samohlásky bez přízvuku se v ruštině vyslovují redukovane. Sám Svatoš však ve svých pamětech používá celou řadu rusismů, byť úroveň znalosti češtiny a jejího pravopisu je vysoká. Nesprávnost výslovnosti českých profesorů latiny a řečtiny byla u gymnazistů často předmětem posměchu a karikaturně zkreslována v anekdotických vyprávěních. Bránit čest Čechů musel jako student mnohokrát i Svatoš, i to jak slovními tak fyzickými argumenty. Konstatuje, že co se týče Čechů, věděly o nás širší vrstvy v Rusku dost málo. Byli jsme pro ně jakýmsi zvláštním národem, jehož dějiny jsou jaksi neslovansky spleteny se Západní Evropou a do jejich dějin nezasahují. Obyčejné vědomosti středního ruského inteligenta o národě českém sestávaly z kusých zpráv o Husovi či

⁵³ KOVÁŘÍK, Fedor. *Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství*. Praha, 1932, s. 95.

⁵⁴ Ibidem, s. 95-99.

o začátku třicetileté války.⁵⁵ Opětovně však zopakoval, že postavení našich krajanů-profesorů bylo velice těžké.

Ve svých memoárech se Svatoš zmiňuje o konkrétní síti kolegů a osobností, na nichž je patrná hloubka kulturní integrace a praktický dopad české přítomnosti: od školních staveb, před tělovýchodné reformy až po vznik a řízení obchodních škol a odborných kurzů na Kavkaze. Jedním z nich je Josef Čebiš, klasický filolog, inspektor a zástupce ředitele gymnázia v Kutaisi, později ředitel gymnázia a předseda pedagogické rady dívčího gymnasia a starosta města v Pjatigorsku (1913), kterého uvádí i Pospíšil. Dále Svatoš uvádí ředitele Josefa Drbohlava, který byl mimo jiné horlivým propagátorem sokolské tělocvičné soustavy Tyršovy a českých tělocvičných pracovníků. Svatoš uvádí, že se zasloužil o stavbu velké školní budovy, na níž po 5 let sbíral příspěvky. Na jeho škole učil český tělocvikář Alois Skoták, bývalý náčelník Sokola v Praze - Holešovicích a autor ruských tělovýchovných spisů, jeden z prvních českých tělocvikářů na Rusi.

Svatoš se dále ve svých pamětech zmiňuje o Václavu Rakušanovi, klasickém filologovi, absolventu pražské univerzity, který vyučoval v Kutaisi a ještě jako penzista řídil soukromé nižší gymnázium v Kislovodsku a zemřel v Petrohradě (jeho dva spisy uvádí Pospíšil).

Svatoš uvádí také Julia Grumlíka, jednoho z prvních českých tělovýchovných pracovníků v Rusku (dalšími byli František Ošaník, Julius Grumlík, Bohumil Potůček, Antonín Lukeš), který později po zkouškách na charkovské universitě získal středoškolskou definitivu jako filolog a vyučování tělocviku se vzdal. Připomíná také Augustýna Hummeru, klasického filologa na I. gymnaziu v Tiflisu r. 1884, Maxe Fišera, klasického i moderního filologa, který po studiích na pražské filosofické fakultě odjel na Rus a působil nějaký čas v Moskvě jako soukromý učitel a vychovatel. Byl inspektorem Praktické akademie obchodní v Moskvě, která byla podřízena ministerstvu financí a měla velké finanční prostředky. Působil tam podle Svatoše deset let jako učitel moderních řečí. Stal se později ředitelem podobné střední školy a inspektorem studentského internátu v Charkově. V letech 1901-1909 byl ředitelem škol v Tiflisu. Od r. 1911 byl obvodním inspektorem všech škol ministerstva financí pro Kavkaz a

⁵⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 10-11.

zakaspický školní obvod, zakládal a organizoval střední a nižší obchodní školy a kurzy. Patřil v těch dobách k nejlepším znalcům obchodní školské soustavy na Rusi. Byl též literárně činný. Po dlouholetému působení na Rusi žil po I. světové válce v Praze.

O Aloisi Kašparovi z Chrastu u Chrudimě, klasickém filologovi, který byl učitelem Jaroslava Svatoše v Simferopolu, uvádí, že studoval v Hradci Králové, potom bohosloveckou fakultu v Praze, ale před vysvěcením odešel na filosofickou fakultu, kde studoval s Juliem Zeyerem, s nímž si pak z Ruska dopisoval a který jej na Krymu navštěvoval. A. Kašpar byl členem Ruské archeologické společnosti a řídil vykopávky v okolí Simferopolu, kde byl správcem archeologické muzea. Byl činný i v agrokultuře. Před I. světovou válkou v roce 1913 odjel z Krymu do vlasti a během války zemřel. V Pjatigorsku vyučoval na gymnasiu J. Lát. O Janu Netušilovi (1850-1928), klasickém filologovi a rektorovi charkovské univerzity, Svatoš poznamenává, že šlo o velmi váženou osobnost v širokých kruzích charkovského obyvatelstva i po poklesu “klasicismu” na ruských školách.

A. Pospíšil ve svém soupisu nejmenuje slovanského filologa Šťovíka, kterého poznal Svatoš na gymnasiu v Simferopolu r. 1890, právě tak jako R. Uličného, Svatošova strýce, z gymnazia v Pavlogradu, jenž prý studoval též na gymnasiu v Hradci Králové a na reálce v Pardubicích. Asi r. 1885 odjel do Ruska, kde byl původně architektem, po několika letech složil zkoušky a vyučoval na reálném gymnáziu v Rostově na Donu, později na gymnasiu v Pavlogradě. Působil tam podle Svatoše třicet let, oženil se tam, byl členem městského zastupitelstva a zahynul za občanské války. O Karlu Wegerovi z Tábora, klasickém filologovi a inspektorovi II. gymnazia v Moskvě, později obvodním inspektorovi moskevského školního obvodu v r. 1888 Svatoš uvádí, že r. 1894 byl již na odchodu do penze po pětadvacetileté službě v Rusku.

Pospíšilův sborník ukazuje, že ačkoli se po celé říši pohybovaly stovky českých pedagogů, na území dnešní Gruzie eviduje jen cca 45 osob. Geografická perifernost Kavkazu a specifické podmínky zjevně snižovaly motivaci k trvalému usazení, na rozdíl od jihozápadního Ruska, Volyně a Krymu, kde československá emigrace dosahovala vysokého počtu. Podle Jaroslava Svatoše se však na severním Kavkaze i v Zakavkazí v dorevoluční době také usadil značný počet Čechoslováků, kteří především v okolí Novorossijska utvořili několik osad, avšak v Zakavkazí jen ve větších městech tvořili početnější skupiny (Tiflis, Telavi, Batumi, Poti,

Achalciche). Pospíšilův sborník ukazuje rozsah a rozptýlenost české přítomnosti v ruském impériu – od Volyně po Dálný východ. Svatošova dráha je v tomto kontextu exemplární: dlouhodobé usazení, vysoký profesní status, kulturní iniciativa a po roce 1918 přirozený přechod k diplomatickému zastupování československých zájmů.

Podrobný vybraný seznam pedagogických pracovníků, kteří působili v předrevolučním Rusku na území dnešní Gruzie, včetně Jižní Osetie (dle současného mezinárodního práva je tato neoddělitelnou součástí dnešní Gruzínské republiky), je součástí příloh této práce.

Nad rámec Pospíšilova seznamu pedagogických pracovníků na Kavkaze doplňuje Svatoš jména dalších středoškolských profesorů jako je Soukup, Mužík (neofilologové, oba v Jejsku), Karásek (neofilolog, Kutaisi, Novorossijsk). Jména těchto pedagogů však nenalezneme ve Svatošových pamětech, nýbrž ve Svatošově příspěvku „*Československá emigrace na Kavkaze*“ vydaném v časopise *Naše zahraničí* v roce 1927.⁵⁶ Svatoš zde doplňuje, že na Kavkaze působila celá řada krajanů vojenských kapelníků, nejznámější z nich byl Josef Mašner, kapelník při štábu kavkazské armády, o kterém se obšírně zmiňuje i A. Pospíšil.⁵⁷ Kapelníkem tiflisské státní opery byl nějakou dobu i Jan Palice, původním povoláním ruský lékař. V četných kavkazských městech působili Češi jako učitelé hudby. Nejznámější z nich byli Kunkl a Kotek.⁵⁸ Jako učitel zpěvu působil v Tiflisu pod jménem Ratil také Navrátil, první tenorista státní opery v Tiflisu. Působil řadu let na tifliském dívčím institutu (Zakavkazskij institut) a jako soukromý učitel, velmi oblíbený a hledaný. Byl prvním organizátorem gruzínských pěveckých sborů a snad prvním sběratelem a harmonizátorem gruzínských národních písní.⁵⁹

Samostatnou skupinu pedagogických pracovníků pak tvořili zástupci tělovýchovné jednoty Sokol, kteří na kavkazských školách působili jako učitelé tělocviku. Bylo to právě

⁵⁶ SVATOŠ, Jaroslav: *Československá emigrace na Kavkaze*. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1927, roč. 8, č. 1, s. 19.

⁵⁷ POSPÍŠIL, Alois. *Československá duševní armáda na Rusi*. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 1, s. 19.

⁵⁸ SVATOŠ, Jaroslav: *Československá emigrace na Kavkaze*. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1927, roč. 8, č. 1, s. 20.

⁵⁹ Ibidem.

Zakavkazsko, odkud se sokolská myšlenka rozšířila po celé Rusi. Ředitel I. tiflisského gymnázia Lev Lvovič Markov, bratr ruského spisovatele Jevgenie Markova, se s Josefem Drbohlavem, inspektorem (zástupcem ředitele), později ředitelem II. tifliského gymnázia, podělil o své dojmy ze světové výstavy v Paříži 1889, kde viděl sokolská družstva vedená bratry Vaníčkem, Grumlíkem a Prágrem. Drbohlav se obrátil na Dr. Podlipného, tehdejšího starostu Sokola, díky němuž byl do Tiflisu vyslán v roce 1889 jeden z nejlepších cvičenců, bratr Jul. Grumlík. Toho poté vystřídal Boh. Potůček. Obec sokolská vyslala roku 1896 také Antonína Lukeše a Al. Skotáka. A. Lukeš měl podle Svatoše největší zásluhu na rozšíření sokolské myšlenky v širokých vrstvách zakavkazského obyvatelstva. Dosáhl toho, že v Tiflisu založil jednotu, která první v Rusku nesla jméno “Sokol” (1907), čímž byl položen základ a počátek sokolství na Rusi. Rozmachu sokolského hnutí na Kavkaze, respektive území dnešní Gruzie, se podrobně zabývá kapitola 2.7. *Sokolské hnutí v Gruzii* této práce.

Na pozadí Svatošovy profesní a společenské dráhy však stojí zásadní předpoklad: samotné přesídlení rodiny Jaroslava Svatoše do Ruska. Teprve jeho zasazení do širšího rámce českého vystěhovalectví na východ ve druhé polovině 19. století umožní pochopit, v jakém prostředí a za jakých podmínek se Svatošova osobnost formovala.

2.2. Vystěhovalectví Čechů na Rus

Tato kapitola si neklade za cíl podat vyčerpávající dějiny českého vystěhovalectví do Ruska, ale především zasadit odchod rodiny Jaroslava Svatoše do širšího historického a sociálně-ekonomického kontextu. Usiluje o stručné vymezení hlavních příčin emigrace, jejího politického a demografického zázemí, právního rámce a pobídek, které ruský stát přistěhovalcům nabízel. V nástinu představí hlavní vlny a sociální skladbu migrace, migrační trasy, počáteční obtíže i adaptační strategie kolonistů, zakládání osad a jejich další charakteristiky. Cílem je ukázat, v jakém prostředí a pod vlivem jakých strukturálních okolností se utvářel životní horizont Jaroslava Svatoše.

V 60. letech 19. století mělo Rusko zájem o zalidnění jižní Ukrajiny a Krymu po skončené krymské válce (1853-1856), po níž Tataři houfně odcházeli do Osmanské říše.⁶⁰ Právě v 60. letech 19. století se etnická mapa jižních částí carského Ruska významně proměnila příchodem nového národa – Čechů. Jejich přesídlení bylo součástí silného migračního proudu, který ve druhé polovině 19. století a začátkem století 20. směřoval z Čech a Moravy do Ruska. Hromadná emigrace Čechů byla vyvolána především sociálně-ekonomickými důvody. Rusko, které se bouřlivě rozvíjelo, skýtalo imigrantům z přelidněných českých zemí široké možnosti k tomu, aby zde našli práci, získali půdu a rozvinuli různé druhy podnikání. Navíc se českým vystěhovalcům v této slovanské zemi vždy dostávalo vřelého přijetí.⁶¹

Faktorů, které vedly k přílivu zahraničních kolonistů, bylo několik. Důležitým počinem bylo zrušení nevolnictví roku 1861, význam měly rovněž kolonizační patenty ruských panovníků. Byl také zájem na snížení vlivu polského katolického obyvatelstva v západní části země, a to především po potlačeném polském povstání v roce 1863, kdy docházelo k přerozdělování půdy polských velkostatkářů. Atraktivita Ruska byla také dána v určitém pohledu nenákladností cesty, na rozdíl od vycestování do zámoří. Svůj význam měla i nepřímá agitace politických osobností českého národa projevená v Moskvě roku 1867. K uvolnění vazeb

⁶⁰ HAVRÁNEK, Pavel. *Češi na Kavkaze. Stručná historie osídlované oblasti*. Národopisná revue, 2008, č. 1, s. 13.

⁶¹ KRJUČKOV, Igor Vladimirovič a PTICYN, Andrej Nikolajevič. Čeští vystěhovalci na Kavkaze ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století. *Slovanský přehled*. Praha, 2012 roč. 98, č. 3-4, s. 233.

s domovem přispěla i Prosincová ústava z roku 1867, která mimo jiné zaručovala svobodné vystěhování.⁶²

Podle Svatošových pamětí nebyla jeho rodina hnána do emigrace bezprostřední nouzí. Otec Josef Svatoš byl relativně dobře materiálně zajištěn a rodinu by v tehdejším Rakousko-Uhersku uživil. Klíčovou roli hrály politické postoje, neboť nesouhlasil s poměry v monarchii, a rodinné vazby: Svatošova matka (rozená Uličná) měla již v Rusku usazené čtyři bratry a sestru, kteří se tam úspěšně etablovali. Vystěhování tak bylo racionální volbou v rámci již existující rodinné a krajanské migrační sítě.

Svatošova rodina se nejprve roku 1881 vystěhovala na Krym, první rok však pobývala v Novorossijsku, kde již jeden z bratrů Svatošovy matky působil jako ředitel prosperující cementárny. Svatoš v jednom ze svých textů⁶³ jméno ředitele Jaroslava Uličného uvádí, aniž explicitně zmiňuje příbuzenské vazby. Ty však lze z kontextu jednoznačně dovodit.

Administrativní řízení kolonizace v oblasti Černomořského okruhu měl na starosti generál Dmitrij Vasiljevič Pilenko (1830-1895), tehdejší náčelník Černomořského okruhu (později – Černomořské gubernie).⁶⁴ Při organizování českého vystěhovalectví sehrály významnou úlohu také některé osobnosti, které v Černomořském okruhu bezprostředně působily. Vystěhovalce zval a jejich usídlování se aktivně věnoval hlavní agronom Černomořského okruhu Bedřich Heyduk (bratr básníka Adolfa Heyduka, v Rusku si říkal Fjodor). Právě on poradil náčelníkovi Černomořského okruhu generálu D. V. Pilenkovi, aby české kolonisty povolal. Také Pilenko se snažil českým kolonistům všemožně pomáhat. Heyduk pak díky svým kontaktům v českých zemích fungoval jako určitý prostředník. Časopis *Hlas* již v roce 1868 informoval všechny, kdo se chtěli vystěhovat do Ruska, že v Novorossijsku „pak by přichozí musel se vyptati na Čecha p. Bedřicha Heyduka (bývalého tajemníka hospodářské jednoty kraje pražského, nyní zaměstnaného co hospodářský znatel (agronom))

⁶² HAVRÁNEK, Pavel. *Češi na Kavkaze. Stručná historie osídlované oblasti*. Národopisná revue, 2008, č. 1, s. 13.

⁶³ SVATOŠ, Jaroslav. *Československá emigrace na Kavkaze*. Naše zahraničí. Národní rada československá, 1927, roč. 8, č. 1, s. 18.

⁶⁴ Ibidem, s. 15.

*ustanovený od ruské vlády v černomořském okruhu; od něho pochází také dopis v novinách našich uveřejněný). B. Heyduk každému vše věrně i upřímně poví a dle možností jemu i na ruku bude“.*⁶⁵

B. Heyduk přijel do Ruska v roce 1864. Nejprve působil jako konzultant na statkářských usedlostech na Ukrajině a přednášel na charkovské univerzitě, aby byl v roce 1876 jmenován do funkce hlavního agronoma nově vytvořeného Černomořského okruhu. V daném regionu se Heyduk významně zasloužil o rozvoj zemědělství, zejména pak sadařství a vinařství. Kromě jiného bylo pod jeho vedením na statku Abrau-Djurso u Novorossijska vyrobeno první ruské šampaňské. Za své služby obdržel Heyduk tři sta děsjatin půdy (cca 328 ha) v Cemešské dolině u Novorossijska, kde vybudoval příkladné hospodářství, které se stalo zkušebním místem pro zavádění pokrokových zemědělských technologií. Později na místě statku vznikla osada Gajduk, která je nyní předměstím Novorossijska. Po Heydukově smrti pokračoval v jeho díle syn Jaroslav, který rovněž působil ve funkci agronoma Černomořského okruhu a který napsal řadu vědeckých pojednání o kavkazském zemědělství.⁶⁶

Právní rámec vystěhovalectví poskytl zákon „*O osídlování Černomořského okruhu a jeho správě*“, přijatý v roce 1866, kterým se povolovalo volné přesídlení na pobřeží „osobám všech vrstev a národností“. Přitom imigranti dostávali velké přiděly půdy (až 30 děsjatin na rodinu)⁶⁷, byly jim poskytovány finanční příspěvky na nákup dobytka a zemědělského nářadí i potraviny na první tři roky. Na dobu 15 let byli přistěhovalci osvobozeni od placení všech daní a na dobu pěti let od vojenské služby. Kolonisté nebyli omezováni, pokud šlo o volbu vyznání a používání rodného jazyka, a měli rovněž právo sestavovat místní samosprávu.⁶⁸ Pro emigranty ze zahraničí byly tyto podmínky velmi přitažlivé.

⁶⁵ *Hlas. Politický týdeník pro náš lid*, 1868, roč. VII, č. 33, s. 395. In: KRJUČKOV, Igor Vladimirovič a PTICYN, Andrej Nikolajevič. Čeští vystěhovalci na Kavkaze ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století. *Slovanský přehled*. Praha, 2012 roč. 98, č. 3-4, s. 234.

⁶⁶ PUKIŠ, Vladimír S. *Češskije korni rossijskogo šampanskogo* (F. Heyduk). *Enoteka*, 2007, č. 3, s. 30.

⁶⁷ *Položenije o zaselenii černomorskogo okruga i upravlenii onym. Bylyje gody*, 2009, č. 3 (13), s. 85.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 79-95.

Za těchto podmínek vznikaly na pobřeží početné osady Arménů a Řeků, kteří se sem přestěhovali z Turecka, a rovněž kolonie Čechů a Němců. Pozvání českých kolonistů na Kavkaz bylo iniciováno ruskými státními orgány, nemělo ale oficiální charakter. Oficiální představitelé Ruska a zástupci slovanských spolků jednali v 60. letech 19. století o vystěhovalectví s českou politickou a společenskou reprezentací. Zpočátku se hovořilo o tom, že by se na Kavkaz přesměroval vystěhovecký proud, který z českých zemí mířil do Ameriky, a dokonce se zvažoval i transfer amerických Čechů na Kavkaz (ještě před tím byl v jednání projekt na přesídlení amerických Čechů na ruský Dálný východ, k jeho realizaci však nedošlo).⁶⁹

V českém prostředí našla myšlenka vystěhování do slovanského Ruska živý ohlas. V řadě českých měst vznikly vystěhovecké kanceláře, které se zabývaly nábořem budoucích kolonistů. Nejrozsáhlejším vystěhoveckým projektem byl návrh, který připravil František Kampelík (1805-1872), lékař, publicista a národní buditel, který v druhé polovině 60. let 19. století patřil k nejviditelnějším propagátorům „východní“ vystěhovecké linie. V publicistice a memorandech formuloval maximalistický plán přesídlení Čechů na černomořské pobřeží Kavkazu, včetně ideje „českoslovanské gubernie“ s vlastními institucemi a s obyvatelstvem až půl milionu osadníků. Jeho apel mířil na přesměrování části proudu z Ameriky do „slovanského Ruska“ a opíral se o tehdejší osidlovací výhody (příděly půdy, daňové úlevy, dočasné zproštění vojenské povinnosti). Tyto motivy rámuje i dobové náborové texty v tisku (*Občan/Posel z Prahy*, léto 1869).

Jako vyslanec pražské vystěhovecké kanceláře a „operativní“ vyjednaváč vystupoval také Vjačeslav (Václav) Petříček. Roku 1869 odcestoval do Tiflisu, kde jednal s kavkazským místodržitelem, velkoknížetem Michailem Nikolajevičem. Výsledkem mise však bylo odmítnutí mimořádných privilegií pro české osadníky a trvání na obecných osidlovacích pravidlech. Proti masovému, organizovanému vystěhování Čechů na Kavkaz se postavilo rovněž ruské ministerstvo zahraničních věcí v čele s knížetem A. M. Gorčakovem. Vedoucí představitelé diplomatického resortu měli za to, že by mohlo dojít k vážnému zhoršení vztahů

⁶⁹ DOUBEK, Vratislav. *Česká emigrace do Ruska v druhé polovině 19. století. Dobové interpretace*. In: 150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost. Praha, 2002, S. 184–185; VACULÍK, Jaroslav. *K počátkům českého zemědělského vystěhovalectví do Ruska ve 2. polovině 19. století*, tamtéž, s. 196–197.

s habsburskou monarchií, která již tak obviňovala Rusko z „panslavistických snah“. A tak se ruská vláda nakonec rozhodla, že přesídlení Čechů na Kavkaz nebude organizovat po státní linii, ale že celou záležitost předá soukromým vystěhovaleckým společnostem a agenturám, působícím v českých zemích. Českou emigraci tak mohli ruští diplomaté prezentovat před habsburskou vládou jako „výsledek soukromé iniciativy samotných Čechů“. Toto rozhodnutí ruských úřadů výrazně omezilo rozsah české kolonizace Kavkazu.⁷⁰ Tím se fakticky zmenšil prostor pro Kampelíkovu masovou vizi a praxe se přesunula k postupné, lokálně limitované kolonizaci v zázemí Novorossijsku.

Na zprostředkování odchodu konkrétně českých kandidátů profesury do Ruska se vydatně podílel také PhDr. Jan Kvíčala (1834-1908), vlivný politik, říšský poslanec a předsedící Zemského výbrou, literát a překladatel z klasických jazyků. Oznamoval studentům, kolik stipendií po 600 Rb ročně je v Rusku k dispozici a velmi pečlivě mladé adepty vybíral.⁷¹

Slovanské dobročinné spolky Moskvy a Sankt Petěrburgu velmi aktivně podporovaly myšlenku na přesídlení Čechů na Kavkaz, ale prolobovat ji na státní úrovni se jim nepovedlo. Jejich podíl na organizaci emigrace se tak omezil na to, že zprostředkovaly kontakty mezi českými a ruskými vystěhovaleckými představiteli, že získaly ruské paroplavební společnosti pro přepravu kolonistů, že publikovaly propagační materiály v českém a ruském tisku atd. V roce 1870 slovanské spolky finančně zajistily cestu českého novináře Eduarda Valečky (1841-1905) do Novorossijska. Valečka po svém návratu domů vydal v Praze brožuru, ve které popsal území nabízené Čechům k usazení, vytýčil trasu cesty z českých zemí na Kavkaz a uvedl seznam výhod, které ruské úřady přesídlencům nabízejí.⁷²

⁷⁰ NĚNAŠEVA, Zoja S.: Načalo emigraci Čechů v Rossiju v seredine XIX veka. In: Slovanské historické studie 29. Praha, 2003, s. 32–35. In KRJUČKOV, Igor Vladimirovič a PTICYN, Andrej Nikolajevič: *Čeští vystěhovalci na Kavkaze ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století*. Slovanský přehled. Praha, 2012, roč. 98, č. 3-4, s. 237.

⁷¹ SCHÁNILEC, Josef. *Příspěvek k působení českých profesorů na Rusi*. Příspěvky k dějinám česko-ruských kulturních styků. Studie a materiály. Praha: Lidové nakladatelství, 1969, 2. díl, s. 243.

⁷² VALEČKA, Eduard G. Černomořský okruh Kavkazu. Praha. 1871. In: KRJUČKOV, Igor Vladimirovič a PTICYN, Andrej Nikolajevič. *Čeští vystěhovalci na Kavkaze ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století*. *Slovanský přehled*. Praha, 2012 roč. 98, č. 3-4, s. 237.

České vystěhovalectví do Ruska proběhlo ve dvou vlnách. Mezi vystěhovalci první vlny (v 60. až 70. letech 19. století) převažovali rolníci, kteří založili početné české kolonie na Volyni, na Krymu a na černomořském pobřeží Kavkazu. Koncem 19. a počátkem 20. století začala česká emigrace směřovat převážně do ruských měst v důsledku končícího programu zahraniční kolonizace okrajových částí Ruska. Aktivně pokračovala až skoro do začátku první světové války. Stěhování českých kolonistů na Kavkaz probíhalo do značné míry živelně. Všichni, kdo se chtěli vystěhovat do Ruska, dostávali od vystěhovaleckých agentur potřebné informace, vyřizovali si doklady pro výjezd ze země a pak se ve skupinách tvořených zpravidla několika rodinami vydávali na cestu. Trasa jejich putování na Kavkaz vypadala následovně: po železnici se přes Vídeň a Budapešť dopravili do maďarského přístavu Baziáš na Dunaji, tam se nalodili na parníky a na nich se plavili po Dunaji a Černém moři s přestupy v Galace a v Oděse.⁷³

Z hlediska sociálního a profesního bylo složení české emigrace do Ruska dosti pestré. Kromě rolníků-kolonistů byli mezi vystěhovalci široce zastoupeni podnikatelé, inženýři, technici, dělníci, kvalifikovaní řemeslníci a další profese.⁷⁴ Jak již bylo uvedeno, důležité místo mezi imigranty zaujímalí příslušníci inteligence, zejména pedagogové a hudebníci. Mezi českými kolonisty, kteří odešli na Kavkaz, byli nádeníci, chalupníci, domkaři, zemědělství dělníci a malí řemeslníci. Rekrutovali se především z hustě osídlených zemědělských oblastí jižních a západních Čech – z okolí Budějovic, Písku a Tábora na jihu a z okolí Plzně, Klatov a Sušice na západě a také z jiných míst. Další kolonisté přišli též z východních Čech a z Moravy. Jak na Kavkaz, tak i na Krym směřovali především zástupci české venkovské chudiny, a to proto, že půda tam byla poskytována zdarma a kolonisté navíc dostávali státní výpomoc. Imigranti, kteří měli prostředky na nákup půdy, dávali přednost tomu vystěhovat se na Volyn. Podle hodnocení současníků byli čeští vystěhovalci na Kavkaz „třída chudší a velmi málo uvědomělá“.⁷⁵

⁷³ KRJUČKOV, Igor Vladimirovič a PTICYN, Andrej Nikolajevič. Čeští vystěhovalci na Kavkaze ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století. *Slovanský přehled*. Praha, 2012 roč. 98, č. 3-4, s. 236.

⁷⁴ VACULÍK, Jaroslav: *Češi v cizině – emigrace a návrat do vlasti*. Brno: Masarykova Univerzita, 2002, s. 20.

⁷⁵ AUERHAN, Jan: *Na Volyni, na Krymu a na Kavkaze*. Praha, 1920, s. 63.

V závěsu za kolonisty se na Kavkaz začali aktivně stěhovat i čeští podnikatelé, technici, dělníci, řemeslníci, učitelé, hudebníci a další. Existence českých kolonií v regionu nepochybně přispěla k přílivu nových vln vystěhovalců. Koncem 19. století se tak na Kavkazu zformovala početná česká diaspora. Její podrobnou charakteristiku poskytují materiály všeruského sčítání lidu z roku 1897. Podle jeho údajů žilo v Rusku 50 385 Čechů a Slováků (v materiálech ze sčítání byli vykazováni společně, nicméně Češi zde tvořili převládající většinu). Z tohoto počtu skoro víc než polovinu tvořili muži, těch bylo 26 569, zatímco žen jen 23 816. Češi žili hlavně na venkově. Ve městech jich bylo zaregistrováno pouze 8375 (jen 17 % z celkového počtu). To korespondovalo i s tím, že 57 % Čechů v Rusku v odpovědích na dotaz po „hlavním zaměstnání“ uvedlo „zemědělství“. Hlavními oblastmi, v nichž se Češi v Rusku usadili, byly gubernie na jihu a západě – Volyňská (tam žilo 27 670 Čechů, více než polovina z jejich celkového počtu) a Kyjevská (3294), dále Piotrkovská gubernie v ruské části Polska (4987) a gubernie při Černém moři – Tauridská (1962) a Chersonská (1351). Početné české komunity existovaly rovněž ve městech: Kyjev (954 osob), Oděsa (616), Moskva (604), Varšava (543) a Sankt Petěrburg (414).⁷⁶ Co se týče Kavkazu, podle uvedeného všeruského sčítání z roku 1867 žilo na Kavkaze celkem 3360 Čechů a Slováků (1872 mužů a 1488 žen).⁷⁷ Z hlediska kavkazských oblastí a gubernií byli Češi rozmístěni takto:

Počet Čechů a Slováků na Kavkaze podle údajů všeruského sčítání lidu z roku 1897⁷⁸

Gubernie nebo oblast	Celkem Čechů a Slováků			Z toho ve městech		
	muži	ženy	Celkem	muži	ženy	Celkem
Černomořská	678	612	1 290	97	91	188

⁷⁶ *Obščij svod imperii*, sv. II, s. XI, LIII, 3, 39.

⁷⁷ *Obščij svod imperii*, sv. II, s. 3, cit. KRJUČKOV, Igor Vladimirovič a PTICYN, Andrej Nikolajevič. Čeští vystěhovalci na Kavkaze ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století. *Slovanský přehled*. Praha, 2012 roč. 98, č. 3-4, s. 234.

⁷⁸ *Ibidem*.

Kubáňská	673	540	1 213	98	84	182
Tverská	81	49	130	50	27	77
Stavropolská	44	31	75	24	20	44
Dagestánská	15	4	19	14	4	18
Severní Kavkaz celkem	1491	1236	2727	283	226	509
Tiflisská	152	93	245	133	77	210
Kutaisská	86	81	167	36	33	69
Bakuská	90	59	149	74	44	118
Jerevanská	26	10	36	12	4	16
Jelizavetpolská	17	8	25	8	6	14
Karská	10	1	11	7	1	8
Zakavkazsko celkem	381	252	633	270	165	435
Kavkaz celkem	1872	1488	3360	553	391	944

Většina kavkazských Čechů tedy žila na severním Kavkazu a jen část v Zakavkazsku (na jižním Kavkaze). Počet československých emigrantů, kteří se usadili na Kavkaze, byl však mnohem menší než v jihozápadním Rusku, na Volyni, kde česká emigrace byla početně velmi

značnou.⁷⁹ Jako příčinu označuje Svatoš zeměpisnou polohu Kavkazu, ležícího na vzdáleném okraji Ruské říše.

Mezi Čechy na Kavkaze tvořili speciální skupinu podnikatelé, kteří založili řadu průmyslových podniků v regionu. V té době nebyl na Kavkaze průmysl příliš rozvinutý. Čeští podnikatelé se na Kavkaze věnovali především zakládání podniků potravinářského průmyslu – pivovarů, závodů na uzenářské zboží atd. Podle svědectví Jaroslava Svatoše „řada Čechoslováků vládla různými menšími živnostenskými podniky, dobře prosperujícími, a zabývala se uzenářstvím, pekařstvím, zámečnictvím, truhlářstvím, zednictvím, malířstvím pokojů, strojnictvím, klempířstvím, povoznictvím, obuvnictvím, zahradnictvím, krejčovstvím“.⁸⁰ Čeští podnikatelé působili především na severním Kavkaze, v menší míře pak v Zakavkazsku.

První skupina českých kolonistů dorazila na černomořské pobřeží v roce 1868. Čeští kolonisté upřednostňovali na černomořském pobřeží kompaktní usídlení. Jejich osady tam vznikaly převážně na rozhraní 60. a 70. let 19. století. Žili v 15 vesnicích, z nichž některé byly čistě české a jiné smíšené a kromě Čechů v nich žili i Rusové, Řekové a Poláci. České kolonie vznikaly především v okolí již existujících ruských měst, protože to bylo území zabydlenější a příhodnější k životu. Zajímavý je fakt, že ač byli Češi rakousko-uherskými občany, neměla ruská vláda žádné pochybnosti o jejich loajalitě a umožnila jim usídlit se ve strategicky důležitých oblastech, odkud předtím z vojenských a politických důvodů vystěhovala místní horské obyvatelstvo. Administrativním centrem Černomořského okruhu, poté Černomořské gubernie, byl Novorossijsk. Právě v okolí Novorossijsku vznikaly hlavně v 70. letech 19. století zemědělské osady, jejichž organizátorem byl agronom Bedřich Hejduk. Na Kavkaze se vytvořilo šest oblastí české kolonizace. Z toho pět se jich nacházelo na černomořském pobřeží (od severu na jih) – v okolí Anapy kolonie Varvarovka a Pavlovka (obě byly založeny v roce 1870); poblíž Novorossijska to byla Kirillovka (1869), Mefodijevka (1869), Vladimirovka (1870), Glebovka (1870) a Borisovka (1871); v okolí Gelendžika pak Tekos (1869), Tešeb

⁷⁹ SVATOŠ, Jaroslav. *Československá emigrace na Kavkaze*. Naše zahraničí. Národní rada československá, 1927, č. 1, s. 15.

⁸⁰ Ibidem, č. 2, s. 72.

(1900) a Aderbijevka; v blízkosti Tuapse Anastasijevka (1868). V Suchumském okruhu pak Cebel'da. Mimo černomořské pobřeží existovala kompaktní česká sídla v okolí Majkopu, a to osady Mamacev a Srednij Dukmasov.⁸¹ Z hlediska tehdejšího administrativního členění se většina českých kolonií nacházela v Černomořském okruhu (od roku 1896 Černomořská gubernie). Pod Kubáňskou oblast spadaly české kolonie Varvarovka, Pavlovka, osady Mamacev a Srednij Dukmasov. A konečně kolonie Cebel'da se nacházela v Suchumském okruhu Kutaiské gubernie (dnes je to ves Cabal Gul'ripšského okresu Abcházie).

Většina Čechů, kteří přijeli na Kavkaz, tam zůstávala trvale. Z toho důvodu u nich poměrně často docházelo ke změně státní příslušnosti. Týkalo se to především kolonistů, kteří se hromadně stávali ruskými občany. Vedle toho ale mnozí Češi zejména ve městech dávali přednost tomu zachovat si rakouskou státní příslušnost, neboť měli v plánu si v Rusku vydělat a pak se vrátit domů do vlasti.

Tehdejší Novorossijsk byl malým městečkem, čítajím přes tisíc obavatel, s nezdravým podnebím a říčkou Cemes, která tvořila rozsáhlé bažiny. Ty byly příčinou vzniku té nejhorší zimnice.⁸² Čeští kolonisté, usídlení na Kavkaze, měli zpočátku velké potíže. Strádali kvůli nezvyklému klimatu a zejména kvůli malárii, na pobřeží značně rozšířené. Hodně úsilí je stála stavba domů a hospodářských budov, klučení lesa, obdělávání celiny, příprava orné půdy, zakládání zahrad, sadů a vinic, zaopatřování skotu atd. První roky se tak do paměti kolonistů vryly jako doba, naplněná nejrůznějšími potížemi a strádáním.⁸³ Otázku umístění českých kolonistů nepovažoval Jaroslav Svatoš za šťastnou. Pozemky, které ruská administrace určila pro českou kolonizaci, nebyly právě nejvhodnější.⁸⁴ Vhodnější by samozřejmě byla úrodná oblast Kubáňská. Ruská administrace však chtěla mít osadníky v nejbližším okolí Novorossijsku, kde žádné osady nebyly, aby kolonisté město zásobovali mlékem, drůbeží, zeleninou atd. Země měli kolonisté dost, avšak většinou se jednalo o pásмо, které se táhlo od

⁸¹ KUZNĚCOV, Igor V. *Čechi Kavkaza*. Bjulleten Centra sodějstvija razvitiju i pravam rasovyh, etničeskich i lingvističeskich menšinstv. Krasnodar: Kubáňská státní univerzita, 2008, s. 117.

⁸² Ibidem.

⁸³ GERČIKOVA, Irina A. *Čechi v Rossii: istorija prodolžajetsja*. Slavjanoveděnije, 2002, č. 5, s. 68.

⁸⁴ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. Osobní archiv Jindřicha Svatoše, 1927, s. 3.

úpatí hor nahoru po příkrém svahu. Osevné půdy bylo málo, svah byl porostlý křovinami, hlavně „*tak zvaným rusky deržiderevem (držstrom), křoviskem to tak ostnatým a kousavým, že neopatrný dotyk k němu vždy má za následek díru v oděvu*“.⁸⁵

Postupně se čeští kolonisté díky své pracovitosti a houževnatosti a rovněž za pomoci ruských úřadů dokázali na novém místě pevně zabydlet, rozjet efektivní formy hospodaření a dosáhnout dobré materiální úrovně. V očích místního obyvatelstva získali pověst schopných a zámožných hospodářů. V tomto ohledu byli srovnáváni s německými kolonisty, kteří v té době platili v Rusku za příkladné hospodáře.⁸⁶

Čeští kolonisté zanechali na černomořském pobřeží Kavkazu řadu ekonomických a kulturních stop. Přinesli sem zemědělské technologie a intenzivní metody hospodaření, které si posléze osvojilo i místní obyvatelstvo. Ve zprávě černomořského gubernátora za rok 1897 se uvádělo: „*Pokud jde o národnosti, kolonisté vnesli do místního polnohospodářství své specifické znalosti více či méně vyhovující místním podmínkám, aby se tyto pak staly majetkem ostatních osadníků. Např. čeští přistěhovalci mají nepochybnou zásluhu na zavedení hnojení polí a používání lehkého pluhu, velmi užitečného pro půdy v západní části gubernie. Řekové si s sebou přinesli pěstování tabáku, ale i na tomto kolbišti byli překonáni Čechy.*“²⁷ Podle agronoma Jaroslava Heyduka naučili Češi místní obyvatelstvo „pole hnojit, brambory pěstovati, dbáti dobrého semene a používat dobrých strojů“.⁸⁷

Český etnograf Jan Auerhan, který v předvečer první světové války objel v Rusku všechny oblasti s českou kolonizací, konstatoval: „*Dnešní stav českých osad kavkazských je mnohem lepší než stav tamních osad ruských a řeckých, ale je daleko za stavem tamních osad německých a daleko za stavem českých osad na Volyni, a to jak v ohledu materiálním, tak v ohledu kulturním.*“⁸⁸

⁸⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. Osobní archiv Jindřicha Svatoše, 1927, s. 3.

⁸⁶ CHOTEK, Karel. *Čechové na Kavkaze*. Národopisný věstník, Praha, 1910, roč. 5, s. 205.

⁸⁷ AUERHAN, Jan. *České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze*. Praha, Československá vlastivěda, 1920, s. 62.

⁸⁸ Ibidem, s. 55.

Ve druhé polovině 19. a začátkem 20. století tak na Kavkaze vznikla velká česká diaspora. Tvořili ji čeští kolonisté, kteří žili na černomořském pobřeží Kavkazu, a české obyvatelstvo měst, tvořené podnikateli, techniky, dělníky, řemeslníky, učiteli atd. Přistěhovalci se dokázali poměrně rychle přizpůsobit novým podmínkám a domoci se určitého sociálního postavení. Češi významně přispěli k sociálně-ekonomickému i kulturnímu rozvoji regionu.

Z pohledu rodinné zkušenosti Jaroslava Svatoše se česká kolonizace Kavkazu nejeví jako unik z materiální nouze, nýbrž jako promyšlená volba v rámci širšího migračního proudu druhé poloviny 19. století. Rozhodnutí rodiny opustit Rakousko-Uhersko formovala kombinace „tlačících“ a „tahajících“ faktorů: politická nespokojenost otce s habsburskými poměry se prolнула s již existujícími příbuzenskými sítěmi v Rusku, které nabízely sociální i ekonomické záchytné body. Volba lokality – Novorossijsk a jeho zázemí – nebyla náhodná: koncentrovala se zde státní pobídková politika, Hejdukovy agrární inovace a průmyslové impulzy spojené s objevem kvalitního slínu pro výrobu cementu. Právě tato konfigurace příležitostí předurčila profesní orientaci a sociální trajektorii rodiny, jež se zapojila do regionálního hospodářského rozvoje a současně z něj čerpala status i obživu. První léta pobytu nicméně ukázala limity kolonizačního „příslibu“. Svatošova svědectví plasticky zachycují zdravotní rizika pobřežní zóny (malárie, bažiny kolem Cemes) a tvrdou fyzickou práci nutnou k proměně „hraničního“ prostoru v obyvatelnou krajinu: klučení křovin, zakládání polí, budování staveb i hospodářství. Tato pionýrská zkušenost, zakotvená v asketickém hospodaření a komunitní soudržnosti, spoluutvářela hodnotový rámec rodiny – důraz na kázeň, úspornost a vzájemnou pomoc. Zároveň však rodina patřila k nositelům evropských znalostí a technik, které se prostřednictvím české diaspory přenášely do místního prostředí (od zemědělských postupů po průmyslové know-how). Identita Svatošových se tak dlouhodobě vyvíjela na styku dvou světů: udržovala vazby k české komunitě a tradicím, a přitom se zaklesla do lokálních ekonomických i společenských struktur.

Do této ambivalentní zkušenosti se promítá i Svatošova reflexe samotné kolonizační politiky. Přestože vnímá „civilizační“ přínos českých osadníků, kriticky hodnotí kvalitu přidělených pozemků a strategii jejich rozmístění v bezprostředním zázemí Novorossijsku. V této dvojí optice – hrdosti na vykonanou práci a skepsi ke státním rozhodnutím – lze číst nejen rodinnou paměť, ale i obecnější obraz české přítomnosti na Kavkaze: dynamickou adaptaci a

sociální vzestup dosahované navzdory environmentálním a institucionálním překážkám. Svatošova rodinná trajektorie tak představuje výmluvnou mikrohistorii, která propojuje strukturální motivy českého vystěhovalectví (politická nespokojenost, síťové efekty, pobídkové rámce) s každodenní zkušeností kolonistů a jejich dlouhodobým zakotvením v novém domově. Na tomto základě lze lépe porozumět i další etapě Svatošova života – jeho středoškolským a vysokoškolským studiím v carském Rusku a následné pedagogické a diplomatické činnosti, jimž se věnuje následující část práce.

2.3. Svatošova středoškolská studia na Krymu

Ve výše předloženém širším rámci české kolonizace jižních oblastí Ruska a formování početné české diaspory na Kavkaze představuje rodina Jaroslava Svatoše příklad druhé generace vystěhovalců, u níž se původně hospodářská migrace postupně přetavuje v ambici vzdělanostní a profesní. Zatímco první generace – včetně Svatošových příbuzných Uličných – vstupovala do nového prostředí především jako hospodáři a podnikatelé, u Jaroslava Svatoše se již od dětství rýsuje dráha spjatá se školstvím a kulturní prací. Rodinné zakotvení v kolonizačním prostoru Novorossijsku a následný přesun na Krym mu otevřely cestu do ruského středoškolského systému, který se pro něj stal hlavním nástrojem integrace do ruského kulturního prostoru. Právě v této slouvislosti lze jeho gymnaziální studia chápat jako přímý důsledek vystěhovaleckého rozhodnutí rodičů, ale zároveň jako kvalitativně nový stupeň české přítomnosti v carském Rusku: z potomka kolonistů se stává příslušník „duševní armády“ na Rusi. Tato kapitola proto sleduje Svatošovu středoškolskou dráhu na Krymu jako klíčovou fázi formování jeho osobnosti v prostředí klasického ruského gymnázia, multietnického Krymu a proměňujícího se carského impéria.

V letech 1877-1881 vychodil Svatoš v Čechách čtyřtřídní obecnou školu. Poté měl s ohledem na dobrý prospěch pokračovat na gymnáziu v Litomyšli. K tomu však vzhledem k následnému vystěhování jeho rodiny na Rus v roce 1881 nedošlo. Společně s rodiči se toho roku odstěhoval na Kavkaz do Novorossijsku, kde ukončil obecnou školu a od roku 1882 studoval na gymnáziu v Simferopolu a Pavlogradu.⁸⁹ Ke studiu na novorossijské obecné škole byl z české obecné školy dobře připraven. Potřeboval si však osvojit ruštinu a ruský pravopis. To se mu rychle podařilo, a proto se po jejím ukončení mohl v roce 1882 stát gymnazistou v Simferopolu na Krymu, kam se s celou rodinou po roce stráveném v Novorossijsku přestěhoval. Svatošův otec měl původně v plánu koupit na Kavkaze hospodářství, nelíbilo se mu tam však, a proto odjel na Krym, kde v okolí Simferopolu koupil domek se zahradou a

⁸⁹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. Osobní archiv Jindřicha Svatoše, 1927, s. 4.

hospodářstvím.⁹⁰ Veřejná obecná škola v Novorosijsku byla umístěna v domě zámožného živnostníka Karáska, o kterém z dostupných zdrojů není více známo. Jednalo se o jednotřídku se třemi odděleními, kde vyučoval bývalý ruský důstojník, který se ze zdravotních důvodů vzdal důstojnické služby a stal se učitelem.⁹¹

Svatoš se tak nejprve od roku 1882 jako středoškolský student až do poloviny 90. let 19. století jako vysokoškolský student stal součástí ruského vzdělávacího systému, který přesně v roce Svatošova narození v roce 1871 přinesl nový vzdělávací směr – klasicismus. Ten se snažil popularizovat myšlenku, že mládež má být vychovávána klasickým směrem při pomoci klasických jazyků - latiny a řečtiny. Předpokládalo se, že odchovanci tohoto směru budou mnohem konzervativnějšího smýšlení, na rozdíl od mládeže 60. let 19. století, která se vyznačovala smýšlením revolučním.⁹² Reformy cara Alexandra II. v 60. letech 19. století, včetně zrušení nevolnictví v roce 1861, vyvolávaly rozporuplné reakce, a ruskou společnost, podpořenou rozkvětem publicistiky, aktivizovalo a přineslo myšlenky na revoluci. Ruské revoluční myšlení se sice výrazně inspirovalo v Evropě, reagovalo ovšem na ruské poměry a specifické rysy ruské společnosti. V 60. a 70. letech 19. století dominoval ruskému radikálnímu myšlení populismus. Vyrosl z něj např. i terorismus organizace Narodnaja volja (Vůle lidu či Svoboda lidu, zal. 1879) či Zemlja i volja (Země a svoboda, zal. 1876).⁹³ Právě v tomto ideově napjatém prostředí získávalo klasické vzdělání význam nejen pedagogický, ale i politický – jako nástroj stabilizace a kontroly budoucích elit.⁹⁴

Novou vzdělávací politiku ve formě klasicismu ztělesňoval ministr národní osvěty hrabě Dmitrij Andrejevič Tolstoj (1823-1889) pověřený zavedením přísné disciplíny jak studentů, tak učitelů. Měl jim zabránit, aby se vystavili revolučním doktrínám, o kterých se předpokládalo, že se v ruské říši nebezpečně rozšířily. Prakticky jej v roce 1871 do škol uvedl ruský publicista,

⁹⁰ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. Osobní archiv Jindřicha Svatoše, 1927, s. 4.

⁹¹ Ibidem, s. 4.

⁹² Ibidem, s. 8.

⁹³ VYDRA, Zbyněk a kol. *Dějiny Ruska*. Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 226–227.

⁹⁴ OKENFUSS, Max J. *The Rise and Fall of Latin Humanism in Early-Modern Russia: Pagan Authors, Ukrainians, and the Resiliency of Muscovy*. Leiden, E. J. Brill, 1995, s. 45–58.

zakladatel a předseda Filologické společnosti Alexandr Ivanovič Georgijevskij (1830-1911).⁹⁵ Jednalo se o *“Nařízení o gymnáziích a progymnáziích”*⁹⁶, kterým byla všechna chlapecká gymnázia převedena na klasická, a reálná gymnázia, na kterých klasické jazyky vyučovány nebyly, zrušena. Na základě této reformy tak vznikla klasická bezduchá gymnázia zaměřená na dril a memorování, v nichž byla výchova mládeže přirovnávána „k těžké noční mûře“. Ve studentech vyvolávala gymnázia takovou nenávist, že po jejich ukončení pálili gymnaziální učebnice.⁹⁷ Na svá středoškolská studia ostatně ve svých pamětech nevzpomíná rád ani sám Jaroslav Svatoš.

Vláda svou novou vzdělávací politikou usilovala o to, aby se pedagogové stali nositeli státní ideologie a s jejich pomocí zajistila řízení procesu formování mladé generace. V důsledku činnosti vlády uvědomující si vzdělání jakožto státní hodnotu se v Rusku vyvinulo učitelstvo jako sociálně-profesní skupina. Vláda na ni kladla úkoly udržování stability ve společnosti, zachování sociální struktury, občanského vzdělání a zajištění státu potřebnými pracovníky v souladu s vládním programem rozvoje ekonomiky a kultury. Oficiální ideologie se stala dominantním prostřednictvím vzdělávacího systému. Z pohledu vlády sloužili učitelé především státu. Za věrnou službu učitelstvu byla zaručena stabilita postavení a určité sociální místo. Učitel, jako státní úředník, získal určitou úroveň státní ochrany a podpory: právo na určitou hodnotu, zaručenou mzdu za služební léta, určitou perspektivu služebního postupu v hodnostech, důchod a vládní vyznamenání. Současně přebíral přísné závazky věrnosti carovi, vládě, státním zájmům a měl vykonávat určité předpisy týkající se obsahu a charakteru jeho činnosti. Z pohledu vlády sloužili učitelé především státu. Za loajální výkon služby byla učitelstvu garantována stabilita profesního postavení a vymezené sociální ukotvení. Učitel jako státní úředník získával určitou míru státní ochrany a podpory: právo na odpovídající hodnotu, zaručený plat podle odsloužených let, perspektivu služebního postupu v hodnostním systému,

⁹⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 8.

⁹⁶ *Polnoje sobranije zakonov Rossijskoj imperii*. Sobranije 1825–1881, sv. 46 (1871), č. 49860, s. 85–99. [2024-07-18] Dostupné z: https://nlr.ru/e-res/law_r/search.php.

⁹⁷ GAZGIRIEJEVA, Larisa. *Istorija pedagogiki i obrazovanija: gosudarstvennaja pedagogika Rossii*. LitRes, 2019, s. 84.

nárok na důchod a možnost obdržení státních vyznamenání. Současně byl podřízen přísnému služebnímu režimu, jenž vyžadoval loajalitu vůči císaři, vládě a státním zájmům a ukládal povinnost řídit se závaznými předpisy upravujícími obsah a charakter pedagogické činnosti.

Tento služební status byl dále spojen s očekáváním, že učitelé budou ve svém profesním i soukromém vystupování odpovídat stanoveným sociálně-profesním normám státní služby. Svatoš ze své vlastní pozdější zkušenosti uvádí, že ředitel gymnázia byl hodnostně zařazen v V. třídě, což mu umožňovalo dosáhnout hodnosti Excellence (превосходительство) a s tím spojené právo na dědičné šlechtictví. Inspektor byl v IV. hodnostní třídě. Jednotliví profesori ve třídě III. Po čtyřleté definitivní službě jim byla přiznána hodnost dvorního rady, po dvanáctileté hodnost rady státního. Penze jim byla přiznávána pro 25 let, v některých vzdálenějších částech Ruska po 20 letech.⁹⁸

Je zřejmé, že postavení středoškolských profesorů v carském Rusku bylo pevně svázáno se státní správou. Gymnaziální učitelé byli po zkušební době jmenováni státními úředníky a zařazeni do Tabulky hodností zavedené Petrem I. Většina začínala v VIII. třídě, která poskytovala titul Vysokoblahorodí a právo osobního šlechtictví. To však bylo vnímáno jako druhořadé, nedědičné a z hlediska společenské prestiže jen omezeně hodnotné. Děti osobních šlechticů získávaly status „čestných občanů“ (XIV. třída), sami učitelé však neměli přístup na šlechtická shromáždění.⁹⁹

Platové podmínky gymnaziálních profesorů se neodvíjely od hodnostní třídy, ale od počtu vyučovaných hodin a faktického služebního postavení. Základní mzda byla pro začínající učitele relativně příznivá. Svatoš obdržel v roce 1894 za 18 hodin týdně (12 hodin ruštiny, 6 hodin dějepisu) 135 rublů měsíčně, což odpovídalo zhruba 2200 Kč. Z platu se odvádělo jen 2 % na penzi, takže finančně nestrádal. Náklady na bydlení a stravu činily zpočátku 30 rublů měsíčně, později při vyšším příjmu platil 60 rublů za komfortní byt se stravou.¹⁰⁰

⁹⁸ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 15.

⁹⁹ GONCHAROV, M. A. *Socio-Legal Status and Financial Standing of Gymnasium Teachers in Russia in the 19th Century*. Voprosi istorii, s. 129-135. [2024-06-12] Dostupné z: https://www.shpl.ru/readers/special_interests/voprosy_istorii_polnyj_elektronnyj_arhiv_zhurnala_19262012/

¹⁰⁰ Ibidem, s. 101-103.

Vedle základního platu hrály roli také benefity: příspěvky na cestu při nástupu do služby. Svatoš dostal 125 rublů na přesun do Tiflisu a existenční příspěvek 266 rublů. Dalším benefitem byly přídavky za službu v privilegovaných oblastech. Svatoš pobíral 160 rublů ročně za službu na Kavkaze, později 640 rublů ročně za desetiletou službu. Nakonec vznikal profesorům i nárok na penzi odpovídající plnému služnému. Svatošova penze činila 1200 rublů ročně.

Specifickým mechanismem upevňujícím status učitelů bylo udělování řádů. Mezi nejčastější patřily řády sv. Stanislava, sv. Anny a sv. Vladimíra. Řády nebyly spojeny s přímým finančním ohodnocením – naopak vyžadovaly vstupní vklad do řádového kapitulu, určeného na charitativní účely. Jejich význam spočíval především ve zvýšení prestiže a zajištění nároku na vyšší penzi při odchodu ze služby. Gymnaziální učitelé byli nejčastěji vyznamenáváni řádem sv. Anny II. nebo III. třídy.¹⁰¹ Jaroslav Svatoš během své kariéry obdržel postupně řád sv. Anny (III. a II. třídy), řád sv. Stanislava (II. třídy) a řád sv. Vladimíra (IV. třídy), což odpovídalo vzestupnému hodnostnímu i profesnímu postupu.¹⁰²

Na Svatošově kariéře je dobře vidět model profesní dráhy gymnaziálního učitele v carském Rusku. Začínal jako prozatímní učitel ruštiny v roce 1894 v Tiflisu¹⁰³, po několika letech byl definitivně jmenován,¹⁰⁴ postupně se stal inspektorem¹⁰⁵, ředitelem střední obchodní školy a nakonec i ředitelem dívčího gymnázia¹⁰⁶. Byl povyšován až po státního radu a

¹⁰¹ GONCHAROV, M. A. *Socio-Legal Status and Financial Standing of Gymnasium Teachers in Russia in the 19th Century*. Voprosi istorii, s. 132. [2024-06-12] Dostupné z: https://www.shpl.ru/readers/special_interests/voprosy_istorii_polnyj_elektronnyj_arhiv_zhurnala_19262012/

¹⁰² AMZV – OSO, 1918-1925. kr. 43, sl. Jaroslav Svatoš

¹⁰³ Ibidem. Předpisem kurátora kavkazského učebního okruhu ze dne 29. září 1894 č. 7555 byl Jaroslav Svatoš jmenován prozatímním učitelem ruského jazyka I. Tifliského gymnázia velkokněžny Olgy Fjodorovny počínaje od 1894. roku dne 19. září.

¹⁰⁴ Ibidem. Nejvyšším rozkazem ze dne 25. ledna 1895 č. 4 potvrzen definitivně v úřadě.

¹⁰⁵ Ibidem. Nejvyšším rozkazem pro správu občanskou ze dne 21. června 1899 číslo 46 potvrzen v hodnosti kolléžského asessora.

¹⁰⁶ AMZV – OSO, 1918-1925. kr. 43, sl. Jaroslav Svatoš. Rozkazem náměstka jeho císařského Veličenstva na Kavkaze jmenován prozatímním ředitelem I. Tifliského gymnázia velkokněžny Olgy Fjodorovny. Takovým rozkazem ze dne 7. prosince 1909 číslo 277 ustanoven definitivně v úřadě ředitelském.

vyznamenáván odpovídajícími řády. Jeho finanční situace byla stabilní, se zajištěným důchodem a příplatky za službu na Kavkaze.

Celkově lze shrnout, že gymnaziální profesori v carském Rusku byli pevně integrováni do státního aparátu, jejich materiální postavení bylo slušné a zajištěné, přesto jejich společenská prestiž narážela na hranice systému hodností, který jim zpravidla neumožňoval vstup mezi dědičnou šlechtu. Kariéra Jaroslava Svatoše představuje reprezentativní příklad profesního i sociálního vzestupu této skupiny, ale zároveň ilustruje omezenou společenskou uzavřenost, kterou carský systém hodností udržoval.

Z politického hlediska hodnotí Svatoš období simferopolských studií jako dobu jakéhosi „zátiší“ v celém vnitřním životě Ruska. Jako dobu, kdy společenské kruhy cítily únavu po dosti čilé době velkých reforem Alexandra II. Zavraždění cara Alexandra II. vyvolalo značnou reakci nejen v kruzích vládně-byrokratických, nýbrž rozhodně i ve vrstvách širších. Krok ruských revolucionářů tyto vrstvy odsuzovaly. Car Alexandr II. byl považován za liberálního člověka, který dovedl uskutečnit řadu liberálních reforem a přemoci odpor konzervativních kruhů.¹⁰⁷ Jeho zavraždění tak překazilo politickou evoluci, cestu kterou se tento panovník ubíral, a bylo příčinou toho, že nálada se změnila jak ve sférách vládních, tak i v širších vrstvách ruského obyvatelstva. Důvěra v účelnost liberálního kurzu byla u velmi mnohých lidí podlomena.¹⁰⁸ Termín „затишье“, který ve svých pamětech použil Svatoš jako výraz pro období vyznačující se klidným politickým životem, je termín, který se často objevuje jako charakteristika tohoto období. Termín ve svých pamětech použil také Alexander Alexandrovič Kiesewetter, ruský historik a představitel ruské emigrace v Praze. Podle něj však není možné přeceňovat apatickou lhostejnost společnosti vůči vládním krokům v 80. letech 19. století. Politický klid nebyl absolutní a koncem tohoto desetiletí se již začaly projevovat poměrně zřetelné příznaky probouzení energie ve společnosti.¹⁰⁹ Jedním z nich je následující příklad oběžníku vydaného

¹⁰⁷ BEER, Daniel. *The Mass Deportation of Poles to Siberia, 1863–1880*. London, Palgrave Macmillan, 2016, s. 9.

¹⁰⁸ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 36.

¹⁰⁹ KIESEWETTER, A. Alexandr. *Na rubeže dvou století. Vospominanija 1881–1914*. Praha, 1926, hlava 4. [2025-08-26] Dostupné z: www.dugward.ru/library/kizevetter_na_rubeje.html#a102.

v roce 1887. V době Svatošova studia v kvartě gymnázia v Pavlohradě v letech 1886-1887 vydalo ruské Ministerstvo národní osvěty oběžník, v tisku známý jako “*Oběžník o kuchařčiných dětech*”¹¹⁰. Jednalo se o takto přezdívaný oběžník „*O omezení gymnaziálního vzdělání*“, normativní akt z období protireforem Alexandra III., zveřejněný v červnu 1887. Oběžník doporučoval ředitelům gymnázií, aby při přijímání dětí do výchovných ústavů přihlíželi k možnostem osob, v jejichž péči tyto děti jsou, zajistit pro takové vzdělávání potřebné podmínky. Tímto způsobem měla být gymnázia ušetřena přijímání dětí pocházejících z nižších sociálních vrstev, tedy dětí kuchařů, kočí, pradelnek a podobných lidí, jejichž děti by, s výjimkou těch skutečně nadaných, neměly o střední či vyšší vzdělání vůbec usilovat. Svatoš považoval uvedené nařízení za velice nešťastně stylizované. Základní myšlenku tohoto nařízení, že Rusko potřebuje nejen lidi s teoretickým středoškolským a vysokoškolským vzděláním, nýbrž i se vzděláním praktickým, však považoval za správnou.¹¹¹

Málokteré vládní nařízení bylo v tisku kritizováno s takovým vzrušením jako tento oběžník. Tisk poukazoval na fakt, že příliš mnoho rodičů posílá své děti na střední školy, a že záměrem ministerstva je odradit slabší finanční kruhy od střední a vysoké školy tak, aby učení v nich bylo privilegiem jen vyšších a finančně silných tříd. Největší pobouření působilo to, že ředitelství škol se měla zajímat o společenské a finanční poměry žáků. Tisk v tom viděl návod na provádění špionáže v rodinách. Kromě toho poukazoval na to, že Rusko má příliš málo nižších a středních odborných škol, takže ministerstvo by takové školy mělo nejprve zřídit.¹¹² Zmíněný oběžník byl však od počátku tajný a nebyl určený k publikaci. Oděský vzdělávací okruh z něj však vytvořil nařízení pro ředitele gymnázií a jako takové jej publikoval v Oděském věstníku.¹¹³ Deník *Ruské vědomosti*¹¹⁴ uvedl, že dokument neodpovídá platné legislativě, neboť

¹¹⁰ Oběžník „O sokraščěnii gimnazičeskogo obrazovanija“, nazývaný také „cirkuljar o kucharkinykh det'jach“ (1887). [2024-07-20] Dostupné z: <https://web.archive.org/web/20150224184735/http://xn--d1aml.xn--h1aaidg8g.xn--p1ai/19/tsirkulyar-o-kukharkinykh-detyakh/>.

¹¹¹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 21.

¹¹² Ibidem.

¹¹³ MAGSUMOV, A. Timur. *Doklad o sokraščěnii gimnazičeskogo obrazovanija 1887 g.* International Journal of Applied and Fundamental Research, 2013, č. 10, s. 488.

¹¹⁴ *Russkije vědomosti*, 1887, 27. srpna.

zákon ze dne 30. června 1871 zakazoval omezení přístupu ke vzdělání na základě příslušnosti ke stavu či vyznání. Ministr národní osvěty I. D. Děľjanov musel znění oběžníku neustále ospravedlňovat a vysvětlovat veřejnosti, že jeho smyslem bylo odradit od gymnaziálního vzdělání ty, kterým se v rodinném prostředí nedostává patřičné podpory k jeho úspěšnému získání, nikoliv omezení vstupu na gymnázium na základě stavovské příslušnosti. Oběžník byl po třinácti letech zrušen.¹¹⁵

Jistou lhostejnost k politickým otázkám bylo možné v tu dobu sledovat i mezi studentstvem. Mezi simferopolskými gymnazisty neexistovaly žádné politické kroužky. Zájem studentů se soustředil spíše na literaturu, zpěv a hudbu. Avšak ani simferopolští studenti nebyli politických otázek ušetřeni. Jaroslav Svatoš byl zřejmě v septimě, když všemi spolužáky oblíbený B. Zotov obdržel dopis od svého bratra, politického vězně, ze Sibiře. Bratr mu psal hodinu před svou popravou. Byl jednou z obětí revolučního hnutí v Rusku - vzpoury politických vězňů na Sibiři. Zprávy o popravě několika lidí Svatošem otřásl.¹¹⁶ Svatoš neuvádí jméno a okolnosti popravy bratra svého spolužáka. Jedná se však zřejmě o Nikolaje Lvoviče Zotova, popraveného oběšením dne 7. srpna 1889. N. L. Zotov byl aktivním účastníkem ozbrojeného odporu ve věznici v Jakutsku na Sibiři, účastníka tzv. Jakutské tragédie, jedné z událostí represí, které postihly revolucionáře hnutí *Narodnaja Volja* ve vyhnanství a která ve své době dosáhla celosvětového ohlasu. V Jakutsku 22. března 1889 dozorcí snažící se potlačit kolektivní protest exulantů proti zlovůli místních úřadů, zastřelili a bajonety ubili šest protestujících a zranili 20 dalších. Poté, co byly oběti masakru souzeny, byli oběšeni další tři - N. L. Zotov, L. M. Kogan-Bernstein a A. L. Gausman.¹¹⁷ Svatošem uvedený dopis Zotova na rozloučenou se dochoval. Zotov v něm svým přátelům v návaznosti na Jakutskou tragédii odkazuje, aby vynaložili veškerou svou sílu na revoluční boj a v zájmu revoluce proti tomuto kolosálnímu příkladu krutosti, svévole a nelidskosti ruského despotismu.¹¹⁸

¹¹⁵ MAGSUMOV, A. Timur. *Doklad o sokraščennii gimnazičeskogo obrazovanija 1887 g.* Meždunarodnyj žurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij, 2013, č. 10, s. 488–489.

¹¹⁶ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele.* 1927, s. 37.

¹¹⁷ TROICKI, A. Nikolaj. *Narodnaja volja pered carskim sudom. 1880–1894.* Izdatelstvo Saratovskogo universiteta, 1983, s. 217.

¹¹⁸ Ibidem, s. 234

Svatošovy zkušenosti z vlastního vzdělávacího procesu zaznamenané v jeho pamětech nám přináší mnohé poznatky o způsobu vzdělávání v tehdejší carské Rusku vedeném v duchu klasicismu. Když se v roce 1882 Svatoš stal žákem prvního chlapeckého gymnázia v Simferopolu, byl klasicismus v plné síle, a to zvláště na tomto gymnáziu. Na Krymu, více než kdekoli jinde v Rusku, bylo možné pozorovat stopy a známky staré řecké kultury. Pobřeží Černého moře bylo ve starověku osídleno řeckými koloniemi. Toto vše dohromady činilo krymským gymnazistům dějiny starověku mnohem bližší, a dokonce v nich vzbuzoval jistý zájem. Na simferopolském gymnáziu byly snad poprvé v Rusku pořádány turistické výpravy žáků a profesorů.¹¹⁹

Pořádky na gymnáziu byly přísné, jako všude, avšak zde z určitých důvodů ještě mnohem přísnější. Tehdejší krymská gymnázia - simferopolské, kerčenské a feodosijské – se v době studií Jaroslava Svatoše netěšila dobré pověsti v ohledu politické spolehlivosti. V roce 1881 byl zavražděn car Alexandr II. Jedním z účastníků atentátu byli revolucionáři a členové teroristické organizace Svoboda lidu Sofia Lvovna Perovskaja (1853-1881), dcera krymského gubernátora ze Simferopolu, a Andrej Ivanovič Željabov (1851-1881), odchovanec kerčenského gymnázia. Toto bylo zřejmě důvodem toho, že na krymských gymnáziích byla zavedena největší přísnost a vyloučení žáků bylo na denním pořádku.¹²⁰

V primě simferopolského gymnázia studoval Svatoš jako jeden z 85 žáků. V závěrečné oktávě však již byl pouze jedním z pěti. Ostatní buď zaostávali a skončili v nižších ročnících, nebo gymnázia zcela zanechali. Polovina žáků ústav opouštěla často nedobrovolně.

Tehdejší nároky na středoškolskou disciplínu hodnotí Svatoš ve svých vzpomínkách s odstupem skoro padesáti let velice kriticky. Do bytů studentů, kteří nebydleli u svých rodičů, dodávalo gymnázium zvláštní knihu podepsanou ředitelem. Když student vycházel z domu, třeba jen na krátkou dobu, byl povinen zaznamenat s největší přesností, kdy a kam odešel, za jakým účelem a na jakou dobu. Třídní profesori studentské byty velice často navštěvovali, a pokud někdo nezaprotokoloval svou vycházku z domu s naprostou přesností, byl z gymnázia vyloučen, což se stávalo velice často. Po sedmé hodině v době jarní a podzimní a po šesté v

¹¹⁹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. 1927, s. 13.

¹²⁰ Ibidem, s. 14.

době zimní nesměli studenti vycházet z domu vůbec. Trestu v tomto smyslu neunikl ani Svatoš, když jednoho dne vyzvedl ve čtvrt na sedm u obuvníka spravované boty. Na ulici se setkal se svým strýcem - profesorem a ředitelem gymnázia v Pavlohradě, kam Svatoš po ukončení tercie ze Simferopolu na jeden rok přestoupil, R. Uličným. Ačkoliv mu předvedl důkaz potvrzující cíl své cesty, přeci byl v neděli zavřen na 12 hodin do tzv. karceru.¹²¹ Tresty za porušení gymnaziálních či univerzitních pravidel byly v carském Rusku poměrně přísné. Případy posuzoval inspektor nebo rektor univerzity, kteří měli právo nejen studenta napomenout či vyloučit z univerzity, ale také provinilého studenta potrestat uzavřením právě do tzv. karceru.

Simferopolské mužské gymnázium bylo jedno z nejstarších vzdělávacích zařízení Ukrajiny a Krymu, založené v roce 1812. Do roku 1887 v něm vzdělání získalo celkem 455 studentů. V gymnáziu pracovala celá řada významných osobností vědy a kultury. Svou pedagogickou činnost zde zahájil na příklad významný ruský chemik D. I. Mendělejev. Pedagogický sbor tohoto gymnázia významně přispěl ke studiu historie Krymu.¹²² Ředitelem simferopolského gymnázia byl v té době G. J. Timoševskij, který podle Svatoše až příliš přesně plnil instrukce, které obdržel. Ty obnášely držet žáky co nejprísněji. Vídán byl jen ráno před učením, na společné ranní každodenní modlitbě, které se všichni studenti byli povinni bez rozdílu vyznání zúčastnit, a které byl přítomen celý profesorský sbor. Vyučoval vždy jen v primě latině. Se žáky se vůbec nestýkal, kromě případů, kdy se někdo velice kázeňsky prohrěšil. Dotyčný byl pak zván do ředitelny. Menší kázeňské záležitosti tohoto druhu vyřizoval inspektor gymnázia, tedy zástupce ředitele. Tato hodnost byla zřízena na všech středních školách v Rusku.¹²³

Na ruských gymnáziích se v té době učební disciplíny úředně dělily na předměty hlavní, mezi které patřila latina, řečtina a matematika, dále pak předměty povinné a následně nepovinné, mezi které patřila němčina a francouzština, z nichž jedna byla povinná. Vyučovací jazyk, kterým byla ruština, nebyl pokládán za hlavní předmět. Vyučování tzv. novým řečem, tedy němčině či francouzštině, nedosahovalo vysoké úrovně. Profesori těchto řečí byly

¹²¹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. 1927, s. 20.

¹²² KURAKOV, Andrej Igorjevič. *Gimnazii starogo Simferopolja*. Simferopol, 2016, s. 9–10.

¹²³ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. 1927, s. 15

považování za profesory podřadné. Většinou to ani nebyli učitelé s vysokoškolským vzděláním. Ukončili pouze vzdělání středoškolské, které doplnili odbornou zkouškou. Učitelé nových řečí, tzv. neofilologové, byli cizinci. Jako gymnazista, středoškolský profesor a následně i ředitel středních škol měl Svatoš mnoho příležitostí tyto cizince v Rusku pozorovat. Podle Svatoše byl mezi nimi velký rozdíl. Němci poměrně dosti rychle dovedli si ruštinu osvojit aspoň natolik, aby se mohli dorozumět. Avšak většina Francouzů učila se ruské řeči velmi pomalu a bylo mezi nimi i mnoho takových, kteří se za řadu let naučili jen několika slovům a velmi často nedovedli porozumět tomu, o čem žáci v jejich přítomnosti mluvili, vůbec pak všemu ruskému prostředí, ve kterém žili, rozuměli velmi málo.¹²⁴

Na svá středoškolská studia nevzpomíná Jaroslav Svatoš rád. Studovat v 80. letech 19. století na ruském gymnáziu nebylo lehkou záležitostí. Svatoš sice disponoval řadou schopností, postupoval do vyšších ročníků s vyznamenáním, gymnázium se mu podařilo dostudovat v řádném termínu 8 let, přesto ve svých memoárech nepovažuje toto období za snadné. Uvádí nekonečnou řadu zkoušek, kterých se sice nikdy neobával, neboť jako řádný student byl vždy dobře připraven, avšak zkoušky vždy vyžadovaly skutečně velkou námahu. Pro postup do vyšší třídy nestačilo mít ke konci roku výborné známky. Každoročně bylo nutno podrobit se řadě zkoušek. V primě byly písemné zkoušky z latiny, ruštiny a matematiky, v sekundě se k nim přidaly písemné zkoušky z němčiny a francouzštiny. V kvartě písemné zkoušky ze všech těchto předmětů a kromě toho, ústní ze všech předmětů vůbec. V kvintě, to samé co v tercii. V sextě, ty samé písemné zkoušky a zase ústní ze všech předmětů. V oktávě při maturitě písemné zkoušky z latiny, řečtiny, ruštiny, nových jazyků, matematiky (aritmetika, algebra, geometrie, trigonometrie - ze všeho zvláštní úkol), ústní z těch samých předmětů a i ze všech ostatních. Maturant musel prokázat znalosti ze všech předmětů, které se během 8 let přednášely, a to velice podrobně.

V tercii přestoupil Svatoš na čas ze simferopolského gymnázia na gymnázium pavlohradské, kde jako profesor působil jeho strýc, bratr Svatošovy matky, R. Uličný. Pavlohrad byl tehdy okresním městem jekatěrinoslavské gubernie. Na okresní město bylo i tehdy již dost velké a vedlo čilý obchod obilím. Tamější gymnázium nebylo v době Svatošova

¹²⁴ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. 1927, s. 16.

příchodu prozatím úplné. V tu dobu docházelo k jeho reorganizaci z nižšího gymnázia, tzv. progymnázia, na gymnázium úplné a nejstarší třídou byla třída pátá.

Svého strýce R. Uličného zhodnotil Svatoš jako člověka poněkud zvláštního. Studoval na gymnáziu v Hradci a na reálce v Pardubicích. Pak odejel do Ruska, kde se stal architektem. Po několika letech však tohoto povolání zanechal, podrobil se zkoušce neofilologické a stal se profesorem na reálce v Rostově na Donu. Sám svému synovci později vypravoval, že povolání architekta se vzdal, neboť se mu protivilo pracovat v prostředí, kde úplatky byly na denním pořádku. Na reálném gymnáziu v Rostově na Donu působil pouhý rok. Byl totiž potrestán přeložením do mnohem menšího města Pavlohradu na místní gymnázium. Příčinou jeho přeložení je z dnešního pohledu naprostá malichernost - Uličného světle-šedivé kalhoty. V té době byl totiž služebním oblekem státních úředníků v Rusku frak. Kalhoty měly být téže barvy co frak. Jednoho dne však Uličný v roztržitosti oblékl kalhoty od světle-zeleného obleku, který měl na sobě předchozího dne. Na školní chodbě se setkal s ředitelem, který jej upozornil, že není oblečen podle předpisů. Uličný však spontánně poznamenal, že i pan ředitel měl den před tím též kalhoty jiné barvy. Tím považoval Uličný celou záležitost za vyřízenou, avšak před začátkem školního roku byl úředně vyrozuměn, že je přeložen do Pavlogradu. Zanechat služby si z finančních důvodů nemohl dovolit, nařízení se tedy podrobil a v Pavlohradě pak působil přes 30 let až do své smrti. Svatoš jej popisuje jako člověka velice schopného. V Pavlohradě se trvale usadil, zakoupil zde dům a během času se v tomto městě stal velice populárním. Řadu let byl členem sboru městských starších. Když odešel do penze, byl ihned zvolen za náměstka městského starosty a pak ředitelem městské banky. Jeho osud se však naplnil tragickým způsobem. Zavraždily jej v době občanské války v jeho vlastním bytě bandy známého Machny, které na něm vymáhaly peníze.¹²⁵ Nestor Ivanovič Machno (1888-1934) byl významným ukrajinským anarchistickým revolucionářem a vůdcem tzv. Povstalecké armády Ukrajiny (machnovščina) během občanské války v Rusku. V soupisu pedagogických pracovníků na Rusi A. Pospíšila se jméno R. Uličného nevyskytuje.

Pavlohradské gymnázium bylo v době, kdy na něj Svatoš přestoupil, ústavem poměrně mladým a malým. Počet žáků, zvláště ve starších třídách, byl tehdy nepatrný, v kvintě bylo

¹²⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. 1927, s. 19-20.

pouze 10 studentů, v sextě jen 6. Většina žáků byla vyznání židovského, v té době nebyl ještě pro Židy ustanoven numerus clausus (10%), což se stalo po nedlouhé době. V pavlohradském gymnázium bylo společně se Svatošem ve třídě pouze dalších 5 studentů, z nichž všichni byli židovského vyznání. Na podzim, v době židovských svátků, byl ve třídě sám, což znamenalo, že byl zkoušen každodenně během 5 hodin, tedy velice důkladně. Ředitelem pavlohradského gymnázia byl velmi dobrý pedagog S. F. Koropačinskij, který se později stal ředitelem simferopolského gymnázia. Vládl pevnou rukou a pořádky ve škole byly opět velmi přísné.¹²⁶

Po absolvování sexty v Pavlohradě se Jaroslav Svatoš v roce 1887 vrátil zpět na simferopolské gymnázium. V Pavlohradě nebyla septima prozatím otevřena, protože počet žáků v ní by byl příliš malý. Z bývalých Svatošových spolužáků zbyli v simferopolské septimě jen čtyři. Ostatní buď propadli nebo studia zanechali. Ředitelem byl též G. J. Timoševskij. Část profesorů se obměnila.

V profesorském sboru byl jeden Čech, Alois Kašpar, klasický filolog, jeden Slovák - prof. Stovík, který přednášel němčinu a jeden Slovinec - prof. Rebec. Klasický filolog, archeolog a malíř Alois Kašpar (1843-1913)¹²⁷, který jako profesor klasických jazyků vyučoval nejprve na gymnáziu v Petrohradě, od roku 1874 pak v Simferopolu na Krymu, kde zkoumal antické a skytské archeologické památky. Současně byl i dlouhá léta přítelem Svatošovy rodiny. Pocházel z Chrasti, nedaleko Svatošova rodiště Luže. Studoval v Hradci Králové, poté v Praze na bohoslovecké fakultě. Před vysvěcením na kněze však z bohoslovecké fakulty vystoupil a zapsal se na filosofickou fakultu, kde studoval současně s Juliem Zeyerem, se kterým po celý život udržovali přátelství. Julius Zeyer jej také na Krymu několikrát navštívil a na Krym často vzpomínal, byť mu jeho častější návštěvu znemožňoval nedostatek finančních prostředků.¹²⁸ Profesor Kašpar učil v Simferopolu řečtině a latině syny generála Vasilije Pavloviče Popova (1833-1894). Jejich starý vychovatel musel pro stáří na odpočinek, proto Popov požádal Kašpara, aby navrhl nějakého jiného. Kašpar navrhl Zeyera. Zeyer přijal, ale s výhradami: na

¹²⁶ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. 1927, s. 20.

¹²⁷ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 6, sv. 3.

¹²⁸ ZEYER, Julius. *Spisy*. V Praze, Nákladem České grafické společnosti „Unie“, 1908, s. 123.

rok na zkoušku a slušný plat, a na cestu napřed. „*Když svůj domov a své pohodlí v šanc dávám, měl bych rád něco za to. Pomni, že se zde vytrhuji ze zcela snesitelných a pohodlných poměr, jedná se mi o to, abych poznal Rusko a několik rublů na pěknou cestu do Orientu si uspořil.*“¹²⁹

Korespondence Julia Zeyera a Aloise Kašpara je považována za jeden z nejdůležitějších životopisných materiálů Julia Zeyera.¹³⁰ Na Kavkaz se Zeyer skutečně vydal, a to v roce 1889 společně s architektem a výtvarníkem Jiřím Stibralem (1859-1939).¹³¹ Jednou byl Julius Zeyer hostem profesora Kašpara v Simferopolu delší dobu, asi půl roku. Pobýval s ním i u rodiny Svatošových. V té době byl Svatoš již s některými jeho spisy seznámen. Přiznává však, že na něj, jakožto odchovance mohutného vlivu ruské realistické literatury, příliš nezapůsobily.¹³²

Prof. Alois Kašpar byl v simferopolské společnosti velmi dobře znám. Měl zájem o umění, byl velmi dobrým malířem-krajinářem. Zajímal se o archeologii a zahradnictví. Byl členem ruské archeologické společnosti a v době letních prázdnin, když neodjížděl do vlasti, řídil archeologické vykopávky v okolí Simferopolu. Zajímal se především o skytské mohyly. Působil také jako správce archeologického muzea krymské zemské samosprávy, a o archeologii Krymu měl velké zásluhy. Byl také velmi čilým členem krymské odbočky Císařské ruské společnosti pro zahradnictví. Toto odvětví agrikultury mělo pro Krym zvláštní význam. Po vysloužení penze se vrátil do vlasti. Po několika letech jej Jaroslav Svatoš navštívil v Praze. Litoval, že odjel ze Simferopolu. Poslední dopis, v němž jej prof. Kašpar žádá, aby pomohl dosáhnout slušné existence jistému mladému krajanovi s vysokoškolským vzděláním, který se ve vlasti nemohl uplatnit, od něho obdržel Svatoš v Tiflisu přibližně v roce 1915. Jeho žádosti tehdy mohl Svatoš ze své pozice snadno vyhovět a také vyhověl.¹³³ Není však známo, o jakou osobu se jednalo.

Dalšími členy pedagogického sboru simferopolského gymnázia byl v septimě učitel ruštiny, N. A. Svjatskij, který Svatoše vyučoval již v sekundě. Pocházel z kněžské rodiny, dříve

¹²⁹ VOBORNÍK, Jan. *Julius Zeyer*. V Praze, Nákladem české grafické akciové společnosti „Unie“, 1907, s. 115.

¹³⁰ Ibidem, s. 289.

¹³¹ *Kritický měsíčník*, 1941, roč. 4, s. 273.

¹³² SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 26.

¹³³ Ibidem, s. 27.

byl seminaristou, absolvoval tedy tzv. duchovní seminář, což byl v Rusku typ střední školy. Svatoš si všímá, že jako mnoho jiných ruských bývalých seminaristů měl povahu dosti těžkou. Pavlohradského profesora ruštiny F. S. Krasnopolského, jehož syn, PhDr. Krasnopolský později vyučoval na ruském gymnáziu v Praze, si Svatoš velice pochvaloval, neboť díky jeho přípravě mohl obstát při první slohové práci na téma *“Autokracie jest jedinou spasitelnou pro Rusko formou vlády”*. Téma bylo zvláštní, neboť většina profesorů hlásala, že politika do školy nepatří. Svatoš přesto dovedl spasitelnost autokracie pro Rusko prokázat tak, jak si profesor přál a ten ji ocenil nejvyšší známkou a prezentoval ve třídě jako vzorovou.¹³⁴ Téma slohové práce nepředstavovalo jen esejistickou tezi, nýbrž vyjádření oficiální ideologie carského státu, která se promítala do vzdělávací politiky, učebních osnov a formování loajálních úřednických vrstev. Esej tohoto druhu se tak jeví jako součást strategie „výchovy k poslušnosti“. V 19. století byla ruská autokracie postavena na tzv. trojjediné ideologii formulované za Mikuláše I.: „Pravoslaví, samoděržaví, národnost“ (*православие, самодержавие, народность*) – což byla oficiální státní doktrína od 30. let 19. století. Tato koncepce nejen ospravedlňovala neomezenou moc panovníka, ale činila ji pilířem ruské identity a stability. Tuto formulaci „Pravoslaví, samoděržaví, národnost“ (*Православие, самодержавие, народность*) zavedl Sergej Semjonovič Uvarov, ministr školství za cara Mikuláše I., jako oficiální ideologii ruského impéria ve 30. letech 19. století. Uvarov ji poprvé veřejně artikuloval v roce 1833 v dopise carovi, a následně byla přijata jako zásada řízení vzdělávacího systému a širšího státního ideologického rámce. Svatoš se k této ideologii vrací ve svých pamětech, když již jako občan demokratického Československa hovoří o slavjanofilství: *„Avšak i slovanofilové pohlíželi na nás, Čechy, co na národ v ohledu slovanství, jak oni mu rozuměli, velmi a velmi podezřelý. Z těch třech zásad, které tvořily základy ruského slovanofilství - pravoslaví, autokracie a národnost ani jeden neměl pro český lid velkou přitažlivost. V ohledu náboženském je česká většina buď indiferentní, nebo snášenlivá, českému demokratismu neodpovídá pojem autokracie a národnosti mnozí ruští slovanofilové rozuměli v tom smyslu, že “slovanské potůčky mají sloučiti se v ruském moři”, jak kdysi se vyjádřil Puškin v záležitosti rusko-polské. Pro*

¹³⁴ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 25.

*některé slovanofily byli jsme národem, který byl “shnilým Západem” naprosto zkažen, jakýmiisi Němci, kteří divnou hříčkou osudu mluví jazykem slovanským.”*¹³⁵

Uvedený profesor Svjatskij byl však také příčinou Svatošovy osobní zkušenosti s tzv. karcerem, neboť jej zapsal do „černé knihy“ a měl tak být zavřen na 6 hodin do karceru. K zápisu připojil poznámku, že se tak stalo proto, že před ním Svatoš “*drze a vyzývavě pojídal bublik*”.¹³⁶ Svatoš uvádí, že drzý a vyzývavý nikdy nebyl, a to ani jako gymnazista. Nemohl proto pochopit, co se zdálo profesorovi Svjaskému na jeho chování drzé. Měl v úmyslu se mu zpětně omluvit, bylo mu však jeho třídním profesorem doporučeno, aby se trestu podrobil. Po mnoha letech, když se se svým třídním opět setkal, bylo mu sděleno, že profesor Svjatskij byl velice mstivý a mohl by Svatošovi uškodit. Další následky tato epizoda neměla, kromě toho, že potom častěji Svatoš již jako profesor, inspektor a ředitel gymnázia na ni v analogických případech vzpomínal a podle toho se řídil.

Latinu a řečtinu přednášel na simferopolském gymnáziu profesor Rebec, Slovinec. Byl výtečným znalcem svého předmětu. Studoval na gymnáziu v Terstu, na univerzitě ve Vídni, v Praze a v Lipsku. Latinskou a řeckou literaturu znal výborně, což studenti pocítovali. Ovládal i řadu nových řečí. Antickou kulturu opravdu upřímně miloval a tuto lásku dovedl vštípit i svým studentům. Mluvnici přidával podřadný význam, což však neznamenovalo, že toleroval její případnou neznalost. Svým zevnějškem podle Svatoše připomínal jako málokdo Sokratesa. Svými představenými však ceněn nebyl. Dříve, než přestoupil na gymnázium simferopolské, byl již inspektorem na gymnáziu, zřejmě v Kišněvě. Této hodnosti byl však zbaven pro příliš velkou jemnosrdečnost v ohledu žáků. Poté, co odsloužil 25 let, odešel do penze a zabýval se vinařstvím na statku své paní, Rusky, v Aluště na jižním pobřeží Krymu.¹³⁷

Simferopolské gymnázium se vyznačovalo určitou národnostní pestrostí, a to nejen v pedagogickém sboru, nýbrž i mezi studentstvem. Ve Svatošově třídě tvořili z 25 žáků většinu Rusové, dále dva Arméni, dva Židé, Tatar, Němec, Karaim (komunita etnických semitských

¹³⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 11.

¹³⁶ Bublik je tradiční východoevropské pečivo ve tvaru kružku. In: SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 26.

¹³⁷ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 26.

národů ve východní Evropě vyznávající karaitský judaismus), a jediný Čech na celém gymnáziu - Jaroslav Svatoš. Mezi Svatošovými spolužáky byl i Armén A. A. Spendiarov. Svatoš jej považoval za velmi dobrého pianistu a houslistu. Později se stal žákem Rimského-Korsakova, jehož vlivu podlehl. Podle Svatoše obzvlášť vyniká jeho zpracování motivů tatarských a krymsko-cikánských pro symfonický orches. Symfonická báseň Tři palmy - hudební ilustrace k básni Lermontova stejného jména podle něj svědčí o jeho velkém talentu.¹³⁸

Svatoš vzpomínal, že v národnostním ohledu nikdy mezi studenty nevznikala nedorozumění. Studenti žili ve vzájemném přátelství a podporovali, pokud mohli, jeden druhého.¹³⁹ Multietnické prostředí Krymu zanechalo v mladém Svatošovi hluboký dojem. V takto pestrém kolektivu se Svatoš učil respektu, toleranci a schopnosti hledat společnou řeč, což později uplatnil jak v pedagogické praxi, tak v diplomatickém působení.

Příkladem vzájemné podpory studentů je organizace zvláštního druhu finanční pomoci, kterou Svatošova třída zorganizovala pro své nemajetné spolužáky. Usnesli se platit dobrovolnou daň, a to za známky, kterými profesori klasifikovali prospěch. Komu některý profesor zapsal do třídnice pětku, tedy nejlepší známku, ten byl povinnen vyplatit třídnímu pokladníkovi 5 kopějek, tedy skoro tehdejší 1 Kč. Za jedničku, tedy nejhorší známku, platil se týž obnos, za dvojku dvě kopějky. Čtyřka a trojka se nezaplatňovaly, touto cestou se většina třídy zabezpečila proti zdanění, které zatěžovalo hlavně nejlepší a nejslabší žáky. Profesori mnohdy nechápali, proč někdy student žádal, aby vyučující nehodnotil jeho vědomosti pětkou. Student se tak chtěl vyhnout poplatku, jenž pokladník Pilenko, synovec již výše zmiňovaného generála Dmitrije Vasiljeviče Pilenka (1830-1895), tehdejšího náčelníka Černomořského okruhu (později – Černomořské gubernie), který usazoval v okolí Novorossijska české osadníky, ihned přísně vymáhal. Peníze takto vybrané bylo možné si vypůjčit, avšak úroky byly lichvářské. Takovým způsobem během dvou posledních let vybrala Svatošova třída 300 rublů, což odpovídalo 5000 Kč, tento obnos byl po maturitě podělen mezi pět méně majetných spolužáků, každý obdržel po 60 rublech.¹⁴⁰

¹³⁸ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 7.

¹³⁹ Ibidem, s. 29.

¹⁴⁰ Ibidem.

Národnostní složení Krymu bylo vždy velice pestré a nikdy v historii zcela homogenní. Přesné údaje o národnostech Krymu v době Jaroslava Svatoše poskytují údaje všeruského sčítání lidu z roku 1897.¹⁴¹ Kromě Svatošem uváděných národností byl v té době Krym domovem hojného počtu Řeků, Bulharů či Poláků. Migrační procesy na Krymu tak přispěly k vytvoření velice různorodého etno-kulturního obrazu¹⁴², ve kterém Svatoš vyrůstal, a který jej formoval.

Po dobu studia v septimě a oktávě bydlel Svatoš u svých rodičů poměrně málo. Otcovský dům, který nazývá „statečkem“, byl od města vzdálen asi 3 km a spojení nebylo právě nejlepší. Bydlel tedy většinou u tety Uličné, též za městem, avšak blíže ke gymnáziu.

Jakožto septimán a oktáván dával Jaroslav Svatoš soukromé hodiny. Neměl toho sice nezbytně zapotřebí, přál si však být na otci finančně nezávislým. Platilo se v té době dobře. Za jednu hodinu denně, kromě svátků, dostával měsíčně 25 rublů - tedy asi tehdejších 400 Kč. Hodiny mu vynášely až 50 rublů měsíčně, takže za krátkou dobu mohl za 100 rublů koupit jezdeckého koně, na kterém se na hodiny dopravoval. V posledním roce gymnaziálního studia vyučoval latině, řečtině a ruštině jistého soudního kancelářského úředníka, který kdysi z nedostatku prostředků vystoupil z kvinty, potom se opět, již jako sedmadvacetiletý, rozhodl dostudovat. Podrobil se maturitní zkoušce, pak vystudoval práva a za nějakou dobu se stal radou krajského soudu v Simferopolu.

Navzdory represivnímu prostředí se Svatoš dokázal přizpůsobit. V roce 1890 úspěšně po osmiletém studiu složil maturitu s vyznamenáním. Jak již bylo výše poznamenáno, byla to procedura dlouhá a únavná. Konečně, v červnu téhož roku byl uznán „*нерецензующим*“¹⁴³ a vyznamenán stříbrnou medailí. Zlatou obdržel Chadži, Karaim, na kterého Svatoš vzpomíná jako na primuse, se kterým se střídavě, každý po dvě čtvrti školního roku na pozici primuse třídy střídali. Tehdy každé čtvrtletí umísťoval třídní profesor v třídě tabulku, kde všichni studenti byli zapsáni v pořadí podle prospěchu. Podmínky pro vyznamenání byly následující: z

¹⁴¹ *Pervaja Vserossijskaja perepis' naselenija 1897*. [2024-07-19] Dostupné z: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/12632-pervaya-vseobschaya-perepis-naseleniya-rossiyskoy-imperii-1897-goda-spb-1897-1905?view=list>.

¹⁴² KATUNIN, A. Jurij. *Enciklopedija narodov Kryma*. Simferopol: Izdatel'stvo Dolja, 2016, s. 16.

¹⁴³ Prospěl s vyznamenáním.

latiny, řečtiny a matematiky nejvyšší známky (5), z každého předmětu ne méně než 4. Střední průměr známek - pro stříbrnou medaili více než 4,5, pro zlatou více než 4,75.

Střední školu Jaroslav Svatoš v roce 1890 úspěšně zakončil. Měl ovšem vyřešit otázku budoucího povolání a tedy i vysokoškolského studia. Cítil vždy zájem o literaturu, filozofii a dějepis a proto se rozhodl pro univerzitní studium na historicko-filologické fakultě v Moskvě.

Tak jako gymnaziální studia Jaroslava Svatoše došel svého konce i celý vzdělávací směr – klasicismus. Pod nátlakem veřejného mínění byla začátkem XX. století provedena reforma gymnázií, jejímž účelem bylo zeslabení klasicismu. Vyučování řečtině bylo zrušeno, vyučování latině značně zkráceno.

Svatošova krymská a pavlohradská gymnaziální léta představují klíčovou formativní etapu, v níž se spojily tvrdé instituční podmínky carského vzdělávacího systému, multietnické prostředí jižního impéria a osobní ambice. V této konstelaci se vytvářela jeho budoucí intelektuální orientace, jazyková vybavenost a schopnost porozumět rozdílným kulturním a sociálním světům. Svatošovo dospívání v prostředí disciplinárního klasicismu, každodenního kontaktu s ruskojazyčnou kulturou i s kulturní pluralitou Krymu položilo základy jeho pozdější pedagogické profesionality, a zároveň jej učinilo mimořádně citlivým k otázkám národnosti, identity a státnosti – tématům, jež později určovala i jeho diplomatické působení na Kavkaze.

Právě z této zkušenosti vyrůstá další etapa jeho životní dráhy: univerzitní studia v Moskvě, která Svatošovi otevřela přístup k ruské intelektuální tradici, umožnila mu vstoupit do prostředí formující ruské i evropské vzdělance a vytvořila prostor pro uchopení vlastní profesní a kulturní identity. Následující kapitola proto sleduje jeho vysokoškolské studium nejen jako pokračování biografického příběhu, ale jako zásadní moment, v němž se z talentovaného gymnazisty stává budoucí pedagog, kulturní zprostředkovatel a nakonec i diplomat stojící u zrodu československo-gruzínských diplomatických vztahů.

2.4. Svatošova vysokoškolská studia v Moskvě (1890-1894)

Pobyt na Krymu a absolvování simferopolského gymnázia představují v životní trajektorii Jaroslava Svatoše jakousi „přechodovou fází“ mezi rodinnou zkušeností vystěhovaleckého dítěte a profilem budoucího ruského intelektuála českého původu. V prostředí přísně disciplinovaného klasického gymnázia, pevně vázaného na státní ideologii, ale zároveň zasazeného do multietnického prostoru Krymu, se v něm spojila jazyková a kulturní adaptace s postupným krystalizováním intelektuálních zájmů – především o dějiny, literaturu a filosofii. Gymnaziální zkušenost, v níž se každodenní dril a detailně strukturovaný zkušební systém prolínaly s ruskou realistickou literaturou, klasickými jazyky, živým studentským prostředím a prvními kontakty s výraznými osobnostmi, vytvořila pevný základ pro další vzdělávací vzestup. Rozhodnutí pokračovat na historicko-filologické fakultě Moskevské univerzity proto nebylo náhlým zlomením dosavadní dráhy, nýbrž logickým vyústěním této zkušenosti: syn českých kolonistů, formovaný na křižovatce kultur v krymském školském systému, vstupuje do centra ruského univerzitního života, aby zde své gymnaziálně vytrénené zájmy a dovednosti rozvinul v úplnou odbornou a profesní profilaci.

Svatoš si zvolil nejstarší a nejslavnější z ruských univerzit - Moskevskou univerzitu založenou v roce 1755. Cesta vlakem ze Simferopolu do Moskvy vyžadovala v té době více než 2,5 dne, kdežto do Charkova nebo Oděsy jen o málo více než den, avšak město jako Moskva mělo pro Svatoše přitažlivost ohromného kulturního centra. Do Moskvy navíc tehdy za studiem odjíždělo 12 dalších spolužáků.

Ruské univerzity měly v té době čtyři fakulty: historicko-filologickou, matematickou se sekci pro přírodní vědy, právnickou a lékařskou.¹⁴⁴ Studium na prvních třech vyžadovalo čtyři roky, lékařská fakulta pět let. Počet posluchačů Moskevské univerzity dosahoval čtyř tisíc. Nejvyšším počtem studentů disponovala právnická fakulta, nejmenší fakulta historicko-filologická. Do prvního semestru této fakulty se společně se Svatošem v roce 1890 zapsalo jen asi sto posluchačů.¹⁴⁵ Skládala se z katedry filosofie, klasické filologie, srovnávací jazykovědy

¹⁴⁴ *Universitetskij ustav (18 avgusta 1884). Ob učebnych zavedenijach ministerstva narodnogo prosvěščeniya. A. Ob imperatorskich rossijskich universitetach. 1. Položenije obščijt.*, par. 402.

¹⁴⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 43.

a sanskrtu, ruského jazyka a literatury, slovanské filologie, geografie a etnografie, obecných dějin, ruských dějin, dějin západoevropské literatury, dějin církve a teorie a historie umění.¹⁴⁶ K dělení fakulty docházelo od 5. semestru, kdy se posluchač mohl zapsat buď na sekci klasickou, nebo slovansko-ruskou (slovesnou), kterou později zvolil i Svatoš, či na sekci dějepisnou.¹⁴⁷

Svatoš vzpomíná, že většina studentů pocházela ze středního Ruska, někteří byli však i z nejvzdálenějších končin: z Kavkazu či východní Sibiře. Objevilo se mezi nimi i několik známých jmen – Vasilij Alexejevič Maklakov (1869-1957), později známý politický činitel, poslanec Státní dumy, člen kadetské (konstitučně-demokratické) strany a vyslanec vlády Kerenského v Paříži, a Lev Lvovič Tolstoj (1869-1945), nejstarší syn velkého ruského spisovatele Lva Nikolajeviče Tolstého.¹⁴⁸

O zkušenostech ruských Čechů se středoškolským a především vysokoškolským systémem vzdělávání v carském Rusku se dozvídáme především z pamětí jejich absolventů. Ruská historiografie tak při studiu každodenního života ruského středoškolského či vysokoškolského studenta vycházela z celé řady zdrojů, tzv. egodokumentů, ve kterých jejich autoři detailně popisují svůj každodenní studijní život. Pamětí ruských Čechů, kteří prošli tak jako jejich ruští spolužáci stejným vzdělávacím systémem, je mnohem méně. Paměti Jaroslava Svatoše v tomto patří k výjimečným. Neznamená to však, že by byly jediné. Zkušenosti s těmito systémy často podávali nikoliv jeho čeští absolventi, nýbrž pedagogičtí pracovníci, kteří v jeho rámci na středních či vysokých školách carského Ruska tehdy působili. Nebyli tedy jeho bezprostředními produkty, které by tento systém formoval jako osobnost, tak jako Jaroslava Svatoše, který se tak zcela nepochybně může nazývat ruským Čechem, nýbrž jeho pozorovatelé a svědci. Takové svědectví pro Čechy zanechal např. již výše uvedený Fedor Kovářík ve svém spisu *Zážitky a dojmy ruského Čecha za carství*. Fakta uváděná ve Svatošových pamětech a

¹⁴⁶ *Universitetskij ustav (18 avgusta 1884). Ob učebnych zavedenijach ministerstva narodnogo prosvěščenija. A. Ob imperatorskich rossijskich universitetach. 3. Ustrojstvo učebnoj časti. A. Prepodavanije.*, par. 455. [2024-08-01] Dostupné z: <http://letopis.msu.ru/documents/2761>.

¹⁴⁷ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 43.

¹⁴⁸ *Ibidem*, s. 50.

svědectvích dalších Čechů je tak možné ověřit u celé řady zdrojů pocházejících od spolužáků či kolegů-pedagogů. Jedním z vhodných zdrojů umožňujících zasazení Svatošových pamětí do správného historického kontextu a objasnění celé řady faktů Svatošem uváděných jsou paměti ruského historika, publicisty a politického činitele Alexandra Alexandroviče Kiesewettera (1866-1933), absolventa stejné, tedy historicko-filologické fakulty Moskevské univerzity v letech 1884-1888. Pouhé dva roky poté na tutéž fakultu nastoupil mladý Svatoš. Kiesewetter je autorem vzpomínek vydaných poprvé v roce 1929 v Praze, kde v roce 1933 jako emigrant z tzv. parníku filosofů¹⁴⁹ zemřel. Ve svých pamětech¹⁵⁰ detailně popisuje celou řadu událostí uvedených Svatošem, včetně historického a politického kontextu, složení profesorského sboru či dalších podrobností týkajících se vysokoškolského systému vzdělávání. Paměti zahrnující období studia na historicko-filologické fakultě v Moskvě zanechal také významný historik Jurij Vasiljevič Gauthier (1873-1943) či Svatošův univerzitní spolužák V. A. Maklakov.¹⁵¹

Z politického hlediska, byla doba Svatošových moskevských studií (1890-1894) dobou vlády Alexandra III., který se krátce po svém nástupu na trůn rozhodl vrátit k osvědčenému autokratickému modelu. Po reformním období cara Alexandra II. nastalo období „kontrareform“ (1881-1904), které citelně zasáhly právě oblast školství. Snahou bylo dostat školství pod pevnou kontrolu státu. Střední a vysoké školství se stalo sociální exkluzivitou. Stoupl procentuální podíl dětí šlechty a byrokracie na středních a vysokých školách. Během několika let byly revoluční organizace rozbity a jejich členové buď po smrti, nebo ve vyhnanství či v exilu.¹⁵² Sám Svatoš uvádí, že v době jeho studia v Moskvě v letech 1890-1894 nedošlo k žádným politickým demonstracím a studentstvo se chovalo docela klidně. Velké nepokoje mezi studentstvem byly však o rok dříve, v roce 1889. Samotný Svatoš politickou situaci hodnotí následovně: „*Pro demonstrace rázu politického objektivně příznivých poměrů nebylo: jak jsem*

¹⁴⁹ „Parník/lod' filosofů“ je souhrnný název nejméně pěti osobních lodí, včetně německých parníků „Oberbürgermeister Haken“ a „Preussen“, použitých k deportaci 81 opozičních představitelů inteligence, mimo jiné filosofů, vyhnaných ze sovětského Ruska. Vyhnaní bylo provedeno z iniciativy V. I. Lenina v letech 1922-1923 v rámci boje proti disentu. Centra původního ruského myšlení se na dlouhá desetiletí ocitla mimo Rusko.

¹⁵⁰ KIESEWETTER, A. Alexander. *Na rubeže dvou století: Vzpomínání 1881–1914*. Praha, 1926.

¹⁵¹ MAKLAKOV, A. Vasilij. *Iz vospominanij*. New York: Izdatel'stvo imeni Čechova, 1954.

¹⁵² PEČENKA, Marek – LITERA, Bohuslav. *Dějiny Ruska v datech*. Nakladatelství Dokořán, 2011, s. 157.

dříve již sdělil, po zavraždění Alexandra II. nálada širokých kruhů byla řadu let hodně stísněnou a radikalismus v politice nepřející. Příčinou nepokoje v roce 1889 byla otázka univerzitní inspekce.¹⁵³ V té době začala na Moskevské univerzitě tzv. bryzgalovské období pojmenované po tehdejší inspektorovi A. A. Bryzgalovovi. Před svým jmenováním inspektorem byl dle pamětníků laskavým, milým člověkem. Po svém jmenování se stal mimořádně podezřívavým, ve všem viděl politický motiv, zejména pronásledoval chudé studenty. Univerzitou se šířila udání a špionáž. Bryzgalovova pravidla vyvolávala odpor. Jeden ze studentů jej následně fyzicky napadl, což se stalo impulsem ke studentským demonstracím, rozháněným s pomocí policie a kozáků. Centralizace řízení univerzity dosáhla takové míry, že ministr dokonce udělil povolení k odložení studentské zkoušky.¹⁵⁴ Svatoš popisuje výše uvedený incident z roku 1887 následujícím způsobem: „Inspektorem studentstva byl jistý Bryzgalov¹⁵⁵, člověk, který, jak jsem slyšel, dělal jakéhosi policajta, takže studentstvo bylo podrážděno. Nálada tato našla výraz v tom, že ve známé písni „Gaudeamus...” se zazpívalo: „Pereat inspectia, pereat Bryzgalov!” Vše však vyvrcholilo tím, že jakýsi student inspektora veřejně zpolíčkoval. Studentstvo se na druhý den shromáždilo na nedovolené demonstraci. Policie studenty obklíčila, odvedla do nedaleké vojenské jízárny, kde zůstali do večera, v noci pak byli odvedeni do Butyrského vězení¹⁵⁶. Všichni byli z univerzity vyloučeni, mohli však podat žádost, aby byli znovu na univerzitu přijati. Většina toho dosáhla, avšak ztratili rok univerzitních studií. Bryzgalov šel do penze...”¹⁵⁷

¹⁵³ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. 1927, s. 56.

¹⁵⁴ AVRUS, I. Anatolij. *Istorija rossijskich universitetov*. Moskva, 2001, s. 34.

¹⁵⁵ BRYZGALOV, Alexej Alexandrovič (1844–1888), inspektor Moskevské univerzity.

¹⁵⁶ Věznice Butyrka (rus. *Бутырка, Бутырская тюрьма*) je věznice v Tverském okrese v centru Moskvy v Rusku. V carském Rusku sloužila jako ústřední tranzitní věznice. V éře Sovětského svazu (1917–1991) zde bylo vězněno mnoho politických vězňů. Od roku 2022 je Butyrka stále největší moskevskou vazební věznicí. Přetrvávajícím problémem je její přeplněnost.

¹⁵⁷ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 56.

Že se během Svatošových studií jednalo o politicky klidné období bez studentských revolt, svědčí i následující Svatošova slova: „*Univerzita měla prý i karcery, nevím však, koho tam zavírali. Nevěděli jsme ani, kde tato místnost se nachází.*“¹⁵⁸

V době Svatošova studia na univerzitě se výuka řídila stanovami z roku 1884.¹⁵⁹ Ty byly, ve srovnání s dřívějšími, méně liberálního rázu. Předchozí stanovy z roku 1863¹⁶⁰ byly nejliberálnějšími ze všech univerzitních listin v předrevolučním Rusku. Univerzitám udělovaly poměrně širokou autonomii. V důsledku zvýšené vládní reakce v 80. letech 19. století však byly vydány nové stanovy, které opět autonomii univerzit zrušily, zdvojnásobily školné na středních a vysokých školách, což chudým vrstvám ztěžovalo přístup ke vzdělání. Studujících se tyto stanovy týkaly v několika ohledech. Byli podřízeni nejen univerzitnímu senátu a rektorátu, nýbrž i zvláštní inspekci, sestávající z inspektora univerzity a několika jeho pomocníků, tak zvaných subinspektorů. Ti měli dozor nad tím, jak se studenti chovají, a mohli studentům udělovat disciplinární tresty.¹⁶¹ Celý institut inspektorátu považoval Svatoš na univerzitě za zbytečný. Jak inspektor, který se nikdy mezi studenty neukázal, tak zvláště subinspektoři neměli co dělat. „*Bud' seděli v kanceláři, kancelářské práce měli málo, nebo na dlouhé chvíle procházeli se po chodbách univerzitní budovy a rozmlouvali se studenty o všem možném.*“¹⁶²

Studenti se v té době sdružovali v krajanských spolcích (землячества), které sice též nebyly povoleny, avšak mezi studentstvem hojně rozšířeny. Úřady o nich dobře věděly, avšak jejich činnosti aktivně nebránily. V tehdejší Rusku neexistovala vysoká škola, kde by se studenti nesdružovali v krajanských spolcích a to podle gubernií, regionů či zemí, ze kterých pocházeli. Podle názvu krajanského spolku tak bylo možné určit jednotlivé migrační toky

¹⁵⁸ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 57.

¹⁵⁹ *Universitetskij ustav (18 avgusta 1884). Ob učebnych zavedenijach ministerstva narodnogo prosveščeniya*. [2024-08-01]. Dostupné z: <http://letopis.msu.ru/documents/2761>.

¹⁶⁰ *Universitetskij ustav (18 ijunja 1863). Obščij ustav imperatorskich rossijskich universitetov*. [2024-08-01] Dostupné z: <http://letopis.msu.ru/documents/2760>.

¹⁶¹ *Universitetskij ustav (18 avgusta 1884). Ob učebnych zavedenijach ministerstva narodnogo prosveščeniya. A. Ob imperatorskich rossijskich universitetach. 1. Upravlenije universitetom. Ž. Ob inspektore studentov i jeho pomoščnikach.*, par. 446–452. [2024-08-01] Dostupné z: <http://letopis.msu.ru/documents/2761>.

¹⁶² SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 57.

tehdejších středoškoláků.¹⁶³ Spolky a podobné organizace fungovaly poměrně efektivně. A. F. Kerenskij ve svých pamětech kladně hodnotí roli spolků. „Naše obec, stejně jako jiné podobné, považovala za svůj hlavní úkol poskytování pomoci studentům z nízkých příjmů a udržování kontaktů mezi krajany. Každá obec se také zabývala vzdělávací činností, vytvářela knihovny, podporovala výměnu knih atd.“ Mezi nevýhody těchto sdružení patřila jejich organizační nestabilita. V závislosti na politice úřadů ve vztahu ke studentským organizacím a setkáním na jedné straně a aktivitě každého jednotlivého pětiletého proudu studentů aktivita komunitních skupin a fondů vzájemné pomoci někdy mizela, někdy se obnovovala, někdy měla rozsáhlý a systematický charakter, někdy fungovala špatně a pomoc byla poskytována sporadicky.¹⁶⁴

Jaroslav Svatoš byl po celou dobu pobytu v Moskvě členem správního výboru Krymského krajanského spolku, který sdružoval abiturienty simferopolského, feodosijského a kerčenského gymnázia. Hlavní snahou těchto spolků byla finanční výpomoc nemajetným členům. Pořádáním nejrůznějších koncertů dovedl spolek ročně vybrat 1000-1500 rublů. Kromě toho měly spolky i vzdělávací charakter. Členové na schůzích referovali ohledně různých otázek, které v té době budily zájem, což se týkalo především literatury.¹⁶⁵ Své zkušenosti s působením v krajanském spolku v Moskvě Svatoš vynikajícím způsobem zúročil v pozdějším období, kdy se v roce 1918 stává předsedou krajanského spolku Čechoslováků v Tiflisu.

Z moskevských Čechů se Svatoš setkával se dvěma. Jedním z nich byl Karel Weger, inspektor moskevského II. gymnázia, druhým Maxmilian Fišer, inspektor moskevské Praktické akademie obchodních věd vychovávající obchodnický dorost z bohatých rodin. S Maxmilianem Fišerem se Jaroslav Svatoš během svého života setkal později v Tiflisu, kde spolupracovali.¹⁶⁶ Fišer se tam roku 1900 stal ředitelem střední obchodní školy. Dva roky poté byl jmenován

¹⁶³ IVANOV, Anatolij Jevgeněvič. *Studenčeskije zemljačestva v Rossii (konec XIX – načalo XX v.)*. [2025-09-20]. Dostupné z: <https://univrsityhistory.tsu.ru/sites/default/files/documents/studencheskie-zemlyachestva-v-rossii-konets-xix-nachalo-xx-v%20%281%29.pdf>

¹⁶⁴ JURKINA, N. Natalija. *Financial Status of University Students in the Russian Empire in the Late 19th and Early 20th Centuries*. Filosofija i istorija obrazovanija. Moskva: DělovajaPressa, 2016, č. 3, s. 57.

¹⁶⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 57-58.

¹⁶⁶ Ibidem, s. 63.

obvodním inspektorem všech škol ministerstva financí pro kavkazský a zakaspický obvod. Jeho zásluhou byla zřízena celá řada obchodních škol středních i nižších a obchodních kurzů. Byl svého času nejlepším znalcem obchodního školství v Rusku.¹⁶⁷ Také jméno Karla Wegera nalezneme v soupisu Aloise Pospíšila, avšak pod jménem Karel Matvějevič Vegr, spolu se stručnou informací, že kromě inspektora moskevského II. gymnázia (1888) se jednalo o filologa, který přednášel klasické jazyky.¹⁶⁸

Na Moskevské univerzitě v té době studovali jen dva Češi - Jaroslav Svatoš a jeho přítel Antonín Palice¹⁶⁹ pocházející z úspěšné hudebnicko-umělecké rodiny Josefa Palice, českého kolonisty na Volyni, později houslisty opery v Kyjevě a Státní opery v Moskvě. Právě na Volyni se po zrušení nevolnictví v roce 1861 a po nezdařeném povstání Poláků v lednu roku 1863, kdy polští velkostatkáři levně prodávali velké množství půdy, vytvořily jedny z nejpříznivějších podmínek pro imigraci. Příchod zahraničních imigrantů do tohoto prostoru vítala i carská administrativa, která usilovala o oslabení vlivu zdejší polské šlechty.¹⁷⁰ Požadavkem ruské administrativy bylo vytvořit takové prostředí, které by s ruskou společností postupně splynulo. Vycházela ze zkušenosti s německými kolonisty, kteří sice byli ekonomicky úspěšní, ale vytvářeli uzavřené cizí jazykové ostrovy. Vnitřní ruská kolonizace byla nedostačující, proto ruská administrativa hledala další možnosti v přísunu kolonistů, a to především slovanské. Češi byli vhodní vzhledem k tomu, že byli ekonomicky agilní, se značnými ekonomickými zkušenostmi a na vysoké kulturní úrovni.¹⁷¹ Podle prvního ruského sčítání lidu v roce 1897 žilo na Volyni 27 670 Čechů.¹⁷² Kromě rolníků a živnostníků přicházeli na Volyn příslušníci české inteligence, zvláště hudebníci a učitelé.¹⁷³ Z takové rodiny pocházel

¹⁶⁷ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 4, s. 200.

¹⁶⁸ Ibidem, s. 192.

¹⁶⁹ PALICE, Antonín – PALICE, Josef. *Volynští Češi*. [2024-07-24]. Dostupné z: <https://www.volynaci.cz/volynsti-cesi/19450>.

¹⁷⁰ VACULÍK, Jaroslav. *Dějiny volyňských Čechů I. (1868–1914)*. Praha: Karolinum, 1997, s. 6.

¹⁷¹ Ibidem, s. 4.

¹⁷² Ibidem, s. 13.

¹⁷³ Ibidem, s. 9.

i Antonín Palice, výtečný cellista a pianista. Přestoupil později na právnickou fakultu, ale stal se koncertním mistrem opery S. I. Zimina v Moskvě.¹⁷⁴

Z pamětí Jaroslava Svatoše je zřejmé, že jeho budoucí pedagogickou kariéru významně ovlivnil profesor Vasilij Osipovič Ključevskij (1841-1911), řádný profesor ruských dějin, vynikající učenec a výtečný lektor, který byl v té době nejpopulárnějším profesorem. Jeho přednášek se účastnili i studenti nefilologických fakult, příkladem je post-impresionistický malíř Leonid Pasternak, otec spisovatele Borise Pasternaka.¹⁷⁵ Vzpomínku na tohoto výjimečného profesora ruských dějin zaznamenal Svatoš následujícím způsobem: „*Pocházel z kněžské rodiny, v tomto ryze ruském prostředí osvojil si krásnou čistě ruskou řeč, vyhýbající se zbytečně povýšených výrazů, dosti častých u západních Evropanů, působící však krásou prosté přirozenosti a plastičnosti výrazů. Mluvil k posluchačům tou krásnou řečí, na kterou mohlo by se vztahovat to, co kdysi pravil Turgeněv, který se vyjádřil, že v momenty nejtěžších pochybností o budoucnosti ruské vlasti právě ruská řeč opravňuje jej k závěru, že taková řeč musí být dána jen národu velikému*¹⁷⁶...“¹⁷⁷ Jméno historika Ključevského je ostatně zmiňováno v kontextu chápání dějin v současném Rusku. Zde je Ključevského postava doslova klíčová. Slavista a kulturní historik, profesor Tomáš Glanc, jej považuje za jednoho z nejvlivnějších historiků druhé poloviny 19. století, který se jako autorita udržel až do současnosti. Velice silně propagoval pojetí ruského státu jako státu, který rozšiřuje svoje kolonie a tím nabývá moci a slávy. Byl to člověk intelektuálně invenční. Nevykládal dějiny chronologicky, jak to bylo zvykem ještě předtím u jeho učitele Sergeje Solovjova, což byl historik číslo jedna těsně před jeho nástupem. Dějiny vykládal koncepčně, v představě, že se progresivně vyvíjejí a svět je

¹⁷⁴ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 62.

¹⁷⁵ BARNES, Christopher. *Boris Pasternak: A Literary Biography*. United Kingdom: Cambridge University Press, 2004, s. 4.

¹⁷⁶ TURGENĚV, Ivan Sergejevič. “Во дни сомнений, во дни тягостных раздумий о судьбах моей родины, ты один мне поддержка и опора, о великий, могучий, правдивый и свободный русский язык! Не будь тебя – как не впасть в отчаяние при виде всего, что совершается дома? Но нельзя верить, чтобы такой язык не был дан великому народу!”, 1882

¹⁷⁷ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 42

stále lepší a lepší.¹⁷⁸ Detailní popisy historické erudice a pedagogického umu profesora Kjučevského nalezneme v celé řadě pamětí absolventů historicko-filologické fakulty. Jedním z nich je výše uvedený J. V. Gauthier. Je tedy zcela zřejmé, že chápání dějin, stejně jako pedagogický styl, způsob vyjadřování a přístup historika Ključevského výrazně formoval nejen Jaroslava Svatoše.

Z dalších vyučujících uvádí Jaroslav Svatoš řádného profesora řecké literatury Alexandera Nikolajeviče Švarce (1848-1915), pozdějšího ministra národní osvěty v letech 1908-1910, k čemuž mu podle Svatoše dopomohla především jeho přísnost v době zkoušek než zásluhy učence. Idealisticky založené studentstvo mu navíc vyčítalo, že kromě toho, že byl řádným univerzitním profesorem, byl ještě i ředitelem V. moskevského gymnázia, což podle mínění studentstva svědčilo o jeho materialistickém zaměření.¹⁷⁹

Velmi populárním byl v době Svatošových studií také profesor Vladimir Ivanovič Gerje (fr. Vladimir Guerrier, 1837-1919). Přednášel na Moskevské univerzitě římské dějiny, dějiny reformace a francouzské revoluce. V dějinách ruské osvěty je znám jakožto iniciátor a organizátor Vyšších ženských kurzů, které byly v roce 1872 otevřeny v Moskvě.¹⁸⁰ Ženám stanovy Ministerstva národní osvěty z roku 1863 zakazovaly účastnit se univerzitních přednášek. V. I. Gerje tehdy neviděl hlavní cíl v získání povolání, ale ve vzdělávání žen. Navrhl zorganizovat systém vzdělávání žen po vzoru ženského lycea na berlínské univerzitě tak, aby jeho průběh přímo navazoval na gymnázia. V roce 1872 Gerje připravil ženské kurzy a ministr národní osvěty hrabě Dmitrij Tolstoj povolil jejich otevření v Moskvě. 1. října 1872 se na Volchonce v budově Prvního mužského gymnázia konalo slavnostní otevření Moskevských vyšších ženských kurzů, které Gerje v prvním období jejich činnosti - 1872-1888 - a po obnovení jejich práce - v letech 1900-1905 - vedl. Genderová rovnoprávnost prosazovaná tímto způsobem profesorem Gerje tak zcela jistě formovala názory Svatoše na vzdělání žen a přispěla tím dále k demokratičnosti jeho pojetí vzdělávání nejen v tomto směru.

¹⁷⁸ BĚLÍČEK, Jan – GLANC, Tomáš. *Ruská duše neexistuje*. Vyšehrad, 2025, s. 55.

¹⁷⁹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 46.

¹⁸⁰ GAFUROV, Ilshat – KALLIMULLIN, Aydar. *Teaching and Teacher Education in Pre-Revolutionary Russia. Teacher Education in Russia: Past, Present, and Future*. United Kingdom, Taylor & Francis, 2021, část I: Past.

Svatoš dále vzpomíná na profesora Pavla Gavriloviče Vinogradova (1854-1925), který na Moskevské univerzitě přednášel dějiny Řecka a středověku. Svatoš uvádí, že profesor Vinogradov byl v době světové války známý svými styky s profesorem T. G. Masarykem. Později se stal profesorem univerzity v Anglii.¹⁸¹

Zvláštní uznání Svatoš vyjadřuje také tehdejším profesorům filosofie, kterých na Moskevské univerzitě působila celá řada. Nikolaj Jakovlevič Grot (1852-1899), syn známého filologa, reformátora ruského pravopisu, člena ruské akademie věd J. Grota, kníže Sergej Nikolajevič Trubeckoj (1862-1905), a mnoho dalších. Tito profesori se aktivně účastnili práce ve “Spolku pro filosofii a psychologii”, který vydával svůj časopis “*Otázky filosofické a psychologické*” pod redakcí Nikolaje Jakovleviče Grota.”¹⁸² Psychologická společnost, přidružená k Moskevské carské univerzitě, byla prvním profesním sdružením filosofů a psychologů v Rusku, které existovalo v letech 1885 až 1922. Časopis „*Otázky filosofie a psychologie*“ se brzy po svém vzniku stal největším ruským filosofickým časopisem. Prostředky na vydávání tohoto časopisu poskytovala rodina Abrikosových, známých moskevských velkoobchodníků a mecenášů, majitelů největší cukrářské firmy v Rusku.¹⁸³ Také schůze filosofické společnosti byly hojně navštěvované, hlavně vysokoškoláky. Na těchto schůzích Svatoš často pozoroval filosofa, teologa a básníka Vladimira Solovjeva.¹⁸⁴ Jeho kariéra vysokoškolského profesora filosofie byla znemožněna demonstrativním zákrokem, byl pokládán vládou za člověka nebezpečného hlavně za hlásaný jím názor na vzájemný poměr církve východní a západní. Badatelé ruského myšlení uznávají Solovjova jako nejvýznamnějšího představitele ruského idealismu. Vladimir Solovjov je jednou z ústředních postav ruské filozofie 19. století, a to jak svým vědeckým přínosem, tak vlivem, který měl na názory vědců a dalších představitelů tvůrčí inteligence. Založil směr známý jako křesťanská

¹⁸¹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 47.

¹⁸² Ibidem.

¹⁸³ JEMELJANOV, V. Boris. *Russkaja filosofija. Slovar' personalij*. Russia: LitRes, 2021, s. 231.

¹⁸⁴ SOLOVJOV, S. Vladimir Solovjov, Vladimir Sergejevič (1853-1900) - ruský náboženský myslitel, mystik, básník a publicista, literární kritik, učitel. Stál u počátků ruského „duchovního obrození“ na počátku 20. století. Ovlivnil náboženskou filozofii Nikolaje Berďajeva, Sergeje Bulgakova, Sergeje a Jevgenije Trubeckých, Pavla Florenského, Semjona Franka i tvorbu symbolistických básníků - Alexandra Bloka a dalších.

filozofie. Vladimir Solovjov protestoval proti rozdělení křesťanství na katolicismus a pravoslavlí a hájil myšlenky ekumenismu. Vyvinul nový přístup ke studiu člověka, který se stal dominantním v ruské filozofii a psychologii na konci 19. a na počátku 20. století. Onen demonstrativní zákrok uvedený Svatošem nastal poté, co roku 1881 přednesl Solovjov přednášku, ve které vyzval cara Alexandra III., aby ve jménu křesťanského milosrdenství prominul vraždu Alexandra II. Solovjev poté ukončuje svou vysokoškolskou kariéru. V roce 1882 odešel z učitelství. Vzpomínku na něj zachytil Svatoš následujícím způsobem: „*Zevnějšek jeho poutal k sobě pozornost: vysoká, příliš štíhlá, trochu kupředu nahnutá postava, obličej pravoslavného askety, dlouhé, padající na ramena husté vlasy, dlouhý plnovous. Byl mlád, ale již docela zešedivěl. Velký idealista, nikdy nepomýšlel na statky pozemské. Byl synem známého profesora ruských dějin S. Solovjeva, jehož velké dílo „Dějiny Ruska“ mělo svého času v Rusku asi takový význam, jako u nás dílo Palackého.*”¹⁸⁵

Svatoš dále vzpomíná na profesory přednášející dějiny ruské literatury Matveje Ivanoviče Sokolova (1855-1906), dějiny západní literatury pod vedením profesora Nikolaje Iljiče Storozhenka (1836-1906), ruského shakespearologa Alexeje Nikolajeviče Veselovského (1843-1918), srovnávacího jazykozpytu Filipa Fjodoroviče Fortuntova (1848-1914), jednoho z nejvýznamnějších lingvistů dorevolučního Ruska, či dokonce profesora sanskrtu, který přednášel profesor Vsevolod Fjodorovič Miller (1848-1913), výtečný znalec osetinské řeči, historie a kultury kavkazských národů. Své gymnaziální znalosti staroslovanštiny zúročil Svatoš během lekcí slavistiky přednášené profesorem Romanem Fjodorovičem Brandtem (1853-1920). Největším zklamáním však pro Svatoše byla výuka klasických řečí. Na Moskevskou univerzitu nastoupil Svatoš plný ideálů a s představou univerzity jako ústavu, kde bude plnými doušky opojným způsobem nasávat čistou vědu. Skutečnost se však ukázala být zcela odlišnou. Od vyučování na gymnáziu se totiž lišilo jen tím, že profesor při lekci nezkoušel. Podstata byla však tatáž. Z profesorů - klasiků tehdy byl nejvíce známým E. F. Korš¹⁸⁶. Ten

¹⁸⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 48.

¹⁸⁶ KORŠ, J. Fjodor (1843–1915) byl ruský klasický filolog, slavista a překladatel, zasloužilý profesor Moskevské univerzity.

však v době, kdy byl Svatoš posluchačem prvního až čtvrtého semestru, přednášel v Oděse. Dosti populární byl starý profesor Ivanov,¹⁸⁷ současně v té době rektor¹⁸⁸

Tímto Jaroslav Svatoš zakončuje výčet celé plejády vynikajících učenců a vědců, pod jejichž vedením během moskevských studií nabýval svého vzdělání a utvářel svůj světový názor. Později, již po návratu do Československa prožíval v této souvislosti velké rozčarování způsobené neznalostí ruského univerzitního prostředí v tehdejšímu Československu. *"Když osud již po ruské revoluci zanesl mne zase do vlasti, byl jsem zaražen - a řeknu upřímně, i uražen - míněním jistého pána, který dle svého úředního postavení měl by o univerzitách mít správný pojem, který se při mně vyjádřil, že ruské univerzity nebyly na stejné výši s univerzitami západní Evropy."*¹⁸⁹

V souvislosti s profesorským sborem na Moskevské univerzitě Svatoš poukazuje na fakt, že na filologické fakultě bylo poměrně mnoho profesorů s německými příjmeními. Domníval se, že se ve většině případů jednalo o potomky německých učenců, které ruský car pozval do Ruska. Všímá si, že byli již zcela poruštili a jejich mateřskou řečí byla ruština. Povahou a smýšlením také již byli Rusové.¹⁹⁰ Profesori s německými příjmeními mohli však stejně tak představovat pobaltské Němce, kteří se stali součástí ruského impéria v důsledku Severní války v letech 1700-1721 spolu s připojením švédských pobaltských provincií. Od samého počátku jejich připojení byli pobaltští Němci aktivně zváni ke službě ve státním aparátu, vojenských silách, často se objevovali mezi představiteli vědy a kultury. Úroveň jejich vzdělání získaná na evropských univerzitách a znalost cizích jazyků z nich učinily odborníky, které si ruské impérium žádalo. Významný počet pobaltských Němců působil také v diplomatických službách či v Akademii věd.¹⁹¹ Německou kolonizační vlnu v Rusku přinesl o něco později Manifest

¹⁸⁷ IVANOV, A. Gavriil (1826–1901) byl ruský klasický filolog, děkan historicko-filologické fakulty a rektor Moskevské univerzity.

¹⁸⁸ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 44.

¹⁸⁹ Ibidem, s. 50.

¹⁹⁰ Ibidem.

¹⁹¹ ANDREJEVA, Natalia. *Pribaltijskije němcy v sostavě Rossijskoj imperii: ključevyje momenty social'noj i političeskoj istorii (XVIII – načalo XX v.)*. Žurnal rossijskich i vostočnojevropejskich issledovanij, 2023, č. 1, s. 16.

Kateřiny Veliké z roku 1763, kterým zvala experty z mnoha různých oborů s cílem další modernizace Ruska, a to s příslibem nejruznějších privilegií, včetně náboženské svobody, odpuštění daňové a branné povinnosti a dalších výhod. Další imigrační vlnu přinesla 60. léta 19. století, kdy se Němci usadili převážně v Povolží.¹⁹² Kateřina Veliká tak navázala na kroky cara Petra I., jehož reformy a modernizační úsilí by se bez zkušeností cizinců, včetně Němců, také neobešlo. Roku 1702 vyšel Manifest Petra I., který do Ruska zval především vojenské specialisty potřebné během Severní války, obchodníky a řemeslníky. Manifest sliboval evropské životní i pracovní podmínky, vysoké odměny a úspěšnou kariéru.¹⁹³

Nové stanovy zavedly také tak zvané státní zkoušky. Dříve studenta zkoušel jen sám profesor, podle nových stanov byly zavedeny zkoušky před zvláštní komisí, a to po absolvování 2 a 4 semestrů. Na filologické fakultě bylo těchto zkoušek celkem 10. Kdo propadl při této zkoušce koncem 2. či 4. semestru, byl povinen oba semestry (1. - 2. nebo 3. - 4.) opakovat. Po ukončení 6 semestrů žádná zkouška nebyla, avšak student byl povinen podat písemnou práci na téma schválené jedním z profesorů. Po absolvování 8 semestrů se student mohl podrobit poslední, tedy státní zkoušce. Předsedu zkušební komise jmenovalo Ministerstvo národní osvěty obyčejně z řad členů akademie věd nebo vynikajících učenců.

Novými stanovami byl pro vysokoškolské studenty zaveden také povinný stejnokroj. Stejnokroje silně kritizoval liberální tisk, poukazující na to, že ze studentů činí jakési poloviční důstojníky a je nedemokratický. Svatoš se však domníval, že stejnokroj měl i své dobré stránky a může se naopak stát oděvem velmi demokratickým.¹⁹⁴ *“Proti každému stejnokroji dá se mnoho namítati. Avšak má i své dobré stránky. Myslím, že může být i oděvem velmi demokratickým, záleží na tom, jaký to stejnokroj je. Měli jsme stejnokroj i na gymnáziu a to všední i sváteční. Všedním stejnokrojem byla u gymnazistů soukenná šedá blůza se stojacím límecem přepásaná černým širokým řemenem, kalhoty byly z té samé látky. V letní době nosili*

¹⁹² CASTEEL, James. *Russian German History as Global History: Beyond Ethnonational Frames in Russian Germans on Four Continents*. Lexington Books, 1992, s. 2.

¹⁹³ *Istorija němcev Rossii. Informacionnyj portal rossijskich němcev RusDeutsch. 1.2. Němcy v Rossii v pervoj polovine XVIII veka ot Petra I. do Jekatěřiny II.* [2024-08-04] Dostupné z: www.rusdeutsch.ru.

¹⁹⁴ *Ministerstvo narodnogo prosvěščenija. Pravila dlja studentov i storonnich slušatelej imperatorskich rossijskich universitetov.* 1885.

jsme kroj téhož střihu, šitý ze šedé “parusiny”¹⁹⁵, hrubého to plátna. Byl to kroj velmi slušný, ideálně pohodlný, skromný a laciný, tedy rozhodně demokratický. Každá matka, která jen trochu uměla šít, mohla jej synovi-studentovi ušít sama. Boháč nelišil se v něm od chudého studenta.”¹⁹⁶

Zcela opačný názor však Svatoš formuluje ohledně vysokoškolského stejnokroje. *“Byl-li stejnokroj středoškoláků dosti demokratický, nemůže se říci o stejnokroji vysokoškoláků. Byl to šosatý kabát tmavozelené, jako u tehdejších ruských důstojníků, barvy, s bledě-modrým stojacím límcem, střihu důstojnického, zapínal se na 2 řady zlatých knoflíků se stáním ruským znakem. K němu měli jsme nositi ještě kord, toho však nikdo nenosil, když někdo se ukázal ve společnosti s touto “zbraní”, byl vydán všanc ironickým poznámkám kolegů.” Ruská inteligentní třída pohlížela na otázku, jak má být člověk oblečen, co na věc velmi a velmi podřadného významu.*¹⁹⁷

Téma materiálního zabezpečení studentstva ve 2. polovině 19. století v carském Rusku je častým tématem ruské historiografie zabývající se sociální historií či historií každodenního života. Velká část zdrojů a literatury, včetně umělecké či publicistické, předkládají obraz chudého studenta strádajícího nedostatkem finančních prostředků. V 90. letech 19. století – počátek 20. století se téma problémů studentstva stalo jedním ze zásadních v ruské publicistice. Roku 1918 také vyšla monografie P. Ivanova¹⁹⁸, ve které autor dochází k určitým závěrům na základě publicistického zpracování tohoto tématu. Zajímavé jsou především jeho závěry týkající se studentského rozpočtu. „Ideální rozpočet“ z autorova pohledu je 50 rublů, kterými se „vytvářejí víceméně snesitelné podmínky pro studium“ a „student může volně vykonávat své poslání“. Studenti však zřídka disponují byť jen průměrným rozpočtem. Kromě toho rozpočet podkopávají „nouzové výdaje“: „roztrhli jste si boty, onemocněli – a rozpočtová bilance je

¹⁹⁵ rus. парусина – plátno, těžká hustá tkanina vyrobená z přírodní příze: lnu, konopí, juty nebo tzv. pololnu (lnu a bavlny).

¹⁹⁶ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 42.

¹⁹⁷ Ibidem.

¹⁹⁸ IVANOV, P. *Studěti v Moskvě. Byt. Nrawy. Tipy. Očerki*. Moskva, 1903.

narušena“ a také si musíte pravidelně kupovat knihy.¹⁹⁹ V beletrii konce 19. století zaujal obraz chudého studenta pevné místo.

Co se týče společenského postavení, stál vysokoškolský student tehdejší doby poměrně vysoko. Nebylo jich tak mnoho a tím se jejich poměrná váha zvyšovala. Svatoš vysvětluje, že na vysokoškolské studium v Rusku bylo nahlíženo jinak, než v Čechách. „*Těžký boj o existenci byl snad příčinou toho, že u nás, v Čechách, na toto studium se pohlíželo – a snad i pohlíží – příliš často co na prostředek státi se „pánem“.* Ruské společenské kruhy chtěly viděti ve vysokoškolácích mladíka, kterého na univerzitu přivedly snahy víceméně idealistické, ve skutečnosti nebylo tomu vždy tak, avšak věřilo se, že tomu tak je. *Vždyť i my, ještě co gymnazisté, pohlíželi jsme na spolužáky, kteří mínili studovati na vysokých školách technických, do jisté míry podezřele, co na lidi, kteří hledí z vědy dosáhnout hlavně hmotného prospěchu.*“²⁰⁰

Koncem 19. století činilo školné na Moskevské univerzitě 50 rublů za 6 měsíců při 30-40 rublech měsíční mzdy kvalifikovaného pracovníka. Studentské stipendium bylo 25 rublů měsíčně. Studenti si obvykle pronajímali pokoj o velikosti 20 metrů čtverečních pro dva. Obědy stály 7,5 ruble měsíčně. Dalším výdajem byl čaj - 50 kopějek, cukr - 80 kopějek, chléb - 3 rubly, osvětlení - 50 kopějek, prádelna - 1 rubl, drobné výdaje - dalších 50 kopějek. Celkem se za nejskromnější život utratilo měsíčně 24 rublů. 80 kop. Státní stipendium pobíralo 15 % studentů, kteří museli 6 let pracovat jako učitelé na gymnáziu.²⁰¹ Výše uvedené potvrzuje Svatoš ve svých pamětech: „*Co se týče finančních poměrů studentstva, rozumí se samo sebou, že u většiny nebyly skvělé. Avšak myslím, že byly snad přece lepší, než nyní. To, že studentů bylo méně, než později, dávalo možnost těm, kdo toho potřeboval, snadněji najíti výdělek. Na filologické fakultě snad více než polovička studentů měla stipendia, většinou 300 r. ročně (asi 5000 Kč). Spolek pro podporování nemajetných studentů poskytoval těmto velký počet - mnoho set obědů zdarma. Nejchudší element mohl nalézti zdarma přístřeší a jídlo v tak zvané Ljapince,*

¹⁹⁹ IVANOV, P. *Studěti v Moskve. Byt. Nrawy. Tipy. Očerki.* Moskva, 1903. In: JURKINA, N. Natalija. *Financial Status of University Students in the Russian Empire in the Late 19th and Early 20th Centuries.* Filosofija i istorija obrazovanija. Moskva: DělovajaPressa, 2016, č. 3, s. 55.

²⁰⁰ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele.* 1927, s. 58.

²⁰¹ AVRUS, Anatolij Il'jič. *Istorija rossijskich universitetov.* Moskva, 2001, s. 35.

*zvláštním to internátu pro vysokoškoláky, zřízeném velkoobchodnickou rodinou Ljapiných.*²⁰² Tzv. Ljapinka v Moskvě byla plodem štědrosti bratrů Michaila a Nikolaje Ljapinových. Byli bohatí, bezdětní, neměli rádi oficiální dobročinnost, ale hodně darovali těm, kteří to opravdu potřebovali, včetně vdov a sirotků. Moskevské úřady však postupně veškerou charitu zlikvidovaly. Na místě bývalé Ljapinky dnes stojí budova Rady federace. Ljapinka bývala obvykle přeplněna studentskou bohemou a život tam byl velmi rušný. Studovat se tam příliš nedalo. Studenti zde bydleli často jen přechodně do té doby, než našli nějaký výdělek, který jim umožnil přesídlit jinde.²⁰³

Kromě již výše uvedených krajaňských spolků představoval další typ pomoci potřebným prodej použitých knih a věcí. Taková vzájemná pomoc byla obzvláště rozšířená na Moskevské univerzitě. Nicméně pro studenta v 19. století byla hlavní věcí věda a pořízení nezbytné vědecké knihy nebo referenční literatury šlo na úkor nejzákladnějších potřeb. Aby si student pořídil něco tak cenného, byl připraven hladovět i měsíc. Podle autorů pamětí a publicistů je se špatným materiálním zabezpečením spojena i úmrtnost studentů. Tragické případy nebyly náhodou ani výmyslem jednoho autora; zprávy inspektorů ukazují, že úmrtnost mladých lidí nebyla neobvyklá. Tento problém vedl k zavedení pravidelného lékařského dohledu nad zdravím studentů na jednotlivých univerzitách na konci 19. století. Moderní badatelé se shodují, že podmínky každodenního života se ve skutečnosti pro různé skupiny studentů velmi lišily. Někteří mladí lidé byli na hranici chudoby nebo pod ní a na začátku 20. století rostl počet špatně zajištěných studentů. Na opačném konci stáli bohatí mladí lidé, kteří si nic neodpírali a vedli luxusní život.²⁰⁴

Svatoš patřil ke skupině studentů, která disponovala jakýmsi nevelkými finančními prostředky. Otec mu měsíčně zasílal 25 rublů, tedy něco přes tehdejších 400 Kč. Více Svatoš nepožadoval, avšak obnos byl nedostačující. Přiložil proto něco ze svých úspor, které mu zůstaly z dob pobytu na gymnáziu, kdy si přivydělával kondicemi. Průměrná měsíční útrata u

²⁰² SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 58-59.

²⁰³ Ibidem, s. 59.

²⁰⁴ JURKINA, N. Natalija. *Financial Status of University Students in the Russian Empire in the Late 19th and Early 20th Centuries*. Filosofija i istorija obrazovanija. Moskva: DělovajaPressa, 2016, č. 3, s. 57-58.

něj činila cca 40 rublů, tedy cca 600 Kč. Největší výdajovou položku představovalo pro Svatoše bydlení, které sdílel s některým z bývalých spolužáků. To mu umožnilo používat větší a zdravotně více vyhovující pokoj. Platili 20-25 rublů měsíčně, tedy každý průměrně cca 12 rublů.²⁰⁵

Dalším mandatorním výdajem bylo pro Svatoše stravné. Oběd stál měsíčně 8 rublů 50 kopějek. Obědval po celou tu dobu v tak zvané “Normální jídelně”, která formálně byla podnikem “Společnosti pro ochranu národního zdraví”, fakticky však byla podnikem jistého lékaře, který do něj vložil značné prostředky a sám se mu cele věnoval; nezbohatl na tom, naopak, prodělal mnoho, třeba že denně tam obědvalo asi 1,5 tisíce studentů.²⁰⁶ „*Oběd měl 2 chody: polévku a pokrm masitý. K tomu se dávalo pšeničného chleba v míře neomezené. Nápojem byl kvas, za který se zvlášť neplatilo. /.../ Tento oběd byl hlavní naší výživou.*“²⁰⁷ Ráno a večer se obvykle pil čaj. V Rusku v té době nájemce pokoje vždy dostával ráno a večer samovar s vroucí vodou a k čaji se pak přikusovala houska. To bylo za normálních poměrů vše. Výživa to byla nedostatečná, proto se studenti snažili dohnat vše o letních a zimních prázdninách. Čaj, cukr a housky stály měsíčně 3 ruble. Týž obnos stálo prádlo. Mandatorní výdaje tedy vyžadovaly minimálně 26 rublů a 50 kopějek. Na vše ostatní, jako byly knihy, oprava šatů a bot a konečně zábavu, zůstávalo Svatošovi 13 rublů měsíčně, což jak konstatuje, bylo při jisté šetrnosti dostačující. Ošacení si přivezl vždy z domova.

Většina studentů se však musela spokojit s mnohem menšími prostředky a často byla v tomto ohledu odkázána jen na sebe. Výdělečná práce totiž studiu překážela, studenti často ztráceli celé roky. Vzhledem k tomu, že Svatoš nemusel nezbytně hledat možnosti výděлку, mohl studium zakončit a vykonat státní zkoušku během pouhých čtyř let.

Na zprostředkování odchodu českých kandidátů do Ruska se kromě několika představitelů českého kulturního života, kteří měli své protějšky na ruské straně, vydatně podílel též profesor klasické filologie pražské university PhDr. Jan Kvíčala (1834-1908), vlivný politik, říšský poslanec a přisedící Zemského výboru, literát a překladatel z klasických jazyků.

²⁰⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 59.

²⁰⁶ Ibidem.

²⁰⁷ Ibidem, s. 60.

Oznamoval studentům, kolik stipendií po 600 rublech ročních je v Rusku k dispozici a velmi pečlivě mladé adepty vybíral. Jaroslav Svatoš ve svých pamětech tvrdí, že na filologické fakultě v Moskvě v těch dobách měla více než polovina studentů stipendia po 300 rublů ročních a Spolek pro podporu nemajetných studentů poskytoval jim velký počet obědů zdarma. Nejchudší bydleli a jedli zdarma v již výše uvedené proslulé Ljapince. Průměrné měsíční výlohy studenta v soukromí byly podle Svatoše 40 rublů měsíčně, takže stipendium 600 rublů ročních bylo dostačující.

Ani finanční situace tehdejších univerzitních profesorů nebyla nijak výjimečná. Svatoš uvádí, že mimořádný profesor pobíral tehdy plat ve výši 2000 rublů ročně. Řádný profesor plat 3000 rublů. Vezmeme-li v úvahu, že mimořádnými profesory se většina stávala teprve asi ve věku 40 let, dojdeme nutně k závěru, že kariéra univerzitního učenice na fakultě filologické a matematické nebyla ve finančním ohledu nijak výjimečná. Na právnické fakultě, kde byl větší počet posluchačů, činil honorář vybíraný od studentů za lekce a vyplácený profesorům (za každou týdenní lekci v každém semestru po 1 r.) několik tisíců rublů ročně, avšak filologové a matematikové brali obnos jen poměrně nepatrný.²⁰⁸

Podle Svatoše popisuje studentský život s opravdovým uměleckým realismem zakladatel expresionismu a jeden z vnitřně nejrozporuplnějších představitelů ruské literatury předrevolučního období Leonid Niklajevič Andrejev (1871-1919), který sám v té době na univerzitě v Moskvě studoval. Jaroslav Svatoš konstatoval, že svou povahou se řada jeho spolužáků a přátel podobá typům z Andrejevova dramatického díla *“Dny našeho života”*.

Začátek devadesátých let 19. století představoval v Moskvě období výrazné dynamiky veřejného života. V roce 1890, tedy právě v době, kdy Svatoš zahajuje svá vysokoškolská studia na Moskevské univerzitě, vyšla novela ruského spisovatele Lva Nikolajeviče Tolstého *“Kreuzerova sonáta”*.²⁰⁹ Novela byla v době Svatošových studií ruskou cenzurou zakázána. Rozšiřovala se však v opisech a jeden takový opis svěřil Svatošovi na jednu noc kolega z

²⁰⁸ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 60-61.

²⁰⁹ *Kreutzerova sonáta* je novela ruského spisovatele Lva Nikolajeviče Tolstého psaná v žánru kritického realismu. Autor se v ní rozepisuje na téma problémů sexuality a vyjadřuje (ačkoli ne přímo) převratné názory ohledně toho, jak by se lidé měli v pohlavním životě chovat. Kniha vyšla v roce 1889.

univerzity. Období svých moskevských studií nazývá Svatoš „obdobím Kreuzerovy sonáty“, což naznačuje, jak velký vliv na formování tehdejšího studentstva tato novela měla. Lev Nikolajevič Tolstoj v té době bydlel obyčejně v zimním období ve svém moskevském domě v Chamovnikách, nedaleko od Chrámu Krista Spasitele a Prečistenského bulváru, po kterém se často procházel. Svatoš tam svého času také často pobýval, aby jej zahlédl. Na Tolstého vzpomíná následovně: „*Když jsem byl v Moskvě první rok, nosil Tolstoj ještě obyčejný občanský šat. Činil dojem statného padesátníka, dosti pečlivě oblečeného. Za krátkou dobu po tom začal nositi oděv selský - rubachu (ruskou košili) a vysoké boty. Pamatuji se na mocný dojem, který tato metamorfosa způsobila.*“²¹⁰ Vzárušení, které studenti prožívali při získání opisu jeho novely, zaznamenal Svatoš takto: „*Tu noc já a několik bývalých spolužáků z gymnázia, kterým jsem sdělil, jaký poklad je dočasně v mé moci, nespali: četli jsme a debatovali.*“²¹¹

Ve Svatošových pamětech se úvahy nad tehdejší literaturou objevují poměrně často. Považuje se v tomto směru za představitele šťastnější generace, než byla generace pozdější ruské mládeže. Připomíná úmrtí I. S. Turgeneva (1883), ke kterému došlo, když studoval v tercii na gymnáziu. Dva roky před tím (1881) zemřel F. M. Dostojevskij. Ve druhém ročníku jeho univerzitních studií zemřel I. A. Gončarov. „*Ačkoliv pokolení těchto spisovatelů bylo v porovnání s námi pokolením otců a snad i dědů, přece jejich díla měla pro nás půvab soudobosti nebo nedávné minulosti. Byla v ruské literatuře doba „zlatého věku“, avšak doba ta náleží, bohužel již minulosti.*“²¹²

Velice kritickým se Svatoš jeví i v otázce soudobé ruské literatury, která podle něj v době gigantických politických převratů a světové války nenašla výraz v opravdu velkých dílech ruské literatury. „*Ruští spisovatelé, ani ti, jejichž jméno bylo dobře známo již před revolucí – M. Gorkij, V. V. Veresajev, A. I. Kuprin, I. A. Bunin, za dobu války nevytvořili nic vynikajícího, ani nic takového, co by stálo na úrovni jejich dřívější tvorby.*“ Kritice v tomto smyslu podrobuje i

²¹⁰ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 52.

²¹¹ Ibidem, s. 52-53.

²¹² Ibidem, s. 53.

novější spisovatele jako byl Boris Pilňak.²¹³ O jeho tragickému konci nemohl mít v době vzniku svých pamětí Jaroslav Svatoš potuchy. Za nejvyzrálejší dílo této doby považuje nevelkou novelu spisovatele Leonida Andrejeva *“Povídka o sedmi oběšených”*²¹⁴ z roku 1906. *“Nikdo z nich se nezmohl ani na takovou jako byla ‘Povídka o sedmi oběšených’ Leonida Andrejeva.”*²¹⁵

Kromě literatury se tehdejší moskevští studenti zajímali také o divadelní umění. Divadlo hrálo v té době významnou roli ve společenském životě Moskvy. *„Byl to jaksi zájem tradiční, svého času ruskou kritikou povzbuzený. Znameníť kritik Bělinskij²¹⁶ byl vášnivým milovníkem divadla a on byl přece po dlouhou dobu ‘vládcem myšlenek’ ruské inteligence.”*²¹⁷ Bělinskij chápal divadlo jako zásadní nástroj společenské a morální reflexe.²¹⁸ Rusko mělo celou řadu vynikajících dramatických spisovatelů jako byl D. I. Fonvizin, A. S. Gribojedov, A. S. Puškin, N. V. Gogol, A. N. Ostrovskij, A. F. Pisemskij, A. Tolstoj, L. N. Tolstoj, jejichž díla budila u obecnosti zájem pro divadlo.²¹⁹ Kromě toho mělo Rusko již dávno celou řadu prvotřídních hereckých talentů. V době, kdy Jaroslav Svatoš studoval na univerzitě v Moskvě, tzv.

²¹³ PILŇAK, Boris Andrejevič (1894–1938) byl sovětský spisovatel, popravený v období stalinských procesů. V době vzniku Svatošových memoárů však ještě jejich autor netušil, že život spisovatele Borise Pilňaka skončí na popravišti.

²¹⁴ *“Povídka o sedmi oběšených”* od Leonida Andrejeva (1871–1919) je rozsahem nevelká novela z r. 1906, psychologicky hluboké a umělecky strhující vylicení posledních chvil sedmi lidí – pěti revolucionářů a dvou zločinců – odsouzených k smrti oběšením. Třebaže autor ani zmínkou nenaznačuje, zač jeho revolucionáři bojovali a zač jdou na smrt, třebaže odsouzenec v jejich předsmrtných úvahách nemučí nezdar revolučního díla, nýbrž jen hrůza ze smrti, která je sblíží s oběma zločinci, přece bylo dílo v době stolypinské reakce chápáno nejen jako protest proti hromadným popravám a proti nelidskosti trestu smrti, ale přímo jako revoluční čin a proticarský manifest.

²¹⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 53.

²¹⁶ BĚLINSKIJ, Vissarion Grigorjevič (1811–1848) byl ruský literární kritik a estetik.

²¹⁷ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 54.

²¹⁸ WALICKI, Andrzej. *A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism*. Stanford, 1979, s. 161–175.

²¹⁹ MIRSKY, D. S. *A History of Russian Literature from Its Beginnings to 1900*. London, 1926, kap. 11–13.

Moskevské umělecké divadlo ještě neexistovalo: K. S. Stanislavskij, O. L. Knipper²²⁰, M. F. Andrejeva²²¹ a někteří jiní, kteří toto umělecké těleso poté vytvořili, vystupovali prozatím ve vytvořeném jimi kroužku divadelních ochotníků. Centrem divadelního života bylo tak zvané Malé divadlo, státní dramatická scéna. Měla v té době řadu výtečných umělců. Během Svatošových studií působili na této scéně M. N. Jermolova²²², G. N. Fedotova²²³, O. O. Sadovskaja²²⁴, A. A. Jablečkina²²⁵, A. P. Lenskij²²⁶, P. M. Sadovskij²²⁷. Svatoš vzpomíná i herce Muzilja, tedy Čecha Musila, jehož rodina pocházela z Nového Bydžova, a který se vyznamenal jako výtečný herec v dramatech A. N. Ostrovského.²²⁸ „Byli to umělci ohromného talentu a velkých zkušeností. Na Fedotovu, co *Lady Makbeth*, a Sadovského, co *Chlestakova* v „*Revizoru*“, nezapomenu nikdy“.²²⁹ Moskva však k sobě lákala i umělce z Evropy. Největší zájem moskevské veřejnosti vzbudil příjezd slavných zahraničních zájezdových umělců a tak měl Svatoš během univerzitního studia možnost na jevišti vidět např. Eleonoru Duze²³⁰ či Sarah Bernhardt.^{231 232}

²²⁰ KNIPPEROVÁ, Olga Leonardovna (1868–1959) byla ruská a sovětská herečka; od roku 1901 manželka A. P. Čechova.

²²¹ ANDREJEVOVÁ, Marija Fjodorovna (1868–1953) byla ruská a sovětská herečka; v letech 1904–1921 manželka Maxima Gorkého.

²²² JERMOLOVOVÁ, Marija Nikolajevna (1853–1928) byla ruská a sovětská herečka; od roku 1935 nese její jméno Moskevské dramatické divadlo.

²²³ FEDOTOVOVÁ, Glikerija Nikolajevna (1846–1925) byla ruská a sovětská herečka.

²²⁴ SADOVSKÁ, Olga Osipovna (1849–1919) byla ruská herečka.

²²⁵ JABLOČKINOVÁ, Alexandra Alexandrovna (1866–1964) byla ruská a sovětská herečka a pedagožka.

²²⁶ LENSKIJ, Alexandr Pavlovič (1847–1908) byl herec, divadelní režisér a pedagog.

²²⁷ SADOVSKIJ, Prov Michajlovič (1874–1947) byl ruský a sovětský herec a divadelní režisér.

²²⁸ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele*. 1927, s. 54.

²²⁹ Ibidem.

²³⁰ DUZE, Eleonora (1858–1924) byla italská herečka. Pocházela z herecké rodiny a již od čtyř let vystupovala v kočovném divadle. Roku 1886 založila vlastní divadelní společnost, s níž cestovala po Evropě a Severní Americe. Ve své době byla spolu se Sarah Bernhardt považována za nejvýznamnější osobnost moderního herectví.

²³¹ BERNHARDTOVÁ, Sarah, rozená Henriette-Marie-Sarah Bernhardt (1844–1923), byla francouzská herečka a jedna z nejvýznamnějších divadelních osobností 19. a počátku 20. století.

²³² RAYFIELD, Donald. *Anton Chekhov*. London, Hutchinson, 1997, s. 85.

Svatoš nezapomíná ani na dobový tisk, který byl v té době vydáván a poskytuje nám tak cenný přehled o tom, jaká periodika byla tehdy u studentstva oblíbená. Moskevský tisk byl v tomto období charakterizován pluralitou, která však byla rámována dozorovou praxí ministerstva vnitra. Nejrozšířenějším listem mezi studentstvem byly v té době „Русские ведомости“²³³, vydávaný skupinou profesorů Moskevské univerzity. Byl to list konstitučně-liberálního zaměření a přitom dosti umírněný a korektní. Vycházel v letech 1863-1918. Svatoš jej hodnotí následovně: „Byl listem ruské inteligence, velice váženým, avšak ne příliš vlivným v širších masách.“²³⁴

Tak zvaný bulvární tisk reprezentovaly v té době v Moskvě „Новости дня“, který vydával Abram Jakovlevič Lipskerov (1851-1910).²³⁵ Deník „Новости дня“ založil v roce 1883 a byl jeho vydavatelem i redaktorem až do jeho uzavření v roce 1906. Jeho židovský původ zmiňuje Svatoš ve svých pamětech z důvodu souvislosti s tehdejší situací Židů, kteří byli nuceni se v roce 1892 vystěhovat z Moskvy. Celkem bylo v letech 1891-1892 z Moskvy vystěhováno cca 20 tis. Židů.²³⁶ Z tohoto důvodu přešla celá Lipskerova rodina ke křesťanství. V ještě větší míře reprezentoval bulvární tisk deník „Московский листок“, jehož zakladatelem a redaktorem byl Nikolaj Ivanovič Pastuchov (1831-1911). Deník se zaměřoval především na sociálně i kulturně slabší vrstvy moskevského obyvatelstva. Pastuchov byl schopným podnikatelem, list slavil úspěch a Pastuchov se koncem života řadí mezi moskevské milionáře. Svatoš jej hodnotí následovně: „Člověk docela nevzdělaný a v ohledu spisovatelském úplná nula, byl dobrým obchodníkem a svým tiskovým podnikem dosáhl ohromného majetku.“²³⁷

²³³ Russkije vědomosti byly ruské liberální noviny, které byly roku 1918 uzavřeny bolševiky.

²³⁴ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 55.

²³⁵ Ibidem.

²³⁶ POLONSKY, Antony. *The Jews in Poland and Russia: Volume II: 1881 to 1914*. Velká Británie, Liverpool University Press, 2010, s. 15.

²³⁷ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 55.

Mezi ruskou inteligencí té doby byly velice rozšířeny tak zvané „tlusté žurnály“²³⁸, měsíčníky vycházející ve formátu velké knihy. Nejstarší časopis tohoto typu představoval „*Věstník Evropy*“ Karamzina z r. 1802 či „*Sovremennik*“ Pušina z r. 1836. Byly to velké almanachy, které měly různé oddíly - beletristický, kritický, politický atd. Některé z těchto žurnálů byly velmi rozšířeny, obzvláště na venkově. Příčinu jejich popularity shrnuje Svatoš následovně: „*Příčinou bylo snad to, že pro velkou vzdálenost a malý poměrně počet poštovních úřadů, čtenáři dostávali noviny dosti pozdě, tak že zájem o ně nebyl tak ostrý. Tlustý žurnál přišel jednou za měsíc, avšak jeho odebíratel měl v něm již souhrn všeho, co se během měsíce stalo. Bylo to jaksi pohodlnější a více odpovídalo povaze ruského člověka.*“²³⁹

Nejvlivnějším moskevským měsíčníkem byla v té době „*Русская мысль*“, jejímž vydavatelem byl Vukol Michajlovič Lavrov (1852-1912). Vydavatel Lavrov překládal z polštiny, a díky tomuto žurnálu ruský čtenář poznával právě vycházející díla polských autorů včetně Sinkiewicze. K bolševikům se časopis stavěl nepřátelsky, proto bylo v roce 1918 rozhodnuto o jeho uzavření.

Po absolvování II. a IV. semestru se Svatoš podrobil prvním státním zkouškám, které prováděla zvláštní komise, sestávající pro každou zkoušku z třech profesorů. Zkoušky byly z jazyka latinského a řeckého, z dějin ruských, řeckých, římských, z dějin reformace, z dějin filosofie starověké a středověké, z logiky, psychologie a úvodu do srovnávacího jazykozpytu. Státní zkoušky s dobrým prospěchem absolvoval a v V. semestru se zapsal na slovansko-ruskou (slovesnou) sekci. Po dobu trvání V. a VI. semestru, stejně jako v době posledních prázdnin, pracoval nad disertací, jejíž téma mu zadal profesor Roman Fjodorovič Brandt (1853-1920) a znělo: O jazyku českých Alexandreid²⁴⁰. Svou moskevskou etapu ukončil Jaroslav Svatoš

²³⁸ Толстый журнал (dosl. „tlustý časopis“), označovaný též jako *žurnal obyčného ruského tipa*, je ruský termín pro rozsáhlý literárně-společenský měsíčník 19. a počátku 20. století, typicky kombinující beletrii, literární kritiku, publicistiku a filozofické či politické eseje.

²³⁹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 55-56.

²⁴⁰ Alexandreis (či Alexandreida) je rozsáhlá epická, světská, česky psaná báseň pravděpodobně z konce 13. století či počátku 14. století. Je psána osmislabičným veršem, který byl v české literatuře používán až do konce 14. století. Alexandreidy vznikly ve více evropských národních literaturách. Ve své době šlo o velmi oblíbený žánr. Hlavním hrdinou je Alexandr Veliký, který se pro své vojenské schopnosti stal vzorem středověkého rytíře.

obhajobou disertační práce. Byla oceněna známkou „velmi dostatečně“, což v tehdejším hodnocení představovalo známku nejvyšší.²⁴¹

Moskevská univerzita poskytla Svatošovi formativní základ, který určoval jeho další odborný i osobní vývoj. Získal zde důkladnou metodickou průpravu, především historickou koncepčnost u V. O. Ključevského a filologickou preciznost u Fortunatova a Brandta. Studium mu zároveň nabídlo eticko-společenský rámec – prostřednictvím Gerjeho důrazu na vzdělávání žen, Solovjovových filozofických idejí i zkušenosti s řízeným, avšak živým veřejným prostorem. V Moskvě se u něj postupně formoval profesní habitus pedagoga, jenž stavěl na důrazu na jazykovou a historickou argumentaci i schopnost veřejného vystupování. Díky působení v krajanském spolku a charitativních strukturách si osvojil organizační a sociální kompetence, které později zúročil v inspektorsko-ředitelských funkcích v Tiflisu. Zároveň si vytvořil síť kontaktů – jak mezi ruskými spolužáky (např. V. A. Maklakovem), tak mezi krajany (Karel Weger, Maxmilián Fišer) – což se stalo užitečným kapitálem pro jeho budoucí působení ve školství i diplomacii. Celkově mu moskevská univerzita navzdory restriktivním stanovám a materiálním omezením poskytla jedinečnou kombinaci filologické přesnosti, historické koncepčnosti a občansko-etického cítění, z níž vyrůstal jeho pozdější profesionalismus i schopnost spojovat vzdělávací, kulturní a diplomatické dimenze své činnosti.

Moskevská univerzitní etapa tak v životě Jaroslava Svatoše představuje završení jeho formace „ruského Čecha“ – člověka, který se z dítěte českých kolonistů proměnil v plně etablovaného člena ruské vzdělanecké vrstvy. Ukotven v ruském školském systému a zároveň vědom si své české identity i zvláštního postavení „cizince-domácího“, vstupuje Svatoš po roce 1894 do další životní fáze, v níž se teoretická průprava promění v dlouhodobou pedagogickou a organizační práci. Následující kapitola, věnovaná jeho působení jako pedagoga a gymnaziálního ředitele v Tiflisu, ukáže, jak moskevská zkušenost a univerzitní kapitál ovlivnily jeho styl výuky, vedení škol i jeho roli v kavkazském prostředí na prahu 20. století.

Alexandreida má své varianty v téměř každém evropském jazyce. Vzorem byla latinská verze, kterou vytvořil básník Gautier de Châtillon (Alexandreis, sive Gesta Alexandri Magni). Českou verzi zřejmě ovlivnila verze německá autora Ulricha von Etzenbach. (Alexanderlied).

²⁴¹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 63.

2.5. Jaroslav Svatoš – pedagog a gymnaziální ředitel v Tiflisu

Po absolvování historicko-filologické fakulty v Moskvě vstupuje Svatoš do nové životní etapy, v níž se dosavadní intelektuální formace začíná proměňovat v dlouhodobou pedagogickou praxi. Moskevská univerzita mu poskytla nejen metodickou přípravu v oblasti historie, filologie a filosofie, ale také zkušenost s univerzitním prostředím, kde se učil chápat vzdělání jako nástroj formování společnosti a kde si osvojil organizační dovednosti v krajanském spolku i cit pro sociální dimenzi vzdělávání. Právě tato kombinace – filologická preciznost, historická koncepčnost, cit pro etické otázky a schopnost pracovat v multietnickém prostředí – jej předurčila k tomu, aby svou profesní dráhu spojil s periferním, avšak dynamicky se rozvíjejícím Zakavkazskem. Když v roce 1894 nastupuje do státních služeb v Tiflisu, vstupuje již nikoli jako pouhý absolvent, ale jako hotový intelektuál, připravený uplatnit univerzitní kapitál v konkrétní školské praxi. Tato kapitola, věnovaná Svatošovu působení jako pedagoga a gymnaziálního ředitele v Tiflisu, ukáže, jak se moskevská zkušenost přetavila do podoby originálního pedagogického umění, organizačního talentu a schopnosti řídit multietnické školní kolektivy v prostředí kavkazské metropole.

Duo si faciunt idem, non est idem.²⁴²

*“Pedagogická činnost není ani činností řemeslnou ani vědeckou: je to umění, a hlavní element toho, co uměním je - element tvůrčí musí se uplatnit i v učitelské činnosti.”*²⁴³

Těmito slovy vystihl Svatoš podstatu vlastní profesní identity, již si utvářel a ověřoval během více než třicetileté pedagogické dráhy na Kavkaze. Jeho koncepce pedagogiky spojovala tři složky – řemeslnou zručnost, vědeckou erudici a tvůrčí prvek. Právě tato syntéza určovala jak jeho styl práce, tak pozdější autoritu mezi studenty, kolegy i širší veřejností v Tiflisu.

Když Svatoš roku 1894 vstoupil do státních služeb v Tiflisu, „*náměstnictví kavkazské bylo již okolo 15 let zrušeno. Mělo být krokem, který měl přiblížiti splynutí administrace*

²⁴² Lat. *Když dva dělají totéž, není to totéž*. In: SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 93.

²⁴³ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 93.

*kavkazské s administrací ruskou.*²⁴⁴ Zrušení institutu tzv. kavkazského místokrálovství (кавказское наместничество) s centrem v Tiflisu bylo v letech 1881-1882 jedním z projevů snahy carského Ruska o posílení ruské státnosti na svých okrajových územích. Roku 1883 bylo vydáno nařízení „*О преобразовании управления Кавказского и Закавказского края.*“²⁴⁵ Kavkazského místokrále nahradil hlavní vojenský velitel (главнокомандующий). Cílem této reformy bylo co největší přiblížení Kavkazu s „*коренным организмом Империи.*“ Nový administrativní systém se měl stát efektivnějším nástrojem k provádění politiky „обрусения“, tedy rusifikace Kavkazu.²⁴⁶ V průběhu následujících dvou desetiletí se kavkazská administrace snažila o úplné sjednocení Kavkazu s dalšími částmi impéria, a to jak na úrovni správní, tak kulturní a symbolické.

Tento proces však nelze chápat výhradně jako technicko-administrativní opatření. Kavkaz byl v ruském myšlení 19. století zároveň konstruován jako specifická „jižní hranice impéria“ – prostor dobrodružství, rebelie a zároveň místo odsunu politicky či společensky nepohodlných příslušníků šlechty a inteligence.²⁴⁷ Právě zde pobývali mimo jiné Alexandr Sergejevič Puškin a Michail Jurjevič Lermontov, jejichž literární díla výrazně přispěla k vytvoření romantizovaného a zároveň ambivalentního obrazu Kavkazu v ruské kultuře.

Ruská a evropská literatura 19. století vytvořila silný imaginativní obraz Kavkazu jako prostoru „Orientu“ – místa exotického, nebezpečného a zároveň přitažlivého. V tomto diskurzu se ustálily stereotypní figury ušlechtilého Čerkesa, krásné Čerkesky či nebezpečného Čečence, které formovaly představy čtenářů i politických elit.²⁴⁸ Tyto literární konstrukce odpovídají širšímu orientalistickému rámci, jak jej popsal Edward Said,²⁴⁹ tedy procesu, v němž je „Východ“ reprezentován jako odlišný, podřízený a vyžadující civilizační zásah. Ruský

²⁴⁴ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele.* 1927, s. 90.

²⁴⁵ *Nařízení o změně řízení Kavkazského a Zakavkazského regionu.* 1883.

²⁴⁶ TUMAKOV, N. N. *Pervaja russkaja revoljucija i vosstanovlenije naměstničestva na Kavkaze.* Vestnik Rjazanskogo gosudarstvennogo universiteta im. S. A. Jesenina, 2010, č. 26.

²⁴⁷ LAYTON, Susan. *The Creation of an Imaginative Caucasian Geography.* Slavic Review, 1986, roč. 45, č. 3, s. 470–485.

²⁴⁸ HOKANSON, Katya. *Literary Imperialism, Narodnost' and Pushkin's Invention of the Caucasus.* The Russian Review, 1994, roč. 53, č. 3, s. 336–352.

²⁴⁹ SAID, Edward W. *Orientalism.* New York: Pantheon Books, 1978.

orientalismus přitom vykazoval specifické rysy, neboť se vztahoval k územím, která nebyla vzdáleným koloniálním prostorem, nýbrž integrální, byť problematickou součástí samotného impéria.²⁵⁰

Nejlepší zbraní přirozené rusifikace carského Ruska vůči Gruzii byla oblast školství.²⁵¹ Systematické vytlačování gruzínštiny ze škol začalo už v 70. letech 19. století a v 80. letech pokračovalo. Reminiscence gruzínské národní elity na někdejší státnost ukončenou koncem 18. století byly potlačovány a v roce 1882 bylo v tisku zakázáno používat výraz „Gruzie“.²⁵²

V této době byl Tiflis velké město s 250 tisíci obyvateli. Působila zde tři chlapecká gymnázia, čtyři dívčí, institut pro šlechtičny, reálné gymnázium, učitelský ústav či střední bohoslovecká škola. Počet středních škol se za dobu působení Jaroslava Svatoše značně zvýšil. Bylo tam i soukromé gruzínské gymnázium s gruzínštinou jako vyučovacím jazykem. Jeho abiturienti však maturovali na ruském gymnáziu.²⁵³

Do Tiflisu Svatoš přijel v době, kdy zde panovaly poměrně klidné poměry. Bylo to v době posledního roku panování Alexandra III., který zemřel právě na podzim r. 1894, kdy Svatoš vstoupil do státních služeb. První rok pro něj skončil úspěšně, nabyl určitých praktických zkušeností, a proto odjel domů, na Krym, v dobré náladě.²⁵⁴ Došel zde k přesvědčení, že se profesorské činnosti bude i nadále věnovat. Ke konci prázdnin roku 1894 dostal vyrozumění, že je služebně přeložen na II. tifliské gymnázium pro chlapce. Ředitelem byl jeho krajan Josef Drbohlav. Na žádost ředitele Drbohlava byl Svatoš přeložen na II. tifliské gymnázium. Ředitel Drbohlav studoval klasickou filologii v Praze, byl krátkou dobu suplentem a pak odjel do Ruska. Stal se profesorem V. gymnázia v Petrohradě, kde mu však nesvědčilo podnebí a byl na vlastní žádost přeložen na jih, do Kutaisi, a za krátkou dobu jmenován inspektorem I. gymnázia

²⁵⁰ SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, David. *Russian Orientalism*. New Haven, Yale University Press, 2010, s. 3–20.

²⁵¹ ČKUASELI, Ivane. *Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši sakartveloši* (gruz. ჩეხი პედაგოგი იაროსლავ სვატოშის საქართველოში; čes. *Český pedagog Jaroslav Svatoš v Gruzii*). Tbilisi, 1962, s. 30.

²⁵² VYDRA, Zbyněk a kol. *Dějiny Ruska*. Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 232.

²⁵³ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 84.

²⁵⁴ Ibidem, s. 107.

v Tiflisu. V této hodnosti setrval 11 let a poté se v poměrně mladém věku stal ředitelem II. tifliského gymnázia.

Do tohoto prostředí vstoupil Svatoš jako mladý, jazykově i kulturně flexibilní pedagog. Jako jediný Čech byl Svatoš jmenován profesorem ruštiny. Pozdější svědectví jeho kolegů a žáků dokazuje, že navzdory oficiálnímu rámci prosazoval inkluzivní, národnostně otevřenou a na respektu založenou pedagogiku, která byla v tehdejších podmínkách výrazně progresivní.

Za dobu Svatošova působení na II. tifliském gymnáziu prošlo jeho rukama značné množství žáků. Někteří z nich se stali známými nejen v Rusku, ale i za jeho hranicemi. Jedním z nich byl Irakle Georgijevič Cereteli, který sehrál značnou úlohu v politickém životě Kavkazu i celého Ruska. „*Byl mým žákem v V. – VIII. třídě, a to výtečným žákem. Již na gymnáziu vynikal svou ustálenou povahou a autoritou v očích spolužáků. Pocházel z gruzínského (imeretinského) šlechtického nebohatého rodu. Otec jeho měl vysokoškolské vzdělání, nevěnoval se však státní službě, nýbrž vybral si dráhu spisovatelskou. Byti gruzínským spisovatelem a novinářem nebylo kariérou skvělou a vedoucí k blahobytu. Avšak otec G. Cereteli celý svůj život tomuto spisovatelství věnoval. Irakle Cereteli byl uznán dospělým s vyznamenáním a zapsal se na univerzitu v Moskvě.*“²⁵⁵

„*Byly to doby studentských bouří na počátku 20. století, předchůdců první ruské revoluce, která vyvrcholila moskevským povstáním. Cereteli vynikl co jeden z vůdců studentstva - a dostal se do těžkého žaláře. Potom se stal členem Gosudarstvenné dumy, kde hlásil se ke straně socialistické. Za nějakou dobu byl zase žalárován. Vážili si jej i jeho političtí odpůrci, takže, na příklad, i “Novoje vremja” o něm psalo sympaticky. Za dob Kerenského byl ruským ministrem pošt, avšak brzo se této hodnosti vzdal. Když vznikla Gruzínská republika, nechtěl přijmouti v ní žádného úřadu, třeba že v gruzínské soc. dem. straně, která měla v Gruzii ohromnou většinu, byl po zakladateli strany Nojovi Žordania nejvlivnějším člověkem. Byl jen členem zákonodárného shromáždění, avšak ve vedení soc-dem strany měl vůdčí úlohu. V životě soukromém žil s přímo spartánskou skromností.*“²⁵⁶

²⁵⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 119.

²⁵⁶ *Ibidem*, s. 120.

Délka této citace ze Svatošových pamětí je zvolena záměrně. Svatošovy styky s Ceretelim totiž trvaly i po jeho odchodu z gymnázia. Svatoš byl v té době od roku 1918 již předsedou tifliské Čechoslovácké národní jednoty. Právě v tento okamžik vstoupil na scénu opět jeho bývalý student a svými kroky významně ovlivnil československo-gruzínské vztahy. Tomuto tématu se podrobně věnuje kapitola „*Jaroslav Svatoš – předseda Čechoslovácké národní jednoty a diplomat*“.

Na II. tifliském gymnáziu pobyl Svatoš 6 let až do roku 1901, kdy přestoupil na I. obchodní akademii v Tiflisu. Zde Svatoš působil jako učitel, inspektor a později jako ředitel. Do té doby byl ředitelem jeho přítel Max Fišer, se kterým studoval v Moskvě. Akademie vznikla jako zařízení 8 ročníků pro chlapce. První třídy měly tři paralelní třídy (A, B, C) a přijímaly žáky v hojném počtu. Ve třídě bylo 30 žáků a poplatek za výuku představoval 100 rublů v přípravných třídách a 120 rublů v 1. a vyšších třídách. Důležitým faktorem bylo to, že ve škole přijímali všechny, bez ohledu na jejich původ, sociální vrstvu, národnost, víru či bydliště. To mělo za následek, že hned v prvním roce bylo přijato velké množství žáků. Od samého počátku vzniku školy se začaly objevovat těžkosti vyvolané velkým počtem žáků různých národností (Gruzíni, Arméni, Rusové, Židé aj.), věku, stejně jako politické situace v letech 1900-1907.

Problém vnitřní disciplíny žactva představoval jednu z hlavních výzev, jimž muselo vedení ústavu čelit. Právě proto byl do čela školy povolán Jaroslav Svatoš jako pedagog s rozsáhlou praxí a autoritou. Nastolení funkčního řádu v multietnickém prostředí však nebylo možné zajistit pouze formálními kázeňskými opatřeními. Svatoš proto postupoval kombinací několika metod, které se navzájem doplňovaly.

Základem byla jasně vymezená institucionální pravidla platná pro všechny studenty bez ohledu na jejich národnostní či sociální původ. Disciplína byla koncipována jako systém rovnosti, nikoli represe, což přispívalo k její akceptaci ze strany žactva. Vedle toho Svatoš kladl důraz na osobní autoritu pedagoga, založenou na důslednosti, vzdělanosti a schopnosti porozumět psychickému i fyzickému vývoji jednotlivých věkových skupin.

Důležitou roli sehrávaly také neformální výchovné prostředky, zejména zapojení studentů do společných aktivit a zájmových kroužků (sborový zpěv, kroužek evropských tanců, dramatický kroužek, kroužek gruzínských, arménský či ruských tanců a zpěvu). Tyto kroužky však nefungovaly izolovaně jako samospasitelný nástroj kázně, nýbrž jako prostor pro budování vzájemné solidarity, spolupráce a odpovědnosti mezi studenty různých národností. Právě propojení formální školní struktury s řízeným neformálním kolektivním životem umožnilo postupně vytvořit jednotný výchovný směr založený na pracovitosti, vzájemné pomoci a respektu.

Výsledkem tohoto komplexního přístupu bylo nejen stabilizování vnitřních poměrů školy, ale i zlepšení studijních výsledků, což se odráželo ve vysokém podílu studentů, kteří školu absolvovali s vyznamenáním. Svatošova pedagogická strategie tak nespočívala v jednom konkrétním opatření, nýbrž v promyšlené kombinaci institucionální kázně, osobní autority a kultivace kolektivních vztahů.

Dne 1. září 1909 se Svatoš stal ředitelem I. dívčího gymnázia. V této době měl již 15 letou pedagogickou zkušenost. Ústav se postupně, tak jako všechny školy pod Svatošovým vedením, stal jedním z nejlepších v Tiflisu.²⁵⁷ Škola byla poprvé otevřena 11. dubna 1864, gymnáziem se začala nazývat až od roku 1870. V roce 1871 byla přejmenována na tifliské dívčí gymnázium velkokněžny Olgy Fjodorovny.²⁵⁸ I. dívčí gymnázium nebylo určeno pro sociálně slabé dívky. Na tomto gymnáziu mohly studovat jen dívky pocházející z rodin s určitou ekonomickou úrovní, což z tohoto typu zařízení činilo zařízení elitářské a aristokratické, neboť zde většinou studovaly šlechtičny. V zařízení studovalo více studentek ruské národnosti než gruzínské. Nesmírně důležité však pro Svatoše proto bylo, aby se různé národnosti v zařízení necítily odlišně. Usiloval o to, aby ve škole byli větší mírou zastoupeni gruzínští pedagogové i studenti.

²⁵⁷ ČKUASELI, Ivane. *Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši sakartveloši* (gruz. ჩეხი პედაგოგი იაროსლავ სვატოში საკართველოში; čes. *Český pedagog Jaroslav Svatoš v Gruzii*). Tbilisi, 1962, s. 27.

²⁵⁸ ČKUASELI, Ivane. *Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši sakartveloši* (gruz. ჩეხი პედაგოგი იაროსლავ სვატოში საკართველოში; čes. *Český pedagog Jaroslav Svatoš v Gruzii*). Tbilisi, 1962, s. 28.

Jeho ředitelský styl byl výrazně inkluzivní a integrační. V prostředí s vysokou národností a konfesní různorodostí (Gruzíni, Arméni, Rusové, Židé aj.) nastolil pravidla rovnosti a vzájemného respektu, čímž tlumil politizaci a nacionalistická pnutí přelomu století. Dokázal pracovat s věkově i sociálně nevyrovnanými třídami a proměnit je ve stabilní kolektivy s vysokou studijní morálkou; absolventi jeho škol opakovaně maturovali s vyznamenáním. Důsledně otevíral prostor pro gruzínské pedagogy a žákyně v dívčím gymnáziu, čímž mírnil důsledky předchozí rusifikační školské politiky a zároveň posiloval místní důvěru v instituci. Svatošovo osobní nasazení, taktnost a schopnost zprostředkovat mezi odlišnými skupinami mu přinesly velkou autoritu v učitelském sboru, mezi rodiči i ve městě.

Revoluční dění na Kavkaze v roce 1905 si však vyžádalo změnu stávajících pořádků. Na Kavkaze byl opět zaveden institut místokrále s rozsáhlými pravomocemi a faktickou nezávislostí na jednotlivých ministerstvech, podřízený přímo carovi, což bylo v podmínkách revolučního hnutí, které se rozhořelo na Kavkaze, považováno za logický krok.²⁵⁹ Kavkazské místokrálovství v sobě spojovalo respekt k místním specifikům i vládu cara prostřednictvím místokrále.²⁶⁰ Do funkce místokrále byl ustanoven hrabě Illarion Ivanovič Voroncov-Daškov (1837-1916), který ve funkci zůstal až do roku 1915. Jeho program obsahoval široké spektrum reforem, nejen v sociálně-ekonomické a politické oblasti života na Kavkaze založených na zdravém rozumu, hlubokých znalostech Kavkazu a jeho lidu a porozumění tamější aktuální situaci.²⁶¹

Revoluční dění roku 1905 a 1917 prožil v Tiflisu i Svatoš. Z jeho vzpomínek se dozvídáme, že v této době působil jako ředitel tbiliské obchodní akademie a od roku 1909 až do vzniku Gruzínské demokratické republiky v roce 1918 jako ředitel I. dívčího gymnázia.

²⁵⁹ TUMAKOV, N. N. *Pervaja ruskaja revoljucija i vosstanovlenije naměstničestva na Kavkaze*. Vestnik Rjazanskogo gosudarstvennogo universiteta im. S. A. Jesenina, 2010, č. 26. [2024-08-06]. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru>.

²⁶⁰ KOPEČEK, Vincenc – JELEN, Libor. *Jižní Kavkaz – od tradice k modernitě pod vlivem ruského kolonialismu*. Prekolonialismus, kolonialismus a postkolonialismus. Impéria a ti ostatní ve východní a jihovýchodní Evropě. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2015, s. 147.

²⁶¹ SUNY, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington, Indiana University Press, 1994, s. 115–130.

V roce 1917 se carská správa Zakavkazska začala po únorové revoluci hroutit. Dosavadní místokrálovství bylo nahrazeno Zvláštním zakavkazským výborem (OZAKOM, Особый Закавказский Комитет), loajálním nové petrohradské vládě. Když ji v listopadu 1917 svrhli bolševici, většina politických představitelů zakavkazských národů novou bolševickou vládu neuznala a vytvořila Zakavkazský komisariát a Zakavkazský sejm, který v dubnu 1918 vyhlásil nezávislou Zakavkazskou demokratickou federativní republiku. Tento federativní útvar však vzhledem k neshodám mezi politickými představiteli jednotlivých národů přežil pouhý měsíc, aby se rozpadl na tři nezávislé státy – Arménskou demokratickou republiku, Ázerbájdžánskou demokratickou republiku a Gruzínskou demokratickou republiku.²⁶² O pár měsíců později vzniklo i nezávislé Československo, což Svatošovi přineslo nové možnosti. Společně s dalšími Čechoslováky na vznik Československa již v listopadu 1918 reagoval založením Čechoslovácké národní jednoty a stal se jejím předsedou.

Se vznikem Gruzínské demokratické republiky v roce 1918 se situace pro Jaroslava Svatoše radikálně změnila. V rámci nově vzniklého státu bylo zapotřebí posílit národní uvědomění a realizovat celou řadu politických, ekonomických, sociálních či kulturních reforem. Veškeré pozůstatky ruské nadvlády musely být nekompromisně odstraněny. A to se týkalo především oblasti vzdělávání. Vzdělávací proces proto musel probíhat v gruzínštině.²⁶³ Demokratická Gruzie odmítla zastaralý ruský vzdělávací systém a ve svém zájmu a především v zájmu své národní identity upřednostnila reformu celého systému.²⁶⁴

V Gruzínském národním archivu se nachází osobní složka Jaroslava Svatoše vedená v období od 5. září 1918 do roku 1919. Složka obsahuje rozhodnutí Ministra školství Gruzínské demokratické republiky Giorgiho Michajloviče Laschišviliho (1866-1931) datované 5. září 1918 a zaslané tehdejšímu řediteli I. dívčího gymnázia v Tiflisu Jaroslavu Svatošovi, kterým

²⁶² KOPEČEK, Vincenc – JELEN, Libor. *Jižní Kavkaz – od tradice k modernitě pod vlivem ruského kolonialismu*. Prekolonialismus, kolonialismus a postkolonialismus. Impéria a ti ostatní ve východní a jihovýchodní Evropě. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2015, s. 151-152.

²⁶³ SONGHULASHVILI, Nato. *Education in the First Republic of Georgia (1918–1921)*. Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences, 2020, roč. 14, č. 1, s. 144.

²⁶⁴ MURGULIA, Teona. *Education and Pedagogical Thinking of Georgia in 1918–1921. An Abstract*. Kutaisi, Akaki Tsereteli State University, Ministry of Education and Science of Georgia, 2018, s. 62.

mu oznamuje, že od 10. září 1918 bude na tomto ústavu působit nadále jako středoškolský učitel. Byl vyzván, aby veškerou agendu předal svému zástupci a ujal se svých nových povinností. Do roku 1921 zde dále učil historii, logiku a ruský jazyk.²⁶⁵ Navzdory změnám režimu zůstával Svatoš respektovanou osobností školství až do sovětské okupace Gruzie v roce 1921.

Svatošova pověst v Tiflisu přesahovala hranice jednotlivých škol. Kolegové jej popisovali jako výjimečného pedagoga s mimořádným organizačním nadáním, žáci jej vnímali jako charismatického mentora a autoritu, která umí spojovat různé národnosti a sociální vrstvy.

Podle vzpomínek pozdějších pamětníků představoval typ učitele, který dokázal „řídít různost“ – koordinovat multietnické kolektivy, mírnit konflikty, vytvářet prostředí vzájemné úcty a zároveň vyžadovat disciplínu.

Jeho školy patřily k nejlepším ústavům v Tiflisu a na Kavkaze. Zaváděl moderní metody, cíleně podporoval žáky z chudších rodin a prosazoval humanistické hodnoty, které se staly protiváhou tehdejší centralizační a rusifikační politiky.

O pedagogické činnosti Jaroslava Svatoše v Tiflisu se dozvídáme nejen z jeho vlastních memoárů, ale především prostřednictvím jeho syna Alexeje, který usiloval o zachování památky svého otce. Byl to právě Alexej Svatoš, který se v 60. letech minulého století z novinového článku dozvěděl o gruzínské delegaci, která se v Praze setkala s tehdejšími československými komeniology a představiteli Akademie věd Otakarem Chlupem, Josefem Váňou, Josefem Bramborou, Annou Střížovskou a dalšími, autory prací o Janu Ámosu Komenském. Gruzínskou delegaci tehdy vedl profesor tbiliské státní univerzity a člen sovětské Akademie věd RSFSR David Lordkipanidze.

Lordkipanidze se s Alexejem Svatošem, který se svými rodiči žil v Gruzii od svého narození v roce 1914 do roku 1925, setkal. S pedagogickým působením Jaroslava Svatoše delegaci podrobně seznámila také jeho manželka Teraza Svatošová, rozená Tallichetová, která se v Tbilisi narodila, na I. dívčím gymnáziu získala své vzdělání a taktéž zde dlouhodobě

²⁶⁵ *Gruzínský národní archiv. Osobní složka Jaroslava Svatoše z let 1918–1919. Složka č. 318 (საქგო N. 318), 1935.*

pedagogicky působila jako učitelka matematiky. Manželství s Jaroslavem Svatošem uzavřela v roce 1914. Její rodiče přijeli do Gruzie, kde se živili vyučováním svého mateřského jazyka - francouzštiny. Otec Thérèse Tallichetové, švýcarský Francouz z Lausanne, zastupoval dokonce jeden čas, tak jako později Jaroslav Svatoš, jako honorární, tedy čestný konzul, zájmy švýcarských občanů v carském Zakavkazsku. Členem gruzínské delegace byl i Ivane Čkuaseli, autor gruzínské publikace „*Český pedagog J. Svatoš v Gruzii*“.²⁶⁶

Základem této monografie vydané u příležitosti 30. výročí úmrtí Jaroslava Svatoše (1962) jsou především archivní materiály tehdejšího Ústředního archivu Gruzínské socialistické republiky²⁶⁷ a rukopisné vzpomínky jeho současníků – V. Vardiašvili, pedagožky působící na I. dívčím gymnáziu v době, kdy zde Svatoš působil jako ředitel, a A. Azatiani, Svatošovy studentky. Z výše uvedeného je zřejmé, že Svatošovo působení na Kavkaze bylo oceňováno ještě dlouho po jeho odchodu z Gruzie a následné smrti v roce 1932.

Svatoš se významně zasloužil o rozvoj středního školství na Kavkaze a to jako všestranný a vynikající organizátor několika typů tifliských středních škol, především I. dívčího gymnázia a obchodní akademie, jako mimořádně talentovaný učitel a obětavý vedoucí početných studentských zájmových kroužků. Svatoš byl na svou dobu velice progresivním pedagogem. Jako rozený pedagog s přirozeným talentem pro vzdělávání a výchovu dokázal zdatně využít veškeré své zkušenosti z vlastního výchovně-vzdělávacího procesu. Každá škola, kterou Jaroslav Svatoš kdy řídil, se postupně stávala jedním z nejkvalitnějších ústavů nejen v samotné Gruzii, ale i na Kavkaze.

Svatošova dlouhodobá, téměř třicetiletá pedagogická dráha v Tiflisu představuje ucelenou etapu, v níž se plně projevil syntetický charakter jeho vzdělání i osobnosti. Z

²⁶⁶ ČKUASELI, Ivane. *Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši sakartveloši* (gruz. ჩეხი პედაგოგი იაროსლავ სვატოში საკართველოში; čes. *Český pedagog Jaroslav Svatoš v Gruzii*). Tbilisi, 1962.

²⁶⁷ *Ústřední archiv Gruzínské socialistické republiky*. Fond 422, složky 10010, 10184, 11160, 11187, 11626, 12175, 12263, 12424, 17766, 18316, 18855, 19010; fond 453, složky 27, 46, 55, 145, 146, 182, 15690, cit. in: ČKUASELI, Ivane. *Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši sakartveloši* (gruz. ჩეხი პედაგოგი იაროსლავ სვატოში საკართველოში; čes. *Český pedagog Jaroslav Svatoš v Gruzii*). Tbilisi, 1962.

gymnazisty formovaného klasickým školstvím carského Ruska a univerzitního filologa se na Kavkaze vyvinul v mimořádně schopného organizátora středního školství, jenž dokázal propojit evropské pedagogické ideály s hlubokým porozuměním místnímu kulturnímu prostředí. Jeho působení v Gruzii nebylo založeno na mechanickém přenosu hotových vzdělávacích modelů, nýbrž na aktivním dialogu s gruzínskou historií, jazykem a kulturní tradicí.

Svatošovy paměti dokazují, že Svatoš vnímal Gruzii jako starobyrou křesťanskou zemi s dlouhou historickou kontinuitou, vlastním písmem a bohatou literární tradicí, která ji odlišovala jak od muslimského Kavkazu, tak od ruského imperiálního centra. Tento obraz odpovídá soudobému evropskému i ruskému zájmu o Gruzii jako o významnou oblast východního křesťanství a zároveň objekt intenzivního bádání orientalistů, jazykovědců a historiků. Není přitom vyloučeno, že Svatoš čerpal své základní poznatky o gruzínských dějinách a kultuře z historiografické tradice reprezentované mimo jiné dílem Marie-Félicité Brosset, jehož pojetí gruzínských dějin bylo ve druhé polovině 19. století široce rozšířené a dostupné vzdělaným evropským čtenářům.²⁶⁸

Tiflis, v němž Svatoš působil, představoval výraznou „kontaktní zónu“ mezi Evropou a Asií. Ve městském prostoru se zde setkávaly orientální bazary, lázně, mešity a staré městské čtvrti s novými evropskými bulváry, školami, správními budovami a obytnými domy budovanými podle ruských a západoevropských vzorů.²⁶⁹ Tato prostorová i kulturní dvojznačnost se promítala i do Svatošova pedagogického působení: na jedné straně kladl důraz na disciplínu, systematičnost a vysoké studijní nároky, na straně druhé usiloval o respekt k místnímu jazyku, tradicím a náboženské i národnostní pluralitě.

Právě tato schopnost orientovat se v prostředí kulturního pomezí a citlivě reagovat na jeho specifika činí Svatošovo pedagogické působení výjimečným. Jeho školy patřily k nejlepším v regionu nejen po stránce studijních výsledků, ale i z hlediska školní kultury a mezilidských

²⁶⁸ BROSSET, Marie-Félicité. *Histoire de la Géorgie*. Paris, 1849–1858.

²⁶⁹ JERSILD, Austin. *Orientalism and Empire: North Caucasus Mountain Peoples and the Georgian Frontier, 1845–1917*. McGill-Queen's University Press (MQUP), 2002, s. 126–145.

vztahů. Svatošův důraz na rovné zacházení s různými národnostními skupinami, podporu nemajetných studentů a otevřenost vůči gruzínské kultuře lze chápat jako praktickou aplikaci jeho širšího chápání Gruzie jako historicky svébytného prostoru, který nelze redukovat ani na „orientální periferii“, ani na pouhou součást ruského impéria.

Současně však jeho práce ve školství dalece přesahovala rámec „vnitřních“ pedagogických dějin. Řízení velkých institucí, vyjednávání s ministerstvy a inspektory, fundraising na výstavbu a modernizaci škol, každodenní zprostředkování mezi ruskými úřady, gruzínskými, arménskými a židovskými komunitami, stejně jako schopost veřejně vystupovat a reprezentovat „svůj“ ústav navenek – to vše postupně vytvářelo kompetence, které lze bez nadsázky označit za předdiplomatické. Školní prostředí, v němž se setkávaly rozdílné jazyky, národní projekty a politické trajektorie, bylo pro Svatoše laboratoří praktické interkulturní mediace, kde se učil pohybovat se v různosti a přetváření potenciálních konfliktů ve spolupráci.

Není proto náhodou, že se po roce 1918 právě on stal přirozeným mluvčím československé komunity v Tiflisu a posléze i oficiálním představitelem Československa v Zakavkazsku. Autorita, kterou si vybudoval jako ředitel elitních tifliských ústavů, jeho rozsáhlá síť kontaktů mezi místními elitami i zkušenost s fungováním státní správy v carském i republikánském kontextu jej předurčily k roli předsedy Čechoslovácké národní jednoty, honorárního konzula a vedoucího obchodní mise.

Následující kapitola proto opustí prostor školních tříd a učitelských sborů a zaměří se na Svatoše jako předsedu Čechoslovácké národní jednoty a diplomata – na jeho podíl na formování československo-gruzínských diplomatických vztahů, jeho působení v období trvání Gruzínské demokratické republiky.

2.6. Jaroslav Svatoš – předseda Čechoslovácké národní jednoty a diplomat

Z pedagogického působení Jaroslava Svatoše v Tiflisu je zřejmé, že jeho učitelská a ředitelská dráha nebyla jen profesí, ale i dlouhodobým nácvikem schopností, které se později uplatnily v oblasti diplomacie. V prostředí národnostně a konfesně pestrých tříd se naučil zprostředkovávat mezi různými zájmy, tlumit konflikty a vytvářet inkluzivní institucionální rámec, v němž se Gruzíni, Arméni, Rusové, Židé či „příchozí“ Evropané necítili jako konkurenti, ale jako spoluúčastníci společného podniku. Stejně významné byly i jeho organizační a manažerské zkušenosti: budování škol „zdola“ (včetně shánění finančních prostředků, jednání s úřady a kontrolními orgány), systematická práce s učitelským sborem a promyšlené využívání kulturních a dobročinných akcí k materiálnímu zabezpečení žáků.

Neméně důležitý byl sociální kapitál, který si Svatoš během téměř tří desetiletí v Tiflisu vytvořil. Jeho bývalí žáci se objevují v klíčových pozicích gruzínského politického života - nejvýrazněji Irakli Cereteli, pozdější menševický lídr a jeden z nejvlivnějších politiků Gruzínské demokratické republiky. Svatošovy osobní vazby, vybudované nejprve ve školní třídě a později udržované v prostředí kavkazských elit, se tak staly jedním z hlavních nástrojů jak po roce 1918 prosazovat zájmy československé komunity v Zakavkazsku. Zkušenost „řídít různost“ v rámci školy zde plynule přechází do schopnosti jednat s ministry, poslanci či zástupci spojeneckých misí – tedy do roviny faktické diplomacie.

Právě v tomto bodě se Svatošův životní příběh láme: z uznávaného pedagoga a ředitele několika tifliských středních škol se stává předsedou Čechoslovácké národní jednoty a neformálním reprezentantem nově vznikého Československa v Gruzii. Jeho vlastní paměti tuto etapu zachycují jen nepřímo a končí zmínkou o významném gruzínském politikovi Iraklim Ceretelim (1881-1959), který sehrál zásadní roli nejen jako jeden z nejvýznamnějších představitelů menševické vlády Gruzínské demokratické republiky v letech 1918-1921, poslanec předrevoluční Státní Dumy a pozdější ministr pošt vlády Kerenského, ale po vzniku Gruzínské demokratické republiky jako druhý nejvlivnější představitel gruzínské sociálně-

demokratické strany po jejím zakladateli Noe Žordaniovi.²⁷⁰ Do historie vývoje československo-gruzínských diplomatických vztahů se zapsal jako jejich významný hybatel.

Stávající kapitola se proto přesouvá do prostředí diplomatických jednání, politických misí a národních spolků. Sleduje Svatoše jako předsedu Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu a jako klíčovou postavu při formování – byť nikdy plně institucionalizovaných – československo-gruzínských diplomatických vztahů v letech 1918-1921 i v prvních letech sovětizované Gruzie.

Irakli Cereteli pocházel ze šlechtického rodu od Kutaisi. Byl synem známého spisovatele, publicisty a veřejného činitele Georgije Jefimoviče Cereteliho. Ve Státní dumě, kam byl v roce 1907 zvolen za Kutaiskou gubernii, se prosadil jako velmi dobrý řečník. Posléze se ve Státní dumě stal vůdcem menševické frakce. V roce 1917 se stal vůdcem petrosovětu. Kromě postu ministra pošt v první Kerenského vládě byl jmenován i ministrem vnitra ve druhé Kerenského vládě. Byl to velice zdatný politik a přesvědčený sociální demokrat. Od roku 1918 působil v Gruzii.²⁷¹

Cereteli byl Svatošovým studentem na II. tifliském gymnáziu v 5. – 8. ročníku, kde Svatoš působil šest let v letech 1895-1901. Svatoš na něj vzpomínal jako na výtečného žáka, který již na gymnáziu vynikal svou ustálenou povahou a autoritou v očích spolužáků. Cereteli odmaturoval s vyznamenáním a pokračoval ve studiích v Moskvě. V období studentských bouří počátku 20. století vynikl jako jeden ze studentských vůdců, „čímž si vysloužil žalář.“²⁷²

Svatoš se svým žákem Ceretelím udržoval styky i po jeho absolvování na gymnáziu. V době, kdy již působil jako předseda Čechoslovácké národní jednoty od roku 1918 v nově ustanovené Gruzínské demokratické republice, si Svatoš stěžoval na nemožnost navázání kontaktů s Prahou právě Ceretelimu, který jej okamžitě vybídl, aby jej doprovodil k tehdejšímu ministrovi zahraničních věcí Evgeniji Gegečkorimu (1881-1954), jehož Cereteli požádal, aby Svatošovi, coby předsedovi Čechoslovácké národní jednoty, poskytl veškerá práva náležitá

²⁷⁰ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 120.

²⁷¹ ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století – díl I. 1894–1939*. Argo, 2017, s. 375.

²⁷² SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 120.

zástupcům cizích mocností při gruzínské vládě. Během několik minut obdržel Svatoš certifikát, který mu uděloval příslušná práva diplomatického zástupce Československé republiky při vládě Gruzínské republiky²⁷³, což Svatošovi poskytlo možnost účelně hájit zájmy československých občanů v Gruzínské demokratické republice. Tímto krokem, který byl realizován na základě blízkých osobních kontaktů, byly položeny základy československo-gruzínských diplomatických vztahů.

Na tomto základním kameni československo-gruzínských diplomatických vztahů staví Svatoš své další diplomatické působení v Gruzínské demokratické republice v letech 1918-1921, stejně jako i dále během svého působení po zániku demokratické Gruzie a vzniku Gruzie sovětské.

Cenným zdrojem historie diplomatických vztahů mezi Československem a Gruzii navazujícím na Svatošovy paměti jsou archivní materiály Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR, kde se nachází fond *Tiflis 1921, čís. 1-34, Politické zprávy 1/1-31/12, Josef Svatoš*. Fond je překvapivě označen jménem Josef Svatoš, ačkoliv jeho obsahem je politické zpravodajství Jaroslava Svatoše, předsedy Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu z období závěru existence Gruzínské demokratické republiky z ledna a února 1921 a dále z počátečního období sovětské Gruzínské socialistické republiky.

O Jaroslavu Svatošovi a jeho činnosti ve prospěch československých občanů v Gruzii Ministerstvo zahraničních věcí ČSR dlouhou dobu netušilo. Navázat spojení s Prahou se Svatošovi zprvu vůbec nedařilo. A pokud se nějakým způsobem zdařilo, obdrželo ministerstvo zprávu od jakéhosi J. Svatoše, kterého nikdo v ústředí MZV ČSR osobně neznal. I instrukce směřovaná do Moskvy vedoucímu Československé repatriční mise majoru Skálovi ze dne 30. dubna 1921 předat zástupci gruzínské republiky v Moskvě telegram obsahuje následující pověření: „*Vláda Československé republiky, jsouc ochotna navázat obchodní styky s gruzínskou republikou, ustavuje svým zástupcem pro obchodní vztahy, ochranu československých občanů i pro repatriaci zajatců, předsedu Československého komitétu v Tiflisu, Svatoše.*“ Podepsán zplnomocněný ministr dr. Girska.²⁷⁴ Toto ustanovení však přichází až po ovládnutí Gruzie

²⁷³ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 120.

²⁷⁴ AMZV – fond Moskva 1921., č. 102.

bolševiky, stejně jako jeho následné jmenování honorárním konzulem dne 4. července 1921.²⁷⁵ K oficiálnímu navázání diplomatických styků s Gruzínskou demokratickou republikou však nikdy nedošlo. Příčiny jednostranného uznání ze strany gruzínské vlády se pokusíme hledat v postojích československé vlády vůči sovětskému Rusku a její zahraniční politice. Je možné předpokládat, že bez kontextu československo-sovětských vztahů nelze československo-gruzínské diplomatické vztahy dostatečně analyzovat. Nejprve je však nezbytné posunout se v životě Jaroslava Svatoše k roli, která jej k zastupování československých zájmů v Gruzii jednoznačně předurčovala.

Čechoslovácká národní jednota v Tiflisu

Svatoš působil v Tiflisu bezmála 30 let, během nichž se systematicky zajímal o dějiny gruzínského národa a jeho kulturní tradice. Ve svých pamětech věnoval gruzínské historii rozsáhlý exkurz, který svědčí nikoli pouze o jeho osobním zaujetí, ale především o snaze porozumět Gruzii jako historicky svébytnému a kulturně vyhraněnému prostoru. Jako představitel národa, který sám snil o svém nezávislém státě, chápal gruzínskou touhu po vlastním státě. Ze Svatošových pamětí se nedozvídáme, jak přijal vznik Československa v roce 1918, z jeho dalších kroků, z nichž nejvýznamnějším je založení Československé národní jednoty, je však zřejmé, že *„třeba že jsem pobyl v Rusku přes čtyřicet let, studoval jsem tam na střední a vysoké škole, tak že jsem prosáknut kulturními vlivy ruskými, což mi nepřekáží zůstatí dobrým Čechem.“*²⁷⁶

Zásadní roli při pokládání základů československo-gruzínských diplomatických vztahů sehrála Čechoslovácká národní jednota v Tiflisu. Její vznik dokládají dokumenty dochované ve

²⁷⁵ *Jmenovací dekret prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka* (ve francouzštině). Rodinný archiv Jindřicha Svatoše, vnuka Jaroslava Svatoše (viz příloha č. 6).

²⁷⁶ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 9.

Vojenském ústředním archivu²⁷⁷. Z dopisu²⁷⁸, který nově ustavená jednota adresovala ministrovi zahraničních věcí Edvardu Benešovi, vyplývá, že dne 18. listopadu 1918 se v Tiflisu konala valná hromada tifliských Čechů a Slováků, která ustanovila jejich spojení v Československou národní jednotu v Tiflisu - “Чешско-словацкое национальное общество в Тифлисе”.

Podle stanov jednoty, které jsou součástí tohoto dopisu, je účelem spolku sdružit Čechy a Slováky nacházející se na území Gruzínské republiky, podporovat nemajetné, pečovat a hájit zájmy krajanů a vzbuzovat u nich národní pochopení. Jednota měla být ochranným orgánem a jediným právoplatným orgánem reprezentace Českoslováků na území Gruzínské republiky před gruzínskou vládou a taktéž i druhými orgány správy. K dostižení vytknutého cíle spolek pořádal přednášky, veřejné schůze, besedy, výlety, hudební a taneční večírky, koncerty, divadla, dobročinné bazary, zakládal knihovny i čítárny, vydával letáky týkající se zájmu Českoslováků, navazoval styky s druhými podobnými spolky na území Gruzie i v cizině. Členy jednoty se mohly stát osoby hlásící se k československé národnosti ve věku od 18 let, který výbor po doporučení 2 členů jednoty přijal za činné členy. Za členy přispívající mohly být přijaty i osoby druhých slovanských národů bez hlasovacího práva. Členstvo jednoty se skládalo z členů doživotních, tj. majících nějaké zásluhy o Slovanstvo či spolek, a volených výroční valnou hromadou. Dále z členů činných platících roční členský příspěvek, určený každoročně valnou hromadou. Řízení jednoty prováděl správní výbor, který se skládal z předsedy, místopředsedy a čtyř členů správního výboru. Všechny funkcionáře volila výroční valná hromada na dobu jednoho roku, tajným hlasováním a prostou většinou hlasů. Stanovy dále upřesňují organizaci valných hromad, volbu předsedy, definují mimořádnou i výroční valnou hromadu, postup při změně stanov, usnášeníschopnost valné hromady, organizaci schůzí správního výboru aj. Peněžní prostředky, kterými jednota disponovala, se skládaly z ročních členských příspěvků, z darů jednotě či z výtěžků pořádání přednášek, zábav atd. Všichni Češi a Slováci, žijící trvale v Tiflisu, byli povinni přihlásit se za členy jednoty, jinak ztratili právo

²⁷⁷ *Vojenský ústřední archiv (VÚA)*. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G8, karton 3, Československá národní jednota v Tiflisu.

²⁷⁸ *VÚA*.. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G8, karton 3, Československá národní jednota v Tiflisu, č. 7, 11. prosince 1918.

cokoliv od jednoty požadovat. Stanovy, které sestavil Sokol Antonín Lukeš, byly přijaty řádnou valnou hromadou dne 17. listopadu 1918.

Z archivních materiálů věnovaných jednotě se dozvídáme, že ve správním výboru Jednoty působil kromě předsedy Jaroslava Svatoše místopředseda Antonín Lukeš, učitel tělocviku I. chlapeckého gymnázia a významný představitel sokolského hnutí, jehož přínosu rozvoji československo-gruzínských vztahů je věnována jiná část této práce. Výbor jednoty tvořili krajané Dr. V. Mašner, I. Lhoták, majitel domu a obchodník, J. Vachek, jednatel, učitel gymnastiky II. chlapeckého gymnázia, V. Podhradský, fabrikant hudebních nástrojů, K. Souček, sochař i učitel kreslení.²⁷⁹

Svatoš již dávno cítil potřebu založit, zvláště v Tiflisu jakožto kulturním centru celého Zakavkazska, národní jednotu, jejíž urgentnost navíc vzrostla s vytvořením nezávislého Československa. Rozsáhlé zkušenosti s organizací krajanských spolků si přivezl již ze svých moskevských studií, kde byl členem správního výboru Krymského krajanského spolku studentů pocházejících ze Simferopolu, Feodosije a Kerči.²⁸⁰ Pokusy jednoty o telegrafické spojení s československou vládou však byly marné. Žádné pravidelné spojení nejen se západní Evropou, ale i s Ruskem i s jinými částmi Kavkazu jednota neměla. O spojení však velmi usilovala, aby požádala o zplnomocnění hájit zájmy Čechů a Slováků v nezávislé Gruzii a přiznání jednotě práv příslušících konzulátu. Jednota disponovala pouze informací, že byla vyhlášena a uznána Československá republika, jejím prezidentem se stal Tomáš Garrigue Masaryk a předsedou vlády Karel Kramář.

Když se spojení ukázalo jako nemožné, obrátila se jednota prostřednictvím Jaroslava Svatoše na vládu Gruzínské republiky, která dopisem ze dne 7. prosince 1918 podepsaným ministrem zahraničních záležitostí Gegečkorim a stvrzeným ředitelem jeho kanceláře Lordkipanidzem, uznala jednotu za orgán s právem hájit zájmy Čechů a Slováků žijících v Gruzii do té doby, dokud nepřijde oficiální zpráva od české vlády.²⁸¹ Vláda tak projevila ochotu

²⁷⁹ VÚA. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G8, karton 3, Čechoslovácká národní jednota v Tiflisu.

²⁸⁰ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 57.

²⁸¹ VÚA. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G9, karton 3, č. 5444, 7. prosince 1918.

a dobrou vůli fakticky s jednotou vejít ve spojení.²⁸² Z pamětí Jaroslava Svatoše již víme, že se tak stalo na základě jeho osobních kontaktů a podpory ze strany jeho bývalého studenta Irakli Cereteliho, významného gruzínského politika.²⁸³ V ruštině psaný dopis, který jednota obdržela od ministra Gegečkoriho je součástí dopisu, který jednota zaslala ministru E. Benešovi.²⁸⁴

Zprávy zaslané Českoslováckou národní jednotou představují vůbec první dochované informace z Gruzínské demokratické republiky, které referují o její aktuální politické a sociální situaci. Jednota upozorňovala na mimořádně obtížné životní poměry v Gruzii a konstatovala, že k jejich výraznému zhoršení došlo zejména po odchodu německých jednotek, zatímco země v daném období očekávala příchod britských sil.²⁸⁵

Němci dorazili do Tiflisu dva týdny po vyhlášení nezávislosti Gruzie v květnu 1918. Od Turků převzali kontrolu nad přístavy a železnicemi a začali vyvážet stovky tisíc tun manganové rudy z Čiatury do Německa. Gruzínští sociální demokraté byli pragmatici. Ačkoliv jejich ideologie vycházela z učení Karla Marxe a tedy snů o světě, ve kterém si lidé budou bratry, realitu si velmi dobře uvědomovali. V této realitě byly malé národy ochráněny jen ve chvíli, kdy měly silné spojence. Tuto geopolitickou realitu si gruzínští sociální demokraté uvědomovali již od samého počátku existence nezávislé Gruzie.²⁸⁶ Po více než 130 letech začlenění do Ruské říše se Gruzie ocitla v situaci, kdy by v případě zhroucení imperiální

²⁸² VÚA. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G8, karton 3, Českoslovácká národní jednota v Tiflisu, č. 7, 11. prosince 1918.

²⁸³ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 120.

²⁸⁴ VÚA. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G9, karton 3, č. 5444, 7. prosince 1918, Tiflis. (viz příloha č. 5)

Gruzínská demokratická republika, ministerstvo zahraničních věcí. Dokument obdrženo v ruském jazyce s překladem do českého jazyka, adresovaný předsedovi Českoslovácké národní jednoty J. J. Svatošovi (Olginská 9): „Následkem vzbuzeu Vámi otázky o uznání spolku, předsedou kterého jste, za obhájece zájmů Čechoslováků, mám čest umědomiti Váš, že dříve než přijde oficiální zpráva od české vlády, týkající se této otázky, vláda Gruzie jest ochotna pohlížeti na Českoslováckou národní jednotu co na orgán, mající právo zastupování zájmy žijících v Gruzii Čechoslováků a vejíti s ní ve faktické styky.“ Ministr zahraničních záležitostí Gegečkori. Ředitel kanceláře Lordkipanidze.

²⁸⁵ SUNY, Ronald Grigor. *The Making of Modern Georgia, 1918–2012*. London, Routledge, 2013, s. 23–28.

²⁸⁶ Ibidem, s. 25–35.

ochrany mohla být ponechána napospas vojenskému tlaku okolních mocností, zejména Osmanské říše a Persie.²⁸⁷ V důsledku rozpadu ruské moci na Kavkaze se Gruzie ocitla v přímém sousedství Turecka, aniž by mezi oběma státy nadále stála ruská armáda jako stabilizační faktor.²⁸⁸

Turecko tak bylo v letech 1918–1921 vnímáno jako nejbezprostřednější vojenská hrozba pro existenci gruzínské státnosti. Gruzie, která nedisponovala dostatečně silnými ozbrojenými silami ani stabilním mezinárodním postavením, proto usilovala o získání zahraničního protektora, jenž by nově vzniklou republiku ochránil před vnější intervencí a zároveň posílil její postavení v mezinárodním systému po první světové válce. Nejvhodnějším kandidátem pro tuto roli se zdálo být Německo. V rámci uzavření pro Gruzii tragického Brest-litevského míru se sovětskou vládou, ke kterému se Gruzie neměla šanci jakkoliv vyjádřit, postoupili bolševici určitá gruzínská území Turecku. Tato území zahrnovala Batumi, Achalciche a Achalkalaki a navíc dobytá území Artvin, Ardahan, Kars a Erzurum, která Noe Žordania nazýval „strategickým klíčem k Zakavkazsku“.²⁸⁹ Německo, které v květnu 1918 stále ještě nebylo poraženo, mělo na Kavkaze své zájmy. Nutně potřebovalo suroviny - ázerbájdžánskou ropu a železo pro výrobu oceli. Přístup do Gruzie byl podle historika Donalda Rayfielda pro Německo v roce 1918 „otázkou života a smrti“.²⁹⁰ Kromě surovin hodlali Němci Gruzii využít pro případný útok na britskou Indii. Prvním dokumentem, který Gruzie s Němci podepsala, byla dohoda uznávající Brest-litevský mír. Dohoda umožňovala Německu užívat gruzínské železnice, což bylo pro vývoz především manganové rudy klíčové. Německá měna – marka – se v Gruzii stala legální měnou. Dohoda přinesla Němcům řadu ekonomických výhod. Na oplátku se zavázala pomoci při vyjednávání Gruzie s Tureckem. K tomu také došlo podepsáním dohody ze dne 4. června 1918 mezi gruzínským předsedou vlády Noem Ramišvilim a

²⁸⁷ KAZEMZADEH, Firuz. *The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921*. London, Anglo-Caspian Press, 2008.

²⁸⁸ HOVANNISIAN, Richard G. (ed.). *The Transcaucasian Democratic Federative Republic of 1918*. Berkeley, University of California Press, 1968.

²⁸⁹ LEE, Eric. *The Experiment 1918–1921: Georgia's Forgotten Revolution*. London, Zed Books, 2017, s. 50–51.

²⁹⁰ RAYFIELD, Donald. *Edge of Empires: A History of Georgia*. London, Reaktion Books, 2012, s. 327.

Tureckem, které Gruzii formálně uznalo. Tato smlouva však umožnila Turecku rozmístit v Gruzii své vojsko za účelem ochrany železnice v případě potřeby.²⁹¹

Americko-iránský historik Firuz Kazemzadeh ve své monografii věnované Zakavkazsku v letech 1918-1921 uvádí, že „Gruzie většinu své nezávislosti ztratila v okamžiku, kdy ji vyhlásila.“ Gruzie za mír a svou nezávislost zaplatila vysokou cenu. Smlouva Gruzii prakticky odzbrojila, neboť Turecko podle ní mělo rozhodovat o velikosti její armády. Gruzie navíc měla ze svého území vykázat všechny vojenské i civilní příslušníky ze zemí, které byly s Tureckem ve válce.²⁹²

Jako o německé okupaci otevřeně hovoří ve své zprávě o Gruzii také známý německý sociální demokrat Karl Kautský, který Gruzii osobně navštívil jako člen zahraniční sociálně-demokratické delegace v roce 1920. Uvádí, že Gruzie byla nucena vybrat menší zlo, čímž otevřela dveře německé okupaci.²⁹³ Podle Kautského byli Němci v Gruzii populární již delší dobu díky Württemberským kolonistům²⁹⁴, kteří se v Gruzii před sto lety usadili. Pro Gruzii navíc Německo představovalo srdce sociální demokracie s nejsilnější socialistickou stranou na světě a nejsilnějšími odbory.²⁹⁵

Pět měsíců po příchodu Němců do Gruzie však válka skončila porážkou Německa, které se koncem roku 1918 začalo z Gruzie stahovat. Gruzini litovali, že Němci odcházejí a z přicházejících Britů se vůbec neradovali. Němci nebyli v Gruzii považováni za nenáviděné

²⁹¹ LEE, Eric. *The Experiment 1918–1921: Georgia's Forgotten Revolution*. London, Zed Books, 2017, s. 53.

²⁹² KAZEMZADEH, Firuz. *The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921*. England: Birmigham, 1951, s. 126-127.

²⁹³ KAUTSKY, Karl. *Georgia: A Social-Democratic Peasant Republic. Impressions and Observations*. London, 1921, s. 93–94.

²⁹⁴ Jednalo se přibližně o 500 německých radikálních protestantských farmářů z Württemberska, které do Gruzie pozval generál Jermolov s cílem zabránit úbytku obyvatelstva a zavést moderní zemědělské postupy. Württemberští Němci brzy zásobovali Tiflis švýcarským sýrem a německými uzeninami; jejich počet se do roku 1824 zvýšil na přibližně 2000 osob. Srov. RAYFIELD, Donald. *Edge of Empires: A History of Georgia*. London, Reaktion Books, 2012, s. 275.

²⁹⁵ LEE, Eric. *The Experiment 1918–1921: Georgia's Forgotten Revolution*. London, Zed Books, 2017, s. 57.

okupanty, většina Gruzínů si jich velice vážila a jejich respekt ještě vzrostl po zkušenostech, které Gruzie získala s jejich nástupci - Brity.²⁹⁶

Britové dorazili 17. listopadu 1918 do Baku a rychle navázali kontakty s gruzínskými představiteli v Tiflisu, ke kterým nechovali příliš důvěry poté, co byla Gruzie stále ještě okupována německými vojsky, a které Gruzie vítala jako protektory.²⁹⁷ Vztahy mezi gruzínskými a britskými představiteli byli od počátku napjaté. Gruzie reagovala výměnou na postu ministra zahraničních věcí a proněmecky orientovaného Akaki Čchenkeliu vyměnila za zkušeného menševického politika Evgenije Gegečkoriho. Zájem Britů byla však především bakinská ropa, přístavní město Batum a železniční spojení Baku-Batum.

Gruzínskou mezinárodní i bezpečnostní pozici dále komplikovala probíhající občanská válka v Rusku, která zásadním způsobem destabilizovala celý kavkazský prostor.²⁹⁸ V jejím rámci docházelo k posilování tzv. Bílých, protibolševických armád, vedených na jihu Ruska generálem Antonem Ivanovičem Děnikinem a na Sibiři admirálem Alexandrem Vasiljevičem Kolčakem.²⁹⁹ Tyto vojenské síly představovaly pro Gruzii dvojí hrozbu: nejen jako potenciální destabilizační faktor v bezprostředním sousedství, ale i jako nositelé myšlenky obnovení jednotného, centralizovaného Ruska, které by neuznávalo nezávislost nově vzniklých států na okrajích bývalého impéria.³⁰⁰

Významnou roli v konfliktu sehrály také mocnosti Dohody. Velká Británie a Francie podporovaly Bílé armády materiálně, logisticky i politicky v rámci širší snahy zabránit šíření bolševismu ve východní Evropě a Eurasii.³⁰¹ Tato podpora však zároveň přispívala k prodlužování občanské války a k udržování nejistoty v regionech, jako byl Kavkaz, kde se střetávaly zájmy lokálních aktérů s ambicemi velmocí i ruských protibolševických sil.³⁰²

²⁹⁶ LEE, Eric. *The Experiment 1918–1921: Georgia's Forgotten Revolution*. London, Zed Books, 2017, s. 61.

²⁹⁷ Ibidem, s. 73-74.

²⁹⁸ MAWDSLEY, Evan. *The Russian Civil War*. Edinburgh, Birlinn, 2007, s. 55–80.

²⁹⁹ FIGES, Orlando. *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924*. London, 1996, s. 690–735.

³⁰⁰ SUNY, Ronald Grigor. *The Making of Modern Georgia, 1918–2012*. London, Routledge, 2013, s. 40-55.

³⁰¹ SMELE, Jonathan D. *The "Russian" Civil Wars, 1916–1926*. Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 110–145.

³⁰² KAZEMZADEH, Firuz. *The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921*. New York, 1951, s. 120–150.

Noe Žordania ve svých pamětech uvádí, že britské velení zastupovalo v Gruzii nejen zájmy Anglie, ale také zájmy Děnikina. Jejich hlavním posláním bylo zrušení nezávislosti Gruzie. Britové Gruzii nabídli spojenectví a podřízenost Děnikinovi s příslibem, že po vítězství nad bolševiky dá Bílá armáda Gruzii autonomii.³⁰³ Konflikt mezi Děnikinovou armádou a Gruzii se však dále vyostřoval. Britové potřebovali tento konflikt odstranit, neboť jim již s Děnikinem, který se místo boje s Rudou armádou vyčerpával v bojích s Gruzii, také docházela trpělivost. Pro urovnání sporu mezi oběma znesvářenými stranami byl proto Brity do Gruzie vyslán Oliver Wardorp, ideální kandidát pro tuto pozici. Gruzii v 19. století několikrát navštívil, naučil se místní jazyk a o Gruzii napsal několik knih, včetně *The Kingdom of Georgia* z roku 1888. Jeho sestra Marjory přeložila z gruzínštiny do angličtiny největší dílo gruzínské literatury – Rustaveliho epos *Muž v tygří kůži*.³⁰⁴

Noe Žordania se o Wardropovi ve svých pamětech vyjádřil následovně: „*Anglie k nám vyslala jako zástupce přítele naší země, mého starého známého Olivera Wardropa. Mysleli jsme si, že s jeho příchodem se anglická politika změní. Brzy jsme se ale přesvědčili, že jeho zprávám o naší zemi nikdo nevěnoval pozornost. Anglie pokračovala v práci proti nám*“.³⁰⁵ Zmírnit napětí mezi Děnikinem a Gruzii se tak ani Oliveru Wardropovi nepodařilo.

Dne 7. května 1920 došlo k podpisu gruzínsko-sovětské dohody, kterou sovětské Rusko uznalo nezávislost a samostatnost Gruzie a zavázalo se, že se nebude vměšovat do vnitřních záležitostí Gruzie. Gruzie se naopak zavázala, že ze svého území vyvede veškerá cizí vojska. Gruzie také souhlasila s legalizací gruzínské komunistické strany, což by ve světle kontaktů s Evropou nepůsobilo vůbec dobře, proto byl souhlas součástí tajného dodatku. Pro reprezentanty sovětského režimu byl naopak volný pohyb komunistů po celém území Gruzie nástrojem vlivu, rozvědky a tlaku. Podpis této dohody prodloužil život Gruzínské demokratické

³⁰³ ŽORDANIJA, Noe. *Moja žizň*. Vanv, Francie, 1939, s. 94.

³⁰⁴ LEE, Eric. *The Experiment 1918–1921: Georgia's Forgotten Revolution*. London, Zed Books, 2017, s. 86.

³⁰⁵ ŽORDANIJA, Noe. *Moja žizň*. Vanv, Francie, 1939, s. 90-91.

republiky o půl roku, ve srovnání s Ázerbájdžánem. Rusko tak uznalo za nezávislou část svého bývalého území ještě dříve, než tak učinily další státy.³⁰⁶

Uznání Gruzie ze strany Moskvy udělalo na Brity silný a nečekaný dojem. V té době v Anglii došlo k silnému hnutí ve prospěch evakuace jejich jednotek umístěných na cizích územích. Samozřejmě to zahrnovalo Rusko a státy, které se od něj oddělily. Britská vláda začala tento požadavek uspokojovat. V roce 1920 tak proto britské jednotky pobýbaly pouze v okrese Batumu. Vzhledem k tomu, že sovětské Rusko samo uznalo tento region jako gruzínské území, rozhodli se Britové převést jej Gruzii. Tomu napomohla i další okolnost: bílé hnutí bylo poraženo a Batum již nepotřebovalo. V červenci 1920 Britové Batum opustili.³⁰⁷ Po jejich odchodu přišli další nabídky na „ochranu“, včetně nabídky italského mandátu. Gruzie byla v tuto chvíli ponechána napospas a velice zranitelná.

Z informací Čechoslovácké národní jednoty se také dozvídáme, že v Tiflisu v tu dobu existovala i rakousko-uherská politická a vojenská mise a rakouský konsulát. Většina jeho pracovníků však odjela a zůstala jen část mise, která se přejmenovala na delegaci „Červeného Kříže“. Rakousko-Uherský konsulát v Tiflisu vedl legační rada Georg baron von und zu Franckenstein. Rakousko-Uhersko sice v Zakavkazsku nevedlo vlastní politiku, politicky však podporovalo Německo proti Turecku s vidinou hospodářských výhod ze strany Německa. Vídeň s vidinou kavkazských surovin byla dokonce ochotna vyslat své jednotky na pomoc Němcům v celé oblasti, včetně Brity opuštěného, na ropné zdroje bohatého Baku.³⁰⁸

Čechoslovácká národní jednota upozornila na fakt, že rakouská mise vládla značnými finančními prostředky a disponovala velkými sklady všelijakých zásob. Jednota se proto domnívala, že nový československý stát měl na část tohoto jmění právo. Uznání jednoty ze strany československé vlády za zástupce zájmů československého státu mělo jednotě přinést možnost ve spojení s anglickou a francouzskou diplomatickou misí zachránit část jmění, které

³⁰⁶ MUCHANOV, V. M. *Socializm vinogradarej ili istorija pervoj Gruzinskoj respubliky*. Moskva, 2019, s. 563–564.

³⁰⁷ ŽORDANIJA, Noe. *Moja žizň*. Vanv, Francie, 1939, s. 108.

³⁰⁸ HOŘČIČKA, Václav. *Rakousko-uherská politika vůči sovětskému Rusku v letech 1917–1918*. Univerzita Karlova v Praze, 2009, s. 194–195.

náleželo bývalému Rakousko-Uhersku, pro československý stát. Odpověď na tuto žádost prosila jednota zaslat právě skrze anglickou či francouzskou misi na adresu předsedy Jednoty Jaroslava Svatoše, Olginskaja ulice č. 9, byt č. 1. dne 10. prosince 1918. Svoji žádost zaslala jednota do Čech přes gruzínskou diplomatickou delegaci, která odjížděla do Paříže, kde se účastnila Pařížské mírové konference (18. ledna 1919 - 21. ledna 1920) se slibem předat dopis jednoty diplomatickému zástupci české vlády v Paříži.³⁰⁹ Jednalo se zřejmě o delegaci vedenou N. Čcheidzem a již známým bývalým Svatošovým studentem I. Ceretelim. Opět tak i v tomto případě zafungovaly Svatošovy osobní kontakty. Delegace vyrazila do Paříže v prosinci 1918, do Paříže však kvůli nejruznějším karanténám dorazila až koncem února 1919, kde působila až do konce roku 1920 a jejím hlavním úkolem byla příprava mezinárodního uznání Gruzie. Dopis Československé národní jednoty tak do Čech dorazil opět se značným zpožděním.

Z dalších dochovaných archivních dokumentů Československé národní jednoty ve Vojenském ústředním archivu vyplývá, že jednota se dne 7. července 1919 obrátila také na československého diplomatického zástupce v Londýně, Dr. Štěfana Osuského (1889-1973), kterého informovala o svém ustanovení a hájení zájmu Čechů a Slováků v Gruzii.³¹⁰ Štefan Osuský se již po vytvoření zatímní čs. vlády v Paříži v říjnu 1918 stal prvním diplomatickým zástupcem ve Velké Británii a v červenci následujícího roku tamtéž i prvním velvyslancem republiky, i když většinou nadále pracoval v Paříži. Už v lednu 1919 byl totiž jmenován generálním sekretářem čs. delegace na mírové konferenci, kde se klíčovým způsobem podílel zvláště na jednáních o mír s Maďarskem a za ČSR podepsal Trianonskou smlouvu. V březnu 1921 byl jmenován prvním řádným velvyslancem ČSR ve Francii.³¹¹

V dopise jednoty Osuskému Svatoš doplňuje, že ke vzniku jednoty došlo v době, kdy v Gruzii dosud působilo Německo, které Gruzii pro prohrané válce opustilo, a s nimi rakousko-uherská delegace. Ta po svém odchodu přenechala otázku hájení zájmů poddaných bývalého Rakousko-Uherska perskému konzulátu. Češi a Slováci, z nichž většina byla ruskými

³⁰⁹ VÚA. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G8, karton 3, 11. prosince 1918.

³¹⁰ VÚA. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G10, karton 3, 7. července 1919.

³¹¹ DEJMEK, J. *Diplomacie Československa. Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*. Praha, Academia, 2013, s. 178–179.

poddanými a část měla listiny poddaných bývalého Rakouska, zůstali bez právního zástupce. Došlo proto ke spojení v Čechoslováckou národní jednotu, která v daný okamžik čítala 53 členů, většina Čechů a několik Slováků. Jednota zmiňuje další marné pokusy vejít ve spojení s vládou Československé republiky. Své dopisy zasílala přes Paříž či Bělehrad, ty však zůstaly bez odpovědi. Stejně tak se pokoušeli o zaslání radiotelegramu přes Cařihrad prostřednictvím britského velitelství, ten však také nebyl vyslyšen. Faktem zůstává, že žádný z těchto dopisů, kromě uvedených zpráv Čechoslovácké národní jednoty z počátku vzniku Gruzínské demokratické republiky se v archivech nedochovaly. O působení persidského konsulátu při hájení zájmů bývalého Rakousko-Uherska se autorce této práce nepodařilo dohledat žádné dostupné materiály.

Významným krokem v hájení zájmů Čechů a Slováků v Gruzii byl krok bývalého velitele britských sil v Zakavkazsku, generál-majora Forestier-Walkera³¹², který v dopise z 3. února 1919 oznámil Jednotě, že *“bude mu velice příjemným obrátiti zřetel na otázky, týkající se Čechoslovácké jednoty, a že bude jí prokazovati všechnu pomoc v pádu potřeby”*. To přineslo jednotě možnost vydávání svým členům legitimací, platných před úřady Gruzínské republiky, s pomocí kterých bylo možné vycestovat. Jednota tak mohla poslat do vlasti na prostředky britského velitelství krajany, kterým poměry nedovolovaly zůstat v Gruzii. Legitimace jednoty tak byla uznána jako cestovní pas.

Gruzínská vláda fakticky považovala předsedu jednoty za diplomatického zástupce Československé republiky. Jaroslav Svatoš zdůrazňoval, že se jednalo pouze o projev dobré vůle a výsledek osobních styků a známostí. Opět apeluje na udělení zplnomocnění od československé vlády. Bylo podle něj také zapotřebí navázat obchodní styky. Obrátil se proto na Dr. Osuského s prosbou o předání žádosti jednoty o zplnomocnění hájit v Gruzii zájmy Čechoslováků ministrovi zahraničních věcí Edvardu Benešovi.

Tento dopis přislíbil zaslat vojín anglické armády Havlíček, v té době nedávno přeložený do Tiflisu, prostřednictvím anglické pošty. Vojín Havlíček doručil jednotě několik čísel *“Čechoslovenské samostatnosti”* (od prosince 1918r.), z kterých se jednota dozvěděla o

³¹² V prosinci 1918 dorazila 27. divize generálmajora G. T. Forestier-Walkera do Tiflisu, aby převzala kontrolu nad Gruzii, Arménií a Batumem, cit. in: *Supplement to the London Gazette*, 7. ledna 1921, s. 166.

jmenování Dr. Osuského v Londýně. Jednota se tak skutečně upínala k jakékoliv příležitosti získat spojení s Československem.

Zprávy jednoty o jejím vzniku sepsané předsedou J. Svatošem doplnil Svatoš také prvním politickým zpravodajstvím z nově vzniklé Gruzínské demokratické republiky. „*Bývalá gubernie Tiflisská a Kutajská prohlásily se před šesti měsíci Gruzínskou demokratickou republikou s vládou sociálně-demokratickou (menševiků), bývalá gubernie Bakinská a Elisabetpolská prohlásily republiku Azerbaidžánskou - s vládou turkofilskou. Několik okresů bývalé gubernie Jerivánské tvoří Arménskou republiku s vládou koaliční, anglofilskou. Gruzie byla obsazena vojskem německým, Azerbejdžan - tureckým. To i druhé vojsko nyní Kavkaz opouští.*“³¹³ Takto Jaroslav Svatoš shrnul první měsíce od vyhlášení nezávislých kavkazských republik i odchod německých a tureckých vojsk, jakožto mocností poražených v první světové válce.

Dokumenty uchované ve Vojenském ústředním archivu pokrývají pouze počáteční období vzniku Gruzínské demokratické republiky a končí rokem 1919. Navazující politické zpravodajství Jaroslava Svatoše je dochováno v Archivu MZV ČR a vztahuje se k závěrečné fázi Gruzínské demokratické republiky těsně před vpádem Rudé armády v únoru 1921 a prvnímu roku sovětské Gruzie. Mezi těmito bloky pramenů zůstává značná mezera, která dobře ilustruje technickou i politickou křehkost tehdejších komunikačních kanálů. Jisté je, že během celé existence Gruzínské demokratické republiky se formální diplomatické vztahy mezi Československem a Gruzií nepodařilo institucionálně zakotvit, ačkoliv na gruzínské straně existovala jednoznačná vůle považovat Svatoše za reprezentanta československého státu.

Čechoslovácká národní jednota v Tiflisu se v letech 1918-1921 stala nejen základním organizačním rámcem české krajanské komunity v Zakavkazsku, ale také klíčovou platformou, z níž vyrůstaly další kulturní a společenské aktivity krajanů. Mezi nimi zaujímal výjimečné místo sokolské hnutí, přenesené do gruzínského prostředí právě prostřednictvím komunity i osobní iniciativy Jaroslava Svatoše. Svatoš jako výrazný pedagogický, kulturní a organizační aktér – dokázal spojit funkci předsedy jednoty s širší vizí krajanské spolkové činnosti, jejímž

³¹³ VÚA. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G8, karton 3, Čechoslovácká národní jednota v Tiflisu.

cílem bylo nejen udržet českou identitu v zahraničí, ale zároveň přispět k modernizaci gruzínské společnosti. Právě tato kombinace krajanské organizace, kulturní angažovanosti a komunitního vůdcovství připravila Svatoše nejen na jeho pozdější diplomatickou roli, ale i pro zprostředkování československého kulturního vlivu na gruzínské prostředí.

2.7. Sokolské hnutí v Gruzii

*„Na Kavkaze, který byl jen vzdálenou okrajinou ohromného Ruska vznikl první ruský Sokol, tam zakotvila, odtud dále šířila se po Rusi sokolská tělocvičná soustava dra Tyrše do škol, do vojska a do spolků a to neúmornou prací a obětavostí, nezištností a láskou českých pracovníků.“*³¹⁴

Jaroslav Svatoš, který se osobně zasloužil o šíření sokolské myšlenky na Kavkaze, ve svém shrnutí vystihl samotnou podstatu jejího přenosu do této oblasti. Obětavost, vytrvalost a nadšení českých Sokolů, kteří se podíleli na rozvoji tělovýchovy v Zakavkazsku, se staly jedním z raných zdrojů vzájemného kulturního a společenského sblížování Čechů a Gruzínů – tedy i jedním z předpokladů pozdějších československo-gruzínských vztahů. Tyto aktivity předcházely vzniku obou samostatných států, Československa a Gruzínské demokratické republiky, a představují důležitý, dosud málo reflektovaný aspekt jejich společných dějin.

Svatošova pozdější diplomatická role – „neoficiálního“ reprezentanta Československa v Gruzii a posléze honorárního konzula – se opírá o síť vztahů a symbolický kapitál, který česká komunita v Tiflisu vybudovala i díky Sokolům. Veřejná cvičení, sokolské slavnosti a pedagogická činnost českých učitelů tělocviku vytvářely po mnoho let pozitivní obraz „českého elementu“ na Kavkaze. Když se po roce 1918 otevřel prostor pro formální diplomacii, nevycházel Svatoš z kulturního vakua: navazoval na dlouhodobou přítomnost českých Sokolů, na jejich prestiž ve školství, armádě i městském životě a na již existující mezilidské vazby.

Právě v tomto smyslu se sokolské hnutí v Gruzii jeví jako svébytná forma „před-diplomacie“: jako kulturní a hodnotový most, který předbíhá a zároveň podkládá pozdější vztahy Československa a Gruzie. Svatošova biografie ukazuje, jak se v jediném aktérovi protínají učitelská, krajanská, sokolská a diplomatická dimenze a jak se tyto vrstvy navzájem posilují. Následující kapitola o sokolském hnutí v Gruzii proto není odbočkou od hlavního tématu, ale jeho nezbytným rozšířením: sleduje, jak české sokolství vstoupilo do kavkazského prostoru, jak bylo přetvořeno v gruzínský spolek Ševardeni a jak tato „tělovýchovná“ agenda

³¹⁴ SVATOŠ, Jaroslav. *Československá emigrace na Kavkaze*. Naše zahraničí. Národní rada československá, 1927, č. 2, s. 71.

přispěla k formování moderní gruzínské identity i k dlouhodobému ukotvení československo-gruzínských vztahů, na něž Svatoš ve své diplomatické činnosti navazoval.

Kapitola vychází z kombinace primárních a sekundárních pramenů, které umožňují rekonstruovat vývoj sokolského hnutí na Kavkaze, zejména v prostředí gruzínského Tiflisu na přelomu 19. a 20. století. Použité zdroje poskytují cenné informace o působení českých Sokolů, o jejich pedagogickém a kulturním vlivu a o přenosu sokolské ideologie do gruzínského prostředí. Současně však vyžadují kritickou práci s textem: mnohé z nich vznikaly z perspektivy samotných aktérů a nesou znaky subjektivní sebereflexe či idealizace vlastní činnosti.

Z primárních pramenů byly využity především dobové sokolské periodické tisky (*Sokol*, *Věstník sokolský*), korespondence a vzpomínky hlavních aktérů (Antonín Lukeš, Alois Skoták) a memoáry Jaroslava Svatoše včetně jeho stati *Československá emigrace na Kavkaze* publikované v časopise *Naše zahraničí* roku 1927. Tyto materiály přinášejí autentický pohled na dobové události, myšlenkový svět českých krajanů i atmosféru v multietnickém prostředí Kavkazu. Jejich vypovídající hodnota je nepochybně vysoká, nicméně – postrádají kritickou reflexi vlastní pozice a jen výjimečně zachycují perspektivu gruzínských aktérů. Proto je nezbytné doplňovat je konfrontací s dalšími zdroji a sekundární literaturou, aby rekonstrukce vývoje sokolského hnutí v Gruzii byla metodologicky vyvážená a vědecky podložená.

Sekundární literatura využívaná v této kapitole vychází především z výzkumů dějin české tělovýchovy, kulturního nacionalismu a ideových kořenů sokolského hnutí. Tyto studie však tematicky pokrývají převážně domácí český kontext a pouze okrajově reflektují působení sokolského hnutí v zahraničí či jeho mezinárodní ideový přesah. Dosavadní historiografie tak postrádá komplexní monografické zpracování sokolské činnosti v Gruzii a širším kavkazském prostoru, což výrazně omezuje možnosti přímé komparace.

Z tohoto důvodu je předkládaná kapitola v jistém smyslu průkopnickým příspěvkem, který se opírá o syntézu dílčích primárních a sekundárních zdrojů a usiluje o jejich propojení do uceleného výkladu. Metodologicky se celá práce pohybuje na rozhraní kulturních a diplomatických dějin a sleduje, jakým způsobem mohly ideové a symbolické struktury sokolství – chápaného jako nosiče moderní národní identity a občanských hodnot – působit mimo české prostředí a ovlivnit formování národních elit v Gruzii.

V rámci širšího rámce disertační práce, jejímž cílem je zodpovědět otázku „*Jak se formovaly československo-gruzínské diplomatické vztahy v době existence Gruzínské demokratické republiky v letech 1918-1921?*“ a „*Jakou roli sehrál v československo-gruzínských vztazích předseda Čechoslovácké národní jednoty a první československý konzul v Gruzii Jaroslav Svatoš?*“, je proto třeba vymezit i dílčí výzkumnou podotázku: „*Jaký byl význam sokolského hnutí a jeho aktérů pro formování československo-gruzínských vztahů a pro utváření moderní národní identity v Gruzii na přelomu 19. a 20. století?*“ Tato podotázka umožňuje chápat sokolské hnutí nikoli pouze jako tělovýchovný fenomén, nýbrž jako kulturně-diplomatický a hodnotový most mezi českým a gruzínským prostředím, který přispěl k vzájemnému porozumění ještě před navázáním oficiálních státních kontaktů.

Po vymezení výzkumného rámce a pramenné základy je nyní možné přistoupit k samotné rekonstrukci vývoje sokolského hnutí na Kavkaze, se zvláštním důrazem na jeho působení v prostředí dnešní Gruzie. Tento výklad sleduje nejen chronologii šíření sokolské ideologie, ale i způsoby její kulturní adaptace v multietnickém a politicky specifickém prostoru carského Ruska a později Gruzínské demokratické republiky.

Český tělovýchovný spolek Sokol byl založen roku 1862 nejen jako tělocvičná organizace, nýbrž i jako instituce pečující o „morální“ a „duchovní“ rozvoj lidského jedince, který byl ovšem vnímán jako integrální součást širšího celku. Důležitou úlohu v sokolské ideologii proto zaujímal i pěstování pozitivního vztahu k české vlasti a národu. Již záhy po vzniku prvních českých sokolských jednot se ukázalo být zřejmé, že myšlenka propojení pěstování fyzické zdatnosti a výchovy k aktivnímu vlastenectví je přenositelná též do dalších etnických kontextů.³¹⁵

Tento fenomén později detailně analyzoval Petr Lozoviuk ve studii „*Kde je síla, tam je i svoboda!*“ *Ukrajinské sokolské hnutí v meziválečném Československu* (2004), kde ukazuje, že

³¹⁵ LOZOVIUK, Petr. „*Kde je síla, tam je i svoboda!*“ *Ukrajinské sokolské hnutí v meziválečném Československu*. Slovanský přehled. Historický ústav AV ČR, Praha, 2023, roč. 109, č. 2, s. 243.

sokolská ideologie se mohla stát základem i pro formování nových národních identit – v jeho případě ukrajinské – prostřednictvím tělovýchovy a kolektivní symboliky.

Analogickým způsobem se sokolské hnutí rozšířilo i na dalším území carského Ruska, zejména v oblasti dnešní Gruzie. Zde sehrálo významnou roli při vzniku gruzínské obdoby Sokola – spolku Ševaradeni, který během krátké existence nezávislé Gruzínské demokratické republiky v letech 1918-1921 převzal a přetvořil základní ideové principy sokolství v rámci vlastního kulturního a politického kontextu.

V Rusku samotném se sokolská soustava uplatňovala především jako alternativní systém tělesné výchovy. Již od 30. let 19. století zde byly rozšířeny jiné gymnastické koncepce - německý gymnastický systém Turnen,³¹⁶ založený na drillové přesnosti a rozvoji síly, vytrvalosti a vůle, a švédský systém vytvořený Peterem Henrikem Lingem (1776-1839),³¹⁷ zaměřený na harmonický a terapeutický rozvoj těla. Gymnastiku tehdy provozovali převážně Němci a Švédové usazení v Rusku, avšak v důsledku nedostatku odborných pedagogů nebylo možné tělesnou východu systematicky zařadit do školního kurikula. V důsledku toho se gymnastika v civilních vzdělávacích institucích nevyučovala vůbec, nebo ji vyučovali poddůstojníci ve výslužbě, kteří k ní přistupovali s převažující vojenskou disciplínou a mechanickým drilem.³¹⁸

Na tomto pozadí se příchod českých učitelů tělovýchovy – Sokolů – na Kavkaz stal zásadním impulzem pro modernizaci ruské a gruzínské tělovýchovy. Jejich působení přineslo nový pedagogický přístup založený na harmonii těla a ducha a zároveň naplnilo širší ideál

³¹⁶ Zakladateli německého turnerského tělovýchovného systému byli Friedrich Ludwig Jahn (1778–1852) a Ernst Wilhelm Bernhard Eiselen (1792–1846). Systém vznikl v období ohrožení německých států napoleonskými vojsky a jeho cílem byla vlastenecká výchova směřující ke sjednocení a obraně německého národa. Základem byly cviky vhodné pro hromadný výcvik (chůze, běh, skoky, šplh, hody, střelba, zápas) a významnou roli hrálo také využití tělocvičného nářadí a náčiní.

³¹⁷ P. H. Ling byl švédský teoretik tělesné výchovy, šermíř a zakladatel švédské léčebné tělovýchovné soustavy. Vycházel z detailní znalosti anatomie a fyziologie lidského těla, vytvářel cvičení zaměřená na jednotlivé svalové skupiny a pro tyto účely navrhoval specifické tělocvičné náčiní (žebříky, lana, stoličky, lavičky).

³¹⁸ SIROTKINA, Irina. *Vzlet i padenije Russkogo sokola*. Ruskoje slovo, Praha, 2013, s. 17–21.

občanské výchovy prostřednictvím pohybu, který se stal základem pro místní tělovýchovné spolky a pro rozvoj sokolské ideje v Gruzii.

První tělovýchovné organizace vycházející ze sokolských myšlenek se na území carského Ruska objevily již v 70. letech 19. století, a to především mezi českými kolonisty na Volyni. Již v té době se projevoval zájem o přenesení sokolské ideologie, kombinující tělovýchovu, disciplínu a vlastenectví, do slovanského prostředí mimo české země. Významnou roli v tomto procesu sehrál Josef Scheiner, tehdejší redaktor pražského časopisu *Sokol* a pozdější starosta České obce sokolské, který se v druhé polovině 80. let 19. století aktivně snažil navázat kontakty s Ruskem s cílem propojit ruské tělocvičné jednoty s českým sokolstvem.

Scheinerovo úsilí přineslo konkrétní výsledky roku 1889, kdy redakce časopisu *Sokol* vyslala na Kavkaz Juliuse Grumlíka, náčelníka žižkovské jednoty, jenž přijal místo učitele tělesné výchovy na gymnáziu v Tiflisu. Jeho působení představovalo první systematické zavedení sokolské tělovýchovy na území Ruské říše a položilo základy pro další rozvoj hnutí v Zakavkazsku. Tiflis se tak stal pomyslnou „kolébkou“ ruského sokolstva – nikoli v důsledku vlivu z centrálního Ruska, ale přímým přenosem myšlenky z českého prostředí.

Období od 70. let 19. století do roku 1907 bývá v historiografii označováno za první etapu rozvoje sokolského hnutí v Rusku. Tato fáze zahrnuje zakládání prvních tělovýchovných jednot až do roku 1907, kdy je již možno hovořit o masovém rozšíření sokolské myšlenky na Rusi a jejím oficiálním uznání ze strany ruského státu.³¹⁹ Rok 1907 tak symbolicky uzavírá zakladatelské období tohoto rozvoje.

K rozšíření sokolské myšlenky v Gruzii přispěl rovněž Jaroslav Svatoš, pozdější předseda Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu, a to jak přímou podporou nově příchozích krajanů-Sokolů do Tiflisu, tak zřejmě i částečně jejich pozváním na Kavkaz. Podle dobového periodika *Svobodná Gruzie* se Svatoš dozvěděl o vytvoření tělovýchovné jednoty *Sokol*, pozval jejich nejlepší členy do Gruzie, kde pak založili tifliský tělovýchovný spolek na základě sokolských

³¹⁹ KAČULINA, Natalja Nikolajevna. *Sokol'skoje dviženije kak čast' vospitatel'noj sistemy Rossijskoj imperii v konce XIX – pervoj četverti XX vv.* Meždunarodnyj naučnyj žurnal *Simvol nauki*, 2016, č. 4, s. 116.

myšlenek.³²⁰ Jeho působení tak pravděpodobně probíhalo paralelně s doloženými aktivitami dalších představitelů České sokolské obce, kteří zprostředkovali příchod cvičitelů na Kavkaz. Přestože se Svatoš ve svých dochovaných pamětech o této iniciativě nezmiňuje, lze ji na základě dobových pramenů považovat za významný impuls pro rozvoj hnutí na Kavkaze.

Nejstarší tělovýchovné jednoty na území dnešní Gruzie vznikly po vzoru tifliské jednoty Sokol, která byla historicky první sokolskou jednotou v celém Rusku. Až do roku 1907 však tyto spolky nesměly oficiálně používat název „Sokol“, neboť ruské úřady jej považovaly za symbol českého nacionalismu, což mohlo, podle tehdejší diplomatické logiky, ohrozit vztahy s Rakousko-Uherskem.

Tifliskou gymnastickou jednotu založil roku 1898 učitel tělesné výchovy Antonín Lukeš, jeden z prvních českých Sokolů působících v Rusku.³²¹ O rok později zveřejnil časopis *Sokol* dopis jeho kolegy Aloise Skotáka, který barvitě popisuje prostředí tehdejšího Tiflisu:

*„Daleko od vlasti, ve městě, jež plně obestřeno kouzlem orientu, hemžícím se fantastickými postavami různých typů asijských, tu nádherně a pestře oděných v obleky drahocenné, plné zlatých a stříbrných ozdob, tu opět v bídné cáry, plné špíny a kalu, postavami, známými nám dosud jen z bájí a pověstí „Tisíce a jedné noci“, ocitli jsme se my dva Čecháčkové.“*³²²

Těmi „dvěma Čecháčky“ byli právě Alois Skoták a Antonín Lukeš, kteří působili na tifliských středních školách jako učitelé tělesné výchovy. Skoták, bývalý náčelník holešovického Sokola, vyučoval na II. chlapeckém gymnáziu v Tiflisu v letech 1896-1904, zatímco Lukeš působil mezi lety 1896-1919 jako učitel tělocviku na I. i II. chlapeckém gymnáziu a současně na první tifliské obchodní škole. Jejich dlouholeté působení znamenalo institucionalizaci sokolské výchovy v regionu a přispělo k vytvoření pevné základny, z níž později vycházelo i gruzínské hnutí Ševardeni.

³²⁰ IVANIŠVILI, Džilda. *Čechi v Gruzii*. Svobodnaja Gruzija, 8. května 2007.

³²¹ *Věstník Sokolský*. List Československé obce sokolské, 1923, roč. XXV, s. 120.

³²² SKOTÁK, Alois. *Sokol*. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, V Praze, 1897, roč. 23, s. 48.

O Aloisi Skotákovi a Antonínu Lukešovi, klíčových představitelích českého sokolského působení v Tiflisu, se ve svém příspěvku *Československá duševní armáda na Rusi* zmiňuje i prof. A. Pospíšil. Lukeše charakterizuje Pospíšil jako učitele a vychovatele s mimořádným pedagogickým nadáním, který dokázal v Tiflisu prosadit sokolskou tělovýchovu navzdory počátečním překážkám. Lukeš působil rovněž jako vychovatel na gymnaziálním internátě, kde uplatňoval zásady mravní kázně, sebekázně a tělesné zdatnosti. Pospíšil zdůrazňuje, že Lukeš byl „horlivým stoupencem sokolské myšlenky“ a díky jeho neúnavné práci v Tiflisu „vznikl a kvetl Sokol, jehož závodní družstvo bývalo i v Praze na všesokolských sletech“. ³²³ Gruzínští sokolové se těchto sletů zúčastnili v letech 1907 a 1912.

Za více než dvacet let pedagogické činnosti vychoval Lukeš řadu cvičenců a cvičitelů, kteří později působili v Petrohradě, Moskvě a dalších ruských městech. Jeho vliv přesahoval rámec Gruzie a stal se součástí širšího procesu šíření sokolské ideologie v carském Rusku. Lukeš byl rovněž literárně činný. Sepsal několik učebnic a příruček z oboru tělovýchovy, které byly používány i mimo Kavkaz. Vedle své pedagogické práce zastával významné postavení ve spolkovém životě české menšiny. Byl zakládajícím členem a místopředsedou Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu, která později představovala klíčovou instituci československého krajanského života na Kavkaze a československo-gruzínských vztahů.

Jeho obětavá a vlastenecká práce, vykonávaná často v obtížných podmínkách, se výrazně podepsala na jeho zdraví, ale zanechala hlubokou stopu v kulturní paměti. Gruzínský časopis *Sokol* označil Antonína Lukeše za „apoštola Ševardenů v Rusku a Gruzii“³²⁴, titul, který mu byl symbolicky potvrzen i udělením bronzové plakety s nápisem „Bratru Antonínu Lukešovi, apoštola Ševardeni v Rusku a Gruzii“, předané dne 1. ledna 1920 gruzínskou organizací Ševaradeni.³²⁵

³²³ POSPÍŠIL, Alois. *Československá duševní armáda na Rusi. Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 1, s. 17.

³²⁴ *Ševardeni* (gruzínský časopis Sokol/gruz. შვიკოსობა), 1922, s. 25. Gruzínská národní parlamentní knihovna

³²⁵ *Ibidem*, s. 27.

Na Antonína Lukeše vzpomíná i F. J. Havelka ve svém cestopise *Na Kavkaz* (1929)³²⁶, který se s Antonínem Lukešem setkal během své cesty na Kavkaz v roce 1912.

Lukešův kolega, Alois Skoták, přicestoval do Tiflisu 17. listopadu 1896 a své první dojmy zachytil v dopise uveřejněném ve sborníku *Sokol* (1897).³²⁷ Ve svých zápiscích podává živý obraz Kavkazu i samotného Tiflisu. Tehdejší česká sokolská veřejnost tak měla příležitost seznámit se s malebným popisem míst, která během své cesty navštívil, a která na něj působila velkolepým dojmem a „*vše jak v kaleidoskopu kol zraků mých se míhalo*“.³²⁸ O měsíc později dne 29. prosince 1896 se k němu připojil Antonín Lukeš a oba záhy nastoupili do služby na tifliských gymnáziích.³²⁹

Skoták ve svých dopisech zmiňuje i ředitelství gymnázií a osobnosti, které českým učitelům umožnili jejich působení. Vzpomíná zejména na Josefa Drbohlava, tehdejšího ředitele II. chlapeckého gymnázia, jenž české pedagogy výrazně podporoval a podle Skotáka „*byl tělovýchovným cvikům mládeže velmi nakloněn*“ a „*snad první na Rusi opravdově klesí jim dráhu*“.³³⁰ Josef Drbohlav byl původně klasický filolog, inspektor I. tifliského gymnázia (1884) a později právě ředitel II. chlapeckého gymnázia a významný školský reformátor, autor několika metodických příruček k výuce latiny.³³¹

Zásadní roli sehrál také Lev Lvovič Markov, ředitel I. tifliského gymnázia, který se s myšlenkou sokolské tělovýchovy seznámil během Pařížské světové výstavy roku 1889, kde zhlédl vystoupení českých Sokolů. Po návratu na Kavkaz usiloval Markov o to, aby se obdobný systém tělesné výchovy zavedl i v jeho škole. Díky spolupráci s Drbohlavem a Scheinerem se mu podařilo zajistit příchod českých učitelů.

³²⁶ HAVELKA, F. J. *Na Kavkaz*. Československá knihovna studií cestopisných, sv. 1, 3., doplněné vyd., 1929, s. 60.

³²⁷ *Sokol*. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, V Praze, 1897, roč. 23, s. 23–24.

³²⁸ *Ibidem*, s. 23.

³²⁹ *Ibidem*, s. 48.

³³⁰ *Ibidem*, s. 23.

³³¹ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 6, č. 1, s. 27.

L. L. Markov pocházel ze starého ruského šlechtického rodu, který se honosil znamenitými spisovateli, jakým byl jeho bratr Jevgenij Markov a pedagogy, jakým byl L. L. Markov sám. Nelitoval prostředků pro zvelebení gymnázia a usiloval o to, aby žákům dal takové vzdělání, jaké mohli získat v tehdejších nejlepších evropských školách. Oblíbenost tohoto ústavu dokazoval obrovský počet jeho studentů. Markov byl progresivním pedagogem, jenž podporoval zavedení tělovýchovy jako povinného předmětu (dvě hodiny týdně v každé třídě) a nabídl Lukešovi mimořádné platové podmínky. Služné učitele tělocviku na ruských středních školách obnášelo 500 rublů. Tento plat Markov povýšil na 900 rublů a kromě toho dával každoročně svému učiteli 100 rublů jako náhradu za přípravu žáků k veřejnému cvičení,³³² jejichž charakter a význam budou dále v textu rozvedeny. Na místo učitele tělocviku nastoupil Lukeš po svém předchůdci, krajanovi-Sokolovi bratru Potůčkovi.

Na ředitele Markova vzpomíná ve svých pamětech i Jaroslav Svatoš. Považuje jej za člověka s rozhledem, který porozuměl dobré věci. Stal se proto prvním člověkem v Rusku, který ocenil správně význam Sokolstva a zavedl na gymnázium sokolský tělocvik.³³³ L. L. Markov si velice dobře uvědomoval, jakou roli hraje ve výchování mládeže tělesná výchova. Z tohoto důvodu podniknul několik cest po celé Evropě, navštěvoval znamenité evropské školy, zkoumal, srovnával a vybíral, co by se nejlépe hodilo pro ruské poměry vůbec a pro jeho gymnázium zvlášť.³³⁴

V dalším dopise ze dne 30. prosince 1896 se Skoták podrobněji zmiňuje o krásách Kavkazu i města Tiflis, jeho evropské i orientální části a připomíná tak další cestovatelské zápisky jiných autorů, kteří v té době objevovali Kavkaz, jeho krásy, města, obyvatelstvo, včetně např. gruzínských žen, „o jejichž kráse tak mnoho na západě – se přehání. Mimo velké černé oči jsem na nich příliš mnoho krásného nepostřehl.“³³⁵ V tomto dopise uvádí i Skoták jméno Jaroslava Svatoše, kterého navštěvoval skoro každý večer za účelem studia ruštiny.³³⁶

³³² Sokol. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, V Praze, 1899, roč. 25, s. 264.

³³³ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 107.

³³⁴ Sokol. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, V Praze, 1899, roč. 25, s. 264.

³³⁵ Ibidem, 1897, roč. 23, s. 48.

³³⁶ Ibidem, s. 49.

Na první dva dopisy Aloise Skotáka reagoval Antonín Lukeš svým dopisem za dne 8. února 1897.³³⁷ Vzhledem k tomu, že Skoták již ve svých předchozích dopisech podrobně popsal tifliské poměry, zaměřil se Lukeš především na situaci na I. chlapeckém gymnáziu, kde oba působili. Gymnázium mělo 8 tříd po dvou odděleních a přípravku pro malé žáky. Působilo zde 34 učitelů, žáků cca 800, z nichž 170 na penzionátu zřízeném při gymnáziu. Ve třídách studovalo 30-50 žáků různé národnosti – Rusové, Arméni, Gruzíni, Tataři, Němci, Poláci a jediný Čech. Tato multietnická skladba představovala pro Lukeše novou pedagogickou výzvu, neboť bylo nutné nastolit jasná pravidla, kázeň a pracovní disciplínu. Lukeš vzpomínal, že jeho první měsíce v Tiflisu byly náročné. Musel překonat i jazykovou bariéru. V těchto začátcích mu pomáhal právě Jaroslav Svatoš, který mu poskytoval lekce ruštiny. Přes počáteční obtíže se Lukešovi podařilo nastolit systém výuky, který spojoval disciplínu s hravostí a důrazem na kolektivní soudržnost. Na gymnáziu působili společně s ním také učitelé hudby z Čech, pánové Kunkl a Mašner.^{338 339}

Dne 23. června 1897 je datován další z dopisů Aloise Skotáka, v němž hodnotil první rok svého působení na II. tifliském gymnáziu. Ocenil Lukešovu činnost a zejména jeho veřejné cvičení na I. gymnáziu, které označil za mimořádně zdařilé a pro Tiflis zcela nové.³⁴⁰

Dopisy Aloise Skotáka a Antonína Lukeše představují cenný primární pramen k poznání počátků sokolského hnutí v Zakavkazsku. Jejich korespondence zachycuje nejen osobní zkušenosti českých pedagogů, ale také proces kulturní adaptace sokolské ideologie v odlišném společenském a národnostním prostředí. Z textů je patrná nejen jejich pedagogická snaha, ale i vědomí určité mise – šířit ideály kázně, vzdělání a vlastenectví prostřednictvím tělovýchovy. V tomto smyslu překračují dopisy charakter běžných osobních zpráv a získávají hodnotu dokumentů o kulturním přenosu mezi českým a gruzínským prostředím na přelomu 19. a 20. století.

³³⁷ *Sokol*. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, V Praze, 1899, roč. 25, s. 96.

³³⁸ *Ibidem*, 1897, roč. 23, s. 97.

³³⁹ Sborník A. Pospíšila *Československá duševní armáda na Rusi* jméno učitele Kunkla neuvádí, v případě učitele Mašnera uvádí naopak jména dvě. V obou případech se jedná o vojenské kapelníky.

³⁴⁰ *Sokol*. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný. V Praze, 1897, roč. 23, s. 193.

Jejich obsah zároveň dokládá, že české sokolské působení v Tiflisu bylo vědomě propojeno s domácím sokolským hnutím, a to jak prostřednictvím přímé korespondence s pražskou redakcí časopisu Sokol, tak i díky vazbám na představitele České obce sokolské. Lukeš i Skoták zde vystupují nikoli pouze jako učitelé tělovýchovy, ale jako nositelé kulturní mise, která usilovala o šíření moderního evropského pojetí výchovy a občanství. Jejich působení lze proto chápat jako počátek kulturní diplomacie českého typu, v níž se vzdělávání a tělesná kultura stávají nástrojem mezikulturního porozumění.

O významu českých učitelů tělesné výchovy na Kavkaze se Jaroslav Svatoš zmiňuje ve svých pamětech³⁴¹ a stati *Československá emigrace na Kavkaze* (1927). Označuje je za „početnou a významnou skupinu českých kulturních pracovníků“,³⁴² kteří přinesli do Zakavkazska nejen nový systém tělovýchovy, ale i ideály národní kázně a občanské odpovědnosti. Svatoš připomíná, že právě Tiflis se stal „kolébkou sokolské myšlenky v Rusku“³⁴³ díky iniciativě ředitele Lva Lvoviče Markova, který umožnil příchod českých učitelů a jejich metodické působení na místních školách.

Z jeho líčení vyplývá, že sokolská tradice v Tiflisu navazovala na dřívější působení Juliuse Grumlíka, jenž zde od konce roku 1889 zavedl první výuku tělovýchovy podle českého vzoru. Po něm nastoupili Bohumil Potůček, Antonín Lukeš a Alois Skoták, kteří vybudovali první systematickou výuku tělesné výchovy v Gruzii. Podle Svatoše sehrál Lukeš rozhodující roli při „rozšíření a správném pochopení sokolské myšlenky v širokých vrstvách zakavkazského obyvatelstva“. Alois Skoták je Svatošem vzpomenut také coby autor v ruském jazyce napsané a vydané knihy „Hry hybné“, která byla považována za nejlepší ruskou knihu tohoto druhu a dosáhla značného rozšíření. Antonínu Lukešovi přičítá Jaroslav Svatoš největší zásluhy o rozšíření a správné pochopení sokolské myšlenky v širokých vrstvách zakavkazského obyvatelstva. O výše uvedeném Bohumilu Potůčkovi se dočteme i u A. Pospíšila, který o něm

³⁴¹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 94.

³⁴² SVATOŠ, Jaroslav. *Československá emigrace na Kavkaze*. Naše zahraničí. Národní rada československá, 1927, č. 1, s. 20-21.

³⁴³ Ibidem.

hovoří jako o jednom ze známých a nadaných sokolských pracovníků a učitelů na I. a II. tifliském gymnáziu.³⁴⁴

Antonín Lukeš v Tiflisu založil sokolskou jednotu, která první v Rusku nesla jméno „Sokol“, což nebyl jednoduchý úkol. Nejprve vznikl v Tiflisu v roce 1898 jen tělocvičný spolek, jehož starostou byl zvolen Julius Grumlík a náčelníkem Antonín Lukeš. Spolek byl řízen v sokolském duchu, avšak úřední název „Sokol“ mu byl povolen teprve v roce 1907. Založením tělocvičného spolku v Tiflisu byl dán základ a počátek sokolství na Rusi.³⁴⁵ K uznání názvu „Sokol“ došlo v Rusku v souvislosti s katastrofou, kterou pro Rusko znamenala válka s Japonskem a revoluční události v letech 1905-1907. Tehdejší předseda vlády Petr Arkad'jevič Stolypin (1862-1911) si uvědomoval naprostou nezbytnost reformace Ruska. Jednou z jeho mnoha reforem bylo i zavedení sokolské gymnastiky do škol. V letech 1907-1908 začala být sokolská myšlenka vnímána v jiném světle, a to již nikoliv jako protirakouské hnutí. Sám Stolypin a jeho syn Arkadij do Sokola vstoupili.³⁴⁶

Rozvoj tifliské jednoty byl mimořádně dynamický. Již k 1. lednu 1908 měla jednota 73 členů, o rok později již 111. Pod vedením Lukeše se zde pořádaly kurzy tělesné výchovy pro učitele obecných a měšťanských škol, na nichž se podíleli i Sokolové z jiných kavkazských měst, např. Vacek a Sýkora z Baku, Havelka ze Stavropolu či Šulc z Poti. Do roku 1914 absolvovalo podobné kurzy po celém Rusku na 650 učitelů,³⁴⁷ čímž se sokolská metoda pevně etablovala v rámci vzdělávacího systému. V letech 1909-1914 prošlo těmito kurzy v tifliském, řížském, kazaňském, oděském a kyjevském kraji na 650 učitelů.

Tento úspěch měl mimořádný dosah: českým Sokolům se podařilo prosadit koncepci, která nahradila dříve preferovaný švédský tělovýchovný systém, a to nejen ve školách, ale

³⁴⁴ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 2, s. 73.

³⁴⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Československá emigrace na Kavkaze*. Naše zahraničí. Národní rada československá, 1927, č. 1, s. 21.

³⁴⁶ SIROTKINA, Irina. *Vzlet i padenije Russkogo sokola*. Russkoje slovo, Praha, 2013, s. 17.

³⁴⁷ KACHULINA, Natalya N. *Development of the Sokolsky Movement in the Russian Empire in the Late 19th – Early 20th Century*. [2024-09-10] Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-sokolskogo-dvizheniya-v-rossiyskoy-imperii-v-kontse-xix-nachale-xx-vv>.

postupně i v armádě. Po 70 let se ruský stát snažil prosadit švédský tělovýchovný systém, avšak marně. Co nedokázala vládní podpora a výteční zástupci švédského systému na Rusi, to se podařilo malé skupině českých učitelů tělocviku. Již v roce 1909 můžeme říci, že kde byla zavedena sokolská soustava, tam pevně zakořenila. Sokolskou sestavu přijali i ve vojsku a vojenských ústavech, kde byla dříve tělovýchova svěřena německým zástupcům. „*Jestli Rus, obklíčený vrahy a nepřáteli na všech stranách, co neměl vlastní, přijal většinou vše od Němců, tož my Sokolové dokážeme, že tělesnou výchovu mládeže a lidu on svěří pouze Sokolstvu, a nepůjde se učit ani do Němec, ani do Švédska!*“³⁴⁸

V roce 1910 se sokolský tělovýchovný systém stal státním tělovýchovným systémem. Oficiálním uznáním sokolského tělovýchovného systému ze strany ruského státu datují historici druhou etapu ve vývoji sokolské myšlenky na Rusi. Tato etapa trvala až do revolučního roku 1917. V roce 1914 již existovalo na Rusi 68 sokolských jednot sdružujících celkem 250 tisíc Sokolů. Podle informací Ministerstva osvěty z roku 1912 z 1577 středních škol na Rusi 855 z nich učilo sokolskou tělovýchovu.³⁴⁹

Zvláštní pozornost si zaslouží tzv. veřejná cvičení, která se v Tiflisu konala pravidelně od konce 90. let 19. století a stala se významnou součástí městského kulturního života. Šlo o takzvané „публичное испытание в гимнастике“, tedy veřejné zkoušky z tělocviku, které se i v Tiflisu na tamějších gymnáziích pořádaly každý rok. Těchto značně oblíbených a úspěšných zkoušek účastnilo se pravidelně na 1000 osob.³⁵⁰ Podle zprávy Sokola Juliuse Grumlíka o X. veřejném cvičení žáků I. tifliského gymnázia z roku 1899 se těchto akcí účastnilo na tisíc osob, včetně místních hodnostářů, důstojníků, diplomatů a církevních představitelů.³⁵¹ Grumlík popisuje, že i po deseti letech, tedy v roce 1899, veřejná cvičení nezevšedněla, naopak čím dál tím více poutala tifliské obecnost, které se naučilo oceňovat tělesnou výchovu dle zdravé sokolské soustavy. X. veřejné cvičení I. chlapeckého gymnázia v Tiflisu se konalo dne 2. května

³⁴⁸ Sokol. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, V Praze, 1910, roč. 36, s. 192.

³⁴⁹ KAČULINA, Natalja Nikolajevna. Sokol'skoje dviženije kak čast' vospitatel'noj sistemy Rossijskoj imperii v konce XIX – pervoj četverti XX vv. Meždunarodnyj naučnyj žurnal Simvol nauki, 2016, č. 4, s. 116.

³⁵⁰ Sokol. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, V Praze, 1899, roč. 23, s. 214.

³⁵¹ Ibidem, 1897, roč. 23, s. 262–264.

1899 v ohromném železném pavilonu ozdobeném carskou rodinou a určenému k letním cvičením s kapacitou několik tisíc lidí. Nejdůležitější osobou byl „hlavní vojenský velitel“, tedy první osoba na Kavkaze, obklopená svým důstojnictvem, dále diplomaté, vysocí církevní hodnostáři aj. Součástí programu byla vojenská cvičení (se zbraní i pořadová v pochodu i poklusu), šerm, sestavy s kužely aj. Cvičení probíhala za zvuků českých melodií a sokolského pochodu v provedení kapely žáků vedené českým kapelníkem K.³⁵² Atmosféru nástupu sokolského vystoupení pod vedením Sokola Antonína Lukeše popisuje Grumlík následovně: *„Tu se zjevuje před očima diváků sokolské péro, čepice, červená košile, a na konec celá junácká postava bratra Lukeše, učitele tělocviku; za ním vystupuje čtyřstupem 160 žáků v bílých, očím lahodících tričkách, hrdě a lehce. Divadlo překrásné. Obecenstvo vítá gymnasty bouří potlesku.“*³⁵³

Veřejná cvičení byla mimořádně úspěšná a u obyvatel Tiflisu oblíbená i po další roky. Svědčí o tom i záznam o XX. výročí veřejných cvičeních I. chlapeckého gymnázia v roce 1909 ve Věstníku Sokolském z roku 1909.³⁵⁴ Jak uvádí sokolský tisk, i kavkazská žurnalistika přinášela nejlepší zprávy o výsledcích sokolské práce v jednotě „Sokol“ i o tělocviku v místních středních školách, kde učitelé tělocviku jsou Sokolové-Češi, všude v Tiflisu mluvilo se jen o Sokolech i o budoucích Sokolících z tehdejších káňat. *„Před dvaceti lety zasazené símě sokolské vyrůstá v mohutný strom, jehož stinná koruna rozpjala své větve nad celou kavkazskou stolicí.“*³⁵⁵ Esteticky působivá vystoupení zprostředkovávala velice pozitivní obraz českých Sokolů v zahraničí a sloužila jako nástroj kulturní diplomacie.

Sokolská vystoupení postupně ovlivnila i místní vojenské a vzdělávací instituce. Cvičení podle sokolské metodiky byla převzata armádou, a sokolský „styl“ se stal součástí oficiálních veřejných slavností. Na základě sokolského vzoru uspořádali kadeti vojenské akademie dne 2. května 1909 své první veřejné cvičení, za ohromného počtu obecenstva a za přítomnosti

³⁵² Myšlen je zřejmě vojenský kapelník Kunkl, uvedený v periodiku *Sokol*. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, V Praze, 1897, roč. 23, s. 97.

³⁵³ *Sokol*. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, V Praze, 1897, roč. 23, s. 263.

³⁵⁴ *Věstník Sokolský*. List Československé obce sokolské. „Výsledek české práce v cizině i dvacetiletá oslava zavedení sokolské tělocvičné soustavy v tífliiských středních školách na Kavkaze“, 1909, roč. XIII, s. 359–361.

³⁵⁵ *Sokol*. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný, 1909, roč. 35, s. 171.

místodržitele na Kavkaze hraběte Voroncova-Daškova, dále za účasti nejvyššího úřednictva, zástupců všech pluků místní posádky i zástupců tělovýchovné jednoty „Sokol“. Na pořadu byla různá vojenská polní cvičení, šerm šavlí i bodákem, zápas, závody a cvičení na nářadích pod vedením Antonína Lukeše. Druhý den 3. května pořádal tifliský „Sokol“ na oslavu svého 10letého trvání V. veřejné cvičení, opět za přítomnosti místodržitele na Kavkaze hraběte Voroncova-Daškova s celou rodinou i za hojné účasti obecenstva, kterého se zúčastnilo do 2000 osob. Členové správního výboru se účastnili v sokolských krojích, který byl tifliskému Sokolu v březnu 1909 po vzoru českém povolen. Hraběnce Voroncova-Daškova byla od jednoty podána kytice z růží se stuhami českých sokolských barev. Bouře pochvaly i potlesku nebylo konce. Místodržitel blahopřál Sokolům k tak zdařilému výsledku a náčelníku projevil údiv nad vzorným vedením i sokolskou kázní.³⁵⁶ Symbolické předání kytice s českými sokolskými barvami představovalo gesto s jasným kulturně-diplomatickým rozměrem.

Sokolský týden pokračoval dne 6. května 1909, kdy cvičenec Sokola setník Nevzorov uspořádal veřejné cvičení s 250 vojáky zákopnického pluku po vzoru sokolské školy. Vojáci v bílých, červených i modrých živůtkách při prostných cvičeních sestavili slovanský národní prapor, cvičili na různých nářadích, prováděli skupiny, hry i závody v šermu. Dne 7. května 1909 byla uspořádána veřejná cvičení I. mužského gymnázia pod vedením bratra A. Lukeše, a II. mužského gymnázia pod vedením bratra Jana Vachka. Jan Vachek přijel do Tiflisu původně jako sochař, sochařství vystudoval na průmyslové škole v Praze. Po nějaké době však převzal vyučování tělocviku na tifliském gymnáziu.³⁵⁷

Dne 10. května 1909 bylo na oslavu XX. jubilea zavedení tělocviku na školách dle české sokolské soustavy uspořádáno slavnostní veřejné cvičení žactva I. a II. chlapeckého gymnázia. Na pozvánkách byl uveden stručný dějinný nástin o Tyršově sokolské soustavě, kde bylo uvedeno, že všichni čeští učitelé byli doporučeni Československou obcí sokolskou a že na vzdělávacích ústavech působili tito učitelé tělocviku: v I. chlapeckém gymnáziu: Jul. Grumlík

³⁵⁶ *Věstník Sokolský*. List Československé obce sokolské. *Výsledek české práce v cizině i dvacetiletá oslava zavedení sokolské tělocvičné soustavy v tifliských středních školách na Kavkaze*, 1909, roč. XIII, s. 359–361.

³⁵⁷ POSPÍŠIL, Alois. *Československá duševní armáda na Rusi*. Naše zahraničí. Sborník Národní rady československé, 1926, roč. 7, č. 4, s. 191.

(1896-1892), Boh. Potůček (1892-1896), A. Lukeš (1896-1909); na II. chlapeckém gymnáziu J. Grumlík (1890-1891), Boh. Potůček (1891-1896), A. Skoták (1896-1904), Boh. Skoták (1904-1907), J. Vachek (1907-1909). Žáci A. Lukeše z I. tifliského gymnázia nastupovali na místa učitelů tělocviku, což nejlépe svědčilo o tom, jak byl tělocvik na tomto ústavu veden.³⁵⁸

Gruzínští Sokolové pod vedením A. Lukeše a G. Ignat'jeva se jako mezinárodní skupina tifliských gymnastů účastnila V. a VI. sokolského sletu v Praze v roce 1907 a 1912, kde získala nejprve druhé a později první místo. Tyto slety se přirovnávaly k mistrovství světa v gymnastice.³⁵⁹ Za své úspěchy získali gruzínští Sokolové označení *Sokolové od řeky Kury*.³⁶⁰

Esteticky působivá cvičení, propojující tělesnou kázeň, hudbu a národní symboliku, vytvářela pozitivní obraz české kultury v Gruzii a sloužila jako nástroj neformální kulturní diplomacie. Tímto způsobem se Sokol stal nejen tělovýchovným, ale i kulturně politickým fenoménem, který přispěl k rozvoji československo-gruzínských vztahů ještě před jejich navázáním po roce 1918.

Gruzínský Sokol - Ševardeni

"Strážíte národ?" - "Navždy!" „გუგაგობ ერბ?! – მარად!“³⁶¹

Zatímto vývoj sokolského hnutí v Rusku po roce 1917 směřoval k jeho likvidaci, v Gruzii se tato tradice vyvinula zcela odlišným směrem. Třetí etapa rozvoje sokolské myšlenky na Rusi je vymezena roky 1917-1924.³⁶² Po revolučním roce 1917 se veškeré sportovně-gymnastické spolky v sovětském Rusku staly pro sovětskou moc podezřelými a postupně byly likvidovány.

³⁵⁸ *Věstník Sokolský*. List Československé obce sokolské. *Výsledek české práce v cizině i dvacetiletá oslava zavedení sokolské tělocvičné soustavy v tifliských středních školách na Kavkaze*, 1909, roč. XIII, s. 359–361.

³⁵⁹ *Obščestvo Sokol. Legioněry. Ševardeni*. [2024-09-09]. Dostupné z: <https://sammlung.ru/?p=38089>

³⁶⁰ Kura (gruz. მტკვარი [Mt'k'vari]) je řeka protékající dnešním Tbilisi.

³⁶¹ Pozdrav gruzínského tělovýchovného spolku Ševardeni „Gušagob ers?“ („Jsi připraven?“) a odpověď „Marad!“ („Vždy!“) odpovídaly sokolskému rituálnímu pozdravu a vyjadřovaly ideál stálé tělesné i morální připravenosti.

³⁶² KAČULINA, Natalja Nikolajevna. *Sokol'skoje dviženije kak čast' vospitatel'noj sistemy Rossijskoj imperii v konce XIX – pervoj četverti XX vv.* Meždunarodnyj naučnyj žurnal *Simvol nauki*, 2016, č. 4, s. 116.

Byly obviňovány z nacionalismu a monarchismu, jejich členové čelili represím a majetek spolků byl konfiskován. Jednotlivé prvky sokolské gymnastiky byly začleněny do systému tzv. Vsjevobuče (Všeobecná vojenská výchova), čímž hnutí ztratilo svou autonomii.³⁶³ Tento stav trval až do roku 1923, kdy byl Sokol jakožto kontrarevoluční a nacionalistická organizace definitivně zakázán.³⁶⁴

Naopak v Gruzii, která po roce 1918 vystoupila ze svazku s Ruskem a vyhlásila nezávislou Gruzínskou demokratickou republiku (1918-1921), získala sokolská tradice nový, lokálně zaměřený rozměr. Právě zde vznikl gruzínský národní tělocvičný spolek *Ševardeni* – organizace inspirovaná českým Sokolem, avšak přetvořená v duchu gruzínského kulturního a jazykového prostředí.

Samotný název *Ševardeni* (v gruzínštině შევარდენი) znamená doslova „sokol“ a nebyl jako název gruzínské obdoby českého Sokola zvolen náhodně. V tradiční gruzínské kultuře má tento pojem hluboký symbolický význam reflektující hluboké kulturní kořeny, estetické hodnoty a ideové přesahy do oblasti národní identity a modernizace. Pojem je v tradiční gruzínské kultuře spojován s odvahou, ctí, svobodou, bojovností, volností a suverenitou. Ve folklóru, poezii a národních příbězích bývá sokol obrazem hrdiny – rychlého, čestného a svobodného. Tento symbol se proto výborně hodil pro vyjádření ideálů moderního gruzínského nacionalismu, který se snažil propojit tradiční hodnoty s moderním občanstvím. V gruzínské literatuře a orální tradici se *ševardeni* používá jako příměr pro mužskou ctnost, pohotovost a odvalu. Tento archetyp je v gruzínské kultuře pevně zakořeněn, a jeho použití pro tělovýchovný spolek mu dodalo autenticitu a lokální význam. Za první Gruzínské demokratické republiky (1918-1921) se výraz „ševardeni“ stal nástrojem ideologické emancipace. Namísto přejímání cizího pojmu Sokol bylo použito domácí označení s hlubokým národním významem.

³⁶³ SIROTKINA, Irina. *Nacional'nyje modeli fizičeskogo vospitanija i sokol'skaja gimnastika v Rossii*. Sociologičeskoje obozrenije, 2017, sv. 16, č. 2, s. 334.

³⁶⁴ SIROTKINA, Irina. *The Sokol Movement in Russia: History and Contemporary Revival*. [2024-09-11]. Dostupné z: [https://www.academia.edu/23996998/The Sokol Movement in Russia History and Contemporary Revival?auto=download](https://www.academia.edu/23996998/The_Sokol_Movement_in_Russia_History_and_Contemporary_Revival?auto=download).

Tak došlo k přirozené lokalizaci myšlenky tělovýchovy jako prostředku budování nového, svobodného občana demokratického státu. Použití termínu *ševardeni* ukazuje, že gruzínské prostředí sokolskou ideu nejen převzalo, ale aktivně ji přetvořilo do vlastního kulturního rámce. Tento jazykový a symbolický krok reflektuje schopnost gruzínského nacionalismu počátku 20. století využívat zahraniční vzory a zároveň je zakořenit v národní tradici. K obdobnému transferu dojde v Gruzii také při vytváření gruzínské ústavy, na jejímž vzniku se významně podílel vliv československé ústavy. Tomuto tématu je věnována samostatná kapitola této práce. Závěrem je možné konstatovat, že *Ševardeni* nebyl pouhým překladem českého *Sokola*, ale vědomě zvoleným symbolem s významnou kulturní, estetickou a politickou funkcí v procesu utváření moderní gruzínské identity.

Zakladatelem *Ševardeni* byl Giorgi Ignat'jev, hlavní instruktor tělesné výchovy ministerstva Národní Osvěty Gruzínské demokratické republiky. Do roku 1922 vzniklo jen v samotném Tiflisu sedm jednot, další působily v Batumu a Kutaisu, Poti, Signachi, Senaki, Gori, Zugdidi, Telavi a dalších městech. Celkově sdružoval spolek na 5000 členů, z nichž přibližně 3000 aktivně cvičilo. Podle dostupných údajů tvořili 88 % členstva Gruzínci, 4% Rusové, 6% Arméni a 2 % příslušníci jiných národností.³⁶⁵

O založení *Ševardeni* se dočteme i v gruzínském časopise *Sokol*, kde byl opublikován příspěvek Antonína Lukeše. Uvádí, že v roce 1918 založili Lukešovi žáci pod vedením jeho milovaného syna – bratra Gurgela Egnatašviliho gruzínský gymnastický spolek *Ševardeni*, který měl od počátku charakter lidové organizace. Antonín Lukeš byl zvolen jeho čestným členem.³⁶⁶ Gruzii, kterou považoval za svou druhou vlast, opustil Antonín Lukeš po 23 letech obětavé práce s podlomeným zdravím.

Ševardeni navazoval na český sokolský model, avšak adaptoval ho podle místních potřeb. Po svém založení se *Ševardeni*, jehož členy byli slavní gruzínští sportovci jako Giorgi Nikoladze – autor gruzínské sportovní terminologie, Irakli Lordkipanidze, Giorgi Egnatašvili či Tamar Nikoladze, často účastnili veřejných akcí, včetně oslav Dne nezávislosti 26. května,

³⁶⁵ *Věstník Sokolský*. List Československé obce sokolské, 1923, roč. XXV, s. 120.

³⁶⁶ *Ševardeni* (gruzínský časopis Sokol/gruz. შევარდენი), 1922, s. 27. Gruzínská národní parlamentní knihovna.

kteřé se staly významnou manifestací státní identity. Podle informací gruzínské Národní parlamentní knihovny se oslav dne 26. května 1919 zúčastnilo 281 sportovců. Veřejnost si na vystoupení natolik zvykla, že v již dobyté, sovětizované Gruzii v roce 1921 se bolševici neodvážili neslat 26. květen, avšak pokoušeli se tento den přizpůsobit svým cílům. *Ševardeni* i přesto tehdy vystoupili.³⁶⁷

Důležitým aspektem společenského a kulturního života v období Gruzínské demokratické republiky byla také otázka rovnosti pohlaví. Téma genderové rovnosti patřilo k výrazným prvkům modernizačního diskurzu mladé republiky a bylo dobře patrné nejen v politické rovině, ale i v oblasti tělovýchovy a veřejné kultury.³⁶⁸ V aktivitách organizace *Ševardeni* se ženy a muži zpravidla připravovali odděleně, avšak při veřejných vystoupeních se prezentovali společně, což v symbolické rovině podporovalo moderní pojetí občanství a rovnosti.³⁶⁹

Tento model „kolektivní veřejné reprezentace“ se neomezoval pouze na tělovýchovné akce: kulturní politika republiky se opírala o spolupráci se zavedenými hudebními a divadelními spolky a podporovala veřejný kulturní život jako součást demokratizačního projektu.³⁷⁰ Zároveň tento přístup odpovídal celoevropským tendencím v oblasti ženské tělovýchovy a veřejných hromadných produkcí, které byly mimo jiné výrazně přítomny v prostředí českého Sokola: ženy zde získávaly veřejné role a organizace pracovala s tělovýchovnými slavnostmi jako s nástrojem moderního občanství a kolektivní reprezentace.³⁷¹ *Ševardeni* se ostatně programově inspirovalo sokolským modelem a v gruzínském prostředí jej adaptovalo na potřeby budování moderní národní společnosti.

³⁶⁷ NETGAZETI. [online] [2024-09-16]. Dostupné z:

<https://netgazeti.ge/news/455546/>.

³⁶⁸ SHATBERASHVILI, Vazha. Cultural Policy of the Democratic Republic of Georgia (1918–1921). *Colloquia Humanistica*, 2023, roč. 12, čl. 3012, s. 2. [2026-01-17]. Dostupné z: <https://doi.org/10.11649/ch.3012>.

³⁶⁹ KUCHUKHIDZE, Gocha. At the Origins of Society *Shevardeni*. *HAE*, 2025. [2026-01-16]. Dostupné z: www.sciencegeorgia.ge.

³⁷⁰ SHATBERASHVILI, Vazha. Cultural Policy of the Democratic Republic of Georgia (1918–1921). *Colloquia Humanistica*, 2023, roč. 12, čl. 3012, s. 2. [2026-01-17]. Dostupné z: <https://doi.org/10.11649/ch.3012>.

³⁷¹ NOLTE, Claire E. *The Sokol in the Czech Lands to 1914: Training for the Nation*. New York, Palgrave, 2002. [2026-01-17] Dostupné z: https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=9516&utm_source=chatgpt.com.

Organizačně i technicky byl *Ševardeni* dobře vybaven. Disponoval tělocvičnou, která byla upravena podle nejlepší sokolské tělocvičny v Praze. Do Tiflisu bylo také dovezeno náčiní od nejlepší české firmy sportovního náčiní.

Významnou součástí hnutí *Ševardeni* byla rovněž hudba a estetická reprezentace, které v sokolské tradici obecně hrály klíčovou roli. V Tiflisu vznikl i vlastní pochod *Ševardeni*, jehož autorem byl pozdější slavný dirigent a gymnasta Jevgenij Mikeladze. Prameny, zabývající se historií sokolského hnutí se shodují, že hudba, choreografie a rituální formy sokolských slavností se staly nedílnou součástí procesu budování moderní národní identity. V prostředí první Československé republiky, stejně jako v gruzínském Tiflisu plnily tedy tyto prvky významné kolektivní, kulturní a reprezentativní funkce. Československo se tím v Gruzii prezentovalo jako civilizovaná a kulturně vyspělá demokracie. Hudební a estetické prvky umožňovaly přenos národní ideje do jiných kulturních kontextů a v gruzínském případě představovaly silný nástroj budování kulturního nacionalismu. Sokolská myšlenka, původně utvářená jako nástroj českého kulturního nacionalismu, se v ruském a gruzínském prostředí transformovala v inspiraci pro vytváření vlastních národních ideologií, založených na ideálech fyzické i morální disciplíny, občanského étosu a kolektivní identity.³⁷² Tento proces však neprobíhal na rovině spontánního lidového projevu, nýbrž v rámci vědomě konstruovaných a inscenovaných forem kulturní reprezentace.

V tomto smyslu je namístě interpretovat sokolské slavnosti, tělovýchovná vystoupení, pěvecké sbory a taneční skupiny jako projevy folklorismu – tedy záměrné práce s „lidovou“ tradicí, která je vyňata z původního sociálního kontextu, estetizována, disciplinována a prezentována před publikem jako znak národní svébytnosti.³⁷³ Tyto formy nebyly výrazem autentické spontaneity, ale výsledkem systematického nácviku, pedagogického vedení a

³⁷² NOLTE, Claire E. *The Sokol in the Czech Lands to 1914: Training for the Nation*. New York, Palgrave, 2002. [2026-01-17] Dostupné z: https://www.h-net.org/reviews/showpdf.php?id=9516&utm_source=chatgpt.com.

³⁷³ BAUSINGER, Hermann. *Folk Culture in a World of Technology*. Bloomington, Indiana University Press, 1990, kap. 1–2 a 4.

ideového rámování, jehož cílem bylo vytvořit čitelný, reprezentativní obraz národa pro domácí i zahraniční publikum.³⁷⁴

Folklorismus zde fungoval jako nástroj politické reprezentace, prostřednictvím něhož se tělo, pohyb, zpěv a kolektivní kázeň stávaly vizuálním a performativním vyjádřením moderní národní identity. Tento mechanismus, dobře známý ze středoevropského sokolského prostředí, nacházel v ruském a gruzínském kontextu nové významy a byl adaptován na specifické historické a kulturní podmínky regionu.

V carském Rusku byla sokolská soustava vnímána nejen jako progresivní tělovýchovný systém, ale též jako alternativní kulturní model výchovy nového, moderního občana – ideál, který byl ve stále více militarizovaném a autokratickém státě chápán jako potenciálně subverzivní. V gruzínském kontextu sehrála sokolská ideologie zásadní roli při konstituování moderní národní identity – byla přetavena do podoby spolku *Ševardeni*, který spojil tělovýchovu s ideály demokratického vlastenectví, rovnosti pohlaví a občanské angažovanosti. Sokolská myšlenka tak v obou případech přesáhla svou původní funkci spolkové tělovýchovy a stala se formativním nástrojem nacionalismu – v Rusku částečně potlačovaným, v Gruzii v období demokratické republiky přímo kultivovaným jako základ moderního občanství.

Po sovětizaci Gruzie v roce 1921 se situace pro *Ševardeni* rázem zhoršila. *Ševardeni* byl podřízen výše uvedenému Vsjevobuči. Veřejná vystoupení směla být pořádána pouze při oficiálních bolševických slavnostech a proti ruskému *Sokolu* i *Ševardeni* byl vytvořen bolševický *Spartak*. Komunistický spolek mládeže se postaral o stržení všech nápisů na budově *Sokola*. Bolševické listy útočily na *Ševardeni* jako na spolek buržoazní a úzce nacionální. Dne 26. listopadu 1922 byly spolky rozpuštěny s tím, že jejich činnost neodpovídá duchu a požadavkům sovětské vlády. Veškerý majetek, budovy, hřiště, nářadí apod. byl převeden na organizaci *Spartak*.

*„Tak skončila 25letá činnost tifliského Sokola a působení českých Sokolů a 5letá práce gruzínských Ševardeni.“*³⁷⁵ Navzdory násilnému zániku však čeští Sokolové zanechali v Gruzii

³⁷⁴ BENDIX, Regina. *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison, University of Wisconsin Press, 1997.

³⁷⁵ *Věstník Sokolský*. List Československé obce sokolské. 1923, roč. XXV, s. 120.

trvalou stopu. Jejich pedagogická a kulturní činnost představovala významný přínos k formování moderní tělovýchovy, občanské morálky a národního sebevědomí. Svou neúnavnou prací a obětavostí se čeští Sokolové nesmazatelně vepsali do historie československo-gruzínských kulturních vztahů a jsou jasným důkazem toho, jak hlubokou stopu „československá duševní armáda na Rusi“³⁷⁶ na území pozdější Gruzie zanechala.

V odpovědi na výzkumnou podotázku formulovanou v úvodu této kapitoly - „*Jaký byl význam sokolského hnutí a jeho aktérů pro formování československo-gruzínských vztahů a pro utváření moderní národní identity v Gruzii na přelomu 19. a 20. století?*“ - je možné konstatovat, že sokolské hnutí na Kavkaze představovalo unikátní kulturní, pedagogický a ideový export českého prostředí do mnohonárodního prostoru carského a později demokratického Zakavkazska.

Sokolové zde vytvořili jádro komunity, která sehrála významnou roli v procesu formování občanské společnosti, fyzické výchovy a kulturní emancipace. Prostřednictvím působení českých pedagogů vznikla institucionální základna, která položila základy pozdějšímu masovému rozšíření sokolské ideologie. Působení českých Sokolů mělo nejen pedagogický, ale i kulturně-misionářský a diplomatický charakter. Jejich vystoupení, veřejná cvičení a estetická reprezentace byly vnímány jako znak evropské modernosti a disciplinovanosti.

Založení gruzínské obdoby *Sokola* – *Ševardeni* – ukazuje na úspěšný transfer idejí z českého do gruzínského prostředí. Tento přenos nebyl jen mechanický, ale lokálně přizpůsobený, což svědčí o vnitřní atraktivitě sokolského modelu a jeho schopnosti transformace.

Je zjevné, že sokolské hnutí vytvořilo skrytou infrastrukturu vzájemného porozumění, která předcházela i doprovázela pozdější diplomatické vztahy mezi Československem a Gruzii v letech 1918-1921. Násilné zrušení *Ševardeni* v roce 1922 ukazuje na konflikt mezi demokraticko-vlasteneckým charakterem sokolství a ideologickým pojetím bolševického státu.

³⁷⁶ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1925-1926.

Přesto práce českých Sokolů zanechala v Gruzii trvalý kulturní otisk, včetně dodnes živé paměti na jejich pedagogický a morální vliv. Sokolské hnutí na Kavkaze se tak stalo mezikulturním mostem mezi Československem a Gruzii. Jeho kavkazské dějiny odrážejí nejen příběh jednoho spolku, ale příběh kulturního nacionalismu, který byl schopen překračovat hranice států a jazyků.

Závěrem lze konstatovat, že sokolská tradice na Kavkaze nepředstavuje pouze uzavřenou kapitolu dějin, ale živé dědictví, které v současné Gruzii znovu ožívá. V posledních letech se objevují iniciativy usilující o obnovení sokolské myšlenky a o navázání systematictější spolupráce s Českou obcí sokolskou. Autorka této práce se do nich aktivně zapojuje prostřednictvím odborné, organizační i kontaktní podpory. Současně se ukazuje, jak hluboké kořeny má toto dědictví v osobnosti Jaroslava Svatoše. Jeho soukromý archiv, dochovaný v rodině, obsahuje desítky unikátních fotografií prvních Sokolů v Gruzii a jejich veřejných cvičení v Tiflisu, které plasticky dokládají rozsah a viditelnost českého působení. Tyto vizuální prameny zvětčující práci „československé duševní armády“ na Kavkaze současně připomínají, že sokolská idea – vzešlá z českého prostředí a kreativně přetvořená gruzínskými aktéry – zůstává i v dnešní Gruzii potenciálním mostem pro další rozvoj kulturních a společenských vazeb.

2.8. Československá Ústava jako inspirační zdroj Ústavy Gruzie

Sokolské hnutí sehrálo v Gruzii roli mostu mezi československou kulturní identitou a domácí politickou modernizací. V prostředí, které hledalo svůj demokratický profil, se Sokol stal živým příkladem fungování občanské společnosti, založené na rovnosti, samosprávě a etických principech. Tato kulturně-společenská zkušenost utvářela důvěru gruzínských elit vůči československému modelu demokracie a výrazně posílila Svatošův vliv při jednáních s představiteli Ústavodárného shromáždění. Právě proto mohl v roce 1920-1921 sehrát klíčovou roli při zprostředkování československé ústavy, jež se stala jedním z inspiračních zdrojů gruzínské ústavní listiny.

“Už v době svého přijetí prosazovala gruzínská ústava z roku 1921 hodnoty svobody, demokracie a právního státu, na nichž je dnes založena moderní Evropa.”³⁷⁷

Ústava Gruzínské demokratické republiky, přijatá dne 21. února 1921, představuje mimořádně významný dokument nejen v kontextu gruzínských dějin, ale i v širším rámci evropského konstitucionalismu meziválečné doby. Přestože krátce po jejím přijetí byla Gruzie obsazena sovětskými vojsky a ústava pozbyla účinnosti, její text představuje ambiciózní pokus o vytvoření demokratického, právního a sekulárního státu západního typu.

Ústava z roku 1921 se stala jedním ze základních pilířů moderní gruzínské státnosti. Po sovětizaci země bylo její přijetí dlouho potlačováno, po roce 1991 se však nově nezávislá Gruzie k tomuto dokumentu opakovaně vrací jako k symbolickému a právnímu východisku. Přesto odborná literatura jen okrajově reflektovala otázku inspiračních zdrojů, zejména možný vliv Československa a jeho ústavy z roku 1920.

Tato kapitola se proto zaměřuje na československý inspirační rámec při tvorbě gruzínské ústavy – jak v rovině ideové, tak kulturně-diplomatické. Zvláštní pozornost je věnována roli Jaroslava Svatoše, jenž zprostředkoval text československé ústavy gruzínské straně, přeložil jej

³⁷⁷ „At that time it (the 1921 Georgian constitution) already advocated such values as liberty, democracy and rule of law, which the modern Europe is based on currently.“ GENSCHER, Hans-Dietrich, cit. in: *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia. Looking Back after 90 Years*. Batumi, Constitutional Court of Georgia, 2012, s. 6.

do ruštiny a stal se tak přímým aktérem právního transferu mezi oběma státy. Zároveň se tato kapitola snaží zaplnit “bílé místo” v dějinách československo-gruzínských vztahů, v nichž Svatoš vystupuje nejen jako pedagog a konzul, ale i jako prostředník moderní evropské ústavnosti.

2.8.1. Historicko-politický kontext vzniku Ústavy Gruzie (1917-1921)

Vznik Ústavy Gruzínské demokratické republiky se odehrával v kontextu rozsáhlých geopolitických proměn po první světové válce. Rozpad Rakousko-Uherska, Osmanské říše a carského Ruska otevřel prostor pro vznik nových národních států, mezi nimiž se nacházela i Gruzie. Po více než sto letech ruské anexe usilovalo gruzínské emancipační hnutí o obnovu státní suverenity a začlenění do evropského demokratického prostoru. Vznik Gruzínské demokratické republiky v roce 1918 tak představoval nejen důsledek rozpadu impérií, ale i vyvrcholení dlouhodobých emancipačních a národně-politických snah elit jižního Kavkazu. Jak konstatuje historik Ronald Grigor Suny, gruzínský nacionalismus se v této době nacházel „na pomezí mezi modernizací a tradicionalismem“ a byl nesen především kulturně-vzdělanou vrstvou s evropskou orientací.³⁷⁸

Vedoucí politickou silou tehdejší Gruzie byli sociální demokraté (menševici), kteří zpočátku usilovali spíše o autonomii v rámci Ruska než o úplnou nezávislost. Prozatímní vláda vzešlá z únorové revoluce 1917 v Rusku neměla v úmyslu vzdát se území států, které byly součástí ruského impéria, jako byla Gruzie, Arménie či Ázerbájdžán. Z tohoto důvodu byl institut dosavadního místokrálovství nahrazen v březnu 1917 Zvláštním zakavkazským výborem (OZAKOM - Особый Закавказский Комитет)³⁷⁹, jehož úkolem bylo udržovat pořádek v regionu. Po bolševickém převratu v říjnu 1917 většina politických představitelů

³⁷⁸ SUNY, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington: Indiana University Press, 1994, s. 155-158.

³⁷⁹ KOPEČEK, V. – JELEN. L.: *Jižní Kavkaz – od tradice k modernitě pod vlivem ruského kolonialismu*. In *Prekolonialismus, kolonialismus a postkolonialismus. Impéria a ti ostatní ve východní a jihovýchodní Evropě*. FF UK, 2015, s. 151.

zakavkazských národů novou bolševickou vládou neuznala a v listopadu 1917 vytvořila Zakavkazský komisariát a posléze Zakavkazský sejm, který v dubnu 1918 vyhlásil nezávislou Zakavkazskou demokratickou federativní republiku.

Zakavkazská federace však existovala pouhý měsíc. Vnitřní spory mezi politickými představiteli jednotlivých národů, tlak sousedních států i měnící se vojensko-politická situace vedly dne 26. května 1918 k jejímu rozpadu. Gruzínští sociální demokraté si zvolili samostatnou cestu a téhož dne prostřednictvím Národní Rady vyhlásili nezávislou Gruzínskou republiku. Současně také stvrdili složení vlády v čele Noem Ramišvilim. Ten však byl již během následujícího měsíce nahrazen nejpopulárnějším politikem Noem Žordaniou.³⁸⁰ Národní rada, později přeměněná v parlament, měla fungovat do voleb Ústavodárného shromáždění na počátku roku 1919.

Výsledkem těchto voleb byla drtivá legitimizace sociálních demokratů, kteří získali 109 mandátů v 130členném shromáždění. Zbytek připadl národním demokratům (8), sociálním federalistům (8) a eserům/sociálně revoluční strana (5). Volby proběhly na základě rovného volebního práva. Během krátké existence republiky bylo přijato více než sto zákonů upravujících různé sféry veřejného života a menševická vláda soustředila v rukou jak zákonodárnou, tak výkonnou moc. Gruzínská vláda let 1918-1920 byla tehdy první a jedinou sociálně-demokratickou vládou v Evropě. Camille Huysmans, pozdější belgický předseda vlády, který navštívil Gruzii v roce 1920 jako člen delegace Druhé internacionály, uvedl: *“Jste naší nadějí. Toto je jediná země, ve které vládnou socialisté.”*³⁸¹ Huysmansova formulace zapadá do dobového rámce Druhé internacionály, v němž se Gruzínská demokratická republika jevila jako výjimečný pokus o parlamentní, pluralitní a právně ukotvený demokratický socialismus v postsovětském prostoru, tedy jako alternativa jak k bolševickému modelu, tak k restauraci předválečných politických režimů v Evropě.³⁸²

³⁸⁰ MUCHANOV, V. M. *Socializm vinogradarěj ili istorija Pervoj Gruzinskoj respubliky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 91.

³⁸¹ HUYSMANS, Camille, cit. in: *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia. Looking Back after 90 Years*. Batumi, Constitutional Court of Georgia, 2012, s. 10.

³⁸² SUNY, Ronald Grigor: *The Making of Modern Georgia, 1918–2012*. London: Routledge, 2013, s. 30–35.

Cílem gruzínské vlády totiž bylo vytvoření vzorového demokratického státu na jižním Kavkaze a to navzdory všem obtížím, kterým Gruzínská demokratická republika čelila. Jeden z vůdců evropských sociálních demokratů, Karl Kautsky, který se taktéž účastnil cesty do Gruzie v roce 1920, uvedl, že gruzínští sociální demokraté si na rozdíl od bolševiků místo diktatury a tyranie zvolili demokratický způsob vlády.³⁸³

Menševická vláda reprezentovala specifickou podobu sociálně-demokratické politiky, která se snažila skloubit centralizovaný stát s autonomními právy národností a samosprávy. Podle Sunyho bylo hlavním rysem gruzínského menševismu jeho „praktické demokratické uvažování a schopnost adaptace evropských institucí v lokálním prostředí“.³⁸⁴

Práce na ústavě byla hned od počátku vnímána jako hlavní úkol nového státu. Při Národní radě (Parlamentu) byla proto brzy zřízena patnáctičlenná Ústavodárná komise, složená ze zástupců čtyř hlavních politických stran – sociálních federalistů, národních demokratů, eserů a samozřejmě sociálních demokratů, kteří tvořili její většinu. Ideovým východiskem se stala Deklarace nezávislosti Gruzie z 26. května 1918, která sice sama nebyla do pozdější ústavy inkorporována, avšak zůstala jejím ideovým a hodnotovým základem.³⁸⁵

Gruzie vstoupila do mezinárodního prostředí jako nově vzniklý stát, jehož představitelé se museli rychle vyrovnat s úkoly státní správy, diplomacie a legislativního rámce. Již během prvního půl roku své existence se v Gruzínské demokratické republice ustálil poměrně jasný a srozumitelný systém, pro Evropu pod atraktivním názvem „demokratická republika“, kde byla zřetelně oddělena moc zákonodárná od výkonné.³⁸⁶

³⁸³ KAUTSKY, Karl: *Georgia: A Social-Democratic Peasant Republic – Impressions and Observations*. London: International Bookshops Limited, 1921, kap. 9, s. 72.

³⁸⁴ SUNY, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington: Indiana University Press, 1994, s. 194-200.

³⁸⁵ MATSABERIDZE, M.: *Elaboration and Adoption of the 1921 Georgian Constitution*. Tbilisi: Akhali Azri, 2008, s. 168–172.

³⁸⁶ MUCHANOV, V. M. *Socializm vinogradarěj ili istorija Pervoj Gruzinskoj respubliky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 90.

Mezinárodní situace Gruzie však byla mimořádně komplikovaná: střídající se přítomnost německých a britských vojsk, tlak sousedních států i nejasné mezinárodní uznání činily z nově vzniklé republiky stát v permanentní diplomatické obraně. V takto nastaveném kontextu získávalo zásadní význam hledání evropských vzorů demokratické legitimacy. Vedle tradičních mocností se v této souvislosti stále častěji objevovalo i Československo, vnímané jako malý, ale úspěšný demokratický stát vzniklý na troskách velkého impéria.

Pro pochopení vlivu Československa na vznik gruzínské ústavy je nezbytné zasadit oba státy do společného sociálně-demokratického evropského diskurzu přelomu 19. a 20. století. Tento diskurz nepředstavoval pouze ideologii určité strany, ale i širší hodnotový rámec spojující demokratické a sociální ideje moderní Evropy. V letech 1890-1930 se evropská sociální demokracie profilovala jako politický směr, který spojoval důraz na demokratickou formu vlády s požadavky sociální spravedlnosti a modernizace společnosti. Typickými rysy byly důraz na parlamentarismus, všeobecné a rovné volební právo, ochrana menšinových práv, svobody tisku a sdružování, prosazování sociální legislativy a v neposlední řadě sekularizace státu a pojetí národa jako občanského, nikoliv etnického společenství. Jak uvádí kolektiv autorů *The Cambridge History of Socialism*, německá sociální demokracie, považovaná za kolébkou tohoto hnutí, vznikla „v rámci procesu národního sjednocení a v napětí mezi liberály všech odstínů a radikálními socialisty“. Tento politický a intelektuální rámec umožnil formulovat myšlenku, že demokratický stát může být prostředkem k dosažení sociální rovnosti, nikoli jejím protikladem.³⁸⁷

Na přelomu století se tato myšlenka rozšířila napříč Evropou. Většina sociálně-demokratických stran se distancovala od ideje násilné revoluce a přijala program radikálního reformismu, který měl zajistit politickou účast všech vrstev obyvatelstva. Jak konstatuje studie *Social Democracy in Europe*, „sociální demokracie na konci devatenáctého století a na počátku dvacátého přijala podobu prosazování radikálního reformismu spíše než čisté revoluce“.³⁸⁸

³⁸⁷ *The Cambridge History of Socialism*. Cambridge, Cambridge University Press, 2023, kap. „Social Democratic Routes in Europe“, s. 54–56.

³⁸⁸ *Social Democracy in Europe*. OAPEN Library, s. 12–13. [2025-10-19] Dostupné z: <https://library.oapen.org>.

Tento ideový proud zásadně přispěl k demokratizaci Evropy. V době, kdy většina států stále zachovávala autoritářské či monarchické režimy, „byly právě sociálně-demokratické strany nejmocnějšími zastánci demokratizace... bez jejich vlivu by nebylo možné porozumět vývoji evropské demokracie v období od konce 19. století do poloviny 20. století“.³⁸⁹ Sociálně-demokratický diskurz se tak stal klíčovým prostředníkem mezi liberálními a socialistickými idejemi, který umožnil vznik pluralitní, sociálně citlivé demokracie.

Tento hodnotový rámec se promítl i do ústavních koncepcí nových států vzniklých po první světové válce. V Československu se projevil v Masarykově koncepci „humanitní demokracie“ a v Ústavě z roku 1920, zatímco v Gruzii se odrazil v menševickém projektu demokratického a sociálně spravedlivého státu.

Gruzínská demokratická republika, vedená menševiky, se k tomuto ideovému prostoru přihlásila vědomě. Její představitelé – Noe Žordania, Irakli Cereteli, Pavle Sakvarelidze a další – byli v kontaktu s evropskými levicovými intelektuály a sdíleli podobné chápání demokracie jako nástroje společenské rovnosti. Československo, které vzešlo z obdobných podmínek rozpadu impéria a kombinovalo demokratické a sociální ideály, tak Gruzíncům nabízelo model malého, avšak úspěšného evropského státu.

Pro interpretaci československo-gruzínského vztahu při vzniku gruzínské ústavy je užitečné použít teoretický rámec právního symbolismu, jak jej rozvinul Jiří Příbáň. Příbáň zdůrazňuje, že „*právní transplantace nejsou jen technickým aktem, ale i symbolickým projevem kulturní identifikace*“.³⁹⁰ Převzetí československého modelu tak v případě Gruzie představovalo vědomé přihlášení se k evropskému demokratickému kánonu. Z hlediska dějin diplomacie lze tento akt chápat jako kulturně-politické gesto, kdy se malý kavkazský stát prostřednictvím ústavy symbolicky zařadil mezi evropské demokracie. Ústava se tak stala nejen právním, ale i reprezentačním dokumentem, který měl potvrdit civilizační příslušnost Gruzie k Evropě.

³⁸⁹ “The Development and Decay of Democracy.” Vox, 18 June 2019. [2025-10-19] Dostupné z: <https://www.vox.com/polyarchy/2019/6/18/18679260/social-democracy-development-decay>.

³⁹⁰ PŘIBÁŇ, Jiří. *Právní symbolismus. O právu, času a evropské identitě*. Praha, Karolinum, 2007, s. 63.

Zároveň však Příbář varuje před zjednodušeným vnímáním právního přenosu: „žádný právní model nelze transplantovat bez přetváření v místní symbolicko-kulturní strukturu“.³⁹¹ Gruzínský případ to dokládá: inspirace československým právním systémem byla jasná, ale adaptace musela zohlednit odlišný jazykový, náboženský a geopolitický kontext Zakavkazska na počátku 20. století. Tento přístup umožňuje chápat československý vliv nikoli jako kopírování, nýbrž jako kulturní přenos, v němž právo funguje jako nástroj identity a mezinárodní komunikace.

Podle Příbářů funguje ústava jakožto psaný dokument současně jako politický manifest, právní rámec a kulturní symbol kolektivní sebeidentifikace.³⁹² Gruzínská ústava tak mohla plnit nejen svou právní funkci, ale i roli kulturního vyjádření, jako manifestace směřování Gruzie ke svobodě, rovnosti a pluralitě.

Z výše uvedeného vyplývá, že právního symbolismu lze využít jako efektivního metodologického rámce k porozumění nejen technické stránce ústavního přenosu, ale i širším kulturním, identitárním a politickým významům, které byly s tímto procesem spojeny.

2.8.2. Československá Ústava jako inspirace pro Ústavu gruzínskou

Cílem následující části není vyčerpávající analýza textu Ústavy Gruzínské demokratické republiky ani detailní komparace obou ústavních listin, nýbrž zachycení těch oblastí, v nichž československá ústava z roku 1920 sehrála inspirační roli. Zvláštní pozornost je věnována otázkám pravomocí hlavy státu, uspořádání moci zákonodárné a výkonné, postavení národnostních menšin či ústavního soudnictví.

Do gruzínského prostředí se texty evropských ústav šířily velmi rychle. Již během let 1919-1920 byly do gruzínštiny přeloženy téměř všechny existující ústavy a zveřejněny v tisku.³⁹³ Jednotlivým ústavám bylo věnováno několik čísel oficiálního tisku gruzínských

³⁹¹ PŘIBÁŘ, Jiří. *Právní symbolismus. O právu, času a evropské identitě*. Praha, Karolinum, 2007, s. 95.

³⁹² *Ibidem*, s. 35.

³⁹³ *Ibidem*, s. 187.

menševiků, kterým bylo periodikum *Ertoba* (Jednota). Podrobnému srovnání byla podrobena ústava Spojených států amerických (1787), Belgie (1831), Švýcarska (1874), Francie (1875), ale také novodobé ústavy Německa (1919) i nová ústava československá (1920).³⁹⁴ Významnou roli v případě československého modelu sehrál Jaroslav Svatoš, předseda Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu. Ten poskytl gruzínské straně oficiální text československé ústavy, zajistil jeho překlad do ruštiny a stal se tak přímým prostředníkem právního transferu. Československá ústava jako možná inspirace byla poté projednávána zástupci Ústavodárného shromáždění, o čemž svědčí protokoly z jeho zasedání.³⁹⁵

V prostředí kulturně orientovaném na Evropu působilo Československo jakožto „malý modelový stát“ přirozený referenční rámec. Francie a geopoliticky vzdálená Británie nemohly hrát tak aktivní roli³⁹⁶ – zatímco československý model byl vnímán jako progresivní, ale dostupný. Tento dojem byl umocněn skutečností, že Gruzie – podobně jako Československo – byla mnohonárodnostním a multikulturním státem, v němž vedle gruzínské většiny žily početné menšiny: Arméni (zejména v Tbilisi a v oblasti Džavacheti), Ázerbájdžánci, Rusové, Židé, Němci, jakož i regionální skupiny s výraznou kulturní identitou, například Megrelové, Svanové a Adžarci.³⁹⁷

Navzdory široké nabídce ústavních modelů v Evropě i v zámoří se gruzínská ústava z roku 1921 neinspirovala přímo ani francouzskou, britskou či americkou ústavou. Důvody byly jak ideologické, tak praktické a kulturní. Francie nabízela tradici republikánství, avšak s výrazným centralismem a radikální sekularizací, která neodpovídala roli pravoslavné církve

³⁹⁴ MUCHANOV, V. M. *Socializm vinogradarěj ili istorija Pervoj Gruzinskoj respubliky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 98.

³⁹⁵ საქართველოს დამფუძნებელი კრება. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. სხდომის ოქნები. VII. *Sakartvelos damfudznebeli kreba*. Sakartvelos parlamentis erovnuli biblioteka. Sxdomis okmebi, VII. Tbilisi, Národní parlamentní knihovna Gruzie, 2019. (Ústavodárné shromáždění Gruzie. Národní knihovna parlamentu Gruzie. Zápisy ze zasedání, VII.).

³⁹⁶ SUNY, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington, Indiana University Press, 1994, s. 210

³⁹⁷ SHAVTVALADZE, Mikheil. *The State and Ethnic Minorities: The Case of Georgia*. Region, 2018, roč. 7, č. 1, s. 43–68. [2026-01-24] Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/26537991>.

v gruzínské identitě. Britský ústavní systém nebyl přenositelný především kvůli monarchickému charakteru a americká ústava byla příliš vzdálena evropskému sociálně-demokratickému kontextu. Zásadní roli sehrála rovněž otázka národnostních menšin. Federální uspořádání by v gruzínských podmínkách mohlo prohloubit regionální a etnické rozdíly a posílit separatistické tendence v citlivých oblastech.³⁹⁸ Naproti tomu československý ústavní model, založený na parlamentním systému, principu rovnosti občanů a explicitní ochraně menšinových práv, se jevil jako vhodný a prakticky aplikovatelný vzor pro stát s výraznou etnickou a kulturní pluralitou. Československo tak bylo vnímáno nikoli jako ideální abstraktní model, ale jako konkrétní a zkušenostně blízký příklad moderního státu, který dokázal skloubit národní emancipaci s ochranou menšin a demokratickým ústavním rámcem.

To dokládá i krátká zpráva v československém tisku. O československé ústavě, jakožto vzoru pro Gruzínskou demokratickou republiku, publikovalo periodikum *Tribuna* dne 8. července 1920 krátkou zprávu ze dne 30. června 1920 s titulkem „*Ústava Československá vzorem republiky gruzínské*“ informující o tom, že předseda Ústavodárného shromáždění gruzínské socialistické republiky Pavle Sakvarelidze si vyžádal od zástupce Československé národní jednoty v Tiflisu text ústavní listiny Československé republiky, překládá ji do gruzínštiny a poslouží jako materiál při vypracování Ústavy republiky gruzínské.³⁹⁹

Základní komparace ukazuje, že gruzínská ústava z roku 1921 sdílí s československou ústavou několik klíčových principů, jako jsou základní demokratické a institucionální pilíře, jejich praktická realizace se však lišila podle místních podmínek. Oba dokumenty chápaly suverenitu jako moc občanů a vymezovaly republiku jako demokratický stát, v němž je moc rozdělena mezi zákonodárnou, výkonnou a soudní složku.

V čl. 1 sdílely moderní republikánské pojetí suverenity lidu. V gruzínském prostředí šlo o vědomé přihlášení se k evropskému modelu demokratického státu, jehož zdrojem legitimacy je občan, nikoli monarcha či strana. Tento princip měl zároveň i symbolický význam – vyjadřoval odmítnutí ruské imperiální tradice.

³⁹⁸ KAZEMZADEH, Firuz. *The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921*. New York, 1951, s. 90–105.

³⁹⁹ *Tribuna*, 9. července 1920, č. 160, s. 4.

Československá ústava podrobně upravovala zákonodárnou, výkonnou a soudní moc v samostatných hlavách. Gruzínská ústava převzala tento princip a rozvinula jej v člancích 3-22. Obě ústavy tedy vycházely z koncepce zákonodárného primátu parlamentu, přičemž výkonná moc byla odvozena z jeho vůle. V obou republikách se odrážely obavy z autoritářství. V Československu z návratu monarchie, v Gruzii z bolševického modelu. Výsledkem bylo posílení parlamentní kontroly a oslabení výkonné moci.

V oblasti volebního práva byla československá ústava inspirací zejména v otázce volební rovnosti žen a mužů. Československá ústava a doprovodný volební zákon z roku 1920 přiznávaly volební právo i ženám. Gruzínská ústava tuto zásadu převzala téměř doslova v článku 5. Pro Gruzii to představovalo mimořádně progresivní krok – stala se jednou z prvních zemí Evropy, které zakotvily volební rovnost pohlaví. Inspirace československou praxí, kde ženy již zasedaly v Ústavodárném shromáždění, byla zřejmá.

Podobně blízká byla oběma státům otázka menšin. Obě země čelily podobnému problému, jak integrovat početné menšiny do nového státního rámce, aniž by došlo k oslabení jednoty státu. Československá ústava (čl. 128-134) a menšinový zákon z roku 1920 zaručovaly kulturní a jazyková práva. Podobné záruky na vzdělání a kulturní rozvoj poskytovaly články 109-112 gruzínské ústavy.

Významným rozdílem, který však rovněž zapadá do humanistického rámce společného evropského diskurzu, bylo gruzínské zrušení trestu smrti. Čl. 95 její ústavy výslovně aboloval tento trest, čímž Gruzie předstihla většinu evropských států, včetně Československa.

Tato základní komparace dokládá, že gruzínská ústava nebyla pouhou formální imitací, ale vědomým přijetím evropské demokratické kultury, v níž československá zkušenost hrála zprostředkující roli.

Zásadním pramenem pro poznání československého ústavního vlivu jsou záznamy z jednání gruzínské Ústavodárné shromáždění. Ty dokládají, že československý model nebyl mechanicky přebírán, nýbrž aktivně reflektován a diskutován. Vliv československé ústavy se projevil především při projednávání otázek spojených s výkonnou a soudní mocí, či v otázce národnostních menšin. Hlavní debatou byla otázka, zda má Gruzie přijmout prezidentský systém, či parlamentní po vzoru Československa. Ústavní komise v první řadě diskutovala otázku rozdělení pravomocí mezi parlamentem a prezidentem. Podle

Sakvarelidzeho by základním principem ústavy měl být demokratický princip. Přívržencem demokratické republiky byl i Noe Žordania. Jejím základem se podle něj měla stát zákonodárná moc volená vždy na 4-5 let. Zákonodárná moc reprezentovaná jednokomorovým parlamentem by měla právo měnit ústavu pomocí referenda. Žordania přitom podporoval všennárodní referendum tak, aby byla Ústava dostatečně chráněna před soukromými změnami a redakcemi.⁴⁰⁰

Alternativu parlamentní formě vlády představovala republika prezidentská. Tato otázka se v komisi aktivně diskutovala. Předmětem sporu gruzínských politických sil se stala především otázka hlavy státu. Silnou vládu v čele s prezidentem prosazoval především národní demokrat Giorgi Gvazava. Výkonná moc v čele s prezidentem měla být v rozhodování samostatná, což bylo podle něj pro existenci státu nezbytné.⁴⁰¹ Byl to právě Giorgi Gvazava, který v této souvislosti dává za příklad prezidenta T. G. Masaryka, který se v Československu stal symbolem autority malého demokratického národa. Giorgi Gvazava dodal, že tento muž by měl být volen na omezené období, měl by být hlídačem státu, mít zvláštní práva povolávat armádu aj.⁴⁰² Podle Gvazavy byla existence silné vlády v čele s prezidentem, jakožto představitelem výkonné moci, pro existenci státu nezbytná.⁴⁰³

Většina sociálních demokratů se však stavěla proti zavedení prezidentského systému. V tomto směru se jim také blížili eseri a sociální federalisté. Hlavní obava menševiků spočívala v tom, že by v rukách jednoho člověka byla soustředěna příliš velká moc, čímž by vzrostlo riziko diktatury. Na druhou stranu, i parlamentní forma vlády dávala vládní straně prakticky monopol na řízení republiky a možnost přijímat veškerá strategická rozhodnutí.⁴⁰⁴ Proti institutu

⁴⁰⁰ MUCHANOV, V. M. *Socializm vinogradarěj ili istorija Pervoj Gruzínskoj respubliky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 97–98.

⁴⁰¹ Ibidem, s. 98.

⁴⁰² საქართველოს დამფუძნებელი კრება. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. სხდომის ოქნები. VII. *Sakartvelos damfudznebeli kreba*. Sakartvelos parlamentis erovnuli biblioteka. *Sxdomis okmebi*, Tbilisi, Národní parlamentní knihovna Gruzie, 2019, svazek VII, s. 603.

⁴⁰³ MUCHANOV, V. M. *Socialismus vinařů aneb Historie první Gruzínské republiky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 98.

⁴⁰⁴ Ibidem.

prezidenta vystoupil i poslanec Konstantin Džaparidze, který přednesl dva protiargumenty. Prezident byl „duchem krále“ a mohl být hrozbou pro existenci národa. První názor ohledně „ducha krále“ považoval G. Gvazava za historicky správný. Pokud se však ve většině zemí prezidentský úřad ujal, bylo zřejmé, že nešlo o stín krále, nýbrž o nezbytnou funkci svobodného státního života.⁴⁰⁵ Samotný Žordania se nechal slyšet, že Gruzie nebude mít žádného prezidenta, ale člověka, který plní jeho povinnosti.⁴⁰⁶

Prezidentský systém nakonec přijat nebyl a to z několika důvodů. Jedním z nich byl nedávný rozpad ruské monarchie a s tím vůči ní spojený silný odpor a negativní zkušenost vedoucích politických stran. Dalším důvodem byl kolegiální způsob vládnutí zavedený mezi sociálními demokraty, vyznačující se celou řadou lídrů jako byl nejen Noe Žordania, ale i Noe Ramišvili, Irakli Cereteli, Akaki Čchenkeli či Karlo Čcheidze a další. Nebylo tedy nezbytné spoléhat na jednoho vůdce. V neposlední řadě se ukázalo, že navzdory vlivu, kterému se v rámci sociálních demokratů těšil právě Noe Žordania, nebyl příliš charismatickým vůdcem, který se navíc osobně stavěl proti zavedení prezidentského institutu. Tento fakt se nakonec zřejmě ukázal jako nejpádňější důvod, proč bylo od zavedení prezidentského systému upuštěno.⁴⁰⁷ Nejvyšším představitelem státu se stal předseda vlády volený parlamentem. Je zcela zřejmé, že ústava vytvářela vážné překážky možným pokusům o uchvácení moci ze strany předsedy vlády. Délka jeho mandátu byla omezena na pouhý rok s možností prodloužení o jeden rok. Gruzie tím následovala československý princip kontrolovaného výkonu moci v duchu parlamentní rovnováhy.

K otázce národnostních menšin se v rámci debaty o gruzínské ústavě vyjadřuje zejména Pavle Sakvarelidze. I v tomto případě posloužilo Československo jako největší příklad ústavního práva pro národnostní menšiny. Uvádí, že i v Československu jsou menšinám

⁴⁰⁵ საქართველოს დამფუძნებელი კრება. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. სხდომის ოქნები. VII. *Sakartvelos damfudznebeli kreba. Sakartvelos parlamentis erovnuli biblioteka. Sxdomis okmebi*, Tbilisi, Národní parlamentní knihovna Gruzie, 2019, svazek VII, s. 685.

⁴⁰⁶ Ibidem, s. 603.

⁴⁰⁷ PAPUAŠVILI, Giorgi. *The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia. Looking Back after 90 Years*. Batumi, 2013, s. 22–23.

poskytnuta maximální kulturní a jazyková práva, avšak bez vytváření veřejnoprávních organizací, jež by mohly ohrozit integritu státu. Celistvost státu je podle Sakvarelidze nezbytná jak pro Gruzince, tak i pro národnostní menšinu. Tato integrita by extrateritoriálními autonomiemi byla narušena.⁴⁰⁸ Tento princip Gruzie převzala do své ústavy. Sakvarelidze zdůrazňoval, že autonomie menšin nesmí přerůst ve „stát ve státě“. Argumentace byla diplomaticky promyšlená. Měla ukázat, že Gruzie je připravena naplnit evropské standardy, aniž by ztratila územní soudržnost.

Předseda vlády Noe Žordania se o národnostních menšinách a sociálně-demokratické politice zmiňuje ve svých pamětech. Uvedl, že politika sociálních demokratů vůči národnostním menšinám vycházela z jejich politické doktríny. Sociální demokraté měli vliv právě proto, že se vždy dívali na národnostní menšiny jako na sobě rovné. Tato teorie by však podle Žordanii zůstala mrtvá, kdyby ji historická situace a události nedovolily uvést do praxe. Pro vnitřní stabilitu bylo nutné, aby se všichni cítili před zákonem rovni. Tento zákon se podle Žordanii podařilo implementovat, nikdy se tak nestalo, že by nějaké požadavky národnostních menšin nebyly uspokojeny. Za příklad dává volby v okrese Achalkalaki, kde většinu obyvatel tvořili Arméni. Jejich národní strana Dašnakcutjun však zůstala v menšině a Gruzínská sociálně demokratická strana získala většinu. Za překvapivé Žordania považoval fakt, že ani nacionalistické gruzínské strany se nikdy nepostavily proti této politice vůči jiným národnostem. Národní jednota tak nebyla porušena.⁴⁰⁹

Erik Lee uvádí, že gruzínští sociální demokraté věřili v práva národnostních menšin, což dokazuje hlava XIV ústavy velmi zřetelně. Podle ní bylo zakázáno klást jakékoli překážky svobodnému sociálnímu, hospodářskému a kulturnímu rozvoji etnických menšin v Gruzii, zejména výuce v jejich mateřském jazyce a vnitřnímu řízení vlastní kultury. Každý měl právo na svůj mateřský jazyk písmem, tiskem a mluvou. Gruzínskou ústavou navrhovaná práva

⁴⁰⁸ საქართველოს დამფუძნებელი კრება. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. სხდომის ოქნები. VII. *Sakartvelos damfudznebeli kreba. Sakartvelos parlamentis erovnuli biblioteka. Sxdomis okmebi*, Tbilisi, Národní parlamentní knihovna Gruzie, 2019, svazek VII, s. 559–560.

⁴⁰⁹ ŽORDANIJA, Noe. *Moja žizň*. Stanford, 1968, s. 97.

národnostních menšin se však střetla s velmi odlišnou realitou v místě.⁴¹⁰ Za celou dobu existence Gruzínské demokratické republiky nebyla tato práva nikdy uvedena do praxe. Gruzie nebyla v letech 1918-1921 národním státem, nýbrž malým impériem, jež získalo a snažilo se udržet oblasti, kde etnických Gruzínů žilo velmi málo a tamní původní obyvatelstvo otevřeně vyjadřovalo své přání existovat spolu s Ruskem, Arménií nebo Tureckem.⁴¹¹

Stejně jako další mladé státy, včetně Československa, se Gruzie oprávněně obávala o svou existenci neustále ohrožovanou sousedy. Obnova gruzínské nezávislosti, která trvala dva tisíce let a teprve koncem 18. století byla ukončena pod tlakem nepřátel (Turecko, Persie) spojením s Ruskem, představovala spolu se snahou odrazit jakýkoliv pokus o invazi silný závazek gruzínské vlády uchovat území, které historicky patřilo Gruzii po dobu její dva tisíce let trvající nezávislosti. Snahy o potlačení etnických menšin však zůstaly skvrnou na reputaci gruzínských sociálních demokratů a tragické vzpomínky v kolektivní paměti Abcházců či Osetinců až do dnešní doby.⁴¹² Národy Zakavkazska měly v tomto okamžiku za sebou již mnohé zkušenosti s mezietnickými konflikty. Na jejich dalším rozdmýchávání se pak podílely další státy, především Rusko, které je rádo využívalo k získání svého vlivu v regionu. Tato praxe ostatně přetrvává až do současnosti.

Sakvarelidze rovněž diskutoval myšlenku Ústavního soudu podle československého vzoru. Stavěl se k němu kriticky, neboť se obával, že instituce pověřená výlučným výkladem může sama představovat potenciální ohrožení demokracie. Zatímco v Československu byl Ústavní soud vnímán jako záruka legality, v Gruzii převládl názor, že odpovědnost za ochranu ústavy musí zůstat v rukou občanů a parlamentu. Ústava proto zřídila pouze Nejvyšší soud (čl. 76), jehož nezávislost byla absolutní. Sakvarelidze uvádí, že Ústavní soud může společnosti skutečně prospět, podat spravedlivý a správný výklad zákona a ústavy, ale stále neexistuje reálná záruka, že taková instituce nezkrslí výklad základních principů ústavy. Podle Sakvarelidzeho se i zvláštní soudní instituce může dopustit omylu. O to, aby nedocházelo k

⁴¹⁰ LEE, Erik. *The Experiment: Georgia's Forgotten Revolution 1918–1921*. London, Zed Books, 2017, s. 128–129.

⁴¹¹ ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století. 1894-1939*. Argo, 2014, díl I., s. 608.

⁴¹² LEE, Erik. *The Experiment: Georgia's Forgotten Revolution 1918–1921*. London, Zed Books, 2017, s. 140.

překrucování ústavy, se měli zajímat samotní občané, kteří navíc zvolili takové představitele, kterým důvěřují a kteří budou schopni podat vysvětlení v souladu s ústavou.⁴¹³ Podle článku 76 gruzínské ústavy nakonec Gruzínská demokratická republika disponovala pouze Nejvyšším soudem. Garantovala naprostou nezávislost soudu. Jeho rozhodnutí nebylo možné zrušit, změnit či pozastavit.⁴¹⁴

Československou praxí byla inspirována i otázka formálního přijetí ústavy. Giorgi Gvazava připomínal, že v Československu byla ústava vyhlášena prezidentem Masarykem, zatímco v gruzínských podmínkách mělo Ústavodárné shromáždění ústavu nejen schválit, ale i samo „vydat“ podpisem svých členů.⁴¹⁵ Tím se zdůraznila lidová legitimita zákonodárního orgánu a parlamentní charakter republiky. Šlo nepochybně o symbolické gesto směrem k Evropě, že Gruzie je parlamentní demokracií, nikoliv osobním režimem založeným na autoritě jedné politické či osobní figury.

Přijetím ústavy z roku 1921 se Gruzie formálně stala demokratickou parlamentní republikou, ve které byla výkonná moc plně pod kontrolou moci zákonodárné. Nejvyšším orgánem země se stal Parlament. Poslanci byli voleni přímo na tři roky. Volební právo bylo přiznáno všem občanům bez rozdílu pohlaví od věku 20 let. Toto právo bylo bez pochyby velkým pokrokovým počinem, neboť rovné volební právo nebylo v té době v jiných zemích samozřejmostí. Výkonnou moc představovala vláda v čele s předsedou, kterého volil Parlament na období jednoho roku. Je zřejmé, že ústava vytvářela vážné překážky tomu, aby si předseda vlády mohl usurpovat veškerou moc ve státě. Jednak k tomu měl velmi málo času, a možnost

⁴¹³ საქართველოს დამფუძნებელი კრება. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. სხდომის ოქნები. VII. *Sakartvelos damfudznebeli kreba*. Sakartvelos parlamentis erovnuli biblioteka. *Sxdomis okmebi*, Tbilisi, Národní parlamentní knihovna Gruzie, 2019, svazek VII, s. 563.

⁴¹⁴ Ústava Gruzínské demokratické republiky, 1921, č. 76.

⁴¹⁵ საქართველოს დამფუძნებელი კრება. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. სხდომის ოქნები. VII. *Sakartvelos damfudznebeli kreba*. Sakartvelos parlamentis erovnuli biblioteka. *Sxdomis okmebi*, Tbilisi, Národní parlamentní knihovna Gruzie, 2019, svazek VII, s. 677.

opětovně zastávat tuto funkci byla omezena na dvě volební období. Předseda vlády tedy mohl být podle této ústavy u moci maximálně dva roky.⁴¹⁶

Závěrem je možné konstatovat, že československá ústava z roku 1920 sehrála v procesu formování gruzínské ústavy významnou inspirační roli. Nešlo přitom pouze o převzetí textu jednotlivých článků, ale především o sdílení hodnotového a ideového rámce evropské sociální demokracie a demokratického konstitucionalismu. Gruzínští tvůrci ústavy vědomě hledali model malého demokratického státu, který by spojoval politickou stabilitu s pluralitní společností. Československo jim tento model poskytlo – jak po stránce právní, tak kulturně-diplomatické. Přijetím československého ústavního vzoru Gruzie symbolicky vstoupila do evropského demokratického prostoru. Ačkoliv její samostatnost byla záhy potlačena sovětskou okupací, duch ústavy z roku 1921 přežil jako odkaz demokratické tradice.

Slova předsedy vlády Noe Žordanie „*A pokud svého cíle nedosáhneme a selžeme, jedno bude jisté a nestranné dějiny to potvrdí – že jsme kráčeli správnou cestou a učinili vše, co bylo v našich silách*“⁴¹⁷ je v optice dějin diplomacie možné chápat jako testament jedné generace evropských demokratů, kteří, byť poraženi, zůstali součástí společného projektu moderní Evropy. Svůj zcela nepatrný, avšak nezpochybnitelný, podíl na tom má i Jaroslav Svatoš. Předchozí výklad jej ukázal jako prostředníka při přenosu československého ústavního modelu do gruzínského prostředí – tedy jako aktéra „tiché“ kulturní diplomacie, která se odehrávala v rovině idejí, textů a ústavních principů. Tím však jeho role v československo-gruzínských vztazích zdaleka nekončí. Bezprostředně po přijetí gruzínské ústavy a v dramatických měsících roku 1921 vystupuje Svatoš již nikoli jen jako pedagog, předseda národní jednoty či zprostředkovatel právních vzorů, ale jako faktický zpravodaj a postupně oficiální představitel Československé republiky v sovětizované Gruzii.

⁴¹⁶ MUCHANOV, M. V. *Socialismus vinařů aneb Historie první Gruzínské republiky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 101.

⁴¹⁷ ŽORDANIJA, Noe. *Social-Democracy and the State Organization of Georgia*. Tbilisi, 1918, s. 32.

3. Československo-gruzínské diplomatické vztahy v letech 1918-1921: citace z dobové diplomatické korespondence

Životní dráha Jaroslava Svatoše – od dětství utvářeného zkušeností české emigrace do Ruska, přes studia na Krymu a v Moskvě, až po jeho pedagogické, kulturní a organizační působení v Tiflisu – představuje koherentní vývojový oblouk, který úzce předurčil jeho pozdější roli v diplomatických službách nově vzniklého Československa. V jeho osobním i profesním profilu se postupně spojily tři klíčové roviny: hluboká znalost ruského a kavkazského prostředí, schopnost kulturní adaptace a mezikulturní mediace, a konečně dlouhodobá práce v české komunitě, v níž působil jako její přirozená autorita a reprezentant.

Svatošovo působení na tifliských středních školách, jeho aktivní účast na rozvoji sokolského hnutí a jeho kulturně-organizační práce v rámci české menšiny mu umožnily vybudovat rozsáhlou síť kontaktů mezi místními gruzínskými a ruskými intelektuály, pedagogy a úředníky. Právě tato neformální sociální infrastruktura – rozprostřená mezi školstvím, tělovýchovou, komunitním životem a kulturním prostředím – se stala základem pro jeho pozdější diplomatické aktivity a pro roli, již sehrál po roce 1918 jako předseda Čechoslovácké národní jednoty a faktický představitel československých zájmů v Zakavkazsku.

Vedle pedagogických kompetencí vynikl Svatoš jako aktér kulturní diplomacie. Šíření sokolské myšlenky, spolupráce s místními institucemi, organizace veřejných vystoupení či přímé zapojení do společenského života Tiflisu představovaly formy „měkké“ diplomacie, které ve skutečnosti předjímaly pozdější oficiální kontakty mezi Gruzii a Československem. Tento kulturní kapitál, doplněný detailní znalostí jazyka, reálií a lokální politiky, činil ze Svatoše ideálního kandidáta pro pozici konzula a prostředníka, kterého Československo – aniž by tak původně plánovalo – v Gruzii skutečně získalo.

První část práce tak ukázala, že Svatoš nebyl pouhým účastníkem života české diaspory v Zakavkazsku, nýbrž jeho hybnou silou. V této pozici se přirozeně stal současníkem a svědkem zásadní historické proměny – vzniku Gruzínské demokratické republiky a paralelního zrodu samostatného Československa – a především zprostředkující osobou mezi oběma těmito novými státy. Právě zde se jeho osobní biografie prolíná s klíčovým tématem této disertační práce.

Tímto se otevírá druhá, analytická část práce, jež se zaměřuje na formování československo-gruzínských diplomatických vztahů v letech 1918-1921. Aby bylo možné porozumět diplomatické roli Jaroslava Svatoše v celém rozsahu, je nezbytné nejprve vyložit ideová východiska československé zahraniční politiky, která v tomto období formovala pohled na Kavkaz a Gruzínskou demokratickou republiku. Zásadní roli zde sehrály koncepce T. G. Masaryka, Edvarda Beneše či Karla Kramáře.

Teprve na tomto koncepčním pozadí lze číst a interpretovat Svatošovu diplomatickou korespondenci, uloženou ve fondu *Tiflis 1921, čís. 1-34, Politické zprávy 1/1-31/12, Josef Svatoš* v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR, která představuje unikátní pramen k pochopení československé přítomnosti v Gruzii a k rekonstrukci každodenní diplomatické práce v době dramatického geopolitického zlomu.

Následující kapitola tak navazuje na životopisnou a kulturně-historickou část práce a přechází k jádru výzkumu: k analýze československo-gruzínských diplomatických vztahů ilustrovaných prostřednictvím osobnosti a činnosti Jaroslava Svatoše.

3.1. Československá zahraniční politika vůči Gruzínské demokratické republice

Možnosti československo-gruzínských kontaktů v letech 1918-1921 ještě dříve, než do nich vstoupil Jaroslav Svatoš svou korespondenční a konzulární činností, určovala geopolitická, ideová a strategická rovina. Charakteristickým dokladem této mezinárodní determinace je výrok repatriačního emisáře pro Turkeistán majora Františka Štilipa:

*„Kavkaz je velmi citlivým místem evropské politiky a politiky východní zvláště. Každý záchvív Paříže a hlavně Londýna je cítit v republikách Kavkazu“.*⁴¹⁸

Trefně vystihuje podstatu situace: nezávislé státy vzniklé na troskách ruského impéria – včetně Gruzie – byly existenčně závislé na postoji vítězných mocností a jejich podpoře. Totéž platilo o mladém Československu: jeho mezinárodní postavení, ale i prostor pro vlastní zahraniční politiku určovala aliance s Francií a Velkou Británií. Odtud pramenila i zdrženlivost, s jakou se československá diplomacie stavěla k otázce uznání kavkazských republik.

Tato kapitola proto nejprve přibližuje ideové a politické základy československé zahraniční politiky v bezprostředně poválečných letech, všímá si pojetí „ruské otázky“ u T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a Karla Kramáře a shrnuje vývoj vztahů mezi Československem a sovětským Ruskem v letech 1918-1922. Teprve v takto vymezeném rámci je možné pochopit diplomatickou aktivitu Jaroslava Svatoše – i limity, jimž byla vystavena a které jsou zřetelné v jeho dochované korespondenci.

3.8.1. Ideová východiska československé zahraniční politiky

*„Každá politika, a zahraniční především, potřebuje pevné filosofické základy, pevného světového názoru, jenž každému jejímu počínání dává pevný ideový program a tím zároveň znak klidu, jistoty, tvořivosti a cílevědomosti, mravní pevnosti a síly. Ziskává tím zejména ve světě důvěru a uznání. Taková chtěla být a má být naše politika zahraniční.“*⁴¹⁹

⁴¹⁸ AMZV. Fond Tiflis, 1920, č. 10.

⁴¹⁹ BENEŠ, Eduard. *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá*. Praha, 1924, s. 4.

Pevným filosofickým a ideovým základem byla pro československou vládu orientace na Francii a Anglii. Toto jasně dokládá Edvard Beneš, když uvádí, že *“tento vztah musí být velmi blízký nejen z důvodů civilizačních a kulturních, ale zejména proto, že na celou řadu let Evropa vůbec bude dirigována ve svých hlavních směrnících politických aliancí anglicko-francouzskou, která vlastně dnes jest jedinou velikou autoritou v těžkých rozvratech dneška a která, potrvá-li a bude-li pevná, bude opravdovým štěstím Evropy. Tato aliance je podstatnou garancí vyplnění a dodržování podepsaných smluv v Paříži, a intimní spolupráce s Francií a Anglií ve všech otázkách evropské politiky je pro nás conditio sine qua non celé naší politiky vůbec”*.⁴²⁰ Je tedy zřejmé, že československá zahraniční politika musela ze své podstaty reagovat na Františkem Štilipem výše uvedené “záchvěvy Paříže a Londýna” i v případě jejího přístupu k novým státům vzniklým po rozpadu carského Ruska. Přístup k nim byl jasně definován tzv. ruskou otázkou, která se stala jednou ze základních otázek československé zahraniční politiky jednoznačně ovlivňovanou postoji Francie a Anglie.

Vztahy Československé republiky k sovětskému Rusku v letech 1918-1922 jsou i podle historičky Věry Olivové závažným dílčím problémem celkové mezinárodní vnitropolitické situace v uvedeném období a oficiální poměr československé zahraniční politiky k sovětskému Rusku byl ve své podstatě určován mezinárodním řešením celé otázky.⁴²¹ Věra Olivová ve vztazích států v čele s Francií a Anglií k sovětskému Rusku definuje dvě etapy. První z nich, etapa jednoznačného prosazování a uskutečňování vojenské intervence, byla v podstatě ukončena na přelomu roku 1919 a 1920. V následujících letech se požadavek vojenské intervence mísí a prolíná se snahami o uskutečňování intervence hospodářské a přechází nakonec v jednání se sovětskou vládou a ve faktické uznání sovětské vlády na janovské konferenci v roce 1922.⁴²²

Navazování diplomatických vztahů Československa jak s „novým“ sovětským Ruskem, tak se státními útvary, jež se zrodily v letech 1917-19 na troskách někdejšího romanovského impéria bylo obtížné. Přímé diplomatické vztahy se sovětskou vládou byly – již vzhledem

⁴²⁰ BENEŠ, Eduard. *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá*. Praha, 1924, s. 103.

⁴²¹ OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, 1957, s. 411.

⁴²² Ibidem.

k postojí většiny Evropy, ale také okolnostem domácím, v neposlední řadě dědictví zápasu legionářů s bolševiky – vyloučeny.⁴²³ Také k právnímu uznání Gruzie, stejně jako dalším takto vzniklým stáním útvarům, zastávala československá politická reprezentace velice zdrženlivý postoj. Hlavní příčinu je přitom nutné hledat opět v základu československé zahraniční politiky, kterou tvořila zejména orientace na Francii. Prováděním protisovětské politiky upevňovala československá vláda své vztahy k Francii, k hlavnímu propagátoru a vůdci této politiky. Francie byla zároveň vedoucím činitelem na pařížské mírové konferenci a měla hlavní slovo při uzavírání smluv s poraženými státy, s Německem, Rakouskem a Maďarskem. Ve snaze upevnit a posílit své postavení ve střední a východní Evropě měla zájem na získání rozhodujícího vlivu v nástupnických státech. Proto byla i hlavním obhájcem jejich státní suverenity. Tato skutečnost vedla československou diplomacii k nejužší spolupráci s Francií.⁴²⁴

Francie byla z řady důvodů bezprostředně zainteresována na svržení sovětské vlády a byla proto také i vůdčí silou řady intervenčních protisovětských tažení. Ruská revoluce rozrušila tradiční francouzsko-ruské vazby a poškodila francouzskou ekonomiku. Francie byla věřitelem ruského státu, sovětská vláda se však zásadně distancovala od těchto dluhů. Revoluce zbavila rovněž mnoho francouzských občanů jejich majetku v Rusku. Do Francie se také uchýlila nejpočetnější skupina ruské emigrace prchající před revolucí. Anglická vláda naopak zastávala v ruské otázce stanovisko zcela protichůdné francouzské politice. Jejím hlavním cílem bylo překonat hospodářský rozvrat způsobený válkou, který především Rusko a Německo vyřazoval z normální ekonomické spolupráce. Byla proto ochotna navázat normální styky s oběma. Poukazovala na zřejmý neúspěch Francií vedených intervenčních zásahů. Již v březnu 1921 proto Anglie uzavřela obchodní smlouvu se sovětskou vládou a připravovala se k jejímu uznání.⁴²⁵

⁴²³ DEJMEK, Jindřich. *Diplomacie Československa. Díl I. Nástin dějin Ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*. Praha, Academia, 2012, s. 42.

⁴²⁴ OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, 1957, s. 412.

⁴²⁵ OLIVOVÁ, Věra. *Politika Československa v ruské krizi roku 1921 a 1922*. In: MASARYK, T. G. – BENEŠ, E. *Otevřít Rusko Evropě*. Praha, H&H, 1992, s. 28–29.

Zdrženlivost západních demokracií v otázce Gruzie, která, zvláště v případě Francie, přímo souvisela s jejich postojem k otázce Ruska, ovlivnila i postoj hlavních československých politických představitelů. Prezident Masaryk i ministr zahraničních věcí Edvard Beneš měli o budoucím ruském vývoji vlastní představy, které se dotýkaly rovněž názorů na Gruzii, stejně jako dalších států vznikajících na území bývalého ruského impéria, např. baltických států. Beneš se domníval, že *“bolševici nebudou s to, aby dořešili ten ohromný ruský problém, že také oni pro nedostatek lidského personálu demokraticky vzdělaného a pro novou politiku neabsolutistickou připraveného (a ovšem také z celé řady důvodů jiných, stejně závažných a hlubokých) nebudou s to, aby stát sami organizovali, vybudovali z něho to, co bychom si všichni z něho vybudovat přáli”*.⁴²⁶ Československá zahraniční politika proto měla podle Beneše být i nadále neutrální k vnitřním problémům ruským a v dohodě se Spojenci navazovat styky s hospodářskými faktory jednotlivých částí Ruska. K realizaci tohoto cíle bylo v průběhu roku 1920 připraveno zřízení několika konsulátů především na “okrajových” územích někdejšího ruského impéria, včetně Gruzie, ale také v Pobaltí a na Dálném Východě.

3.8.2. Koncepce ovlivňující postoj Československa k Rusku/Gruzii

Vedle obecných mocenských vazeb formovaly československý postoj k Rusku a Gruzii i konkrétní myšlenkové koncepce tří hlavních osobností – T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a Karla Kramáře. Ty se lišily v hodnocení ruské revoluce, v představách o budoucím uspořádání Ruska i v míře akceptace nezávislosti okrajových států. Bez jejich rekonstrukce nelze porozumět zdrženlivému postoji Československa ke Gruzínské demokratické republice.

Jedním z myšlenkových zdrojů, který po válce ovlivňoval oficiální československý pohled na Rusko byla *Koncepce střední Evropy* Tomáše Garrigue Masaryka. Masaryk patřil mezi kritické znalce Ruska a byl odpůrcem carismu. Sympatizoval s národním hnutím

⁴²⁶ BENEŠ, Edvard. *Problémy nové Evropy a zahraniční politika Československa*. Praha, 1924, s. 51.

potlačených národů. Jejich seberealizaci však zprvu předpokládal pouze v rámci demokratického federalizovaného Ruska.⁴²⁷

V tomto směru se jeho úvahy překvapivě dotýkaly původních představ gruzínských menševiků v čele s Noem Žordaniou. Ti taktéž dlouho počítali s autonomním postavením Gruzie v rámci demokratického federativního Ruska. Britský historik Erik Lee připomíná, že gruzínští sociální demokraté – jejichž elita byla silně integrována do ruské politiky a působila ve Státní dumě či v prozatímní Kerenského vládě – rozhodně zpočátku neusilovali o nezávislost. Svržení carismu jim otevíralo možnost federalizace, nikoli odtržení.⁴²⁸

Tuto tezi potvrzuje i vystoupení pozdějšího předsedy vlády Gruzínské demokratické republiky Noe Žordania, kterého se na prvním gruzínském národním sjezdu dne 19. listopadu 1917 účastnily všechny politické strany, kromě bolševiků, nazvané *“Současná situace a gruzínský národ”*.⁴²⁹ V úvodu svého vystoupení Žordania vyslovil tezi o společných zájmech gruzínského národa a Ruska. Připomněl sto let od připojení Gruzie k Rusku, které podle něj bylo historickou nutností, neboť Gruzie v tu dobu stála před dilematem, zda se přiklonit k východu či západu. Gruzie si zvolila západ. Cesta k němu však vedla přes Rusko. Navzdory utrpení, které toto rozhodnutí Gruzii přineslo, nepožadovala nikdy žádná politická strana odtržení od Ruska, což by podle Žordanie znamenalo „sklonit hlavu před východem“. Všechny politické strany se proto snažily změnit vnitřní poměry v rámci Ruska. Navzdory aktuální revoluční situaci a přesvědčení, že bolševická revoluce byla předčasná a neodpovídá poměrům v Rusku, zůstával gruzínský program dlouho orientován na autonomii v rámci Ruska, nikoli na samostatný stát.⁴³⁰

⁴²⁷ ŠTOLL, Pavel a kol. *Lotyšská a česká společnost ve 20. století. Zkušenosti a vztahy*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013, s. 20.

⁴²⁸ LEE, Eric. *The Experiment 1918–1921: Georgia's Forgotten Revolution*. London, Zed Books, 2017, s. 34.

⁴²⁹ ŽORDANIJA, Noe. *Tekuščij moment i gruzinskij narod*. In: ŽORDANIJA, N. *Za dva goda (s 1. března 1917 po březen 1919). Dokumenty i reči*. Tiflis, 1919, s. 33–37.

⁴³⁰ ŽORDANIJA, Noe. *Tekuščij moment i gruzinskij narod*. In: MUCHANOV, V. M. *Kavkaz v perelomnuju epochu (1917–1921 gg.)*. Moskva, 2019, s. 26.

Totéž potvrzují i vzpomínky Zuraba Davidoviče Avalova (gruz. Avališvili, 1876-1944), významného gruzínského historika, diplomata, politického činitele a především přímého účastníka událostí z let 1917-1921. Avalov ve svých vzpomínkách dokládá, že jako přímý účastník jednání stoupenců federativního uspořádání impéria v roce 1917 v Petrohradě nikdo nepřemýšlel nad tím, jak se z ruského impéria vymanit. Tato jednání navázala na petrohradská jednání z let 1905-1906, kdy se konala konference zastánců autonomie v rámci ruské federace. Jejím předsedou byl známý lingvista profesor Jan Baudouin de Courtenay (1849-1929). Konference skončila přijetím rezoluce o autonomním uspořádání ruských okrajů.⁴³¹ Jejím autorem byl Zurab Avalov.

Avšak zatímco se hroutil starý režim, moc v Gruzii „spadla do klína“ místním sociálně-demokratickým předákům, mezi nimiž vynikal právě Noe Žordania. Představitelé režimu se doslova vytratili: carský úředník vládoucí celé zakavkazské oblasti zmizel hned poté, co gruzínské sociální demokraty vyzval, aby převzali moc. Ti však o nezávislost Gruzie nejevili zájem a byli spokojeni s představou, že země zůstane součástí demokratické federativní republiky, jež snad nahradí starou carskou říši.⁴³²

Na místo dlouho očekávané demokratické federativní republiky však bolševici nastolili na většině území bývalého impéria systém jedné strany. V Gruzii zatím Žordania a jeho soupeřníci nehodlali v žádném případě setrvat v Leninově diktatuře, neuznali bolševický převrat a do konce dubna 1918 zformovali společně se sousedními zeměmi Arménií a Ázerbájdžánem na Rusku nezávislou Zakavkazskou federaci. Opět ovšem není možné tvrdit, že k vystoupení z Ruského impéria došlo na základě vzednutí nacionalistické vlny.⁴³³

Zakavkazská federace neměla dlouhého trvání. Rozpadla se pod tlakem znovu se probouzející vojenské moci Turecka. Gruzínci se rozhodli vyslyšet doporučení německých

⁴³¹ AVALOV, Zurab. *Nezavisimost' Gruzii v mezhdunarodnoj politike 1918–1921 gg. Vospominanija glavnogo sovetnika po inostrannym delam*. Moskva, 1922, s. 21–22.

⁴³² LEE, Erik. *Noc bodáků*. Praha, Mladá fronta, 2020, s. 23.

⁴³³ AVALOV, Zurab. *Nezavisimost' Gruzii v mezhdunarodnoj politike 1918–1921 gg. Vospominanija glavnogo sovetnika po inostrannym delam*. Moskva, 1922, s. 45.

armádních důstojníků, s nimiž vyjednávali, a dne 26. května 1918 vyhlásili nezávislost.⁴³⁴ Ani v tomto okamžiku však nešlo o vyvrcholení agresivního nacionalismu, nýbrž o krizové řešení v situaci, kdy se projekt demokratizovaného federativního Ruska definitivně zhroutil.

Právě zde se československá a gruzínská zkušenost začínají rozcházet. Zatímco Gruzie byla donucena přijmout nezávislost jako existenční nutnost, Československo – vzniklé rovněž na troskách impéria, avšak v jiném mezinárodním kontextu – zůstávalo v zajetí představy, že silné, později federativně organizované Rusko bude i nadále hlavním faktorem mocenské rovnováhy východní Evropy. V okamžiku vyhlášení nezávislé Gruzínské republiky se československá a gruzínská pozice rozešly. Masaryk proto zdůrazňoval, že nebylo třeba z tohoto “ideálního” demokratizujícího Ruska utíkat, odstředivé tendence “okrajín” by jen zeslabovaly jeho váhu ve prospěch Německa ve střední a východní Evropě.⁴³⁵

Stejný názor panoval, jak již víme, i na Kavkaze, události se však vyvinuly jinak. Problém spočíval v tom, že demokratické Rusko neexistovalo. Pokus o demokratizaci během krátkého a chaotického období “kerenštiny” skončil bolševickou revolucí a poté zásahy bílých generálů. Masaryk se na základě svých znalostí a vlastních analýz politické situace v Rusku domníval, že sovětská moc se nemůže déle udržet. Zejména na základě geopolitického postavení Československa však vycházel z toho, že na východě vždy bude silný ruský stát, který není možné ignorovat. Veřejně nesouhlasil s ozbrojenou intervencí, politicky ani filozoficky. Cestu k proměně Ruska směrem k demokracii spatřoval v aktivní hospodářské politice, hospodářských vztazích s bolševickým Ruskem a modernizační pomoci. Odtud měla projít transformace společnosti směrem k demokratickému režimu a volnému hospodářství, tržní ekonomice. Své stanovisko snad nejvýstižněji a politicky programově vyjádřil v prvním projevu k poslancům Národního shromáždění Československé republiky 22. prosince 1918. Prohlásil, že “*silného Ruska sjednoceného federativně my všichni potřebujeme*”.⁴³⁶

⁴³⁴ LEE, Erik. *Noc bodáků*. Praha, Mladá fronta, 2020, s. 23–24.

⁴³⁵ ŠTOLL, Pavel a kol. *Lotyšská a česká společnost ve 20. století. Zkušenosti a vztahy*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013, s. 20.

⁴³⁶ VORÁČEK, Emil a kol. *V zájmu velmoci. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, 2019, s. 76.

Obdobné stanovisko zastával Masarykův nejbližší spolupracovník, ministr zahraničních věcí Edvard Beneš, který považoval poměr Československa k Rusku za vážný životní problém s tím, že poměry v Rusku nebudou ještě dlouho definitivně upraveny.⁴³⁷ Beneš se stal pokračovatelem Masarykova vztahu k Rusku, avšak nikdy se mu natolik intenzivně badatelsky nevěnoval jako Masaryk. Přispěl však k tomuto vztahu daleko více v praktické politice, když po dobu 17 let vykonával funkci ministra zahraničních věcí. Jakýmsi Benešovým pozdějším doživotním posláním, již ve funkci prezidenta československého státu, bylo trvale pracovat s “ruskou otázkou”.⁴³⁸ Stejně tak souzní s Masarykem, když říká:” *Celý svět ví, že máme Rusko rádi, celý svět ví, že si přejeme rychlé jeho rekonstrukce a že chceme spolupracovati k rychlému vybudování velikého, demokratického, konfederovaného Ruska, vedoucího s námi přátelskou a slovanskou demokratickou politiku.*”⁴³⁹

Tvorba Benešovy koncepce “východní politiky”, jejíž zrod můžeme vysledovat v průběhu druhé poloviny roku 1919 a v průběhu roku 1920, pochopitelně neprobíhala vůbec jednoduše, její rysy a prvky byly budovány po krůčcích. Beneš se nacházel v prostředí střetů jak s konzervativní pravicí, tak i silící radikální levicí. Jeho teoretickou základnu představovaly zejména Masarykovy hluboké znalosti Ruska, Beneš s ním přirozeně konzultoval všechny podstatné momenty zahraniční politiky. Prezident Masaryk po celá 20. léta pečlivě sledoval zahraničně-politické zpravodajství, z MZV ČSR mu byly kromě jiného pravidelně zasílány všechny podstatné zprávy o Rusku, včetně politických. Benešův přístup k ruské problematice se od Masarykova nicméně v určitém ohledu lišil. Souviselo to i s jeho povinnostmi ministra zahraničních věcí, kdy byl nucen reagovat denně na řadu problémů, drobných konfliktů, řešit je a překonávat i cestou kompromisů.⁴⁴⁰

⁴³⁷ BENEŠ, Eduard. *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z let 1919–1924*. Praha, 1924. In: *Naše revoluce. Konference míru. Směrnice naší zahraniční politiky*, 30. 9. 1919, s. 28.

⁴³⁸ VORÁČEK, Emil a kol. *V zájmu velmocí. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, Historický ústav, 2019, s. 77.

⁴³⁹ BENEŠ, Eduard. *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z let 1919–1924*. Praha, 1924. In: *Naše revoluce. Konference míru. Směrnice naší zahraniční politiky*, 30. 9. 1919, s. 29.

⁴⁴⁰ VORÁČEK, Emil a kol. *V zájmu velmocí. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, 2019, s. 77–78.

Československou zahraniční politiku vůči Rusku definoval Beneš ve svém projevu před Národním shromážděním dne 31. ledna 1920 na dotaz poslance Vrbenského na politickou linii zahraniční úřadu v otázce ruské následovně: *“V ruských věcech naše politika zahraniční /.../ bude neutrální k vnitřním problémům ruským a v dohodě s našimi Spojenci bude navazovat styky s hospodářskými faktory jednotlivých částí Ruska. V tomto smyslu připravuje ministerstvo zahraničí umístění konzulárních agentur v městech ruských, odmítajíc dávatí tomu ráz zvláštní politiky a připravujíc tak hospodářské styky s bratrským národem ruským.”*⁴⁴¹

Po předběžných konzultacích s britskou a francouzskou vládou začal Beneš jednat nejdříve se sovětskou misí v Londýně. Jednání bylo velice obezřetné a více než opatrné. V tomto okamžiku se však jednalo jen o navázání faktických vztahů a rozběhnutí hospodářských styků. Beneš si byl vědom těžké pozice Československa, které potřebovalo k rozběhnutí výroby suroviny. Zásoby surovin byly během roku 1919 dokonale vyčerpány.⁴⁴²

Ve své stati otištěné dne 25. prosince 1921 v *Prager Presse* vysvětlil Beneš československou politiku s tím, že Československo důsledně hájilo neintervenci politiku ve vojenském ohledu, vycházející z přesvědčení, že Rusku může být pomoheno pouze dlouhou, obtížnou rekonstrukční politikou a zvláště velkolepou hospodářskou intervencí. Dodal, že již v roce 1919 Československo zastávalo princip hospodářského vniknutí do Ruska tím, že by se zvolna navazovaly styky, nejprve nepochitické, za účelem repatriace válečných zajatců a pak styky obchodní, prostřednictvím obchodních misí v obou zemích. *„Vzhledem k poslední katastrofě hladu chtěli jsme vyvolat mocná mezinárodní hnutí pro poskytnutí pomoci širokým hladovícím vrstvám ruského lidu, vedeni jedině a pouze cílem: otevřít Rusko Evropě.”*⁴⁴³

Masarykův dlouholetý rival a první předseda československé vlády Karel Kramář formuloval další, avšak jednoznačně proruskou, koncepci poznamenanou nekritickým

⁴⁴¹ BENEŠ, Eduard. *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z let 1919–1924*. Praha, Melantrich, 1924, s. 52.

⁴⁴² VORÁČEK, Emil a kol. *V zájmu velmoci. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, 2019, s. 135.

⁴⁴³ BENEŠ, Eduard. *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z let 1919–1924*. Praha, 1924. In: *Naše revoluce. Konference pro hospodářskou rekonstrukci Ruska a Evropy*, 25. 12. 1921, s. 161.

rusofilstvím daným jeho osobními vazbami. Stejně jako Masaryk a Beneš i Kramář odmítal sovětskou vládu a bolševismus, ale oproti Masarykovu odmítání přímé intervence a zasahování do vnitřních ruských záležitostí a limitované podpoře protibolševických sil v závislosti na mezinárodní situaci, domácích poměrech a vývoji v legiích, prosazoval přímou vojenskou intervenci. Kramářův postoj k bolševismu a Rusku vůbec byl založen spíše strnule dogmaticky, často i emotivně, než na racionálním úsudku.⁴⁴⁴ Kramář odsuzoval revoluci za to, že “rozklížila” staré Rusko. Striktně odmítal nejen samostatnou existenci nových států, ale stavěl se i proti principu federace. V budoucnu proto Kramář počítal s tím, že obnovený ruský nacionalismus bude dobývat zpět to, co dočasně ztratil.⁴⁴⁵

Karel Kramář personifikoval směr pravicově orientovaných konzervativních rusofilů, který se ideologicky prosadil v ustavené straně Československé národní demokracie. Ta zcela odmítla existenci bolševického státu a podporovala všechny snahy o likvidaci bolševismu s cílem znovuoobnovení monarchie.⁴⁴⁶ Kramář předpokládal, že k obnově silného centralizovaného Ruska by měla přispět intervence, na níž by se podílela československá armáda. Kramářovy názory se však proti umírněné koncepci představované prezidentem republiky Masarykem neprosadily.⁴⁴⁷

Názory Hradu i národně demokratické konkurenční skupiny zastoupené Kramářem o brzkém konci bolševického Ruska živila a upevňovala početná ruská emigrace, s níž obě strany udržovaly přátelské styky a podporovaly ji. Ruskou emigraci v Československu pokládali Masaryk, Beneš i Kramář za rezervoár politických sil, které se budou po pádu sovětského režimu kvalifikovaně angažovat v budování demokratického Ruska.⁴⁴⁸ Představy ruské

⁴⁴⁴ HEŘMAN, K. – SLÁDEK, Z. *Slovanská politika Karla Kramáře*. Praha, Academia, 1971, s. 52; PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu*. Díl II, 3. vyd., Praha, Lidové noviny, 1991, s. 670.

⁴⁴⁵ KRAMÁŘ, Karel. *Ruská otázka*. Praha, 1921, s. 494.

⁴⁴⁶ VORÁČEK, Emil a kol. *V zájmu velmocí. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, Historický ústav, 2019, s. 75.

⁴⁴⁷ Ibidem, s. 105.

⁴⁴⁸ ŠTOLL, Pavel a kol. *Lotyšská a česká společnost ve 20. století. Zkušenosti a vztahy*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013, s. 23–24.

emigrace o pádu bolševického režimu tak jasně přispívaly ke zdrženlivému přístupu československé vlády i k uznání nezávislé Gruzie.

3.8.3. Fáze vývoje československo-sovětských vztahů

K prvnímu oficiálnímu kontaktu se sovětským Ruskem došlo dne 25. února 1920, kdy MZV ČSR obdrželo telegraficky dopis od lidového komisaře zahraničí RSFSR Giorgije Vasiljeviče Čičerina s návrhem zahájit jednání o ustavení mírových vztahů a uzavření mírové smlouvy. Zpráva byla zveřejněna v tisku a měla za následek silnou rezonanci u české veřejnosti. Na rozdíl od roku 1918, kdy československá vláda na sovětské nabídky nereagovala⁴⁴⁹ a sovětské nóty tehdy nebyly uveřejněny, nyní postupovala odlišně. Beneš na nejbližší schůzi zahraničního výboru Parlamentu dne 11. března 1920 oznámil, že československá vláda se připravuje k zahájení jednání se sovětským Ruskem, což odůvodnil jak mezinárodní, tak i vnitropolitickou situací. Zdůraznil, že není možné, ve fatální situaci, v jaké se Československo nacházelo, aby se nevedlo jednání s Ruskem.⁴⁵⁰

V první polovině roku 1920 se v československo-sovětských vztazích jeví neustálé kolísání a váhání, určované jednak všeobecnou mezinárodní situací, jednak specifickými československými problémy. Ve vztazích Československa k sovětskému Rusku bylo od počátku roku 1920 velmi intenzivně diskutováno v hospodářských a politických kruzích. O nutnosti změny taktiky v poměru k sovětskému Rusku se obsáhle diskutovalo i v zahraničním výboru poslanecké sněmovny. Diskuse byla zahájena Benešovým Exposé o Československé

⁴⁴⁹ Jednalo se o tři depeše lidového komisaře zahraničních věcí G. V. ČIČERINA ze dne 31. října a 25. prosince 1918 a 5. ledna 1919 nabízející jednání, které československá vláda ponechala bez odpovědi, viz OLIVOVÁ, Věra. *Politika Československa v ruské krizi roku 1921 a 1922*. In: MASARYK, T. G. – BENEŠ, E. *Otevřít Rusko Evropě*. Praha, H&H, 1992, s. 31.

⁴⁵⁰ VORÁČEK, Emil a kol. *V zájmu velmoci. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, 2019, s. 137.

zahraniční politice, proneseným koncem ledna 1920⁴⁵¹ a pokračovala až do poloviny března 1920. Poměr k Rusku byl pak z otázek zahraniční politiky otázkou ústřední.⁴⁵²

Československá vláda si k vyřešení tak závažné otázky, jako bylo navázání styku se sovětskou vládou, vyžádala i vyjádření vojenských odborníků. Stanovisko vojenských kruhů bylo shrnuto do takzvaného Kalhousova memoranda⁴⁵³, nazvaného *Sovětské Rusko a střední Evropa*. Na základě zevrubného politického, vojenského a hospodářského rozboru situace v Československu a v celé střední Evropě odpovědělo memorandum zcela záporně na otázku, zda je možná další intervence proti sovětskému Rusku, a vyslovovalo se pro rychlé přistoupení na mírové nabídky sovětské vlády. Ukazovalo, že je to jediná schůdná cesta, jež umožní Československu vstoupit s Ruskem v hospodářský styk, po němž začínala stále více volat buržoazie.⁴⁵⁴

Určující linií Československé zahraniční politiky vůči Sovětskému Rusku se stala snaha po hospodářském proniknutí do sovětského Ruska bez jakéhokoli jednání se sovětskou vládou. Konzulární agentury vznikaly již dříve především v okrajových ruských územích, jež byla během intervenčního tažení obsazena bílými armádami. Na těchto územích byly u kontrarevolučních vlád zřizovány konsuláty. Ministerstvo zahraničí připravovalo umístění jednotlivých konzulárních agentur v jednotlivých ruských městech a odmítalo tak dávati tomu ráz zvláštní politiky a připravovalo tak výlučně hospodářské styky.⁴⁵⁵

Po zásadním souhlasu dohodových států československý ministr zahraničních věcí Edvard Beneš zkoncipoval nótu, která odpovídala na sovětské nabídky a byla datována dnem

⁴⁵¹ BENEŠ, Eduard. *Problém sovětského Ruska*. In: *Slovanská politika – Slovanská politika a Němci v Čechách*, 31. 1. 1920. In: BENEŠ, Eduard. *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Projevy a úvahy z let 1919–1924*. Praha, 1924, s. 43–59.

⁴⁵² OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, Naše vojsko, 1957, s. 150.

⁴⁵³ Uvedené memorandum bylo podle OLIVOVÉ, Věry v materiálech Ústředního vojenského archivu ztraceno, pravděpodobně mylným založením, viz OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, Naše vojsko, 1957, s. 500–502.

⁴⁵⁴ OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, Naše vojsko, 1957, s. 164.

⁴⁵⁵ Ibidem, s. 152.

20. března 1920. Beneš v ní potvrdil příjem sovětské nóty a souhlasil s tím, že navázání styku se sovětským Ruskem je otázkou velmi důležitou.⁴⁵⁶

Prvním oficiálním zastoupením RSFSR v Československu se nakonec stala Sovětská mise červeného kříže v Praze o sedmi členech vedená S. I. Gillersonem (Hillersonem). Zvláštní mise Sovětského Červeného kříže působila v Československu již od 10. července 1920. Měla umožnit repatriaci bývalých válečných zajatců do vlasti a zároveň působit do určité míry pro navazování hospodářských styků mezi oběma státy. Tak došlo v polovině roku 1920 k navázání prvních oficiálních styků mezi československou a sovětskou vládou.⁴⁵⁷ Od srpna 1920 působila také československá repatriční mise pod vedením majora Skály v Moskvě.

Jakkoliv se může zdát zvláštní, že Červený kříž poskytuje krytí pro misi vyslanou jedním státem na území druhého, v historii nešlo o ojedinělý počín. Sověti pro skryté politické cíle vyslali takto misi do Polska a Spojené státy americké do Moskvy, aby ji obsadili spíše bankéři z Wall Street než lékaři a zdravotními sestrami. Tak i v případě sovětské mise v Československu šlo o jakýsi „diplomatický průzkum“. Že sovětská mise není bez rizika, se vědělo. Sovětské mise Červeného kříže ztropily propagační, rozvracečskou a špionážní činnosti skandály v Německu, Maďarsku a Polsku, kde byla na sklonku roku 1918 podobná mise za záhadných okolností povražděna.⁴⁵⁸

Dva dny před příjezdem sovětské mise do Prahy zaslala Alice Masaryková jako předsedkyně Československého červeného kříže sovětskému lidovému komisaři zahraničních věcí Čičerinovi otevřený dopis publikovaný ve Večerním právu lidu dne 8. července 1920, v níž sdělovala, aby při příjezdu sovětské delegace Červeného kříže přijal na vědomí, že úkolem mise bude pečovat o uskutečnění repatriace ruských zajatců a že tato mise nesmí se zabývat ani obchodními, ani politickými otázkami. Misi byl přidělen jako stálý čestný průvodce policejní agent, podávající o její činnosti podrobné zprávy. Kromě toho byla mise obklopena celou řadou tajných policistů, kteří ve dne v noci činnost mise sledovali. Také dopisy a telegramy odesílané sovětskou misí, stejně tak i její vlastní přicházející poštu podrobovali agenti Ministerstva vnitra

⁴⁵⁶ OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, Naše vojsko, 1957, s. 166.

⁴⁵⁷ Ibidem, s. 180.

⁴⁵⁸ KLIMEK, Antonín. *Vítejte v první republice*. Praha, Havran, 2003, s. 75.

podrobné kontrole a cenzuře.⁴⁵⁹ Ministerstvo zahraničních věcí ČSR však nechtělo situaci dramatizovat, protože každý krok vůči Gillersonovi a jeho misi oplácela ruská tajná policie Čeka tvrdými akcemi proti Skálově misi a také zadržováním zajatců čekajících na odsun domů.⁴⁶⁰

Dne 3. ledna 1921 však Edvard Beneš zaslal vedoucímu československé repatriční mise v Moskvě majoru Skálovi radiotelegrafický příkaz, aby oznámil sovětské vládě, že vedoucí sovětské mise v Praze Dr. Gillerson se stal československé vládě z celé řady důvodů nepříjemným a nemůže mít proto v Československu dále žádného úspěchu. Československá vláda proto žádala, aby byla z Prahy sovětská mise Červeného kříže odvolána, jinak by ji československá vláda musela sama odeslat. Z tohoto důvodu odmítala také československá vláda postavit vzájemně vyměněné repatriční mise na jakýkoliv právní základ. Samotné právní postavení obou misí bylo zásadně odlišné. Sovětská mise byla zmocněna přímo sovětskou vládou k provádění repatričních úkolů na území Československé republiky a byla tedy oficiálním zástupcem sovětské vlády. Československá mise v Moskvě měla k výkonu své funkce pověření pouze Ministerstva národní obrany Československé republiky, to znamená, že neměla oficiální vládní pověření. Tím bylo dáno jednak její polooficiální právní postavení a jednak její formální neoprávněnost vést v zastoupení Československé republiky jednání se sovětskou vládou a uzavírat s ní nějaké smluvní závazky.⁴⁶¹ Tyto okolnosti ztěžovaly i provádění samotné repatriace. Beneš následně navrhl Moskvě vyměnit repatriční misi za obchodní. Repatriční misi v Praze nahradila vládní ruská a ukrajinská obchodní mise. I ty se však, bohužel, silně věnovaly špionáži.⁴⁶²

Ze špionáže ostatně byla obviňována i československá strana. Tajná policie budovu mise a její zaměstnance bedlivě hlídala.⁴⁶³ Zástupce vedoucího repatriční mise v Moskvě V. Znojemský ve svém dopise o postavení československé repatriční mise uvádí, že postavení

⁴⁵⁹ OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, Naše vojsko, 1957, s. 278.

⁴⁶⁰ PACNAR, Karel. *1920: Bolševické tajné služby začaly podkopávat republiku*. [2024-10-16] Dostupné z: <https://www.valka.cz>.

⁴⁶¹ OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, Naše vojsko, 1957, s. 299.

⁴⁶² KLIMEK, Antonín. *Vítejte v první republice*. Praha, Havran, 2003, s. 75.

⁴⁶³ PACNER, Karel. *Československo ve zvláštních službách*. Praha, 2002, s. 188.

mise velice ztěžuje fakt, že byli a dosud jsou do Ruska posíláni lidé bez dostatečných plnomocí a dokumentů, často i bez předchozího souhlasu sovětské vlády. Tito lidé byli potom zavřeni jako špioni a misi vytýkána neupřímnost.⁴⁶⁴ Věra Olivová uvádí, že Československo kladlo základy své špionážní sítě ve formě různých konzulárních agentur v okrajových částech sovětského Ruska, v Revalu (Tallinn), Rize, ale i na Kavkaze, v Turkestanu či Charkově.

Ve svém rozhovoru s vedoucím Československé repatriační mise majorem Skálou si lidový komisař zahraničních věcí G. V. Čičerin ostatně stěžoval, že Československo vyslalo již v roce 1920 do sovětského Ruska nelegálně značný počet lidí s úředním posláním, tzn. za účelem špionáže. Konzulární agentury vznikající především v okrajových částech sovětského Ruska tak byly považovány za základ československé špionážní sítě.⁴⁶⁵ Působení některých z těchto československých představitelů na Kavkaze, paralelně s Jaroslavem Svatošem, je věnována další kapitola této práce.

Obchodní mise RSFSR v čele s P. Mostovenkem přijela do Prahy dne 14. června 1921. Československá mise v čele s Vojtěchem Ambrožem přijela do Moskvy v polovině července 1921. Od 6. srpna 1921 působila v Charkově československá mise v čele s J. Girsou, který od 10. října 1921 působil jako představitel československé mise v Moskvě. Repatriační mise a jejich činnost skončila. Vedoucí misí byli v létě 1921 odvoláni. Dokončení repatriačních úkolů převzaly obchodní mise. Československá vláda jmenovala v Tiflisu a Batumi své honorární konzuly. Na základě instrukce, kterou ve formě radiogramu Ministerstva zahraničních věcí z 30. dubna 1921 zaslal vedoucímu Československé repatriační mise v Moskvě majoru Skálovi zplnomocněný ministr Dr. Girsu, byl Jaroslav Svatoš jmenován oficiálním československým zástupcem. Instrukce obsahuje sdělení, že vláda Československé republiky je ochotna navázat obchodní styky s Gruzínskou republikou a svým zástupcem pro obchodní vztahy, ochranu

⁴⁶⁴ ZNOJEMSKÝ, V. *O postavení československé repatriační mise v Moskvě*. Dopis člena Československé repatriační mise v Moskvě E. Benešovi z 4. 10. 1920. In: OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, Naše vojsko, 1957, s. 545.

⁴⁶⁵ OLIVOVÁ, Věra. *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha, 1957, s. 307; viz též *Archiv Ministerstva zahraničních věcí (AMZV)*, Moskva, 1921, č. 127.

československých občanů i pro repatriaci zajatců ustavuje předsedu Československého komitétu v Tiflisu, Svatoše.⁴⁶⁶

Celý komplex těchto opatření znamenal značný pokrok ve srovnání s rokem 1920. Namísto repatričních misí Červeného kříže nastoupily vládní obchodní mise mezi Československem a RSFSR a USSR. Československá vláda tím prakticky uznala sovětskou vládu *de facto*, avšak odmítla normalizovat tento vztah repatričními a obchodními smlouvami, které by obsahovaly politické klauzule.⁴⁶⁷

Z výše uvedeného nástinu východisek československé zahraniční politiky směrem k Rusku je zřejmé, že otázka navázání diplomatických vztahů a uznání Gruzínské demokratické republiky *de iure* byla neodmyslitelně spojena s ruskou otázkou a především podobou Ruska po skončení občanské války. Navazování diplomatických a obchodních vztahů a uznání Gruzie *de facto* československou vládou se vyvíjí přímo úměrně s tím, jak se měnila představa o jednotném a nedělitelném Rusku a Gruzii jakožto jeho federalizované součásti.

Současně se ukazuje, že právě v tomto dynamickém, napjatém a často nejasném kontextu získává činnost Jaroslava Svatoše v Tiflisu svůj plný význam. Svatoš se ocitl v průsečíku několika rovin: jako dlouholetý pedagog a kulturní pracovník, jako předseda Čechoslovácké národní jednoty a nakonec jako honorární konzul a oficiální zástupce Československa v Gruzii. Jeho politické zprávy zachycují, jak se výše popsané koncepce, stejně jako opatrná „východní politika“ a hospodářská orientace na Sovětské Rusko, promítaly do každodenní praxe „malé diplomacie“ na Kavkaze.

V následující části práce se proto pozornost přesune k analýze fondu *Tiflis, Josef Svatoš: Politické zprávy 1/1-31/12, 1921* z Archivu Ministerstva zahraničních věcí, která umožní sledovat, jak Jaroslav Svatoš v konkrétních situacích interpretoval kavkazské dění pro pražské „ústředí“, jak usiloval o ochranu československých občanů a jak – v rámci daných omezení – přispíval k formování československo-gruzínských vztahů.

⁴⁶⁶ AMZV. Moskva, 1921, č. 102.

⁴⁶⁷ AMORT, Čestmír. *Přehled dějin československo-sovětských vztahů v období 1917–1939*. Praha, Academia, 1975, s. 1.

3.2. Fond Tiflis, Josef Svatoš: Politické zprávy 1/1-31/12, 1921

Po vymezení ideových východisek československé zahraniční politiky vůči Rusku/Gruzii a po představení osobnosti Jaroslava Svatoše v jeho pedagogické, komunitní i „před-diplomatické“ roli se nyní pozornost přesouvá k centrálnímu prameni této práce: k politickému zpravodajství, které Svatoš zasílal z Tiflisu na Ministerstvo zahraničních věcí Československé republiky. Následující kapitola se – na základě již rozvedeného životního a politického kontextu – soustředí na československo-gruzínské diplomatické vztahy, tak jak se odrážejí v dochované diplomatické korespondenci, a ukazuje, jak se osobní autorita dlouholetého pedagoga a komunitního lídra proměnila ve faktickou diplomatickou a konzulární roli.

V Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR je uchován fond *Tiflis 1921, čís. 1-34, Politické zprávy 1/1-31/12, Josef Svatoš*. Jeho obsahem je politické zpravodajství Jaroslava Svatoše, předsedy Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu, z období závěrečných měsíců existence Gruzínské demokratické republiky (leden-únor 1921) a následně z počáteční etapy sovětizované Gruzínské socialistické republiky až do konce téhož roku.

Označení fondu jménem *Josef Svatoš* je zřejmě výsledkem archivní chyby, způsobené nedostatkem informací o osobě Jaroslava Svatoš v době jeho zpracování. Svatoš své zprávy obvykle podepisoval jako J. Svatoš či v ruském přepisu Я. Сватош. V ruském prostředí užíval též patronymum po otci – Jaroslav Josefovič Svatoš – což mohlo být později mylně interpretováno jako křestní jméno. Pouze výjimečně se dochovaly dokumenty, kde se podepisoval plným jménem jako Jaroslav Svatoš. Příkladem je dopis adresovaný ministru zahraničních věcí Edvardu Benešovi v prosinci 1918 z fondu Vojenského ústředního archivu,⁴⁶⁸ či dopis Dr. Štěpánu Osuskému, tehdejšímu československému diplomatickému zástupci v Londýně, ze dne 7. července 1919 (podepsaný zkráceně *Jar. Svatoš*).⁴⁶⁹

Fond obsahuje celkem 34 dokumentů, které zachycují vývoj politické situace v Gruzii v průběhu roku 1921 a současně dokumentují proměnu postavení Jaroslava Svatoše – od předsedy Čechoslovácké národní jednoty až po plnomocníka vlády Československé republiky

⁴⁶⁸ VÚA. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G8, karton 3, 11. prosince 1918.

⁴⁶⁹ VÚA. Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G10, karton 3, 7. července 1919.

při vládě Gruzínské SSR a posléze předsedu československé obchodní mise a honorárního konzula v Tiflisu.

Zprávy č. 275-276 a 279 (leden-únor 1921) představují bezprostřední svědectví o pádu Gruzínské demokratické republiky a nástupu sovětské moci. Následující zpravodajské materiály, evidované pod čísly 289, 309, 324, 337, 348, 367, 368 a 404, již reflektují situaci v sovětizované Gruzii, přičemž Svatoš vystupuje jako plnomocník československé vlády. Dokumenty fondu č. 629, 632, 642, 742, 743, 748, 777, 782 a 810 tvoří dopisy adresované ministrowi zahraničních věcí Edvardu Benešovi a diplomatovi Dr. Girsovi, které vznikaly v průběhu druhé poloviny roku 1921 z pozice předsedy československé obchodní mise pro Gruzii a konzula v Tiflisu.

Níže uvedená tabulka představuje systematizaci základních údajů o jednotlivých dokumentech fondu *Tiflis, Josef Svatoš, 1921, Politické zprávy 1/1-31/12*. Přehled zahrnuje označení dokumentu, jednací číslo Čechoslovácké národní jednoty, datum jeho vzniku a doručení na MZV ČSR, číslo jednací MZV, a dále poznámku shrnující jazyk, přílohy, formu podpisu a funkci, kterou Svatoš v daném okamžiku zastával. Tento přehled zároveň umožňuje sledovat chronologický vývoj československo-gruzínských diplomatických vztahů v roce 1921, proměnu Svatošovy diplomatické pozice a také zpoždění mezi vznikem zpráv a jejich doručení do Prahy, tedy faktor zásadní pro hodnocení aktuálnosti i informační hodnoty tohoto klíčového pramene.

Označení ve fondu	Č. j. Čechoslovácké národní jednoty	Vytvořeno dne	Datum doručení na MZV ČSR	Č. j. MZV ČSR	Poznámky (podpis, funkce, jazyk, přílohy)
Dis 1	275	30. ledna 1921	2. března 1921	7602/1921	J. Svatoš, předseda správního výboru jednoty
Dis 2	276	31. ledna 1921	2. března 1921	7617/1921	J. Svatoš, předseda správního výboru jednoty
Dis 3	279	8. února 1921	2. března 1921	7603/1921	J. Svatoš, předseda správního výboru jednoty

Dis 4	289	23. března 1921	27. května 1921, výtah ze zprávy vypracován dne 15. června 1921	17790/1921	Я. Сватош, председатель совета общества, в русском языке
Dis 5	309	28. března 1921	27. května 1921, výtah ze zprávy vypracován dne 15. června 1921	17790/1921	Я. Сватош, председатель совета общества, в русском языке
Dis 6	324	3. dubna 1921	27. května 1921, výtah ze zprávy vypracován dne 15. června 1921	17790/1921	Я. Сватош, председатель совета общества, sepsáno в русском языке; příloha ruského vydání č. 24 Pravda Gruzie, 30. března 1921
Dis 7	337	6. dubna 1921	14. června 1921	18182/21	J. Svatoš, předseda správního výboru jednoty; příloha Pravda Gruzie, 6. dubna 1921, č. 30 – obchodní výměna s Itálií, Švédskem, Persií, zasláno delegátem ČSR v Cařihradě Světlíkem
Dis 8	348	15. dubna 1921	29. července 1921	25885	Я. Сватош, председатель совета общества, odesláno Čs. repatriační misii v Moskvě v zastoupení náčelníka misie Znojenským, příloha výstřižky z Pravda Gruzie, č. 34 ze dne 12. dubna 1921 a č. 37 ze dne 15. dubna 1921, Komunista, č. 74 a 75 z 1. a 15. dubna 1921
Dis 9	404	17. května 1921	29. července 1921	25886	Я. Сватош, председатель совета общества, Odesláno Čs. repatriační misii v Moskvě

					v zastoupení náčelníka missie Znojenským
Dis 10	367	25. dubna 1921	4. června 1921	25887	Я. Сватош, председатель совета общества, adresováno náčelníkovi Čs. repatriační missie v Moskvě Skálovi, odesláno z Moskvy Znojenským
	368 (doplněk k č. 367)	25. dubna 1921	4. června 1921	25887	
Dis 11	368	24. května 1921	27. května 1921	17790	Misse Ruského červeného kříže (Gillerson) pod č. 669 přeposílá MZV ČSR zasilku Národního komisariátu pro zahraniční věci Gruzie, tajemník misse J. Levin; zaslání Svatošových č. 289, 309 a 324
Dis 12	449	6. června	7. července 1921	19430	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc. Sov. Rep. Gruzie; Politická zpráva; přílohy výstřižky Pravda Gruzie č. 74 z 1. června 1921, č. 71 z 28. května 1921
Dis 13	455	7. června 1921	7. července 1921	19429	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc. Sov. Rep. Gruzie; Zpráva o stavu obchodu v Gruzii; příloha výstřižky Pravda Gruzie č. 80 z 8. června 1921
Dis 14	473	20. června 1921	3. října 1921	28426	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc. Sov. Rep. Gruzie; Informační politická zpráva

Dis 15	474	20. června 1921	3. října 1921	28425	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc. Sov. Rep. Gruzie; Informační hospodářská zpráva
Dis 16	475	21. června 1921	3. října 1921	28427/21	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc. Sov. Rep. Gruzie; rozšíření kompetence na republiky Ázerbájdžán a Arménii
Dis 17	488	29. června 1921	6. srpna 1921	26478/21	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc. Sov. Rep. Gruzie; politická zpráva z Gruzie; příloha Pravda Gruzie č. 94 z 26. června 1921
Dis 18	489	29. června 1921	6. srpna 1921	26477/21	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc. Sov. Rep. Gruzie; hospodářsko- obchodní zpráva z Tiflisu, příloha Pravda Gruzie č. 92 z 24. června 1921 a 93 z 25. června 1921
Dis 19	492	4. července 1921	6. srpna 1921	26479/21	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc. Sov. Rep. Gruzie; Politická zpráva z Gruzie
Dis 20	507	17. července 1921	12. srpna 1921	26806/21	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc. Sov. Rep. Gruzie; Politická zpráva z Tiflisu
Dis 21	522	30. července 1921	26. srpna 1921	27746/21	J. Svatoš, plnomocník Vlády Československé při vládě Soc.

					Sov. Rep. Gruzie; Informační politická zpráva
Dis 22	Bez č. j.; osobní dopis J. Svatoše ministrovi zahraničních věcí	15. srpna 1921	13. září 1921	28978/21	J. Svatoš (bez udání funkce, MZV ČSR však jej v přípisu označuje jako „honorární konzul v Tiflisu“; součástí dopisu je oficiální uznání v Tiflisu, příloha dopis předsedy Revkomu Budu Mdivani (ve francouzském a gruzínském jazyce) č. 10132, z 12. srpna 1921 adresovaný ministru zahraničních věcí E. Benešovi
Dis 23	Bez č. j.; dopis J. Svatoše plnomocnému ministrovi zahraničních věcí V. Girsovi;	15. srpna 1921	13. září 1921	28779/21	Čs. konzul Tiflis; zpráva o činnosti
Dis 24	Bez č. j.; dopis plnomocnému ministrovi Dr. V. Girsovi	27. srpna 1921	22. září 1921	29671/21	J. Svatoš, konzul v Tiflisu
Dis 25	632	16. září 1921	20. října 1921	36827/21	J. Svatoš, předseda Čs. misse pro Gruzii a konzul v Tiflisu; informační zpráva; součástí Dis 25 je i koncept odpovědi MZV ČSR č. j. 36827/21-II Vyslání gruz. misse ze dne 24. října 1921; 29. října 1921 zadrženo ve výpravě

Dis 26	629	15. září 1921	18. října 1921	36829/21	J. Svatoš, Chef Čs. obchodní misse pro Gruzii a konzul v Tiflisu; politická zpráva
Dis 27	692	19. října 1921	18. listopadu 1921	39305/21	J. Svatoš, předseda Čs. misse pro Gruzii a konzul v Tiflisu; Informačně-politická zpráva
Dis 28	748	4. listopadu 1921	12. ledna 1922	4971/22	J. Svatoš, šef čs. obchodní misse při G.S.S.R.; politická informace (o zádušní mši za neznámého italského vojína); první zpráva psaná strojopisně
Dis 29	742	10. listopadu 1921	?. leden 1922	5130/22	J. Svatoš, šef čs. obchodní misse při G.S.S.R.; politická zpráva č. 1
Dis 30	743	12. listopadu 1921	12. ledna 1922	4973/22	J. Svatoš, šef čs. obchodní misse při G.S.S.R.; ; politická zpráva č. 2
Dis 31	777/21	2. prosince 1921	12. ledna 1922	4972/22	J. Svatoš, šef čs. obchodní misse při G.S.S.R.; ; řádná politická zpráva č. 3; příloha Pravda Gruzie č. 225 z 30. listopadu 1921, psáno strojopisně
Dis 32	782/21	9. prosince 1921	12. ledna 1922	5137/22	J. Svatoš, Šef čs. obchodní misse při GSSR; řádná politická zpráva č. I. a mimořádná č. 3 – Pokus menševiků o státní převrat; příloha Pravda Gruzie č. 232 z 8. prosince 1921 a č. 207 z 9. listopadu 1921, psáno strojopisně

Dis 33	810/21	30. prosince 1921	7. března 1922	36053/22	J. Svatoš, hon. konzul, šef čs. obchodní misse při GSSR; řádná politická zpráva č. 4; psáno strojopisně
Dis 34	Radiogram z Moskvy pro spl. min. Dr. Girsu	21. ledna 1922, 6.15 hod	22. ledna 1922, 6.20 hod	11513/22	Samnarkomindjrl Gorbunoff???

Analýza fondu *Tiflis, Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921* je založena na kritickém přístupu k písemným pramenům diplomatické a osobní povahy, který kombinuje metody klasické diplomatické heuristiky, textové analýzy a kontextualizace v rámci československé zahraniční politiky po roce 1918. Cílem je zhodnotit nejen obsah jednotlivých zpráv, ale i jejich formu, komunikační funkci a význam v rámci utvářející se československé přítomnosti na Kavkaze.

V první fázi byla provedena detailní heuristika fondu, zahrnující identifikaci všech dochovaných dokumentů, jejich chronologické řazení a porovnání s paralelními fondy Ministerstva zahraničních věcí ČSR, Vojenského ústředního archivu či archivních fondů Gruzínské národní knihovny.

Zvláštní pozornost byla věnována sledování změn v tituluře a funkci autora – předseda Čechoslovácké národní jednoty – plnomocník – vedoucí obchodní mise – konzul. Tato změna formálního postavení Jaroslava Svatoše umožňuje sledovat proces institucionalizace československého zastoupení v Gruzii.

Druhá fáze spočívala v kritické analýze autenticity, provenience a reliability jednotlivých zpráv. Posuzovány byly takové aspekty jako časové zpoždění mezi vznikem a doručením zprávy na MZV ČSR (v některých případech 1-3 měsíce), které ovlivňuje její aktuálnost, dále jazyková variabilita (čeština x ruština), přítomnost příloh a výstřižků z tisku, které sloužily jako doklady informací nebo nástroj legitimizace zprávy, vliv autocenzury aj.

Každý dokument byl proto hodnocen nejen z hlediska obsahu, ale i jako akt diplomatické komunikace, reflektující osobní styl a intence autora. Na obsahové úrovni byla provedena

tematická kategorizace zpráv, která umožňuje identifikovat opakující se motivy. Pro kódování byla použita základní schémata: politické události (pád Gruzínské republiky, sovětizace, činnost Revkomu), ekonomické a obchodní vztahy (exportní příležitosti, infrastruktura, obchodní omezení, kontakty s českými firmami), společenské a kulturní aspekty (činnost české komunity, vzdělávání, Sokol, mise Červeného kříže), reflexe zahraniční politiky a mezinárodního kontextu (vztah k Británii, Arménii, Ázerbájdžánu, Turecku, otázka uznání) aj.

Následná fáze spočívala v kontextualizaci Svatošových zpráv vůči jiným dobovým pramenům. Zvláštní pozornost je věnována komparaci s diplomatickou korespondencí dalších československých aktérů působících na území tehdejší Gruzie paralelně se Svatošem (František Štilip, Jaroslav Páral, Jaroslav Kuhn, Vilém Hromádko).

V závěrečné analytické fázi jsou výsledky textové a kontextové analýzy syntetizovány do hlavní interpretativní roviny, kterou představuje rovina diplomatická: jak Svatošovy zprávy přispěly k formování československé politiky vůči Gruzii.

Metodologický rámec tak umožňuje nahlížet fond *Tiflis, Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921* nikoli pouze jako soubor diplomatických písemností, ale i jako komplexní kulturně-politický dokument, který odráží formování československé identity v zahraniční službě a její střet s realitou sovětizovaného Kavkazu.

Analýza fondu fondu Tiflis, Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, čís. 1-34

3.2.1. Dis 1

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 1/č. 275

Datum vzniku: 30. ledna 1921

Datum doručení MZV ČSR: 2. března 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: situační politická zpráva s analytickým komentářem autora

Hlavní téma: bolševický převrat v Arménii, gruzínsko – arménské vztahy a hrozící sovětizace Gruzie

První dochovaná politická zpráva Jaroslava Svatoše z Tiflisu představuje zásadní pramen pro poznání závěrečné fáze existence Gruzínské demokratické republiky a počátků sovětizace Zakavkazska. Dokument vznikl v období, kdy bolševická vojska dokončila obsazování Arménie a soustřeďovala své síly k útoku na Gruzii. Svatoš v textu navazuje na svou předchozí zprávu č. 268 (nedochovanou), v níž informoval o uzavření příměří mezi Arménií a angorskou (tureckou) vládou. V nynější zprávě podrobně popisuje bolševický převrat v Arménii a doplňuje ji o informace získané osobním rozhovorem s bývalým tifliským starostou a arménským diplomatem A. J. Chatisovem (Chatisjan, 1874-1945), který zastupoval arménskou vládu při jednání s Karabekir pašou (Musa Kiazim Karabekir, 1882-1948). Chatisov v tuto dobu pobýval v Tiflisu, a v letech 1910-1917 zde působil jako starosta. Je zřejmé, že Svatoš jej jakožto ředitel jedné z nejvýznamnějších tifliských škol osobně znal.

Podle Svatoše byla arménská delegace donucena podepsat mírové podmínky mající „charakter *kategorického imperativu*“.⁴⁷⁰ Mírová smlouva byla podepsána v Alexandropolské pevnosti v tu samou dobu, kdy v Arménii proběhl bolševický převrat. Ze strany Ázerbájdžánu do Arménie vtrhly oddíly ruských sovětských vojsk a Arménie byla prohlášena za sovětskou.⁴⁷¹ Svatoš zde odkazuje na mírové rozhovory, které začaly dne 26. listopadu 1920 v Alexandropolu⁴⁷² okupovaném tureckými vojsky a již 2. prosince 1920 byla podepsána mírová dohoda. Ta Arménii zmenšila její území na minimum a pro Arménii znamenala především konec její samostatné politiky.⁴⁷³

⁴⁷⁰ AMZV. Fond Tiflis, Politické zprávy Josefa Svatoše 1/1–31/12 1921, č. 1–34, dis. 1.

⁴⁷¹ AMZV. Č. 7602/1921: Situační přehled, č. 275 ze dne 30. 1. 1921 (Svatošem chybně uveden rok 1920), došlo na MZV 2. 3. 1921, označení „Důvěrné“.

⁴⁷² Dnešní město Gjumri, v 19. století Alexandropol, po roce 1924 Leninakan; dnes druhé největší město Arménie.

⁴⁷³ MUCHANOV, V. M. *Socializm vinogradarej ili istorija pervoj Gruzinskoj respubliky*. Moskva, 2019, s. 572.

Situace Arménie byla po celou dobu existence nezávislé Arménie obzvlášť tíživá. Země byla stísněná mezi svými nepřáteli – Tureckem, Ázerbájdžánem a Gruzii, zbavená přístupu k moři, plná běženců z turecké Arménie, nesmírně chudá na úrodnou půdu a vodu a doslova decimovaná hladem a epidemiemi. Za těchto okolností přirozeně inklinovala k Rusku, otálela s vyhlášením nezávislosti a udržovala nejtěsnější vztahy s ozbrojenými silami na jihu Ruska.

Dne 15. května 1919 byla Arménie prohlášena Chatisjanovou vládou za nezávislou republiku. Mezi Kemalovým tureckým režimem a Arménií však vypukla válka. Útok kemalistických vojsk na Arménii na podzim roku 1920 donutil mnoho Arménů, aby se zaťatými zuby dali přednost bolševikům před Turky.⁴⁷⁴ Stejně smýšlení nakonec vehnalo do bolševické náruče i Gruzíny, kteří před Turky v březnu 1921 v Batumu také definitivně upřednostnili sovětské Rusko.

Válka mezi Turky a Armény byla přesně to, co bolševici potřebovali. Měli však v Arménii jen nepatrnou organizaci, takže o invazi bolševiků se nedalo uvažovat. Avšak v listopadu 1920, kdy Turci hrozili Arménům potupnou porážkou, nařídil Lenin rudým vpochodovat do Jerevanu. Poté sovětská diplomatická mise předložila v arménském hlavním městě dašnakovské vládě ultimátum, ve kterém ji žádala, aby předala moc revolučnímu výboru, který dorazil za rudými vojsky z Ázerbájdžánu. Dašnakové vyhověli, protože vzdát se sovětům jim připadalo jako menší potupa než porážka od Turků. Na odpor stejně neměli. 29. listopadu 1920 byla vyhlášena Arménská sovětská republika.⁴⁷⁵

Svatoš přidává vlastní hodnocení situace v Arménii: „*Vláda dašnakakánů, strany, která je nejvíce zodpovědná za vše, co se v Arménii stalo, a jejíž hlavní vina je v tom, že nechtěla uznávat žádnou jinou stranu. Massa arménského lidu pohlíží na vše lhostejně – příliš mnoho již ten lid vytrpěl. Rozhodně však raději přijme vojsko ruské, které aspoň vraždit nebude.*“⁴⁷⁶

Strana, jejíž vládu Svatoš zmiňuje, je strana Dašnakcutjun (Svaz), kterou roku 1890 založila arménská mládež usilující o osvobození turecké části Arménie a vytvoření

⁴⁷⁴ Ibidem, s. 647.

⁴⁷⁵ FIGES, Orlando. *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*. Praha, Beta – Dobrovský a Ševčík, 2005, s. 663.

⁴⁷⁶ AMZV. Č. 7602/1921: Situační přehled, č. 275 ze dne 30. 1. 1921 (Svatošem chybně uveden rok 1920), došlo na MZV 2. 3. 1921, označení „Důvěrné“.

Zakavkazské federace, která by byla součástí Ruska. V roce 1905 v říši působilo 2311 buněk této strany a celkem měla kolem 100 000 členů.⁴⁷⁷

Svatoš touto zprávou navazuje na informace ohledně uzavření příměří mezi Arménií a Tureckem. Podle Svatoše se očekávalo, že vláda rad přinutí své spojence – kemalisty – opustit arménské území. Svatoš k tomu uvádí: *„Avšak Kara-Bekir paša se k tomu nemá, poukazujíc na to, že dle smlouvy alexandropolské, uzavřené s arménskou dřívější vládou, pevnosti Kars a Alexandropol mají zůstat v rukách tureckých. Vůbec, Arménie prozatím nevyhrála nic. Za krátký čas v Moskvě má být konference arménsko-tureckých delegátů, myslím, že mnoho i tam Arméni nevyhrají. Moskva si nebude pro Armény kaziti přátelství s Kemalem-pašou, kterému snad příliš nedůvěřuje, kterého ale podporuje. A Kemal-paša bude hledět utrhnouti od Arménie vše, co jen bude v stavu. Ta nynější Arménie má asi 1 ½ milionu obyvatelů, z kterých všichni trpí nouzí a velká část umírá hladu. Vím to ne z novin – mluvil jsem s jedním arménským bolševikem, intelligentem, kterého dávno znám. Použil příležitosti, že se mohl dostat do Tiflisu, a bude zde delší čas, pod jakousi služební záminkou, tak se mu líbí komunistická Arménie. Že je tam velká nouze ve všech ohledech – je samozřejmé. Zásob tam nebylo žádných, a co bylo, za čas války bylo spotřebováno. V jiných místech bolševici si aspoň na čas pomáhají cestou expropriace, ta však v Arménii mnoho nevydá – boháčů tam není, bohatí Arméni i dříve bydleli ne v Erivani, nýbrž v Baku a Tiflise.“*⁴⁷⁸ Obě výše uvedené Svatošovy citace dokládají, že Svatoš upozorňuje na zoufalé poměry v Arménii, které přispěly k tomu, že obyvatelstvo raději přijalo ruské vojsko, a zasazuje arménský kolaps do širších geopolitických souvislostí.

Arméni byli nepochybně hybnou silou velké části nejen kulturního života v Tiflisu druhé poloviny 19. století – zmiňme založení Tbiliského státního arménského činoherního divadla (1858), pojmenovaného po Petrose Adamianovi (1825-1912) a hraní děl Williama Shakespeara nebo arménského dramatika Gabriela Sundukyana, nemocnice Aramyants, dnešní hotel Tbilisi Marriot zvaný Mazhestik založený Michaellem Aramyantsem, seminář Nersisyan založený Alexandrem Mantashevem, dary Gavрила Thamamsheva první opeře (1847) a Národní

⁴⁷⁷ ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století*. Díl I, 1894–1939. Praha, Argo, 2017, s. 131.

⁴⁷⁸ AMZV. Č. 7602/1921: Situační přehled, č. 275 ze dne 30. 1. 1921 (Svatošem chybně uveden rok 1920), došlo na MZV 2. 3. 1921, označení „Důvěrné“.

knihovna, základ slavného literárního okruhu zvaného Vernatun (1899), sdružující arménské spisovatele a básníky jako Hovannes Tumanyan (1869-1923), Avetik Isahakyan (1875-1957), Levon Shant (1869-1951), Alexander Shirvanzade (1858-1935), Vahan Terian (1885-1920), Derenik Demirchyan (1877-1956) a mnoho dalších.

O arménském vlivu v Gruzii se zmiňuje i Svatoš ve svých pamětech. Uvádí, že Arméni tvořili většinu městského obyvatelstva a patřila mu i většina městských nemovitostí. Městská samospráva nejen v Tiflisu, ale i v dalších ryze gruzínských krajích, jako Telavi či Signachi, byla v arménských rukách. Za dobu Svatošova téměř třicetiletého působení v Tiflisu byli městskými starosty výhradně Arméni: Izmajlov, kn. Argutinskij-Dogorukij, Evangulov a právě výše zmiňovaný A. J. Chatisov.⁴⁷⁹ K tomuto překvapivému faktu došlo v okamžiku, kdy v roce 1902 činili Arméni již 72% oprávněných voličů v Tiflisu, což jim umožnilo naprosto ovládnout tifliskou městskou radu až do roku 1917, ale také vytvořit vážný zdroj napětí mezi gruzínskými a arménskými voliči.⁴⁸⁰

Vedle kultury a politiky se arménský potenciál nejvíce projevoval v oblasti průmyslové a obchodní. Z celkového počtu 9,725 obchodníků v Tiflisu v roce 1897 činili Arméni 48,6%, Gruzíni pouhých 26,9%, Rusové pak 6%. Ze 150 průmyslových podniků v Gruzii v roce 1900 patřilo Arménům 44%, zhruba stejný počet patřil Rusům a zahraničním kapitalistům a pouze 10% vlastnili Gruzíni. Nejvýrazněji se arménská přítomnost projevovala v Tiflisu, což výrazně kontrastovalo se zbytkem rurální Gruzie. Mezi nejbohatší arménské rodiny patřila rodina Arzumanovovů, Avetisjanů a Mantaševů, kteří působili v ropném průmyslu, dále arménské rodiny ovládající obchod s tabákem, kůží aj. Tyto klany vytvořily jakési podnikatelské bratrství společně čelící ruské a zahraniční konkurenci.⁴⁸¹

Arménský faktor, respektive národnostní menšiny obecně, představoval jedno z bezpečnostních rizik, kterému musela nezávislá Gruzínská demokratická republika během doby své existence čelit. První spory s Arménií vyvstaly ani ne pět měsíců po vyhlášení

⁴⁷⁹ SVATOŠ, Jaroslav. *Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele*. 1927, s. 90.

⁴⁸⁰ JONES, Stephen F. *Socialism in Georgian Colors*. Cambridge, Harvard University Press, 2005, s. 18.

⁴⁸¹ SUNY, Ronald Grigor. *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington, Indiana University Press, 1994, s. 118.

samostatnosti Gruzie v říjnu 1918. Arménské jednotky vstoupily na území Gruzie. Dostaly se do střetu s německými jednotkami, které v té době okupovaly Gruzii. Arménie se prozatím stáhla, nicméně do konce války, a tedy porážky Německa, zbývalo jen málo času. Arménie trvala na tom, že při dalším jednání musí být vzato v potaz etnické složení sporných regionů. Některé z těchto regionů byly totiž osídleny převážně arménským obyvatelstvem. Mezi Gruzii a Arménií vypukla válka, ve které si arménská vojska vedla poměrně dobře. Na ukončení konfliktu však tlačila Anglie, která na Kavkaze, jakožto vítězná mocnost, vystřídala poražené Německo. O více než dva roky později použili stejný scénář bolševici. Povstání na sporných územích „donutilo“ ruskou armádu k intervenci a způsobilo tak zánik nezávislé Gruzie.⁴⁸²

Již ze Svatošova prvního zpravodajství je zřejmé, že se nevěnuje jen hodnocení vnitropolitického či hospodářského dění v Gruzii, ale zajímá se o širší politický kontext v rámci Zakavkazska, bez kterého by politický i hospodářský vývoj v Gruzii nebylo možné objektivně zhodnotit. Mladá Gruzínská demokratická republika totiž za celou dobu své nezávislé existence čelila celé řadě nejrůznějších bezpečnostních hrozeb, a to jak zevnitř, tak zevně. Ihned po svém vzniku v květnu 1918 byla přímo konfrontována s Tureckem, neboť obě země již neoddělovala ruská vojenská moc. Z ruské armády zůstaly jen vyhladovělé a nedisciplinované tlupy, které ve velkém chaosu táhly přes území Gruzie zpět do Ruska. Přítomnost těchto jednotek na gruzínské půdě se stala bezpečnostním problémem, jehož význam rozhodně nebyl zanedbatelný.

Další bezpečnostní problémy měly vyvstat později, ať už se jednalo o pohraniční spory s Arménií, nebo o rostoucí ohrožení ze strany ruských vojsk na severu a to jak Děnikinova tzv. bílého vojska, tak bolševické Rudé armády. Gruzínci postrádali vlastní účinnou obrannou sílu, takže potřebovali najít protektora, který by pomohl nové republice odradit Turky od expanze. Nejvhodnějším kandidátem pro tuto úlohu se zdálo být Německo. Gruzínci potřebovali dosáhnout s Němci dohody tím spíš, že sovětská vláda uzavřela dne 3. března 1918 s Berlínem Brest-litevský mír. Kromě toho, že velká část ruského území tím byla ztracena ve prospěch Němců, odepsala ruská vláda mírovou smlouvou také rozsáhlé oblasti Gruzie, které připadly

⁴⁸² LEE, Erik. *The Experiment: Georgia's Forgotten Revolution 1918–1921*. London, Zed Books, 2017, s. 68–69.

Turecku. Gruzínci neměli žádnou možnost do těchto jednání zasáhnout, a Brest-litevský mír se tak stal pro Gruzínce dalším důvodem k tomu, aby se s Ruskem rozloučili.⁴⁸³

Z výše uvedeného výčtu bezpečnostních rizik je zřejmé, že objektivní a kompletní pohled na situaci v tehdejší Gruzii bylo možné vytvořit pouze na základě veškerých relevantních vstupů zahrnujících informace a hodnocení o vnějších hrozbách včetně vztahů s Tureckem, Arménií, Ázerbájdžánem a sovětským Ruskem, Německem, dohodovými státy, stejně jako postřehy týkající se situace na severu ovládaném Dobrovolnickou armádou generála Děnikina, dále informace týkající se vnitřní politiky, národnostních menšin, hospodářské situace a mnohé další. Veškeré tyto informace se Jaroslav Svatoš snažil po celou dobu svého působení v Tiflisu v rámci svých možností a kontaktů MZV ČSR poskytnout.

V neposlední řadě jsou součástí Svatošova zpravodajství také cenné informace týkající se diplomatického zastoupení jednotlivých států a jejich politické aktivity v prostoru jižního Kavkazu. Zvláštní pozornost věnoval Svatoš charakteristikám významných politických osobností, mezi nimiž zaujímá přední místo Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938), pozdější zakladatel moderního Turecka a první prezident Turecké republiky.

Svatoš hovoří o Kemal-pašovi jako o schopném a prozíravém politickém aktérovi, jenž dokázal účinně využívat složitou mezinárodní situaci po první světové válce. V době, kdy o něm Svatoš píše, vystupoval Mustafa Kemal jako výrazný oponent osmanského sultána a zároveň jako odpůrce uspořádání zbytků Osmanské říše, které bylo pod silným vlivem vítězných mocností, zejména Francie a Velké Británie. Jeho politické centrum se nacházelo v Angoře (dnešní Ankaře), jež se stala sídlem tureckého národního hnutí a alternativním mocenským centrem vůči osmanské vládě v Konstantinopoli.

Podle Svatošových pozorování měl Kemal-paša v Tiflisu svého zástupce, který udržoval korektní a pragmatické vztahy s gruzínskou vládou. Gruzínská strana se podle možností snažila těmto kontaktům vycházet vstříc a vyslala do Angory svého zástupce Simona Mdivaniho, jednoho z místopředsedů gruzínského zákonodárního shromáždění. Zde se Simon Mdivani setkal se svým bratrancem Polikarpem (Budu) Mdivani (1877–1937), významným bolševickým politikem, který v Angoře působil jako vyslanec sovětské vlády. Politické dráhy

⁴⁸³ LEE, Erik. *Noc bodáků*. Praha, Mladá fronta, 2020, s. 24.

obou bratranců se však ubíraly zásadně odlišnými směry: zatímco Simon Mdivani zastupoval zájmy nezávislé Gruzie, Budu Mdivani byl představitelem sovětské moci a bolševické politiky na Kavkaze. Za sovětské Gruzie, jak bude zřejmé z analýzy pozdějšího Svatošova zpravodajství, sehrál Budu Mdivani významnou roli v česko-/československo-gruzínských vztazích, než se sám stal obětí stalinských represí během tzv. velké čistky.

Atmosféru posledních měsíců a dní existence nezávislé Gruzínské demokratické republiky popisuje Svatoš jako období charakteristické vzájemnou nedůvěrou mezi Gruzii a Moskvou. Očekával se nátlak bolševických vojsk. Mezi Gruzii, Ázerbájdžánem a Moskvou byly uzavřeny mírové smlouvy, přesto mezi stranami panovala vzájemná nedůvěra.⁴⁸⁴ Smlouva mezi Tiflisem a Moskvou byla podepsána dne 7. května 1920. Moskva v ní uznala nezávislost Gruzie, která také dostala záruku, že se Moskva nebude vměšovat do jejích vnitřních záležitostí. V jejím tajném protokolu však bylo dohodnuto, že všichni bolševici, uvěznění za přípravu převratu v Gruzii (a bylo jich více než tisíc), musí být propuštěni na svobodu. Vyslancem v Gruzii byl jmenován ten, kdo pacifikoval Ázerbájdžán – Kirov, jenž si zde začal v klidu připravovat půdu pro dobytí Gruzie s pomocí na svobodu propuštěných gruzínských bolševiků.⁴⁸⁵ Sergej Mironovič Kirov (1886–1934) působil v Gruzii jako vyslanec RSFSR od května do srpna 1920. Svatoš se zde zaměřuje na rostoucí nebezpečí ze strany sovětského Ruska. Popisuje proces, jímž bolševická diplomacie postupně obcházela ustanovení mírové smlouvy mezi Moskvou a Tiflisem ze 7. května 1920.

Gruzínští menševici se dopustili fatální chyby. V tajném dodatku souhlasili s legalizací bolševické strany v Gruzii. Byl to bezpochyby od menševiků racionální ústupek za garantování gruzínské nezávislosti. Podcenili skutečné motivace nepřítele. Gruzínští bolševici se stali pátou kolonou Rudé armády, usazené v Baku. Sovětské velvyslanectví v Tbilisi plánovalo protivládní stávky a vzpoury na získání záminky k invazi. Lenin se k této vojenské možnosti neklonil a stále dával přednost postupnějšímu procesu šíření revoluce. Měl obavy z možné reakce Britů a Němců, s nimiž chtěli bolševici obchodovat, nemluvě už o reakci Turecka. Socialističtí

⁴⁸⁴ LEE, Erik. *Noc bodáků*. Praha, Mladá fronta, 2020, s. 24.

⁴⁸⁵ ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století*. Díl I, 1894–1939. Praha, Argo, 2017, s. 646–647.

vůdcové Západu oslavovali Gruzii jako jediný socialistický stát na světě. Karl Kautský a Ramsay MacDonald vykonali v roce 1920 do Tbilisi cestu a vrátili se do Evropy plni chvály.⁴⁸⁶

Diplomatický zástupce vlády rad Áron Lvovič Scheinmann (1886-1944) podle tvrzení gruzínských politických kruhů také hledal záminku k tomu, aby se vztahy mezi Gruzii a Ruskem zhoršily. Gruzínské vládní kruhy tvrdily, že ruské vyslanectví je střediskem protigruzínské politické agitace, která má připravit „výbuch zvnitřku“ (взрыв изнутри). Podle Svatoše měla však gruzínská vláda v ohledu politického vyzvědačství tajnou policii, takže věděla velmi dobře o všem, co se v tajných organizacích děje, a pokud uznala za vhodné, došlo k zatýkání. Scheinmann protestoval a žádal, aby zatčení byli okamžitě propuštěni, jelikož někteří z nich byli na seznamu sloužících v ruském velvyslanectví. Tento seznam byl doručen gruzínskému Ministerstvu zahraničních věcí, které ve své odpovědi uvedlo, že na seznamu se nachází lidé s nepravými jmény (na příklad, v seznamu uvedený Gruzín Ketevaridze užíval v Rusku jméno Kaleničenko, jeho jméno však bylo Kadžaja). Takoví lidé měli podle gruzínského Ministerstva zahraničních věcí místo pouze ve vězení. Napětí dosáhlo nejvyššího stupně, když 20. prosince 1920 Scheinmann odejel do Baku, aby měl lepší spojení s Moskvou. „*V Tiflisu panovala stísněná nálada, očekával se nátlak ruských vojsk.*“⁴⁸⁷ Netrpělivý „osvobodit“ rodnou Gruzii byl Grigorij (Sergo) Konstantinovič Ordžonikidze (1886-1937) a bez vědomí Moskvy začal na arménských a ázerbájdžánských hranicích stavět vojska. Společně s Kirovem, sovětským vyslancem v Tiflisu, uprošoval Lenina, aby svolil k bezprostřední intervenci. „*Vnitřní výbuch se nedá čekat. Bez naší pomoci nebude Gruzie nikdy sovětizována,*“ psali tito dva muži 2. ledna 1921. O dva dny později je podpořil v dalším dopise i Stalin. Lenin nakonec souhlasil. „*Neodkládat,*“ odepsal na Stalinův dopis. Politbyro nařídilo invazi do Gruzie na 14. února.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ FIGES, Orlando. *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*. Praha, Beta – Dobrovský a Ševčík, 2005, s. 664–665.

⁴⁸⁷ AMZV. Č. 7602/1921: Situační přehled, č. 275 ze dne 30. 1. 1921 (Svatošem chybně uveden rok 1920), došlo na MZV 2. 3. 1921, označení „Důvěrné“.

⁴⁸⁸ FIGES, Orlando. *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*. Praha, Beta – Dobrovský a Ševčík, 2005, s. 665.

Svatoš uvádí, že podle smlouvy s Ázerbájdžánem, který byl v daném okamžiku již plně sovětizován, měl Ázerbájdžán dodat Gruzii jistý počet naftových produktů. Když pak Gruzie poslala pro ně několik svých vlaků (240 vag.-cisteren a 12 lokom.), ázerbájdžánská vláda je u sebe zadržela, dle tvrzení gruzínské vlády, k použití pro své potřeby.⁴⁸⁹ Ze zpravodajství italského velvyslance Vittoria Cerrutiho (1881-1961), který strávil poslední okamžiky vlády Gruzínské demokratické republiky v Gruzii a společně s nimi na lodi dne 18. března 1921 odplul z Batumu⁴⁹⁰, se dozvídáme, že před válkou, kdy všechny kavkazské suroviny proudily na trhy do Moskvy a Petrohradu, bylo Baku místem koncentrace veškerého zboží, které muselo být dopraveno do vnitrozemí Ruska. V okamžiku, kdy výrobky a suroviny nejen z Kavkazu, ale také Turkestánu, Persie, Povolží a Uralu již nenacházely odbyt v bolševickém Rusku a měly se vydat cestou Cařihradu a Evropy, zůstalo Baku místem, kde se dotyčné zboží koncentrovalo, a které mělo být odesláno do Batumu. Politika přijatá sověty však vedla k úplnému uzavření gruzínsko-ázerbájdžánské hranice s přerušáním veškeré dopravy mezi Kaspickým a Černým mořem. Gruzie tak nedostala ani cisternu nafty, ropy či benzínu, takže v zemi byl těchto produktů obrovský nedostatek. Bezprostředním důsledkem této sovětské blokády Gruzie byla špatná funkčnost železnice, spalování nekvalitního uhlí, výroba malého množství elektřiny.⁴⁹¹ Vittorio Cerruti poté působil na území sovětizované Gruzie až do března roku 1921. Zkušenosti z období jeho působení v Gruzii publikoval pod názvem „*Ricordi di una missione nel Caucaso*“.⁴⁹²

Svatoš si byl již v tomto okamžiku jist, že Gruzie by ruské přesile podlehla. Věřil však, že by její dobytí nebylo tak jednoduché, jako v Ázerbájdžánu či Arménii, kde se ruská vojska prakticky nesetkala s žádným odporem. Rusko by podle něj muselo počítat s tím, že by se zde musela udržovat velká vojenská síla, protože přírodní podmínky by umožnily partyzánskou

⁴⁸⁹ AMZV. Č. 7602/1921: Situační přehled, č. 275 ze dne 30. 1. 1921 (Svatošem chybně uveden rok 1920), došlo na MZV 2. 3. 1921, označení „Důvěrné“.

⁴⁹⁰ DŽANELIDZE, Otari. *The Democratic Republic of Georgia and Italy*. Rondeli Foundation. [2025-01-14] Dostupné z: <https://www.gfsis.org.ge>.

⁴⁹¹ *Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale (ASMAECI)*. Italia. Affari Politici 1919–1930, busta 1123, *Situazione politica generale in Georgia*, Tiflis, 10. 2. 1921.

⁴⁹² CERRUTI, Vittorio. *Ricordi di una missione nel Caucaso*. *Nuova Antologia*, 1942, s. 15–25.

válku, a tak by výsledek byl při velkém úsilí velice pochybný. Svatoš uvedl, že Scheinmann naléhal na to, aby válka již začala, že moment je příznivý. Vláda rad se však zatím rozhodla pro mír. Scheinmann se dne 22. ledna 1921 vrátil do Tiflisu. Gruzie mezitím pokračovala v přípravě na svou obranu. Proslýchalo se, že příčinou smířlivé nálady vlády rad bylo to, že disciplína ve vojsku nebyla v pořádku, že mnoho vojáků utíkalo domů, a v Dagestáně bylo opět povstání.⁴⁹³ Situace v Dagestánu, potažmo na severním Kavkaze představovala další z faktorů, který ovlivňoval bezpečnostní situaci v Gruzii, a bylo potřeba se jí ve zpravodajství zabývat.

V dalším se Svatoš věnuje vnitropolitickým poměrům v Gruzínské demokratické republice. Informoval, že všechny nesocialistické strany Gruzie se spojily a vytvořily Demokratickou stranu. Mezi její hlavní programové body patřila celistvost a nezávislost Gruzie, široká autonomie Adžárie, místní autonomie Abchazska a Saingilo (Zakavkazský kraj), republikánsko-demokratický stát s prezidentem a odluka církve od státu. Oblasti, pro které byla požadována autonomie, měly značný počet muslimského obyvatelstva. Sloučení těchto stran znamenalo přípravu na volební boj po přijetí ústavy, která výše uvedené hlavní programové body reflektovala. Svatoš se domníval, že strana rozhodně nezíská většinu, mohla však představovat silné opoziční uskupení. Výsledku se již nikdo nedočkal. Gruzínské demokratické republice v tu chvíli zbývaly jen dva týdny existence. Otázce přijetí gruzínské ústavy zaměřené na vliv Československa na její formování je podrobněji věnována jiná část této práce.

V neposlední řadě informoval Jaroslav Svatoš v této zprávě o dojmu, jaký v Gruzii zanechalo hlasování československého představitele o přijetí Gruzie do Svazu (Ligy) národů. Hlasování proběhlo dne 16. prosince 1920 a účastnilo se jej 24 států. Pro přijetí Gruzie do Ligy národů bylo zapotřebí 16 hlasů pro, tedy dvě třetiny. Pro přijetí Gruzie hlasovalo 10 států – Jižní Afrika, Bolívie, Kolumbie, Itálie, Norsko, Paraguay, Persie, Portugalsko, Švýcarsko a Chile. Naopak proti se vyslovila Velká Británie, Francie, Austrálie, Kanada, Kuba, Španělsko, Řecko, Indie, Nový Zéland, Holandsko, Jugoslávie, Dánsko a v neposlední řadě právě Československo. Výsledek hlasování rozhodl o nepřijetí Gruzie do Ligy národů.⁴⁹⁴

⁴⁹³ AMZV. Č. 7602/1921: Situační přehled, č. 275 ze dne 30. 1. 1921 (Svatošem chybně uveden rok 1920), došlo na MZV 2. 3. 1921, označení „Důvěrné“.

⁴⁹⁴ MUCHANOV, V. M. *Socializm vinogradarej ili istorija pervoj Gruzinskoj respubliky*. Moskva, 2019, s. 381.

Výsledek hlasování byl pro gruzínskou delegaci pochopitelný a očekávatelný. Přímý účastník těchto událostí, Zurab Avalov, prohlásil, že politickou morálku v té době určovaly mocnosti, které ovládaly ženevská jednání. Jednalo se především o to, že v případě napadení Gruzie zevně, ji Liga národů a státy, které jsou jejími členy, nemohou a nebudou bránit.⁴⁹⁵ Hlasování československých delegátů proti přijetí Gruzie však vyvolalo v Tiflisu rozpaky. Dokládají to dotazy, kterým Svatoš čelil z několika stran. Manželka jistého ministra se dotazovala, proč ministr Dr. Beneš vystoupil proti Gruzii. Ten samý dotaz obdržel jiný krajan od ministra orby Davita Oniašviliho (1883-1937).⁴⁹⁶ Je zřejmé, že Gruzie, jakožto nově vzniklý nezávislý státní útvar, podobně jako nedávno vzniklé Československo, nedokázala pochopit, proč českoslovenští zástupci Gruzii nepodpořili. Vzhledem k tomu, že gruzínská otázka byla v rámci československé zahraniční politiky řešena v rámci tzv. „ruské otázky“ ovládané především postojem Francie a Anglie, je postoj československé delegace při uvedeném hlasování více než zřejmý.

První dochovanou zprávu Fondu Tiflis 1921 uzavírá Svatošovo lakonické, avšak zásadní sdělení: „*Právě dnes sem došla telegr. zpráva o tom, že Dohoda uznala Gruzii de iure*“⁴⁹⁷. Otázce toho, co to pro Gruzii a její mezinárodní postavení znamenalo, se Svatoš věnuje v následujícím zpravodajství. Jak již bylo výše uvedeno, zprávu obdrželo MZV ČSR dne 2. března 1921, kdy již Gruzie byla plně sovětizována.

Zpráva Jaroslava Svatoše ze dne 30. ledna 1921 je první zprávou, která se ve fondu *Josef Svatoš* nachází. Je k ní připojen přípis MZV ČSR, že bližší osobní data profesora J. Svatoše sdělí major Štilip z repatriačního oddělení Ministerstva Národní Obrany, který v Tiflisu působil jako repatriační komisař, a to s návrhem, vyzvat si jej telefonicky. Z uvedeného je možné se domnívat, že MZV ČSR ještě v lednu 1921, tedy skoro tři roky poté, co Jaroslav Svatoš hájil zájmy československých občanů v Gruzínské demokratické republice, stále nemělo o Jaroslavu Svatošovi dostatečné informace. Zpravodajství majora Františka Štilipa, repatriačního komisaře

⁴⁹⁵ AVALOV, Zurab. *Nezavisimost' Gruzii v meždunarodnoj politike 1918–1921 gg. Vospominanija glavnogo sovetnika po inostrannym delam*. Moskva, 2022, s. 337.

⁴⁹⁶ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1921, č. 275 ze dne 30. 1. 1921 (chybně uveden rok).

⁴⁹⁷ Ibidem.

pro Turkestán, bude věnována samostatná kapitola této práce sledující působení československých představitelů na území Gruzínské demokratické republiky paralelně s působením Jaroslava Svatoše.

Svatošův text přesahuje rámec prosté situační zprávy. Představuje komplexní politickou analýzu, ve které autor propojuje lokální události s mezinárodním vývojem. Správně identifikuje Arménii jako první oběť sovětské expanze a Gruzii jako její bezprostřední další cíl. Současně vystihuje mechanismus sovětizace – kombinaci vojenského nátlaku, diplomatické infiltrace a vnitřní destabilizace. Zpráva obsahuje významné informace o postoji evropských mocností a kriticky reflektuje hlasování o přijetí Gruzie do Společnosti národů, při němž se Československo vyslovilo proti. Svatoš zaznamenává negativní odezvu tohoto postoje v gruzínských politických kruzích. Autor dále propojuje politickou analýzu s kulturně-historickými pozorováními, která dokládají jeho hlubokou znalost místních poměrů a vztahů mezi jednotlivými etnickými skupinami. Z hlediska metodiky zpravodajství Svatoš kombinuje empirické informace z terénu s analytickým výkladem a prediktivním hodnocením. Jeho text tak nese znaky rané formy diplomatické analýzy, kdy informátor nejen sděluje fakta, ale zároveň nabízí interpretaci a prognózu. Jeho jazyk je místy emocionálně zabarvený, avšak jeho účelem je zvýraznit morální aspekt situace, nikoli zkreslit fakta.

Dokument je mimořádně hodnotným pramenem nejen pro poznání bezprostředních událostí kolem pádu Arménie a ohrožení Gruzie, ale i pro pochopení formování československé diplomatické identity v daném prostoru. Svatoš se zde ukazuje jako pozorovatel s výrazným analytickým talentem, jehož pohled přesahuje rámec běžné konzulární korespondence. Text zároveň dokládá, že již v lednu 1921 bylo československému zástupci v Tiflisu zřejmé, že sovětská expanze do Gruzie je nevyhnutelná. Tragický paradox spočívá v tom, že zpráva o *de iure* uznání Gruzie Dohodou, kterou Svatoš uvádí v závěru, dorazila do Prahy ve chvíli, kdy už nezávislá Gruzie přestala existovat.

3.2.2. Dis 2

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 2/č. 276

Datum vzniku: 31. ledna 1921

Datum doručení MZV ČSR: 2. března 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: situační politická zpráva s analytickým komentářem autora

Hlavní téma: uznání Gruzie *de iure* a otázka československého zastoupení

Druhá Svatošova zpráva, evidovaná Čechoslováckou národní jednotou pod č. 276, vznikla bezprostředně po předchozí analýze z 30. ledna 1921. Obě zprávy dorazily do Prahy až 2. března 1921 - v době, kdy byl již Tiflis obsazen sovětskými vojsky. Svatošův text zachycuje vrchol i konec gruzínské státnosti – moment mezinárodního uznání a zároveň bezprostřední hrozbu sovětské invaze, která definitivně změnila možnosti československo-gruzínských diplomatických vztahů. Realita i formování československo-gruzínských diplomatických vztahů se vpádem sovětských vojsk do Gruzie radikálně změnily.

Ze Svatošova situačního přehledu vyplývá, že předseda vlády Gruzínské demokratické republiky Noe Žordania byl dne 30. ledna 1921 prostřednictvím italského velvyslanectví v Tiflisu informován ministrem zahraničních věcí Jevgenijem Gegečkorim, že Gruzie byla mezinárodně uznána *de iure*.⁴⁹⁸ Svatošem popisovanou roli Itálie v této záležitosti potvrzuje italský zástupce Vittorio Cerruti ve svém zpravodajství ze dne 10. února 1921 z Tiflisu adresovaném ministrovi zahraničních věcí Itálie.⁴⁹⁹ Oznámil v ní přijetí zprávy o uznání Gruzie *de iure* ministra Gegečkoriho gruzínské vládě, kterou obdržel přes Cařihrad. Spěchal ji neprodleně předat předsedovi gruzínské vlády Noemu Žordaniovovi spolu s plnou podporou samotnému uznání ze strany italské vlády a lidu. Dle jeho slov byl Žordania touto radostnou

⁴⁹⁸ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1921, č. 276 ze dne 31. 1. 1921.

⁴⁹⁹ ASMAECI. Italia. Affari Politici 1919–1930, busta 1123, *Situazione politica generale in Georgia*, Tiflis, 10. 2. 1921.

zprávou dojat a pozval Cerrutiho, aby se z diplomatické galerie zúčastnil oznámení, které okamžitě učinil před Ústavodárným shromážděním. Cerrutimu se dostalo velkých ovací. Po celém Tiflisu se konaly masové oslavy. Podle Cerrutiho reagoval francouzský vysoký komisař Chevalier na tuto situaci podrážděně a veřejně zpochybnil pravost zprávy. Stejně zdrženlivě se vyjádřil i vysoký komisař Anglie. Téhož dne obdržel Cerruti telegram s oznámením, že mu italská vláda zasílá pověřovací listiny zplnomocněného ministra, čímž se stal prvním plnohodnotným diplomatickým zástupcem evropské mocnosti v Gruzii v hodnosti velvyslance. Tento krok vzbudil mezi gruzínskou veřejností i politickou elitou mimořádný ohlas.

Francouzský představitel Chevalier se pokusil mediálně si přivlastnit zásluhu za uznání Gruzie, když v tisku publikoval údajný telegram z Cařihradu, podle něhož měla být iniciativa výhradně francouzská. Po odhalení skutečného původu zprávy se však tento krok stal předmětem posměchu. Chevalier se poté dne 7. února 1921 zúčastnil banketu na oslavu uznání Gruzie *de iure*, kde pronesl proslov, ve kterém Francie vystupovala jako starší sestra Gruzie, která se o novou kavkazskou republiku starala. Přesto veškeré ovace publika směřovaly výhradně k V. Cerrutimu, kterého během banketu předseda vlády Žordania vybídl, aby usedl po jeho pravici.⁵⁰⁰

Právní uznání nezávislé Gruzínské demokratické republiky bylo výsledkem Pařížské konference, která probíhala ve dnech 24. - 29. ledna 1921. Na zasedání dne 26. ledna bylo vydáno ústřední komuniké informující, že konference zkoumala otázku uznání *de iure* baltských a kavkazských států. Bylo rozhodnuto uznat Estonsko a Lotyšsko. Konference se také zcela příznivě vyjádřila pro uznání Gruzínska, vysloví-li toto formální žádost.⁵⁰¹ Ministr zahraničních věcí Gruzie Gegečkori tuto žádost obratem podal a dne 27. ledna 1921 bylo rozhodnuto o uznání Gruzie *de iure*.

Noe Žordnia se po uznání Gruzie *de iure* setkal s diplomatickými zástupci a poděkoval zástupcům Anglie, Francie a Itálie. Setkání se zúčastnil také Svatoš, coby předseda Československé národní jednoty uznaný vládou Gruzínské demokratické republiky jako

⁵⁰⁰ Ibidem.

⁵⁰¹ SBORNÍK ZAHRANIČNÍ POLITIKY. Ministerstvo zahraničních věcí Československé republiky, 1921, roč. 2, č. 1, s. 4–5.

představitel československé vlády při vládě Gruzie a osobně jménem jednoty Noemu Žordaniovi při této příležitosti blahopřál.⁵⁰² V této souvislosti Svatoš opět upozornil na nevyřešenou otázku oficiálních zastupitelských úřadů v Zakavkazsku. V tomto okamžiku byla v Gruzii zastoupena celá řada států. Československá konzulární agencie operující v tu dobu v Batumu byla podle Svatoše s ohledem na nové politické poměry nedostatečná. Z novin se dozvěděl, že do Tiflisu byl vyslán konzul Vilém Hromádka jmenovaný pro Batum a Tiflis. Od doby jeho jmenování uběhly již dva měsíce, a konzul Hromádka stále nedorazil. Upozornil, že Tiflis je politickým centrem Zakavkazska, odkud by bylo možné navázat styky s Arménií i s Ázerbájdžánem. Bylo by však již zapotřebí, aby Československo podniklo kroky jak v oblasti politické, tak ekonomické.⁵⁰³ Ze zprávy Viléma Hromádka, generálního konzula pro Batum a Zakavkazsko z fondu *Batum. Československý konsulat. Zprávy politické. 1921. č. 4* je zřejmé, že do Batumu Hromádka dorazil až 27. února 1921. Jeho působení, stejně jako dalším představitelům spojeným s Konzulární agencí ČSR v Batumu bude věnována samostatná část této práce.

Svatošova druhá zpráva je unikátním svědectvím o paradoxním okamžiku mezinárodního uznání Gruzie v předvečer jejího zániku. Svatoš zde vystupuje jako aktivní účastník diplomatického dění, který chápe důsledky uznání pro československou politiku. Svatoš zůstává věrný svému stylu: kombinuje empirickou informaci s analytickým komentářem, přechází od popisu událostí k úvahám o jejich důsledcích a znovu apeluje na MZV ČSR, aby formálně institucionalizovalo československou přítomnost v Zakavkazsku.

3.2.3. Dis 3

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 3/č. 279

⁵⁰² AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1921, č. 276 ze dne 31. 1. 1921.

⁵⁰³ Ibidem.

Datum vzniku: 8. února 1921

Datum doručení MZV ČSR: 2. března 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: politicko-diplomatické zpravodajství s komentářem autora

Hlavní téma: uznání Gruzie *de iure* a s ním spojené diplomatické oslavy

Třetí Svatošova zpráva vznikla 8. února 1921, tedy několik týdnů před pádem Gruzie a její následnou sovětizací. Stejně jako dvě předchozí zpravodajství (č. 275 a 276) dorazila na MZV ČSR až 2. března 1921, kdy byl Tiflis již v rukou sovětských vojsk. Poslední situační přehled z Gruzínské demokratické republiky evidovala Čechoslovácká národní jednota prostřednictvím Jaroslava Svatoše pod č. 279. Dokument představuje poslední situační přehled z nezávislé Gruzie a zároveň významné svědectví o posledním oficiálním aktu její mezinárodní prestiže – oslavě uznání *de iure* 27. ledna 1921 ze strany mocností Dohody.

Uznání nezávislosti státu je diplomatický krok, který se skládá ze dvou částí. Uznání *de facto* a uznání *de iure*. Uznání *de facto* znamená, že je uznána samotná skutečnost vzniku či obnovy určitého státu, bez ohledu na právo. Zatímco druhá část tohoto kroku představuje uznání státu jakožto subjektu mezinárodního práva a jeho vlády jako legitimní. Znamená určitou „vstupenku“ do mezinárodního společenství umožňující normalizaci vzájemných vztahů a navázání vztahů diplomatických.

De facto uznala Gruzii dne 11. ledna 1920 Francie, Velká Británie a Itálie. Později, dne 7. února 1920 Japonsko a 26. srpna také Belgie. *De iure* byla uznána Argentinou 13. září 1919, sovětským Ruskem 7. května 1920 a Německem 24. září 1920.⁵⁰⁴ Tyto údaje předložila Gruzie

⁵⁰⁴ APPLICATION BY THE REPUBLIC OF GEORGIA FOR ADMISSION TO THE LEAGUE. Memorandum by the Secretary General, s. 3. [2025-01-20] Dostupné z:

https://www.iccn.ge/files/1920.11.20_memorandum_on_the_application_of_the_republic_of_georgia.pdf.

v memorandu v rámci své žádosti o přijetí do Ligy národů v listopadu 1920. Neuvedla zde *de facto* uznání ze strany Německa, které uznalo Gruzii *de facto* jako první smlouvou z Poti dne 28. května 1918, tedy dva dny po vzniku nezávislé Gruzínské demokratické republiky, jejímž protektorem se tímto Německo stalo. Dále Turecko, které uznalo Gruzii *de facto* dne 4. června 1918 smlouvou „O příměří a přátelství“ podepsanou v Batumu.⁵⁰⁵ Dne 27. ledna 1921 Gruzii *de iure* uznala Francie, Anglie, Itálie, Japonsko a Belgie. O den později se k nim připojilo Polsko. O několik dní později také Rakousko, Rumunsko a Lucembursko.⁵⁰⁶

Na počest uznání Dohodou Gruzínské demokratické republiky *de iure* se v Tiflisu konala dne 6. února 1921 slavnost pořádaná předsedou vlády Noem Žordaniou, které se vedle dalších zástupců cizích států zúčastnil i Jaroslav Svatoš jako předseda Československé národní jednoty. Slavnosti se účastnili zástupci Francie, Anglie, Itálie, Spojených států, Německa, Persie, Polska, Finska, Latvie (Lotyšska), Ázerbájdžánu, Angorské turecké vlády a dalších států. Největší pozornost však vzbuzovala přítomnost zástupce sovětského Ruska Schienmanna, který se nedávno vrátil do Tbilisi z Baku, kam odcestoval, aby měl lepší spojení s Moskvou. Ázerbájdžán byl v tu dobu již pod sovětskou vládou. Nebyly proneseny žádné proslovy. Předseda vlády Žordania účastníky vyzval, aby se zúčastnili vojenské přehlídky před budovou Ústavodárného shromáždění, kterou všichni přítomní sledovali ze zvláštní tribuny.⁵⁰⁷

Následující den, 7. února 1921, uspořádalo gruzínské Ministerstvo zahraničních věcí recepci na počest zahraničních zástupců. Jaroslav Svatoš byl opět pozván jako jediný předseda národní jednoty, což svědčí o vážnosti, s níž byla Československá národní jednota vnímána gruzínskou vládou. Přítomni byli všichni gruzínští ministři, zástupci cizích států se svými attachés a konzulové.

⁵⁰⁵ DŽANELIDZE, Otar. *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. International Recognition of the Democratic Republic of Georgia*. Rondeli Foundation, s. 2–9. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

⁵⁰⁶ Ibidem, s. 9.

⁵⁰⁷ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 279, zpráva ze dne 8. února 1921.

Tuto slavnostní událost dokládá i dokument z Gruzínského národního archivu ze dne 7. února 1921 z dobového tisku *Ertoba* (Jednota).⁵⁰⁸ Tisk podrobně uvádí jména všech členů diplomatického sboru, kteří se banketu dne 7. února 1921 ve 20 hodin účastnili, ale také jejich podrobné proslovy. Jejich účast i vyjádření vypovídají mnohé o tehdejších vztazích Gruzínské demokratické republiky s mocnostmi a dalšími státy, včetně Československa, a vytváří tak plastický obrázek tehdejšího diplomatického prostředí a vztahů v Tiflisu, jehož součástí byl i československý představitel Jaroslav Svatoš.

Recepce se v pořadí, jak jej uváděl dobový tisk, zúčastnil zástupce vlády Velkého národního shromáždění v Angoře generál Kâzım Karabekir, jedna z nejvýznamnějších osobností kemalistického hnutí a velitel tureckých sil ve východní Anatolii.⁵⁰⁹ Jeho přítomnost měla výrazný politicko-diplomatický význam, neboť zajišťovala sovětskému Rusku v Gruzii nepřímý kontakt s islámským světem prostřednictvím kemalistického Turecka. V daném okamžiku byly právě vztahy mezi sovětským Ruskem a Tureckem klíčovým faktorem, na němž závisela otázka války či míru v Zakavkazsku. Společný postup obou aktérů na Kavkaze představoval pro Gruzii nejhorší možný scénář, neboť by znamenal její úplnou mezinárodní izolaci a ohrožení samotné státní existence.⁵¹⁰ Kemalistické Turecko navázalo s Gruzii oficiální diplomatické vztahy v listopadu 1920, avšak tyto vztahy zůstávaly křehké a silně podmíněné širší geopolitickou dynamikou regionu.

Dalším účastníkem byl německý velvyslanec Ulrich Rauscher. Německo otevřelo v Tiflisu diplomatickou misi, kterou nejprve vedl Ernst von Druffel, v srpnu 1920. O měsíc později uznalo Německo nezávislost Gruzie *de iure*. V Tiflisu bylo otevřeno velvyslanectví, které vedl Dr. Ulrich Rauscher.⁵¹¹ Jednalo se o mladého a inteligentního diplomata, který přijel společně s radou Anderpsem a konzulem. Oba působili nějakou dobu v Rusku, takže dobře znali jazyk. Pozice Rauchera nebyla v Gruzii jednoduchá, neboť Rusové žijící v Tiflisu jej stále

⁵⁰⁸ *Ertoba* (Jednota), č. 24, 1921, Gruzínský národní archiv, Tbilisi. Gruzínský národní archiv.

⁵⁰⁹ ZÜRCHER, Erik Jan. *Turkey: A Modern History*. London, I. B. Tauris, 2004, s. 140–145.

⁵¹⁰ KAZEMZADEH, Firuz. *The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921*. New York, Philosophical Library, 1951, s. 130–150.

⁵¹¹ DŽANELIDZE, Otar. *Russia's expansion in the Caucasus and Georgia. Georgia in the German orbit*. Tbilisi: Rondeli Foundation. S. 8. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

považovali za představitele země, která rozpoutáním války uvrhla Rusko do náruče bolševismu. Gruzínská vláda i lid však vyznávali vůči Německu srdečné city, to zejména proto, že v době, kdy Němci vojensky okupovali Gruzii, postupovali s velkou korektností a zanechali v Gruzii vynikající vzpomínku v příkrém rozporu s tou spojenou s britskou okupací.⁵¹² Německo bylo první zemí, které uznalo nezávislost Gruzínské demokratické republiky smlouvou podepsanou v Poti dne 28. května 1918, tedy pouhé dva dny po vyhlášení gruzínské nezávislosti.⁵¹³

Recepce se zúčastnil rovněž Vysoký komisař Velké Británie v Zakavkazsku se sídlem v Tiflisu, plukovník Claude Stokes. Britská přítomnost na jižním Kavkaze v letech 1918–1921 byla součástí širší geopolitické strategie Londýna, navazující na dlouhodobé imperiální uvažování v rámci tzv. Velké hry, jejímž jádrem byla ochrana cest k Indii a omezení vlivu konkurenčních mocností v prostoru Blízkého východu, Persie a Střední Asie.⁵¹⁴ Kavkaz byl v tomto kontextu chápán především jako tranzitní a nárazníkové území, nikoli jako prostor pro dlouhodobé politické angažmá.

V letech 1918–1921 se gruzínsko-britské vztahy skutečně vyvíjely ve dvou odlišných, místy i protichůdných rovinách. Politicko-diplomatický směr byl reprezentován britským Ministerstvem zahraničních věcí pod vedením George Curzona a Vysokým komisařem pro jižní Kavkaz Olivera Wardropa, kteří byli spíše nakloněni podpoře gruzínské státnosti jako stabilizačního prvku regionu.⁵¹⁵ Naproti tomu vojenská rovina britské přítomnosti, reprezentovaná veliteli britských jednotek na Kavkaze – William M. Thomson, Forestier Walker a George Norton Corey – sledovala především pragmatické bezpečnostní cíle, zejména kontrolu ropných zdrojů v Baku a zajištění komunikačních tras.⁵¹⁶

⁵¹² ASMAECI. Italia. Affari Politici 1919-1930. Busta 1123. Situazione politica generale in Georgia, Tiflis, 10 Febbraio 1921

⁵¹³ DŽANELIDZE, Otar: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. Georgia in the German Orbit*. Tbilisi: Rondeli Foundation, s. 8. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

⁵¹⁴ HOPKIRK, Peter: *The Great Game: On Secret Service in High Asia*. London: John Murray, 1990, s. 445–470.

⁵¹⁵ WARDROP, Oliver: *The Georgian People*. London: Methuen & Co., 1918.

⁵¹⁶ SMELE, Jonathan D. *The "Russian" Civil Wars, 1916–1926*. Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 135–150. .

Právě Baku představovalo klíčový bod britské kavkazské politiky. Jeho obsazení britskými jednotkami v roce 1918 a následný odchod v roce 1919 symbolizují omezený a dočasný charakter britského angažmá v regionu.⁵¹⁷ Stažení z Baku bylo důsledkem kombinace vojenského přetížení, změny priorit britské politiky na Blízkém východě (zejména v Iráku a Persii) a rostoucí neochoty britské veřejnosti nést náklady na další imperiální intervenci. Kavkaz tak postupně ztrácel svůj význam ve prospěch jižnějších směrů strategického zájmu, zejména trasy Blízký východ – Perský záliv – Indie.⁵¹⁷

Tento odstup se promítal i do vnímání britské přítomnosti místním obyvatelstvem. Italský vyslanec Vittorio Cerruti ve svých zprávách poznamenává, že Britové v Gruzii nezanechali dobré vzpomínky, neboť k místnímu obyvatelstvu často přistupovali prizmatem koloniální správy, tedy způsobem, který byl vnímán jako povýšený a málo citlivý k místním politickým a kulturním specifikům.⁵¹⁸ Tento postoj dále oslaboval důvěru gruzínských elit v dlouhodobou britskou podporu a přispíval k jejich hledání alternativních mezinárodních opor.

Vittorio Cerruti, zplnomocněný ministr Itálie, rada-vyslanec, byl další z účastníků recepcce. Cerruti byl zkušený diplomat vyslaný do Gruzie jako politický představitel Italského království na Kavkaze v roce 1920. Poté, co Itálie uznala Gruzínskou demokratickou republiku v lednu 1921 *de iure*, povýšil Řím své politické zastoupení v Tiflisu na velvyslanectví. Jednalo se o vůbec první plnohodnotné diplomatické zastoupení evropského státu v Gruzínské demokratické republice. V této pozici setrval Cerruti do roku 1922 a vzpomínky spojené s touto misí publikoval pod názvem „*Vzpomínky z kavkazské mise*”.⁵¹⁹ Cerruti také odcestoval na lodi s gruzínskou vládou prchající před bolševiky v březnu 1921. Nabídl jí italský azyl, který Noe

⁵¹⁷ FROMKIN, David. *A Peace to End All Peace*. London, 1989, s. 390–410.

⁵¹⁸ ASMAECI. Italia. Affari Politici 1919-1930. Busta 1123. Situazione politica generale in Georgia, Tiflis, 10 Febbraio 1921

⁵¹⁹ CERRUTI, Vittorio: *Ricordi di una missione nel Caucaso*. Nuova Antologia, 1. listopadu 1942, s. 15–25; 16. listopadu 1942, s. 73–92, cit. in DŽANELIDZE, Otari: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. The Democratic Republic of Georgia and Italy 1918–1921*. Tbilisi: Rondeli Foundation, s. 5. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

Žordania s díky odmítl s tím, že centrem světové politiky byla v daný okamžik Paříž a boj za deokupaci Gruzie tak z Paříže vypadal slibněji.⁵²⁰

O popularitě italské mise a Itálie v Gruzii informoval Cerruti ministra zahraničních věcí Itálie ve svém politickém zpravodajství ze dne 10. února 1921. Sdělil, že v Gruzii v daný okamžik panovaly všeobecné sympatie díky působení plukovníka Melchiadeho Gabby, vedoucího italské vojenské mise.⁵²¹ Itálie ostatně projevila o Gruzii zájem z pozice dalšího “protektora”, a tak ještě před odchodem britských vojsk z Gruzie, probíhala britsko-italská jednání, během kterých Británie nabídla Itálii nad Gruzii mandát. Gruzínská vláda s tím souhlasila, neboť se obávala zůstat osamocena proti sousednímu Turecku a Rusku. Dne 12. května 1919 do Tiflisu dorazila zvláštní mise vedená plukovníkem Melchiadem Gabbou o počtu 18 členů, vojenských specialistů v oblasti průmyslu, obchodu, financí, mineralogie, lesnictví či lékařství. V červnu 1919 však došlo v Itálii k náhlé změně vlády vedené Vittorioem Emanuele Orlandem (1860-1952) a otázka vyslání vojenské jednotky do Gruzie byla odložena. Nová vláda pod vedením Francesco Saveria Nittiho (1868-1953) se domnívala, že italská vojenská přítomnost na Kavkaze by vedla k vojenské konfrontaci s Ruskem, což vedlo k rozhodnutí mandát v Gruzii nerealizovat.⁵²² Dne 9. srpna 1919 proto italská vojenská mise v Tiflisu sdělila gruzínské vládě, že italský mandát v Gruzii realizován nebude. Itálie, jakožto vojensky i finančně nejslabší ze západních mocností, sice měla velký zájem o kavkazské nerostné bohatství, avšak její obava z ruského faktoru v Zakavkazsku i italská vnitropolitická situace vedly nakonec k tomu, že Gruzie byla ponechána zcela napospas agresivní politice Ruska i

⁵²⁰ DŽANELIDZE, Otar: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. The Democratic Republic of Georgia and Italy 1918–1921*. Tbilisi: Rondeli Foundation, s. 5. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

⁵²¹ ASMAECI. Italia. Affari Politici 1919-1930. Busta 1123. Situazione politica generale in Georgia, Tiflis, 10 Febbraio 1921

⁵²² DŽANELIDZE, Otar: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. The Democratic Republic of Georgia and Italy 1918–1921*. Tbilisi: Rondeli Foundation, s. 5. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

nově se vzímajícího Turecka.⁵²³ Itálie však své vztahy s Gruzii nepřerušila a plukovník Gabba byl jmenován vedoucím politického zastoupení Italského království v Gruzii, kde setrval až do června 1920, konzulem byl jmenován Francesco Franzoni, který v Gruzii setrval i po její sovětizaci, aby ochránil italské obchodní zájmy a pomáhal s repatriací italských občanů.⁵²⁴

Jako dalšího účastníka v pořadí zmiňuje periodikum *Ertoba* zástupce Polska, Vaclava Ostrowského. Polsko obnovilo svou suverenitu dne 11. listopadu 1918. První kontakty mezi Polskem a Gruzínskou demokratickou republikou iniciovala polská strana a to čistě na ekonomické bázi. V srpnu 1918 jmenoval Jozef Pilsudski svým zástupcem v Tiflisu tamějšího Poláka Vaclava Ostrowského. Ostrowski se tak stal vedoucím polské mise na Jižním Kavkaze dne 1. října 1918.⁵²⁵ Zabýval se obdobnou činností jako Svatoš, tedy především repatriací polských občanů uvízlých v regionu v důsledku války.

Sovětské Rusko zastupoval na recepci Sergo (Sergej Ivanovič) Kavtaradze (1885-1971), první rada ruského zastoupení (Scheinmann se tentokrát neúčastnil). Sovětské Rusko mělo v Gruzii velmi početnou misi, kterou však v této době o polovinu snížilo, neboť dle tvrzení představitel mise nebylo schopno vést aktivně svou činnost (míněno propagandu). Členové mise byli i navzdory sníženému počtu velice aktivní. Omezené výsledky bylo však možné přičíst neustálému dohledu ze strany gruzínských orgánů, na druhé straně pak velmi nepříznivé půdě, na které šířili svou propagandu. Gruzínci představovali velice nacionalistický národ, hluboce milující svou zemi na to, aby se nechal ovlivnit teoriemi popírajícími vlast.⁵²⁶

⁵²³ JAVAKHISHVILI, Irakli: *The Democratic Republic of Georgia in Diplomatic Relations of the Great Powers 1918–1921*. Rome, 2017, s. 47–48. 8

⁵²⁴ DŽANELIDZE, Otari: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. The Democratic Republic of Georgia and Italy 1918–1921*. Tbilisi: Rondeli Foundation, s. 5. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

⁵²⁵ DŽANELIDZE, Otari: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. The Democratic Republic of Georgia and Poland*. Rondeli Foundation, s. 2. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

⁵²⁶ ASMAECI. Italia. Affari Politici 1919-1930. Busta 1123. Situazione politica generale in Georgia, Tiflis, 10 Febbraio 1921.

Diplomatické vztahy navázala Gruzínská demokratická republika v březnu 1919 také s Řeckem, které do Tiflisu vyslalo v srpnu 1919 své zastoupení pod vedením Ioannise Stavridakise. Ten však v Tisflisu koncem roku 1919 náhle zemřel. Nahradil jej Pericles Scepharis, který se také zúčastnil uvedené recepcce u příležitosti uznání Gruzie *de iure*.⁵²⁷

Francii v Gruzii a na uvedené recepci zastupoval vysoký představitel Abel Chevalier. Pozici vysokého představitele v Gruzii nejprve zastával hrabě de Martel, kterého v prosinci 1920 vystřídal právě Chevalier, zkušený diplomat, který působil jako konzul v Pretorii a velvyslanec v Norsku. Francie, společně s dalšími spojenci, uznala Gruzii *de iure* dne 27. ledna 1921. Gruzínský diplomat Akaki Čchenkeli, který se měl stát velvyslancem Gruzie ve Francii, předával své pověřovací listiny dne 25. února 1921 v době, kdy 11. rudá armáda vkročila do Tiflisu. Gruzínská nezávislost byla minulostí, stejně jako otevření francouzského velvyslanectví v Tiflisu.⁵²⁸

Italský představitel Vittorio Cerruti ve svém politickém zpravodajství uvádí, že ani francouzská mise v Gruzii nebyla příliš populární, neboť neustále vyzdvihovala své vítězství, čímž hluboce urážela gruzínskou hrdost. Gruzíni prolili mnoho krve na francouzské frontě jakožto ruští vojáci a mnohokrát zde přispěli k záchraně kritické situace.⁵²⁹ Přesto to však byla Francie, která jako jediná v únoru-březnu 1921 poskytla Gruzii vojenskou podporu v boji Gruzínců proti invazi 9. rudé armády do Abcházie. Francouzské lodě bombardovaly pozice Rusů v okolí Gagry, Gudauty, Nového Athosu aj. Francie tak zabezpečila evakuaci gruzínských

⁵²⁷ DŽANELIDZE, Otari: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. International Recognition of the Democratic Republic of Georgia*. Rondeli Foundation, s. 3. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

⁵²⁸ DŽANELIDZE, Otari: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. Relations of the Democratic Republic of Georgia with France*. Rondeli Foundation, s. 5–7. [2024-12-26]. Dostupné online: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

⁵²⁹ ASMAECI, Italia. Affari Politici 1919-1930. Busta 1123. Situazione politica generale in Georgia, Tiflis, 10 Febbraio 1921.

bojovníků, části obyvatelstva a zahraničních misí ze Suchumu, Očamčire a Poti.⁵³⁰ Stejně jako italský velvyslanec Cerruti opouštěl Chevalier Gruzii na lodi společně s vládou Gruzínské demokratické republiky a jménem své vlády ji pozval do Paříže, kde se také gruzínská vláda usadila.⁵³¹

Spojené státy v Tiflisu zastupoval konzul Charles Kroth Moser. Ten, podle Cerrutiho, svým přehnaně rezervovaným postojem vyjadřoval vysloveně nedůvěru washingtonské vlády vůči této kavkazské republice, což v Gruzii nevyvolávalo přílišné sympatie.⁵³² Spojené státy nezávislost Gruzie neuznaly.

V dalším se recepce zúčastnili konzulové Belgie, Estonska, Španělska, Lotyšska, Litvy, Norska, Francie, Persie, Finska a Holandska a v neposlední řadě předseda Čechoslovácké národní jednoty Jaroslav Svatoš.

Svatošovo pozvání na tuto recepci dokládá, že Gruzie do posledního okamžiku věřila v brzké uznání Gruzie ze strany Československa *de iure* a tím i navázání plnohodnotných diplomatických vztahů. Dle zasedacího pořádku připadlo Svatošovi místo, které rozhodně odpovídalo spíše mezinárodnímu významu Československé republiky, než jaký by příslušel krajanskému spolku. Jeho přítomnost tak měla zjevně diplomatickou váhu. Podle zasedacího pořádku byl Svatoš usazen mezi attaché anglického vyslanectví a gruzínským ministrem orby Davitem Oniašvilim. Vedle předsedy vlády Žordanii seděli zástupcové Francie a Anglie, naproti němu německý vyslanec Rauscher.

Během slavnostní recepce zazněla řada přípitků, které otevřel Noe Žordania slovy díky státům, jež uznaly Gruzii *de iure*. Podle Žordanii tímto aktem Gruzie vstoupila do mezinárodní politiky jako plnoprávný subjekt a naplnila očekávání, na něž čekala tři roky. Ve svém projevu

⁵³⁰ DŽANELIDZE, Otar: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. Relations of the Democratic Republic of Georgia with France*. Rondeli Foundation, s. 8. [2024-12-26]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

⁵³¹ Ibidem, s. 7.

⁵³² ASMAECI. Italia. Affari Politici 1919-1930. Busta 1123. Situazione politica generale in Georgia, Tiflis, 10 Febbraio 1921.

zároveň zdůraznil, že Gruzie není nově vzniklým národem bez historické zkušenosti se státností, nýbrž politickým společenstvím s více než dvoutisíciletou tradicí státní existence, během níž chránila svou kulturu a identitu.¹

V této souvislosti Žordania uvedl, že se Gruzie „dobrovolně připojila k Rusku“, pod jehož ochranou pokračovala v kulturním a politickém rozvoji, a že se následně „z vlastní vůle a se souhlasem Ruska“ opět oddělila a obnovila svou státní existenci.⁵³³ Tato formulace odkazuje jednak na Georgijevskou smlouvu z roku 1783, jednak na rusko-gruzínskou smlouvu z 7. května 1920, jíž sovětské Rusko uznalo nezávislost Gruzie.²

Žordaniův výklad Georgijevské smlouvy je však třeba chápat v kontextu gruzínského politického a historického diskurzu, který pojem „protektorát“ interpretuje odlišně než tradice ruská. V gruzínském pojetí znamenala Georgijevská smlouva především závazek Ruska přijít Gruzii na pomoc v případě vnějšího ohrožení, aniž by byla dotčena její vnitřní suverenity a státní samostatnost.⁵³⁴ Naproti tomu ruský imperiální výklad chápal protektorát jako trvalé právo vojenské přítomnosti, politického dozoru a postupné integrace Gruzie do struktur impéria, což se v praxi projevilo porušováním smluvních závazků a vyústilo v přímou anexi Kartlijsko-kachetského království roku 1801.⁵³⁵

Žordaniova interpretace tak nepředstavuje popis historické reality v ruském smyslu, nýbrž vědomou artikulaci gruzínského historického nároku na státnost, který byl v roce 1920 znovu potvrzen mezinárodněprávním uznáním nezávislosti Gruzie ze strany Ruska. Projev tak sloužil nejen jako diplomatické gesto, ale i jako symbolické přepsání vztahu Gruzie k Rusku v intencích gruzínské historické paměti.⁵³⁶

Žordania dále zdůraznil společnou cestu s Evropou a s její pomocí. Ve vzájemné spolupráci viděl oboustranné výhody. Gruzie se měla přiklonit k evropské kultuře, aktivitám a zkušenostem a Evropa získat přírodní bohatství a prostřednictvím Gruzie i možnost navázat

⁵³³ *Ertoba (Jednota)*, periodikum, č. 14, 1921.

⁵³⁴ SUNY, Ronald Grigor: *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington: Indiana University Press, 1994, s. 59–65.

⁵³⁵ MIKABERIDZE, Alexander: *History of the Caucasus*. London: Routledge, 2014, s. 180–190.

⁵³⁶ JONES, Stephen F.: *Georgia: A Political History since Independence*. London: I. B. Tauris, 2013, s. 20–25.

vztahy s asijskými národy. Akt uznání *de iure* z 27. ledna 1921 podle Žordanii navždy spojil Gruzii a Evropu a položil základ jejich blízkého vztahu. Závěrem svého vystoupení pronesl přípitek lidu a vládám zastoupených mocností - Francie, Anglie, Itálie, Německa. Připil také na státy zrozené před Gruzii – Polsko, podle Žordanii “Francii východu”, a Finsko označované Žordaniem za “Polsko severu”. Přípitek pronesl i za nezávislé malé státy zrozené společně s Gruzii – Estonsko, Lotyšsko a Litvu. A nakonec pronesl zvláštní přípitek sousedním národům a státům, s nimiž navázala Gruzie dobré sousedské vztahy - Rusku, Osmanům, Persii, Arménii a Ázerbájdžánu.⁵³⁷ V úvodním slovu předsedy vlády Žordanii však v důsledku hlasování československé vlády proti přijetí Gruzie do Ligy národů a dosavadnímu neuznání Gruzie *de iure* děkovaná slova na adresu Československa chyběla.

Po úvodním slovu předsedy vlády Žordanii vystoupili se svým proslovem zástupci cizích mocností. Jejich vystoupení zajímavě ilustrují vztahy a zájmy vůči Gruzii. Zajímavým bylo, že zástupcové Anglie, Persie, Finska, Norska a Latvie (Lotyšska) pronesli své přípitky rusky.⁵³⁸ S blahopřáním jako první vystoupil francouzský zástupce v Gruzii a vysoký komisař na Kavkaze Chevalier. Francie podle něj udělala vše, co mohla, aby Gruzii osvobodila. Gratuloval lidu Gruzie, vládě a předsedovi republiky. Přítomnost tolika národů na setkání okomentoval jako setkání bývalých i současných nepřátel, a přátel, z nichž někteří jsou v nebezpečí. V daný okamžik však podle něj tyto představitele spojoval jeden pocit, pocit míru a smíření. Vystoupení uzavřel citátem slavného francouzského spisovatele Victora Huga: “*Když se v rodině objeví dítě, hlavy se skloní, srdce se otevřou, aby dítě přijalo*”, a přípitkem na Gruzii, jejího předsedu, ministry a zejména úřadujícího ministra zahraničních věcí Konstantina Sabachtarašviliho (1884-1937) i bývalého ministra zahraničních věcí Evgenije Gegečkoriho, který tak dlouho plodně pracoval ve prospěch své země.⁵³⁹ Ze zpravodajství italského zástupce Cerrutiho již víme, co bylo v pozadí vystoupení francouzského představitele.

Další gratulaci k právnímu uznání Gruzie připojil představitel Británie, vysoký komisař na Kavkaze Claude Stokes. Podle Stokesova názoru je stávající přátelství mezi Gruzii a Velkou

⁵³⁷ *Ertoba (Jednota)*, periodikum, č. 14, 1921.

⁵³⁸ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Politické zprávy* 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 279 ze dne 8. 2. 1921.

⁵³⁹ *Ertoba (Jednota)*, periodikum, č. 14, 1921.

Británií založeno na společných zájmech. Vyjádřil naději, že takové přátelství bude trvalé, i politování, že události se osobně neúčastní Angličan, který do Gruzie přišel před třiceti lety.⁵⁴⁰ Tím mužem byl již výše zmiňovaný Oliver Wardrop, britský orientalista a první diplomatický zástupce Londýna v Tiflisu.

Následující přípitek pronesl německý velvyslanec Ulrich Rauscher. Uznání Gruzie *de iure* označil za “*konečné vítězství autority a porážku odvěké nespravedlnosti*”. Zdůrazil, že každý Gruzín dobře ví, že představitel Německa upřímně sdílí oslavu dne radosti a hrdosti gruzínského lidu. Z Rauscherova proslovu vyplynulo, že vedl jednání se členy gruzínské vlády, z nichž bylo zřejmé, že pro aparát mladého gruzínského státu bylo ještě nutné vykonat mnohé. Největší překážka rozvoje státu však byla právním uznáním Gruzie překonána.⁵⁴¹

Představitel Itálie Vittorio Cerruti ve svém blahopřejném proslovu připomněl, že to byl právě on, kdo měl tu čest předat předsedovi gruzínské vlády Noemu Žordaniovi telegram ministra zahraničních věcí Gegečkoriho o uznání nezávislosti Gruzie *de iure* dne 27. ledna. Stal se tak prvním představitelem cizí země, který předsedovi gruzínské vlády jménem italské vlády a lidu gratuloval. Právní uznání Gruzie souznělo podle Cerrutiho s přáním italské vlády a v Itálii bylo velice pozitivně přijato.

Angorský představitel plukovník Kâzım Karabekir měl původně v úmyslu přednést svůj proslov v osmanštině, aby tak lépe vyjádřil své pocity. Neměl však tlumočníka, proto se rozhodl použít francouzštinu. Tento jazyk podle Kiazim Beye v 19. století představil světu mnoho teorií svobody a božských práv národů. Ty, včetně statečnosti a nevinnosti osmanského lidu a jeho pošlapaných práv, hájil velký francouzský básník a vlastenec Pierre Loti.⁵⁴² Kâzım Karabekir prohlásil, že právní uznání Gruzie udělalo na osmanský lid velký dojem. Tento dojem vycházel především z toho, že Osmané jako silní milovníci vlastní nezávislosti jsou ti nejsilnější, kteří dokáží ocenit a respektovat nezávislost svých sousedů. Dále uvedl, že bez ohledu na různé názory na tuto otázku, pohlíželi Osmané na Gruzii z historického hlediska jako na vzácný

⁵⁴⁰ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Politické zprávy* 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 279 ze dne 8. 2. 1921.

⁵⁴¹ Ibidem.

⁵⁴² LOTI, Pierre (1850–1923) – francouzský námořník a spisovatel, autor románu *Aziyadé*, inspirovaného pobytem v Cařihradě.

poklad v rodině národů Východu. Gruzie byla navíc díky své geografické a ekonomické situaci mostem mezi Evropou a Asií. Závěrem Kiazim Bey informoval, že spojenecké mocnosti se obrátily na angorskou vládu s žádostí o vyslání zástupců na londýnskou konferenci. Angorská vláda vyslala svou delegaci do Londýna, od kterého podle Kiazim Beye národy očekávaly oznámení o uklidnění a úlevě a konečně o nastolení skutečného příměří.⁵⁴³ Kiazim Bey zde odkazoval na konferenci v Londýně ve dnech 21. února – 12. března 1921 a mírová jednání v březnu 1922, která byla věnována především Sèvreské mírové smlouvě podepsané mezi státy Dohody a Osmanskou říší dne 10. srpna 1920. Osmanská říše se v ní vzdala všech nároků na neturecká území.

V neposlední řadě vystoupil ruský zástupce Sergo Kavtaradze, který zastupoval ruského vyslance Scheinmanna. Kavtaradze oslovil předsedu gruzínské vlády v gruzínštině a jako “soudruha” s tím, že oba získali “ideologickou výživu” z jednoho zdroje. Hovořil gruzínsky, neboť gruzínština byla podle něj jazykem gruzínského pracujícího lidu, se kterým strávil celé své revoluční mládí. Kavtaradze navázal na Žordaniův proslov, ve kterém Žodania zmínil Rusko jako historického a geografického souseda. Podle Kavtaradzeho byl však podstatný i ideologický bod. Rusko představovalo socialistickou republiku, kde pracující masy již dlouhou dobu pracovaly na zřízení socialistických institucí, na žití socialismu. Pro Žordaniu, který byl socialistou a stál v čele státu, a jehož konečným cílem byl socialismus, existovalo podle Kavtaradzeho hlubší spojení mezi Gruzií a Ruskem než jen historické a geografické.⁵⁴⁴

Vzhledem k tomu, že postavení Jaroslava Svatoše jako předsedy národní jednoty bylo ve srovnání s ostatními zástupci cizích mocností, kteří byli oprávněni vystupovat jménem svých vlád, poměrně choulostivé, Jaroslav Svatoš se svou řečí nevystoupil. Ve své situační zprávě proto opakovaně připojuje svůj apel, aby Českoslovácká národní jednota byla oprávněna vystupovat jménem československé vlády. Opakuje, že nově jmenovaný konzul Hromádka stále nedorazil, a proto by bylo účelnější, kdyby Ministerstvo zahraničních věcí ČSR dalo možnost zástupcovi Českoslovácké národní jednoty vystupovat „s jistou oprávněností“.⁵⁴⁵

⁵⁴³ *Ertoba (Jednota)*, periodikum, č. 14, 1921.

⁵⁴⁴ *Ibidem*.

⁵⁴⁵ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Politické zprávy* 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 279 ze dne 8. 2. 1921.

Ve výše uvedeném politickém a diplomatickém rámci se v Tiflisu počátkem roku 1921 pohyboval nejen Jaroslav Svatoš, ale především v něm uskutečňovala svou vlastní politiku samotná Gruzie, kterou konzul Cerruti označil za politiku „důstojného očekávání“. Mezi bolševismem na jedné straně a tureckým nacionalismem na straně druhé, si Gruzie jistě nemyslela, že unikne ztrátě své nezávislosti v případě, že se ji rozhodne obsadit rudá či kemalistická armáda. Gruzínští státníci, zejména předseda vlády Žordania a ministr vnitra Ramišvili vynakládali veškeré úsilí, aby toto nebezpečí odvrátili politikou tak velké důstojnosti, že si zasloužili především obdiv.

Zpráva z 8. února 1921 je posledním dokumentem, který Jaroslav Svatoš sepsal na území nezávislé Gruzie. Jen o několik dní později vpadla do země rudá armáda a Tiflis padl. Následující Svatošovy zprávy již vznikaly v nových poměrech – v sovětské Gruzii. Jeho zpravodajství z února 1921 tak uzavírá epochu svobodné gruzínské státnosti a současně dokumentuje vrchol Svatošovy diplomatické činnosti v roli neoficiálního zástupce Československé republiky v Gruzínské demokratické republice. Představuje důležitý pramen pro poznání diplomatických struktur v Gruzii těsně před sovětizací a současně unikátní svědectví o tom, jak se rodící československá zahraniční služba v praxi vyrovnávala s limity svého institucionálního zázemí.

3.2.4. Dis 4

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 4/č. 289

Datum vzniku: 23. března 1921

Datum doručení MZV ČSR: 27. května 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: ruština

Charakter dokumentu: politicko-diplomatické zpravodajství s komentářem autora

Hlavní téma: pád Tiflisu, sovětizace Gruzie, uznání Československé národní jednoty gruzínskou sovětskou vládou

Zpravodajství Dis 4/č. 289 představuje první dokument Jaroslava Svatoše sepsaný po pádu demokratické Gruzie a současně jeho první zprávu adresovanou Praze z území sovětské Gruzie. Navazuje tak na předchozí zpravodajství č. 275, 276 a 279, jež mapovala poslední dny nezávislé Gruzínské demokratické republiky.

Svatošův text je datován 23. března 1921 a psán v ruském jazyce, pravděpodobně z opatrnosti a z potřeby komunikovat prostřednictvím nově zřízeného Národního komisariátu pro zahraniční věci sovětské republiky Gruzie.

Podle Svatošova svědectví byla 25. února 1921 v Tiflisu ustanovena sovětská vláda, čímž byla definitivně ukončena existence nezávislé Gruzínské demokratické republiky. Moc bolševiků se následně rozšířila na celé území Gruzie a 18. března padl i poslední bod odporu – přístav Batum, kde do té doby působila menševická vláda Noa Žordanii. Doplnuje, že přímo do Tiflisu vešla sovětská vojska bez boje a jakýchkoliv excesů. Zdůrazňuje jejich disciplinovanost, dobrou organizaci a zásobování. Nepopisuje žádné násilnosti ani represálie. Místnímu obyvatelstvu nezpůsobila vojska žádnou újmu, včetně občanů Československa, což byl Svatošův největší zájem. Ve městě zavládl úplný klid. Došlo k organizaci nové moci a všechny vrstvy tifliského mnohonárodnostního obyvatelstva, včetně inteligence, se hlásily ke službě sovětům.⁵⁴⁶

Zpráva stručně shrnuje vojenský průběh tzv. tifliské operace, která však začala již dne 16. února 1921 v oblasti Zakataly, kde oddíly 11. armády překročily hranici mezi Ázerbájdžánem a Gruzii a zamířily k 80 km vzdálenému Tiflisu. Současně vypuklo vnitřní povstání organizované Moskvou a na jihozápadě využila vnitropolitické krize turecká vojska a vpadla na území Adžárie, do Batumu a Achalciche. Kemal Paša, jenž se ze spojence změnil v nepřítele, požadoval od Žordaniovy vlády, aby výměnou za neutralitu Turecku postoupila Ardahan a Artivin.

⁵⁴⁶ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Politické zprávy* 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 289 ze dne 23. 3. 1921.

Jednotlivé gruzínské oddíly bojovaly statečně. V průběhu protiútoků gruzínští junkeři opakovaně narušili postup početně silnějších jednotek Rudé armády a přiměli je k ústupu. Mezi Gruzíny bojovali i ruští důstojníci. Historik Andrej Zubov zdůrazňuje, že zde nešlo o boj Gruzínů s Rusy, nýbrž o střet bílých a rudých na teritoriu ještě nedávno jednotného Ruska. Vrchní velitel gruzínské armády, generál major carské armády Giorgi Kvinitadze (1874-1970), byl ostřílený důstojník, sloužící stejně jako většina jeho gruzínských druhů původně v ruské armádě.⁵⁴⁷ Proti stotisícovému vojsku, které do Gruzie vpadlo, neměla gruzínská miniaturní armáda, která byla vždy spíše symbolem než skutečným obranným štítem země, žádnou naději. Přes týden statečně bojovala, než vzdala Tiflis.⁵⁴⁸

O pádu Tiflisu a sovětizaci Gruzie píše 10. března 1921 také Sborník zahraniční politiky MZV ČSR. O Gruzii přitom hovoří jako o jedné z nejvíce konsolidovaných říší zakavkazských, přes kterou se převálil proces sovětizace. *„Ruská sovětská armáda zakročila spolu s vojsky Ázerbájdžánu a Arménie, když Gruzie nechtěla vyklidit borčalinský okres ležící mezi ní a Arménií. Agitačně připravená půda tíflická se vzňala, sovětská vojska dala se na pochod po černomořském pobřeží, ostatní pak od východu a jihu, takže již 26. února Tiflis padl. Den na to byla prohlášena federativní Republika gruzínská v čele s komunistou Eliavou a v Tiflisu paradovala sovětská vojska ruská za jáсотu gruzínských komunistů. Gruzínská armáda ukázala velmi málo odolnosti, i je těžko pomýšleti na to, že by uhájila západní část Gruzie, tím spíše, že i vojska Kemala Paši se hnula směrem na sever a není vyloučena možnost, že zmocní se i Batumu“.*⁵⁴⁹

Batumu se vojska Kemala Paši skutečně zmocnila. Obsazení Batumu zkřížilo plány menševikům, kteří zamýšleli vytvořit ve své staré venkovské baště Gurii svou základnu. 18. května se vzdali rudým a nastoupili na italskou loď směřující do Evropy. Zbytek její organizace

⁵⁴⁷ ZUBOV, Andrej: *Dějiny Ruska 20. století*, díl I: 1894–1939. Praha: Argo, 2017, s. 648.

⁵⁴⁸ FIGES, Orlando: *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*. Praha: Beta – Dobrovský a Ševčík, 2005, s. 665.

⁵⁴⁹ SBORNÍK ZAHRANIČNÍ POLITIKY. Československo, Ministerstvo zahraničních věcí, 1921, roč. 2, č. 3, s. 47–48.

se uchýlil do podzemí.⁵⁵⁰ Většinu důstojníků a civilistů, kteří se chtěli evakuovat, však bolševici a Turci evakuovat nenechali. Jejich osud byl tragický.⁵⁵¹

Čechoslovácká národní jednotka neztrácela čas a bez jakýchkoliv instrukcí Prahy se obrátila k nové sovětské gruzínské vládě s žádostí o přiznání práva vystupovat jako ochránce zájmů Čechoslováků žijících na území Socialistické sovětské republiky Gruzie. Již 21. března informuje Národní komisař zahraničních věcí Gruzie Ivan Dmitrijevič (Mamia) Orachelašvili (1881-1937, popraven v rámci stalinských čistek), že „*Čechoslovácká národní jednotka je dočasně do navázání oficiálních styků mezi Československou republikou a Socialistickou sovětskou republikou Gruzie uznána jako orgán hájící zájmy Čechů a Slováků žijících na území gruzínské republiky*“. Jaroslav Svatoš se proto z tohoto titulu jménem Čechoslovácké národní jednoty obrací na československou vládu s žádostí o přiznání stejných práv. O této skutečnosti informoval i deník „*Pravda Gruzie*“, který dne 30. března 1921 přináší zprávu, že předsedovi Čechoslovácké národní jednoty se přiznávají práva, která požíval při předchozí vládě.⁵⁵²

V Tiflisu zůstalo po vyhlášení sovětské moci cca 10 konzulů a představitelů cizích mocí. Z Batumu se vrátil také německý velvyslanec Rauscher. Zájmy Čechoslováků, tak jak dosud, hájila i nadále Čechoslovácká národní jednotka.

Nová sovětská moc začala záhy řešit ekonomické a obchodní otázky, mimo jiné ve vztahu k cizím státům. Svatoš se proto společně s konzuly a obchodními zástupci zúčastnil jednání, které zorganizoval předseda Rady národního hospodářství Sovnarchozu (Высший Совет Народного Хозяйства) Duntau⁵⁵³. Ten všem přítomným sdělil, že sovětská moc nemá v úmyslu zničit drobný obchod. Obchod větších rozměrů však bylo od tohoto okamžiku možné

⁵⁵⁰ FIGES, Orlando: *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*. Praha: Beta – Dobrovský a Ševčík, 2005, s. 665.

⁵⁵¹ ZUBOV, Andrej: *Dějiny Ruska 20. století*, díl I: 1894–1939. Praha: Argo, 2017, s. 649.

⁵⁵² *Pravda Gruzii*, 30. března 1921, č. 24; součást přílohy zpravodajství Jaroslava Svatoše ze dne 3. dubna 1921, AMZV. Fond Josef Svatoš, dis. 6.

⁵⁵³ Jedná se zřejmě o Alberta Michajloviče Duntaua, který byl podle rozkazu č. 43 Revkomu Gruzínské SSR dne 20. dubna 1921 předsedou Revkomu Filipem Macharadzem odvolán z funkce náměstka předsedy Sovnarchozu. [2024-12-27] Dostupné z: <http://iverieli.nplg.go.ge/bitstream/1234/21194/1/N43-001.jpg>. Uvedený Duntau se rovněž nachází na seznamu obětí politických represí v SSSR; jeho další osud však není znám. [2024-12-27] Dostupné z: <https://lists.memo.ru>.

realizovat pouze prostřednictvím státní organizace pro zahraniční obchod, tzv. Vněštorg⁵⁵⁴ (внешняя торговля).

Zahraničním obchodníkům měla být garantována nedotknutelnost jejich zboží. Všechny obchodní dohody, které byly uzavřeny s předchozí gruzínskou vládou, měly být vyhodnoceny pozitivně v případě, že nebudou v rozporu se sovětským zřízením. Duntau zdůraznil, že Sovnarchoz a jeho součást Vněštorg podpoří zahraniční obchodníky. Dohody měly být uzavírány prostřednictvím Vněštorgu, který se v případě potřeby mohl stát prostředníkem jednání s dalšími republikami se sovětským zřízením. Pokud by mělo dojít k tomu, že do některého z přístavů připluje loď se zahraničním zbožím, o jehož prodeji nebyla uzavřena dohoda a jeho majitel se s Vněštorgem nedohodl, mohl majitel zboží volně odvézt zpět.⁵⁵⁵

Svatošova slova potvrzuje také vydání periodika *Pravda Gruzie* ze dne 31. března 1921.⁵⁵⁶ Uvedené setkání se konalo dne 15. března 1921 a účastnili se jej oficiální představitelé Rakouska, Belgie, Německa, Itálie, Holandska, Persie, Polska, Švýcarska, Československa a dalších 33 zahraničních firem. Článek s názvem „Obchodní výměna se západní Evropou“ uvádí, že Duntau v rámci svého vystoupení představil hlavní principy obchodní výměny se západní Evropou a potvrdil tak Svatošova slova. Článek explicitně uvádí, že představitelé Německa, Itálie, Estonska a Československa novou moc v Gruzii vítají a uvedli, že podniknou takové kroky, aby Evropu informovali o skutečném stavu příhodném pro obchodní výměnu s Evropou.

V uvedeném kontextu dochází Jaroslav Svatoš k závěru, že československé firmy by na tuto situaci měly flexibilně zareagovat, dokud trh neobsadí obchodníci z jiných zemí. Čechoslovácká národní jednota v Tiflisu proto doporučila našim vývozcům ihned bez obav využít této příležitosti s odkazem na stávající klidnou politickou situaci. Jednota současně žádala MZV ČSR o odpověď a další instrukce, a to prostřednictvím Národního komisariátu pro zahraniční věci Socialistické sovětské republiky Gruzie, přes Moskvu či dle vlastního

⁵⁵⁴ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 289 ze dne 23. března 1921.

⁵⁵⁵ Ibidem.

⁵⁵⁶ *Tovaroobměn s Zapadnoj Jevropoj*. *Pravda Gruzii*, č. 25, 31. března 1921, s. 3.

uvážení.⁵⁵⁷ Tato žádost svědčí o tom, že Jaroslavu Svatošovi se skutečně podařilo navázat vztahy i s představiteli sovětské Gruzie, což mu později, dle jeho služebního hodnocení a jednání ze strany MZV ČSR, spíše přitížilo.

Zpráva Dis 4/č. 289 je pozoruhodná svým vyváženým a neutrálním tónem. Svatoš neobhájuje předchozí vládu, ani nekritizuje novou. Jeho přístup je výhradně praktický. Hledá způsoby, jak ochránit zájmy Čechoslováků a zachovat kontinuitu v měnícím se politickém prostředí. Zpráva dokládá mimořádnou přizpůsobivost Jaroslava Svatoše, jenž dokázal udržet kontakty a funkci národní jednoty i pod sovětským režimem. Z pohledu československé diplomacie měla tato Svatošova aktivita ambivalentní dopad. Z jedné strany umožnila ochranu československých krajanů, z druhé zřejmě vyvolala nedůvěru MZV ČSR, jež považovalo jeho kontakty s novým režimem za politicky problematické. Zpráva představuje Svatošův přechod od pozorování politického dění k aktivní ochraně československých zájmů v sovětském prostředí. Z historického pohledu se jedná o dokument nezbytný pro pochopení transformace československé diplomatické činnosti v Zakavkazsku po roce 1921.

3.2.5. Dis 5

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 5/č. 309

Datum vzniku: 28. března 1921

Datum doručení MZV ČSR: 27. května 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: ruština

⁵⁵⁷ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 289 ze dne 23. března 1921.

Charakter dokumentu: politicko-ekonomické zpravodajství s analytickými a návrhovými prvky

Hlavní téma: stabilizace sovětské Gruzie, návrh na normalizaci československo-gruzínských vztahů a ekonomickou spolupráci

Zpravodajství Dis 5/č. 309 navazuje na předchozí zprávu z 23. března 1921 (Dis 4/č. 289, ve které popsal průběh pádu Tiflisu i následnou sovětizaci Gruzie. O necelý týden později se situace v zemi již konsolidovala. Nová sovětská moc upevnila správní struktury a navázala první hospodářské kontakty se zahraničními obchodními misemi. Svatoš proto v tomto dokumentu přechází od popisu revolučních změn k pragmatickému návrhu: normalizovat vztahy mezi Československem a Gruzii formou obchodní výměny, neboť ekonomická spolupráce byla podle něj nejrealističtější prostředkem budoucí politické stabilizace. Svatoš konstatuje, že členové Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu jsou „výborně obeznámeni s místními poměry“, a proto mohou sehrát významnou roli při obnově hospodářských vztahů mezi Československem a sovětskou Gruzii. Zdůrazňuje, že z hlediska zájmů republiky by měla být prioritou normalizace vzájemných styků, především v rovině ekonomické.

Ve svém dopise připomíná, že národní komisař zahraničních věcí Orachelašvili mu udělil výsady odpovídající diplomatickému statusu - nedotknutelnost osoby, bytu a korespondence, stejně jako další výsady přiznané představitelům dalších států.⁵⁵⁸ Tím byla Čechoslovácká národní jednotka oficiálně uznána za instituci s paritním postavením vůči zahraničním zastupitelstvím. Svatoš dochází k závěru, že sovětská vláda vůči československým občanům postupuje s maximální pozorností a podporou.

Jako příklad vhodného modelu jednání uvádí Svatoš Německo, které si dokázalo zachovat diplomatické vztahy jak s předchozí menševickou vládou, tak i s novým sovětským režimem. Velvyslanec Ulrich Rauscher zůstal v Gruzii i po změně režimu na základě instrukcí své vlády, čímž si získal značnou důvěru sovětských představitelů.

⁵⁵⁸ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 309 ze dne 28. března 1921.

V této souvislosti zmiňuje periodikum *Pravda Gruzie*, které informovalo o příjezdu německého parníku Madera do gruzínského přístavu. Náklad – stavební materiál pro železnici – byl objedнан ještě menševickou vládou, přesto byl sovětskými úřady přijat a zpracován. Pro Svatoše šlo o příklad konstruktivní kontinuity a důkaz, že hospodářské zájmy mohou překlenout ideologické bariéry. Na tomto základě Svatoš apeluje, aby československé obchodní kruhy projevíly více energie a využily příležitosti dříve, než je předběhne jiná konkurence.

Z politického hlediska Svatoš hodnotí situaci v Gruzii jako stabilizovanou a klidnou. Uvádí, že sovětská vláda vyhlásila všeobecnou amnestii, díky níž se do Tiflisu mohli vrátit i političtí představitelé bývalého režimu. Dekret o amnestii vydal Revoluční výbor Gruzie (Revkom) ihned 25. února 1921 a vztahoval se na všechny členy politických stran, které se podíleli na boji proti sovětské moci. Současně byla vytvořena Gruzínská zvláštní komise, tzv. Čeka (Грузинская Чрезвычайная комиссия), určená k dohledu nad kontrarevolucionáři, menševiky a dalšími protibolševickými elementy. Pro boj s kontrarevolucionáři, menševiky a dalšími protibolševickými elementy byla vytvořena Gruzínská zvláštní komise.⁵⁵⁹ Zmíněná relativní umírněnost rané sovětské moci v Gruzii kontrastuje s represivními praktikami, které ve v Gruzii rozvinuly později. Svatoš tak zachycuje přechodné období normalizace, kdy bolševický režim v Gruzii ještě hledal *modus vivendi* se zahraničím.

V tuto chvíli bylo zřejmé, že spojení s Prahou fungovalo. Z informačního oddělení MZV ČSR dostávala jednota z Prahy čtyři exempláře *Gazette de Prague* a kromě toho po jednom exempláři novin *Venkov*, *České Slovo*, *Právo lidu* a *Rudé právo*. Svatoš žádal o zasílání exemplářů tiskovin i nadále tak, aby jeden mohl předat Národnímu komisariátu pro zahraniční věci, knihovně rady národních komisařů Grukavrostu (Грукаврост, gruzínsko-kavkazsko-ruská telegrafická agentura) a jeden pro knihovnu jednoty. Tím chtěl zajistit, aby kavkazský tisk měl přesné informace o dění v Československu, čímž fakticky naplňoval roli kulturní diplomacie.

⁵⁵⁹ GOGOLIŠVILI, Otar: *Bor'ba antisovětskich partij protiv bolševistskoj vlasti Adžarii v 1921 g.* Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, roč. 46, Summer 2020, s. 1–13.

Zpravodajství Dis 5/č. 309 ukazuje Svatošovu schopnost realistického přizpůsobení se nové politické situaci a zároveň jeho diplomatický instinkt. Dokument potvrzuje upevnění Svatošovy pozice – získání osobní imunity a uznání sovětskými orgány *de facto* znamenalo, že se stal neoficiálním československým konzulem. Svatoš vyzývá k aktivní ekonomické politice, čímž překračuje běžný krajanský rámec a vstupuje do sféry reálné diplomacie. Dokument dokládá československou přítomnost v Zakavkazsku v přelomovém roce 1921 nejen jako pasivní pozorování, ale jako aktivní diplomatické jednání na pomezí oficiální a neoficiální diplomacie.

3.2.6. Dis 6

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 6/č. 324

Datum vzniku: 3. dubna 1921

Datum doručení MZV ČSR: 27. května 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: ruština

Charakter dokumentu: administrativně-politická zpráva s příloženým tiskovým dokladem

Hlavní téma: hájení zájmů československých občanů v sovětské Gruzii

Ve zprávě z 3. dubna 1921 č. 324 Svatoš potvrzuje, že Čechoslovácká národní jednota v Tiflisu nadále plní funkci ochránce zájmů československých občanů a že její činnost se těší důvěře sovětských vládních kruhů. Na důkaz přikládá výstřižek z periodika *Pravda Gruzie*,⁵⁶⁰ který opětovně informuje, že předsedovi jednoty byla udělena všechna práva a výsady, jež

⁵⁶⁰ *Pravda Gruzie*, č. 24 ze dne 30. března 1921, in AMZV – Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 324 ze dne 3. dubna 1921.

požíval za předchozí menševické vlády, a že jednota byla oficiálně uznána jako orgán oprávněný hájit zájmy Čechů a Slováků do doby navázání oficiálních vztahů mezi Československem a sovětskou Gruzii. Tento tiskový doklad měl sloužit jako oficiální potvrzení legitimacy nejen vůči československým občanům, ale i vůči jiným zahraničním misím působících v Tiflisu.

Svatoš dále zdůrazňuje, že jednota neomezovala svou péči pouze na Čechy a Slováky, nýbrž zastupovala všechny osoby s československým státním občanstvím, bez ohledu na jejich národnost. V této době se na jednotu obraceli i českoslovenští občané německé či maďarské národnosti, kteří se narodili na území Československa, neboť v Gruzii neměli jiné zastoupení. Svatoš zároveň poukazuje na finanční neudržitelnost tohoto rozsahu činnosti. Veškerá pomoc byla hrazena výhradně ze členských příspěvků, které činily 50 rublů ročně. Tato částka však byla pro účely hájení zájmů československých občanů zcela nedostačující. Svatoš se proto v této zprávě obrací na MZV ČSR s prosbou o alokaci určitých finančních prostředků, které by pokryly výdaje spojené s materiální pomocí československým občanům, na chod kanceláře a zastoupení.

Zvláštní pozornost zasluhuje skutečnost, že zpráva byla poprvé kolektivně podepsána členy vedení jednoty. K podpisu zprávy se tentokrát kromě Jaroslava Svatoše připojují také členové rady jednoty: A. Bělohávek, N. Lhoták, M. Podhradský, V. Urbánek, Vachek. Zprávu spolupodepsal také zástupce pobočky Centromise Jaroslav Kuhn, pozdější místokonzul v Batumu který se dne 3. března 1921 zúčastnil zasedání rady jednoty a připojil se k jejím závěrům, což stvrdil svým podpisem.⁵⁶¹ O činnosti Centromise a Jaroslava Kuhna bude pojednáno v další kapitole této práce. Tento kolektivní podpis dodával zprávě formální váhu a současně demonstroval jednotu a institucionální stabilitu Čechoslovácké národní jednoty i v podmínkách nového sovětského režimu.

Zpráva Dis 6/č. 324 dokládá, že i po převratu se Svatošovi podařilo udržet činnost jednoty jako faktického československého zastoupení, získat oficiální potvrzení o uznání ze strany

⁵⁶¹ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 324 ze dne 3. dubna 1921.

sovětských úřadů a zajistit institucionální kontinuitu i bez finanční pomoci z vlasti. V širším kontextu vývoje československo-gruzínských vztahů lze tuto zprávu chápat jako přechod od politicko-ideového působení (typického pro období Gruzínské demokratické republiky) k pragmaticko-konzulární činnosti pod sovětským režimem. Jaroslav Svatoš se tak stal nejen zprostředkovatelem kulturního a diplomatického kontaktu, ale i garantem právní a morální ochrany československých občanů v jedné z nejizolovanějších oblastí tehdejší Evropy.

3.2.7. Dis 7

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 7/č. 337

Datum vzniku: 6. dubna 1921

Datum doručení MZV ČSR: 14. června 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: delegát ČSR v Cařihradě Rudolf Světlík (zasláno prostřednictvím krajana Slezáka)

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: politicko-administrativní zpráva s důrazem na konzulární a obchodní agendu

Hlavní téma: hájení zájmů československých občanů v Gruzii a možnosti navázání obchodní spolupráce

Zpráva Dis 7/ č. 337 ze dne 6. dubna 1921 vznikla v době, kdy se Tiflis již adaptoval na nové sovětské poměry. Svatoš v této situaci hledá alternativní způsoby komunikace s vlastí, protože má obavy, že jeho předchozí zprávy odeslané přes moskevské kanály nebyly MZV ČSR doručeny. Rozhodl se tedy využít osobní kurýrní cestu přes Batumi a Cařihrad. Krajana Slezák

měl předat dopis delegátovi ČSR v Cařihradě Rudolfu Stehlíkovi (1869-1934)⁵⁶², jenž zprávu dne 31. května 1921 odeslal dále do Prahy. Na MZV ČSR dopis dorazil až 14. června, tedy s více než dvouměsíčním zpožděním.

Svatoš v úvodu informuje, že konzulární agent Jaroslav Páral opustil Batum ještě před vtrhnutím bolševických vojsk, a českoslovenští občané tak zůstali bez oficiální ochrany. Tuto roli musela opět převzít Čechoslovácká národní jednota, která v té době působila již třetím rokem a těšila se v Tiflisu dobrému jménu. Její předseda Jaroslav Svatoš působil v Gruzii již 25 let a byl v té době v Tiflisu znám jako středoškolský profesor a vážená osobnost.

Opakovaně připomíná, že jednota byla uznána jak vládou Gruzínské demokratické republiky, tak následně i vládou Sovětské socialistické republiky Gruzie. Svatoš zmiňuje dopis ze dne 26. března č. 322 zaslaný národním komisařem Socialistické sovětské republiky Gruzie a potvrzující, že co předseda jednoty požíval „*nedotknutelnost osoby, obydlí i korespondence a jiné výsady udělené zástupcům cizích mocností*“⁵⁶³, tedy výsady a imunity odpovídající statutu zahraničního diplomatického zástupce.

Na základě tohoto uznání mohl Jaroslav Svatoš legitimně vystupovat při úřední registraci cizinců, kterou nařídily sovětské orgány a která musela být provedena do 7 dnů. Zásluhou jednoty nebyl žádný československý občan v tomto procesu poškozen, ani majetkově, ani osobně. Zvláštní pozornost byla věnována bývalým válečným zajatcům – často německého nebo uherského původu – kteří většinou neměli v pořádku doklady. Jednota jim poskytovala pomoc bez ohledu na národnostní příslušnost, pokud nebylo nutné vynaložit významné výdaje, neboť její finanční prostředky již byly zcela vyčerpány.

Zpráva se ve své další části věnuje možnostem ekonomické spolupráce. Svatoš informuje, že maloobchod v Gruzii zůstal otevřen a že vláda prohlásila, že zboží cizozemských obchodníků nebude podléhat konfiskaci. Velkoobchodní transakce s cizinou byly naproti tomu

⁵⁶² Rudolf Světlík byl do Cařihradu, tehdejší metropole poražené osmanské říše, vyslán jako delegát československé vlády v květnu 1920 a tento úřad zastával více než čtyři roky. Poté byl přeložen jako generální konzul do australského Sydney, kde působil do roku 1927. Srov. NOVÁK, Petr: *Počátky československo-tureckých vztahů 1918–1920*. Slovanský přehled, 2005, s. 425–441.

⁵⁶³ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 337 ze dne 6. dubna 1921, fr..

povolené výhradně prostřednictvím státní organizace zahraničního obchodu Vněštorg (Внешняя торговля). Toto tvrzení dokládá Svatoš výstřižky z dobového vládního periodika *Pravda Gruzie*, které informují o zahájení obchodu Itálie a Švédska se sovětskou Gruzii.⁵⁶⁴ Tyto příklady interpretuje jako důkaz, že nová vláda je otevřena mezinárodní ekonomické situaci a že Československo by mělo tuto příležitost využít.

Vyjednáváním o možném obchodním styku byl pověřen vedoucí filiálky československé Centrokomise v Tiflisu Jaroslav Kuhn, pozdější vedoucí honorárního místokonsulátu v Batumu podřízeného od 21. července 1921 honorárnímu konsulátu v Tiflisu. Kuhn tak představoval klíčového spojence Svatoše v praktickém naplňování československých ekonomických zájmů v regionu. Kuhnově činnosti bude v této práci dále věnován další prostor. Vlastní prostor v jiné části této práce bude dán i konzulárnímu agentovi v Batumu Jaroslavu Páralovi.

Svatoš se obával, že jeho předchozí zprávy odeslané přes komisariát v Tiflisu či zastoupení v Moskvě nebyly adresátovi doručeny. Obrací se proto v závěru zprávy na vedoucího Úřadu československého delegáta v Cařihradu Rudolfa Světlíka, aby telegraficky informoval Prahu a předal prosbu jednoty o udělení oficiálního zplnomocnění k hájení zájmů československých občanů v Gruzii. Analýza archivního fondu však dokazuje, že Praha zprávy skutečně obdržela, nicméně v té době zůstávala v postoji opatrného vyčkávání a k oficiálnímu navázání diplomatických styků se sovětskou Gruzii nepřistoupila. Tato nejistota vysvětluje, proč Svatoš ve svých zpravodajstvích často opakovaně apeluje na Prahu a zdůrazňuje, že je to právě Československá národní jednotka, která jako jediná reálně hájí zájmy československých občanů v regionu.

Závěrem tohoto dopisu Svatoš potvrzuje příjem dopisu č. 405/21adm ze dne 1. února 1921. Jeho obsah, stejně jako obsah dalších dopisů zaslaných MZV ČSR, je neznámý. Analýza Svatošova zpravodajství je tak i nadále pouze jednostranná, neboť žádná z instrukcí určených Svatošovi se zřejmě nedochovala. Svatoš současně doporučuje, aby MZV ČSR v rámci ověření situace kontaktovalo navrátilce z Tiflisu - mezi jinými repatriačního komisaře majora Františka

⁵⁶⁴ *Pravda Gruzii*, č. 30 ze dne 6. dubna 1921, in AMZV – Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 337 ze dne 6. dubna 1921.

Štilipa, lékaře MUDr. V. Mašnera, či pana Antonína Lukeše, který v Gruzii dlouhodobě působil jako učitel tělocviku a šířitel sokolské myšlenky.

Zpravodajství Dis 7/č. 337 je pozoruhodné v několika ohledech. Svatoš nachází alternativní cestu komunikace s MZV ČSR v době, kdy oficiální kanály nebyly funkční nebo důvěryhodné. Podává konkrétní obraz o ochraně československých občanů v Gruzii, včetně bývalých válečných zajatců a menšinových národností. Z pohledu diplomacie je zpráva Dis 7 významná tím, že prokazuje Svatošovu schopnost vést na pokynech nezávislou zahraničně-politickou činnost, která však předjímala formální konzulární strukturu, jež v následujících měsících v Gruzii skutečně vznikla. Současně dokládá, že Svatoš byl jedním z těch, kdo pochopil možnost přetavit neformální krajanskou strukturu v zárodek československé diplomatické přítomnosti na Kavkaze.

3.2.8. Dis 8

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 8/č. 348

Datum vzniku: 15. dubna 1921

Datum doručení MZV ČSR: 29. července 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: ruština

Charakter dokumentu: ekonomicko-politické zpravodajství s analytickými a návrhovými prvky

Hlavní téma: možnosti ekonomické spolupráce mezi ČSR a sovětskou Gruzii

Osmá Svatošova zpráva č. 348 ze dne 15. dubna 1921 byla odeslána prostřednictvím Československé repatriační missie v Moskvě. V zastoupení vedoucího mise mj. Skály ji do

Prahy dne 29. června 1921 odeslal jeho zástupce Znojemský. Po předchozích domnělých neúspěších při zasílání zpráv se jedná o snahu institucionalizovaného doručení. I přesto trvalo více než tři měsíce, než dokument dorazil do Prahy. MZV ČSR ji obdrželo 29. července 1921, tedy opět o více než čtvrt roku později. Vznikla v době, kdy se sovětská Gruzie již politicky konsolidovala a začínala rozvíjet zahraniční obchodní kontakty.

Svatoš se v ní zaměřuje výhradně na ekonomickou dimenzi vztahů mezi ČSR a Gruzii, kterou považuje za jedinou realistickou cestu, jak navázat kontakty navzdory absenci diplomatických vztahů. Hlavní část zpravodajství tvoří analýza ekonomických aktivit cizích mocností a sovětské Gruzie a Svatošova výzva, aby Československo následovalo jejich příklad.

Zdrojem informací jsou pro Svatoše především články z periodika *Pravda Gruzii*,⁵⁶⁵ které Svatoš pravidelně sledoval a přikládal k dopisům jako důkazní materiál.

Zmiňuje především německo-gruzínskou obchodní spolupráci, bankem u německého vyslance Ulricha Rauschera a záměry italské firmy navázat hospodářské vztahy se sovětskou Gruzii. Jeho zpravodajství však dle jeho slov ani zdaleka nevyčerpává veškeré informace o tom, s jakou podnikavostí zahraniční mocnosti k této oblasti přistupují, zatímco Československa toho dosud v této oblasti činí velice málo.

Klíčovou událostí, kterou Svatoš podrobně popisuje, je banket konaný dne 2. dubna 1921 u německého velvyslance Rauschera. Vystoupil na něm s proslovem v němčině o historické nezbytnosti sblížení Německa a Ruska komisař pro zahraniční věci Svanidze. Přítomný velvyslanec Itálie Franzoni vyzdvihl fakt, že spolupráce italské vlády s menševistickou Gruzii nebrání pokračování spolupráce s Gruzii sovětskou. Tento výrok dokládá pragmatický postoj Itálie a její snahy zachovat obchodní kontinuitu i přes změnu režimu. V mezinárodním kontextu tak převládá ekonomický realismus nad ideologickými rozdíly. Tuto linii ostatně Svatoš

⁵⁶⁵ *Pravda Gruzii*, č. 37 ze dne 15. dubna 1921, „Banket u germanskogo posla g. Raumera“, a *Pravda Gruzii*, č. 34 ze dne 12. dubna 1921, „Germanija i Gruzija“, in AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 348 ze dne 15. dubna 1921.

doporučuje i Československu, které by se podle něj mělo zapojit do obchodní výměny s Gruzii, než se pozice na tamním trhu zcela obsadí jinými evropskými státy.

V závěru své zprávy vyjadřuje Svatoš hluboké zklamání nad tím, že se mu na žádnou z jeho předchozích zpráv, dopisů či radiotelegramů nedostalo od československé vlády odpovědi. Z jeho formulací je patrné rozčarování nad tím, že Praha – byť podle dochovaných archivních záznamů o situaci na Kavkaze dobře informována – zůstává v pozici nečinného pozorovatele.

Svatoš znovu zdůrazňuje, že Čechoslovácká národní jednotka nadále hájí zájmy československých občanů, a to i bez oficiálního mandátu či finanční podpory. Proto opětovně žádá československou vládu o udělení formálního zplnomocnění, které by její postavení legalizovalo a umožnilo navázat efektivní obchodní styky se sovětskou Gruzii.

Zpráva Dis 8/č. 348 dokládá, že Svatoš sledoval nejen politický vývoj v Gruzii, ale také rozpoznal klíčový moment přechodu od ideologické konfrontace k ekonomickému pragmatismu. Zpráva reflektuje tři základní trendy: rozšiřující se ekonomické aktivity evropských mocností v Zakavkazsku, nečinnost československé diplomacie, která se zdráhala reagovat na nové poměry a Svatošovu snahu prosadit aktivní, ekonomicky motivovanou politiku vůči Gruzii. Svatoš pochopil, že budoucí československou přítomnost na Kavkaze se nebude moci opírat pouze o diplomatickou rovinu, ale že její základ bude muset být ekonomický.

3.2.9. Dis 9

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 9/č. 404

Datum vzniku: 17. května 1921

Datum doručení MZV ČSR: 29. července 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: major František Skála, vedoucí Československé repatriační mise v Moskvě

Jazyk: ruština

Charakter dokumentu: politicko-administrativní zpráva s repatriačními a ekonomickými prvky

Hlavní téma: oficiální jmenování Jaroslava Svatoše zástupcem ČSR v sovětské Gruzii; repatriace československých válečných zajatců

Zpráva Dis 9/č. 404 ze dne 17. května 1921 je adresována majoru F. Skálovi, vedoucímu repatriační mise ČSR v Moskvě. Byla odeslána prostřednictvím Národního komisariátu SSR Gruzie do Moskvy, odkud ji do Prahy zaslal mj. Znojemský v zastoupení vedoucího repatriační mise v Moskvě Skály. MZV ČSR ji obdrželo dne 29. července 1921.

Svatoš v úvodu potvrzuje přijetí Skálova telegramu č. 10939, kterým byl Svatoš československou vládou jmenován jejím představitelem v sovětské Gruzii za účelem ochrany zájmů československých občanů, repatriace vojenských zajatců a navázání obchodních vztahů.⁵⁶⁶ Jednalo se o reakci na zprávu ze dne 30. dubna 1921, kterou zplnomocněný ministr dr. Girsu instruoval majora Skálu v Moskvě, aby zástupci gruzínské republiky v Moskvě předal telegram informující, že *„vláda Československé republiky jsou ochotna navázat obchodní styky s gruzínskou republikou, ustavuje svým zástupcem pro obchodní vztahy, ochranu československých občanů i pro repatriaci zajatců, předsedu československého komitétu v Tiflisu, Svatoše.“*⁵⁶⁷ Tímto aktem byla Svatošova dosavadní činnost v Tiflisu *de facto* legalizována a Svatoš prozatímním zástupcem ČSR v Gruzii.

Svatoš současně uvedl, že netrpělivě očekává příjezd kurýra z Prahy s bližšími instrukcemi a pověřovacími listinami. Měl obavy, že zdržení by mohlo komplikovat repatriaci dalších československých válečných zajatců, kteří se v Tiflisu stále nacházeli.

V této souvislosti Svatoš podrobně informuje o činnosti dr. Formánka, československého lékaře spolupracujícího s repatriační misí. Bez jeho součinnosti by nebylo možné zajatce

⁵⁶⁶ AMZV. Moskva, 1921, č. 102.

⁵⁶⁷ AMZV. Moskva, 1921, č. 102, in OLIVOVÁ, Věra: *Československo-sovětské vztahy 1918–1922. Československá vláda navazuje hospodářské styky se sovětskou Gruzii*. Praha: Naše vojsko, 1957, s. 554.

samostatně odesílat. Repatriční mise měla navíc v Baku koncem května roku 1921 skončit a dr. Formánek se měl vrátit do Vídně. Podle Svatoše měla dne 16. či 17. května právě skupina vojenských zajatců vypravených dr. Formánkem odcestovat z Batumu na parníku Terstského Loyda. Dr. Formánek se tam nacházel také.⁵⁶⁸

Repatriace československých příslušníků, kteří se v cizině ocitli v důsledku válečných událostí – bývalých vojáků rakousko-uherské armády, kteří se stali zajatci nebo vstoupili do legií - probíhala paralelně s reemigrací krajanů, kteří se vystěhovali do ciziny již před světovou válkou. Zatímco při repatriaci šlo o návrat do dřívějších existenčních poměrů, při reemigraci šlo o zakládání nové existence. Repatriace a reemigrace byly součástí rozsáhlých migračních pohybů, které probíhaly v Evropě po skončení války. Ke koordinaci repatričních akcí byla nezbytná mezinárodní spolupráce všech zainteresovaných států s mezinárodními charitativními organizacemi, jako byl Červený kříž. Realizace repatriace byla ztěžována dezolátními dopravními poměry a politickou nestabilitou, zejména ve východní Evropě.⁵⁶⁹ Repatriacím prováděným v Tiflisu prostřednictvím majora Františka Štilipa bude věnována samostatná kapitola této práce.

V rámci skupiny vojenských zajatců odjíždí do Československa Svatošem jmenovitě uvedený vojenský zajatec Václav Veselý z Chomutova společně se ženou a dítětem. Svatoš se obává, že právě s touto repatriční skupinou mohou vzniknout problémy, neboť dr. Formánek mu sdělil, že nemohl v Tiflisu získat pro repatrianty příslušná víza, neboť „*italský konzul dostal nařízení udělovat vízum ve směru Konstantinopol – Terst jen pro poddané Antanty*“.⁵⁷⁰ Po silné intervenci dr. Formánka nakonec italský konzul slíbil víza vydat, neboť tito repatrianti uvedenými městy pouze projížděli. Poté však italský konzul na několik dní opustil Tiflis, bez toho, aniž by zanechal odpovídající instrukce svému zástupci. Vojenští zajatci však již vyrazili

⁵⁶⁸ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 404 ze dne 17. května 1921; AMZV – Fond Josef Svatoš, Situační přehled č. 404 ze dne 17. května 1921.

⁵⁶⁹ VACULÍK, Jaroslav: *Podíl vojenské správy na repatriaci po velké válce*. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 32, 2018, č. 1, s. 46.

⁵⁷⁰ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 404 ze dne 17. května 1921. Svatoš ve svém zpravodajství užívá termín *Antanta* pro francouzský výraz *Entente*, označující koalici válčící proti Centrálním mocnostem (Německo, Rakousko-Uhersko, Osmanská říše, Bulharsko), tedy státy Dohody.

směr Batum. Dr. Formánek proto odjel s nimi v naději, že se mu podaří víza získat od tamějšího italského vícekonzula.⁵⁷¹

V rámci poslední rakousko-uherské skupiny, se kterou odjíždí i dr. Formánek, se vracel i československý občan Otto Apelč, německý obchodník a bývalý rakouský důstojník původem z Liberce se ženou a dítětem, a také Jaromír Urban s matkou původem z Prahy, kterým Jaroslav Svatoš vybavil potřebné dokumenty. Zvláštní případ představoval slovenský rudoarmějce, který se na Svatoše obrátil s žádostí o repatriaci. Svatoš mu doporučí nejprve vyřešit otázku své příslušnosti k Rudé armádě, což ukazuje na jeho opatrnost v politicky citlivých situacích.

V následující části Svatoš popisuje pravidelné plavby parníků Terstského Lloyd, které připlouvaly do Batumu přibližně jednou za dva týdny. Tento způsob odvozu zajatců se jevil jako nejefektivnější. Podle Svatošových zjištění dr. Formánek organizoval odsun zajatců nejprve do Cařihradu, odkud byli Rakušané bez povolení k vstupu přesunováni dále do Terstu. Repatriace z Kavkazu tedy probíhala ve více etapách a v úzké koordinaci s italskými úřady a mezinárodními organizacemi v rámci Červeného kříže.

Svatoš v tento okamžik také stále očekává kurýra z Prahy, který by konečně jeho postavení představitele československé vlády v Gruzii legalizoval, netušil však, zda již vůbec vyrazil. Doporučoval přitom spojení Terst-Cařihrad-Batum. Pokud by se však v Terstu dlouho čekalo na parník, doporučoval Svatoš dopravit se z Prahy po železnici do Cařihradu, odkud parníky do Batumu pluly častěji, byť nepravidelněji.

Po obdržení telegramu o jmenování navštívil Svatoš národního komisaře pro zahraniční věci Alexandra Semjonoviče Svanidzeho (1886-1941), který mu potvrdil, že Národní komisariát zahraničních věcí bude Jaroslava Svatoše až do obdržení formálního zplnomocnění považovat za oficiálního představitele československé vlády. Toto uznání de facto legalizovalo jeho postavení v očích sovětských úřadů a potvrdilo dřívější prohlášení komisaře Orachelašviliho z března 1921. V této souvislosti Svatoš opět zdůrazňuje, že Národní komisariát pro zahraniční věci je Československu příznivě nakloněn.

⁵⁷¹ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 404 ze dne 17. května 1921.

Svatoš si dále stěžoval, že na své dopisy č. 367 a 368, které byly odeslány prostřednictvím Národního komisariátu pro zahraniční věci, stejně jako na další dopis odeslaný poštou, neobdržel žádnou odpověď. Stejně tak nebyly zodpovězeny dva telegramy, které prostřednictvím Národního komisariátu zahraničních věcí odeslal vedoucí Centromise Jaroslav Kuhn. Ty se týkaly zásilek zboží uskladněného ve Varně a určeného pro Gruzii, které blokovaly rozvoj československo-gruzínských obchodních vztahů. Svatoš to vnímal jako závažnou překážku pro další ekonomickou spolupráci.

Svatošova zpráva Dis 9/č. 404 představuje zásadní mezník v dějinách československo-gruzínských vztahů. Poprvé v ní Svatoš vystupuje nikoli jako osamělý emisar bez mandátu, ale jako vládou uznaný představitel ČSR v Tiflisu. Současně dokumentuje jeho praktickou zkušenost s repatriačními akcemi, problémy s vízy a organizací přeprav i jeho citlivé vnímání reálných podmínek v sovětské Gruzii. Zpráva je tak uzlovým dokumentem, který spojuje krajanskou aktivitu s počátky oficiální československé diplomacie na Kavkaze a potvrzuje Svatošovu roli jako mostu mezi oběma světy.

3.2.10. Dis 10

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 10/č. 367 a 368

Datum vzniku: 25. dubna 1921

Datum doručení MZV ČSR: 4. června 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, předseda správního výboru Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu

Adresát: major František Skála, vedoucí Československé repatriační mise v Moskvě

Jazyk: ruština

Charakter dokumentu: politicko-administrativní zpráva s důrazem na konzulární a obchodní problematiku

Hlavní téma: první dva měsíce existence sovětské Gruzie a činnost Československé národní jednoty

Zprávu č. 367 z 25. dubna 1921 adresuje Svatoš majoru Skálovi do Moskvy. Shrnuje v něm vývoj událostí posledních dvou měsíců, tedy první dva měsíce existence sovětské Gruzie, a bilancuje činnost Československé národní jednoty v období přechodu moci. Shrnuje politický a společenský vývoj v Tiflisu od února 1921, zatímco č. 368 připojuje stručný životopis Jaroslava Svatoše. Oba dokumenty byly odeslány přes Národní komisariát pro zahraniční věci do Moskvy a dále předány prostřednictvím Znojemského na MZV ČSR.

Svatoš uvádí, že po odchodu menševické vlády a jejího vojska do Batumu vstoupila rudá armáda do Tiflisu bez boje. Obsazení města proběhlo v naprostém pořádku a obavy z represe se nepotvrdily. Podle Svatošova svědectví nedošlo k žádným excesům a nový režim se prezentoval jako disciplinovaný a organizačně zdatný.

Z tisku se Svatoš dozvěděl, že od 1. března 1921 byl do funkce československého konzula v Batumu jmenován inženýr Vilém Hromádka. Ten to Batumu skutečně dorazil, avšak krátce poté, kdy se menševická vláda stáhla z Tiflisu a město obsadila rudá armáda, z obavy před nejistou situací spolu s konzulárním agentem Jaroslavem Párelem Gruzii opustil a odecestoval do Cařihradu. Tím bylo území Gruzie opět bez oficiálního československého zastoupení.

Svatoš v této souvislosti zdůrazňuje, že Československá národní jednotka neprodleně převzala zastupitelskou roli a již 12. března 1921 se obrátila na vládu sovětské Gruzie s žádostí o zachování svých pravomocí při hájení zájmů československých občanů. Na tuto žádost obdržel Svatoš odpověď 21. března 1921, v níž Národní komisariát pro zahraniční věci potvrdil, že do navázání oficiálních vztahů s Československem zůstává jednotka oprávněna zastupovat Čechy a Slováky před vládními orgány. Dne 26. března 1921 mu byla vydána legitimační listina č. 322, která Svatošovi přiznávala diplomatickou imunitu.

Podle Svatoše vystupovala vláda sovětské Gruzie vůči Československé národní jednotě velice korektně a projevovala zájem o navázání oficiálních kontaktů s Prahou. To se potvrdilo zejména v souvislosti s nově zavedenou registrací cizinců, která musela být provedena do

sedmi dnů. Jednota v této době vydala desítky potvrzení o totožnosti a podnikatelských aktivitách československých občanů v Tiflisu i dalších městech.

Současně se v této době v regionu stále objevovali váleční zajatci přicházející z Turkestánu, o něž bylo potřeba se postarat. V této agendě Svatošovi pomáhal dr. Formánek, který však měl v květnu odjet do Vídně.

Jedním z konkrétních případů, které Svatoš uvádí, je zadržení československého občana, jenž byl po jeho intervenci u Národního komisariátu okamžitě propuštěn. Svatoš tuto epizodu uvádí jako důkaz, že sovětská moc byla v této fázi Československu příznivě nakloněna a postupovala vůči krajanům korektně.

V oblasti obchodních vztahů podnikl Svatoš další kroky směřující k navázání československo-gruzínské spolupráce Radě národního hospodářství (Sovnarchoz) a jeho oddělení Vněštorgu předal materiál ve francouzštině, který dříve obdržel od MZV ČSR.

Krátce po ustavení sovětské moci byli všichni zahraniční obchodníci a konzulové, včetně německého zástupce Rauschera, pozváni náměstkem předsedy Rady pro národní hospodářství na jednání o otázkách obchodních vztahů s cizinou. Mezi pozvanými nechyběl ani Jaroslav Svatoš. Na setkání bylo přítomným oznámeno několik informací týkajících se malo i velkoobchodu. Maloobchod měl být podle obdržených informací i nadále zachován. Jak již Svatoš dříve informoval, velkoobchod měl do budoucna probíhat jedinečně přes Vněštorg. Zahraničním podnikatelům měla být garantována nedotknutelnost jejich zboží, nemělo dojít k žádným rekvizicím. Cizinci museli Vněštorgu doložit charakter svého zboží. Pokud o něj projevil Vněštorg zájem, došlo k uzavření dohody. Zboží, o které Vněštorg zájem neměl, mohlo být prodáno dalším osobám.

Svatoš v této souvislosti apeluje na Prahu, aby projevila větší podnikavost, neboť Československo v této oblasti výrazně zaostává za Itálií a Německem. Současně doporučuje zvážit rozšíření obchodní kooperace také na Arménii, Ázerbájdžán, Turkestán a severní Persii, které by mohly tvořit souvislý oblastní okruh československých zájmových aktivit.

Jaroslav Svatoš zdůrazňuje dobré osobní vztahy s komisařem zahraničních věcí Alexandrem S. Svanidzem, který byl podrobně informován o politické situaci v Československu a projevoval zájem o navázání kontaktu s Prahou. Stejně tak zmiňuje svého

předchozího spojence Mamiu Orachelašviliho, jenž v březnu 1921 potvrdil jeho zastupitelská práva. Svatoš v této souvislosti poznamenává, že bývalý zástupce RSFSR v Gruzii Scheinmann doručil do Moskvy jeho tři předchozí zprávy, což vnímá jako projev kooperace ze strany sovětských orgánů.

Součástí Dis 10 je i zpráva č. 368, která obsahuje stručný životopis Jaroslava Svatoše zaslaný „delegátu vlády republiky Československé v Moskvě“ Skálovi, kterou v zastoupení odeslal na MZV ČSR jeho zástupce Znojemský s krátkým průvodním dopisem o zaslání dopisu našeho zástupce v Tiflisu J. Svatoše. Dokument dokazuje, že MZV ČSR v té době nemělo o Svatošově osobě konkrétní údaje, přestože již téměř tři roky v Gruzii fakticky hájil československé zájmy. Kromě základních životopisných údajů a přehledu své profesní činnosti zdůraznil Jaroslav Svatoš také šestadvacet let osobní zkušenosti s Kavkazem. Jako pozoruhodnou okolnost uvádí, že jedním z jeho bývalých studentů byl Lev Borisovič Kameněv (1883–1936), pozdější přední bolševický politik a vysoce postavený představitel sovětské vlády, člen Rady lidových komisařů (Sovnarkomu) v Moskvě.

Tato zmínka nabývá na významu zejména ve světle tehdejší politické situace v Sovětském Rusku. Kameněv patřil společně s Grigorijem Zinovjevem k nejbližším spolupracovníkům Lenina v prvních letech po bolševickém převzetí moci a v období občanské války tvořil se Stalinem jednu z klíčových mocenských skupin uvnitř bolševického vedení.⁵⁷² V letech 1919–1923 zastával Kameněv významné funkce v nejvyšších orgánech sovětské moci a podílel se na formování rané sovětské státní struktury.

Z dnešní perspektivy tato informace získává tragický rozměr: jak Kameněv, tak Zinovjev se v druhé polovině 30. let stali oběťmi stalinských represí a byli v rámci tzv. prvního moskevského procesu roku 1936 odsouzeni k smrti.⁵⁷³ Svatošova poznámka tak nepůsobí pouze jako osobní reminiscence, ale podtrhuje jeho hlubokou a dlouhodobou integraci do prostředí, z něhož později vzešli klíčoví aktéři sovětského politického systému.

⁵⁷² FIGES, Orlando: *A People's Tragedy*. United Kingdom, 1996, s. 730–745.

⁵⁷³ CONQUEST, Robert: *The Great Terror: A Reassessment*. London: Pimlico, 1990, s. 120–140.

Zprávy Dis 10/č. 367 a 368 přehledně shrnují první dva měsíce existence sovětské Gruzie a dokumentuje, jak Čechoslovácká národní jednota dokázala udržet kontinuitu československé přítomnosti i v podmínkách radikální politické změny. Dokument zachycuje vysoký stupeň Svatošovy operativnosti a schopnost navázat korektní styky s novou vládou, aniž by došlo k přerušení kontinuity zastupování československých občanů. Současně zprávy odhalují informační deficit MZV ČSR o osobě Jaroslava Svatoše a jeho misi a ukazují, jak zásadní roli hrála krajanská iniciativa při formování československé diplomacie na Kavkaze. Svatoš se tak již v této době stává ústřední postavou, jež spojuje fázi krajanské samosprávy s počátkem oficiální státní reprezentace Československa v Gruzii. Zpráva dokumentuje Svatošovu přeměnu z krajanského organizátora v kompetentního diplomatického aktéra. Současně předjímá jeho oficiální jmenování vládou ČSR, k němuž došlo o tři týdny později.

3.2.11. Dis 11

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 11/č. 368

Datum vzniku: 24. května 1921

Datum doručení MZV ČSR: 27. května 1921

Autor: mise Ruského červeného kříže v Praze, tajemník I. Levin

Prostředník: Národní komisariát pro zahraniční věci Gruzínské SSR

Adresát: ministr zahraničních věcí ČSR

Jazyk: ruština

Charakter dokumentu: průvodní diplomatická zásilka, potvrzující přenos politických zpráv z Gruzie do Prahy

Hlavní téma: zajištění oficiálního doručení politických zpráv Čechoslovácké národní jednoty

Dokument Dis 11 představuje formální potvrzení doručení balíku politických zpráv z Tiflisu do Prahy, které byly zaslány prostřednictvím Ruského červeného kříže Praze a

Národního komisariátu pro zahraniční věci Gruzie. Dokument dokládá, že po měsících improvizovaných pokusů do zasílání zpráv (přes Cařihrad, Moskvu, či osobní kurýry) se podařilo vytvořit kanál přenosu mezi tifliskou jednotou a československým ministerstvem zahraničí. Odesílatel dopisu, I. Levin, tajemník mise Ruského červeného kříže, potvrzuje předání zásilky č. 309/342 obsahující tři klíčové Svatošovy zprávy – č. 289, 309 a 324 – určené pro MZV ČSR. Tyto dokumenty byly již analyzovány v předchozích podkapitolách (Dis4-6) a týkaly se politické situace po bolševickém převratu v Arménii, vztahů mezi Gruzii a Arménií a hájení zájmu československých občanů. Dopisem č. 669 byla tedy do Prahy oficiálně doručena první ucelená série Svatošových zpravodajství, která dohromady poskytovala ucelený obraz politické, sociální a hospodářské situace v Gruzii v prvních měsících po nástupu sovětské moci. Skutečnost, že tuto zásilku zprostředkoval Ruský červený kříž, ukazuje na pragmatické využívání humanitárních struktur pro diplomatickou komunikaci v době, kdy oficiální kanály mezi Československem a sovětskou Gruzii neexistovaly. Zpráva je sice administrativního charakteru, potvrzuje však úspěšné doručení souboru politických zpráv. Tento krok fakticky završil první fázi Svatošovy diplomatické činnosti – období, v němž se z neformální krajanské iniciativy postupně stávalo stabilní komunikační a zastupitelské centrum československých zájmů v Gruzii.

3.2.12. Dis 12

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 12/č. 449

Datum vzniku: 6. června 1921

Datum doručení MZV ČSR: 7. července 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: politicko-konzulární zpráva s hospodářskými a repatriačními prvky

Hlavní téma: politické události v souvislosti s výročí nezávislosti Gruzie, hospodářská situace, hájení zájmů československých občanů, repatriace

Zpráva z 6. června 1921 č. 449 je prvním doloženým dokumentem, v němž Svatoš vystupuje jako oficiální plnomocník československé vlády při vládě Sovětské Socialistické Republiky Gruzie. Tato skutečnost dokládá, že MZV ČSR po několikaměsíčním váhání Svatošovu činnost nejen schválilo, ale i institucionalizovalo. S tímto krokem se výrazně proměňuje charakter Svatošových textů – od čistě situačních zpráv se posouvají ke komplexním diplomatickým přehledům o politickém, ekonomickém a společenském dění v Gruzii.

Zpráva navazuje na nedochovaný dokument č. 420 z 24. května 1921, odeslaný prostřednictvím dr. Formánka přes Vídeň, a lze ji považovat za pokračování souvislé diplomatické korespondence mezi Tiflisem a Prahou.

Ústředním motivem zprávy je oslava třetího výročí vyhlášení nezávislosti Gruzie dne 26. května 1921, která se odehrála již za vlády sovětského režimu. Svatoš líčí atmosféru očekávání i obav, že by výročí mohlo vyústit v menševickou demonstraci. Menševici se však zdrželi otevřeného vystoupení, protože mezi obyvatelstvem panovalo napětí. Gruzínské orgány zavedly mimořádná bezpečnostní opatření – v ulicích Tiflisu hlídkovalo vojsko, na křižovatkách byly rozmístěny kulometry, v okolí města dělostřelectvo.

Oslavy nakonec proběhly bez incidentů. Bolševici uspořádali oficiální manifestace, na nichž řečníci zdůrazňovali, že Gruzie dosáhla úplné samostatnosti teprve tím, že se stala bolševickou. Dříve „*úpěla pod jhem kapitalistů a Antanty*“.⁵⁷⁴

Svatoš k této zprávě přiložil i výstřižek vládního periodika *Pravda Gruzie* ze dne 28. května 1921⁵⁷⁵, které interpretovalo svátek jako symbolický konec menševické iluze nezávislosti. Článek ostře útočil na bývalou Žordaniovu vládu. Menševici podle periodika vedli provokační kampaň, byli připraveni oslavy narušit, od svého úmyslu však upustili, neboť by

⁵⁷⁴ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

⁵⁷⁵ *Pravda Gruzii*, č. 71 ze dne 28. května 1921, in AMZV – Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

neměl žádný dopad. Menševici oslavovali Den nezávislosti v době, kdy byla Gruzie plně závislá na západo-evropské buržoazii a musela slepě plnit veškeré kontrarevoluční direktivy přicházející z centra světové reakce - Paříže. Menševici se tak ohradili fiktivní nezávislostí. Článek končí tvrzením, že dne 26. května 1921 se gruzínští menševici definitivně pohřbili.⁵⁷⁶

Zvláštní pozornost věnoval Jaroslav Svatoš tzv. „karnevalu osvobození“, který se stal výrazným performativním prvkem rané sovětské symbolické politiky v Gruzii. Alegorický průvod parodoval svržené menševické vůdce – Noe Žordania, Noe Ramišvili a Noe Chomeriki – a inscenoval jejich politický pád prostřednictvím motivu „Noemovy archy“.⁵⁷⁷ Tato archa byla zřetelnou aluzí jak na shodná biblická jména představitelů menševické vlády, tak na jejich společný osud: svět, který reprezentovali, byl symbolicky označen za svět odsouzený k zániku a smetený „potopou dějin“.

Význam tohoto karnevalového obrazu lze interpretovat prostřednictvím konceptu karnevalu, jak jej formuloval Michail Bachtin. V bachtinovském pojetí představuje karneval dočasné převrácení společenského řádu, „svět naruby“, v němž jsou autority zesměšněny, hierarchie zrušeny a vážné proměněno v groteskní.⁵⁷⁸ Tento proces však neslouží k anarchickému rozkladu společnosti, nýbrž k odhalení a legitimizaci nové „pravdy“: skrze paradox, ironii a výsměch je starý řád zbaven důstojnosti a symbolicky delegitimizován, zatímco nový řád se prezentuje jako historicky nutný a morálně oprávněný.⁵⁷⁹

Karneval „osvobození národů Gruzie od jha imperialismu“, jak byl oficiálně rámován, tak nefungoval pouze jako lidová slavnost, ale jako promyšlený nástroj politické komunikace. Zesměšnění bývalých vládců a jejich proměna v karnevalové figury umožňovaly kolektivní účast na symbolickém aktu přechodu moci a přispívaly k upevnění nového sovětského řádu v očích veřejnosti. V tomto smyslu karneval nepředstavoval prostor spontaneity, ale

⁵⁷⁶ *Pravda Gruzii*, č. 71 ze dne 28. května 1921, in AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

⁵⁷⁷ Ibidem.

⁵⁷⁸ BACHTIN, Michail: *Rabelais and His World*. Bloomington: Indiana University Press, 1984 (orig. rus. 1965), s. 7–35.

⁵⁷⁹ Ibidem, s. 124–150.

disciplinovaný rituál, v němž byl „svět naruby“ využit k potvrzení nové společenské a politické hierarchie.⁵⁸⁰

Svatoš zdůraznil, že od začátku politického převratu prakticky nedocházelo k žádným demonstracím proti komunistické vládě, s výjimkou jediné, poměrně malé a tiché demonstrace na hrobech gruzínských vojáků, kteří padli při obraně Tiflisu, kde bylo proneseno několik řečí a vzápětí zatčeno asi 5 demonstrantů.⁵⁸¹

Před 26. květnem, tedy dnem, kdy se připomínalo výročí vzniku nezávislé Gruzínské demokratické republiky, byla zatčena řada menševických předáků, mezi nimi i bývalý člen Ústavodárného shromáždění Alexandr Spiridonovič Lomtadze (1882-1924) či bývalý ministr obrany Nikolaj Gabrielovič Čičinadze (1881-1921). Většina významných menševiků však zůstala na svobodě. V ohledu politickém byl podle Jaroslava Svatoše v Tiflisu klid a nedocházelo k žádným politickým popravám. Rozhodně však popřel myšlenku, že by politické ticho mělo znamenat, že všichni lidé přijali komunistické smýšlení. Uvádí, že v Gruzii i nadále existovaly silné elementy buržoazní nacionalistické a hlavně sociálně-demokratické menševické. Vzhledem k přítomnosti 11. rudé armády se však neodvažovaly vystoupit. Bolševismus se navíc ukázal výrazně mírnějším, než se očekávalo, a než zavládl v Rusku, a do jisté míry se s ním lidé, který měl před bolševiky velký strach, smiřoval. Svatoš kromě toho zdůrazňuje, že v Gruzii byl i slušný počet komunistů z přesvědčení a pak i „z rozpočtu“.⁵⁸²

Vladimír Iljič Lenin si byl vědom, do jaké míry jsou v Gruzii menševici populární, a měl obavy, aby „velkoruský šovinismus“, kteří někteří bolševici projevovali během invaze, nezměnil Gruzii ve „vosí hnízdo“. Dne 2. března 1921 napsal Ordžonikidzemu⁵⁸³, tajemníkovi Kavkazského ústředního výboru (Kavbyro) naléhavý dopis, aby provozoval „zvláštní politiku ústupků s ohledem na gruzínskou inteligenci a drobné obchodníky“. V té době se zaváděl tzv. NEP (Новая экономическая политика). Lenin považoval své ústupky vesnickému zemědělství, volnému trhu a zahraničnímu obchodu pro gruzínský režim za podstatné. Kavkaz,

⁵⁸⁰ ROLF, Malte: *Soviet Mass Festivals, 1917–1991*. Pittsburgh, 2013..

⁵⁸¹ Ibidem.

⁵⁸² AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

⁵⁸³ Grigorij Konstantinovič Ordžonikidze (1886–1937) uskutečnil v únoru 1921 invazi do Gruzie, v jejímž důsledku byla ustavena Gruzínská SSR.

vysvětloval Lenin v dopise ze dne 14. dubna 1921 místním bolševikům, „je ještě více rolnický než Rusko“, a to při přechodu k socialismu vyžaduje „více jemnosti, opatrnosti a smířlivosti“, než se uplatňuje v ostatním Rusku.⁵⁸⁴

Nová ekonomická politika (NEP), jak se tomuto bolševickému směru začalo říkat koncem roku 1921, se rozběhla v roce 1922 a pro bolševiky byla nebezpečná v prvé řadě tím, že znovu činila člověka nezávislým na jejich moci, totiž hospodářsky samostatným subjektem, který poté, co od režimu získal ekonomickou svobodu, přirozeně zatouží i po svobodě politické a po svobodě ve sféře idejí. Bolševici proto hospodářskou liberalizaci trpěli pouze v té míře, v jaké by mohla být snadno mocensky odstraněna, bude-li to nezbytně nutné.⁵⁸⁵ NEP byl podle Lenina „rolnický brestlitevský mír“, jeden krok zpátky, aby se příště mohly udělat dva kroky vpřed.⁵⁸⁶

Svatoš se dále zabývá otázkou nezávislosti Gruzie, která se právně stále pokládala za nezávislou. Fakticky však, podle Svatoše, byla tato otázka velice složitá. Politická situace se stále ještě neustálila. Vládu tvořil Revkom (Revoluční výbor), který byl ustanoven z Moskvy v průběhu nástupu 11. armády. Existovala však ještě jedna organizace - Ústřední výkonný výbor komunistické strany tzv. CIK (Центральный исполнительный комитет), sestavený z Revkomu, z několika vynikajících komunistů a pak z řady velitelů oddílů 11. armády. Tento CIK tedy nebyl sestaven z elementů výhradně gruzínských. Organizace vlády v tu chvíli ještě nebyla dovršena.⁵⁸⁷

Svatoš zmiňuje úvahy o přeměně 11. armády v Kavkazskou armádu, což podle něj signalizovalo přípravu na vznik federace zakavkazských republik. Prvním krokem k tomuto procesu bylo sjednocení železniční správy Gruzie, Arménie a Ázerbájdžánu se sídlem v Tiflisu.

Jako součást této zprávy zasílá Svatoš také zprávu z periodika *Pravda Gruzie* č. 74 obsahující proslov Sergeje Mironoviče Kirova „*O mezinárodním postavení sovětského Ruska*“. Kirova hodnotí Svatoš jako jednoho z nejlepších a nejschopnějších bolševických agitátorů, který často vystupoval na schůzích určených pro zodpovědné pracovníky strany. Jeho způsoby

⁵⁸⁴ FIGES, Orlando: *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*. Praha: Beta – Dobrovský a Ševčík, 2005, s. 665.

⁵⁸⁵ ZUBOV, Andrej: *Dějiny Ruska 20. století*. Díl I: 1894–1939. Praha: Argo, 2017, s. 694.

⁵⁸⁶ FIGES, Orlando: *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*, s. 715.

⁵⁸⁷ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

řečnění byly charakteristické svou ironií, která však na posluchače účinně působila. Kirov byl v Gruzii prvním vyslancem sovětského Ruska za menševiků.⁵⁸⁸ Ve Svatošem uvedeném článku Kirov uvádí, že západní tisk zcela nesprávně líčí vývoj v sovětském Rusku, které se ke kapitalismu již nevrátí.

Zpráva přináší cenné informace o Svatošových osobních jednáních. Jedním z nich je setkání s předsedou Revkomu, tedy jakéhosi předsedy vlády, Filippem Macharadzem. Jednalo se o krátké zdvořilostní setkání, při němž mu Svatoš předal mapu Československa a ruské vydání *Komunistické pravdy* s cílem doložit pluralitu tisku a svobodu slova panující v Československu. Na Svatoše učinil Macharadze dojem ruského inteligenta. Rozmluva s ním však s ohledem na její délku nepřinesla podle Svatoše nic zajímavého. Její realizace je však důkazem toho, že gruzínská strana vkládala do navázání obchodních, případně diplomatických vztahů s Československem určité naděje.

Svatoš jednal také s vyslancem RSFSR Borisem Vasiljevičem Legranem (Legrand, 1884-1936), působícím dříve v Arménii jako vyslanec vlády dašnaků, kde vedl bolševický převrat.⁵⁸⁹ O vyhlášení sovětské moci v Arménii zaslal Legran telegram G. K. Ordžonikidzemu dne 2. prosince 1920.⁵⁹⁰ Svatoš s ním projednával možnosti navázání styků Ruska a Gruzie s Československou republikou. Legran si Svatošovi stěžoval, že po odchodu Solomona Isidoroviče Gillersona, vedoucího sovětské mise Červeného kříže, z Prahy, nechtěla československá vláda uznat jeho nástupcem kandidáta navrženého Moskvou, z důvodu jeho účasti na potlačení československé vzpoury, a proto byl do Československa jmenován Pavel N. Mostovenko.⁵⁹¹ Vedoucím sovětské obchodní mise v Československu se původně měl stát Semjon Ivanovič Aralov, který v době kontrarevolučního vystoupení československého vojska vykonával funkci náčelníka operačního oddělení Rudé armády. Z československé strany byl pokládán za nepřijatelného. Sovětská vláda v zájmu zlepšení styků s Československem

⁵⁸⁸ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

Ibidem.

⁵⁸⁹ Ibidem.

⁵⁹⁰ KVAŠONKIN, A. V. – CHLEVNJUK, O. V. – KOŠELEVA, L. P. – ROGOVAJA, L. A.: *Bolševistskoje rukovodstvo. Peregiska. 1912–1927. Sbornik dokumentov*. Moskva: ROSSPEN, 1996, s. 170.

⁵⁹¹ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

odstoupila od tohoto úmyslu a vedením sovětské obchodní mise v Praze pověřila P. Mostovenka,⁵⁹² který vedl misi od léta 1921. Svatoš s definicí Legrana ohledně vystoupení československých legionářů vyjádřil nesouhlas, došlo tedy ke krátké debatě, která byla uzavřena konstatováním, že dějinám je třeba nechat to, co již náleží do jejich kompetence. Svatoš jej požádal, aby svým kurýrem poslal do Moskvy jeho dopis na československou misi, čemuž rád vyhověl a slíbil Svatošovy dopisy odesílat pravidelně.

Zásadní část zprávy věnoval Svatoš konzulární agendě. Největší část jeho agendy zabíralo hájení zájmu československých občanů. Ačkoliv se dle Svatošových zkušeností Komisaríát pro zahraniční věci snažil hájit i práva občanů jiných států, musel Jaroslav Svatoš v řadě případů intervenovat, neboť podřízené úřady nechtěly někdy rozumět tomu, že cizím občanům jsou vyhrazena jistá práva.

Nejčastějšími případy byly rekvizice bytů a majetku československých občanů. Stěžoval si, že šlo o těžkou, úmornou práci, vykonávanou v obtížných podmínkách bez úředního aparátu. Situaci v této oblasti charakterizoval následovně: *„Podřízené úřady velmi často rozumějí diktatuře proletariátu tak, že každý, kdo se dostal k nějakému postavení, může dělat, co chce. Ačkoliv vláda hledí všemožně tomu bránit, zrovna v dnešních novinách čtu, že rada Revkomu v gorijskem okresu byla souzena a několik zřízenců odsouzeno k smrti, jelikož zneužili své služební moci. Přece však i v Tiflise pořádku v tomto ohledu není.“*⁵⁹³ Situace byla v této oblasti skutečně neúnosná. I přes Leninovo výslovné nařízení vydané Politbyrem ÚV RKS gruzínskému Revkomu dne 9. května 1921⁵⁹⁴ zakazující v Gruzii rekvizice, konfiskace, zabavení bytů či vystěhování z nich cizinců, docházelo k častým excesům. Porušení tohoto nařízení mělo být trestáno zatčením a soudem.

⁵⁹² AMORT, Čestmír: *Přehled dějin československo-sovětských vztahů v údobí 1917–1939*. Praha: Academia, 1975, s. 122.

⁵⁹³ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

⁵⁹⁴ Projekt postanovlenija Politbjura CK RKP(b) o zapreščenii v Gruzii rekvizicij, konfiskacij, čiščenenij a vyselenija inostrancev iz kvartir, sostavlenyj V. I. Leninem, 9. května 1921, in: *Leninskij sbornik*, sv. XXXVI, s. 231–232.

Typickým příkladem byl případ krajana Broučka, malíře pokojů, který byl neprávem zatčen pro údajné lichvářství s olejem. Po Svatošově intervenci byl propuštěn, avšak jeho zboží bylo opakovaně zapečetěno různými úřady Čeka - Všeruská mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí, spekulací a sabotáží (Всероссийская чрезвычайная комиссия) či Sovsnab - Zásobovací úřad (Совет Снабжения). Podobně musel Svatoš zasahovat ve prospěch československých občanů Pavlaty, Sokola, Lewity, Rošárkové, Netolického. Zpráva tak plasticky ilustruje chaotickou situaci v sovětské administrativě, v níž nižší úředníci chápali diktaturu proletariátu jako právo dělat, co se jim zachce.

Ve všech uvedených případech intervenoval Jaroslav Svatoš se stálou nejistotou svého postavení a nucen vystupovat s určitou opatrností jako „pouhý“ předseda Československé národní jednoty. Pro tyto účely však bylo zapotřebí pevnějšího postavení. Proto Jaroslav Svatoš dál netrpělivě očekával kurýra, který měl dle úředních telegrafických zpráv z Moskvy přivést podrobné instrukce a dokumenty, včetně plnomocenství.

V ohledu repatriční agendy poukazoval Svatoš na fakt, že dosud neobdržel z Prahy žádné pokyny k repatriaci krajanů. Spolupracoval proto s dr. Formánkem, delegátem rakouského Červeného kříže, který však v daný okamžik ukončoval svou činnost. Krátce před tím poslal Svatoš do Čech přes Cařihrad čtyři československé občany, kteří se vraceli do vlasti, ale upozorňuje na nedostatek prostředků i administrativní opory. *„Stav takový dlouho trvat nemůže a nesmí, moje postavení v tomto ohledu je velmi těžkým. Ačkoliv zdejší bolševismus je poměrně méně intenzivní než v Rusku, je jeho následkem to samé, co v Rusku. Nedostatek ve všem, čeho je potřeba pro živobytí.“*⁵⁹⁵

Zpráva také demonstruje rozsah poválečné inflace. Hospodářská situace v Gruzii nebyla v tu dobu vůbec příznivá. Svatoš uvádí detailní přehled cen základních potravin a zboží. V Gruzii v tu dobu zůstalo jen ošacení, prádlo a obuv z dřívějších dob. Za tehdejší ceny by mužské šaty stály 1,2-1,5 mil rublů, dámská obuv 400 000. Tyto věci však v této době nakupoval málokdo a snažil se využít starou zásobu. Hovězí maso stálo 6-8 tis./libra, chléb 2,5-4 tis. rublů/libra, cukr rafinovaný 35 tis./libra, máslo 18 tis./libra, malý vůz dříví 200 tis.

⁵⁹⁵ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

rublů. Státní zaměstnanci dostávali chléb po půl libry na člena rodiny zadarmo, někde i jiné potraviny, rýži, slanečky, pak petrolej, tabák. Měsíční plat přitom kolísal mezi 10 až 60 000 rubly.⁵⁹⁶ Svatoš uzavírá, že hospodářský život v Gruzii byl paralyzován a obyvatelstvo žilo z předválečných zásob.

MZV ČSR na tuto zprávu reagovalo konečně pozitivně: kromě jmenování předsedou obchodní mise ČSR v Gruzii rozhodlo o zaslání materiální podpory a vybavení pro Svatošovu kancelář, včetně psacího stroje, formulářů, razítek, propagačních a statistických materiálů a tisku. Zásilka měla být doručena prostřednictvím Terstského Llojdu z Cařihradu.

Zpráva Dis 12/č. 449 představuje určitý kulminační bod Svatošovy mise v Gruzii. Vystupuje zde již nikoli jako krajanský organizátor, ale jako oficiální představitel československé vlády, který vykonává politické, konzulární i obchodní úkoly v mimořádně složitých poměrech. Jeho činnost, prováděná bez zázemí a finančních prostředků, představuje výjimečný příklad osobního nasazení a improvizace v rané fázi československé zahraniční služby. Zpráva tak završuje proces, v němž se z Čechoslovácké národní jednoty stal zárodek první diplomatické mise na Kavkaze.

3.2.13. Dis 13

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 13/č. 455

Datum vzniku: 7. června 1921

Datum doručení MZV ČSR: 7. července 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

⁵⁹⁶ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

Charakter dokumentu: ekonomicko-obchodní zpráva

Hlavní téma: organizace zahraničního obchodu Gruzie, hospodářské poměry, perspektivy česko-gruzínské spolupráce

Zpráva č. 455 ze dne 7. června 1921 byla sepsána pouhý den po odeslání předchozí depeše (Dis 12) a představuje přímou návaznost na Svatošovy ekonomické analýzy. V této fázi již Svatoš vystupoval jako oficiální zástupce československé vlády, což mu umožnilo přístup k představitelům sovětských hospodářských orgánů.

Hlavním zdrojem informací pro zprávu byl Vněštorg Gruzínské SSR, ústřední instituce pro zahraniční obchod, fungující pod Radou pro národní hospodářství (Sovnarchoz). Zpráva poskytuje cenné svědectví o reorganizaci zakavkazského obchodu v prvních měsících po sovětizaci regionu a o možnostech zapojení Československa.

Svatoš opakovaně informuje MZV ČSR o činnosti Vněštorgu jako o jediné organizaci oprávněné provádět zahraniční obchod. Tento úřad byl klíčovým článkem v novém systému státního monopolu zahraničního obchodu. Svatoš uvádí tři po sobě následující předsedy Vněštorgu. Prvním předsedou Vněštorgu byl A. Duntau, Lotyš. Jeho nástupcem se stal Karp Spiridonovič Modebadze. Úřadujícím předsedou byl v době působení Jaroslava Svatoše Simon Lukič Avaliani (1881-1922), univerzitní profesor, dříve za menševické vlády Žordanii pomocník ministra financí. Vněštorg v přímé návaznosti na Leninovy pokyny z dopisu ze dne 2. března 1921, v němž zdůraznil, že zakavkazské republiky mohou snadněji než Rusko obchodovat s kapitalistickým světem, všemožně usiloval o navázání obchodních styků s cizinou. V uvedeném dopise Lenin důsledně připomíná, že gruzínské vnitřní i vnější podmínky vyžadují, aby gruzínští komunisté v Gruzii nepoužívali ruský vzor a použili pružnou taktiku založenou na ústupcích vůči maloburžoazním elementům.⁵⁹⁷

⁵⁹⁷ Pis'mo V. I. Lenina G. K. Ordžonikidze o taktike kommunistov Gruzii ze dne 2. března 1921. [2024-12-31]. Dostupné z: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134394-pismo-v-i-lenina-g-k-ordzhonikidze-o-taktike-kommunistov-gruzii-2-marta-1921-g>.

Praktická realizace zahraničního obchodu však podle Svatoše narážela na nedůvěru zahraničních obchodníků, kteří se obávali politické nejistoty a byrokratických komplikací. Přesto se gruzínská vláda sama pokoušela o přímé navázání obchodních vztahů se zahraničím, včetně Československa.

Svatoš tuto informaci přímo od předsedy Avalianiho, který jej informoval o vyslání delegace vedené Karpem Modebadzem. Delegace odjela do zahraničí tak zvaně „nazapřenou“, formálně pod hlavičkou bývalé menševické společnosti „Čemo“⁵⁹⁸, jež měla monopol na vývoz manganové rudy z Čiatury. Obávala se však zadržení v Cařihradě ze strany mocností Dohody.

Součástí delegace byl i Martin Müller, bývalý válečný zajatec, československý občan maďarského původu z Košic, který s Modebadzem spolupracoval jako sekretář. Svatoš uvádí, že měl s Müllerem opakované úřední styky. Zajímavý detail představuje fakt, že Modebadzeho bratr studoval v Praze a Příbrami technické obory a hovořil česky. O československém průmyslu tedy musel mít Modebadze konkrétní představu.⁵⁹⁹

Svatoš ve své zprávě detailně vyjmenovává položky, které Gruzie akutně potřebovala dovážet: textilní výrobky, šaty, obuv, prádlo, cukr, sklo, keramické výrobky, zemědělské a řemeslné nářadí, osvětlovací elektrické potřeby, chemické výrobky všeho druhu, zápalky, medikamenty, papír, kancelářské potřeby, stroje všeho druhu, veškeré průmyslové zboží. Naopak vývozní potenciál Gruzie spočíval především v manganové rudy z dolů v Čiatuře, tabáku, syrovém hedvábí, štetině, rohovině, kostech, víně a dřevěných výrobcích.

Jelikož Vněštorg Gruzie byl spojen s Vněštorgem ázerbájdžánským, uvažoval Jaroslav Svatoš o možnosti výměny našeho zboží za nejrůznější naftové produkty, a to potrubím z Baku do Batumu.

Dne 2. června 1921 byla podle Svatoše provedena reorganizace zahraničního obchodu. Organizace zahraničního obchodu Gruzie, Ázerbájdžánu a Arménie se sídlem v Tiflisu se

⁵⁹⁸ Svatoš má zřejmě na mysli Čiaturské naleziště manganové rudy.

⁵⁹⁹ AMZV. Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 449 ze dne 6. června 1921.

sjednotily pod názvem Svaz Gruzie, Ázerbájdžánu a Arménie pro vnější obchod (Союз Грузии, Азербайджана и Армении для внешней торговли)⁶⁰⁰

Svatoš také upozorňuje na možnost zapojení Československa prostřednictvím ruského Centrosojuzu,⁶⁰¹ jehož vrchním ředitelem A. I. Rabinovič, vyslaný z moskevského Narkomvněštorgu⁶⁰² RSFSR. Prostřednictvím této instituce by podle něj bylo možné organizovat výměnu českého průmyslového zboží za suroviny z Turkestánu a severní Persie.

Svatoš apeluje na MZV ČSR, aby podporovalo podnikavé československé obchodníky a umožnilo jim zakládat v Gruzii přímé zastoupení. Jako příklad uvádí českého obchodníka, který by měl sklady zboží v Tiflisu či Batumu a síť menších obchodů v okresních městech, kde by směňoval zboží za suroviny. Takový podnik by byl podle Svatoše nejen rentabilní, ale i vítaný gruzínskou vládou. Jeho úvahy tak představují příklad praktického ekonomického realismu československé neoficiální diplomacie v době, kdy Praha teprve hledala cesty k navázání obchodních vztahů s východními sovětskými republikami.

Na závěr zprávy Svatoš připojuje podrobný cenový přehled z 7. června 1921, který ukazuje dramatickou inflaci a devalvaci měny: cukr 28 000 rublů/libra, cukr rafinovaný 35 000 rublů/libra, pepř 8000 rublů/libra, chléb černý 2500 rublů/libra, chléb bílý 4000 rublů/libra, chléb z kukuřice 1500 rublů/libra, maso hovězí 6 - 8000 rublů/libra, máslo 20 000 rublů/libra, rýže 8000 rublů/libra, mýdlo na prádlo 15 000 rublů/libra, sůl 2000 rublů/libra, mouka bílá pšeničná 300 000 rublů/pud = 40 litrů, mouka tmavá 150 000 rublů/pud, mouka z kukuřice 90 000 rublů /pud, vajíčko 850 rublů. Připomeňme přitom, že měsíční plat v tehdejší Gruzii kolísal mezi 10-60 000 rubly, což dokládá extrémní znehodnocení peněz a praktickou nemožnost pravidelného zásobování obyvatelstva.

⁶⁰⁰ *Pravda Gruzii*, 8. června 1921, č. 80, in: AMZV – Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 455 ze dne 7. června 1921.

⁶⁰¹ Centrosojuz (*Vserossijskij central'nyj sojuz potrebitel'skich obščestv*) byl založen roku 1917 jako nejvyšší koordinační orgán spotřebitelské spolupráce v Sovětském svazu.

⁶⁰² Narkomvněštorg (*Narodnyj komissariat vnešnej trgovli*) byl ústředním orgánem Sovětského svazu pro zahraniční obchod.

Zpráva Dis 13/č. 455 má nejen deskriptivní, ale i analytickou a prognostickou hodnotu. Svatoš zde přechází od pouhého pozorovatele k aktivnímu ekonomickému plánovači a předkládá konkrétní návrhy pro československý exportní zájem. Depeše také představuje první systematický návrh ekonomické orientace Československa na Zakavkazsko, formulovaný přímo v terénu. Zpráva potvrzuje, že Svatoš již plně fungoval jako oficiální obchodní a konzulární zástupce Československa v Gruzii. Svatoš v této souvislosti představuje diplomata-ekonomu, který dokázal identifikovat nové příležitosti pro československý průmysl a spojit politické a hospodářské pozorování v jednotnou koncepci československé přítomnosti na Kavkaze.

3.2.14. Dis 14

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 14/č. 473

Datum vzniku: 20. června 1921

Datum doručení MZV ČSR: 3. října 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: politická zpráva s hospodářskými prvky

Hlavní téma: politická stabilizace a administrativní reorganizace sovětské Gruzie, ekonomické sblížení zakavkazských republik, životní podmínky obyvatelstva, ochrana československých občanů

Zpráva č. 473 ze dne 20. června 1921 navazuje na politickou zprávu č. 449 ze dne 6. června 1921. Do Prahy ji doručil delegát rakouské mise Červeného kříže, který v tu dobu ukončoval svou činnost v Tiflisu.

Svatoš informuje, že v Gruzii pokračovaly organizační práce nového režimu, zejména prostřednictvím konferencí profesionálních svazů a konference komunistických municipálních pracovníků.

Na těchto fórech se formovala nová administrativní hierarchie sovětské Gruzie a její ideologická orientace. Předseda Revkomu F. Macharadze přednesl na jedné z konferencí rezoluci, v níž prohlásil, že Gruzie má možnost čerpat z bohaté zkušenosti ruského komunismu, a proto nemusí opakovat fázi vojenského komunismu, již Rusko již prošlo. Tento postoj ilustruje specifickou gruzínskou verzi bolševické politiky – pragmaticky umírněnou, zaměřenou na stabilizaci a adaptaci sovětského modelu na místní podmínky.

Jedním z nejvýznamnějších kroků v červnu 1921 bylo zrušení všech celních bariér mezi Arménií, Ázerbájdžánem, Gruzií a Ruskem. Jak informovalo periodikum *Pravda Gruzie* č. 86

z 16. června 1921, tento krok znamenal počátek ekonomické unifikace Zakavkazska. Republiky sdílely jednotnou síť železničních tratí, společnou organizaci zahraničního obchodu, jednotnou celní politiku a fakticky i společnou měnu s Ruskem. Tím se potvrzoval trend, který Svatoš pozoroval již dříve – směřování k federálnímu hospodářskému celku, jež mělo být završeno vznikem Zakavkazské sovětské federace o rok později. *Pravda Gruzie* tento vývoj interpretovala jako vítězství „internacionalistické solidarity“ nad „sobeckou politikou malých republik, která činila z Kavkazu druhý Balkán“.

Svatoš přináší i důležité informace o kádrových změnách v Revolučním výboru (Revkomu). Z funkce národního komisaře financí a spravedlnosti byl odvolán Armén Amajak Markarovič Nazaretjan (1889-1937), jenž byl později podle Svatoše využit „pro propagandistické účely“. Funkci národního komisaře financí převzal Alexandr Semjonovič Svanidze (1886-1941), který si současně ponechal i post komisaře pro zahraniční věci zahraniční. Novým komisařem spravedlnosti byl jmenován Sergo Kavtaradze, dříve předseda batumského oblastního Revkomu. Místo Šalvy Zurabivče Eliavy (1883-1937) jako národního komisaře pro zahraniční obchod zaujmul Budu Mdivani, který se vrátil jako vyslanec RSFSR při vládě Kemala-Paši z Angory. Fakticky ovšem tento obchod řídil A. I. Rabinovič.

Ze Svatošových záznamů vyplývá, že gruzínský Revkom byl nadále výrazně personálně propojen s Moskvou a jeho klíčové pozice zastávali buď ruští komisaři, nebo loajální gruzínští bolševici s ruskými vazbami.

Podle Svatošových informací z prostředí místních stranických funkcionářů, nešla komunistická propaganda do hloubky, a narážela na odpor menševických agitátorů. Propagandistické oddělení bylo organizačně nejednotné, což bylo jedním z důvodů, proč byl Nazaretjan přesunut z vlády k tisku jako vedoucí stranického oddělení periodika *Pravda Gruzie*. Svatoš tedy zaznamenává vnitřní napětí mezi ideologickou deklarací a reálným stavem stranické práce, typické pro rané stadium sovětského režimu v Gruzii.

Závěrečná část zprávy přechází do oblasti sociální. Svatoš popisuje rychle se zhoršující životní podmínky, nedostatek potravin, rostoucí ceny a obavy z epidemie cholery šířící se z Kavkazu. Zvláště výmluvný je příběh dvou gruzínských rolníků Arška Polelašviliho a Alexandra Činčarauliho, kteří se do vlasti vrátili po zajetí v Československu, kde během války pracovali v továrně. Byli však ujištěni, že v sovětské Gruzii je krásný život a tak se rozhodli

k návratu. V Gruzii však brzy čelili tvrdé realitě a po měsíci žádali Svatoše, aby jim umožnil návrat do Čech. Jeden z nich přivedl i českou manželku s dítětem. Svatoš jim vyhovět nemohl, ale jejich případ využívá jako ilustraci propasti mezi ideologickou propagandou sovětského režimu a skutečnými životními podmínkami na venkově. Podle Svatošových slov „znal život v gruzínské vesnici i za normálních poměrů a proto konstatoval, že nyní je život tam horší než dříve.

Ačkoliv Svatoš nadále vykonával funkci plnomocníka ČSR, upozorňuje, že na hájení zájmů československých občanů zůstává zcela sám.

Zpráva Dis 14/č. 473 představuje dokument zachycující institucionalizaci sovětské Gruzie a její postupné ekonomické a politické začleňování do rámce sovětského Zakavkazska. Vyniká vysokou informační hodnotou a schopností propojit makrostrukturní procesy federalizace a hospodářské integrace s mikrosociální realitou každodenního života. Svatoš zde poprvé systematicky analyzuje konkrétní personální strukturu gruzínské vlády, čímž poskytuje Praze přesný přehled o místní moci a jejím napojení na Moskvu. Současně je zpráva silně poznamenána humanitní rovinou – prokazuje, že Svatoš své diplomatické působení chápal i jako morální a sociální službu krajanům a místnímu obyvatelstvu. Zpráva je v neposlední řadě autentickým svědectvím o všedním životě v zemi, kde revoluční idealismus rychle narážel na realitu chudoby a dezorganizace.

3.2.15. Dis 15

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 15/č. 474

Datum vzniku: 20. června 1921

Datum doručení MZV ČSR: 3. října 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: hospodářská a obchodní zpráva s analytickým přesahem

Hlavní téma: rozvoj zahraničního obchodu v sovětské Gruzii, zahraniční investice, obchodní kontakty a hospodářské příležitosti pro československé firmy

Zpráva č. 474 vznikla ve stejný den jako zpráva č. 473, tedy dne 20. června 1921. Navazuje však na zprávu č. 455 ze dne 7. června. Svatoš v ní pokračuje v systematickém mapování obchodní politiky sovětské Gruzie a informuje o aktuálních trendech v zahraničním obchodu, dopravních spojeních a přítomnosti zahraničních subjektů v oblasti.

Jeho pozorování dokládají, že počátkem léta 1921 dochází k faktickému otevření Kavkazu světovému trhu, zejména prostřednictvím přístavu Batum, jenž se stává hlavní branou nového sovětského hospodářského systému směrem k Evropě.

Svatoš odkazuje na zprávy z periodika *Pravda Gruzie*,⁶⁰³ podle nichž do přístavu v Batumu začala připlouvat řada parníků, především italských, z Cařihradu, Konstance a dalších černomořských přístavů. Zásadní roli sehrával Terstský Lloyd, který, jak Svatoš uvádí, zvýšil frekvenci spojů z původních dvou měsíčně na pravidelné týdenní linky.

Tento krok měl mimořádný význam, neboť právě prostřednictvím Terstu (hlavního přístavu, s nímž bylo Československo hospodářsky spojeno) se otevíraly nejpřímější dopravní a obchodní cesty mezi Československem a Zakavkazskem.

Zpráva zdůrazňuje rostoucí aktivitu italských a německých ekonomických subjektů, které s Gruzii navazovaly obchodní styky energicky a s dlouhodobým záměrem. Obě země zřídily v Tiflisu diplomatická zastoupení, jež disponovala vlastními radiostanicemi umožňujícími příjem radiotelegramů s obchodními zprávami. Tato skutečnost ukazuje, že se Tiflis v krátké době po sovětizaci stal regionálním komunikačním centrem.

Zvláštní pozornost Svatoš věnuje informaci, že Italové založili v Tiflisu vlastní bankovní instituci – Banca Italo-Caucasica di Sconto, která měla i filiálku v Batumu. Tato banka se

⁶⁰³ *Pravda Gruzii*, č. 85, 15. června 1921.

specializovala na financování dovozu a vývozu, a představovala první zahraniční finanční ústav v sovětské Gruzii.

Stejně jako ve zprávě č. 473 konstatuje Svatoš, že 15. června 1921 došlo ke zrušení všech celních organizací mezi Ázerbájdžánem, Gruzií, Arménií a Dagestánem, čímž se celní politika kavkazských republik sjednotila s politikou ruskou. V praxi to znamenalo, že kavkazské republiky sdílely jednotnou síť železnic, společný orgán pro zahraniční obchod – Vněštorg, a stejnou měnu, čímž se završil proces jejich hospodářského sjednocení. Podle Svatoše to byl další krok k vytvoření centrálně řízeného hospodářského systému Zakavkazska, jehož centrum se upevňovalo v Tiflisu.

Svatoš dále připojuje údaje z Pravdy Gruzie č. 89 o aktivitách předsedy naftového komitétu Alexandra Pavloviče Serebrovského (1884-1937), který referoval bakinskému výkonnému výboru o pokusech Vněštorgu navázat přímé obchodní styky se západní Evropou. Serebrovskij, ředitel společnosti Azněť, patřil k nejvýznamnějším odborníkům sovětského ropného průmyslu. Ve svých vzpomínkách „*На нефтяном фронте*“ popisuje mimo jiné opravu Pojlinského mostu, což Rudé armádě umožnilo dobýt Gruzii a tím přes Batum otevřít bakinské ropě přístup na světové trhy. Gruzínští menševici tehdy vyhodili do povětří most přes řeku Kuru u stanice Pojli tak, aby odřízli přístup bolševikům z Ázerbájdžánu, na které se obrátili gruzínští bolševici s prosbou o pomoc.⁶⁰⁴

Zpráva obsahuje i poznámku o ing. Karlu Roithovi, československém občanovi, bývalém řediteli Nobelových závodů v Baku a autoru knihy *Z Baku do Teheránu* (1919). Roith podle Svatoše právě cestoval do Prahy přes Tiflis a mohl MZV ČSR podat podrobné informace o situaci v ropném průmyslu a ekonomických možnostech na Kavkaze. Alexandr Pavlovič Serebrovskij (1884-1937) působil v letech 1920-1926 v ropném průmyslu jako ředitel největšího ropného závodu Azněť.

Zvlášť zajímavou část zprávy tvoří popis kontaktu se správcem státního panství Boržomi – V. P. Bérem, Svatošovým známým. Bér jej žádal o zprostředkování spolupráce s českou

⁶⁰⁴ SEREBROVSKIJ, Aleksandr Pavlovič: *Na neftjanom fronte*. Moskva: Izdatel'stvo Neft'anoje chozjajstvo, 2015, s. 64.

firmou, která by mohla dostavět a zmodernizovat sklárnu a zařízení pro export minerální vody Boržomi.

Boržomi, bývalé panství velkoknížete Michaela Nikolajeviče, bylo v roce 1921 nacionalizováno a patřilo mezi nejlépe organizované podniky v Gruzii – s vlastním balneologickým zázemím, výrobou skla a exportní tradicí. Podle Svatoše disponovalo obrovskými lesními zdroji a mohlo nabídnout platbu dřívím či podílem ze zisku.

O koncesi na obchod s dřívím či minerální vodou usilovala i německá firma, Svatoš však v nabídce viděl reálnou příležitost pro české podnikatele. Propojil správce panství s představitelem Centrokomise – panem Slezákem, zástupcem vedoucího pobočky J. Kuhna, který se tehdy nacházel v Baku.

Svatoš podotýká, že získání podobné koncese by vyžadovalo „velký kapitál, obchodní zručnost a schopnost přizpůsobit se kavkazským podmínkám“, čímž zároveň vystihl podstatu ekonomického působení v raně sovětském prostoru.

Není bez zajímavosti, že s minerální vodou Boržomi je spojeno jméno dalšího Čecha – doktora Ivana Příbyla, absolventa pražské univerzity a doktorského studia ve Vídni, který do Tiflisu přišel v roce 1808. Zorganizoval první civilní nemocnici na Kavkaze s 12 lůžky, která se zvýšila na 60 lůžek, a první vojenskou nemocnici s 222 lůžky evropského typu. V roce 1847 zavedl s pomocí vynikajícího ruského chirurga Nikolaje Pirogova praxi anestezie. Již jako čestný člen Kavkazské císařské lékařské společnosti založil Michajlovského nemocnici v Tiflisu, balneologická střediska v Boržomi a Pjatigorsku, bahenní lázně v Ahtale, zavedl léčbu tuberkulózy v Abastumani, získal dva řády za odstranění epidemie neštovic, diamantový prsten Mikuláše I. Příbyl se ocitl ve společnosti gruzínské elity, přátelil se s básníkem Alexandrem Čavčavadzem, vynikajícím ruským spisovatelem Alexandrem Gribojedovem a jeho ženou Ninou, princem Grigolem Orbelianim. Lékař byl ženatý s Violetou Karaevovou (Karašvili), jejíž předkové byli lékaři gruzínských panovníků. Zemřel v roce 1861 ve věku 85 let a byl pohřben v Tiflisu.⁶⁰⁵

⁶⁰⁵ GVENTSADZE, Giorgi: *Ivan Antonovič Pribil'. Osnovopoložnik gruzinskoj bal'neologii*, in: ŠMALCEL', Harold (ed.): *Češi v Gruzii XIX–XXI století*. Tbilisi, 2019, s. 16–17.

Svatoš v této zprávě prokazuje detailní znalost struktury kavkazského hospodářství, kterou dokáže propojit s reálnými československými obchodními zájmy. Dokument představuje ucelenou syntézu obchodních vztahů, investičních možností a institucionálních trendů. Svatoš se opět profiluje nejen jako pozorný pozorovatel politických změn, ale jako aktivní prostředník mezi československým průmyslem a nově vznikajícími hospodářskými strukturami na Kavkaze. Dokument je rovněž cenným svědectvím o rozvoji italské a německé přítomnosti v regionu, která předběhla oficiální kroky Československa. V neposlední řadě Svatošův zájem o projekt Boržomi potvrzuje jeho schopnost uvažovat o praktickém ekonomickém využití diplomatické mise, čímž předznamenává další fázi československé angažovanosti na Kavkaze.

3.2.16. Dis 16

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 16/č. 475

Datum vzniku: 21. června 1921

Datum doručení MZV ČSR: 3. října 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: politicko-organizační zpráva s návrhem rozšíření diplomatických kompetencí

Hlavní téma: návrh na rozšíření působnosti československého zastupitelství v Gruzii na celé Zakavkazsko

Zpráva Dis 16/č. 475 byla sepsána den po dvojici obsáhlých Svatošových hlášení (č. 473 a č. 474), tedy 21. června. V této fázi již Svatoš disponoval oficiálním jmenováním

československým plnomocníkem v Gruzii – na základě telegrafu MZV ČSR ze dne 4. května 1921, podepsaného plnomocným ministrem dr. Václavem Girsou.

Politická a hospodářská situace v Zakavkazsku se mezitím rychle vyvíjela: po sovětizaci Gruzie došlo k postupné federalizaci regionu, ekonomickému i vojenskému sjednocování a posilování vlivu Moskvy.

V tomto kontextu Svatoš navrhuje, aby jeho působnost jako československého zástupce byla rozšířena i na sousední sovětské republiky – Ázerbájdžán a Arménii.

Svatoš ve zprávě konstatuje, že Tiflis se stává střediskem celého Zakavkazsko. Tento proces opět dokládá řadou faktů: existencí společné železniční sítě všech tří republik, sjednocenou organizací zahraničního obchodu, zrušením celních bariér společnou měnou a konečně soustředěním vojenského velitelství i diplomatického zastoupení RSFSR právě v Tiflisu. Plnomocník RSFSR zde měl mandát pro všechny tři republiky, což pro Svatoše představovalo precedens, na jehož základě argumentoval potřebou obdobného československého řešení.

Z pozice již oficiálně jmenovaného plnomocníka vlády ČSR při vládě SSR Gruzie Svatoš navrhuje, aby jeho diplomatická a konzulární působnost byla rozšířena na celé Zakavkazsko – tedy i na Ázerbájdžánskou a Arménskou republiku. Argumentuje přitom faktickým spojením tří republik pod společnou hospodářskou, dopravní a vojenskou správou, koncentrací nejvyšších úřadů v Tiflisu, rozvíjejícími se hospodářskými styky a perspektivou československo-gruzínské spolupráce v rámci širšího rámce a s ohledem na průmyslové a surovinové zdroje v Ázerbájdžánu (ropa) a Arménii (ruda), dále pokračující repatriací československých občanů a bývalých zajatců ze Sovětského svazu, z nichž část procházela právě přes Baku a území Turkestánu.

Svatoš se přitom vyslovuje proti zřizování dalších samostatných plnomocenství v Arménii a Ázerbájdžánu. Za účelnější považuje rozšíření kompetencí již existujícího zastupitelství v Tiflisu. Pro bližší posouzení situace v Ázerbájdžánu Svatoš doporučuje, aby se MZV ČSR obrátilo na ing. Karla Roitha, odborníka na bakinský průmysl, který se právě vracel do Prahy.

MZV ČSR tento návrh zvážilo a v zásadě akceptovalo. V archivu MZV je dochován přípis z 26. září 1921 ke zprávě č. 475. Podle něj byl Svatoš ve jmenovacím dekretu č.j. 23598/21 vyzván, aby se ohledně rozdělení působnosti dohodl s místokonzulem v Batumu Jaroslavem Kuhnem. MZV ČSR tedy souhlasilo s rozšířením kompetencí československého zastupitelství v Gruzii na republiky Arménskou a Ázerbájdžánskou. MZV ČSR však zdůraznilo, že zplnomocnění zastupování republiky Československé v Ázerbájdžánu a Arménii nebude mít oficiální charakter a bude provedeno zasláním pouze plných mocí podepsaných ministrem Benešem. Praha tedy Svatošův návrh přijala jako praktické, neformální řešení, které mělo umožnit pružnější diplomatické působení bez nutnosti vytvářet nové konzulární síť.

Dokument Dis 16/č. 475 dokládá formulaci základních principů regionální politiky Československa vůči sovětským republikám Zakavkazska. Svatoš se na tomto základě měl stát koordinátorem československých zájmů na celém Kavkaze. Jeho návrh sjednoceného zastoupení se tak měl potenciál stát se východiskem pro pozdější strukturu československé politiky vůči tomuto prostoru.

3.2.17. Dis 17

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 17/č. 488

Datum vzniku: 29. června 1921

Datum doručení MZV ČSR: 6. srpna 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: politicko-informační zpráva s prvky vojenské a humanitární analýzy

Hlavní téma: vztahy sovětských republik Zakavkazska s kemalistickým Tureckem, odpor v arménském Zangezuru, potravinová krize a zásobovací obtíže

Informační zpráva č. 488 ze dne 29. června 1921 navazuje na informační zprávu č. 473 ze dne 20. června 1921 zaslanou Jaroslavem Svatošem přes Cařihrad-Terst-Vídeň prostřednictvím dr. Formánka. MZV ČSR ji obdrželo dne 6. srpna 1921.

Jejím jádrem je zachycení mezinárodního napětí na jižních hranicích Gruzie a zároveň vnitřních problémů sovětizované Arménie, doprovázených potravinovým nedostatkem.

Svatoš informuje, že Informační oddělení Národního komisariátu pro zahraniční věci Gruzie zveřejnilo 24. června 1921 oficiální komuniké, jímž vyvracelo zprávy o pohraničních střetech mezi tureckou armádou a jednotkami Rudé armády v achlacichském okrese. Komuniké zdůrazňovalo, že „mezi angorskou vládou a sovětskými státy panují nejtěsnější přátelské styky“, a jako demonstraci těchto vztahů prezentovalo přítomnost angorské delegace v Tiflisu.

Svatoš byl přímým svědkem, jak byla tato delegace ostentativně projížděna po ulicích města v automobilech, aby byla viditelným symbolem přátelství mezi oběma režimy. Tento propagandistický akt měl podle něj především uklidnit veřejnost po rozšíření poplašných zpráv o mobilizaci vojsk na turecké hranici. Reálný základ těchto obav však existoval – k turecké hranici skutečně směřovaly jednotky Rudé armády, což Svatoš potvrzuje na základě svých pozorování.

Rusko-turecké vztahy tehdy upravovala Dohoda o přátelství a bratrství podepsaná dne 16. března 1921 mezi sovětským Ruskem a kemalistickým Tureckem v Moskvě. Na jejím základě postoupilo Rusko Turecku území bývalého carského impéria – Kars, Ardagan a Surmalinský újezd. Turci naopak přenechali Rusku Batum. Kromě toho se Rusko zavázalo poskytnout Kemalistům rozsáhlou finanční a vojenskou pomoc.⁶⁰⁶ Tzv. Karská smlouva v tomto ohledu navazuje na „logiku“ Brestlitevského míru z roku 1918: v obou případech šlo o pragmatické vymezení hranic a sfér vlivu v podmínkách státní slabosti a akutní bezpečnostní potřeby, při němž byly periferie bývalého impéria předmětem dohody silnějších aktérů.⁶⁰⁷ Zvláštní režim Batumi byl potvrzen tím, že na gruzínské straně vznikla Adžárská autonomní

⁶⁰⁶ NOVIKOV, Sergej: *Bol'shaja istoričeskaja enciklopedija*. Moskva: LitRes, 2022, s. 214.

⁶⁰⁷ SMELE, Jonathan D.: *The "Russian" Civil Wars, 1916–1926*. Oxford: Oxford University Press, 2015, s. 60–75; KAZEMZADEH, Firuz: *The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921*. New York: Philosophical Library, 1951, s. 300–310.

sovětská socialistická republika, jejíž autonomie byla zdůvodňována především náboženskou a kulturní specifičností místního obyvatelstva (výrazným podílem muslimských Adžarů) a měla fungovat jako záruka v rámci sovětského národnostního uspořádání i jako stabilizační prvek ve vztazích s Tureckem.⁶⁰⁸

Druhou, rozsáhlou část zprávy tvoří podrobný popis situace v arménském Zangezuru, kde pokračoval ozbrojený odpor vůči sovětské moci. Již v předchozím zpravodajství Svatoš informoval, že zangezurský okres nechce uznat arménskou vládu rad a brání se Rudé armádě, které se tam nedaří proniknout. Region s horským a těžko přístupným terénem se stal poslední bašou dašnakovské rezistence.

Podle Svatošových informací se dašnakové zásobovali potravinami a municí z Persie, kam jim materiál dodávali britští zástupci. Byli dobře vyzbrojeni kulomety a děly. Rudé armádě způsobili citelné ztráty.

Aby se situace stabilizovala, Rada arménských národních komisařů nabídla obyvatelům Zangezuru autonomii, právo na samoobranu a opevnění a příslib úplné amnestie. Arménští rolníci si měli ponechat půdu, přičemž jedinou podmínkou bylo, že na území Zangezuru nesměly působit cizí vojenské síly. Zangezurské oddíly měly být podřízeny společnému velení Rudé armády Arménie.

Přes tyto ústupky představitelé Arménská revoluční federace (Dašnakcutjun) podmínky odmítli a boje pokračovaly. Sovětská vláda v Arménii se opírala o mimořádně křehkou legitimitu – její nastolení bylo spíše důsledkem vojenské porážky arménských sil v konfliktu s kemalistickým Tureckem než výsledkem široké domácí podpory. Arménská společnost nadále ve značné míře sympatizovala s dašnakovským hnutím, a proto se oblast Zangezur stala poslední pevností ozbrojeného národního odporu proti sovětizaci Arménie.⁶⁰⁹

Současně Svatoš upozorňuje na dramatickou potravinovou situaci v Gruzii i Arménii. Zásobování chlebem vážlo. Chléb se někdy i několik dní nevydával. Poté se vydával přidělově,

⁶⁰⁸ SUNY, Ronald Grigor: *The Making of Modern Georgia, 1918–2012*. London: Routledge, 2013, s. 45–48.

⁶⁰⁹ KAZEMZADEH, Firuz: *The Struggle for Transcaucasia, 1917–1921*. New York: Philosophical Library, 1951, s. 260–275.

jen po čtvrt libry denně. Ceny chleba dosahovaly astronomických hodnot. Prodával se chléb z mouky kukuřičné po 2500 rublů libra, z mouky pšeničné za 5000 rublů libra.

Svatoš k depeši přiložil výtisk *Pravdy Gruzie* č. 94, kde článek „*Zboží pro Zakavkazsko*“ informoval o snahách gruzínské vlády získat potraviny výměnou za naftu, kaviár a ázerbájdžánské hedvábí.⁶¹⁰ Zpráva tak dokládá počátky naturálního barterového systému mezi sovětskými republikami a zahraničím, který měl čelit kolapsu zásobování.

Zpráva č. 488 spojuje tři zásadní roviny vývoje Zakavkazska v létě 1921. Rovinu geopolitickou zahrnující upevnění rusko-tureckého spojení, vnitropolitickou – přetrvávající odpor proti sovětizaci Arménie, a sociálně-ekonomickou – hlubokou potravinovou krizi a pokusy o obnovu obchodu prostřednictvím výměny surovin. Od vnitřní konsolidace Gruzie Svatoš přešel k širší analýze zakavkazského prostoru jako jednotného geopolitického celku.

3.2.18. Dis 18

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 18/č. 489

Datum vzniku: 29. června 1921

Datum doručení MZV ČSR: 6. srpna 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: hospodářsko-politická informační zpráva

Hlavní téma: činnost Centromise, rozvoj československých obchodních misí, zásobovací krize v Gruzii, institucionalizace kooperativního bankovníctví

⁶¹⁰ Tovary dlja Zakavkaz'ja, *Pravda Gruzii*, č. 94, 26. června 1921, s. 1.

Zpráva Dis 18/č. 489 byla zaslána v týž den jako předchozí depeše č. 488 (29. června 1921) a předána do Prahy prostřednictvím dr. Netuky, který dopravil do Batumu zásilku 150 beden zboží od Centromise. Tato zásilka představovala praktickou manifestaci československé obchodní přítomnosti v sovětském Zakavkazsku.

Centromise (československá akciová obchodní společnost) byla založena v roce 1920 za finanční účasti Banky československých legií. Jejím cílem byl vývoz československých průmyslových výrobků a dovoz koloniálního zboží a surovin pro domácí průmysl. Centromise zakládala na různých místech své filiálky, jako například v Terstu či Miláně, Káhiře, Alexandrii, Revalu (Tallinn), Rize, Batumu a Tiflisu. Filiálky v Revalu, Rize, Batumu a Tiflisu ustanovila Centromise v rámci první etapy pro příští obchodní styky s Ruskem.⁶¹¹

Příjezd dr. Netuky do Batumu s konkrétní zásilkou zboží dokládá, že se československé obchodní zájmy v této oblasti začaly naplňovat již v první polovině roku 1921.

Z Moskvy obdržel Svatoš informaci o zřízení československých obchodních misí pro Moskvu a Kyjev, kterou okamžitě sdělil gruzínskému Narkomindělu. Tento orgán informaci následně uveřejnil v *Pravdě Gruzie* č. 91,⁶¹² což svědčí o tom, že československé ekonomické aktivity byly v Gruzii vnímány pozitivně a s určitou nadějí na spolupráci.

Centromise vyslala do Moskvy a Kyjeva své plnomocníky po uzavření česko-ruské obchodní smlouvy, aby připravovali obchodní styky s Ruskem v širším měřítku.⁶¹³ Československá vláda koncem zimy roku 1921 souhlasila s ruským návrhem, aby se z repatriačních misí, tj. sovětské v Praze a československé v Moskvě, zřízených v roce 1920 za účelem repatriace bývalých válečných zajatců v obou zemích, staly obchodní mise. V první polovině dubna 1921 jednali českoslovenští zástupci v estonském Revalu (Tallin) s Litvinovem o výměně obchodní mise, která by tak nahradila repatriační mise Červeného kříže. Na základě dohody s Litvinovem přijela do Prahy dne 14. července 1921 obchodní mise RSFSR v čele

⁶¹¹ PFOHL, Ernst: *Velkopřůmysl Československé republiky*. Praha: Becher a spol., 1923, s. 135.

⁶¹² AMZV. Fond Josef Svatoš, *Situační přehled* č. 489 ze dne 29. června 1921.

⁶¹³ PFOHL, Ernst: *Velkopřůmysl Československé republiky*. Praha: Becher a spol., 1923, s. 135.

s Mostovenkem. Tyto mise, které byly personálně početněji vybaveny, již de facto nahrazovaly diplomatické zastoupení obou států. Major Skála byl dne 26. dubna 1921 odvolán do Prahy a jeho úřad zastával až do příjezdu čs. obchodní mise do Moskvy Vladimír Znojemský. J. Girs, který původně vedl obchodní misi v Charkově, byl jmenován též předsedou československé obchodní mise pro Moskvu. Své pověřovací listiny odevzdal 10. října 1921. Nová úroveň vztahů znamenala, že československá vláda tím uznala de facto vládu RSFSR, jakož i USSR, přičemž rozhodně odmítla definovat tento vztah repatriačními a obchodními smlouvami, které by obsahovaly politické klausule.⁶¹⁴

Další část zprávy se vrací k tématu zásobovací krize, kterou Svatoš v předchozích měsících pravidelně monitoroval. Pro její dokumentaci přiložil výstřížek z deníku *Pravda Gruzie* č. 92, kde byla kritika směřována na menševickou vládu, jež údajně vyvezla zásoby potravin za hranice.⁶¹⁵

O gruzínské zásobovací krizi hovoří také *Sborník zahraniční politiky*⁶¹⁶ MZV ČSR, který ji považuje za nejnebezpečnější otázku hospodářské politiky v Gruzii, podobně jako v Rusku. Vinu vidí částečně v rolnictvu, jež z obavy před rekvizicemi a z politického protestu neoselo pole. Lenin i gruzínský Revkom prohlásili násilí vůči rolníkům za nepřijatelné a usilovali o zmírnění dopadů krize dovozem potravin. Gruzie tak byla zcela odkázána na dovoz z ciziny, co vedlo k dalšímu růstu cen základních potravin a prohloubení sociální nouze.

Další přílohou Svatošovy zprávy je článek z č. 93 *Pravdy Gruzie*, který publikoval stanovy Spolku pro zahraniční obchod Gruzie, Ázerbájdžánu a Arménie s centrem v Tiflisu.⁶¹⁷

⁶¹⁴ VORÁČEK, Emil a kol.: *V zájmu velmoci. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, 2019, s. 159–163.

⁶¹⁵ *Pravda Gruzii*, č. 92 ze dne 24. června 1921, in: AMZV, Fond Josef Svatoš, *Situační přehled* č. 489 ze dne 29. června 1921.

⁶¹⁶ SBORNÍK ZAHRANIČNÍ POLITIKY. Československo, Ministerstvo zahraničních věcí, 1921, roč. 2, č. 17, s. 406.

⁶¹⁷ *Pravda Gruzii*, č. 93 ze dne 25. června 1921, in: AMZV, Fond Josef Svatoš, *Situační přehled* č. 489 ze dne 29. června 1921.

Tento spolek představoval institucionalizované vyústění sjednocené hospodářské politiky Zakavkazska, jež Svatoš sledoval již od května 1921.

Obchodní styky probíhaly především přes Batumi, kam bylo dováženo zboží z Cařihradu. Zde působila mise předsedy gruzínského Vněštorgu Modebadzeho, který řídil zahraniční obchod s Itálií a Německem. Platby probíhaly nejčastěji v naturáliích – naftové produkty, kaviár, hedvábí z Ázerbájdžánu.

Svatoš poznamenává, že české zboží se v té době v Gruzii vyskytovalo, ale často bylo dováženo pod italským původem a distribuováno prostřednictvím fiktivních kooperativ, jež fakticky ovládali soukromí kapitalisté.

Za klíčový krok k regulaci obchodu považuje Svatoš rozkaz č. 24 Národního komisariátu finančního o zřízení Kooperativní banky Gruzie, která měla zahájit veškeré operace podle svých stanov. Současně konstatuje, že Italsko-kavkazská banka v Tiflisu začala rovněž plně pracovat, což bylo vnímáno jako další známka stabilizace hospodářských institucí.

Dis 18/č. 489 je dokumentem označujícím přechod od repatriační a charitativní agendy k plnohodnotné obchodní a diplomatické spolupráci. Svatoš vystupuje jako aktivní zprostředkovatel mezi československými hospodářskými strukturami a místními orgány. Dokument odráží posilování Svatošovy role do sféry státní ekonomické diplomacie.

3.2.19. Dis 19

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 19/č. 492

Datum vzniku: 4. července 1921

Datum doručení MZV ČSR: 6. srpna 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: politicko-sociální informační zpráva

Hlavní téma: pokračující boje v Arménii (Zangezur), hospodářská a sociální krize v Gruzii, kritika státní správy a postavení Svatoše v terénu

Zpráva č. 492 ze dne 4. července 1921 vznikla v souvislosti se zdržením odjezdu dr. Netuky, který do Gruzie přivezl zboží pro filiálku Centrokomise. Svatoš tak měl možnost doplnit své předchozí hlášení č. 488 (29. června 1921) o nové informace z Arménie a současně rozšířit analýzu vnitřní situace v Gruzii.

V úvodní části Svatoš informuje o pokračujících bojích v arménském Zangezuru. Na základě zpráv uveřejněných v deníku *Pravda Gruzie* č. 92 sděluje, že neočekávaný útok zangezurských povstalců donutil Rudou armádu k ústupu o 70 verst (cca 75 km), což vzhledem k rozloze Arménie představovalo značný teritoriální ústupek. Teprve od 21. června začala Rudá armáda nový postup, během něhož získala 2000 zajatců. Svatoš však dodává, že vysoký počet zajatců byl v kavkazských válkách vždy velký, protože většinu tvořili násilně mobilizovaní venkované, kteří se při první příležitosti vzdávali. Úřední zpráva periodika je zakončena tím, že Zangezur bude v krátkém čase zcela integrován do sovětské Arménie, což mělo přinést formální konec poslednímu ohnisku dašnakovského odporu.

V další části Svatoš přechází k popisu aktuálních poměrů v Gruzii, kterou stále tížila zásobovací krize. Vláda si stále „netroufala“ na rolnictvo uplatňovat rekviziční politiku. Zásoby byly nízké, rozvážení potravin nepravdělné a nedostatek pocíťovala i armáda. Vojáci v Tiflisu dostávali mouku častěji než civilní obyvatelstvo, avšak strava byla skromná, jen chléb a kaše. Obojího bylo však velmi málo, což bylo příčinou nespokojenosti. Ta se projevovala úpadkem disciplíny. Zaměstnanci sovětských úřadů dostávali po čtvrt libry chleba denně. Na trzích bylo vše dostupné, avšak za vysoké ceny. Ze Svatošova měsíčního služebního platu 30 000 rublů nebylo možné uživit rodinu ani jeden den, a byl proto nucen prodávat osobní majetek.

Potravinová krize měla přímý vliv na vnitropolitické napětí. Na konferenci komunistické strany vystoupilo levé křídlo s ostrou kritikou Revkomu Gruzie za neschopnost zajistit zásobování. Revkom reagoval takticky. Vyslal 20 komunistů z levého křídla organizovat

zásobování lidu. Tím se zároveň zbavil nepohodlných kritiků, které přiměl k praktické činnosti. Svatoš tento postup hodnotí tvrzení, že gruzínský Revkom „byl poměrně dost pravým“.

Svatoš zaznamenává, že v Gruzii v této době neprobíhala nacionalizace domů. Naopak, vlastník byl „přípevněn“ k domu a pobíral nájemné od nájemníků, kteří byli rovněž „přípevněni“ k bytu. Tento model měl podnítit zodpovědnost za údržbu bydlení a zabránit chaosu, jenž doprovázel komunizaci bytového fondu v Rusku. Svatoš to interpretuje jako „další krok vpravo“, tedy známku umírnění a realismu gruzínského komunismu.

Dalším závažným problémem byla dezorganizace úředního aparátu, kterou Svatoš vidí jako výsledek přebytké centralizace a přeregulování. To bylo často příčinou chaotického stavu. Nedostatek kvalifikovaných lidí ochromoval chod úřadů a stát byl podle něj zavalován vlastní organizací. Inteligenci se málo důvěřovalo. Svatoš formuluje výstižnou analytickou poznámku: *„Místo diktatury proletariátu prakticky panuje při komunismu diktatura malých státních zřízců, dle ruského přísloví “kdo hůl do ruky vzal - je kaprál”. A těch kapráků je tolik, že je ústřední moc nemůže držet na uzdě.“*⁶¹⁸ Tento citát patří k nejpůsobivějším výrokům Svatošovy zpravodajské činnosti a výstižně charakterizuje počátky sovětské byrokracie v Gruzii.

Navzdory obtížím Svatoš pokračoval v plnění své hlavní mise – ochrany zájmů československých občanů. Zdůrazňuje, že na vše zůstává stále sám a bez administrativní podpory.

Pozitivním signálem bylo, že přes gruzínský Narkominděl konečně obdržel několik čísel českých novin z Prahy, zaslaných MZV ČSR. Z toho usuzuje, že batumská Črezvyčajka (Všeruská mimořádná komise pro boj s kontrarevolucí) přestala zadržovat jeho korespondenci. Současné žádá, aby mu ještě bylo zasíláno *Rudé právo* a pražské ruské periodikum *Komunistická pravda*, o které je u tifliských vládních kruhů největší zájem.⁶¹⁹

Svatoš informuje, že další jeho zprávy budou do Prahy předány úředníkem Centrokomise p. J. Kubánkem, který je předá v Cařihradu. Předchozí zprávy s č. 488 a 492 poslal Svatoš přes

⁶¹⁸ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Situační přehled* č. 492 ze dne 4. července 1921.

⁶¹⁹ Ibidem.

Centrokomisi prostřednictvím již zmiňovaného doktora Netuky. Tím Svatoš v praxi propojil československou diplomatickou a obchodní síť v Zakavkazsku, čímž zajistil funkční kurýrní kanál pro MZV ČSR.

Zpráva Dis 19/č. 492 v sobě spojuje makro-politickou analýzu situace v Arménii s mikro-sociálním pozorováním v Tiflisu. Její hodnota spočívá v autentickém popsání počátků sovětského aparátu a ve schopnosti Svatoše vnímat vnitřní rozpor mezi oficiální ideologií a praktickou realitou života. Formuluje první hlubší analýzu sovětského systému a poukazuje na jeho vnitřní rozkladné mechanismy. Z diplomatického hlediska je tento dokument také svědectvím o osamoceném postavení československého zástupce v podmínkách materiální nouze a komunikační izolace. Zároveň ale ukazuje Svatoše jako člověka s nesmírnou disciplínou a profesní ctí, když pokračuje v systematickém zpravodajství, přesně archivuje tisk a udržuje kontakt s MZV ČSR.

3.2.20. Dis 20

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 20/č. 507

Datum vzniku: 17. července 1921

Datum doručení MZV ČSR: 12. srpna 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: politicko-analytická zpráva

Hlavní téma: odvolání předsedy Revkomu Macharadzeho, nástup Budu Mdivaniho, boj gruzínské sovětské vlády proti nacionalismu

Zpráva Dis 20/č. 507 byla odeslána 17. července 1921. Svatoš v ní uvádí, že dr. Netuka odvezl do Prahy jeho předchozí zprávy č. 492 a 494, z nichž č. 494 ve fondu chybí. Depeše představuje reakci na náhlou změnu v nejvyšším vedení gruzínské sovětské vlády a představuje nejucelenější Svatošovu politickou analýzu vnitrostranických poměrů v zemi.

Ústřední událostí zprávy je nečekané odvolání předsedy Revkomu F. Macharadzeho, oznámené v Pravdě Gruzie z 10. července 1921. Zpráva stručně konstatovala, že usnesením Ústředního výboru komunistické strany Gruzie byl F. Macharadze osvobozen od předsednictví v Revkomu a předsedou jmenován Budu Mdivani.

Podle Svatoše byl Mdivani v Gruzii dosud málo znám. Působil jako vyslanec vlády RSFSR v Angoře, odkud se vrátil za nejasných okolností, a krátce zastával funkci předsedy Vněštogu, organizace pro zahraniční obchod, v Tiflisu. Jeho náhlý vzestup byl v Tiflisu interpretován různě: část veřejnosti viděla v pádu Macharadzeho neschopného byrokrata, jiní poukazovali na vnitrostranické čistky a mocenské intriky.

Bezprostředně po odvolání Macharadzeho zahájil tisk rozsáhlou kampaň proti nacionalismu a měšťáctví. Za takové byli označeni především menševici, jejichž vůdcové byli ve velkém počtu zatýkáni – celkem 30 osob, včetně bývalého předsedy Ústavodárného shromáždění Alexandra Spiridonoviče Lomtadizeho a bývalého ministra orby Davida Jefremoviče Oniašviliho. Represe menševiků tak sloužily jako doprovodný nástroj mocenského převratu.

Svatošem popisovaný pád F. Macharadzeho souvisel s konfliktem mezi samotnými bolševiky ohledně osudu Gruzie, který započal již před invazí Rudé armády do Gruzie. Grigorij Konstantinovič Održonikidze (1886-1937) již v únoru 1921 prosazoval okamžitou sovětizaci Gruzie Rudou armádou, ale moskevští bolševici se v této otázce rozcházeli. Stalin svého gruzínského přítele podpořil, avšak Trockij prosazoval určitou přípravnou fázi uvnitř Gruzie s cílem vyvolat povstání a přispěchat na pomoc. Leninovo rozhodnutí zahájit invazi tak podle historika R. G. Sunyho proběhlo na základě „fait accompli“ bakinských bolševiků rozhodnutých pro invazi. Macharadze byl okamžitě po ovládnutí gruzínského města Šulaveri jmenován předsedou Revkomu a instruován Leninem k umírněnému přístupu ke gruzínskému obyvatelstvu, který se v Gruzii přetavil do tzv. NEPu, tedy nové ekonomické politiky. Ta na rozdíl od válečného komunismu nezahrnovala nacionalizaci veškerého průmyslu či eliminaci

soukromého obchodu. Někteří komunisté však nebyli schopni oprostít se od metod válečného komunismu a aplikovat umírněnější přístup.⁶²⁰ Mezi gruzínskými komunisty brzy došlo k rozkolu, jehož vyústěním bylo právě odvolání Macharadzeho dne 7. července 1921. Gruzínská komunistická strana měla v té době 15 tisíc členů, z čehož pouze 13% tvořilo dělnictvo. Většinu členů tak tvořili negramotní rolníci. Na vrcholu strany stáli staří bolševici, kteří dlouhé roky spolupracovali se Stalinem a Ordžonikidzem jako Mamia Orachelašvili či Šalva Eliava. Strana však byla rozdělena mezi tzv. Filipisty, tedy podporovatele Filipa Macharadzeho a tzv. Budisty, přívržence Budu Mdivaniho. Odstranění Macharadzeho z pozice předsedy Revkomu a jeho nahrazení Mdivaním bylo prvním pokusem Stalina a Ordžonikidze o sjednocení strany.⁶²¹

Součástí zprávy je i výtisk *Pravdy Gruzie* č. 108, ve kterém se Svatoš poprvé seznámil se jménem bolševika Džugašviliho, zvaným Stalin. Deník otiskl Stalinovo sdělení o současném stavu Gruzie. Svatoš zaznamenává, že Stalin Džugašvili do Tiflisu dorazil teprve nedávno jako člen Ústředního výboru ruské komunistické strany, národní komisař rolnické inspekce a národní komisař pro věci národnostní. V Tiflisu vystoupil na dělnické schůzi, kde se však setkal s nezdarem, zatímco menševističtí předáci Isidor Ramišvili (1859-1937) a Alexandr Ivanovič Dgebuadze (1882-1937), bývalí členové Ústavodárného shromáždění Gruzínské demokratické republiky dělnictvo, které si stěžovalo především na nedostatek potravin, přivítali vřele. O několik dní později Macharadze padl a rozběhla se kampaň proti menševikům.⁶²²

Svatoš zde odkazuje na proslov J. V. Stalina ze dne 6. července 1921,⁶²³ ve kterém Stalin prezentoval tři hlavní úkoly Komunistické strany Gruzie. Jednalo se především o soustředění se na budování poválečného hospodářství s využitím sil a prostředků kapitalistického Západu.

⁶²⁰ SUNY, Ronald Grigor: *The Making of the Georgian Nation*. 2. vyd. Bloomington: Indiana University Press, s. 210–211.

⁶²¹ Ibidem, s. 214.

⁶²² AMZV. Fond Josef Svatoš, *Situační přehled* č. 507 ze dne 17. července 1921.

⁶²³ STALIN, Iosif Vissarionovič: *Ob očerednyh zadačach kommunizma v Gruzii i Zakavkaz'e*. Referát přednesený na valném shromáždění tifliské organizace Komunistické strany Gruzie, 6. července 1921, in: STALIN, I. V.: *Sočinenija*, sv. 5. Moskva: OGIZ – Gosudarstvennoje izdatel'stvo političeskoj literatury, 1949, s. 88–100.

Dále boj proti stále přetrvávajícímu nacionalismu, který znesnadňoval sjednocení zakavkazských republik, a v neposlední řadě očištění strany od nežádoucích elementů.

Svou zprávu uzavírá Svatoš konstatováním, že v celém prostoru bývalého ruského Zakavkazska byla v létě 1921 ustavena komunistická moc, neboť jednotky Rudé armády vytlačily poslední ozbrojené oddíly dašnaků ze zangezurského (Zengurského) okresu. Porážkou odporu v Zangezuru byla definitivně ukončena existence nezávislé Arménie a sovětizace regionu završena. Poslední předseda vlády První arménské republiky, Simon Vracjan (1882–1969), následně v létě roku 1921 odešel do exilu v Íránu.⁶²⁴

Z Tiflisu, který se znovu stal politickým a správním centrem Zakavkazska, Svatoš pozoruje proces, při němž se sovětská Gruzie postupně začleňuje do širšího rámce sovětského systému, a to jak politicky, tak hospodářsky. Místní vláda se přizpůsobovala instrukcím z Moskvy, což symbolizovalo nejen personální spojení mezi vedením Revkomu a sovětským centrem, ale i ideologické sjednocení regionu pod kontrolou ruských bolševiků. Změna ve vedení Revkomu nebyla podle Svatoše pouze personální, nýbrž strukturální a ideologická – znamenala přechod od částečně autonomní formy sovětské moci k modelu plně podřízenému moskevské stranické kontrole. Zpráva poskytuje jedinečný vhled do mechanismů, jimiž se sovětská moc v Gruzii konsolidovala – prostřednictvím stranických čistek, centralizace hospodářství a potlačením opozice.

3.2.21. Dis 21

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 21/č. 522

Datum vzniku: 30. července 1921

Datum doručení MZV ČSR: 26. srpna

⁶²⁴ VRACJAN, Simon: *The Republic of Armenia*. London: Armenian General Benevolent Union, 1958, s. 620–630.

Autor: Jaroslav Svatoš, plnomocník vlády ČSR při vládě SSR Gruzie

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: Informační politická zpráva

Hlavní téma: aktuální vnitropolitická situace v Gruzii, zájem Gruzie o navázání obchodních styků s Československem

Svatoš ve své zprávě Dis 21/č. 522 potvrzuje správnost svých předchozích domněnek ohledně důvodů a následků pádu předsedy Revkomu Gruzie Filipa Macharadzeho. Jeho nástupce, Budu Mdivani, skutečně začal provádět politiků „tvrdé ruky“ – nechal uvěznit řadu menševických vůdců.

Svatoš však upozorňuje, že gruzínské poměry byly v tomto ohledu velmi specifické: politická elita byla silně provázána osobními, rodinnými a přátelskými vazbami. Tyto vztahy znemožňovaly důsledné potírání politických odpůrců a vedly k tomu, že mnozí zatčení menševici byli po krátké době opět propuštěni na svobodu.

Tento jev – nepotismus a příbuzenské propletence – považoval Svatoš za jeden z určujících rysů gruzínské politické kultury a za faktor, který ovlivňoval správní i společenský život země. Příbuzenské vazby a nepotismus byly pro Gruzii vždy charakteristické a významným způsobem se podílejí na utváření i současné Gruzie.

S upevňováním komunistické moci souviselo také posílení represivního aparátu. Tzv. Črezvyčajka, Mimořádná komise Gruzie pro boj s kontrarevolucí (Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией) byla zřízena ihned po převzetí moci dne 26. února 1921⁶²⁵ a během léta výrazně zintenzivnila svou činnost.

⁶²⁵ *Iz protokola zasedanija Revkoma Gruz. SSR ob organizacii Črezvyčajnoj komissii po bor'be s kontrrevoljuciej*, 25. února 1921, CG AOR Gruz. SSR, fond 281, opis' 1, delo 108, list 1. [2024-02-03]. Dostupné z: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134389>.

Uveřejněna byla úřední zpráva “Výsledky práce Mimořádné komise Gruzie“, která uváděla, že dne 17. července 1921 bylo zastřeleno 15 osob označených za zloděje a bandity, mezi nimi i dva spolupracovníci Črezvyčajky, kteří se dopustili loupeže.

Popraven byl rovněž předseda mimořádného vojenského soudu z dob menševické vlády, jehož „zločinem“ bylo udělení trestu smrti komunistickým aktivistům.⁶²⁶

K celkové atmosféře v zemi přispěl i článek samotného F. Macharadzeho, bývalého předsedy Revkomu, otištěný v čísle 115 deníku *Pravdy Gruzie*, který Svatoš opět ke svému zpravodajství přiložil. Domníval se, že tímto článkem se Macharadze bránil obviněním z nedostatečné revoluční rozhodnosti a obhajoval svou umírněnou politiku. Zdůraznil, že bolševická taktika v Gruzii musela být jiná než v Rusku. Rolnictvo zde tvořilo naprostou většinu obyvatel a bylo nutné zabránit jeho odcizení proletariátu.

Macharadze poukazoval na nedostatek kvalifikovaných kádrů: komunistická strana v Gruzii byla podle něj slabá, dezorganizovaná a postrádala vzdělané pracovníky. Inteligentní třída, podle svědectví Macharadzeho, nedala komunistické straně více než 10 až 20 přesvědčených komunistů, ostatní inteligence byla nacionalistická a většinou komunistům velice nepřátelská. Macharadze proto navrhoval především posílit komunistickou stranu kvalitativně, očistit úřední aparát od „nevhodných živlů“ a zařídit, aby dělnické a rolnické masy, stojící mimo politické strany porozuměly, že vláda rad je přes své nedostatky pro tyto masy přijatelnou a prospěšnou.

V reakci na tyto nedostatky byl vyhlášen “*dvoutýdeník*” (двухнедельник) upevnění komunistické strany – rozsáhlá kampaň nové registrace členů, řadu veřejných schůzí a propagandu všeho druhu.

Tento proces byl alegoricky popsán v článku „*Týden upevnění*“ v *Pravdě Gruzie*,⁶²⁷ který přirovnával komunistickou organizaci k zanesenému stroji, jenž musí být rozebrán, očištěn a znovu sestaven, aby mohl účinně fungovat.

⁶²⁶ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Situační přehled* č. 522 ze dne 30. července 1921.

⁶²⁷ *Pravda Gruzii: Nedělja ukreplenija*, č. 3, 29. května 1921, s. 4.

„Pevnější ruka“ vlády Budu Mdivaniho se nejzřetelněji projevila v hospodářské politice. Mdivaniho vláda vydala dvě zásadní nařízení: zavedení tzv. proticholerové sanitární daně,⁶²⁸ jejímž cílem bylo získat 50 miliard rublů. Tuto částku měla zaplatit majetnější třída obyvatelstva. Vzhledem k tomu, že celkový počet obyvatel Gruzie se pohyboval kolem dvou milionů, šlo o mimořádně zatěžující opatření. Druhé nařízení se týkalo ustanovení naturální daně z obilí. Rolnictvo mělo odvést státu 1 milion pudů zrna. Příslušný dekret č. 60 byl uveřejněn dne 30. července 1921. Zároveň byl vydán dekret č. 59 o naturální dani z ovčí vlny, připravoval se dekret o dani z vína⁶²⁹ aj. Tato opatření měla pragmatický, nikoli ideologický charakter – šlo o snahu zajistit minimální hospodářské fungování státu v době, kdy se v zemi prohlubovala potravinová a fiskální krize.

Značnou pozornost věnuje Svatoš i otázce územní autonomie. Dekretem z 21. května 1921 byla Abcházii (Suchumský kraj) udělena autonomie v rámci Gruzínské SSR.⁶³⁰ Dne 16. července 1921 následoval dekret č. 54,⁶³¹ který autonomii přiznával rovněž Adžárii, oblasti při turecké hranici, mezi Batumem a Achalcichem, „s obyvatelstvem gruzínským, ale vyznání mohamedánského a vůbec dosti silně poturčeným“.⁶³²

Adžarská autonomní sovětská republika měla mít svůj medžlis (radu), 11 komisariátů a místní rady. Zahraniční politika a obchod s cizinou měl být zcela v pravomoci ústředních orgánů Gruzie. Čezvyčajka i většina adžarských komisariátů měly být přímo podřízeny komisariátu Gruzie, čímž byla autonomie fakticky omezena především na kulturní otázky.

⁶²⁸ Dekret Revkoma Gruz. SSR ob jedinovremennom čezvyčajnom sanitarnom naloge, 16. července 1921, CG AOR Gruz. SSR, fond 281, opis' 1, delo 201, list 112. [2024-01-31]. Dostupné z: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134621>.

⁶²⁹ Dekret Revkoma Gruz. SSR o vvedenii natural'nogo naloga na produkty vinogradarstva, 7. září 1921, CG AOR Gruz. SSR, fond 281, opis' 1, delo 201, list 142. [2024-01-31]. Dostupné z: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134554>.

⁶³⁰ Deklaracija Revkoma Gruz. SSR o priznanii nezavisimosti Sovetskoj Socialističeskoj Respubliki Abchazii, 21. května 1921, CGA A, fond 38, delo 74, list 176. [2024-01-31]. Dostupné z: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134437>.

⁶³¹ Dekret Revkoma Gruz. SSR ob obrazovanii Adžarskoj ASSR, 16. července 1921, CG AOR Gruz. SSR, fond 281, opis' 1, delo 201, list 111. [2024-01-31]. Dostupné z: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134446>.

⁶³² AMZV. Fond Josef Svatoš, Situační přehled č. 522 ze dne 30. července 1921.

Svatoš považoval tento model autonomie za mimořádně zajímavý a a ke své zprávě přiložil dekret č. 54 z deníku *Pravda Gruzie* č. 120.⁶³³

V závěrečné části Svatoš uvádí, že navázal osobní kontakt s představiteli nové vlády, zejména s předsedou Revkomu Budu Mdivanim a národním komisařem národní obrany Šalvou Eliavou. Svatoš opakovaně dokázal využít svých osobních kontaktů tak, jako za předchozí menševické vlády. Tehdy mu upevnit jeho postavení pomohl bývalý žák Irakli Cereteli. I za vlády bolševické se mohl Svatoš obrátit, mezi jinými, na jistého osobního přítele, se kterým společně studoval na univerzitě v Moskvě, a který byl „v nejtěsnějším osobním přátelském poměru s národními komisary Mdivani a Eliavou“.⁶³⁴ Jeho jméno však Svatoš neuvádí.

Budu Mdivani a národní komisař národní obrany Eliava se podle Svatoše velice zajímali o československý obchod a Československo vůbec. Z tohoto důvodu jim Jaroslav Svatoš předal materiál o československém obchodu, který oba přislíbili důkladně prostudovat.

V této souvislosti si Svatoš postěžoval nejen na nedostatek takových materiálů především v ruském a francouzském jazyce, ale především na stále nejasné postavení své mise: Od doby telegrafního rozkazu plnomocného ministra doktora Girsy, což bylo již přes 3 měsíce, zatím Svatoš neobdržel žádné další listiny, které by potvrzovaly jeho pravomoci. Byl tak nucen nadále jednat výhradně na základě osobních vztahů a neformálních kontaktů, bez pevného diplomatického mandátu.

Přesto Svatoš vyhodnocoval náladu v Tiflisu jako příznivou pro navázání obchodních styků s Československem, které bylo vnímáno jako stát neutrální.

Svatoš si v této zprávě uvědomuje omezení své mise a apeluje na ministerstvo, aby mu poskytlo potřebnou institucionální oporu a oficiální dokumentaci. Zpráva potvrzuje Svatošovu analytickou kontinuitu. Jeho předchozí předpoklad o mocenském posunu po pádu

⁶³³ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Situační přehled* č. 522 ze dne 30. července 1921.

⁶³⁴ Ibidem.

Macharadzeho se naplnil. Vláda Budu Mdivaniho přinesla období disciplinace, centralizace a administrativního zpevnění sovětské moci v Gruzii.

3.2.22. Dis 22

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 22/bez č. j.

Datum vzniku: 15. srpna 1921

Datum doručení MZV ČSR: 13. září 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul ČSR pro Tiflis

Adresát: ministr zahraničních věcí Edvard Beneš

Jazyk: čeština (s připojeným dopisem Budu Mdivaniho ve francouzském a gruzínském jazyce)

Charakter dokumentu: dopis ministrovi zahraničních věcí E. Benešovi

Hlavní téma: Svatošovo jmenování honorárním konzulem a vedoucím československé obchodní delegace v Tiflisu; naděje zahájení československo-gruzínských obchodních vztahů; rozhovory s vysokými gruzínskými představiteli o navázání československo-gruzínských obchodních vztahů

„Vláda zdejší není zvyklá na pozornost vynikajících státníků západoevropských mocností.“ - Budu Mdivani, předseda revolučního komitétu Gruzie

Dopisem ministrovi zahraničních věcí Edvardu Benešovi ze dne 15. srpna 1921 reaguje Jaroslav Svatoš na své jmenování honorárním konzulem Československé republiky pro Tiflis a vedoucím obchodní delegace. V dopise vyjadřuje poděkování za projevenou důvěru a slib, že bude i nadále pracovat pro československé zájmy s plným nasazením - tak, jak to činil již bez mála tři roky od založení Čechoslovácké národní jednoty.

Připomíná, že jeho dlouholetá znalost kavkazských poměrů, nabytá během 27 let působení v Tiflisu jako učitele a ředitele středních škol, spolu s množstvím osobních kontaktů, mu umožní vykonávat novou funkci s vysokou mírou efektivitu a důvěryhodnosti.

Dne 11. srpna 1921 předal Svatoš osobně dopis plnomocného ministra dr. Girsy ze dne 9. července 1921 (do Tiflisu došel 10. srpna) předsedovi revolučního komitétu Gruzie Budu Mdivanimu, který byl jmenován předsedou místo odstoupivšího F. Macharadzeho.

Při aktu byl přítomen také národní komisař zahraničních věcí a současně národní komisař financí Alexandr Svanidze a diplomatický kurýr pan Stehlík, který list do Tiflisu dopravil a byl svědkem jeho slavnostního předání.

Podle Svatošova svědectví vzbudil dopis mezi členy vlády mimořádnou pozornost. „*Vláda zdejší není zvyklá na pozornost vynikajících státníků západoevropských mocností. Předseda rady národních komisařů Budu Mdivani vyslovil své největší potěšení nad tím, že list váš dostal. Je to, dle jeho slov, první vlastnoručně podepsaný ministrem západoevropského státu list, který sem došel. Ujišťoval mne, že má ten nejlepší úmysl pracovat proto, aby mezi republikou Československou a S.S.R. Gruzie byly navázány ty nejlepší styky*“.⁶³⁵

Mdivani Svatoše ujistil, že obě republiky mohou mezi sebou ustanovit přátelský poměr, protože neexistují příčiny, které by jej mohly kalit: „*republiky jsou dosti daleko jedna od druhé, a proto jakákoliv srážka mezi nimi je nemožnou. Ačkoliv ČSR je kapitalistickou, Gruzie nemá příčiny se jí obávat, jelikož český kapitál není imperialistickým. Na poli pak hospodářském je možnost těch nejtěsnějších styků. Gruzie potřebuje mnoho výrobků české industrie. Přes Gruzii český obchod může proniknout do severní Persie a do kraje Zakaspického. Praktika života ukázala, že sovětské republiky potřebují styků se státy kapitalistickými. Je to nezbytnost, proti které protest komunistických teorií je marným. Jestli český kapitál pomůže například přivést do pořádku gruzínské železnice - Gruzie půjde vstříc i přímé exploataci, jestli tato exploatace*

⁶³⁵ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Dopis Jaroslava Svatoše ministru zahraničních věcí Edvardu Benešovi* ze dne 15. července 1921.

*bude jen trochu mírnou.*⁶³⁶ Formulace o „mírné exploataci“ výmluvně vyjadřovala pragmatický posun sovětské politiky směrem k hospodářskému realismu.

Svatoš vyvodil, že Mdivaniho názor nebyl ojedinělý. Nabyt přesvědčení, že o československé otázce mezi sebou velice podrobně hovořili národní komisaři, neboť tak, jak se vyjádřil právě Mdivani, hovořili též jiní národní komisaři, se kterými Svatoš dříve jednal, včetně Šalvy Eliavy, což svědčilo o vnitřní koordinaci a jednomyslnosti gruzínské vlády v otázce vztahů s Československem.

Svatoš se dozvěděl, že ještě téhož dne, tedy 11. srpna 1921, se otázka Girsova dopisu stala předmětem jednání prezidia Revkomu Gruzie, které rozhodlo požádat Moskvu o souhlas s vysláním gruzínské obchodní mise do Prahy za účelem projednání vzájemných obchodních styků a obchodní dohody.

V ranních hodinách téhož dne jednal Svatoš v přítomnosti diplomatického kurýra pana Stehlíka také s národním komisařem zahraničních věcí a financí A. S. Svanidzem. Národní komisař Svanidze se podle Svatoše vyjadřoval ještě určitěji. Uvedl, že náleží k pravému křídlu komunistické strany, a přivítal „obrat vpravo“, který silou své autority provádí v Rusku V. I. Lenin. Svanidze odmítl politiku „chlada a hladu“ jako chybnou a prohlásil: *„Lid neexistuje pro politickou stranu, nýbrž strana pro lid. V opačném případě nemá politika smysl. Gruzie dostala z Moskvy 5 milionů rublů ve zlatě, musí je však utrácet na kupování mouky. Již to, že stát musí platit za tuto mouku zlatem, svědčí o tom, že je potřeba utvořit poměry jinak.“*⁶³⁷ Svanidze tak kritiky komentoval nutnost nakupovat potraviny za zlato, což je podle něj důkaz, že hospodářský systém je potřeba zásadně reformovat.

Svatoš jej proto hodnotí jako „pravého“ komunistu a stoupence sblížení Gruzie s Československem. Svanidze byl přesvědčen, že jak Gruzie, tak i Československo potřebují silné Rusko v jakékoli politické podobě. Ocenil postoj československé vlády během polsko-ruské války a připomněl, že právě ministr Edvard Beneš tehdy zabránil, aby Rumunsko

⁶³⁶ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Dopis Jaroslava Svatoše ministru zahraničních věcí Edvardu Benešovi* ze dne 15. července 1921.

⁶³⁷ Ibidem.

vystoupilo do války po boku Polska.⁶³⁸ Československá vláda přes nátlak Francouzů vyhlásila ve válce neutralitu.⁶³⁹

Svanidze Svatošovi přislíbil pracovat na česko-gruzínské obchodní dohodě. Svatoš v dopise zdůraznil Svanidzeho výborné styky s Moskvou, neboť byl blízkým příbuzným Stalina a pracoval dříve v moskevském Narkomindělu, tedy Komisariátu pro zahraniční věci.

O československo-gruzínských vztazích hovořil Svatoš nejpodrobněji s národním komisařem Šalvou Eliavou. To však ještě neměl k dispozici Girsův dopis. Národní komisař Eliava se taktéž těšil velkému vlivu v Moskvě. Zastával funkci komisaře vojenských a námořních záležitostí a zároveň předsedy Rady hospodářské. Eliava se tehdy vyjádřil v obdobném duchu jako Budu Mdivani s tím, že by si přál, aby mezi Československem a Gruzínskou republikou byla uzavřena obchodní smlouva a aby si obě země vyměnily diplomatické zástupce.

Svatoš uzavírá své hlášení konstatováním, že ze všech sovětských republik právě Gruzie nabízí nejpríznivější podmínky pro navázání kontaktů. Její vláda si byla vědoma nezbytnosti spolupráce s Evropou a viděl v Československu ideálního partnera – malý stát s průmyslovým potenciálem, avšak bez imperialistických ambicí. Svatoš je přesvědčen, že český obchod a průmysl může v Gruzii, Persii a Turecku nalézt široké pole působnosti, pokud bude veden zkušeně a s pochopením místních poměrů.

Součástí této zprávy evidované MZV ČSR pod č. j. 28978/21 je také strojopisný dopis ve francouzštině psaný dopis předsedy Revkomu Budu Mdivaniho ze dne 12. srpna 1921 č. 10132, zaslaný současně v gruzínštině. Dopis je oficiální reakcí na jmenování Jaroslava Svatoše obchodním zástupcem československé vlády v S.S.R. Gruzie adresovaný ministři zahraničních věcí E. Benešovi. Tento dokument potvrzuje Svatošovo zpravodajství a představuje jednoznačné vyjádření zájmu S.S.R. Gruzie o navázání obchodních a

⁶³⁸ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Dopis Jaroslava Svatoše ministru zahraničních věcí Edvardu Benešovi* ze dne 15. července 1921.

⁶³⁹ KLIMEK, Antonín: *Vítejte v první republice*. Praha: Havran, 2003, s. 73–74.

diplomatických kontaktů s tehdejšími Československem. Tento dokument představuje první přímý písemný doklad vzájemného uznání a vůle ke spolupráci mezi oběma republikami. Dopis je součástí přílohy této práce.

3.2.23. Dis 23

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 23/bez č. j.

Datum vzniku: 15. srpna 1921

Datum doručení MZV ČSR: 13. září 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul a vedoucí obchodní mise ČSR v SSR Gruzii

Adresát: plnomocný minis. V. Grisa

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: hospodářsko-politická zpráva s detailní analýzou rozhovorů s gruzínskými národními komisaři

Hlavní téma: rozvoj československo-gruzínských obchodních vztahů, hospodářská situace Gruzie, návrhy Šalvy Eliavy na navázání obchodní a diplomatické spolupráce

“Если сдерете с нас и пять шкур, мы охотно позволим, кричать будем только тогда, когда пожелаете содрать 10 шкур”⁶⁴⁰ - Budu Mdivani, předseda

Zprávu ze dne 15. srpna 1921 píše Svatoš již nejen jako vedoucí československé obchodní mise v sovětské Gruzii, ale i honorární konzul, což mu přineslo možnost hájit československé zájmy na právním a diplomatickém základě.

⁶⁴⁰ Citát: „Pokud z nás sedřete pět kůží, klidně vám to dovolíme, řvát budeme až tehdy, když z nás budete chtít sedřít deset kůží.“— Budu Mdivani, předseda Revkomu Gruzie, in AMZV. Fond Josef Svatoš, *Zpráva o činnosti* ze dne 15. srpna 1921.

Ve zprávě adresované plnomocnému ministrovi V. Girsovi, kterou MZV ČSR obdrželo skoro o měsíc později dne 13. září, se s odkazem na předchozí rozsáhlé politické zpravodajství soustřeďuje na aktuální vývoj a především na výsledky nedávného úsilí o navázání obchodních styků, které vyvinul na základě telegrafického rozkazu obdrženého z MZV ČSR v květnu 1921.

Svatoš konstatuje, že během svého 27letého působení v Tiflisu navázal množství osobních i profesních kontaktů, které mu umožnili popularizovat myšlenku československo-gruzínského obchodu. Zpočátku musel postupovat opatrně – bez oficiálních instrukcí z Prahy se soustředil především na praktickou podporu činnosti tamější pobočky Centrokomise, která byla tehdy jedinou československou obchodní institucí působící v regionu.

Začátkem července 1921 obdržela Centrokomise do Tiflisu značné množství zboží, které nebylo snadné prodat. Jednalo se především o zimní konfekci. Svatoš proto využil svých osobních kontaktů: zprostředkoval jednání mezi ředitelem pobočky Centrokomise Jaroslavem Kuhnem a svým bývalým spolužákem z moskevských studií, panem Mitenkem, který měl blízké styky s předsedou Revkomu Budu Mdivaním. Díky této iniciativě došlo k státnímu nákupu části zboží a uzavření dalších objednávek, čímž se československému obchodu otevřely první konkrétní možnosti na sovětském Kavkaze.

Dne 6. srpna 1921 uskutečnil Svatoš obsáhlý rozhovor s národním komisařem Šalvou Zurabovičem Eliavou, jehož přepis zaslal Girsovi v ruském originále. Eliava, tehdy jeden z nejvlivnějších představitelů sovětské Gruzie, interpretoval hospodářskou situaci v duchu nové linie V. I. Lenina, vyložené na X. sjezdu Ruské komunistické strany v červenci 1921. Obsah rozhovoru s ním Svatoš zapsal a předal Eliavovi k aprobaci. Zkrácený text mu Eliava vrátil a Svatoš jej doslovně, jak jej obdržel, v ruštině přepsal Dr. Girsovi, neboť mu bylo známo, že Girsu ruštinou výborně vládne.

Podle Eliavy se sovětské republiky nacházely ve stavu, který V. I. Lenin charakterizoval jako stav “неустойчивого равновесия”⁶⁴¹ (nestálá rovnováha). Podle něj se jednalo o oddychový čas, který přináší možnost soustředit se více na uspořádání hospodářského života

⁶⁴¹ Termín použit v projevu *Krizis vlasti*, V. I. Lenin, *Pravda*, č. 46, 15. (2.) května 1917; in: LENIN, V. I. *Polnoje sobranije sočinenij*, 5. vyd., Moskva: Politizdat, 1969, sv. 32 (květen – červenec 1917), s. 1–3.

sovětských státních útvarů, který utrpěl velký otřes. Komunisté neskřývali, že na jeho obnovu nestačí síly samotných sovětských republik. Bylo třeba si přiznat, že to, co potřebují sovětské republiky, je možné získat jen zevně, tedy ze zemí, které ještě udržely staré uspořádání hospodářského života. Jinými slovy, bylo nezbytné navázat obchodní vztahy se zeměmi západní Evropy.

Národní komisař Eliava zde citoval z referátu o taktice Ruské komunistické strany, se kterým vystoupil V. I. Lenin dne 5. července 1921.⁶⁴² Eliavou citovaná „nestálá rovnováha“ nastoupila podle V. I. Lenina poté, co mezinárodní buržoazie selhala v pokusu zadusit sovětskou republiku. Během tohoto oddychového času však bylo třeba vést v patrnosti, že kdykoliv může znovu nastat nutnost vést ozbrojený boj. Lenin dále vysvětlil myšlenku státního kapitalismu, který se v proletářském státě výrazně liší od státního kapitalismu ve společnosti, kde vládne kapitál. Zahraniční buržoazii a jejímu kapitálu je proto potřeba poskytnout koncese a předat jí suroviny, aby sovětské Rusko získalo průmyslové výrobky.

Zcela v duchu této Leninovy taktiky označoval Eliava Československo mezi zeměmi kapitalistického západu za nejzajímavější pro Gruzii. Gruzie měla s Československem navázat seriózní a dlouhodobé obchodně-ekonomické vztahy. Gruzie a Československo podle něj sdílely společné rysy – obě vznikly na troskách impéria, obě byly malé, avšak životaschopné a otevřené spolupráci. Československo bylo zemí s bohatým průmyslem a kapitalistickým zřízením, která se však výhodně pro Gruzii odlišovala od kapitalismu anglického či francouzského tím, že postrádalo imperialistický charakter. Gruzie se zrodila na rozvalinách ruského impéria a ani její původ, velikost či zřízení nevytvářely zdání nějakých imperialistických úmyslů. Gruzie a Československo mohly navázat těsné vztahy bez obavy, že jeden pohltní druhého. Oběma zemím naopak z navázání obchodních kontaktů mohly plynout výrazné výhody. Československá výroba navíc výrazně převyšovala poptávku v zemi, a proto potřebovala hledat nová odbytiště. Sotva by se jí mohlo podařit prodat všechno své zboží v okolních zemích, které většinou také disponovaly rozvinutým průmyslem, s výjimkou balkánských zemí a zemí vzniklých na základě bývalého Rakousko-Uherska. Pro

⁶⁴² LENIN, V. I.: *Doklad o taktike RKP*, přednesen 5. července 1921, publikován 14. července 1921; in: LENIN, V. I. *Polnoje sobranije sočinienij*, 5. vyd., Moskva: Politizdat, 1974, sv. 44 (červen 1921 – březen 1922), s. 34–54.

Československo by bylo výhodné, pokud by našlo taková odbytiště, která by odebírala značné množství jeho zboží výměnou za suroviny potřebné pro československý průmysl. Jednu z takových zemí představovala právě Gruzie se slabě rozvinutým průmyslem a vysokou potřebou dovozu průmyslového zboží. Pro Gruzii bylo samozřejmě výhodné získat zboží přímo, bez prostředníka.

Gruzie zvážila nabídky učiněné Vněštorgu ze strany vedoucího československé odbočky Centrokomise Jaroslava Kuhna týkající se železničních cest, tranzitního spojení s Persií a národním spojením mezi gruzínskými přístavy a přístavy ústí Dunaje, otevření československé banky v Tiflisu či zásobování Gruzie nezbytným zbožím, a v této souvislosti vydal Vněštorg pozitivní stanovisko. Eliava však měl v tuto chvíli na mysli širší rozměr. Nabídka se totiž neměla týkat pouze Gruzie. Gruzie nepředstavovala jen spotřebitele určitého množství zboží, ale současně i vstupní bránu do širšího regionu, který také potřeboval průmyslové zboží. Jednalo se o Arménii a Ázerbájdžán, tedy republiky, které by s Československem mohly navázat obdobné vztahy jako Gruzie. Navázání obchodních styků s těmito republikami nebylo bez Gruzie možné.

Gruzie byla dále ochotna zprostředkovat obchodní vztahy se severní Persií, zakaspickým krajem, Turkestánem, republikou Chiva a Buchara a nakonec s Afghánistánem. Výměnou by Gruzie ráda získala určité politické kompenzace. Uvítala by, kdyby se československým výrobkům podařilo vytěsnit z Persie a Afghánistánu anglické zboží, což by, podle Eliavy, neměl být problém, neboť československé zboží bylo co do kvality lepší než anglické.

Životní podmínky střední Asie byly Eliavovi dobře známé. V roce 1920 sloužil v Turecku a Persii jako plnomocný představitel RSFSR. Mohl se proto oprávněně domnívat, že by bylo možné vybudovat z Kábulu železniční spojení a do Kábulu tak přímo dovážet československé zboží mnohem levněji než Angličané. Realizace tohoto projektu by samozřejmě narazila na mnoho překážek ze strany Angličanů, jednalo by se tedy o projekt budoucnosti.

V daný okamžik však bylo podle Eliavy možné pro československé zboží otevřít obrovský trh, který naopak mohl poskytnout značné množství surovin pro československý průmysl. Na důkaz svého přesvědčení předložil Eliava Svatošovi mapu z vlastního sborníku o obchodních cestách Kavkazu, se slovy, že světový obchod se bude ubírat cestou přes Gruzii.

Gruzie proto byla připravena spolupracovat tak, aby se československé zboží vydalo touto cestou.

Eliava se v rozhovoru se Svatošem prezentoval jako realistický komunista. Přiznal, že komunismus se dosud v Gruzii nepodařilo probudit k životu. V Gruzii zatím vládl socialismus, nikoliv komunismus. Zároveň věřil, že ideály revoluce se naplní v horizontu dvou až tří generací. Gruzie podle něj musí využít vše, co zůstalo funkční z předchozího zřízení, včetně zřízení Státní banky Gruzie, kterou nazval buržoazní institucí, která však přinesla možnost realizovat hodnoty.

Eliava deklaroval ochodu spolupracovat s kapitalistickými státy, pokud jejich hospodářská činnost nebude mít imperialistický charakter. Takovým státem bylo podle Eliavova přesvědčení právě Československo, byť by jeho osobní zkušenost měla hovořit proti Československu, neboť se s ním utkal na Volze. Toto období však Eliava označil za historii, současný stav věcí jej přesvědčil o tom, že ekonomické sblížení Gruzie s Československem je třeba podpořit.

Šalva Zurabovič Eliava získal bezprostřední vojenskou zkušenost na východní a turkestánské frontě po boku významných vojenských představitelů, jako byl S. S. Kameněv, M. V. Frunze, M. N. Tuchačevskij či V. V. Kujbyšev. Jakožto člen velení jižních částí armády východní fronty se společně s M. V. Frunze a V. V. Kujbyševem podílel na zadání zastavit nástup bílých na Volze, přejít do protiútoků a rozdrtit hlavní síly generála Kolčaka, k čemuž došlo 28. dubna 1919.⁶⁴³

Gruzie měla garantovat podnikům založeným prostřednictvím československého kapitálu svobodu a nedotknutelnost a povolit nejrůznější koncese za výhodných podmínek pro podniky.

Eliava v závěru rozhovoru se Svatošem předložil konkrétními návrhy gruzínsko-československé obchodní spolupráce zahrnující výměnu obchodních delegací mezi Československou republikou a Sovětskou Socialistickou republikou Gruzie s cílem projednat formy hospodářské spolupráce, uzavření obchodní dohody (jako výsledek jednání delegací) a

⁶⁴³ PAČKORIA, V. A.: *Šalva Eliava*. Tbilisi, 1974, s. 27.

v neposlední řadě vzájemné uznání obou republik *de iure* (jako výsledek uvedené dohody) a výměna politických představitelů, což by formálně potvrdilo vznik diplomatických vztahů.

Obdobný rozhovor vedl Svatoš o den později, dne 11. srpna 1921, s předsedou Revkomu Budu Mdivanim, kterému předal dopis ministra Edvarda Beneše. Rozhovoru byl opět přítomen národní komisař zahraničních věcí a financí Svanidze a diplomatický kurýr pan Stehlík, který list doručil.

Mdivani v zásadě zopakoval Eliavovy myšlenky, avšak v kratší a pragmatictější formě. Přiznal, že styky s kapitalistickými státy jsou nutné a že mezi nimi nejvíce preferuje Československo. Uvedl, že „*když jim, na příklad přivedeme do pořádku železnice, dají se ochotně i exploatírovati*“⁶⁴⁴, což také dokládá výrok Budu Mdivaniho uvedený v úvodu rozboru tohoto Svatošova zpravodajství.

Téhož dne byl dopis ministra Beneše čten na zasedání Revkomu Gruzie, který se usnesl, vyslat do Prahy obchodní delegaci, což bylo Svatošovi sděleno soukromě.

Nejotevřeněji se Svatošem o této záležitosti hovořil komisař zahraničních věcí a financí Svanidze. Vítal pravý směr prováděný Leninem, jelikož „politika, která vyvolává hlad a chlad není politikou správnou. Politická strana má býti pro lid, a ne lid pro politickou stranu“. Svanidze choval k Československé republice sympatie. Ocenil Benešovu roli při zachování neutrality Československa během rusko-polské války.

Svatoš uzavírá zprávu konstatováním, že nálada gruzínských vládních kruhů byla pro Československo mimořádně příznivá a měla by se využít. Požádal v této souvislosti o zaslání instrukce ústředí.

MZV ČSR obdrželo zprávu dne 13. října 1921 a po projednání schválilo návrh na vyslání obchodních misí – s tím, že k realizaci dojde po uzavření obchodních smluv s Ruskem a Ukrajinou.⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Zpráva o činnosti* ze dne 15. srpna 1921.

⁶⁴⁵ Ibidem.

Svatošem požadovaná instrukce, připsaná k tomuto zpravodajství, ukládala Svatošovi, aby uvědomil předsedu revolučního komitétu republiky gruzínské, že československá vláda je ochotna přijmout v Praze obchodní misi Gruzínské republiky za účelem hospodářského sblížení a navázání obchodních styků. K Svatošově informaci MZV ČSR dále uvedlo, že otázka obchodní smlouvy mezi oběma zeměmi bude řešena po uzavření obchodní smlouvy s Ruskem a Ukrajinou, o níž se v daný okamžik vyjednávalo.⁶⁴⁶

Zpráva Dis 23 představuje klíčový moment v dějinách československo-gruzínských diplomatických vztahů. Ukazuje, že i v období rané sovětizace Kavkazu existoval prostor pro ekonomickou diplomacii nezávislou na ideologických schématech. Díky Svatošově iniciativě se podařilo otevřít kanál komunikace mezi Prahou a Tiflisem, který mohl v budoucnu přerůst ve formální obchodní a diplomatické vztahy. Zpráva je zároveň svědectvím o pragmatickém realismu sovětského vedení Gruzie, zosobněné v Mdivanim, Eliavovi a Svanidzem – mužích, kteří pochopili, že bez hospodářské spolupráce se Západem nemůže nová sovětská Gruzie přežít.

3.2.24. Dis 24

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 24/bez č. j.

Datum vzniku: 27. srpna 1921

Datum doručení MZV ČSR: 22. září 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul v Tiflisu

Adresát: Václav Girsu, plnomocný ministr

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: politicko-diplomatická zpráva

⁶⁴⁶ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Zpráva o činnosti* ze dne 15. srpna 1921.

Hlavní téma: jednání Jaroslava Svatoše se sovětským vyslancem Legranem

Dis 24 ze dne 27. srpna 1921 adresoval Svatoš adresovaný zplnomocněnému ministrovi dr. Václavu Girsovi. Zpráva navazuje na předchozí Svatošovo zpravodajství o obchodních a politických jednáních s představiteli sovětské Gruzie a tentokrát se soustředí především na osobní rozhovor s plnomocným vyslancem Legranem, který se uskutečnil 22. srpna 1921.

Svatoš připomíná, že o Legranovi se již zmiňoval v některé ze svých dřívějších informačních zpráv. Zopakoval, že pochází z Tiflisu, kde studoval na gymnáziu, později na univerzitě v Rusku. Byl poměrně mladý, kolem 35 let, a měl již značné zkušenosti v diplomatických službách. Jako vyslanec ruské sovětské vlády v dašnakovské Arménii se vyznamenal obratným provedením bolševického převratu, díky čemuž byl v Moskvě hodnocen jako mimořádně schopný pracovník.

Z rozhovoru, který Svatoš s Legranem vedl, vyplývá, že oba diplomaté probírali obtíže československé mise v Moskvě, zejména v souvislosti s osvobozením československých občanů zadržovaných sovětskou vládou.

Svatoš se k tématu dostal prostřednictvím diplomatického kurýra pana Stehlíka, který mu sdělil, že v Moskvě kolují domněnky, že příčinou zdržování československé agendy mohou být někteří komunisté českého původu pracující v Moskvě. Ti údajně komplikovali činnost československé mise, zejména v otázkách repatriace a propuštění našich krajanů uvězněných v Moskvě. Podobné potíže ostatně uváděl ve své dřívější korespondenci i zástupce vedoucího československé mise v Moskvě Znojemský.

Svatoš proto záměrně nasměroval rozhovor s Legranem právě na tuto otázku. Legran však odmítl, že by čeští komunisté mohli mít v Moskvě významný vliv. Podle jeho názoru komunistická strana v Československu pracuje legálně, a proto nemá důvod být Moskvou zvlášť zvýhodňována.

Jiná by byla situace, dodal Legran, kdyby v Československu probíhal otevřený politický boj mezi komunistickou stranou a vládou – tehdy by Moskva její postavení považovala za relevantní a mohla by jí přiznat větší váhu.

Legrán dále vyslovil domněnku, že opatrnost sovětské vlády při jednání s československými zástupci pramení z jisté nedůvěry, kterou projevila československá vláda vůči Moskvě. Jako příklad uvedl protest Prahy proti jmenování Semjona Ivanoviče Aralova sovětským zplnomocněncem do Československa.

Legrán, který Aralova osobně znal – sloužili spolu na frontě – označil tuto reakci za nepochopení ze strany Prahy. Uvedl, že Aralov je dobrý sovětský pracovník a že jeho vyslání do Prahy nemělo žádný skrytý politický význam. Moskva proto byla prý opravdu překvapena, když Československo proti jeho jmenování oficiálně protestovalo.

Podle Legrana tak vzniklo nepřiměřené napětí, které ovlivnilo i postoj Moskvy vůči československé misi – její žádosti, například o propuštění zajatých krajanů, byly vyřizovány s větší zdrženlivostí.

Rozhovor s Legranem učinil na Svatoše velmi příznivý dojem. Legrana hodnotí jako vzdělaného, otevřeného a politicky vyspělého diplomata, s nímž bylo možné hovořit upřímně i o citlivých otázkách. Považoval jej za člověka, který je dobře informován o československých poměrech a zároveň chápe nutnost normalizace vztahů mezi oběma státy.

Svatoš v dopise dále poznamenává, že s Legranem hovořil také o případu československého občana Klusáčka, údajně plnomocníka Červeného kříže, který byl ve Vladikavkazu uvězněn sovětskými úřady. Legrán mu přislíbil, že se o věc osobně bude zajímat a podá podrobnější zprávu.

Dis 24 dokládá, že Svatoš se v roce 1921 postupně stal neformálním prostředníkem mezi československou a sovětskou diplomacií. Jeho zprávy zachycují nejen vývoj obchodní politiky, ale i proměnu politické komunikace mezi Prahou a Moskvou – komunikace, která byla zatím vedena především osobními kanály a závisela na důvěře jednotlivců, jakými byli Svatoš, Eliava či Legrán. Rozhovor se sovětským diplomatem Legranem tak nejen rozšiřuje obraz Svatošovy činnosti v Gruzii, ale také ilustruje, jak neformální osobní kontakty suplovaly v tehdejší době neexistující oficiální diplomatické vztahy.

3.2.25. Dis 25

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 25/č.j. 632

Datum vzniku: 16. září 1921

Datum doručení MZV ČSR: 20. října 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul v Tiflisu a předseda Československé obchodní mise

Adresát: plnomocný ministr Československé republiky V. Girs

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: obchodně-politická zpráva

Hlavní téma: Československo-gruzínská obchodní smlouva, faktická obchodní spolupráce mezi Československem a Gruzii

Zpravodajství č. 632 ze dne 16. září 1921 označené jako dis 25 by chronologicky dle označení MZV ČSR mělo být prvním zpravodajstvím, které Svatoš odeslal z titulu své nové funkce jako předseda Československé obchodní mise a konzul v Tiflisu. Prvním tohoto typu je však až zpravodajství následující (dis 26), které vzniklo o den dříve, tedy 15. září 1921. Č. 632 je adresováno plnomocnému ministrovi Girsovi. Svatoš jej informuje o konkrétních představách gruzínských vládních kruhů týkajících se uzavření obchodní smlouvy mezi Gruzii a Československem.

Získané informace pocházejí, jak uvádí, z „kruhu bezprostředně blízkého národním komisařům“, avšak zdroj blíže nespecifikuje.

Podle těchto informací měla gruzínská vláda v úmyslu vyslat do Československa obchodní delegaci, jakmile dorazí příznivá odpověď na dopis předsedy Revolučního komitétu Budu Mdivaniho ze dne 12. srpna 1921 č. 10132,⁶⁴⁷ adresovaný ministrovi zahraničních věcí Edvardu Benešovi.

⁶⁴⁷ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Zpráva o činnosti* ze dne 15. srpna 1921.

Svatoš předpokládal, že vedoucím takové delegace by byl národní komisař Eliava, který o spolupráci s Československem dlouhodobě jevil mimořádný zájem a jeho vliv mezi komisaři byl značný.

Svatoš Eliavovu účast v delegaci považoval za oboustranně výhodnou. Eliava měl v té době značný vliv i v Moskvě a mohl by pomoci připravit půdu i pro obchodní smlouvu s Ruskem. Svatoš současně upozorňuje, že značná část československého zboží dodávaného do Gruzie byla ve skutečnosti určena pro Rusko, a tudíž by uzavření smlouvy s Gruzii mělo i nepřímý vliv na československo-ruský obchod.

V další části své zprávy Svatoš shrnuje aktuální stav obchodní relace mezi oběma zeměmi. Uvádí, že obchodní styky již fakticky existovaly, i když nebyly dosud podloženy oficiální smlouvou.

Zvláštní pozornost věnuje činnosti Centromise a firmy Brdlík a Martinů, které v Gruzii úspěšně prodaly značnou část svého zboží, přesný sortiment však Svatoš nespecifikuje.

Obě firmy projevíly záměr rozšířit své aktivity a zřídit v Gruzii své filiálky, čímž by se vytvořil trvalý základ pro další rozvoj československého obchodu.

Svatoš znovu zdůrazňuje, že tyto výsledky byly dosaženy bez přímých instrukcí z ústředí, pouze jeho vlastní iniciativou, přičemž cílem jeho práce bylo „proklestit“ cestu československým výrobkům na východ. Zdůrazňuje příznivou atmosféru mezi gruzínskými vládními kruhy, které byly spolupráci s Československem jednoznačně nakloněny.

V závěru dopisu Svatoš doporučuje, aby byla gruzínská delegace přijata v Praze, neboť by takový krok měl významný politický a hospodářský efekt - prospěl by proražení široké cesty československým výrobkům na Východ. Zároveň žádá, aby v případě kladné odpovědi československé vlády byl o ní neprodleně informován prostřednictvím pana Znojemského v Moskvě, s nímž měl telegrafní rádiové spojení.

Zpravodajství Jaroslava Svatoše č. 632 ze dne 16. září 1921 a označeného jako dis 25 předchází stručné *pro domo* shrnující obsah jeho sdělení: „*Gruzínská vláda hodlá poslat do Československa obchodní misi v čele s národním komisařem Eliavou. Konzul Svatoš tu doporučuje a táže se, zda by mohl přijet do Prahy za účelem informace.*“ Pod uvedené *pro domo* byla dne 29. října 1921 připsána jménem ministra instrukce, že prozatím nelze přikročit

k oficiálnímu vyjednávání o obchodní smlouvu s Gruzii, neboť dosud nebylo skončeno jednání o obchodní smlouvu s Ruskem a Ukrajinou. Je přirozené, že jednání s Gruzii bude závislé na výsledku ujednání s Ruskem a Ukrajinou.⁶⁴⁸

MZV ČSR připravilo odpověď na Svatošovo zpravodajství pod č. j. 36872/21-II jako *Věc: Vyslání gruz. misse*, jejíž koncept původně uváděl, že prozatím nelze přikročit k oficiálnímu vyjednávání o obchodní smlouvu s Gruzii, jak bylo již sděleno pod číslem 289 79, ježto dosud nebylo skončeno jednání o obchodní smlouvu s Ruskem a Ukrajinou. Toto znění však bylo upraveno následujícím způsobem: „*Ministerstvo zahraničních věcí na tamní shora uvedený přípis sděluje, že přikročí k oficiálnímu vyjednávání o obchodní smlouvu s Gruzii, jakmile skončí jednání o obchodní a repatriační smlouvu s Ruskem a Ukrajinou, která je hotová a bude co nejdříve podepsána.*“⁶⁴⁹

Znění obou verzí odpovědi názorně ukazuje, že československo-gruzínské vztahy zůstávaly v roce 1921 pod silným vlivem tzv. „ruské otázky“. Pražská diplomacie i přes Svatošovu snahu a příznivou atmosféru v Tiflisu odmítala jednat s Gruzii samostatně, dokud nebyly uzavřeny smlouvy s Ruskem a Ukrajinou.

Tento postoj naznačuje obavy, že přílišná samostatnost vůči jednotlivým sovětským republikám by mohla být Moskvou interpretována jako narušení jednotného sovětského prostoru.

K podpisu prozatímní smlouvy mezi ČSR a RSFSR došlo až 5. února 1922, čímž se teprve otevřela cesta k budoucím oficiálním stykům s Gruzii. Nicméně politická situace zůstávala nadále nejistá – československá diplomacie i nadále počítala s možností pádu sovětské vlády, a proto postupovala vůči sovětským republikám s krajní opatrností.

⁶⁴⁸ AMZV. Fond Josef Svatoš, *Informační zpráva*, Dis 25, ze dne 16. září 1921.

⁶⁴⁹ Ibidem.

3.2.26. Dis 26

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 26/č. 629

Datum vzniku: 15. září 1921

Datum doručení MZV ČSR: 18. října 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul ČSR v Tiflisu a vedoucí Československé obchodní mise v Tiflisu

Adresát: plnomocný ministr ČSR Girsá

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: hospodářsko-politická situační zpráva

Hlavní téma: upevňování komunistické moci v Gruzii, hospodářské poměry a postoje gruzínských vládních představitelů k Československu

Informační politickou zprávu č. 629 ze dne 15. září 1921 odeslal Svatoš oficiálně z titulu vedoucího Č. S. obchodní mise pro Gruzii a konzula v Tiflisu. MZV ČSR ji obdrželo o více než měsíc později dne 18. října 1921. Chronologicky těsně předchází zpravodajství č. 632 (Dis 25) a tematicky s ním tvoří souvislý celek.

Zatímco Dis 25 se zaměřuje na přípravu obchodní delegace do Prahy, Dis 26 podává širší obraz ekonomické a politické situace v Gruzii na přelomu léta a podzimu 1921.

Svatoš se v této poměrně stručné zprávě věnuje především procesu upevňování komunistické moci, která vstoupila do fáze určitého politického „zátiší“.

Pro hlubší porozumění fungování stranického aparátu připojil Svatoš ke zprávě výtisky č. 145 a 146 periodika *Pravda Gruzie*, které obsahovaly referát národního komisaře Ordžonikidzeho přednesený na poradě organizací.

Ordžonikidze v něm charakterizoval činnost tzv. Kavkazského byra komunistické strany, které mělo v dané době klíčový význam pro koordinaci moci v Zakavkazsku.

Svatoš ohodnotil řeč jako zajímavou zvláště pro toho, kdo se snažil pochopit způsob, jakým byla v Gruzii ustanovena vláda sovětů. Současně však upozorňuje, že projev je silně prostoupen komunistickou propagandou, do níž byl záměrně „zahalen“, jak si to vyžadovalo oficiální stranické stanovisko.

Navzdory ideologickému tónu považuje Svatoš faktografickou stránku řeči za věrohodnou a poznamenává, že poskytuje realistický obraz poměrů v tehdejší Gruzii.

Podle Svatoše se v zemi projevovala typická bolševická kontrola nad společenským životem, přičemž hlavním nástrojem moci zůstávala očista komunistické strany.

„Podezřelé elementy“ byly vylučovány, posilovala se ideová disciplína a zároveň se rozvíjela propaganda určená především pro vojsko a ruské jednotky dislokované v Zakavkazsku.

Z ekonomického hlediska Svatoš konstatuje, že úroda byla v roce 1921 poměrně dobrá, což bránilo bezprostřední potravinové katastrofě. Přesto však inteligence, státní zaměstnanci a dělníci trpěli hladem a nedostatkem základních potravin, neboť přiděly od státu byly minimální a volný trh zůstal ochromen vysokou drahotou.

Nedostatkem trpěla i městská populace, zatímco venkovské oblasti si uchovaly relativní soběstačnost.

V oblasti vnitřní politiky pozoroval Svatoš úzkou závislost gruzínských vládních orgánů na Moskvě.

Rozhodující směrnice byly udělovány z centra – v době, kdy zpráva vznikla, se předseda Revolučního komitétu Budu Mdivani právě nacházel na služební cestě v Moskvě, kam odjel na konzultace s vedením ruské komunistické strany.

Navzdory ideologické rigiditě bolševického systému Svatoš zaznamenává v hospodářské oblasti zřetelný posun „pravým směrem“.

Zprávu uzavírá informací, že gruzínské vládní kruhy, tedy národní komisař Budu Mdivani, a komisaři pro věci finanční a zahraniční Svanidze a Eliava jsou o poměrech v Československu informováni a československé straně nakloněni, což by podle Svatoše mělo být v obchodních záležitostech využito.

Dis 26 zachycuje okamžik, kdy se sovětizovaná Gruzie po období revolučního chaosu začínala ekonomicky stabilizovat a kdy se otevíral prostor pro první konkrétní kroky československé obchodní diplomacie. Svatošův postřeh o „evoluci pravým směrem“ dokládá jeho realistický pohled na vývoj sovětského systému, a současně schopnost vnímat možnosti pragmatické spolupráce v době, kdy oficiální československá zahraniční politika vůči sovětskému bloku zůstávala stále zdrženlivá.

3.2.27. Dis 27

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 27/č. 692

Datum vzniku: 19. října 1921

Datum doručení MZV ČSR: 18. listopadu 1921

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul a vedoucí Československé obchodní mise v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština

Charakter dokumentu: informačně-politická zpráva

Hlavní téma: zahraničně-politické události v Zakavkazsku, repatriace, hospodářská situace, hájení zájmů československých občanů.

Informačně-politickou zprávu č. 642 ze dne 19. října 1921 obdrželo MZV ČSR dne 18. listopadu 1921, tedy téměř po měsíční prodlevě.

Svatoš v úvodu konstatuje, že během uplynulých tří týdnů nedošlo v Gruzii k událostem mimořádného politického významu. Z tohoto důvodu zaměřil svou pozornost na zahraniční aspekty a konzulární agendu, včetně repatriace československých občanů.

Jedním z těchto témat byla repatriace cizinců, především polských občanů, kteří po ukončení rusko-polského konfliktu (1919-1921) žádali o odjezd z Gruzie. Svatoš zaznamenal,

že transport Poláků byl zadržen v přístavu Batumi ještě před naloděním, a to nejprve orgány gruzínské čezvyčajky, které je zadržovaly déle než šest týdnů.

Později, po udělení povolení k odjezdu, byli znovu zadrženi, přestože mírová smlouva mezi Ruskem a Polskem již byla uzavřena. Podle Svatoše se jednalo převážně o chudší vrstvy obyvatelstva, které kvůli nedostatku prostředků nemohly odejít dříve, a jejich situace se mezitím stala kritickou. Polská vláda jim neposkytla žádnou finanční pomoc, a tak mnozí „projíдали“ poslední zbytky svého majetku a trpěli hladem.

Pozornost Svatoše přitahovala také konference delegátů kemalistického Turecka a zástupců zakavkazských republik, jež se uskutečnila v Karsu, tedy na území, které bylo po sovětsko-tureckém vyrovnání připojeno k Turecku. Gruzínskou delegaci vedli národní komisař vojenských a námořních věcí Šalva Eliava a národní komisař zahraničních věcí Alexandr Svanidze. Výsledkem jednání byla Karská smlouva uzavřená dne 13. října 1921, která navazovala na Moskevskou dohodu mezi sovětským Ruskem a Tureckem z 16. března 1921. Tato smlouva stabilizovala severovýchodní hranice Turecka a zároveň upravila územní vztahy mezi Tureckem a sovětskými republikami Zakavkazska. Především se však jednalo o smlouvu mezi již sovětskou Arménií a Tureckem, mezi kterými probíhal spor o hranice. Sovětská Gruzie za cenu určitých teritoriálních ústupků svých historických území získala město Batum jako součást Adžárské autonomní sovětské socialistické republiky.⁶⁵⁰

Svatoš si všímá, že mezi vládou Velkého národního shromáždění v Angoře a sovětským republikami panoval velice přátelský poměr, který se před veřejností netajil. Velitel zvláštní Kavkazské armády, která představovala bývalou 11. armádu, Anatolij Iljič Gekker (1888–1937), a Velitel východní fronty turecké Kiazim Karabekir paša posílali jeden druhému telegramy uveřejněné v gruzínském tisku, ve kterých vyjadřovali radostné pocity nad posledními porážkami Řeků označované jako „žoldnéři Antanty“.

⁶⁵⁰ ČAPIČADZE, Chatuna: *The Treaty of Kars and Its So Far Irreversible Outcomes*; in: RYDEL, Jan – TROEBST, Stefan (eds.): *Instrumentalizing the Past. The Impact of History on Contemporary International Conflicts*. Berlin–Boston: De Gruyter, 2022, s. 128–130.

V rámci vnitřních událostí Svatoš zmiňuje oslavy třetího výročí založení Kavkazské armády dne 21. září 1921, které doprovázela slavnostní inaugurace pomníku V. I. Lenina. Slavnostní řeč pronesl předseda Revkomu a národní komisař zemědělství Macharadze. Svatoš uvádí, že většina gruzínského obyvatelstva nebyla komunistická, avšak k aktivnímu zápasu s vládou nedošlo. Jednalo se o první památník V. I. Lenina na Kavkaze. Památník byl umístěn na křižovatce tehdejších ulic Gribojedova, Saradžišvili a Olginskaja. Po nějaké době byl odstraněn a v 70. letech obnoven podle kinokroniky v tifliské pobočce Muzea V. I. Lenina.⁶⁵¹ Svatošovi musel být pomník velice dobře znám, neboť na Olginské ulici č. 9 se nacházelo jeho bydliště.

Rudou armádu Svatoš hodnotí relativně pozitivně, když konstatuje, že se chovala doposud poměrně korektně, a že k případům loupeží a rekvizic docházelo pouze výjimečně.

Pravda Gruzie uveřejnila dne 28. září prohlášení bývalého předsedy menševiků Žordanií a předsedy bývalého Ústavodárného shromáždění Gruzie Čcheidze, uveřejněném v pařížském *Temps*. V následujícím čísle 29. září *Pravda Gruzie* dokazovala, že Žordania a Čcheidze nemluvili pravdu, když tvrdili, že Rudá armáda prováděla v Gruzii soustavné loupeže.

V této souvislosti se Svatoš dopustil hodnocení, které, s ohledem na podporu ruských emigrantských kruhů československou vládou, na MZV ČSR nemuselo pozitivně rezonovat, a stejně tak jako Svatošovy kontakty na nejvyšší gruzínské sovětské představitele mohly později, po Svatošově návratu do Československa, vzbuzovat ke Svatošovi nedůvěru. „Žordanija a Čcheidze opakují tu samou chybu, kterou, jak soudím z novin, stále dělá i ruská emigrace na západě. Prohlašuje za fakticky správné to, co se předpokládá, avšak se nikdy ani nestalo, a tím dává sovětskému tisku zbraně do ruky, jelikož tento nemůže dokázat, že zprávy veřejnosti sdělené nejsou pravdivé. Takovou neopatrností se vůbec správnost celé emigrantské informace uvádí v pochybnost.“⁶⁵²

Gruzínská menševická vláda po sovětizaci Gruzie pokračovala ve své exilové činnosti z Paříže. Gruzínští diplomaté aktivně vystupovali na mezinárodních fórech a snažili se upozornit

⁶⁵¹ Dostupné z www.lenin.tilda.ws. [2025-02-04].

⁶⁵² AMZV. Fond Josef Svatoš, *Informační zpráva*, Dis 25, ze dne 19. října 1921.

evropské země na sovětskou okupaci, evropští vůdci však vyjádřili pouze „rozhořčení“. Dne 29. listopadu 1932 byl mezi Svazem sovětských socialistických republik a Francouzskou republikou uzavřena Dohoda o neútočení, jejíž pátý bod uváděl, že každá ze smluvních stran se zavazuje nevytvářet, nepodporovat, ani nepovolovat na svém území žádné vojenské organizace zaměřené na ozbrojený boj proti druhé straně nebo organizacím, které si přisvojují roli vlády či představitele území druhé strany či jeho části.⁶⁵³ Tato smlouva tak ukončila existenci posledního zastupitelského úřadu Gruzínské demokratické republiky v Paříži.

Během jeho existence však samozřejmě docházelo i ke komunikaci s československým diplomatickým zastoupením v Paříži. To od roku 1921 vedl velvyslanec Štefan Osuský. Právě jemu je adresováno několik dokumentů z diplomatické korespondence zaslané gruzínským velvyslanectvím v Paříži, jehož vedoucím se stal bývalý předseda vlády Zakavkazské demokratické federativní republiky a bývalý ministr zahraničních věcí sociálně-demokratické vlády Gruzínské demokratické republiky Akaki Čchenkeli. Dokumenty se nyní nacházejí v Gruzínském národním archivu v Tbilisi v několika různých fondech.

První z dokumentů No.3880/21 pochází z 19. července 1921 a je potvrzením přijetí dopisu československé legace ze dne 5. července 1921 žádající gruzínskou legaci o zaslání kopie deklarace o politické a ekonomické unii Arménie, Ázerbájdžánu, Severního Kavkazu a Gruzie. Tímto dopisem Čchenkeli uvedenou kopii deklarace zaslal československé vládě. Československo se tedy aktivně zajímalo o vývoj v Zakavkazsku a případný vznik nové unie.

Dopis je součástí složky obsahující nóty nejrozličnějších zahraničních zastupitelství v Paříži o obdržení deklarace podporující vznik unie uvedených kavkazských republik.⁶⁵⁴ Uvedená společná aktivita kavkazských emigrantů byla součástí jejich intenzivní spolupráce od začátku jejich působení v exilu až do počátku druhé světové války. Považovali za nezbytné vytvořit jednotné protibolševistické centrum na Kavkaze i v zahraničí, jehož součástí byly pravidelné schůze představitelů Gruzie, Ázerbájdžánu, Arménie i Severního Kavkazu. Výsledkem těchto

⁶⁵³ Dokumenty vnějšej politiky SSSR (*Dokumenty vnešnej politiki SSSR*), sv. 15: *janvar' – 31 dekabnja 1932 g.* Moskva, 1969, s. 639.

⁶⁵⁴ Gruzínský národní archiv, Tbilisi, fond GE_CHA_1864_2_553_32.

setkání bylo vytvoření Rady Svazu (Unie) kavkazských republik jako jednotné fronty boje proti bolševismu.⁶⁵⁵

Dle další diplomatické korespondence mezi oběma legacemi je zřejmé, že jedním z témat, která obě zastupitelství řešila, bylo téma gruzínských emigrantů prchajících před sovětským režimem po únoru 1921 v Gruzii. V dopise gruzínského velvyslance Čchenkeliho ze dne 12. ledna 1922 tento odkazuje na československý dopis ze dne 19. prosince 1922 informujícím o souhlasu ministra zahraničních věcí E. Beneše s příjezdem a pobytem 60 gruzínských emigrantů na území Československa tak, jak se Čchenkeli dotazoval ve svém dopise ze dne 13. října 1921. Čchenkeli dopisem vyjadřuje poděkování gruzínské vlády a slibuje zaslat odpovědi na otázky československé strany hned, jakmile je obdrží z Cařihradu.⁶⁵⁶ O jaké otázky se jednalo, není z této korespondence patrné.

Korespondence pocházející ze 4. dubna 1922 je odpovědí na československý dopis ze dne 20. března 1922 č. 1768 a informuje, že s ohledem na finanční potíže gruzínská vláda neautorizovala pořízení automobilů pro účely její legace.⁶⁵⁷ Posledním dokumentem Gruzínského národního archivu svědčícím o komunikaci obou legací je dopis Štefanu Osuskému a jeho manželce ze dne 27. dubna 1922 informujícím prostřednictvím prvního tajemníka Sossipatra Assatianyho, že velvyslanec Čchenkeli nemůže z důvodu nepřítomnost v Paříži přijmout pozvání na hudební večer organizovaný dne 5. května 1922.⁶⁵⁸

Potud československo-gruzínská komunikace obou legací v Paříži v průběhu roku 1922. Gruzínský národní archiv v Tbilisi ve stejném fondu obsahuje také dokument vzniklý za doby Gruzínské demokratické republiky, která své první diplomatické a konzulární zastoupení otevřela v Paříži po uznání Gruzie spojeneckými mocnostmi dne 27. ledna 1921. Gratulaci k uznání Gruzie *de iure* obdržel gruzínský generální konzul v Cařihradu od delegáta

⁶⁵⁵ DŽAVACHIŠVILI, Nikolaj (*Džavachišvili, Nikolaj*): *Iz istorii sotrudničestva kavkazskich političeskich emigrantov (v period s 1921-go do načala 1940-ch gg.)*, *Kavkaz i Globalizacija*, sv. 3, č. 4, 2009, s. 169–176.

⁶⁵⁶ Gruzínský národní archiv, Tbilisi, fond GE_CHA_18645_2_626_05.

⁶⁵⁷ Gruzínský národní archiv, Tbilisi, fond GE_CHA_18645_2_626_26.

⁶⁵⁸ Gruzínský národní archiv, Tbilisi, fond GE_CHA_18645_2_626_27.

Československé republiky v Cařihradě Dr. Světlíka, který potvrdil přijetí dopisu ze dne 29. ledna 1921 č. 2127 a vyjádřil své blahopřání. Dopis je datován dne 30. ledna 1921.⁶⁵⁹

V předchozí zprávě Svatoš sděloval, že takzvaná sanitární daň nemusela být placena občany cizích států. Tuto informaci obdržel osobně od pomocníka národního komisaře zahraničních věcí Torošelidzeho. Názor vlády se však změnil a bylo usneseno, že od daně se osvobozují jen ty firmy, které provádějí obchod exportní a importní, a jejichž majiteli jsou občané cizích států. O změně pozice vlády nebyli konzulové informováni. V důsledku toho byl postižen československý obchodník Lhoták, kterého Čeka pro neplacení daně zavřela do vězení. Svatoš se proti postupu ostře ohradil a označil Čeku za „stát ve státě“, vůči němuž nebyl schopen zasáhnout ani Národní komisariát zahraničních věcí.

Navzdory Svatošovým protestům – písemným i osobním – byl obchodník Lhoták uvězněn na devět dní a propuštěn až po zaplacení 10 milionů rublů, s povinností doplatit dalších 11 milionů. Národní komisař zahraničních věcí Svanidze v tu dobu pobýval v Karsu a Svatoš měl v plánu se s ním v této záležitosti sejít. Plánoval protestovat především proti způsobu, jakým byla daň vymáhána a tomu, že konzulům nebyla příslušná nařízení vlády sdělována včas. Dekret č. 64 vydaný dne 26. dubna 1921, kterým se občanům cizích států zaručovala jistá práva, byl sestaven tak, že mohl být různě interpretován a proto práva cizinců jím nebyla dostatečně chráněna.⁶⁶⁰

Dis 27/č. 642 opět dokládá Svatošovu schopnost sledovat paralelně politické, mezinárodní i konzulární aspekty situace. Jeho realistický přístup k otázce sovětské propagandy, kritika emigrantské neobratnosti i důraz na právní ochranu československých občanů v cizině dokazují, že Svatoš chápal diplomatickou službu jako praktický výkon zájmů republiky.

⁶⁵⁹ Gruzínský národní archiv, Tbilisi, fond GE_CHA_1864_2_581_03.

⁶⁶⁰ *Dekret Revkoma Gruzinskoy SSR o priobretenii prav grazhdanstva inostrannopoddannymi*, 26. dubna 1921; CGAOR Gruzinskoy SSR, f. 281, op. 1, d. 201, l. 84. [2024-01-31]. Dostupné z: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134432-dekret-revkoma-gruz-ssr-o-priobretenii-prav-grazhdanstva-g>.

3.2.28. Dis 28

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 28/č. 748

Datum vzniku: 4. listopadu 1921

Datum doručení MZV ČSR: 12. ledna 1922

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul a vedoucí Československé obchodní mise

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština (strojopisně)

Charakter dokumentu: diplomatická situační zpráva – protokolární záznam

Hlavní téma: účast Jaroslava Svatoše na pietní akci pořádané italským zastupitelským úřadem v Tiflisu

Dis 28/č. 748 ze dne 4. listopadu 1921 je první zprávou sepsanou strojopisně. Veškeré dosavadní zpravodajství obsažené ve fondu *Tiflis, Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, čís. 1-34* bylo psáno ručně v českém či ruském jazyce.

Z této skutečnosti lze usuzovat, že MZV ČSR vyhovělo Svatošovým opakovaným žádostem o zaslání kancelářských potřeb či finančních prostředků na jejich pořízení. Strojopisný formát zprávy tak představuje nejen administrativní změnu, ale i znak stabilizace provozu československého zastoupení v Tiflisu.

Po stránce věcné jde o strohý protokolární záznam, který neobsahuje analytické hodnocení politické situace ani zmínky o československo-gruzínských vztazích.

Svatoš v ní pouze informuje MZV ČSR o své účasti na zádušní mši za neznámého italského vojáka padlého v první světové válce. Tento pietní akt se konal dne 4. listopadu 1921 na pozvání italského velvyslance v Tiflisu, a byl součástí širších mezinárodních obřadů konaných téhož dne v Římě u příležitosti slavnostního uložení jeho těla do hrobu v Temple de la Patrie.

Akce se zúčastnili všichni tamější vyslanci a konzulové, s výjimkou německého vyslance Rauschera. Gruzínskou vládu zastupoval jen ředitel kanceláře národního komisariátu pro zahraniční věci Mačabeli, žádných z členů vlády ani z jejich zástupců se nezúčastnil.

Zpráva Dis 28/č. 748 je sice obsahově úsporná, avšak její význam spočívá v několika rovinách. Administrativní proměna formy zpravodajství přechodem na strojopis dokládá, že MZV ČSR začalo zásobovat konsulát potřebným materiálem, čímž se zlepšily technické podmínky práce československého zastoupení v Gruzii.

Svatošova účast na pietním aktu svědčí o jeho aktivní roli v mezinárodním konzulárním sboru Tiflisu a o zachování kontinuity československé přítomnosti i v období politické izolace. Neúčast vládních představitelů na mezinárodní akci naznačuje pokračující uzavřenost sovětské vlády vůči západní diplomacii a její opatrnost vůči symbolickým aktům spjatým s „kapitalistickým světem“.

3.2.29. Dis 29

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 29/č. 742

Datum vzniku: 10. listopadu 1921

Datum doručení MZV ČSR: leden 1922

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul a vedoucí Československé obchodní mise v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština (strojopis)

Charakter dokumentu: politicko-informační zpráva

Hlavní téma: upevnění sovětské moci v Gruzii, nálady obyvatelstva, represivní opatření a sociální situace

Zpravodajství Dis 29/č. 742 ze dne 10. listopadu 1921 nese označení *Politická zpráva č. 1* a bylo vyhotoveno na základě nařízení MZV ČSR ze dne 19. září č. j. 29406/21 pres. pol, které Svatošovi ukládalo předkládat pravidelná politická hlášení.

Zpráva navazuje na ve fondu chybějící dokument č. 716 ze dne 23. října 1921.

Jde o první obsáhlé strojopisné politické zpravodajství z Tiflisu, v němž Svatoš systematicky shrnuje stav vnitropolitické situace v Gruzii, vztahy mezi tifliskou vládou a Moskvou, stejně jako nálady dělnictva, zásobovací krizi i rozsah represí.

Zásadní událostí, jíž Svatoš věnuje úvod zprávy, byl návrat předsedy Revkomu Budu Mdivaniho z Moskvy. Podle informací, které Svatoš získal od osobního přítele blízkého Mdivanimu, jehož jméno neuvádí, proběhla Mdivaniho jednání v Moskvě úspěšně.

Moskva potvrdila důvěru v gruzínské vedení a dala najevo, že vláda SSR Gruzie je natolik upevněna, že si může dovolit určité „kroky vpravo“, tedy mírnější politiku vůči obyvatelstvu i ekonomické ústupky.

Svatoš dále uvádí, že prezídium ústředního výboru gruzínské komunistické strany, v němž měli hlavní slovo národní komisaři B. Mdivani, M. Orachelašvili, S. Kavtaradze a tajemník Okudžava, zasedalo od Mdivaniho návratu dvakrát denně v přísném utajení. Podle Svatošových informací se dalo předpokládat, že porady se týkaly hlavně poměru k Moskvě.

Svatoš konstatuje, že ačkoli se Gruzie pokládala za samostatnou sovětskou republiku, fakticky byla plně závislá na Moskvě. Na jejím území působila ruská Kavkazská armáda (bývalá 11. armáda). Gruzínští nacionalisté její přítomnost neschvalovali, její přítomnost nepokládali za nutnou ani někteří gruzínští komunisté. Většina komunistů ji však považovala za nezbytnou záruku udržení moci. Svatoš tento názor sdílí, bez vojenské opory z Ruska by gruzínský sovětský režim nemohl obstát.

Jedním z klíčových témat vnitrostranických debat byla otázka možného začlenění Gruzie do ruské federace. Jistá část komunistů, především Rusů (počet gruzínských komunistů na místa odpovědných pracovníků nestačil, museli tak být nahrazováni Armény, Rusy aj.) by bývala ráda viděla, kdyby Gruzie byla federativní částí Ruska. Takové prohlášení by však podle Svatoše vyzvalo mezi Gruzíny velké rozhořčení, a mohlo by posílit protibolševické tendence. Téma však ve společnosti silně rezonovalo.

Menševici, kteří se zatím příliš neprojevovali, učinili pokus zahájit stávkou dělnictva na železniční dráze. Vyprávělo se, že dne 24. října přišla k předsedovi revolučního výboru B. Mdivanimu delegace dělnictva a podala petici podepsanou několika tisíci dělníky. Petice měla vyzývat k odchodu ruské armády, volbu funkcionářů, a možnost gruzínského lidu vyslovit své mínění ohledně budoucnosti politické konstrukce gruzínského státu formou plebiscitu. Kromě toho obsahovala petice také požadavky zlepšení zásobování a zmírnění hladu.

Dne 29. října otiskla *Pravda Gruzie* v č. 199 Mdivaního prohlášení, v němž popřel, že by k takové delegaci došlo, a popřel i zvěsti o jejím zatčení. Svatoš dodává, že mezi dělnictvem již panovala únava a strach z Črezvyčajky, což vedlo k naprostému selhání pokusu o protest. Menševické vedení bylo z velké části ve vězení, zbylí organizátoři neměli oporu ani v dělnické základně, která byla rozdělena mezi pasivní a loajální část komunistů.

Bezprostředně po neúspěšném pokusu o převrat došlo, jak Svatoš uvádí, k rozsáhlému zatýkání. V noci po 24. říjnu byla mobilizována všechna státní vozidla, která cenou noc převážela zatčené do věznic. Zásahy se odehrávaly především v dělnických čtvrtích Tiflisu a zaměřovaly se na menševické dělníky.

Na druhý den byla mobilizována jednotka „oddílu zvláštního určení“ (отряд особого назначения), ozbrojená organizace členů komunistické strany. Vláda se podle Svatoše obávala následných demonstrací po zatýkání. K těm však nedošlo.

Při příležitosti výročí bolševické revoluce 7. listopadu byla navíc obchodníkům s potravinami nařízena povinnost rozdávat část zboží zdarma. K této události se Svatoš vrací v následujícím zpravodajství.

Ke své zprávě připojil č. 206 a č. 207 *Pravdy Gruzie*, které zachycují oslavy výročí bolševického převratu. Podle tisku proběhly oslavy hladce a přinesly stručné přehledy činnosti jednotlivých komisariátů, jejichž národní komisaři hodnotili výsledky své práce. Svatoš však poznamenává, že šlo o propagandistické materiály, neboť v zemi panovala sklíčená nálada a chuť na politické demonstrace zmizela. Lidé mysleli především na zajištění potravy pro sebe a své rodiny.

Klid v zemi byl vynucen přítomností ruských jednotek doplňovaných novými oddíly ze severního Kavkazu přes Vladikavkaz.

Svatoš přináší také konkrétní svědectví o hromadných popravách. V komisariátě pro zásobování bylo zatčeno 61 zřízenců, z nichž celá řada byla popravena. Hlavní příčinou krádeží a deliktů, které k popravám vedly, byl hlad a nedostatečné přiděly – státní zaměstnanci nedokázali ze svého platu pokrýt ani základní potřeby.

Podle Svatoše činila hodnota nejvyššího měsíčního přidělu asi 1 000 000 gruzínských rublů, což sotva postačovalo, aby tříčlenná rodina přežila. I z nejvyšších přidělů bylo nutné část (např. tabák či víno) prodávat, aby bylo možné koupit chleba. Takto zvýhodněných úředníků bylo podle Svatoše jen asi šest set osob, zatímco většina obyvatelstva žila na hranici hladu. Nedostatek postihoval i členy komunistické strany, což vedlo k rozšířeným krádežím i mezi aparátem.

Dis 29/č. 742 zachycuje kritický okamžik konsolidace sovětské moci v Gruzii. Zpráva představuje detailní svědectví o vnitřní politice, sociálních poměrech a mechanismu strachu, který se stal základem vlády rad v Gruzii.

3.2.30. Dis 30

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 30/č. 743

Datum vzniku: 12. listopadu 1921

Datum doručení MZV ČSR: 12. ledna 1922

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul a vedoucí Československé obchodní mise v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština (strojopis)

Charakter dokumentu: politicko-analytické zpravodajství

Hlavní téma: Federace Gruzie s Ruskem – první kroky, mocenské postavení Kavkazského byra a proměny vnitrostátní politiky v Gruzii

Zpravodajství Dis 30/č. 743 ze dne 12. listopadu 1921 bylo Svatošem na základě nařízení MZV ze dne 19. září č. j. 29406/21 pres. pol označeno jako *Politická zpráva č. II.*

Navazuje přímo na *Politickou zprávu č. I.* ze dne 10. listopadu 1921 (Dis 29) a tematicky rozvíjí zejména otázku federalizace zakavkazských republik, jež se stala klíčovým politickým tématem konce roku 1921.

Zpráva je vyhotovena strojopisně a spolu s předchozím Dis 29 představuje jednu z významnějších analytických reflexí procesu sovětizace Gruzie z pohledu československé diplomacie.

Svatoš informuje, že se jeho dřívější předpoklady o plánované federalizaci Gruzie s Ruskem začaly naplňovat. Byl totiž učiněn první oficiální krok. Podle úředního oznámení prohlásilo Kavkazské bureau Ústředního komitétu ruské komunistické strany, že federativní svaz mezi zakavkazskými republikami je nevyhnutelně nutný, především v oblastech vojenské, hospodářské, finanční a zahraniční politiky.

Tzv. Kavbureau vysvětlil Svatoš jako nejvyšší orgán komunistů, který měl větší význam než gruzínský CIK (Центральный исполнительный комитет Коммунистической партии Грузии). Uvádí také jmenné složení tohoto orgánu:: Nazaretjan, bývalý národní komisař financí, Armén, dále Orachelašvili, gruz. bývalý komisař zahraničních věcí a národní osvěty, Ordžonikidze, národní komisař pro věci menších národností v Moskvě, a sekretář Figatnéř, podle Svatoše zřejmě židovského původu. Toto složení naznačovalo, že rozhodující vliv na politiku Gruzie se přesunul mimo její hranice a že Kavbureau fakticky plnilo funkci mezistupně mezi Moskvou a republikami Zakavkazska.

Ke své zprávě přiložil Svatoš výtisk č. 210 *Pravdy Gruzie*, ve kterém předseda Revkomu Arménie Mjasnikov (někdy se podepisoval jako Mjasnikijan) uveřejnil programový článek o federaci. Mjasnikov v něm otevřeně deklaroval, že navzdory protestům, které bylo možné očekávat hlavně od nacionalistů a menševiků, bude federace uskutečněna, neboť ji vyžadují politické, hospodářské i organizační zájmy. Tvrdil také, že vůdčí kruhy nezávislých a autonomních kavkazských republik již uznaly její nutnost.

Podle Svatošova shrnutí měla nově vznikající federace následující strukturu: nejvyšší moc měla mít Federativní rada kavkazských republik, které mělo být podřízeno vše, co bude

odňato u jednotlivých součástí federace, což měly být zahraniční věci, armáda, boj proti revoluci (tedy tzv. Črezvyčajka), zahraniční obchod, finance, železnice, pošta i telegraf. Každá republika měla mít u sebe i zvláštní sekce těchto federativních resortů. Při federativní vládě měla být zřízena i Všekavkazská hospodářská Rada (Общекавказский экономический совет). Ostatní odbory státní organizace měly být podřízeny v každé republice svým komisariátům.

Mjasnikov zároveň ujišťoval, že federace nebude nijak na újmu samostatnosti republik, což Svatoš zpochybnil. Naopak předpokládal, že federace bude pouze přechodným stupněm k úplnému začlenění do Ruské sovětské federativní republiky, jelikož faktická závislost republik na Rusku již existovala.

Svatoš nepochyboval o tom, že politická reorganizace probíhala z rozkazu Moskvy a byla následkem informace, které odtud přivezl předseda Revkomu Gruzie Budu Mdivani. Usnesení Kavbureau však nebylo v daný okamžik rozhodující. Jednalo se o jakousi deklaraci a v orgánech strany měl v této věci proběhnout boj. Svatoš se domníval, že v Arménii se tento návrh uchytí s velkou chutí, a to s ohledem na její katastrofální hospodářský stav, kterému by případná federace mohla pomoci. V Ázerbájdžánu rozhodovali ruští komunisté. Autonomní republiky (Abcházsko, Adžarsko, Nachičevan) neměly reálnou váhu – jejich samostatnost přirovnal k samostatnosti tatarských či čuvašských republik v Rusku.

Naopak v Gruzii očekával Svatoš silný odpor, nejen ze strany nacionalistů a protibolševických skupin, ale i části gruzínských komunistů, kteří se obávali ztráty i té minimální autonomie, jež po sovětizaci zůstala.

V další části této zprávy se Svatoš vrací k informaci z Politické zprávy č. I. (Dis 29) o tom, že obchodníci s potravinami byli nuceni dávat zadarmo část svého zboží ke dni 7. listopadu 1921. Nyní doplňuje, že podle naprosto spolehlivého zdroje bylo toto opatření iniciativou Tifliského komitétu komunistické strany (tzv. Teka). Návrh podal velitel Oddílu pro zvláštní účel (Komunistická ozbrojená garda), bývalý carský generál Michail Vasiljevič Arešev (Armén, 1876-po roce 1921).

Akce byla později ostře odsouzena vyššími orgány strany, včetně CIK, jako protibolševický exces. Arešev byl zbaven funkce a postaven před Komisi pro očistu strany a jeho jednání bylo označeno za důvod k vyloučení ze strany komunistů celého Teka. Arešev reagoval dobrovolným vystoupením ze strany. Vše však proběhlo zcela neveřejně a

konspirativně, veřejnost nebyla o události informována. Tento případ uvedl Svatoš jako ilustraci aktuální nálady rozhodujících komunistických kruhů v Gruzii. Revoluční horlivost a svévolné akty násilí začínaly být vnímány jako politicky nebezpečné a Moskvou nežádoucí.

Politická zpráva II (Dis 30) představuje zásadní dokument o počátku federalizačního procesu Zakavkazska, který nakonec vyústil v založení Zakavkazské sovětské federativní socialistické republiky (ZSFSR) v roce 1922. Svatoš zde s mimořádnou přesností zachycuje moment přechodu od deklarace k realizaci. Jeho analýza je zároveň sondou do mechanismů komunistické moci: federalizace jako prostředek centralizace, potlačování místních iniciativ, postupné omezování autonomie jednotlivých republik. Doplňující epizoda o generálu Areševovi zároveň ukazuje, jak se v sovětském prostředí začínal projevovat posun od revoluční spontaneity k institucionální disciplíně – proces, který předznamenal pozdější stabilizaci sovětského systému.

3.2.31. Dis 31

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 31/č. 777

Datum vzniku: 2. prosince 1921

Datum doručení MZV ČSR: 12. ledna 1922

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul a vedoucí Československé obchodní mise v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština (strojopis)

Charakter dokumentu: politické a situační hlášení

Hlavní téma: příprava federace zakavkazských republik, volby do rad, činnost Črezvyčajky, nálada obyvatelstva

Zpráva Dis 31/č. 777, označená jako Politická zpráva III., vznikla po dvoutýdenní přestávce navazující na Politickou zprávu II (Dis 30 z 12 listopadu 1921). Svatoš zde sleduje další vývoj myšleny zakavkazské federace, proces její propagace mezi obyvatelstvem a doprovodné projevy vnitropolitické situace v Gruzii na přelomu listopadu a prosince 1921.

Zpráva zároveň zachycuje první známky určité stabilizace poměrů po chaotickém období roku 1920-1921 a naznačuje, že bolševický režim začíná upevňovat svou správní strukturu.

Podle Svatošových pozorování se v Gruzii intenzivně připravovala veřejná a stranická půda pro přijetí federace. „Všechny vynikající síly Komunistické strany“, píše Svatoš, „vedly mezi dělnictvem tu největší agitaci za účelem uznání její prospěšnosti“. Hlavními prostředky propagandy byly veřejné řeči a články v tisku, které měly přesvědčit obyvatelstvo o výhodnosti federativního spojení s Arménií a Ázerbájdžánem.

Jedním z hlavních agitátorů byl bývalý národní komisař zahraničních věcí a národní osvěty, Orachelašvili, který 22. listopadu 1921 vystoupil s rozsáhlou řečí před městskou organizací strany v Tiflisu.

Svatoš přiložil k hlášení výtisk Pravdy Gruzie č. 225 ze dne 30. listopadu 1921, v níž byla Orachelašviliho řeč otištěna v plné znění. Orachelašvili argumentoval, že spojení zakavkazských republik je v ohledu politickém a hospodářském jednoznačně prospěšné. Zdůrazňoval nutnost jednotného řízení armády, hospodářství i dopravy, přičemž se snažil neutralizovat obavy ztráty gruzínské samostatnosti. Nacionalisté však proti federaci ostře vystupovali a označovali ji za „*finis Georgiae*“. Orachelašvili reagoval tím, že Gruzie nikdy skutečně samostatná nebyla – její osud vždy zbyl závislý na cizí moci, ať již to byli Turci, Němci, nebo Angličané. Svatoš tuto část jeho argumentace uznal jako historicky správnou, a přestože se stavěl k federaci s odstupem, ocenil Orachelašviliho realismus v posouzení minulosti.

Podle Svatoše byli vůdčí bolševičtí představitelé přesvědčeni, že otázka federace bude kladně vyřízena do konce roku 1921. Jak již dříve informoval v Dis 30, očekával se bezproblémový souhlas Arménie a Ázerbájdžánu, kde vládnoucí kruhy na federaci nahlížely jako na prostředek hospodářské pomoci i politické ochrany.

Druhým hlavním tématem zprávy jsou volby do tifliské rady dělnických deputátů, které se konaly právě v době sepsání zprávy. Až do té doby fungovaly v Gruzii pouze Revoluční komitety (Revkomy). Volby měly vytvořit nové výkonné výbory rad, čímž se sovětská vláda snažila přejít od revoluční k institucionální správě. K volbám probíhala rozsáhlá agitace, vedená „neúnavnými komunistickými předáky“, kteří využívali veškeré dostupné prostředky k mobilizaci dělnictva. Šlo o první pokus dát komunistické vládě v Gruzii určitou formu reprezentativní základny, byť zcela kontrolované stranou.

Svatoš informuje, že Črezvyčajka (Čeka) pokračovala ve své usilovné práci, přičemž výsledky její činnosti byly pravidelně publikovány v tisku. Za poslední týdny bylo podle úředních zpráv zastřeleno velké množství osob, oficiálně pro zločinnost či „banditismus“. Svatoš však upozorňuje, že pod tímto označením se často skrývaly i politické případy. Mezi popravenými se ocitlo i několik pracovníků samotné Čeky, včetně jednoho z dřívějších Svatošových kontaktů, který měl na starosti vydávání cestovních povolení do ciziny a byl usvědčen z korupce.

Svatoš dále připomíná, že již 3. října 1921 vydal zástupce předsedy gruzínského Revkomu S. Kavtaradze „*Nařízení o způsobu boje proti banditismu*“.⁶⁶¹ Vydané nařízení jej označilo za nejnebezpečnější kontrarevoluční činnost, kterou je potřeba prostřednictvím Čeky zlikvidovat, neboť pro sovětský režim již představoval riziko.

Přes neustálou represivní činnost bezpečnostních orgánů hodnotil Svatoš celkovou situaci v Zakavkazsku jako klidnou. „*O žádných vystoupeních proti vládě rad v Zakavkazsko nebylo slyšet*“, uvádí, a dodává, že většina obyvatelstva je smířila s realitou. Panovalo přesvědčení, že komunistická vláda bude nucena najít *modus vivendi*, který umožní „nějak žít“. Zároveň se šířil pocit naděje, že nejhůrší období je již za nimi.

Na závěr Svatoš krátce informuje o příjezdu delegace vlády z Ankary (angorské vlády), která dorazila do Gruzie. Část delegace již několik dní pobývala v Tiflisu, zatímco ostatní

⁶⁶¹ *Postanovlenije Revkoma Gruzinskoy SSR o merach bor'by protiv banditizma*, 3. října 1921; CGAOR Gruzinskoy SSR, f. 281, op. 1, d. 210, l. 115. [2024-12-31]. Dostupné z: <https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/134455-postanovlenie-revkoma-gruz-ssr-o-merah-borby-protiv-banditizma-3-oktyabrya-1921-g>.

dorazili do Batumu. V Batumu misi oficiálně přivítal národní Komisař Šalva Eliava, a při jejím příjezdu do Tiflisu byla na nádraží přítomna celá řada vysokých gruzínských funkcionářů. Tato událost podle Svatoš jasně demonstrovala trvající blízkost mezi sovětskou Gruzii a kemalistickým Tureckem, která se rozvíjela od podpisu moskevské a karské dohody v roce 1921.

Dis 31/č. 777 zachycuje, jak se federativní projekt, ohlášený v předchozích zprávách, začal přetavovat v konkrétní agitaci a přípravu veřejného mínění. Dokument také opět poskytuje detailní obraz vnitropolitických mechanismů moci: kombinace propagandy, administrativní konsolidace a represí směřovala k vytvoření stabilního, plně kontrolovaného systému. Zpráva současně dokládá, že československý konsulát v Tiflisu v osobě Jaroslava Svatoše měl i na konci roku 1921 detailní přehled o vnitřních procesech v zemi a dokázal poskytovat Praze přesné a nestranné informace.

3.2.32. Dis 32

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 32/č. 782

Datum vzniku: 9. prosince 1921

Datum doručení MZV ČSR: 12. ledna 1922

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul a vedoucí Československé obchodní mise v Tiflisu

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština (strojopis)

Charakter dokumentu: stručná mimořádná politická informace

Hlavní téma: pokus menševiků o státní převrat a následná reakce sovětských orgánů

Informační mimořádná zpráva č. 3, vyhotovená 9. prosince 1921, patří mezi nejstručnější dochované zpravodajské dokumenty Jaroslava Svatoše. Na rozdíl od obsáhlejších politických

zpráv (Dis 29-31) má charakter rychlého situačního hlášení, jehož cílem je neprodleně informovat MZV ČSR o aktuálním bezprostředním vývoji v Gruzii.

Svatoš reagoval na oficiální zprávu gruzínské Čeky, která byla zveřejněna v deníku *Pravda Gruzie* č. 232 ze dne 8. prosince 1921, a která informovala o nezdařeném pokusu sociálně-demokratických menševiků o převrat dne 1. listopadu 191.

Svatoš obsah článku potvrdil jako věrohodný a doplnil jej o stručný komentář založený na vlastních informacích s Tiflisu.

Podle zprávy *Pravdy Gruzie* a Svatošova potvrzení připravovala menševická organizace v Gruzii ozbrojené povstání, které mělo vypuknout 1. listopadu 1921. Akce byla koordinována z exilu, kam po sovětizaci Gruzie uprchli přední menševici Noe Žordania, Noe Ramišvili a Nikolaj Čcheidze.

Zahraniční vedení menševiků podle zprávy udržovalo kontakt s domácími stoupenci prostřednictvím tajné korespondence, kterou se podařilo zachytit batumské Črezvyčajce. Z těchto dopisů vyplynulo, že exilové vedení vydávalo instrukce pro organizaci nelegální antisovětské činnosti, včetně příprav na generální stávku a ozbrojené vystoupení.

Současně byl z Cařihradu nelegálně dovážen a distribuován menševický tisk, zejména časopis, který ve stovkách exemplářů koloval mezi dělnictvem a inteligencí v Tiflisu a Kutaisi. Obsah těchto tiskovin vyzýval ke kontrarevoluční aktivitě a generální stávce plánované právě na 1. listopadu 1921.

Akce byla včas odhalena a zmařena Črezvyčajkou, která podle oficiálních údajů zatkla velké množství účastníků. *Pravda Gruzie* otiskla i jmenný seznam zatčených osob, mezi nimiž figurovali přední členové menševické strany, železniční a poštovní zaměstnanci, studenti i příslušníci bývalých správních orgánů.

Autorem článku, na který se Svatoš odvolává, byl Kote Maksimovič Cincadze (1887-1930), tehdejší předseda gruzínské Črezvyčajky, jedna z klíčových postav sovětského represivního aparátu v Zakavkazsku.

Dis 32/č. 782 přináší významné svědectví o výraznějším pokusu menševické opozice o ozbrojené vystoupení proti sovětské moci v Gruzii. Přestože pokus skončil neúspěchem, jeho existence potvrzuje, že v závěru roku 1921 se menševická síť v zemi stále snažila o odpor.

Zpráva zároveň dokládá, že sovětské bezpečnostní orgány měly rozsáhlou kontrolu nad vnitřní komunikací a že boj proti tzv. kontrarevoluci se stal každodenní součástí politického života. Cincadzeho veřejné vystoupení v tisku tak představovalo symbolickou demonstraci moci Črezvyčajky. Svatoš se v této mimořádné informaci omezuje na faktické sdělení a zdržuje se osobního hodnocení, čímž zachovává úředně analytický charakter diplomatické zprávy. Dokument dokládá, že československý konsulát v Tiflisu pečlivě sledoval nejen oficiální tisk, ale i faktické pozadí zveřejňovaných informací.

3.2.33. Dis 33

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 33/č. 810

Datum vzniku: 30. prosince 1921

Datum doručení MZV ČSR: 7. března 1922

Autor: Jaroslav Svatoš, honorární konzul a vedoucí Československé obchodní mise

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR

Jazyk: čeština (strojopis)

Charakter dokumentu: rozsáhlé tematicky členěné politicko-analytické zpravodajství

Hlavní téma: volby do rad dělnických deputátů, příprava federace zakavkazských republik, nálady obyvatelstva, emigrantská otázka, činnost zahraničních misí

Zpráva Dis 33/č. 810, označená jako Politická zpráva č. IV, představuje poslední dochované politické hlášení Jaroslava Svatoše z roku 1921. Svojí strukturou i obsahem navazuje na Politickou zprávu č. III (Dis31), a uzavírá roční sled jeho pozorování vývoje v sovětizované Gruzii.

Zpráva je tematicky diferencovaná, pečlivě členěná do bloků a svým rozsahem přesahuje běžnou délku Svatošových hlášení. Dokumentuje proces stabilizace sovětské moci v Gruzii,

postupné přibližování zakavkazských republik k federativnímu svazku a zároveň přetrvávající atmosféru únavy, hladu a rezignace v místní společnosti.

Svatoš navazuje na svou předchozí zprávu z 2. prosince (č. 777), která se týkala příprav na volby do městských rad dělnických deputátů, jež měly nahradit dosavadní městské revoluční komitety (Revkomy). Tyto volby označuje Svatoš jako první zkoušku komunistické strany, jejímž cílem bylo ověřit, jakou podporu mezi obyvatelstvem skutečně má, a zda dokáže organizovat volby podle vlastních principů. Volby probíhaly v profesních organizacích, továrnách, úřadech a vojenských jednotkách, přičemž volební právo měli pouze členové profesních svazů – dělníci, státní úředníci a vojsko. Zvoleno bylo 351 členů tifliské městské rady, z nich 305 (87%) komunistů, 36 (10%) tak zvaných “bezpartijních”, 10 (2%) levých socialistů-federalistů uznávajících vládu rad. Podle oficiálních údajů se účastnilo hlasování 77% dělnictva a státních zřízců a 69% vojáků.

Samotný průběh voleb byl formální a kontrolovaný. Svatoš uvádí příklad z volební schůze městských zřízců, které se zúčastnilo přes tisíc voličů: předsedající komunistič přčetl kandidátní listinu navrženou komunisty a vyzval přítomné, zda někdo navrhuje jinou. Jelikož nikdo nevystoupil, prohlásil, že existuje pouze jediná kandidátka, o níž se hlasuje zvednutím ruky. Drtivá většina hlasovala „pro“, dvě ruce se zdržely, jedna byla proti – zástupce pravého křídla socialistů-federalistů. Když byl vyzván, aby své rozhodnutí vysvětlil, zasáhl předseda městského Revkomu Alexej Alexandrovič Gegečkori (1887-1928) se slovy, že každý má právo na své přesvědčení. Svatoš poznamenává, že tento případ mu sdělil přímý účastník schůze, „starý eser“, který se hlasování zdržel „z příčin snadno pochopitelných“. Volby tak přinesly potvrzení naprosté dominance komunistické strany, avšak nikoli na základě svobodného rozhodování, nýbrž v důsledku disciplinované manipulace a zastrašení voličů.

Současně s volbami probíhala rozsáhlá agitace za vznik federace Gruzie, Arménie a Ázerbájdžánu. Tisk informoval, že ve všech organizacích bylo hlasováno pro federaci a pro těsnější svazek s Ruskem. Hlavním agitátorem byl Orachelašvili, který působil jako hlavní teoretik a ideolog sjednocení. Byly ustaveny čtyři výbory, složené z delegátů všech tří zakavkazských republik, pověřené přípravou návrhů z oblasti finanční, národněhospodářské, politické a sociální.

Uvnitř gruzínské komunistické strany se však objevila opozice, reprezentovaná tzv. „národně-odchylným směrem“. Jednalo se o skupinu tzv. национал-уклонистов, členů Komunistické strany Gruzie, kteří se obávali, že vznik federace odebere národním republikám jejich samostatnost. K hlavním představitelům této skupiny patřili Šalva Eliava a Budu Mdivani.

Poprvé o odklonu gruzínských komunistů směrem k nacionalismu hovořil J. V. Stalin na plénu schůze zakavkazské Komunistické strany v červnu 1921.⁶⁶²

Ani mezi ostatními republikami nepanovala úplná shoda. Ázerbájdžán požadoval kompenzace za dodávky ropy a trval na ochraně svého hospodářského postavení. Delegace angorské vlády (tj. vlády Velkého národního shromáždění v Ankaře reprezentující kemalistické národní hnutí) upozornila, že případné připojení Gruzie k Rusku by – při využití argumentace vycházející z brestlitevského mírového ujednání z roku 1918 – mohlo posílit turecké nároky na Batum. Turecko by tak raději sousedilo s formálně nezávislými malými republikami.

Současně se však objevovaly informace, že Moskva by namísto federativního uspořádání upřednostnila úplné začlenění Zakavkazska do Ruské sovětské federativní socialistické republiky. Podle Svatoše bylo zřejmé, že praktické řešení této otázky bude na určitou dobu odloženo, minimálně do návratu gruzínských delegátů z moskevského sjezdu sovětů, kde zasedali Polikarp (Budu) Mdivani, Filipp Macharadze či Vasilij Okudžava.⁶⁶³

Přes tyto otazníky Svatoš uzavírá, že federace bude uskutečněna, neboť již probíhaly konkrétní kroky k jejímu naplnění.

Gruzínská armáda byla rozkazem ze dne 18. prosince 1921 na základě smlouvy mezi Gruzii, Ázerbájdžánem, Arménií a RSFSR zredukována na jednu brigádu. Rozkaz oznámil, že na Zakavkazském území již nadále neexistují nacionalistická vojska, čímž zanikla národní vojenská samostatnost. Gruzínská armáda se stala součástí Zvláštní kavkazské armády - OKA

⁶⁶² STALIN, J. V.: *Ob očerednych zadačach kommunizma v Gruzii i Zakavkaz'e*. Referát přednesený 6. července 1921 na shromáždění tifliské organizace Komunistické strany Gruzie; in: STALIN, I. V. *Sočinenija*, sv. 5. Moskva: OGIZ – Gosudarstvennoje izdatel'stvo političeskoj literatury, 1949, s. 88–100.

⁶⁶³ ŘOUTIL, Miroslav – VYDRA, Vladimír a kol.: *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 2008, s. 460–470.

(Особая кавказская армия), které velel Anatolij Iljič Gekker (1888-1937), bývalý důstojník ruského gen. štábu, komunista.

Svatoš věnuje zvláštní pozornost otázce, jakým způsobem je situace v Zakavkazsku reflektována v českém tisku. Důvodem byla jeho obava, že nálada panující v Zakavkazsku nebyla českým tiskem správně vystižena. Domníval se, že zprávy z Ruska dostávaly určité zabarvení díky tomu, že jejich hlavním zdrojem byly kruhy ruské emigrace. Ruští emigranti, podle něj, toužebně očekávali možnost vrátit se do Ruska, a to co nejdříve. Ujišťovali proto sebe i ostatní, že za krátký čas dojde v Rusku k náhlému politickému převratu. Svatoš se proto domníval, že tyto kruhy žijí v mylné naději a zkreslují obraz poměrů.

Náladu v Zakavkazsku popsal jako ponurou, těžkou a velmi smutnou. Lid umíral hlady, avšak pokorně a tiše. K masovým protestům však nedošlo. Neúspěšný menševický pokus z 1. listopadu 1921 (viz Dis 32) vedl k úplné rezignaci obyvatelstva.

Podle Svatoše je skutečnost odlišná – sovětská vláda se pevně udržela a je schopna se přizpůsobit okolnostem. Domnívá se, že ruská emigrace by měla spíše doufat v evoluční změnu poměrů, která umožní snesitelnější život v Rusku pro všechny vrstvy obyvatelstva.

Za hlavní příčinu neúspěchu předchozích demokratických pokusů označuje politickou impotenci politiků typu Kerenského a Černova. Ztratili důvěru širokých vrstev lidu, a jak sám uvádí, „bylo by opravdu veliké neštěstí, kdyby tito pánové dostali se někdy k vládnímu veslu“.⁶⁶⁴

Komunisté v Gruzii byli podle Svatoše mírnější než jinde a nejhorší excesy, známé z jiných částí Ruska, zde nebyly pozorovány. Mnozí očekávali, že moskevský sjezd sovětů přinese nové kroky napravo, tedy ekonomické a správní uvolnění, jež by mohlo zlepšit životní poměry.

V českém tisku Svatoš zaznamenal zprávy o vystupování Giorgiho Aiola, který měl v Praze vystupovat „jménem Gruzie“. Svatoš se nad tím pozastavuje, neboť Aiolo podle něj nebyl Gruzíncem, nýbrž novinářem působícím v menševickém tisku. Jako představitele Gruzínské demokratické republiky v Československu však jméno Giorgi Aiolo uvádí také

⁶⁶⁴ AMZV. Fond Josef Svatoš, Dis 33, *Informační zpráva* ze dne 30. prosince 1921.

historik Otar Džanelidze ve svém příspěvku věnovaném mezinárodnímu uznání nezávislé Gruzie.⁶⁶⁵

Podrobně popisuje aféru kolem německého vyslance Rauschera, který měl v Gruzii značný vliv. Německá vláda, která jej do Gruzie vyslala ještě při menševické vládě, jej instruovala vrátit se z Batumu, kam odejel při nástupu Rudé armády, do Tiflisu, a byl tedy prvním diplomatem, který navázal úřední styk s gruzínskou vládou rad. Dobré vztahy měl i s národním komisařem pro zahraniční věci Svanidzem, který studoval v Německu a k Němcům cítil jisté sympatie. Rauscher však podle Svatoše nedovedl využít výhody svého postavení. Vystupoval příliš sebevědomě a neopatrně. Gruzínská vláda jej podle Svatošových informací začala pokládat za „nepohodlného“. Předseda Revkomu Mdivani sdělil jednomu svému osobnímu příteli, kterého Svatoš velmi dobře znal, že Rauscher odjíždí a již se nevrátí. Gruzínská vláda chtěla do Berlína recipročně vyslat svého velvyslance. Avšak německá vláda s tím nesouhlasila, a proto Rauscher musel odejet. V Tiflisu měl být prozatím zřízen generální konsulát.

Při přípravě na odjezd 18. prosince 1921 došlo na tífiském nádraží k incidentu – Črezvyčajka trvala na prohlídce jeho zavazadel, přestože se dovolával diplomatické imunity. Bylo mu však sděleno, že již není velvyslancem, ale soukromou osobou. Aby se prohlídce vyhnul, Rauscher předstíral, že neodjíždí, a vrátil se zpět.

Podle Svatošových informací Čeka dobře věděla, že ve svých zavazadlech převážel zakázané předměty – koberce, zlato a drahokamy. Rauscher proto prozatím zůstal v Tiflisu.

Svatoš potvrzuje, že sovětské orgány měly pod přímým dohledem činnost všech cizích diplomatů. Největší pozornost byla věnována italskému vyslanectví, které mělo monopol na vydávání víz pro Cařihrad. Otázku ohledně dohledu položil Svatoš i svému známému, členu komunistické strany, který přiznal pouze obecně, že „na nepřátele vlády rad se musí dávat pozor“, dodal však, že Češi mezi ně nepatří. Pozorování své činnosti Svatoš ostatně považoval

⁶⁶⁵ DŽANELIDZE, Otar: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. International Recognition of the Democratic Republic of Georgia*. Tbilisi: Rondeli Foundation, s. 2. [2024-12-31]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

za zbytečné, jelikož se nic závadného podle něj vypořádat nedalo. Svatošovo působení bylo směřováno čistě k tomu, aby mezi Československem a Zakavkazskem byly navázány obchodní styky. Je však více než pravděpodobné, že i činnost československého konsulátu byla pečlivě monitorována.

Závěrem zprávy Svatoš zaznamenává návštěvu perské delegace vedené Momtaz-Ud-Dovlem, bývalým předsedou Perského medžlisu a ministrem národní osvěty. Jednání se týkalo politické smlouvy mezi Persií a zakavkazskými republikami, což potvrzuje rostoucí zájem sousedních zemí o nově se formující politickou strukturu regionu.

Dis 33/č. 810 představuje nejkomplexnější a současně závěrečnou politickou analýzu Jaroslava Svatoše z roku 1921. Dokument shrnuje výsledky sovětizace Gruzie, první fázi zakavkazské federalizace, tragickou hospodářskou i společenskou situaci obyvatelstva a vztahy sovětské Gruzie k cizím diplomatickým misím. Zpráva dokládá, že Svatoš byl nejen pozorným pozorovatelem, ale také vzdělaným politickým analytikem, který dokázal vystihnout podstatu mocenských procesů, jež v následujícím roce vyústily ve vznik Zakavkazské sovětské federativní socialistické republiky.

3.2.34. Dis 34

Identifikace pramene:

Označení dokumentu: Dis 34

Datum vzniku: 21. ledna 1922, 6.15 hod

Datum doručení MZV ČSR: 22. ledna 1922, 6.20 hod

Autor: moskevská mise

Adresát: Ministerstvo zahraničních věcí ČSR, splnomosněný ministr Dr. Girsu

Jazyk: ruština

Charakter dokumentu: radiogram

Hlavní téma: povolení ke vstupu do Ruska pro pracovníky MZV ČSR Aloise Babku, Alexandra Brabce, Stanislava Jindřicha podílejících se v letech 1922-1923 na pomocné akci Československé republiky hladovějícímu Rusku a Ukrajině

Poslední dokument uložený ve fondu *Tiflis, Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, čís. 1-34* je opis radiotelegramu ze dne 23. ledna 1922 odeslaného z Moskvy dne 21. ledna 1922 v 6.15 hod. zplnomocněnému ministrovi doktoru Girsovi následujícího znění:

„Polpred Praha - Na no 259 12/I vjezd rossiju martishavu janu sapt indr djitchu stanislavu spt brabec alessandru spt kirvoch ibo spt babka Alois razreshen totchka no 196, 167, 169, 198, 200 UR 10894 -Samnarkomindjrl gorbunoff“

Jedná se o povolení ke vstupu do Ruska pro pracovníky MZV ČSR Aloise Babku, Alexandra Brabce, Stanislava Jindřicha aj. Tito pracovníci se v letech 1922-1923 podíleli na pomocné akci Československé republiky hladovějícímu Rusku a Ukrajině.

Československu byly po dohodě s Mezinárodní pomocnou organizací vedenou dr. F. Nansenem a sovětskou vládou přiděleny dva úseky humanitární činnosti: v Samaraské gubernii v Povolží (Alexejevka) a v Záporožské gubernii na Ukrajině (Melitopol).

Zatímco v okolí Samary působil od prosince 1921 Švédský červený kříž, který členům našeho prvního transportu vydatně pomáhal při rozdělování dovezeného materiálu a vytváření zázemí pro další aktivity, na Ukrajině byla československá mise první zahraniční skupinou, která dorazila do postižených oblastí s přímou pomocí.

Důvodem, proč tehdejší československá vláda usilovala o přítomnost právě na tomto území, byl fakt, že se zde nacházela početná komunita našich krajanů (např. Čechohrad, Alexandrovka, Bohémka atd.).⁶⁶⁶

⁶⁶⁶ ZIEGLER, Aleš: *Co jest člověk bez milosrdenství? Československá pomoc hladovějícímu Rusku a Ukrajině v letech 1921–1923. Dějiny a současnost*, roč. 41, č. 1/2019, s. 28.

Vůdcem prvního transportu pomoci hladovějícím, který byl z Prahy vypraven 15. ledna 1922, byl vicekonzul Alois Babka, zatímco Alexandr Brabec řídil distribuci v Čeljabinsku.

Přímá vazba mezi tímto povolením předsedy Rady národních komisařů RSFSR Nikolaje Petroviče Gorbunova (1892-1938) pracovníkům MZV ČSR ke vstupu do Ruska a činností Jaroslava Svatoše v Tiflisu nebyla prokázána. Z dochovaných dokumentů lze předpokládat, že pověření pracovníci MZV ČSR mohli cestovat přes Batum a Tiflis dále do oblastí, kde se pomoc organizovala.

Radiotelegram ze dne 23. ledna 1922 je posledním dokumentem fondu a zároveň poslední stopou Svatošovy diplomatické činnosti v Tiflisu. Další zpravodajství Jaroslava Svatoše z Tiflisu se v Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR nedochovalo.

V roce 1923 byla činnost honorárního konsulátu v Tiflisu na naléhání sovětské vlády zastavena formálně⁶⁶⁷ a Svatoš zůstal v Tiflisu jako soukromá osoba. V následujícím roce byl sovětskou vládou z Tiflisu vypovězen a na základě toho výnosem dnem 1. ledna 1925 přeložen do Prahy.

Od 1. ledna 1925 mu bylo z rozhodnutí plnomocného ministra Girsy poukazováno existenční zabezpečení z prostředků tzv. ruské pomocné akce. Ta představovala státem organizovaný a financovaný program Československé republiky zaměřený na podporu ruské a širší postsovětské emigrace, zejména bývalých státních úředníků, intelektuálů, pedagogů a kulturních pracovníků, kteří po porážce antibolševických sil a konsolidaci sovětské moci odešli do exilu. Prostřednictvím této akce Československo sledovalo nejen humanitární cíle, ale také snahu využít odborný a intelektuální potenciál emigrantů a současně posílit své mezinárodní postavení jako centra protibolševické emigrace ve střední Evropě.⁶⁶⁸

Ministerstvo zahraničních věcí Československé republiky následně rozvázalo s Jaroslavem Svatošem služební poměr dne 9. listopadu 1925, a to se zpětnou platností k 31. prosinci 1924, čímž byl jeho další status definitivně převeden z diplomatické služby do režimu civilní podpory v rámci této akce.

⁶⁶⁷ AMZV. *Osobní výkaz*, Jaroslav Svatoš, honorární konzul, č. j. 52.007/V-3/23.3.

⁶⁶⁸ ŘOUTIL, Miroslav – VYDRA, Vladimír a kol.: *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 2008, s. 430–445.

Pro případ zřízení nových zastupitelských úřadů v Rusku se Svatoš dne 7. října 1925 dopisem MZV ČSR⁶⁶⁹ přihlásil opět ke službě. V jeho osobním spisu na MZV ČSR se však poté objevuje poznámka ze dne 29. března 1927: “*Pro eventuální znovupřevzetí nutno přihlédnouti k těmto skutečnostem: prozatímní nemožnost přijímání nových sil, vysoké stáří, zkušenosti výlučně z jedné oblasti Ruska.*”⁶⁷⁰ Tím byla jeho diplomatická kariéra definitivně uzavřena. O stárnoucího profesora s úzce vyprofilovanou zkušeností již nebyl na Ministerstvu zahraničních věcí zájem. Zbytek života strávil jako pedagog na ruském gymnáziu ve Strašnicích a současně svědek první éry československé diplomacie na Kavkaze.

Dis 34 představuje nejen technické završení fondu *Tiflis, Josef Svatoš, Politické zprávy 1921*, ale také symbolický konec československé diplomatické přítomnosti v Zakavkazsku po roce 1921. Dokument dokládá povolení sovětské vlády československým pracovníkům ke vstupu do Ruska za účelem pomoci hladovějícím oblastem a symbolicky spojuje dvě linie československé zahraniční politiky – diplomatickou aktivitu a humanitární solidaritu.

Radiotelegram je přirozeným epilogem celého zpravodajského souboru – uzavírá období přímého působení v sovětské Gruzii. Zároveň představuje konečný bod Svatošovy diplomatické dráhy. Osud Jaroslava Svatoše, jenž se z aktivního konzula stal izolovaným pozorovatelem, ilustruje širší proměnu československé zahraniční politiky – od misijní přítomnosti v porevolučním Rusku k realitě konsolidovaných sovětských vztahů, které československé zastupitelství v Zakavkazsku již neumožňovaly.

Hodnocení fondu *Tiflis, Jaroslav Svatoš, Politické zprávy 1921*:

Soubor diplomatických dokumentů Dis 1-34 fondu *Tiflis, Jaroslav Svatoš, Politické zprávy 1921* představuje unikátní pramenný celek a jedinečné svědectví o počátcích a krátkém trvání československo-gruzínských diplomatických vztahů a kroniku československé přítomnosti v Gruzii v roce 1921. Zachycuje přechod Gruzie od nezávislé demokratiacké

⁶⁶⁹ AMZV. *Osobní výkaz*, Jaroslav Svatoš, č. j. 27990/25 ze dne 9. října 1925.

⁶⁷⁰ AMZV. *Osobní výkaz*, Jaroslav Svatoš, honorární konzul, informativní část.

republiky k sovětské republice, první etapu formování Zakavkazské federace a paralelní snahu Československa zachovat si regionu přítomnost prostřednictvím obchodu.

Jaroslav Svatoš v tomto procesu vystupuje jako centrální postava československé přítomnosti na Kavkaze. Byl zpravodajem, konzulem, obchodním diplomatem, i svědkem sovětizace regionu, který zanechal mimořádně cenné, věcně přesné a stylisticky kultivované zprávy. Jeho práce měla zásadní význam nejen pro pochopení situace v Gruzii, ale i pro vytváření realistické československé politiky vůči sovětskému Rusku. Svatošova činnost postupně přerostala ve vedení Československé obchodní mise a honorárního konsulátu v Tiflisu, který měl informovat o politickém dění a připravit půdu pro budoucí hospodářské vztahy.

Z počátečních depeší z ledna a února 1921 vyplývá, že tehdy stále neoficiální československá mise sledovala především politickou stabilitu demokratické Gruzie a její vztahy se sousední sovětskou mocí. Svatoš již tehdy upozorňoval na rostoucí tlak bolševického Ruska, který vyvrcholil v únoru 1921 sovětskou invazí a pádem menševické vlády Noa Žordanii. V této fázi Svatoš působil jako zpravodaj z místa konfliktu, popisoval vývoj situace a pokoušel se udržet kontinuitu československého zastoupení i po sovětizaci Gruzie, což se mu podařilo.

Zpravodajství vzniklé po únoru 1921 (Dis 4-10) zachycuje dramatický přechod Gruzie z demokartického režimu k sovětské moci. Svatoš podává cenné záznamy o pádu vlády Noe Žordanii a postupu 11. armády Rudé armády. Na rozdíl od většiny západních diplomatů Tiflis neopustil, čímž se stal jediným zástupcem západního státu, který v Gruzii v tomto klíčovém okamžiku setrval. Jeho postavení bylo sice neoficiální, ale sovětské orgány jej tolerovaly díky apolitickému postoji a důrazu na hospodářskou spolupráci.

Ve zprávách Dis 11-25 Svatoš analyzuje konsolidaci sovětské moci a zkoumá možnosti československé obchodní expanze. Odráží se v nich snaha transformovat původní politickou misi na hospodářskou. Přechod k roli vedoucího Československé obchodní mise a konzula znamenal institucionalizaci jeho činnosti a potvrzení MZV ČSR, že i v podmínkách sovětského režimu je vhodné udržet informační kanál přes Tiflis. Svatoš udržoval přímé kontakty s klíčovými představiteli gruzínské sovětské vlády - národními komisaři Budu Mdivanim či Šalvou Eliavou. Zvláště vztahy s Eliavou, komisařem pro zahraniční věci a pozdějším zastáncem hospodářské spolupráce s Československem měly zásadní význam. Svatoš se

aktivně zasazoval o uzavření obchodní smlouvy mezi Gruzii a ČSR, viděl v ní možnost otevřít československému průmyslu cestu na východní trhy. Jeho iniciativu však zablokovalo MZV ČSR, které trvalo na tom, že vyjednávání s Gruzii musí být podřízeno vztahům s Ruskem. Přesto Svatošova mise přispěla k udržení informačního a zpravodajského kanálu mezi Prahou a sovětzovaným Zakavkazskem.

Zprávy Dis 29-33 tvoří jádro Svatošovy politické analýzy sovětzovaného Zakavkazska. Jejich mimořádná hodnota spočívá v detailním sledování vnitřních procesů sovětské Gruzie v době, kdy vznikala Zakavkazská federace. Svatoš v nich popisuje konsolidaci komunistické moci, činnost Črezvyčajky, volby do rad dělnických deputátů jako nástroj legitimizace moci, a především vznik Zakavkazské federace, která sjednotila Gruzii, Arménii a Ázerbájdžán. Svatoš realisticky vyhodnocuje mocenské procesy. Upozorňuje, že bez ruské armády by se sovětská moc v Gruzii neudržela, ale zároveň předvídá dlouhodobou stabilizaci sovětského systému. Jeho analýzy vynikají vyvážeností – nepropadají protikomunistické rétorice, nýbrž sledují mechanismy moci, propagandy a sociální kontroly. Jeho zpravodajství dokládá, že československý konzul v Tiflisu měl mimořádně přesné informace o vnitřních politických náladách, osobních sporech mezi komisaři i o vztazích s Moskvou. Zároveň ale zůstává ve svých hodnoceních pozoruhodně střízlivý – nepropadá protibolševickým emocím, ale konstatuje, že „revoluční vláda se udržela, přizpůsobuje se a bude trvat“. V době, kdy exilové kruhy v Praze očekávaly pád sovětů, Svatoš upozorňuje na stabilizační charakter režimu a nutnost evolučního přístupu k sovětskému Rusku i Gruzii.

Jaroslav Svatoš byl ve všech těchto etapách ústřední osobností československé diplomacie na Kavkaze. Jeho činnost dokládá mimořádnou míru osobní odvahy, jazykové erudice i schopnosti nestranné politické analýzy. Zanechal po sobě soubor zpráv, které se vyznačují vysokou úrovní pozorování, faktickou přesností a mimořádnou schopností pochopit mechanismus sovětské moci.

Z hlediska obsahu i formy mají zprávy charakter kombinovaného diplomatického a zpravodajského materiálu, v němž se prolínají politické, ekonomické, vojenské a kulturní informace. Texty byly určeny především pro Ministerstvo zahraničních věcí ČSR a měly sloužit k orientaci československé vlády v dynamicky se měnící situaci v Zakavkazsku po pádu Gruzínské demokratické republiky. Vzhledem k faktu, že v té době Československo nemělo

v Tiflisu stálé diplomatické zastoupení, představoval Svatoš pravidelný zdroj informací z území Gruzie.

Z tematického hlediska lze Svatošovy zprávy rozdělit do dvou základních okruhů – politické a vojenské informace a hospodářské a obchodní zpravodajství. Politické informace se týkaly především průběhu sovětské invaze do Gruzie, pádu menševické vlády a postupného upevnění sovětské moci. Svatoš se zde soustředí na chování jednotlivých aktérů (ruských bolševiků, gruzínských menševiků i diplomatických kruhů. V těchto pasážích je patrná jeho snaha o názorovou vyváženost a o realistické zachycení nálad v Tiflisu.

V hospodářském a obchodním zpravodajství Svatoš podrobně informuje o možnostech československého exportu do Gruzie, o potřebách místního trhu, o stavu dopravní infrastruktury a o hospodářských opatřeních sovětské vlády.

Jazyk a styl zpráv odpovídá jejich účelu. Zprávy psané v češtině mají převážně analytický charakter a slouží pro interní potřeby MZV ČSR, zatímco dokumenty sepsané v ruštině byly určeny pro další přeposlání prostřednictvím sovětských orgánů.

Svatoš své zprávy pravidelně doplňoval přílohami z gruzínského a ruského tisku, zejména z periodika Pravda Gruzie. Tyto výstřižky dokládají, že Svatoš sledoval oficiální sovětskou propagandu a snažil se analyzovat její proměny v čase.

Z celku fondu je patrné, že Svatošova činnost přesahovala rámec běžného zpravodajství. V mnoha ohledech zastával roli neformálního československého diplomata a pozorovatele politických změn na jižním Kavkaze. Jeho zpravodajství tak nejen doplňuje oficiální diplomatické prameny uložené v centrálním archivu MZV, ale zároveň nabízí unikátní pohled na mechanisy československé zahraniční politiky v situacích, kdy formální diplomatická infrastruktura teprve vznikala.

Svatošovy texty tak představují klíčový pramen pro studium rané fáze československé diplomacie na Kavkaze, stejně jako pro pochopení osobní dimenze diplomatické služby v mimořádně složitých geopolitických podmínkách roku 1921.

S navázáním diplomatických vztahů se sovětskou Gruzíí československá vláda váhala. Roku 1923 byla proto činnost honorárního konsulátu v Tiflisu na naléhání sovětské vlády

zastavena formálně a Svatoš zůstal v Tiflisu jako soukromá osoba.⁶⁷¹ Situace Jaroslava Svatoše, jakožto představitele buržoazního Československa v sovětské Gruzii, se v roce 1924 stala neudržitelnou. Sovětskou vládou byl z Tiflisu vypovězen⁶⁷² a dnem 1. ledna 1925 přeložen do Prahy.⁶⁷³ Vrátil se i s rodinou do vlasti, kterou před více než 40 lety opustil. Na Ministerstvu zahraničních věcí ČSR, jehož byl v posledních letech v Gruzii Svatoš zaměstnancem, pro něj neměli vhodné místo. Dne 9. listopadu 1925 rozvázalo Ministerstvo zahraničních věcí Československa s Jaroslavem Svatošem služební poměr ke dni 31. prosince 1924⁶⁷⁴, tedy skoro rok zpětně. Pro Masarykovu vládu se, zřejmě z důvodů svých kontaktů na bolševické představitele sovětské Gruzie, stal nedůvěryhodným učit na gymnáziu. Byl tak nucen vykonat všechny zkoušky i obhajobu své práce znovu. Kvůli svému postavení velice strádal.⁶⁷⁵ Pokračoval v pedagogické práci a na ruském gymnáziu pro emigranty ve Strašnicích, kde jej považovali za Čecha z Ruska, vyučoval ruštinu.⁶⁷⁶ V Gruzii si přitom v rámci svého působení vydobyl významné postavení, které jej po vzniku Československa předurčilo k roli čelního představitele československé komunity v Tiflisu. Stal se hlavním tvůrcem československo-gruzínských vztahů. V Československu stačil ještě napsat podstatnou část svých pamětí a postavit domek v Praze na Hanspaulce. Zemřel 22. července 1932 ve věku 61 let. Sám by na závěr svého životního příběhu napsal: *“Jan Ámos Komenský, který byl vyhnán ze své vlasti, umírá v cizině. Já umírám ve své vlasti, ale cítím se jako emigrant.”*⁶⁷⁷

⁶⁷¹ AMZV. *Osobní výkaz*, Jaroslav Svatoš, honorární konzul, č. j. 52.007/V-3/23.3.

⁶⁷² Ibidem, informativní část, čj.: 200.472/II/24.

⁶⁷³ Ibidem, informativní část, čj.: 721/I-II/25.

⁶⁷⁴ Ibidem, informativní část, čj.: 159.78/1-2/25.

⁶⁷⁵ ČKUASELI, Ivane: *Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši sakartveloši* (gruz. *Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši Sakartveloši*; čes. *Český pedagog Jaroslav Svatoš v Gruzii*). Tbilisi, 1962, s. 18.

⁶⁷⁶ DOBUŠEVA, Marina – KRYMOVA, Viktoria – KOPŘIVOVÁ, Anastázie: *Dom v izgnanii. Očerki o russkoj emigracii v Čechoslovakii*. Praha: Ruská tradice, 2008, s. 63.

⁶⁷⁷ ČKUASELI, Ivane: *Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši sakartveloši* (čes. *Český pedagog Jaroslav Svatoš v Gruzii*). Tbilisi, 1962, s. 18.

4. Působení dalších československých představitelů na Kavkaze

Z analýzy fondu Tiflis1921 vyplývá, že politické zprávy Jaroslava Svatoše představují jedinečný a současně velmi specifický pramen: na jedné straně zachycují pohled „místního znalce“, jenž se v prostředí Tiflisu pohyboval již více jak dvě desetiletí a disponoval rozsáhlou sítí osobních kontaktů, na straně druhé vznikly většinou v situaci, kdy Svatoš – navzdory funkčnímu uznání ze strany gruzínské vlády – stále postrádal řádné pověření československé exekutivy. Zpravodajský obraz, který tak jeho korespondence poskytuje, je proto nutné číst ve vztahu k dalším paralelním zdrojům, vznikajícím v témže období, avšak na základě oficiální mise československého státu.

Právě tento širší kontext doplňuje následující kapitola. Zaměřuje se na působení dalších československých představitelů, kteří byli v letech 1920-1921 na Kavkaz vysláni s jasně definovaným mandátem – ať již jako repatriační komisaři, konzulární pracovníci či představitelé hospodářských misí. Jejich zprávy představují důležitý doplněk Svatošových sdělení, neboť umožňují zasadit jeho pohled do širší sítě československých aktivit na Kavkaze.

V době působení Jaroslava Svatoše v Gruzínské demokratické republice (1918-1921) působilo v daném prostoru paralelně se Svatošem postupně několik dalších představitelů vyslaných československou vládou za různými účely. Byli mezi nimi mimo jiné i major František Štilip, delegát Československého červeného kříže a repatriační komisař pro Zakavkazsko a Turkeistán, dále vedoucí pobočky Centromise a později místokonzul Jaroslav Kuhn a konzulové Vilém Hromádka či Jaroslav Páral působící v Konzulární agencii v Batumu. Tito oficiální představitelé Československé republiky působili přímo či nepřímo v rámci československo-gruzínských vztahů v různých oblastech činnosti v letech 1920-1921. Avšak pouze Jaroslav Svatoš, byť v době existence Gruzínské demokratické republiky v letech 1918-1921 ze strany gruzínské vlády uznán jako představitel Československa pouze jednostranně, disponoval mnohaletou zkušeností s tímto teritoriem a kvalitní sítí osobních kontaktů, které jej k uznání ze strany gruzínské vlády dovedly. Neúspěšné snahy o navázání kontaktů s Prahou a absence pověření zatupováním československých zájmů u vlády Gruzínské demokratické republiky ze strany československé vlády jej však v této činnosti značně omezovaly a činily z něj tak vedle oficiálních představitelů Československa více méně „samozvaného“ československého zástupce, a to až do roku 1921, kdy došlo k sovětizaci Gruzie a následnému

procesu určitého sbližování s vládou sovětské Gruzie. Situační zprávy z Kavkazu o politické a ekonomické situaci v Gruzínské demokratické republice tak MZV ČSR obdrželo především od výše uvedených a „Prahou“ vyslaných oficiálních představitelů. Ti všichni přispívali k pochopení mozaiky spleťtých kavkazských poměrů během existence Gruzínské demokratické republiky.

4.1. František Štilip

Vedle s fondem *Tiflis 1921, čís. 1-34, Politické zprávy 1/1-31/12, Josef Svatoš*, který obsahuje zpravodajství předsedy Čechoslovácké národní jednoty a později plnomocníka vlády ČSR při vládě SSR Gruzie, předsedy československé obchodní mise pro Gruzii a konzula v Tiflisu Jaroslava Svatoše, podrobně analyzované v předchozí kapitole, se v Archivu Ministerstva zahraničních věcí nachází složka politického zpravodajství Československé obchodní mise z Tiflisu z roku 1920.⁶⁷⁸ Tato mise působila v Tiflisu paralelně s aktivitami Jaroslava Svatoše a Čechoslovácké národní jednoty. Autorem situačních zpráv o Gruzínské demokratické republice z roku 1920 je František Štilip (1886–1950), major československých legií, vedoucí repatriační mise v Zakavkazsku a delegát Československého červeného kříže⁶⁷⁹. Ačkoliv rozsah Štilipova zpravodajství není velký, zásadně doplňuje chybějící Svatošovy zprávy z roku 1920. Svatošovo zpravodajství z roku 1920 se navzdory jeho faktické existenci doložené v řadě dalších dokumentů Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR nedochovalo. Dochované zpravodajství pokrývá období leden – prosinec 1921. Štilipovo zpravodajství zároveň významně přispívá k pochopení politické situace tehdejší Gruzínské demokratické republiky, pozdější sovětské Gruzie, jižního Kavkazu jako celku, a především formování československo-gruzínských vztahů.

⁶⁷⁸ AMZV. *Tiflis. Československá obchodní mise. Zprávy politické*, 1920, č. 1–10.

⁶⁷⁹ DEJMEK, Jindřich: *Diplomacie Československa*, díl II: *Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*. Praha: Academia, 2013, s. 239–240.

Fond Tiflis. Čsl. obchodní mise. Zprávy politické. 1920 obsahuje deset Štilipových zpráv z období jeho krátkého působení na Kavkaze od dubna do prosince 1920. Obsahuje situační přehledy o Kavkaze, zprávy o Turkestáně, Persii či Turecku, národohospodářské črty i politické analýzy. Štilipova situační zpráva z Batumu z 27. dubna 1920 je uložena v AMZV ČR ve fondu Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1920. č. 1-8. věnovaném zpravodajství konzulární agentury vedené Jaroslavem Páralem, jemuž je věnována samostatná část práce.

Major Štilip působil v Tiflisu jako repatriační komisař pro Zakavkazsko a Turkestán, delegát Československého červeného kříže a později jako vedoucí Československé obchodní mise v období duben-prosinec 1920, načež byl jmenován prvním československým konzulem ve Lvově. V Tiflisu vedl pobočku Československé repatriační mise v Moskvě pod vedením mjr. Josefa Skály.

Repatriace a případná reemigrace Čechů a Slováků z Ruska byla obecně palčivým problémem. Nejprve ji komplikovala občanská válka a teritoriální roztříštěnost moci, a po vítězství bolševiků absence diplomatických styků. Naši krajané v Rusku stali rukojmími při politickém nátlaku na Československo. V červenci 1920 byla do Moskvy vyslána Československá mise Červeného kříže, tedy repatriační mise, vedená zpočátku mjr. Josefem Skálou s pobočkami v Charkově, Kyjevě, Petrohradě, Novorossijsku, Tomsku a Tiflisu.⁶⁸⁰ Pravomoci moskevské mise byly omezené, především nemohla vydávat cestovní pasy.⁶⁸¹ V praxi proto sehrála klíčovou roli Čechoslovácká národní jednota v čele s Jaroslavem Svatošem. Průkaz příslušnosti k československé krajanské komunitě byl uznán jak vládou Gruzínské demokratické republiky, tak britskou vojenskou misí, která se na repatriaci našich krajanů přes Batumi podílela, jako cestovní doklad,⁶⁸² což umožnilo repatriaci ještě před příjezdem Štilipa.

⁶⁸⁰ VACULÍK, Jaroslav: *Ještě k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity*, Řada společenských věd, roč. 28, 2014, č. 2, s. 58.

⁶⁸¹ VORÁČEK, Emil a kol.: *V zájmu velmoci. Československo a Sovětský svaz 1918–1948*. Praha, 2019, s. 139.

⁶⁸² VÚA. *Důležité dokumenty 1914–1924*, inv. č. 982, karton 23: Předseda spolku „Čechosl. národní jednota v Tiflisu“ čs. diplomatickému zástupci v Londýně dr. Osuskému o ustavení čs. spolku v Tiflisu, žádost o intervenci

Mjr. Skála ukončil své působení na misi v Moskvě dne 26. dubna 1921. Jeho funkci převzal kpt. Znojemský. Úkoly moskevské repatriční mise převzaly v roce 1921 obchodní mise v Moskvě a Charkově, v době existence Dálněvýchodní republiky existoval československý konsulát ve Vladivostoku. Konsulát v Batumu byl zlikvidován po sovětizaci Gruzie. V čele obchodního zastupitelství v Moskvě s pobočkami v Petrohradě, Novorossijsku, Tomsu a Tiflisu stál od srpna 1921 Josef Girsy (1874-1967)⁶⁸³, starší bratr diplomata Václava Girsy, zastupitelství v Charkově s pobočkou v Kyjevě vedl od března 1922 Václav Beneš (1879-1940).⁶⁸⁴

„Zajatecká otázka“ byla považována za vojenskou agendu a náležela primárně Ministerstvu národní obrany (MNO).⁶⁸⁵ Již v lednu 1919 navrhla Nejvyšší správa československých vojsk, aby byl při MNO zřízen Odbor pro péči o zajatce, který měl pečovat o československé příslušníky nacházející se dosud v zajetí, zprostředkovat jejich styk s vlastní, zkoumat jejich zdravotní, sociální a politické poměry a vést o nich celkový přehled. K tomu měly být zřízeny expozitury vojenské správy v Petrohradě, Moskvě, Kyjevě, Oděse, Bělehradě a Sofii.⁶⁸⁶ K rychlému provedení repatriace československých příslušníků, kteří dleli v cizině a přáli si návrat do vlasti, bylo při MNO zřízeno 27. června 1919 zvláštní repatriční oddělení. Repatriace ze Srbska, Itálie a Francie proběhla hladce ještě v roce 1919. Občanská válka však znemožňovala repatriaci vojáků a zajatců z Ruska. Svému dokončení se repatriace bývalých válečných zajatců z Ruska přiblížila teprve v roce 1922.⁶⁸⁷

u čs. ministra zahraničí ve prospěch jmenování čs. zástupce s plnou mocí pro hájení č. zájmů v Gruzii (7. 7. 1919 – orig.).

⁶⁸³ DEJMEK, Jindřich: *Diplomacie Československa*, díl II: *Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)*. Praha: Academia, 2013, s. 70.

⁶⁸⁴ Ibidem, s. 33–34.

⁶⁸⁵ VACULÍK, Jaroslav: *Ještě k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity*, Řada společenských věd, roč. 28, 2014, č. 2, s. 55.

⁶⁸⁶ VACULÍK, Jaroslav: *Podíl vojenské správy na repatriaci po Velké válce. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity*, Řada společenských věd, roč. 32, 2018, č. 1, s. 39.

⁶⁸⁷ Ibidem, s. 40.

Velice komplikovaná situace byla v roce 1920 v ruském Turkestánu, pro nějž byl určen jako československý repatriační komisař se sídlem v Tiflisu major František Štilip. V Turkestánu, odříznutém od okolního světa nepřátelskými frontami, se tehdy nacházelo asi tři tisíce československých příslušníků.⁶⁸⁸ Gruzínské konsuláty v Baku a Vladikavkazu propouštěli Čechoslováky přes Gruzii do Batumu kontrolovaného Angličany. Odtud mohli být zajatci dopravováni do Terstu. Sovětská vláda povolila odesílat týdně padesát invalidů, ale přes Centrální zajatecký tábor v Moskvě do estonské Narvy. Přitom trasa Taškent – Baku – Batum byla kratší a pohodlnější. Přes odpor ruských úřadů plánoval československý repatriační komisař Štilip vést repatriační akci prostřednictvím repatriačních stanic v Taškentu, Krasnovodsku, Baku a Batumi, kde byly pro větší transporty k dispozici kasárna. Pro nemocné byl plánován operný bod v Tiflisu v tamních německých nemocnicích.⁶⁸⁹

Do Tiflisu k výkonu své funkce dorazil František Štilip dne 15. dubna 1920, o čemž se dozvídáme z jeho zprávy o situaci na Kavkaze, Turkestánu, Persii a v Turecku ze dne 10. června 1920. Zprávu obdrželo MZV ČSR dne 23. července 1920⁶⁹⁰ a popisuje především aktuální situaci v Batumu. Přístav drželi Britové, kotvili zde také lodě francouzské, italské a řecké. Zóna měla neutrální charakter. Pro cestu dále do gruzínského vnitrozemí byly nutné propustky a kontrola zavazadel. V Batumu působily francouzský, italský, americký a gruzínský konsulát. Britové byli ochotni československé občany evakuovat a zajišťovali stravu a ubytování ve stanech. Štilip proto žádal intervenci u britského MZV a také u francouzské a italské vlády, aby jejich lodě vypravovaly transporty proti dodatečnému vyúčtování.⁶⁹¹

Po příjezdu do Tiflisu dne 15. dubna 1920 Štilip avizoval široké spektrum zahraničního zastoupení, které zahrnovalo konsulat perský, anglický, francouzský, italský, americký, řecký, polský, arménský, ázerbájdžánský, a také delegáty z Ukrajiny či Děnikinovy dobrovolnické armády, pozdějších Ozbrojených sil jižního Ruska.⁶⁹² O Dobrovolnické armádě generála

⁶⁸⁸ VACULÍK, Jaroslav: *Podíl vojenské správy na repatriaci po Velké válce. Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity*, Řada společenských věd, roč. 32, 2018, č. 1, s. 43.

⁶⁸⁹ Ibidem, s. 44.

⁶⁹⁰ AMZV. *Tiflis*, 1920, č. 5.

⁶⁹¹ Ibidem, s. 2.

⁶⁹² Ibidem, č. 9.

Děnikina, která výrazně určovala postoj Anglie ve vztazích s Gruzii a s tím i politiku československou. Jedná se o zprávu, která se nachází ve fondu se zpravodajstvím konzulární agentury v Batumu.⁶⁹³ František Štilip dne 26. dubna 1920 část Děnikinovy dobrovolnické armády, která ustoupila z Černomoří a byla gruzínskými vojsky odzbrojena, navštívil. V Gruzii se nedostávalo chleba a cukru, takže část armády byla odeslána na Krym, kam ji měla i tato část následovat. Armáda byla zcela demoralizovaná. Štilip uvádí epizody se spekulacemi a odvečením parníku „Rus“, že někteří generálové a důstojníci přijížděli do Batumu s miliony donských rublů a diamanty. „*Jedna taková partie odejela odsud „za obchodem“ na parníku „Rus“ do Simferopolu. /.../ V moři se posádka vzbouřila a zavezla parník do Novorossijska bolševikům.*“⁶⁹⁴

Vztahy Gruzie s tzv. bílým hnutím, tedy Dobrovolnickou armádou generála Děnikina, byly sice z počátku poměrně přátelské, avšak velice záhy došlo k jejich výraznému zhoršení. Důvodem se staly teritoriální spory a otevřené spojenectví Gruzínů s Němci. Zájmy obou stran je však ve 2. polovině roku 1919 a počátkem roku 1920 přivedly k pragmatické spolupráci a obchodní výměně. Je zřejmé, že cíle obou stran byly diametrálně odlišné. Cílem bílého hnutí byla obnova jednoty a nedělitelnosti Ruska, zatímco gruzínští politici vystupovali s ohledem na nově získanou nezávislost Gruzie proti jakémukoliv vzkříšení jednotného Ruska a bojovali za posílení, ale také rozšíření nezávislé Gruzie. Bílé hnutí proto Tiflis považoval za přímou hrozbu.⁶⁹⁵ Gruzínské politické vedení se rozhodlo připojit ke Gruzii i ruské pobřeží Černého moře. Tamější Sočinský okruh měl pro Gruzii velký význam jako zóna oddělující od Dobrovolnické armády Suchumský okruh, tedy Abcházii. Gruzie se obávala, že v případě neovládnutí Sočinského okruhu se Dobrovolnická armáda dostane až k hranicím Abcházie, která se opakovaně vzbouří proti Gruzii a výsledkem bude její odtržení od Gruzie. Otázka hranic ve sporu obou znesvářených stran hrála klíčovou roli. Gruzínská strana se při vyjednávání o Sočinském okruhu opírala především o etnický faktor. V Sočinském okruhu bylo usazeno 22% etnických Gruzínů, které bylo dle Gruzie potřeba ochránit. Nekompromisní

⁶⁹³ AMZV. Batum. Československý konzulát, Zprávy politické, 1920, č. 1–8.

⁶⁹⁴ Ibidem.

⁶⁹⁵ MUCHANOV, Vladimír Michajlovič: *Socializm vinogradej ili istorija Pervoj Gruzinskoj respubliky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 520.

gruzínský přístup opírající se o podporu Němců vedl ke krachu jednání obou stran.⁶⁹⁶ Gruzínskou pozici a s ní vstup Gruzie do Sočinského okruhu, včetně obsazení Tuapse, považoval za chybné i tehdejší diplomat a náměstek ministra zahraničních věcí Zurab Avalov (1876-1944), autor detailního popisu vztahů Gruzínské demokratické republiky se sousedy a boje gruzínského národa za mezinárodní uznání „*Nezávislost Gruzie v mezinárodní politice v letech 1918-1921*“⁶⁹⁷. Připojení Sočinského okruhu ke Gruzii vytvářelo podle něj zbytečnou třetí plochu s Dobrovolnickou armádou a dalšími hráči, především Kubání. Tehdejší situace Gruzie si podle Avalova žádala vyhnout se veškerým problémům, které nebylo nezbytně nutné řešit.

Tzv. Sočinský konflikt s Děnikinem byl pro Gruzii zcela neproduktivním a chybným. O veškerá sporná území Gruzie přišla v okamžiku, kdy Německo prohrálo světovou válku a Gruzie tím přišla o svého protektora. Vojenské kapacity umístěné v této oblasti zásadně chyběly v oblasti arménsko-gruzínského konfliktu v roce 1918.⁶⁹⁸ V neposlední řadě oslabily společné kroky Gruzie s Němci na mezinárodním poli při vyjednávání se státy Dohody v procesu mezinárodního uznání Gruzie. Gruzínská delegace se na Pařížské mírové konferenci v očích Dohody „ušpinila“ spoluprací či partnerstvím s nepřítelem. Tento faktor zcela jistě přes pozici Dohody ovlivnil i československou pozici vůči mezinárodnímu uznání Gruzie.

Děnikinova armáda stále v intervenčních plánech dohodových států vysoko. Stála v popředí příprav a provádění druhého intervenčního tažení Dohody v létě a na podzim roku 1919. Po porážce na Sibiři se Děnikinova armáda stala jednou z hlavních nadějí. Proto také i československá buržoazie udržovala s Děnikinem dobré vztahy. U Děnikina působil ještě za války jeden z čelních představitelů české buržoazie Josef Dürých. Agrární poslanec Dürých, který se ve své politice vůči Rusku ztotožňoval plně s Kramářovou carofilskou koncepcí, odešel v roce 1915 za hranice, aby zde hájil tuto politiku v době, kdy naděje české buržoazie byly

⁶⁹⁶ MUCHANOV, Vladimír Michajlovič: *Socializm vinogradej ili istorija Pervoj Gruzinskoj respubliky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 522–528.

⁶⁹⁷ AVALOV, Zurab: *Nezavisimost' Gruzii v meždunarodnoj politike 1918–1921. Vospominanija glavnogo sovetnika po inostrannym delam*. Moskva, 2022.

⁶⁹⁸ MUCHANOV, Vladimír Michajlovič: *Socializm vinogradej ili istorija Pervoj Gruzinskoj respubliky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 536.

upřeny na vítězný postup carských vojsk. Svou politickou činnost věnoval plně podpoře Děnikinovy akce. Snažil se provést mobilizaci všech Čechů žijících na severním Kavkaze i československých zajatců a vytvořit vojenskou jednotku, která by podpořila Děnikina.⁶⁹⁹

Československá vláda mezitím odmítala jakékoliv jednání se sovětskou vládou. Odmítnutím mírových nabídek sovětské vlády dávala jasně najevo, že československá politika je plně orientovaná na intervenční politiku dohodových států.⁷⁰⁰ Naopak k Děnikinově vládě byl vyslán oficiální zástupce československé vlády, kterým se stal František Stříbrný, bratr národněsocialistického ministra Jiřího Stříbrného. Zástupci československých podnikatelských kruhů s Děnikinovou vládou ihned navázali hospodářská jednání. Komitét občanů Československé republiky v Oděse, který sdružoval české a slovenské usedlíky v Rusku i bývalé zajatce, vyslal již v únoru 1919 své delegáty, aby vykonali oficiální návštěvu u děnikinovského Ministerstva obchodu a průmyslu. Úspěchy Děnikinových armád otvíraly značné území Ruska podnikání, podnikatelé proto usilovali o vytvoření nástupiště k náporu na ruské trhy právě z jihoruského území. Na území obsazené Děnikinovou armádou se začaly sjíždět hospodářské mise několika států. Přijela mise americká, anglická, francouzská, italská, polská, německá aj. Věřily nové zisky a domnívaly se, že Děnikinova vítězství budou trvalá. V Děnikinově oblasti byly zřizovány nové banky, nové akciové společnosti a vše se připravovalo na oživení obchodního a průmyslového života.⁷⁰¹

Pod dojmem vojenských úspěchů Děnikinovy armády přistoupila vláda k vyslání nové hospodářské mise do jižního Ruska. Tato delegace byla podstatně větší než mise Františka Stříbrného. Zúčastnili se jí oficiální zástupci jednotlivých průmyslových odvětví. V této obchodně průmyslové misi byly zastoupeny především ty obory, které měly největší zájem na rychlém navázání obchodního spojení. Byl to obor kožařský, kovodělný, chmelařský, bavlnářský, vlnářský. Dále byly v delegaci zastoupeny jednotlivé firmy – např. Baťa, vývozní společnost a banka Bohemie. Oficiální ráz obchodně-průmyslové mise byl zdůrazněn přítomností zástupce československé vlády a ministerstva zahraničních věcí. Organizátorem

⁶⁹⁹ OLIVOVÁ, Věra: *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha: Naše vojsko, 1957, s. 87.

⁷⁰⁰ Ibidem, s. 101.

⁷⁰¹ Ibidem, s. 90.

delegace byla Hospodářská jednota pro slovanský východ, společnost, jejímž cílem bylo navazovat spojení s Ruskem všude tam, kde nebyla upevněna sovětská vláda. Hospodářská jednota nebyla ničím jiným než pokračováním českého Národohospodářského spolku, který byl založen po únorové revoluci v Rusku. Po říjnové revoluci přenesl tento spolek své sídlo do Prahy a pokračoval ve své činnosti pod názvem Hospodářská jednota pro slovanský východ.⁷⁰²

Ministr zahraničních věcí Eduard Beneš se k otázce slovanské politiky, včetně Děnikina a Kolčaka, na dotaz poslance Národního shromáždění Vrbenského vyjádřil dne 31. ledna 1920 v zahraničním výboru Národního shromáždění, kdy podrobně formuloval své názory o slovanské politice, včetně *“marného pokusu ruských generálů, kteří si mysleli, že mohou vyřešit vojensky veliký problém ruský”*.⁷⁰³ Uvedl, že pro československou politiku nebyl problém ruský problémem Kolčaka nebo Děnikina. Československá politika si pouze pokládala otázku, zdali Kolčak nebo Děnikin jsou lidé, kteří dovedou pochopit, co znamená stavět stát, stát ruský a slovanský, co znamená politika moderní poválečné demokracie. Všechny zprávy však ukazovaly, že tyto režimy jsou režimy vojenskými, které právě toto nepochopily. *“Bylo nám jasno, že znovuvybudování velkého Ruska nemůže být dílem Děnikinových a Kolčakových bodáků a kulometů.”*⁷⁰⁴ Děnikinovský a kolčakovský režim Beneš považuje za vojenské a nerealistické nástroje na znovuvybudování Ruska. Ve stejném proslovu uvádí, že československá zahraniční politika bude sledovat politiku, kterou sledovala dosud. Bude neutrální k vnitřním problémům ruským a v dohodě s našimi Spojenci bude navazovat styky s hospodářskými faktory jednotlivých částí Ruska.⁷⁰⁵ V tomto kontextu připravilo MZV ČSR umístění konzulárních agentur v ruských městech bez politického kontextu, zaměřených čistě na navázání hospodářských styků.

O možnostech navázání hospodářských styků Československa s Gruzii významně informuje i František Štilip. *„Takový obširný a bohatý kraj jako Kavkaz s jeho kavkazským pohořím, kde se najde něco jiného na každém místě, kde se zakopne, dosud leží jako zakletí*

⁷⁰² OLIVOVÁ, Věra: *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha: Naše vojsko, 1957, s. 95.

⁷⁰³ BENEŠ, Edvard: *Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá*. Praha, 1924, s. 47.

⁷⁰⁴ Ibidem, s. 48.

⁷⁰⁵ Ibidem, s. 52.

bohatýři.“⁷⁰⁶ Ve své národopisné črtě ze dne 6. června 1920⁷⁰⁷ popisuje Štilip Kavkaz jako nejbohatší zemi nejen celého Ruska, ale i celé Evropy. O jeho bohatství je však v té době v Čechách stále velmi málo známo, a to jak z důvodů nevelkého počtu návštěv Čechoslováků na Kavkaze, tak především z důvodů nesystematické a nízké těžby kavkazského bohatství.⁷⁰⁸ Na prostranství od Batumu do Baku se nacházely jen čtyři měděné huti, dvě sklárny, několik pivovarů, několik tabáčních továren a koželuh. Štilip uvádí, že minerály a rudy ležely dosud v zemi netknuty, s výjimkou bakinské nafty. Zmiňuje ložiska manganové rudy a ložiska uhlí. O zakoupení těchto zdrojů vyjednávali Italové. Štilip popisuje také velice příznivé podmínky pro pěstování nejrůznějších plodin – tabáku, čaje, citrusů, bavlny, vinné révy, moruše (pro bource morušového), lnu či konopí. Tyto plodiny se v Gruzii v této době pěstovaly, avšak v malém měřítku a starým způsobem. Štilip poukazuje na vysokou míru nevzdělanosti a primitivní způsob veškeré práce ostře kontrastující s německými koloniemi. Práci mužů považoval za neekonomickou. Pole orali dřevěným pluhem, kterým rozrývali půdu větví, jejíž jeden konec byl v zemi a druhý v ruce rolníka. Tento pluh táhlo 4-6 párů volů či buvolů, které pohánělo 4-6 poháněčů. Zem se jen rozryla tak, že mezi brázdami místy zůstaly ostrůvky. Sbírat kamení a plevel nepovažovali za užitečné. Podle Štilipova popisu bylo již z dále zřejmé, kde se nachází čistá německá kolonie s ovocnými sady. Němci byli v Gruzii již dlouho populární a to díky koloniím osadníků z Württembergu, kteří si v Gruzii svým přístupem vydobyli dobrou pověst.⁷⁰⁹ Ani 20 tisíc těchto většinou bohatých kolonistů však nezměnilo přístup svých sousedů, takže hned vedle hranice německého pozemku se nacházel ubohý pozemek zdejšího rolníka.⁷¹⁰ Navzdory tomuto ne hospodárnému přístupu byla úroda díky slunci, teplu a vodě vždy dostatečná.

⁷⁰⁶ AMZV. Tiflis, 1920, č. 3, s. 1.

⁷⁰⁷ Ibidem.

⁷⁰⁸ Ibidem.

⁷⁰⁹ KAUTSKY, Karl, cit. in LEE, Erik: *The Experiment: Georgia's Forgotten Revolution 1918–1921*. London, 2017, s. 57.

⁷¹⁰ AMZV. Tiflis, 1920, č. 3, s. 1.

Národohospodářské poměry Kavkazu velice podrobně popisuje roku 1894 Emanuel Fait, cestovatel a profesor reálného gymnázia ve své studii věnované Kavkazu.⁷¹¹ Detailně se zabývá kavkazským zemědělstvím, včetně pěstování obilí (pšenice, ječmen, kukuřice, proso), průmyslových rostlin (sezam, len, konopí, bavlník, tabák), zelinářství, ovocnářství, vinicím, sadařství. V části věnované dřevozpracujícímu průmyslu zmiňuje i vývoz buků a zimostrážů vídeňské firmy bratři Thonetů.⁷¹² V dalším se zabývá popisem chovu dobytka, výrobou mlékařských výrobků, výrobou vína. Právě výroba vína, kterým se tradičně Gruzie pyšní, je zde příčinou kritiky gruzínského přístupu k hospodářství. Fait uvádí, že „*kavkazské víno nemá oněch předností, jaké by při rozumném zpracování obdrželo. Příčiny toho jsou rozmanité: rolníci záhy sbírají hrozny, vymlouvajíce se tu na časté krupobití, jež jim potluče vinice, jinde že nemají pastvišť pro dobytek jinde, že není úvěru a potřebují peněz na berně. Po našem soudě dalo by se vše shrnouti ve větu, že nejsou dobrými hospodáři.*“⁷¹³ V hodnocení Gruzínů se také shoduje se Štilipem. Nepovažuje je za příčinnivé, naopak s náklonností k zahálce.⁷¹⁴

Tovární průmysl podle Faita ve svém počtu a oborech velice kolísal. V roce 1886 byla tkalcovna na bavlnu v Tiflisu, dále svíjárny na hedvábí, továrny na tabák, vinařské závody, továrny na limonády a sodovky, pivovary, mydlárny, koželužárny, cihelny a v roce 1888 vystavěna jediná sirkárna pro celé území v Tiflisu, jejímž majitelem byl náš rodák prof. Rakušan.⁷¹⁵

František Štilip, stejně jako Jaroslav Svatoš, opakovaně ve svých zprávách vybízí k využití dosud plně nevyužitého potenciálu Kavkazu, odkud by Československo mohlo pro svůj průmysl dovážet nejrůznější suroviny a plodiny – med, vlnu, kůže, hedvábí, bavlna aj. Len se pěstoval jen pro semena a stéblo sloužilo jako stelivo nebo k topení, vlákna nikdo nezpracovával. Kavkazské lesy vynikaly růzností dřeva, avšak nebyla zde jediná továrna na zpracování dřeva. Navzdory velikému množství ohněvzdorné hlíny nebyla v Gruzii jediná

⁷¹¹ FAIT, Emanuel: *Kavkaz, jeho přírodní krásy, poměry národohospodářské, národopis a místopis*. Novočeská bibliothéka. Praha, 1894.

⁷¹² Ibidem, s. 55–59.

⁷¹³ Ibidem, s. 62.

⁷¹⁴ Ibidem, s. 63–64.

⁷¹⁵ Ibidem, s. 63–64.

keramická továrna, porcelán i sklo se dováželo. Celý průmysl od Batumu až po Baku tvořily čtyři měděné huti, dvě sklárny na láhve (Boržomi a Avcali), několik pivovarů, továrny na řezání tabáku, několik koželuhů, v Baku pak zpracování nafty. Ložiska mědi se táhla od Batumu do Jelizavetopolu na sta km až se 70% mědi v rudě.

Na Kavkaze se také nacházelo velké množství uhlí, alabastru, mramoru, litografického kamene, vápence pro vápno, sádky, okru zemních červených i žlutých, tvrdé rašeliny, která se v té době vůbec nedobývala. V této době Gruzie disponovala vodní silou více než 4 miliónů HP. Provedením elektrifikace by se získala síla, na níž by jinak bylo zapotřebí 200 milionů pudů nafty ročně. Sirné prameny v Tiflisu měly kromě vysoké teploty i vysoké procento síry. Na vinice se přesto sirný květ a skalice draze dovážely z Itálie a Anglie.

Obchod byl v červnu 1920 velice čilý a František Štilip vyjádřil obavy, že Češi přijdou již pozdě. Do Batumu přijížděly velké italské lodě, Francouzi, Angličané, Američané, Řekové, Švédové a pod cizí vlajkou také Němci a za draze prodané výrobky nakoupili gruzínské suroviny. Československé výrobky naopak končily v rukách zahraničních spekulantů, kteří je za vysokou cenu prodávali dále. Štilip proto vyzýval: „*Československý obchod musí se zbaviti poručíkování všech cizinců bez rozdílu a postaviti se na vlastní nohy, nemáme-li býti pouze otroky cizích*“.⁷¹⁶ Z Gruzie se vyváželo vše a dováželo málo a draho, včetně např. československého skla či cukru. Štilip doporučoval, aby československý obchod počítal s tím, že styky navázané těmi, kteří již na Kavkaze obchodovali, se budují mnoho let, nikoliv měsíců. Navrhuje dlouhodobé budování obchodních vazeb. Vývoz československého zboží do Šanghaje, Bombaje či Vladivostoku považoval za dočasnou záležitost, neboť z tohoto odbytiště Čechoslováky vytlačí anglická a japonská konkurence. Jako příklad uvádí Štilip německou praxi. Němci z Gruzie ve velkém vyváželi mouku, bavlnu, vlnu, kůže syrové i vydělané, ovčí, koží i hovězí. Pod cenou skupovali vojenské sklady bývalé kavkazské ruské armády.

Štilip v dalším zmiňuje italské obchody. Italové na najatých parnicích dováželi zboží všech možných firem, včetně českého tabulového skla, a zřizovali filiálky v Poti, Tiflisu a

⁷¹⁶ AMZV. Tiflis, 1920, č. 3, s. 2.

Baku. Vedoucí italských firem jezdil po Kavkaze a zkoumal podmínky pro italský obchod. Italská kavkazská banka si také vedla velice dobře.

V neposlední řadě Štilip dokládá zájem gruzínské strany i o obchod s Československem. Součástí jeho zprávy je novinový výstřižek, který hovoří o Československu jako o jedné z nejdůležitějších zemí v rámci obchodní spolupráce. Gruzínští odborníci na československý průmysl označovali Československo za nejvýhodnější a nejzajímavější zemi z hlediska dovozu, která nabízela cukr, chemické výrobky, sklo, strojní zařízení pro zemědělství, přičemž levnější a kvalitnější než v jiné zemi. Československo je podle tohoto článku připraveno přijmout na svých fabrikách gruzínské dělníky a vyškolit je nejen ve výrobě, ale také v zemědělství. Článek především zdůrazňuje, že Československo z hlediska ekonomického imperialismu nepředstavuje pro Gruzii žádné riziko a za vhodné považuje vyslat do Československa gruzínskou delegaci.⁷¹⁷

František Štilip se tyto snahy o navázání obchodních styků snažil intensivně podpořit. Ve svém dopisu ze dne 10. srpna 1920 svému příteli Janu Šebovi, generálnímu konzulovi Československé republiky v Terstu, píše, že do Terstu a Prahy se na své cestě do Paříže a Londýna zastaví pomocník gruzínského Ministerstva zásobování Cavcavadze společně se zástupcem I. východočeského družstva pro kompenzační obchod s východem v Hradci Králové. Štilip od svého příchodu do Gruzie intensivně pracoval na smlouvách s Gruzii o obchodní výměně. Pomocník Cavcavadze disponoval rozsáhlým mandátem a Štilip věřil, že se mu jej podaří pro tyto aktivity plně získat. O zájmu gruzínské strany o obchod s Československem v této době svědčí také dokument datovaný 17. září 1919. Jedná se o dopis tajemníka Ekonomického výboru gruzínské pařížské delegace Džinorii zaslané československé legaci v Paříži. Sděluje, že gruzínský představitel v Bernu informoval tento výbor o zájmu československého Ministerstva financí o gruzínskou manganovou rudu, za kterou je připraveno platit v korunách či německých markách. Ve své odpovědi gruzínská strana tento zájem přivítala, odmítla však, s ohledem na aktuální situaci na peněžím trhu, platbu v korunách či markách a navrhla výměnu manganové rudy za československou produkci – zemědělské stroje, železářské výrobky, cukr aj. Pro uzavření obchodu by přivítala vyslání československého

⁷¹⁷ AMZV. Tiflis, 1920, č. 9.

zástupce.⁷¹⁸ Vzhledem k tomu, že jak František Štilip, tak Jaroslav Svatoš a další, stále apelovali na zahájení obchodních kontaktů s Gruzínskou demokratickou republikou, je možné předpokládat, že dopis gruzínské delegace zůstal bez odpovědi.

Své snahy o navázání obchodní spolupráce směřoval František Štilip i do Arménie. Dne 15. srpna 1920 se obrátil na MZV ČSR s návrhem na rozšíření akreditace československého představitele v Batumu konzulárního agenta Jaroslava Párala i pro Arménii, která projevila zájem navázat s Československem diplomatické a obchodní styky a do Československa má v úmyslu vyslat svého představitele. Jeho pověření považoval Štilip za účelné. Tentýž den zaslal Štilip dopis předsedovi arménské vlády a současně ministroví zahraničních věcí první arménské republiky Amo Ogandžanjanovi (1874-1947). Domníval se, že odpověď vlády bude pozitivní a proto žádal arménskou stranu, aby taktéž nominovala svého kandidáta na funkci konzulárního agenta při československé vládě v Praze.⁷¹⁹ Jak již je známo ze zpravodajství Jaroslava Svatoše, i on žádal o rozšíření pravomocí na Arménii a Ázerbájdžán, avšak až v červnu 1921, kdy byly již všechny zakavkazské republiky sovětizovány. Je zřejmé, k žádnému rozšíření akreditace Jaroslava Párala nedošlo, neboť Arménie byla brzy sovětizována.

O československé krajanské komunitě v Tiflisu sdružené do Čechoslovácké národní jednoty a o jejím předsedovi Svatošovi se František Štilip také zmiňuje, byť pouze okrajově. Z podnikatelů uvádí jistého pana Lhotáka podnikajícího v automobilech.⁷²⁰ Jeho jméno je nám známo již ze zpravodajství Jaroslava Svatoše, nejen jakožto člena Čechoslovácké národní jednoty, ale také v souvislosti s konzulárním případem, v rámci kterého mu byla Jaroslavem Svatošem poskytnuta konzulární podpora.⁷²¹

Také František Štilip řešil obdobné situace. Intervenovat musel v případě kurýra pana Havelky, kterého Gruzíni zadrželi ve Mcchetě, kde ve vězení strávil dva dny. Štilip hovoří o

⁷¹⁸ Gruzínský národní archiv, fond GE_CHA_1864_2_159_25.

⁷¹⁹ AMZV. Tiflis, 1920, č. 7.

⁷²⁰ AMZV. Tiflis, 1920, č. 9.

⁷²¹ AMZV. Fond Josef Svatoš, dis. 27 ze dne 19. října 1921.

intervenci, díky které vymohl jeho propuštění.⁷²² Jak vyplývá z další situační zprávy majora Štilipa ze dne 26. června 1920, kurýr Havelka byl propuštěn, dorazil do Tiflisu a byl Štilipovi pravou rukou.⁷²³ Ve stejné zprávě se dozvídáme, že přes Tiflis automobilem do Vladikavkazu projel major Smetana. Vezl sebou vysokou částku peněz pro konzula Viléma Hromádka a mnoho zboží (100 tis. obyčejných jehel, 144 jehel do injekčních stříkaček, injekční stříkačky, které koupil v Československu a v Itálii, Sacharin, bedničky cigaretového papíru aj.) Ve Vladikavkazu byl však zadržen a veškeré zboží a peníze mu byly zabaveny. Příčiny jeho zadržení se z této situační zprávy nedozvídáme, majoru Štilipovi v té době nebyla známa. Domníval se však již tehdy, že konzul Hromádka je zadržován v Moskvě společně se členy obchodní mise Oldřichem Janotkou, Josefem Škvorem a dalšími.⁷²⁴ Ve svých domněnkách se nemýlil. Zatýkání totiž pokračovalo zatčením Hromádkových kolegů Škvora a Janotky a následným zabavením a rozkradením jejich majetku. Nečekaná zatýkání vyvrcholila dne 27. května 1920 zatčením Viléma Hromádka. Dne 12. června byl Hromádka se svými československými kolegy i zástupci zahraničních velvyslanectví převezen do Moskvy, do pověstné Ljubjanky 2, kde jsou označeni za „vlastizrádce“. Hromádka v Ljubjance sdílel celu se zástupcem polského Červeného kříže, od kterého obdržel informace o ostatních zatčených osobách. Již za dva týdny byl spolu s polským konzulem převezen do další vyhlášené věznice v Butyrkách. Později je následují další Čechoslováci Janotka, Škvor a Fisher. Podmínky ve vězení byly nelidské, téměř všichni trpěli následkem nekvalitní stravy kurdějemi a podařilo se jim udržet při životě jen díky zásilkám potravin od věrných kolegů. Po těžkém pětíměsíčním věznění byli českoslovenští vězni propuštěni a bez peněz a jakýchkoliv dokumentů se koncem října roku 1920 vrátili vlakem zpět do Prahy. Ani po propuštění z vězení a komplikovaném návratu do Československa však Hromádkův zájem o spolupráci se sovětským Ruskem neutichl a na svoji žádost se v listopadu téhož roku vrací do Ruska jako generální konzul pro Zakavkazsko a Batum.⁷²⁵ Zpravodajství konzula Hromádka je součástí fondu AMZV ČR

⁷²² AMZV. Tiflis, 1920, č. 5.

⁷²³ Ibidem, č. 6, s. 1.

⁷²⁴ Ibidem.

⁷²⁵ JELÍNKOVÁ, Veronika: *Generální ředitel Škodových závodů v Plzni Vilém Hromádka a jeho obchodní vztahy se Sovětským svazem*. Diplomová práce. Praha, 2018, s. 20.

Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1921. Konzulu Hromádkovi je věnována samostatná část této práce.

František Štilip se s Jaroslavem Svatošem „protnul“ jen velmi lehce. Jako repatriační komisař na své pozici působil jen krátké období mezi dubnem a prosincem 1920. O krajanech Svatošova typu měl své mínění: „*Oba mají tu nemoc, co všichni naši krajané: chtějí být konzuly.*“⁷²⁶

Repatriace československých občanů z Ruska a Turkestánu představovalo po první světové válce nejen humanitární, ale i diplomatickou výzvu. František Štilip, zkušený legionář a repatriační komisař, sehrál v řešení těchto otázek a v navazování kontaktů s Gruzii, Arménií i Ázerbájdžánem klíčovou roli. Štilip organizoval repatriaci mnoha československých zajatců z Turkestánu a Kavkazu, často přes odpor sovětských úřadů. Koordinoval činnost s místními vládami, spojenci a dalšími československými diplomaty. Jeho situační zprávy zásadně doplnily chybějící zpravodajství Jaroslava Svatoše z roku 1920. Mapoval nejen stav Gruzie, ale také širší situaci v Persii, Turecku a Turkestánu. Aktivně upozorňoval na ekonomický potenciál Kavkazu a potřebu navázání přímých obchodních vztahů mezi Československem a Zakavkazskem. Vyzýval k využití surovinových zdrojů, komodit a zemědělských plodin, které Gruzie nabízela. Spolupracoval s Jaroslavem Páralem a dalšími zástupci, zasahoval do případů zadržení československých občanů, například při osvobození kurýra Havelky nebo při řešení případu majora Smetany. Na základě podrobného rozboru politických zpráv, archivních materiálů a korespondence ukazuje Štilipa jako praktického aktéra československé zahraniční politiky, který zásadně přispěl k porozumění situace v Zakavkazsku a k formování československo-gruzínských vztahů v období existence Gruzínské demokratické republiky. Štilip představoval praktický pilíř československých aktivit na Kavkaze, jehož práce byla klíčová pro navrácení stovek krajanů do vlasti. Jeho činnost dokazuje, jak vojenská zkušenost a terénní obratnost mohou doplnit klasickou diplomacií a mít rozhodující vliv na humanitární i politické mise. František Štilip tak představuje praktického a flexibilního diplomata, který významně ovlivnil československo-gruzínské vztahy nejen prostřednictvím politických zpráv, ale také v oblasti repatriace a ekonomické diplomacie. Jeho činnost dokládá, jak jednotlivci v

⁷²⁶ AMZV. Tiflis, 1920, č. 5, s. 2.

terénu formovali zahraničně-politickou agendu, přestože byli často omezováni opatrnou či nejednotnou politikou své domovské vlády.

Součástí fondu AMZV ČR *Tiflis. Čsl. obchodní mise. Zprávy politické. 1920* je také dopis MZV ČSR ze dne 6. února 1920 informující repatriační oddělení NMO o odjezdu Jaroslava Párala pověřeného hájením zájmů čs. státních příslušníků v Republice Gruzínské do Batumu. Součástí dopisu je opis dopisu Národní Jednoty Čs. v Tiflisu ze dne 17. prosince 1919. Dopis je adresován Delegaci ČSR v Cařihradě a doručen prostřednictvím tamějšího gruzínského konzula. Jaroslav Svatoš v něm informuje o vzniku Jednoty v listopadu 1918, kdy českoslovenští občané zůstali v Zakavkazsku bez právního zástupce. Zdůrazňuje, že již více než rok žádá MZV ČSR, aby vláda dala někomu z představitelů Jednoty plnou moc hájit v Zakavkazsku zájmy československých občanů, a apeluje na navázání obchodních styků se Zakavkazskem.

4.2. Jaroslav Páral

Konzulární agencie, později generální konsulat, existoval krátkou dobu také v Batumu. Byl však zlikvidován pár měsíců poté, co Gruzínskou republiku ovládli a následně do sovětského impéria inkorporovali bolševici.⁷²⁷ Funkci konzula zde v letech 1920-1921 zastával Jaroslav Páral. Ten tak představuje dalšího československého zástupce, který působil na území Gruzínské demokratické republiky a posléze Gruzie sovětizované paralelně s Jaroslavem Svatošem. Také on se svou činností podílel na formování československo-gruzínských vztahů a opakovaně apeloval na jejich prohloubení. Situační zprávy zasílané jeho prostřednictvím na Ministerstvo zahraničních věcí ČSR jsou tohoto dokladem.

Jaroslav Páral se narodil v roce 1879 v Kurské gubernii, Bjelgorodského újezdu, osada Šebjekino, kde otec působil jako správce sadů a chmelnic na panství generála Rebindera.⁷²⁸ V roce 1901 absolvoval český pomologický ústav v Brně a současně navštěvoval včelařský kurz. Od roku 1904 působil jako vrchní zemský zahradník v Carycině na Volze, Saratovská gubernie. Zařídil zde velkou zemskou školku ovocných stromů pro rozšiřování mladých stromových sazenic. Organizoval první výstavu zahradnictví, zelinářství a kultur vodních melounů v Carycině. V letech 1908-1913 řídil státní odbornou školu ve stanici Vozněsenské v Kubánsko oblasti na Kavkaze, s hlavními obory ovocnářství, zelinářství a včelařství. V červnu 1918 byl přidělen ministerstvu orby jako instruktor pro ovocnářství a subtropické kultury na Suchumskou hospodářskou a výzkumnou stanici. Ve stejné době řídil továrnu na zužitkování ovoce na téže stanici. Továrna pracovala výhradně pro vojenské účely. Kromě toho se věnoval pedagogické činnosti. Vedl zahradnické kurzy pro učitele národních škol, různé hospodářské kurzy pro rolníky. Během války organizoval z důvodů nedostatku některých léčiv rozsáhlé plantáže léčivých rostlin pro vojenské účely v lesní hornaté úžině řeky Bzybi. Dne 15. června 1918 byl vládou Gruzínské demokratické republiky jmenován ředitelem ovocnické sekce na Suchumské pokusné stanici. Službu musel opustit vzhledem k nacionalizaci státních

⁷²⁷ DEJMEK, Jindřich: *Diplomacie Československa*, díl I. Praha: Academia, 2012, s. 42.

⁷²⁸ Alexander Maximovič Rebinder (1838–1909) – generál kavalérie, velitel 13. armádního sboru, účastník rusko-turecké války v letech 1877–1878.

úřadů Gruzíny.⁷²⁹ Stejný osud potkal i Jaroslava Svatoše, který byl po vzniku Gruzínské demokratické republiky z důvodů nacionalizace Gruzíny opustit funkci ředitele gymnázia, kde dále působil jako řadový profesor. Je však zřejmé, že prostředí Kavkazu bylo oběma protagonistům velmi dobře známo a oba v něm byli etablováni.

Informace o Páralově odjezdu do Gruzie v únoru 1920 je zachycena ještě ve fondu AMZV ČR *Tiflis. Čsl. obchodní mise. Zprávy politické. 1920*, který převážně obsahuje zpravodajství analyzované v předchozí kapitole. Jeho autorem je repatriční komisař major František Štilip. Párala se v tomto fondu týká dopis č. j. 3030. Pres. MZV ČSR ze dne 6. února 1920, jenž informuje repatriční oddělení Ministerstva národní obrany o jeho odjezdu do Batumu s pověřením hájit zájmy čs. státních příslušníků v Gruzínské republice. Vlastní Páralovy zprávy se nacházejí ve fondu AMZV ČR *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1920 a Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1921*. Obsahem fondu *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1920* je osm zpráv konzulární agencie v Batumu z pera konzula Jaroslava Párala, a to s výjimkou první zprávy, jejímž autorem je mjr. František Štilip. Jedná se o informační zprávu z Batumu, nikoliv Tiflisu, ze dne 27. dubna 1920, což je důvod jejího zařazení do tohoto fondu. Její obsah byl zmíněn v kapitole věnované Františku Štilipovi v kontextu Děnikinovy armády, kterou dne 26. dubna 1920 Štilip navštívil.

Autorem politické zprávy č. 2 Konzulární agencie Československé republiky v Batumu označené jako č. 34 ze dne 5. července 1920 je již Jaroslav Páral. Sepsal ji den po návratu z Tiflisu, kde dne 3. července 1920 předal pověřovací listiny ministru zahraničních věcí Jevgeniji Gegečkorimu. Tomuto aktu je věnována zpráva č. 3 fondu ze dne 1. srpna 1920 evidovaná na MZV ČSR dne 26. srpna 1920 pod č. j.: 23837/20 *Oznámení odevzdání listin*. Spolu s předáním pověřovacích listin tlumočil Páral ministrovi návrh „*ohledně přípustnosti konzulárního zastupitelství Gruzie v Praze*“.⁷³⁰ Místo plných mocí od ministra obdržel certifikát k volnému pobytu a práce v Gruzínské republice. Ministr Gegečkori již podobné pověření jinému československému zástupci poskytl. Jednalo se o Čechoslováckou národní jednotu pod vedením Jaroslava Svatoše. Dopisem ze dne 7. prosince 1918 podepsaným ministrem

⁷²⁹ AMZV. OSO 1918–1945, karton 29, složka Jaroslav Páral.

⁷³⁰ AMZV. *Batum. Československý konsulát, Zprávy politické, 1920, č. 3.*

zahraničních záležitostí Gegečkorim a stvrzeným ředitelem jeho kanceláře Lordkipanidzem ji gruzínská vláda uznala za orgán oprávněný hájit zájmy Čechů a Slováků v Gruzii do doby obdržení oficiální zprávy od československé vlády.⁷³¹

Páral si byl vědom, že vzájemné vztahy obou států nejsou do budoucna dostatečně zajištěny a v Zakavkazsku lze očekávat další změny. Žádal proto MZV ČSR o nové pověřovací listiny rovnou ve třech opisech pro případ příchodu sovětské vlády do Gruzie a pro vlády Arménie a Ázerbájdžánu, neboť s oběma navazoval obchodní styky. Odkazoval přitom na zprávu č. 93 ze dne 31. července 1920, která se však ve fondu nedochovala. MZV ČSR tento návrh s odkazem na Párala zaslané aktuální informace o situaci na Kavkazu odmítlo s tím, že má dále pokračovat v činnosti dle již vydaných pokynů.

Zpráva č. 2 fondu *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1920* dále informuje, že od 4. července přejala Gruzínská republika na základě rozhodnutí Dohody město Batum a Batumský okruh od Angličanů. Akt proběhl zcela klidně, bez zvláštních projevů ze strany Adžárců⁷³², kteří dříve Gruzínce nechtěli do Batumu vpustit. Předání Batumu bylo v Gruzii přijato s viditelným uspokojením. Hlavním přístavem Gruzie se stal Batum.

Z dalších politických událostí se Páral věnuje poměru mezi Gruzii a Ázerbájdžánem. Jejich vztahy byly sice urovnány mírovou smlouvou mezi sovětským Ruskem a Gruzii ze dne 7. května 1920, avšak Páral nevylučoval možnost intervence sovětských vojsk v Zakavkazsku. Sovětské Rusko mělo plán na sovětizaci Zakavkazska připravený. K podpisu mírové smlouvy přijel do Tiflisu moskevský delegát Sergej Mironovič Kirov (1886-1934), který řídil obsazení Ázerbájdžánu Rudou armádou a později stál za projektem spojení Gruzie, Arménie a Ázerbájdžánu do jedné sovětské republiky. S Kirovem dorazila i šedesáticenná mise. Kirov poté odejel, ostatní v Tiflisu zůstali a zabývali se podle Párala zřejmě propagační činností, organizací schůzí místních komunistů apod. Otevřen byl konsulát sovětské vlády.

⁷³¹ VÚA. *Důležité dokumenty 1914–1923*, sign. G9, karton 3, dokument ze dne 7. prosince 1918, č. 5444.

⁷³² Adžarci jsou obyvatelé Adžárie, regionu Gruzie hraničícího s Tureckem. V důsledku osmanské nadvlády se zde rozšířil islám. Město Batumi bylo po první světové válce sídlem britských okupačních jednotek.

Podobně jako František Štilip prosazoval Páral navázání obchodních styků s Arménií. V Tiflisu jednal s delegátem arménské vlády a náměstkem ministra financí o možnostech navázání obchodních styků s Československem a dovozu stavebních hmot a potřeb výměnou za vlnu, bavlnu a ovčí kůže.

Páral také zmiňuje konzula Hromádku, od něhož delší dobu neměl zprávy. Z dalších zdrojů již v tuto chvíli víme, že konzul Hromádka byl v květnu 1920 zadržen a po dobu pěti měsíců vězněn v Moskvě. Páral rovněž uvádí případ majora Smetany vězněného v tu dobu ve Vladikavkazu a intervenci mjr. Štilipa v této záležitosti.

Velké rozladění Jaroslava Párala nad stavem československo-gruzínských vztahů je patrné ve zprávě ze dne 2. srpna 1920, kterou MZV ČSR obdrželo dne 26. srpna a evidovalo jako č. j. 23838. Jedná se o zprávu č. 4 fondu *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1920*. Páral v ní informuje o jmenování Giorgiho Sidamon-Eristaviho (1865-1953) attaché pro Polsko, čímž došlo k navázání diplomatických vztahů mezi Gruzii a Polskem. Polsko uznalo nezávislost Gruzínské demokratické republiky de facto dne 29. ledna 1919 a de iure dne po uznání ze strany evropských mocností, tedy dne 28. ledna 1921. Obě mise, polská v Tiflisu i gruzínská ve Varšavě, fungovaly jen krátce, výměna diplomatických misí však výrazně přispěla k položení základů spolupráce a partnerství obou zemí, na která po roce 1992 mohly obě země navázat.⁷³³ Páral v tomto kontextu hodnotí československou pozici ke Gruzii kriticky: „*Velmi nenormálním zjevem je poměr náš k Gruzii a mohu konstatovati několik případů, kdy stav podobný znesnadňuje a mohu říci rozhodně bude na škodu těm našim zájmům, které mají býti provedeny v tomto území.*“ Za hlavní příčinu považuje skutečnost, že nezávislá Gruzie doposud nebyla československou vládou uznána. Naléhavě žádal o informaci, zda bude otázka uznání vyřešena a jaké překážky tomu brání. Jako argument na podporu uznání Gruzie a navázání diplomatických styků uvádí, že „*Gruzínská republika již existovala třetí rok oproti ohromné revoluční vřavě v celém bývalém Rusku, tomuto nevelkému národu se podařilo zdatně čeliti různým škodlivým elementům a udržeti pořádek a existenční možnosti všech vrstev národa. K čemuž arci zapotřebí bylo velké energie a umění od všech členů vlády Žordania. Nyní, kdy i*

⁷³³ DŽANELIDZE, Otar: *The Democratic Republic of Georgia and Poland*. In: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia*. Rondeli Foundation. [2025-10-16]. Dostupné z: www.gfsis.org.ge.

vláda sovětského Ruska přiznala autonomii Gruzie a vyslala sem svoje zástupce, doufám, že vyřízení této otázky ze strany vlády republiky československé stává se snadněji splnitelným a diplomatické styky by mohly býti navázány.”⁷³⁴ Upozornil rovněž na hospodářské škody z prodlení a na tranzitní roli Gruzie ve vztahu k dalším východním trhům, stejně jako na význam jasného poměru pro repatriaci našich občanů z Turkestánu. MZV ČSR však i tentokrát Páralův návrh odmítlo s pokynem, aby Páral jednal dle původních direktiv.

K pochopení situace na územích pod sovětskou správou na severním Kavkaze přispěla *“Zpráva návratníka pana Václava Strnada, příslušícího do Prahy, profesora oblastní konservatoře ve Vladikavkazu a dříve do r. 1919 hlavního dirigenta oblastní opery v Rostově na Donu a profesora filharmonie tamtéž”* ze dne 13. října 1920, kterou Konzulární agencie v Batumu prostřednictvím Párala postoupila MZV ČSR. Strnadova stručná situační zpráva je doplněním popisu aktuální situace na severním Kavkaze pod sovětskou vládou. Líčí nesnesitelné poměry již po tříměsíční bolševické správě Rostova, pronásledování obyvatelstva i cizinců, časté prohlídky a реквизиce. Po vstupu Děnikincevů do Rostova odjel Strnad do Vladikavkazu. V této době v Rostově z československých občanů zůstával Fr. Kubelík, prof. konservatoře, Alois Strnad, profesor filharmonie, p. Dufek bankovní úředník, p. Hruška, majitel továrny patronové, celkem 200-300 Čechoslováků, z nichž mnozí později odjeli do Československa. Ve Vladikavkazu se však postupně soustředilo na 3000 Čechoslováků usilujících o návrat do vlasti. Tento počet je třeba chápat jako orientační údaj vycházející z mimořádné situace masových přesunů obyvatelstva, kdy se Vladikavkaz stal dočasným shromaždištěm cizinců z širší oblasti severního Kavkazu v očekávání repatriace.⁷³⁵ V dubnu 1920 však komunisté přišli i do Vladikavkazu, kde *“započali svoji obvyklou práci, směřující jedině ve prospěch komisariů, a úplnému hospodářskému zničení kraje”*.⁷³⁶ Jméno Václava Strnada se v nám již dobře známém seznamu tzv. Československé duševní armády na Rusi prof. A. Pospíšila vydaného v roce 1925-26 ve sborníku *Naše zahraničí* bohužel nevyskytuje. Jméno Františka J. Kubelíka je v tomto soupisku stručně zmíněno jako pianisty a učitele hudby v

⁷³⁴ AMZV. Batum. Československý konzulát, *Zprávy politické*, 1920, č. 4.

⁷³⁵ K přesunům československých občanů a emigrantů v prostoru jižního Ruska a Kavkazu v letech 1918–1921 viz ŘOUTIL, Miroslav – VYDRA, Vladimír a kol.: *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 2008, s. 435–445.

⁷³⁶ AMZV. Batum. Československý konzulát, *Zprávy politické*, 1920, č. 5.

Rostově na Donu.⁷³⁷ Další uvedená jména v seznamu nenalezneme, neboť jejich nositelé nespádali do kategorie intelektuálních reprezentantů, jednalo se o představitele podnikatelské a bankovní sféry. Václav Strnad uvedl, že umělce bolševici odmítali vypustit, neboť potřebovali kulturní síly.

Hlavní obavy spojovalo veškeré obyvatelstvo s “črezvyčajkou” “*kam se člověk snadněji dostane, nežli do kostela*”.⁷³⁸ Václav Strnad se vydal na cestu z Vladikavkazu do Gruzie po Vojenské Gruzínské cestě. Na hranici Larsu byl zadržen a vrácen zpět do Vladikavkazu, neboť vezl několik francouzských i českých dopisů, které nikdo nedokázal přechytit. Následně byl Gruzíny zadržen ve Mcchetě a celý týden zadržován. Po intervenci majora Štilipa mu byla povolena další cesta do Batumu, kde byl po příjezdu opět zadržen a propuštěn po intervenci konzula Párala. Případ Václava Strnada ilustruje anabázi mnoha krajanů vracejících se do vlasti a je tak příkladem jednoho z mnoha konzulárních případů, na jejichž řešení se podílel nejen Jaroslav Páral, ale i Jaroslav Svatoš a další osoby hájící zájmy Čechoslováků na Kavkaze.

Zpráva fondu *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1920 č. 6* ze dne 30. října 1920 podává přehled politického stavu v Zakavkazsku. Ten byl v posledních týdnech značně vypjatý v důsledku ofenzivy Kemalových vojsk proti Arménii a možné koordinace se sovětským Ruskem. V Gruzii se situace zhoršovala v souvislosti s hospodářskou krizí. Růst nevole proti vládnoucí sociálně-demokratické straně Páral přičítá jednak národně-demokratickým kruhům, jednak aktivitě komunistických organizací. Zajímavý postřeh přináší Páral k Abcházii: podle abchazských poslanců vláda záměrně všechny zkonfiskované pozemky statkářů rozdělovala spolehlivým Gruzínům, aby oslabila vliv abchazského obyvatelstva. Páral dále podotýká, že “*národ abchazský zřejmě sympatizuje Rusku a s větší ochotou se přidá k ruským komunistům, než li býti ve spojení s nynějšími hospodáři Gruzíny*”.⁷³⁹

Závěrem této zprávy se Páral vrací k otázce definitivního uznání samostatnosti Gruzie a k misi ministra zahraničních věcí Gegečkoriho na Západ, která však narážela na potíže. Ceny v Gruzii rychle rostly vlivem měnových výkyvů a slabému dovozu zboží z Evropy. Také policejní

⁷³⁷ POSPÍŠIL, Alois: *Československá duševní armáda na Rusi. Naše zahraničí*, 1925, č. 3, s. 142.

⁷³⁸ AMZV. *Batum. Československý konsulát, Zprávy politické*, 1920, č. 6.

⁷³⁹ Ibidem.

režim se značně zostřil a obzvláště přísným prohlídkám podléhaly zejména příchozí ze sousedních států. Zadržení se nevyhýbala ani československým představitelům.

O dva týdny později informuje Jaroslav Páral ve své další politické zprávě č. 7 ze dne 16. listopadu 1920⁷⁴⁰, že po pádu Arménie se očekávalo připojení Batumu a batumské oblasti k Turecku Kemalem pašou. Mobilizace tří záložních ročníků naznačovala, že Gruzie se Batumu nehodlá vzdát. Do Batumu dorazily zprávy o tragickém osudu Wrangelova odboje a připojení Krymu k sovětskému Rusku.

Poslední zpráva č. 8 fondu *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1920* ze dne 4. listopadu 1920 je společným textem Jaroslava Párala a mjr. Františka Štilipa k repatričnímu provozu v Zakavkazsku. Repatriace našich krajanů ze Zakavkazska a Turkestánu dále pokračovala, její realizace byla v Turkestánu i jižním Rusku řádně avizována. Repatriční instrukce byly distribuovány konzulům Heřmanovi v Novorossijsku a Dufkovi v Rostově. Na severní Kavkaz byla vyslána paní Hofrová, která již dříve sloužila při rakouské repatriaci na Sibiři. První zajatci jí nabraní byli posláni domů a zbývající měli být vysláni přes Vladikavkaz a Batum. V Baku vedl repatriční akci p. Peš, který také zaslal na různá místa do Turkestánu zajatcům telegramy o repatriaci přes Batum. Z Vladikavkazu posílal do Batumu zajatce pan Klusáček. Zástupce turkestánské vlády Lunkevič odvezl přípisy zástupců repatriace Československa, Itálie, Rakouska a Německa týkající se zimní repatriace z Turkestánu přes Batum. Dle zpráv posledních zajatců z Turkestánu, prchali zajatci z Moskvy zpět do Turkestánu nebo vůbec transportem do Moskvy neodjeli. V Moskvě se koncentrovaly desetitisíce zajatců tím, veškerá evakuace ze Sibiře Ruska i Turkestánu se v Moskvě centralizovala. Zajatci byli umístěni ve školách, kasárnách, v koncentračních táborech a jiných místech v okolí Moskvy. Byli nuceni zdarma pracovat. Sovětská vláda nebyla připravena na tak veliké množství zajatců, kteří si stěžovali na nedostatečnou stravu a umístění. Obávali se moskevské zimy. V sovětských úřadech se následkem nedostatku paliva pracovalo při 3°C. Turkestánské orgány odmítaly propouštět železničáře i osoby sloužící v Rudé armádě. Mjr. Štilip byl současně požádán náčelníkem jihoslovanské vojenské mise na Krymu majorem Štepanovičem o repatriaci

⁷⁴⁰ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické, 1920, č. 7.*

Jihoslovanů do Cařihradu, neboť na Kavkaze chybělo jejich zahraniční zastoupení. Do Batumu přijelo deset prvních zajatců Jihoslovanů, major Štilip je odeslal do Cařihradu. Žádal přesné instrukce od repatriačního úřadu z Prahy a jihoslovanské legace v Cařihradu.

Od 16. září 1920 působil na Krymu Štilipův pomocník Havelka, který odesílal osoby přímo do Cařihradu. Major Štilip byl přidělen k misi majora Skály v Moskvě, odkud byla v daný okamžik jediná možná cesta do Turkestánu. Páral se Štilipem proto navrhli zřízení repatriačního fondu u konsulátu v Batumu pro transporty směřující přes Cařihrad a převelení Havelky do Batumu k Páralovi jako pomocníka pro repatriaci. Krym mě být posílen o kapitána Majzla a Španěla. Páral žádal, aby část cizoměnných prostředků, jimiž disponoval mjr. Štilip, byla u konsulátu deponována. Zamezilo by se tak úplné likvidaci repatriační cesty přes Batum a pomohlo přijíždějícím zajatcům bez prostředků, oděvu i obuvi. Štilip denně intervenoval u sovětské mise v Tiflisu a jejím prostřednictvím v Moskvě o povolení vycestovat do Moskvy na základě reciprocity s misí Gillermanna v Praze, avšak bezvýsledně.

Páralův návrh postoupilo MZV ČSR repatriačnímu oddělení Ministerstva národní obrany ke stanovisku s dotazem, zda má v navrhované věci provést potřebná opatření. Odpověď na žádost o stanovisko MNO ČSR obdrželo MZV ČSR počátkem následujícího roku, je proto zařazena do fondu *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1921.*

Touto zprávou je fond *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1920* vyčerpán. Další zpravodajství konzula Párala se nachází ve fondu AMZV ČR *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1921* společně se zpravodajstvím konzula Viléma Hromádka a vedoucího pobočky Centrokomise, později místokonzula, Jaroslava Kuhna. Oběma bude věnována samostatná kapitola této práce.

Fond *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1921* obsahuje osm zpráv. První z nich je zmíněná odpověď MNO ČSR ze dne 14. ledna 1921⁷⁴¹ na návrh konzula Párala. Ten, s ohledem na svůj návrat do Československa, označil mjr. Štilip již za bezpředmětný. Finance s sebou odvezl do Československa, a tak již nebylo možné požadovanou finanční částku u Konzulární agencie v Batumu deponovat. Páralově navrhované žádosti tak nebylo možné vyhovět.

⁷⁴¹ AMZV. *Batum. Československý konsulát, Zprávy politické*, 1921, č. 1.

Zajímavé zjištění se týká pomocníka Havelky, který dle repatriačního oddělení MNO ČSR vystupoval neoprávněně jako zmocněnec Československého červeného kříže. Z dalšího vyplývá, že MNO ČSR mjr. Štilipa instruoval, aby kontakty s Havelkou přerušil. MNO ČSR argumentuje tím, že zkušenosti s nahodilými spolupracovníky jsou nevalné, dopouštějí se chyb a odesílali každého, kdo se k repatriaci přihlásil, či k tomu dokonce nabádali, což nebylo účelem repatriační akce. Týkalo se to především repatriace civilních osob, jejichž náklady na repatriaci odmítalo MNO ČSR nést. Úhradu nákladů s dopravou zajatců však MNO ČSR přislíbilo uhradit dle předložených účtů jednotlivých kavkazských konsulátů, které repatriaci zajatců uskutečňovaly.

Poslední dvě zprávy Jaroslava Párala obsažené ve fondu *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1921* zachycují poslední dny a hodiny existence samostatné Gruzínské demokratické republiky. *“Během dvou měsíců trvající vyjednávání Gruzie a Ázerbájdžánu o dodávce petroleje a nafty pro Gruzii vyvrcholilo nyní v otevřenou vraždu, která ozbrojeným vpádem z jedné strany ázerbájdžánských a z druhé strany arménských vojsk v noci dne 12. - 13. února (1921) do Gruzie se uskutečnila.”*⁷⁴² Situační zpráva s názvem *Konflikt mezi Gruzii – Ázerbájdžánem, Arménií a Sovětovým Ruskem* ze dne 20. února 1921 sepsaná v okamžiku, kdy Gruzínské demokratické republiky zbývalo několik málo dní její nezávislosti, popisuje momenty před vpádem sovětských vojsk do Tiflisu. Jednalo se o útok, kterému musela Gruzínská demokratická republika čelit ze strany Ázerbájdžánu a Arménie. Podle Párala byl tento vpád pro Gruzii nečekaný. Ofenzivy byly zahájeny ve dvou směrech, a sice přes most na řece Kuře a v Signachském újezdě okolo vesnice Voroncovky. Během čtyř dnů soustředili Gruzínci veškeré své ozbrojené síly k dotčným úsekům a „s nevšedním entuziasmem tvoří se stále nové a nové pluky, neboť pro zdejší lid jest úplně jasné, že bolševici nepřinesou sebou jen zkázu a nouzi, jak tomu jest v Ázerbájdžánu a Arménii. Ázerbájdžánci v čele s kavalerií (Semjona Michajloviče) Budenného (1883-1973) náhlým útokem ocitli se již v 12 verstách na východ od Tiflisu a v tomto okamžiku počal nástup gruzínských jednotek, který byl zdařilý a nepřátelé byli odhozeni zpět na 40 verst ke stanici Akstafa.”⁷⁴³ Během prvních dnů po útoku byly v Tiflisu a

⁷⁴² AMZV. *Batum. Československý konsulát. Zprávy politické, 1921*, dis. 2.

⁷⁴³ Ibidem.

Batumu uzavřena arménská i ázerbájdžánská mise, avšak účast kavalerie Budenného přesvědčila gruzínskou vládu, že hlavní síly byly z Ruska. Následoval rozkaz k zabavení veškerého majetku ruských misí a internaci ruských zástupců. Mise nepřátelských států byly zvláštními vlaky z Batumu a Tiflisu odvezeny do Kutaisi, kde měly být pod přísným dozorem. Při prohlídce arménského konsulátu v Batumu bulo u konzula Tumanjana zabaveno 60 pušek, ruční granáty a jiné předměty výzbroje. Příslušníci Arménie a Ruska byli ve velkém počtu zadrženi a na motorových člunech odesláni do Novorossijska. Vůči ostatním cizincům postupovala dle Párala gruzínská vláda velmi korektně. Z Tiflisu část západních misí odjela do Batumu, jiné tam převezli majetek. Závěrem této zprávy Páral varoval československé obchodní zástupce před cestami, neboť normální obchodní provoz byl zcela přerušen.

Zprávu zakončil Páral svým vlastním komentářem konfliktu Gruzie se sovětskými republikami, který *„ještě jednou nám potvrzuje, že se sovětskými vládci nelze žádným smlouvám a jednáním důvěřovati. Gruzie přesně snažila se vyplňovat podmínky stanovené smlouvami a všemožně vyhýbala se konfliktu, ale komunisté již dva měsíce náruživě připravovali v Ázerbájdžánu, v Arménii, v Dagestánu a na severním Kavkaze půdu pro vystoupení proti Gruzii. Bývalý diplomatický zástupce sovětského Ruska Kirov stal se v poslední době největším odpůrcem Gruzie.“*⁷⁴⁴

Poslední zprávou Jaroslava Párala ve fondu *Batum. Čsl. konsulát. Zprávy politické. 1921* je situační zpráva ze dne 23. února 1921. Do ovládnutí hlavního města Tiflisu zbývaly dva dny. Boje však přetrvávaly. Z Páralova pohledu byl stav Gruzínské republiky nadále ohrožený. Hlavní boje s komunisty se podle jeho zprávy odehrávaly poblíž městečka Kodžory, asi deset km na jihovýchod od Tiflisu. První prudké útoky byly odrazeny a *“kodžorské plateau zasypáno množstvím mrtvol”*⁷⁴⁵. Ztráty Gruzinců byly značné, situaci však zatím ovládali. V Arménii nastal převrat v neprospěch bolševiků, a v Tiflisu a Batumu začali působit noví zástupcové sociálně-demokratické arménské vlády.

Jaroslav Páral byl ke dni 1. července 1921 přeložen na MZV do Prahy a ke dni 26. srpna mu byla podána výpověď. Jeho oficiální mise ve prospěch československé diplomacie netrvala

⁷⁴⁴ AMZV. *Batum. Československý konsulát. Zprávy politické*, 1921, dis. 2.

⁷⁴⁵ AMZV. *Batum*, 1921, dis. 3.

dlouho, přesto je jeho působení v rámci formování československo-gruzínských vztahů nezanedbatelné. Páral vystupoval jako oficiální diplomatický zástupce v Batumu, předal pověřovací listiny gruzínské vládě a prosazoval československé uznání gruzínské nezávislosti, což Praha opakovaně odmítala kvůli své orientaci na hlavní mocnosti Dohody. Prostřednictvím podrobných situačních zpráv poskytoval Praze klíčové poznatky o regionální nestabilitě, včetně sovětských vojenských příprav, vnitřní gruzínské politiky a napětí se sousední Arménií a Ázerbájdžánem. Snažil se otevřít obchodní cesty a dohody, zejména v oblasti stavebních materiálů, a vnímal Gruzii jako tranzitní uzel pro československé zájmy na Kavkaze a ve Střední Asii. Jedním z jeho nejdůležitějších úkolů byla organizace repatriace československých válečných zajatců a civilistů, kteří uvízli na Kavkaze a v Turkestánu, ve spolupráci s Františkem Štilipem a dalšími diplomatickými zástupci. Páralovy zprávy často obsahovaly ostrou kritiku nerozhodné československé zahraniční politiky vůči Gruzii a varování, že nečinnost poškodí dlouhodobé politické a hospodářské zájmy. Jaroslav Páral sehrál zásadní roli ve formálních diplomatických iniciativách během krátkého, avšak rozhodujícího období. Jeho úsilí ilustruje jak příležitosti, tak frustrace diplomacie malého státu, kde se individuální iniciativa střetávala s institucionálními omezeními a širšími geopolitickými proudy. Jeho odkaz zdůrazňuje význam střední vrstvy diplomatických aktérů při utváření bilaterálních vztahů, a to i v obdobích mezinárodních otřesů.

Autorem dalšího zpravodajství československého konsulátu v Batumu obsažené ve fondu AMZV ČR *Batum. Československý konsulát. Zprávy politické. 1921* je Vilém Hromádka, jemuž je věnována následující kapitola.

4.3. Vilém Hromádko

Autorem dalšího zpravodajství Konzulární agentury Československé republiky v Batumu obsaženém ve fondu *Batum. Československý konsulát. Zprávy politické. 1921* je generální konzul Československé republiky pro Zakavkazsko a Batum a později generální ředitel Škodových závodů v Plzni, Vilém Hromádko. Jedná se o čtyři politické zprávy sepsané v období 27. února – 25. března 1921, z nichž pouze tři byly sepsány v Batumu. Poslední z nich ze dne 25. března 1921 byla sepsána v Cařihradu, kam se konzul Hromádko po sovětizaci Gruzie přesunul. Hromádkovy zprávy zachycují poslední dny Gruzínské demokratické republiky. Zvláštní hodnotu mají jeho přehledy o stavu „bílého“ vojska po evakuaci z Krymu a o rozpoložení ruské emigrace v tureckých táborech. V Batumi popsal střet gruzínských, kemalistických a sovětských sil, noční převzetí města rudou posádkou v březnu 1921 i rychlý kolaps menševické vlády.

Rusofil a slavjanofil Vilém Hromádka (1881-1959) užíval v ruském prostředí podobu jména Viliam Francovič Hromádka. Titul inženýra získal v roce 1914 na Vysoké škole technické Mikuláše I. v Petrohradu. V Petrohradu se aktivně zapojil do krajanského života. Stal se aktivním členem Česko-slovanské besedy či členem dvanáctičlenné Rady ruských Čechů, která byla první organizací československého odboje v Rusku. Byl mezi iniciátory vzniku československých legií, do kterých formálně vstoupil. Po vzniku samostatné republiky navázal Hromádka kontakty s jejími představiteli. Dne 1. března 1919 jej MZV ČSR jmenovalo zplnomocněncem pro jižní Rusko, kde měl, v situaci dominance protibolševické moci v čele s generálem Antonem Děnikinem, rozvíjet politické a hospodářské styky. Když v říjnu 1919 navštívil oblast bývalý ministerský předseda Karel Kramář, bydlel v domě u Hromádků. Koncem roku 1919 zahájila Rudá armáda proti Děnikinovým vojskům mohutnou ofenzivu. Po obratu na frontě Hromádka odjel do Prahy na porady. Po domluvě s pracovníky ministerstva zahraničí a zástupci průmyslu se začátkem roku 1920 vrátil jako konzul a vedoucí obchodní mise pro jižní Rusko – ale již na území ovládané bolševiky. Členy jeho mise byli Oldřich Janotka z automobilky Laurin & Klement a Josef Škvor od firmy Nytek. Vzhledem k absenci diplomatických styků mezi ČSR a sovětským Ruskem byla jejich pozice právně vratká. Bolševické síly si navíc počínaly vůči cizincům velmi často tvrdě a nevypočitatelně. O tom se Hromádka mohl osobně přesvědčit v květnu 1920, kdy jej spolu se všemi českými činiteli

bolševici zatkli poté, co Hromádka dojednal smlouvu s družstevními organizacemi o československé účasti na obnově strojírenství a hutí, což sovětské orgány vyhodnotily jako nepřátelský akt.⁷⁴⁶

V rozhovoru s vedoucím Československé repatriační mise majorem Skálou si lidový komisař zahraničních věcí G. V. Čičerin stěžoval, že Československo vyslalo již v roce 1920 do sovětského Ruska nelegálně značný počet lidí s úředním posláním, tzn. za účelem špionáže. Konzulární agentury vznikající především v okrajových částech sovětského Ruska tak byly považovány za základ československé špionážní sítě.⁷⁴⁷ V tomto ohledu své připomínky vznesl i V. Znojemský, člen československé repatriační mise v Moskvě, který ve svém dopise E. Benešovi ze 4. října 1920 uvádí, že „*postavení misse velice ztěžuje fakt, že byli a dosud jsou do Ruska posíláni lidé bez dostatečných plnomocí a dokumentů, ba často bez předchozího souhlasu sovětské vlády. Tito lidé jsou potom zavřeni jako špioni a nám jest vytýkána neupřímnost*“.⁷⁴⁸

Po několikaměsíčním vězení v moskevské Lubjance se Hromádka v listopadu 1920 vrátil do Prahy, kde navzdory předchozí zkušenosti projevil zájem ve své zahraniční misi pokračovat. Dne 27. února 1921 proto společně s Františkem Ondráčkem a jistým Fischerem hlásil z Batumu svůj příjezd.⁷⁴⁹ O měsíc dříve si Jaroslav Svatoš ve svém situačním přehledu ze dne 31. ledna 1921 stěžuje, že ani po dvou měsících od jmenování Hromádka konzulem pro Batum a Tiflis konzul do Tiflisu nedorazil a situace si žádala rychlé kroky jak v oblasti politické, tak ekonomické.⁷⁵⁰

K odeslání informace využil Hromádka příležitosti odjezdu anglické válečné lodi do Cařihradu, aby tak současně podal stručnou zprávu o situaci v Gruzii. S odkazem na podrobnější zprávy Jaroslava Párala ze dne 20. a 23. února 1921 Hromádka informoval, že

⁷⁴⁶ PACNER, Karel: *Československo ve zvláštních službách. Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914–1989*, díl II. Praha, s. 227–228.

⁷⁴⁷ OLIVOVÁ, Věra: *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha: Naše vojsko, 1957, s. 307; viz též AMZV. *Moskva, 1921*, č. 127.

⁷⁴⁸ OLIVOVÁ, Věra: *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha: Naše vojsko, 1957, s. 545.

⁷⁴⁹ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 4.

⁷⁵⁰ AMZV. *Fond Josef Svatoš*, Tiflis, 1921, dis. 2 ze dne 31. ledna 1921.

podle úředních zpráv ze dne 17. února 1921 došlo k převratu v Arménii a vlády se ujali její bývalí členové. V tuto chvíli však Hromádka pobýval v Batumu skutečně jen několik prvních hodin, proto o situaci v Gruzii nemohl podat podrobnější zprávu. Omezil se jen na konstatování, že Gruzie je ve válečném stavu se sovětským Ruskem, republikou Ázerbájdžánskou a z počátku i s Arménií. Připojil však zajímavé sdělení týkající se československého zboží. Loď Praga, na které cestoval, stavěla ve všech anatolských přístavech. Československé zboží bylo naloženo v italských přístavech a Cařihradu a dodáváno přímo do Anatolie. K vykládání zboží docházelo jen v přístavech, kde se nenacházela žádná spojenecká válečná loď. V Trapezundu se vykládal hlavně cukr v bednách se značkou *Made in Czechoslovakia*. Podle odhadu 4-5 vagonů.⁷⁵¹ Co se týkalo československého zboží, také Jaroslav Svatoš byl přesvědčen, že do Gruzie přicházelo jako zboží z Itálie.⁷⁵²

Podrobnější zprávu přislíbil generální konzul Hromádka zaslat dalším parníkem. Ve svém zpravodajství pokračuje dne 28. února 1921 zprávou o všeobecných poměrech ruské emigrace v Cařihradě a okolí, kdy po celkové porážce Wrangelových vojsk na Krymu bylo vojsko i občanští uprchlíci vyvezeni spojeneckými loděmi do Turecka, hlavně na ostrovy blízko Cařihradu. Hromádka popisuje aktuální stav situace po evakuaci vojska z Krymu, krátce před vytvořením tzv. Ruské rady, ruské exilové vlády, dne 5. dubna 1921 v Cařihradu.

Generálporučík Petr Nikolajevič Wrangel (1878-1928) byl jmenován vrchním velitelem ozbrojených sil jihu Ruska poté, co se generál Děnikin dne 4. dubna 1920 této funkce vzdal a ještě téhož dne na palubě anglické minonosky opustil Rusko. Ozbrojené síly jihu Ruska byly následně přejmenovány na Ruskou armádu, čímž byla zdůrazněna kontinuita s řádnou armádou Ruska do roku 1917. Wrangel byl přesvědčen, že Rusko nelze osvobodit „*triumfálním pochodem z Krymu na Moskvu, nýbrž tím, že alespoň na malém kousku ruské země bude vytvořeno takové uspořádání a takové životní podmínky, které by k sobě přitáhly všechny myšlenky a síly národa, sténajícího pod rudým jhem.*“ Krym se musí stát jakousi laboratoří, v níž by bylo možné vytvořit „model bílého Ruska“, alternativu k „Rusku bolševickému“.⁷⁵³

⁷⁵¹ AMZV. Batum. Československý konzulát, Zprávy politické, 1921, dis. 4.

⁷⁵² AMZV. Fond Josef Svatoš, Situační přehled č. 489 ze dne 29. června 1921.

⁷⁵³ ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století*, díl I: 1894–1939. Praha: Argo, 2017, s. 637–638.

Bývalá, takzvaná Dobrovolnická armáda, počtem 12-16 tisíc vojáků, byla převezena na poloostrov Gallipoli. Vojska kozácká (Donci, Kubánci, Těrci a Astrachánci), počtem cca 40 000 byla umístěna na ostrově Lemnos, Čataldži, St. Stefano, Charkaui, Kavak a Yenichir a Tuzla. Část kozáckého vojska byla odeslána do Srbska a Bulharska.⁷⁵⁴ Jednalo se o třetí a nejpočetnější vlnu emigrace bílého Ruska, kdy po porážce generála Děnikina nejprve emigrovala jeho vojska z Novorossijsku v březnu 1920, aby ji poté následovala emigrace generála Wrangela z Krymu. Celkem se pod Wrangelovým vedením evakovalo 130 tisíc osob. Odesláním do Srbska či Bulharska odkazoval Hromádka na rozjíždění vojenských oddílů do dolů v Bulharsku, či na stavby v Jugoslávii. Později, v srpnu 1921 přijalo na naléhavou žádost evropských vlád Srbsko a Bulharsko 20-30 tisíc běženců každá.⁷⁵⁵

Další část Wrangelova vojska, cca 2000 osob, se nacházela v Gruzii. Jednalo se většinou o kubánské kozáky pod vedením Petro Fedotoviče Timošenka (1887-1938). Prostředky k udržování této armády poskytli Francouzi, a to kromě výdajů na cca 2000 uprchlíků na ostrově Tuzla, které financovali Angličané. Francouzi pomoc poskytovali jako půjčku a do zástavy vzali všechny ruské lodě, vyvezené z Krymu i s jejich nákladem.⁷⁵⁶ Hromádka zde odkazuje na smlouvu s francouzskou vládou, jež roku 1920 uznala Wrangelovu vládu na Krymu, a evakuované osoby se podle ní ocitly pod patronátem Francie, jež zabezpečovala jejich obživu. Do zástavy dostala Francie třicet vojenských a pomocných lodí ruského námořnictva, vypravených do Bizerty (Tunisko).⁷⁵⁷

V Cařihradě se podle Hromádka nacházel značný počet ruských uprchlíků ve velké nouzi. Francouzi vydali prohlášení, že kdo se zamýšlí vrátit do sovětského Ruska, má se přihlásit a bude odeslán lodí do ruského přístavu. Za bezpečnost na ruské půdě před bolševiky však Francouzi neručili.⁷⁵⁸ Francouzský premiér Aristide Briand pokládal závazek vůči běžencům za finančně tíživý a politicky nevhodně načasovaný. Dne 25. března 1921 podepsali Francouzi se

⁷⁵⁴ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 5.

⁷⁵⁵ ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století*, díl I: 1894–1939. Praha: Argo, 2017, s. 649, 650 a 651.

⁷⁵⁶ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 5.

⁷⁵⁷ ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století*, díl I: 1894–1939. Praha: Argo, 2017, s. 650.

⁷⁵⁸ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 5.

souhlasem Spojených států rozkaz, jímž ruští běženci dostali na výběr: buď bude Dobrovolnická armáda souhlasit s repatriací do Ruska, nebo přijme návrh brazilské vlády, aby kolonizovala panenskou půdu v Brazílii. V opačném případě měla od 1. dubna 1921 veškerá podpora být ukončena. Stanovená lhůta vyvolala paniku. V únoru 1921, jak se zmiňuje Hromádko, odjelo do sovětského Ruska z tábora na ostrově Lemnos na parníku Rašid Paša asi 500 osob. V březnu se na týž parník nalodilo 2775 osob.⁷⁵⁹

Politická situace byla velice napjatá. Na jedné straně stáli přívrženci Wrangelovi a na druhé jeho odpůrci. Odpůrců bylo více, neboť proti němu kozáctvo zaujalo nepřátelské stanovisko. Nevystupovali však proti němu, neboť disponoval finančními prostředky. Kozáci se organizovali ve třech politických stranách – Kozácká demokratická strana, Národní strana a Svaz obrození kozáků, kteří si představovali kozácké země jako část budoucího federativního Ruska. Veškeré kozáctvo za hranicemi i s vojsky činilo cca 100 000. Wrangel se nehodlal úplně vzdát občanské vlády a dopouštěl jedině, že by pouze vybraní zástupci lidu měli poradní hlas. K vyjednávání s Wrangelem přijel do Cařihradu z Paříže Grigorij Alexejevič Alexinskij (1879-1967)⁷⁶⁰, předseda Ruské rady v Paříži. Účastnil se jednání se všemi relevantními stranami, „mnoho nadějí na příznivý výsledek nemá a tvrdí, že Wrangel bude muset ustoupit.“⁷⁶¹

Dle Hromádkových informací se kubánští kozáci pod vedením Timošenko v Gruzii po vypuknutí války s bolševiky organizovali, soustředili se v Suchumi, vstoupili v boj s bolševiky, jejichž postup zadrželi na frontě v Gagře za podpory francouzského křižníku Waldeck Rousseau. V únoru a březnu 1921 byla Francie jedinou zemí, která poskytla Gruzii skutečnou pomoc při odražení sovětských vojsk. Francouzské válečné lodě poskytovaly dělostřeleckou podporu gruzínským bojovým jednotkám, aby zastavily jednotky 9. Rudé armády, které invadovaly z Abcházie. Francouzské lodě bombardovaly zejména nepřátelské pozice v okolí Gagry, Gudauty, Nového Athosu a vesnic Vesioloe a Pilenkovo. Bolševici byli nuceni upustit od útoku z moře a omezili se na boje na souši. Francouzská námořní eskadra zajistila evakuaci

⁷⁵⁹ ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století*, díl I: 1894–1939. Praha: Argo, 2017, s. 651.

⁷⁶⁰ Alexinskij, Georgij Alexandrovič (1879–1967) – ruský revolucionář, sociální demokrat a poslanec Státní dumy (1907).

⁷⁶¹ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 5.

části gruzínského obyvatelstva a zahraničních misí ze Sochumi, Očamčiry a Poti. Svržená vláda Gruzínské demokratické republiky a členové Ústavodárného shromáždění opustili zemi z Batumu s doprovodem francouzských raketových torpédoborců. Abel Chevalier doprovázel Gruzínce vysídlené z jejich vlasti na lodi a jménem vlády své země pozval vládu Noe Žordanie do Paříže. Gruzínská emigrantská vláda se tak usadila ve Francii.⁷⁶²

Hromádka k této zprávě přiložil článek ze dne 28. února 1921⁷⁶³ informující, že arménská vláda, která svrhla vládu sovětskou, instruovala generálního konzula M. N. Atabekova a vojenského zástupce plukovníka Šach-Bagova provést mobilizaci Arménů v Gruzii a vyslat je na frontu společně s Gruzíny bojovat proti bolševikům.

Hromádka v této zprávě přesvědčivě zachycuje institucionální i sociální křehkost exilu, včetně sporů uvnitř kozáckých struktur.

Další dochované zpravodajství generálního konzula Hromádka pokračuje 14. březnem 1921 a informuje o přesunu vlády Gruzie s předsedou Žordaniou, ministrem vnitra Ramišvilim, ministrem zahraničních věcí Gegečkorim, financí, obchodu a průmyslu Kandelakim a vojenským ministrem Čičinadzem z Kutaisu do Batumu. Současně s vládou přijeli do Batumu také členové Národního shromáždění Gruzie a z celkového počtu 130 jen 15 zůstalo v Tiflisu. Rudá vojska pokračovala ve svém nástupu ve dvou směrech: od Tiflisu a od Suchumu. Demoralizace a dezertérství v gruzínské armádě neustávalo. Ve směru Tiflisu překročili bolševici Surámské sedlo - hlavní pásmo obrany, které oddělovalo východní Gruzii od západní a přibližovali se k městu Kutaisu na 140 verst na východ od Batumu. Od Suchumu rudí překročili řeku Ingur, která byla poslední obrannou pozicí, k dráze Poti – Samtredi - Kutaisi a nalézali se ve vzdálenosti 20 až 30 verst od této trati. Následkem tohoto stavu vláda evakuovala Kutaisi, “takzvanou Moskvu Gruzie”, a správu města převzali místní komunisté. V Batumu se

⁷⁶² DŽANELIDZE, Otari: *Russia's Expansion in the Caucasus and Georgia. Relations of the Democratic Republic of Georgia with France*. Rondeli Foundation, s. 7. [2024-12-24].

Dostupné z: www.gfsis.org.ge/files/library/pdf/Eng-3407.pdf.

⁷⁶³ *Batumskaja žizň* ze dne 28. února 1921, in AMZV. Batum. Československý konzulát, *Zprávy politické*, 1921, dis. 5.

nahromadilo značné množství gruzínských důstojníků a vojáků gruzínských, kteří dezertovali do batumské oblasti.⁷⁶⁴

Následně se Hromádka věnuje situaci v Batumu, který se stal posledním útočištěm menševické vlády, a popisuje poměr mezi tamními Gruzíny a Kemalovci. Dne 2. března do Batumu vstoupilo 200 až 300 tureckých Askerů /pěchota/. Občanská správa města byla dosud v rukou Gruzínů. Vyjednávání s Kemalisty ohledně batumské oblasti bylo dosud bez určitých výsledků. Kolovaly soukromé zprávy, že vyjednávání se zdržovalo, neboť gruzínská vláda nesouhlasila s úplným předáním oblasti Kemalistům, tedy nejen s okupací vojenskou, nýbrž také zřízením občanské správy. Dosud také nebyla rozhodnuta otázka o dalším osudu ustupující k Batumu gruzínské armády. Veškeré konzulární úřady, kromě řeckého, se přemístily do Batumu. Také vyslanec Itálie Cerruti, vysoký komisař Velké Británie plukovník Stock působili v Batumu. Do Cařihradu dne 12. března odjel pouze vysoký komisař Francie Chevallier a francouzská vojenská mise s plukovníkem Corbeille v čele.⁷⁶⁵

Poslední politická zpráva Československého konsulátu v Batumu od Viléma Hromádka byla sepsána v Cařihradu, a to dne 23. března 1921. Soustředí se v ní především na „batumskou otázku“ po pádu Tiflisu a Kutaisu a tím úplné sovětizace Gruzie. V Batumu se opět střetávaly zájmy sovětského Ruska, kemalistického Turecka a skoro již plně sovětizované Gruzie. Na základě Brest-litevské smlouvy z roku 1918 se Kemalisté domnívali, že Batum bude odevzdán jim. Od konzula Hromádka se dozvídáme, že gruzínská vláda prostřednictvím generála Kvinitadze měla v úmyslu v batumské oblasti organizovat novou armádu ze zbytků věrných jí vojsk a to pomocí nové mobilizace v batumské oblasti a v Gurii. Generál Kvinitadze disponoval třemi tisíci spolehlivých vojáků a mobilizací počítal zvětšit síly o dalších patnáct tisíc. Topografická poloha batumské oblasti poskytovala naději, že obrana Batumu se udrží delší dobu. Nová velká protibolševická hnutí v Kronstadtě, Petrohradě a v Arménii mohla Gruzínům také prospět. Z těchto důvodů byl veškerý válečný a občanský majetek republiky převezen do Batumu, aby se v případě nezdarů vyvezl za hranice.⁷⁶⁶ K tomu také záhy došlo,

⁷⁶⁴ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 6.

⁷⁶⁵ Ibidem.

⁷⁶⁶ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 6.

neboť dva dny po sepsání této Hromádkovy zprávy opustila gruzínská vláda pod vedením Žordanii toto poslední místo, kam se v Gruzii mohla uchýlit, a odplula na italské lodi do Cařihradu.

Pro případ náhlého obsazení Batumu rudými, byla gruzínská vláda rozhodnuta oblast ihned předat Turkům s podmínkou, že kdyby gruzínská vojska byla úplně poražena, Kemalovci zadrží rudé, aby Gruzíni mohli být internováni v tureckém Batumu, eventuálně evakuováni do Cařihradu. Po uzavření této úmluvy Gruzínců s Kemalisty následovala od tifliského revolučního komitétu výzva o příměří mezi rudými a Gruzínci. Gruzínské velení přijalo příměří s ochotou a čas mínilo využít pro mobilizaci v Gurii. Ministr vnitra Ramišvili jezdil osobně po Gurii, svolával schůze a vyzýval mužstvo do zbraně. Tou dobou Kemalovci vedení svým delegátem Kiazim-bejem důrazně žádali o předání Batumské oblasti Turecku, jejich kategorické jednání bylo odůvodňováno okolností, že Kemalisté měli v Batumu nedostatečnou vojenskou sílu, jen asi 600 lidí bez jízdy a dělostřelectva, a proto se obávali, aby za ustupujícími Gruzíny neobsadili Batum bolševici. Počítalo se, že předá-li gruzínská vláda město Kemalovcům, komunisté si ze suverénních ohledů nedovolí použít násilí proti Angoře.

Dne 16. března přijeli z Tiflisu do Batumu členové Národního shromáždění Glonti, Kikodze, Cereteli, z počtu oněch 15 lidí, kteří zůstali dobrovolně v Tiflisu a oznámili, že sovětská vláda během svého 14 denního trvání chová se vůči obyvatelstvu a majetku jednotlivců korektně a žádného násilí po celou tu dobu ve městě nebylo. Jakmile se jmenovaní delegáti dozvěděli o požadavcích Turků, „*tu snad i bez zvláštního úmyslu protestovali proti nim, stali se takto neoficiálními delegáty bolševiků a radili odevzdat Batum raději komunistům, než Kemalovcům*“.⁷⁶⁷ Většina vládnoucí politické strany a členové Národního shromáždění též podporovali tento názor. Začala převládat tendence o zachování Gruzie, třeba i bolševické v nynějších zeměpisných hranicích s nadějí, aby se vyhnulo novému konfliktu s Turky, bude-li sovětská vláda v budoucnu svržena. Na předání města Kemalovcům se pohlíželo jako na ztrátu Batumu pro Gruzii navždy.

⁷⁶⁷ Ibidem, dis. 7.

O změnách v politických názorech Gruzínů byl zástupce Kemal-paši, Kiazim-bej, dobře informován, proto v noci ze dne 16. na 17. března vybídnul gruzínskou vládu předat ihned správu města a oblasti Turkům s podmínkou odzbrojit a internovat všechna gruzínská vojska nacházející se v Batumské oblasti. Turecká posádka byla současně zesílena do 1000 vojáků, byla jimi obsazena pošta, státní banka a pevnost, byl vydán rozkaz o vytisknutí prohlášení, že Batum a Batumská oblast se na věčné časy připojují k Turecku a gubernátorem Batumu jmenován Kiazim-bej. Gruzínská vláda se přesvědčila, že Batumská oblast pro ni byla jako báze pro vojenské operace proti bolševikům ztracena, a proto se rozhodla k předání oblasti komunistům a vlastní evakuaci za hranice. Gruzínská vláda večer 16. března 1921 prohlásila město a batumskou pevnost ve stavu obležení a povolala z fronty divizi gruzínských vojsk cca 1000 lidí, vypustila z věznice všechny vězněné komunisty, mezi nimi také zástupce bývalého plnomocníka sovětského Ruska v Tiflisu Sheimanna, Kavtaradzeho, a konfiskovala jmenovaný rozkaz s vyhlášením Kiazim-beje. Osvobozený Kavtaradze za svého pobytu v Tiflisu často jezdil k poradám se svými politickými přáteli a spřádal plány proti Gruzii. V Batumu se stal předsedou vojenského revolučního komitétu. Večer dne 16. března zorganizoval komitét, přislíbil amnestii generálům a důstojníkům bývalé gruzínské armády a ihned odeslal dva vlaky pro komunistická vojska na frontu. Batumská, nyní již rudá posádka, nevyčkávala příchodu komunistických vojsk a ráno 18. března začala vytěšňovat oddíly Kemalovců na všech místech, která byla jimi obsazená. V noci na 18. března bylo ve městě velmi neklidno. Vyloupeno bylo mnoho obchodů, skladišť a vlaků se zbožím. Boj mezi Gruzínci a Kemalisty, díky přesile Gruzínců, skončil týž den asi ve 2 hod. odpoledne a Kemalovci byli přinuceni odstoupit. V pět hodin odpoledne přijel oddíl komunistů počtem asi 6000 ruské 11. rudé armády. Batum se ocitl v rukou bolševiků. Ze zástupců cizích mocností v Batumu zůstal jediný vyslanec Německa Raucher. Dle sdělení amerického konzula dne 19. března, Kiazim-bej, zástupce Angory, byl ještě na svém místě v Batumu.⁷⁶⁸

Touto informací Hromádkovo zpravodajství ve fondu *Batum. Československý konzulát. Zprávy politické. 1921* končí. Bez ohledu na velice omezený počet Hromádkových zpráv z Batumu je jeho zpravodajství velice barvitým příspěvkem do mozaiky posledních bojů

⁷⁶⁸ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické, 1921, dis. 7.*

Gruzínské demokratické republiky za svou existenci, neboť právě v Batumu se odehrávaly její poslední okamžiky. V neposlední řadě přináší zajímavé postřehy konce Děnikinovy a Wrangelovy armády, které hrály klíčovou roli v československé zahraniční politice vůči sovětskému Rusku a tudíž ke Gruzínské demokratické republice. Státního úřadu se s ohledem na likvidaci batumského konsulátu vzdal na vlastní žádost podanou dne 15. června 1921⁷⁶⁹ v Praze z důvodu přesídlení do Čech, kde následně působil jako ředitel Škodových závodů.

Jaroslav Svatoš zaznamenal jmenování Hromádka konzulem od 1. března 1921 prostřednictvím gruzínského tisku. Kriticky přitom konstatoval, že Hromádka v rozhodující chvíli Batum spěšně opustil a společně s konzulárním agentem Jaroslavem Páralem odcestoval do Cařihradu. Svatoš se mezitím z informací získaných od československých krajanů v Tiflisu dozvěděl, že mu měl Hromádka doručit zplnomocnění Ministerstva zahraničních věcí ČSR k výkonu funkce oficiálního československého zástupce v Tiflisu. K jeho předání však nedošlo.⁷⁷⁰

Přestože je soubor Hromádkových zpráv krátký, představuje zásadní pramen k závěrečné fázi pádu Gruzínské demokratické republiky a „batumské otázky“. Hromádka podal věcný obraz pohybu mocenských sil (Rudá armáda – Kemalisté – menševická vláda), přiblížil logistiku ruské emigrace (Gallipoli, Lemnos, francouzská patronace, repatriační tlaky) a upozornil na trasy československého zboží v anatolských přístavech. Analyticky tak doplnil Svatošovy, Páralovy a Kuhnovy informace. Současně však jeho mise narážela na strukturální limity: neexistence oficiálních styků ČSR se sovětským Ruskem, rychlá sovětizace Gruzie, křehká bezpečnost aj. Celkově Hromádkovo zpravodajství rozšiřuje diplomatický obraz československé přítomnosti na Kavkaze o ekonomické a politické dimenze a je zásadní pro rekonstrukci událostí března 1921 v Batumu.

⁷⁶⁹ AMZV. OSO 1918–1945, karton 13, osobní složka Viléma Hromádky.

⁷⁷⁰ AMZV. *Fond Josef Svatoš, Politické zprávy* 1/1–31/12 1921, č. 1–34, č. 367 ze dne 25. dubna 1921.

4.4. Jaroslav Kuhn

Kromě konzulární agencie mělo v Batumu své zahraniční zastoupení Centrokomise, pobočka Československé ústřední hospodářské komise. Ta současně s uskutečňováním návratu prvních legionářských transportů do vlasti zřizovala cestou hospodářské základny, jakési opěrné body, na které navazovala svou další činnost.⁷⁷¹ Tyto filiálky byly chápány jako předvoj československých zastupitelských úřadů, které měly být v těchto městech zřízeny. Do té doby měly pobočky vykonávat i činnost národohospodářskou obsaženou v “Ustanoveních pro Konzulární odbor na Rusi”. Šlo o tyto činnosti: analyzovat stav místní ekonomiky a možnosti uplatnění československého kapitálu, průmyslu a obchodu. Evidovat podniky krajanů. Organizovat mezi krajany zakládání a činnost družstev všech typů. Podporovat nové podniky jak ideovou podporou, tak praktickým zastupováním při získávání koncesí, licencí, dodávek. Poskytovat informace československým podnikatelům o vhodném umístění jejich kapitálu a obchodu. Sbírat ceníky, vzorky, nabídky a reklamy místních podniků, tarifů drah, paroplavebních společností. Podporovat slušné reklamy solidních domácích podniků. Zprostředkovávat inzerce do časopisů a kalendářů. Zajišťovat styk s tiskem. Propagovat československé podnikání. Studovat ekonomické a technické možnosti dovozu a vývozu do vlasti. Informovat místní obchodní komory a hospodářské spolky o československých výrobcích.⁷⁷²

Rozbitím habsburské monarchie došlo k ekonomické dezintegraci střední Evropy, kde si jednotlivé nástupnické státy vytvořily vlastní celní území chráněná vysokými cly. Obchod mezi těmito státy byl velmi komplikovaný z důvodu zpřetrhání dosavadních obchodních spojení a také skutečností, že se dopravní tepny nacházely buď v dezolátním stavu (železnice) nebo byly ovládány zahraničním kapitálem (splavné toky). Obnovení starých a vytvoření nových obchodních a dopravních tepen bylo složité, což zhoršovalo fakt, že prakticky ve všech evropských zemích vládla silná inflace. Se všemi naznačenými potížemi se pochopitelně potýkalo i Československo, které navíc nemělo dostatek volného kapitálu. V první řadě bylo

⁷⁷¹ OLIVOVÁ, Věra: *Československo-sovětské vztahy v letech 1918–1922*. Praha: Naše vojsko, 1957, s. 110.

⁷⁷² BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 216.

nutné obnovit chod průmyslu a to nebylo možné bez potřebných surovin. Nově zřízené Československo se nacházelo ve složité ekonomické situaci, období do konce roku 1919 charakterizoval celkový rozklad hospodářství. Průmysl a zemědělství se nacházely stěží na 50% své předválečné produkce, chyběly suroviny a potíže československé ekonomiky umocňovaly dosud neuspořádané mezinárodněpolitické poměry, neboť se čekalo na výsledky pařížské mírové konference a konečné znění mírových smluv s poraženými státy.⁷⁷³

V reakci na to byla zahájena tzv. Surovinová akce, jejímž hlavním organizátorem byl František Šíp.⁷⁷⁴ V jeho rukou se soustřeďovala prakticky veškerá rozhodovací pravomoc. Organizace akce byla složitá a bylo do ní zainteresováno velké množství stran, s nimiž Šíp otevřeně komunikoval. Jeho hlavním partnerem a politickým zaštitovatelem byl Václav Girsas zprvu ve funkci důvěrníka československé vlády, později ve funkci politického plnomocníka. Girsas měl jasnou představu o záměru akce, dobře se orientoval jak ve vnitřní politické situaci na Sibiři, tak v situaci v Evropě. Girsasova úlohou bylo politické zaštitění Surovinové akce a Šípovou úlohou její zorganizování a provedení.⁷⁷⁵

Od počátku bylo zřejmé, že akce musí proběhnout pod záštitou vybraných nebo nově založených institucí. Jedna měla být zřízena v Československu a zařizovat export československého zboží do Ruska, na Sibiř a na Dálný východ. Zároveň by poskytovala informace o hospodářské situaci ve vlasti a v Evropě. Ve Vladivostoku měla být zřízena její partnerská instituce s podobným úkolem, tedy zajišťovat export surovin zboží (např. kaučuk, kebračo, vlna, ovčí srst, kůže, olovo, sukno, plachty, mýdlo, kafr, štetiny, pepř, jiné koření, provazy, žíně, bavlna, měď atd.) do vlasti a informovat o situaci na Sibiři a Dálném východě.

⁷⁷³ BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 197.

⁷⁷⁴ ŠÍP, František (1881–1935) – československý legionář, účastník sibiřské anabáze, spoluzakladatel a první ředitel Banky československých legií (Legiobanky).

⁷⁷⁵ BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 199.

Tak byla zřízena Československá ústřední hospodářská komise (Centrokomise) a Společnost pro obchod se slovanským východem (Východospol).⁷⁷⁶

Odůvodnění nutnosti zřídit na Sibiři zastřešující organizaci určenou k provedení Surovinové akce bylo poměrně rozsáhlé a zahrnovalo otázku repatriace československých legionářů. Bylo vyhodnoceno, že nejefektivnější a nejlevnější bude dovézt vojáky domů na nákladních lodích pronajatých Centrokomisí.⁷⁷⁷

Úkoly poboček Centrokomise byly specifikovány v rozkazu politického plnomocníka z 13. 8. 1919 číslo 5932: obstarávat a financovat lodě pro dopravu zboží do vlasti, starat se o plné využití lodního prostoru (obstarávat náklady, zboží, financovat nákupy) a umísťovat zpětné náklady. Centrokomise byla zřízena jako samostatná jednotka zcela oddělená od československého vojska a plně podřízena přímo Václavu Girsovi.⁷⁷⁸

Zpočátku zřídila Centrokomise pobočky v Irkutsku, Kóbe, Terstu, Hamburku a Praze. V březnu 1920 bylo rozhodnuto, že budou zřízeny další pobočky v Tchien-ťinu, Šanghaji, Hongkongu, Batávii (Jakarta), Bombaji a Čitě. V květnu 1920 jsou ještě zmiňovány pobočky Novorossijsk a Port Said. Funkci poboček Centrokomise zastávali i delegování zástupci, kteří se rekrutovali zejména z řad československých občanů nebo krajanů usdlých v příslušné zemi. Tyto zástupce Centrokomise vyhledávala přes konsuláty spojeneckých zemí a pověřovala je především nákupem koncesí. Nákupčí pak měli z každého nákupu koncese tříprocentní provizi.⁷⁷⁹

Dlouhodobým problémem byla nevyjasněnost vzájemného vztahu Centrokomise k československému vojsku, resp. státu. Nebylo zřejmé, zda je Centrokomise organizací

⁷⁷⁶ BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 200.

⁷⁷⁷ BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 201. In AMZV, f. Sibiřské archivy – Girska, k. 41, Návrh na zřízení Československé ústřední hospodářské komise ve Vladivostoku, 16. 8. 1919.

⁷⁷⁸ Ibidem.

⁷⁷⁹ BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 216.

vojenskou, státní nebo soukromou. Vojenský ráz Centrokomise byl žádoucí na Sibiři, kde jí dodával na důvěryhodnosti, naopak v Evropě, zejména po válce, byla její provázanost s československým vojskem vnímána rozporuplně. Centrokomise proto byla po ukončení evakuace československých vojáků z Vladivostoku přeměněna na samostatně fungující akciovou společnost – koncernový podnik Banky československých legií.⁷⁸⁰

Centrokomise se primárně zaměřovala na koupi v Československu nedostatkových komodit a často nakupovala do zásoby. Na Sibiři byla velká poptávka po zemědělských strojích, zemědělských nástrojích, vojenských látkách a hotových oblecích, lokomobilech, naftových a benzínových motorech, vodních turbínách, výrobcích ze skla, tabulovém sklu, pistolích, loveckých puškách a brocích. Škála požadovaného zboží z Československa byla samozřejmě mnohem širší, ale výše uvedené položky patřily k prioritám. Žádáno bylo též spotřební a luxusní zboží, kterého bylo na Sibiři naprostý nedostatek, například kosmetické potřeby, galanterie a drogistické zboží, hudební nástroje apod. Rozsah surovin a zboží, s nimiž Centrokomise v rámci surovinové akce obchodovala, byl široký a zde uvádím ty, které byly nejžádanější: suroviny: uhlí, měď, olovo, mosaz, zlato, stříbro, platina. Chemické produkty: fosfáty, superfosfáty, kamenec, kyselina dusičná, kyselina sírová, ledek, líh, hnojiva, mýdlo. Ropné produkty: minerální oleje, parafín, technický líh. Výrobky ze dřeva: ohýbaný nábytek. Sklářské a keramické výrobky, smaltované nádobí, nástroje, stroje a železářské výrobky: kované zboží, kamínka, krumpáče, motory, hospodářské stroje. Textilní výrobky: konfekce, textil, nemocniční prádlo, tropické obleky, vata, sukno, plachty. Rostlinné produkty: bavlna, dřevo, chmel, kaučuk, konopí, len, lněné semeno, mořské řasy, slunečnicové semeno, tabák. Živočišné produkty: kůže surové i vydělané, kožešiny, srst, ovčí vlna, štětiny, žíně, sádlo, zvířecí rohy. Potraviny: cukr, čaj, kakao, káva, koloniální zboží, koření, likéry, konzervované maso, kondenzované mléko, minerální vody, pepř, pivo, rostlinné oleje, rýže, skořice, sója, sůl, sušená

⁷⁸⁰ BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 219.

vejce, zavařeniny. Ostatní: broky, lovecké pušky, papír, galanterní zboží, telefonní aparáty, chomouty, provazy.⁷⁸¹

Rusko se jevilo jako perspektivní dodavatel dobytka, másla, ryb, technického lihu, tabáku, vlnu, turkestánské bavlny, vlny, nafty a naftových produktů, železné rudy, železa, manganu, niklu, chromu, wolframu, molybdenu a dalších kovů, které se používají na výrobu slitin, grafitu, antimonu, olova a jeho sloučenin, arzenu, mědi, zlata, stříbra, azbestu, zinku a jeho sloučenin, cínu, platiny a platinových rud, různých druhů slídy. Československo zase do Ruska mohlo vyvážet nábytek, výrobky a materiály dřevařského a papírenského průmyslu, dále pak průmyslové produkty nutné ke zpracování nerostných surovin a potřebné v chemickém průmyslu. Vzhledem k tomu, že byla v českých zemích řada továren na nábytek a české umělecko-průmyslové školy produkovaly kvalitní a moderní návrhy na výrobu nábytku, počítalo se s tím, že tento průmysl bude v Rusku konkurenceschopný. Československo se mohlo kapitálově angažovat při výstavbě cukrovarů, pivovarů, lihovarů, metalurgických závodů.⁷⁸²

Československo mělo také věnovat velké úsilí proniknutí do naftového průmyslu zejména v Baku, protože republika přišla o volný přístup k jejím haličským zdrojům. Dalším životně důležitým tématem bylo získání přístupu k ruským ložiskům železných a měděných rud především na Kavkazu.⁷⁸³

“Surovinová akce” však skončila de facto ztrátově. Centrokomise zakládala pobočky “za pochodu” po celé trase zastávek lodí, tady zcela živelně. V době, kdy byla Centrokomise teprve založena, se v Terstu nacházelo již velké množství zboží, kterému při tak překotném nákupu Východospolu nebyla schopna zajistit na východě odbytu, a nakonec sama od této spolupráce odstoupila. Řada dodavatelů pochopila, že Východospol své zboží nekontroluje, a proto mu začali prodávat jen nekvalitní výrobky. Původní “sibiřská” Centrokomise, resp.

⁷⁸¹ BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 224. In AMZV, f. Sibiřské archivy – Girsy, k. 42, ČÚHK – opisy zápisů z pořad č. I-XVII.

⁷⁸² BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 257. In AMZV, f. Sibiřské archivy 1916-1929, sign II/7, Archiv zplnomocněnce čs. vlády ve Vladivostoku Václava Girsy, k. 42, sign. VII/4-9.

⁷⁸³ Ibidem.

Československá ústřední hospodářská komise byla zrušena v rámci likvidace hospodářství ruských legií komisí zřízenou usnesením ministerské rady ze dne 21. 1. 1921 pro likvidaci sibiřského hospodaření.⁷⁸⁴

Nadějná očekávání “Surovinová akce” nesplnila, a pro Centrokomi se stala uzavřenou kapitolou. Obchody se zahraničím však byly v centru jejího zájmu i nadále, a to prostřednictvím jejich zahraničních poboček. Většina původních poboček, které vznikly v rámci této akce, byla zrušena.⁷⁸⁵

V roce 1921 disponovala Centrokomise čtyřmi filiálkami v Revalu (dnešní Tallinn), Terstu, Káhiře a Batumi a dvěma obchodními zastoupeními ve Varšavě a v Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. V roce 1922 rozšířila síť poboček o další v egyptské Alexandrii a Rize. V Lotyšsku se účastnila tranzitního obchodu do Ruska v podobě konsignačního prodeje českého cukru a připravila zde půdu pro budoucí dovoz českých výrobků. Vedle toho zřídila na Kavkaze expozituru v Tiflisu, ale ta se vzhledem k politické situaci v regionu brzy dostávala do značných ekonomických potíží.⁷⁸⁶

Součástí fondu Archivu Ministerstva zahraničních věcí *Batum. Československý konsulát. Zprávy politické. 1921* je rozsáhlá zpráva ředitele pobočky Centrokomise a pozdějšího honorárního místokonzula v Batumu Jaroslava Kuhna sepsaná dne 28. září 1921 v Praze a nazvaná *Zpráva ohledně sovětské socialistické republiky Gruzie ku 22. srpnu 1921*.⁷⁸⁷ Zpráva se týká již Gruzie plně sovětizované. Jaroslav Kuhn byl dnem 21. července 1921, kdy byl honorárním konzulem pro Tiflis jmenován Jaroslav Svatoš, podřízen honorárnímu konsulátu v Tiflisu. Svatoš se o něm zmínil ve svém zpravodajství. Kuhn se dne 3. března 1921, ještě pouze jako představitel Centrokomise zúčastnil zasedání rady Čechoslovácké národní jednoty a připojil se k jejím závěrům, což stvrdil svým podpisem.⁷⁸⁸ Před jmenováním honorárním

⁷⁸⁴ BRÁDLEROVÁ, Daniela: *Vojáci nebo podnikatelé?* Praha: Academia – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2019, s. 273.

⁷⁸⁵ Ibidem.

⁷⁸⁶ Ibidem, s. 276.

⁷⁸⁷ AMZV. *Batum. Československý konsulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 8.

⁷⁸⁸ AMZV. *Fond Josef Svatoš, Politické zprávy* 1/1–31/12 1921, č. 324 ze dne 3. dubna 1921.

místokonzulem pro Batum působil Jaroslav Kuhn jako ředitel filiálky Centrokomise v Tiflisu, kde také do rukou Jaroslava Svatoše složil dne 2. prosince 1921 služební slib honorárního místokonzula Republiky Československé v Batumu, a to na základě výnosu MZV ze dne 25. srpna 1921.⁷⁸⁹ Z Tiflisu také v prosinci 1921 zasílá MZV informaci, že do Batumu dorazil dne 29. listopadu 1921 na lodi Cleopatra a ihned odejel do Tiflisu představit se vládě sovětské socialistické republiky Gruzie. Toho dne nastoupil svou službu.

Absolvent obchodní akademie s bankovní praxí Jaroslav Kuhn působil v československých legiích, kde dosáhl hodnosti majora. Ke konci své služby na Sibiři byl převeden k finanční správě československých vojsk na Rusi. Později byl odeslán Centrokomisi na Kavkaz ke studiu tamějších obchodních poměrů. Znalost ruských poměrů a rodinné vazby na Kavkaze jej přivedly k pozici ředitele pobočky Centrokomise v Tiflisu. Jeho osobní spis uvádí, že v politických i hospodářských kruzích v Tiflisu byl velmi dobře znám, a tak zřízení místokonsulátu v Gruzii a pověření Jaroslava Kuhna jeho vedením považovalo MZV za „oportunní“.⁷⁹⁰

Kuhnova desetistránková zpráva je rozdělena na politickou, hospodářskou a finanční část, včetně závěrečné analýzy vztahu československé vlády k sovětské Gruzii a následných doporučení. Mezi hlavní teze politické části Kuhnovy zprávy patří řada témat, která ve svém zpravodajství uvádí i Jaroslav Svatoš. Gruzie jako sovětská socialistická republika byla fakticky závislá na sovětském Rusku. Samostatnou politiku sovětská socialistická republika Gruzie zastávat nemohla, byť formálně se této svobody žádnou smlouvou nezřekla. Samostatná zahraniční či vnitřní politika se až na malé výjimky neprováděla. Gruzie také přikročila k formování svých sovětských vojsk.⁷⁹¹

„Přátelství“ bolševiků s Kemalisty nepovažoval Kuhn za ryze účelové. Kemalisty označil za nacionalisty, kteří u sebe v malé Asii pronásledovali ruské komunisty. Bolševici přitom Kemal-Pašovi pomáhali výzbrojí. Bolševici usilovali získat veškerá území, která v Zakavkazsku patřila Rusku ještě roku 1914 zpět. Turci Kemal-Paši totiž v boji s bývalou

⁷⁸⁹ AMZV. OSO 1918–1945, karton 19, osobní složka Jaroslava Kuhna.

⁷⁹⁰ Ibidem.

⁷⁹¹ AMZV. Batum. Československý konzulát, Zprávy politické, 1921, dis. 8 s. 1.

nacionální dašnakcachanskou vládou Arménie získali některé její okresy. Jednalo se o Olty, bohaté kamenným uhlím, Sarykamyš, bohatý dřívím a obilím, a oblasti blíže Alexandropolu, bohaté solí. Za neutralitu ve válce bolševiků s menševickou Gruzii od nich získali okresy Achalkalaki, Ardagan, i některé pohraniční oblasti až k Černému moři. Nic nenasvědčovalo tomu, že by se Turci nabytých území chtěli dobrovolně zřeknout ve prospěch Ruska. Toto území chtěli bolševici získat zpět. Kuhn se domníval, že vojensky by bolševici mohli obsadit staré ruské hranice z roku 1914 relativně snadno, neboť Kemalisté byli nuceni přesunout svá vojska z těchto hranic na řeckou frontu. Kuhn uvádí, že Moskva uzavřela s Kemal-Pašou jakousi vojensko-hospodářskou smlouvu. Tyto vnější známky zahraniční politiky sovětských státních útvarů v Zakavkazsku podle něj jasně ukazovaly, že politicky zde vládla jedine Moskva.⁷⁹²

Zmiňovanou vojenskou a hospodářskou smlouvou byla tzv. Moskevská dohoda mezi kemalisty a bolševiky, uzavřená dne 16. března. Sovětské Rusko a kemalistické Turecko nebyly ideologickými spojenci. Spojoval je však boj proti společnému nepříteli. Dohoda „o přátelství a bratrství“ odmítla předchozí dohody a nově určila hranice zakavkazských republik. Kemalické Turecko nehodlalo třístit své síly a bojovat s Moskvou o Kavkaz, neboť jejich hlavní motivací byla vojensko-technická a finanční podpora ze strany Moskvy. Mustafa Kemal měl silný zájem na spojenectví s Moskvou, třeba i dočasném, a proto si nenárokoval přístav Batum a další oblasti.⁷⁹³ Přátelského poměru mezi Kemalisty a bolševiky si ve svém zpravodajství všímá také Jaroslav Svatoš.

V dalším Kuhn upozorňoval, že Gruzie je formálně autonomní, ale fakticky zcela závislá na Moskvě. Popisuje postupnou ztrátu suverenity Gruzie, která se zříkala svých práv, patřících jí jako samostatnému státu. Tato práva byla přenášena na svaz Gruzie, Ázerbájdžánu i Arménie podléhajícímu Moskvě. Tomuto svazu byly podřízeny všechny dráhy republiky gruzínské, arménské i ázerbájdžánské a nazývaly se Zakavkazské dráhy. Stejně tomu bylo i v případě zahraničního obchodu. Na další centralizaci zakavkazských republik se usilovně pracovalo.

⁷⁹² AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 8 s. 1.

⁷⁹³ MUCHANOV, V. M.: *Socializm vinogradov ili Istorija Pervoj Gruzinskoj respubliky 1917–1921*. Moskva, 2019, s. 321.

Také vojenství plně podléhalo Moskvě a řídilo se jedině jejími rozkazy. Tématu postupné centralizace zakavkazských republik se obsáhle ve svém zpravodajství věnuje také Jaroslav Svatoš. Kuhn tyto informace svým sdělením potvrzuje.

Ve vnitřní politice sovětská Gruzie podle Kuhna neaplikovala do krajnosti moskevské dekrety o socializaci, nacionalizaci a rekvizicích, a to i na základě doporučení V. I. Lenina, aby se braly v úvahu zvláštní gruzínské poměry. Výrobní základna zde byla křehká, podíl průmyslového proletariátu nízký a vlastnictví půdy a domů velmi rozšířené. Leninovu představu gruzínské vnitřní politiky podrobně popsal a Kuhnovy informace potvrdil i Jaroslav Svatoš ve svém zpravodajství pokrývajícím toto období.⁷⁹⁴

Jedinými reálnými protivníky bolševiků byli menševici, jejichž práci organizovala a podporovala bývalá gruzínská menševická vláda v čele s Noem Žordaniou a Noem Ramišvilim. Oba se v daný okamžik nacházeli již v Paříži. Jejich práci však Kuhn hodnotí jako pochybnou ve svých kladných výsledcích pro menševiky, neboť bolševici jednak měli po ruce tři armádní sbory a zadruhé, *„nacionální menševické agitace objímá pouze Gruzíny, a to ještě určitá jejich plemena (Gurijce), kdežto ostatní Gruzíni, Abcházci, Adžárci, jakož i ostatní obyvatelé jako Arméni, nepřáli by si navrácení se menševického příkrého nacionálního šovinismu v Gruzii.“*⁷⁹⁵ Z tohoto důvodu pokládal Kuhn šance menševiků za malé, vzpouru obyvatelstva proti bolševikům za vyloučenou, leda by ji snad sami bolševici vyprovokovali. Podle Kuhna byli však až dosud bolševici vůči menševikům velice tolerantní.

Sovětské Rusko mělo v daný okamžik dle Kuhna v Zakavkazsku neochvějnou pozici. Žádná domácí politická strana nebyla v tu chvíli sovětskému Rusku nebezpečná. Domnívá se, že po zkušenostech, které gruzínský lid získal od doby ruské revoluce 1917, jakož i z důvodu jisté únavy vyzvané těžkou hospodářskou, především zásobovací, situací, by se mu sotva podařilo odebrat povstáním bolševikům veškerou vojenskou moc. Rudé vojsko by přeci jen dle Kuhna bolševiky chránilo, a to především ze strachu, aby nová vláda jim a sedlákům neodebrala půdu. Lid se velice zklamal mnohými osvobozovacími boji proti bolševikům, které před svým ukončením vždy přinášely určité a jasné známky restaurace starých zákonů a společenských

⁷⁹⁴ AMZV. Tiflis, Josef Svatoš, *Politické zprávy* 1/1–31/12 1921, dis. 20–22.

⁷⁹⁵ AMZV. Batum. Československý konzulát, *Zprávy politické*, 1921, dis. 8, s. 2.

pořádků. Také veškeré pokusy převratu, které by měly přijít ze západní Evropy, by se podle Kuhna minuly účinkem, neboť veškeré osvobozovací boje podporované zahraničím byly v očích obyvatelstva nanejvýš zdiskreditovány. Mezi obyvatelstvem vzbuzovaly takové pokusy spíše obavy. Tomu rovněž napomáhala bolševická agitace. Ze strachu z restaurace monarchismu, která v očích sedláků znamenala odebrání veškeré velkostatkářské půdy a navrácení jí velkostatkářům, sedláci raději snášeli „*jho diktatury proletariátu*“.⁷⁹⁶

Za pozitivum ruského bolševismu v Zakavkazsko považoval Kuhn potlačení ostrého národního šovinismu ázerbájdžánských musavatistů⁷⁹⁷, arménských dašnakcahanů a gruzínských menševiků, které podle něj snižovalo riziko mezistátních konfliktů a sporů o hranice, jejichž rozřešení bylo svého času za pomoci spojenců odsunuto utvořením mnohých neutrálních pásem.

*„Hospodářský stav Gruzie jest a bude takový, jaké jsou a budou sovětské dekrety.“*⁷⁹⁸

V hospodářské části Kuhnovy zprávy se detailněji dozvídáme, že gruzínští bolševici neprováděli dle rady V. I. Lenina do krajnosti politiku socializace, nacionalizace a konfiskace, čímž nezničili svůj již tak skromný průmysl. Usilovali o to, aby se Gruzie stala „mostem“ mezi bolševickým Ruskem a západní Evropou. Bolševická Gruzie tedy neměla odradit cizince svým pořádkem, naopak měla cizince vábit k uzavírání větších obchodů. V Batumu se pro cizince upravoval moderní dům jako zvláštní hotel výhradně pro cizince. Cizinci podle dekretů užívali plné nedotknutelnosti a bezpečnosti a „*jsou přímo vyvyšováni nad své obyvatelstvo téměř na polobohy, což domorodé obyvatelstvo nelibě nese*“.⁷⁹⁹

Dekrety bolševiků obyvatelstvo nepřekvapily, neboť již menševici prohlásili veškeré velkostatky za majetek státní a dosadili všude své gruzínské správce, nikoliv Rusy. Dekrety bolševiků nejen že nesplnily svojí očekávanou bezohledností obavy mnohých obyvatel,

⁷⁹⁶ AMZV. Batum. Československý konzulát, *Zprávy politické*, 1921, dis. 8, s. 3.

⁷⁹⁷ Musavatisté byli příslušníci ázerbájdžánské nacionalistické strany Musavat (Rovnost) v Ázerbájdžánu v letech 1911-1920. S podporou tureckých a britských interventů bojovali proti sovětské moci a v letech 1918-1920 byli v čele vlády. Roku 1920 byli svrženi lidovým povstáním za pomoci Rudé armády.

⁷⁹⁸ AMZV. Batum. Československý konzulát, *Zprávy politické*, 1921, dis. 8, s. 3.

⁷⁹⁹ AMZV. Batum. Československý konzulát, *Zprávy politické*, 1921, dis. 8 s. 3.

všechny naopak překvapily svojí mírností. Domy ve městech nebyly nacionalizovány, ustavené byly pouze takzvané domové komitáty, to jest volené výbory všech lidí žijících v domě, které dům spravovaly. V tomto výboru však nemohl být původní majitel domu. Rovněž zákonné postavení notářů nebylo dekrety otřeseno, naopak upevněno. Následkem toho se čile obchodovalo s domy a notáři nalézali přitom svůj výdělek. Právo svobodného obchodu ve velkém i v malém také nebylo dekrety porušeno. Sovětská vláda přejala dekretem veškerý vývoz a dovoz prohlásila ho svým monopolem. Továrny, závody a veškeré přírodní bohatství byly nacionalizovány. Veškerý soukromý nábytek v domech byl dekretem prohlášen za část domu, čímž při stěhování obyvatel z domu nesměl být s nimi převážen, neboť patřil domu, a dotyčný nájemník obdržel do používání nábytek v domu, do kterého se přestěhoval.

Všechny tyto dekrety se týkaly pouze gruzínských občanů. Cizinci, kromě Angličanů a Francouzů, byli z podřízení se uvedeným dekretům zcela vyjmuti. Cizinci v Gruzii neztratili své továrny, závody, obchody, banky, domy, nábytek, atd. Ani jinak nebyli ve své svobodě omezeni. Osobní bezpečnost byla v Gruzii nejen pro cizince, ale i pro vlastní občany (pokládaje jednání vojenského tribunálu a tzv. čezvyčajky za zákonné úkony) úplně zajištěna.

Gruzínští bolševici se za krátkou dobu své vlády na vlastní oči přesvědčili, že veškeré prohlubování revoluce zahrnující nacionalizaci, konfiskaci aj. mělo za přímý následek úpadek průmyslu a tím úpadek a zastavení veškerého hospodářského života státu a celé společnosti. Je zřejmé, že V. I. Lenin nařídil Gruzii v hospodářských otázkách jiný postup, neboť největší obavou byl hospodářský krach. Gruzie se proto podle rad Lenina proměňovala ve stát poloburžoazní, který měl Rusku pomoci z nebezpečné hospodářské situace. Na Gruzii, tj. Batum, se tak obracely zraky nejen Moskvy, nýbrž i celého Ruska. Gruzie měla Rusku zajistit potřeby k dennímu životu. Kuhn informuje, že do Gruzie přijížděly různé nákupní komise z celé ruské říše, obzvláště z Moskvy, a každá se pro sebe snažila získat co nejvíce. Zakavkazský svaz zahraničního obchodu (Obvněštorg) obdržel z Moskvy několik milionů rublů ve zlatě na nákup obilí, mouky a dalších potravin. Jako plnomocník byl v této záležitosti bolševiky do Cařihradu vyslán předseda gruzínského Vněštorgu Modebadze, se kterým Kuhn svého času vyjednával ohledně navázání obchodního spojení s Československem. O činnosti Vněštorgu a jejího předsedy se detailně zmiňuje ve svém zpravodajství také Jaroslav Svatoš a opět tak potvrzuje informace předkládané Jaroslavem Kuhnem. Kuhn vnímal snahu sovětské moci

vytvořit prostor pro řízený státní kapitalismus, zejména prostřednictvím koncesí pro zahraniční firmy. Zároveň upozornil na paradoxní situaci – zatímco domácí podnikatelé čelili restrikcím, cizincům byly nabídnuty výjimky a výhody, aby nebyli odrazeni od investic.

Komunistické dekrety často nahradily dekrety nové, které částečně vrátily společnosti staré carské pořádky a řády. Všechny závody a továrny, které používaly k výrobě méně 25 HP, byly vráceny zpět majitelům. Další závody, které při komunistickém pořádku nevykázaly úspěšnou výrobu, se rovněž vrátily zpět majitelům, avšak smluvně při určitých podmínkách. Vnitrozemní obchod v malém byl prohlášen za svobodný. Následkem toho se stáhly vojenské hlídky, které znemožňovaly dříve veškerý obchod mezi městem a vesnicí.

Na podporu rychlejšího tempa obnovy průmyslu se cizincům udělovaly koncese. Jako příklad Kuhn uvádí německého občana Horsta von Hersnera společně s Gruzíncem Čaadajevem, kteří obdrželi lesní koncesi na 40 let na zpracování rozsáhlých a velice cenných lesů blíže k Suchumu v rozsahu cca 119 000 ha. Horst von Hersner se smluvně zavázal postavit na vlastní výlohy v oblasti koncesních lesů elektrickou stanici na 3000 HP, pilu, továrnu na zpracování dřeva s denní výrobou 4000 krychlových stop dřevoviny, továrnu na výrobu parket, továrnu na výrobu dřevěné vlny, továrnu na výrobu bukového nábytku, továrnu na výrobu fornýrů, zpracující ročně 200 000 krychlových stop dřevoviny, továrnu na výrobu 600 000 krychlových stop dřevoviny, továrnu na výrobu pražců a jejich impregnování, soustružnický závod na zpracování zimostřeže, tedy tzv. kavkazské palmy. Sovětská Gruzie měla první roky dostávat bezplatně 15% výroby všech továren a závodů a v pozdějších 20%. Po uplynutí koncesní doby 40 let měly veškeré objekty bezplatně přejít gruzínské republice.⁸⁰⁰

Na podobných koncesních podmínkách byl organizován také závod na výrobu ovocných konzerv a marmelád v Batumu německého občana, chemika, Alfréda Sterna, přičemž asi 25% výroby odváděl Stern in natura gruzínské vládě bezplatně, dále 25% výroby za výrobní cenu s přírůžkou 5% podnikatelského zisku a zbývajících 50% měl právo prodat svobodně na volném

⁸⁰⁰ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 8, s. 5.

trhu. Dále Němci usilovali získat koncese na lázeňské město Boržom, jakož i na dobývání a výrobu boržomské minerální vody, dutého skla a zpracování dříví.⁸⁰¹

Ostatní továrny a závody v Tiflisu a okolí jako mlýny, továrny na tabák, mydlárny, koželužny, továrny na zápalky, továrny na výrobu hospodářských strojů, elektrárny a tak dále, měly být rovněž předány starým majitelům, avšak při zvláštních smluvních podmínkách, kde by stát zůstal majitelem továren a jich původní majitel by byl prostým nájemcem svého bývalého podniku. Tyto nové poměry v Gruzii ohledně koncesí a státního kapitalismu dokládají, že Moskva se začala řídit novým heslem, že Rusko je možné vyvést z těžké hospodářské situace jedině pomocí koncesí v rámci státem řízeného kapitalismu.

Další obchodní aktivitu projeвили na Kavkaze Italové. Bolševická Gruzie dovolila zahraniční Italo-Kavkazské bance určité bankovní operace.

Vzhledem k novým poměrům, které v Zakavkazsko zavládly, společně s respektováním práv cizinců, došlo v Batumu k významnému oživení zahraničního obchodu. Batum se stal nákupním centrem jak pro Zakavkazsko, Persii, Zakaspický kraj, Bucharu, Turkestán, tak i pro severní Kavkaz, Don a Kubáň, neboť chybělo spojení cizích lodí s Novorossijskem. Československému zboží se tak otevřelo široké okno příležitosti.

Za nejdůležitější pro podporu gruzínského hospodářství však Kuhn považoval zahájení vlastní hromadné výroby a intenzivní dobývání bohatých kavkazských nerostných ložisek (mangan, arsen, měď, železná ruda, uhlí, stříbro, olovo, aluminium, rumělka, azbest, nafty a tak dále).

Finanční stav Gruzie považoval Jaroslav Kuhn za katastrofální. Privátní kurz (úřední neexistoval) gruzínských bonů před Kuhnovým odjezdem z Batumu dne 27. srpna 1921 byl následující: 1 libra 440. 000,- rublů/gruzínských bonů, 1 dolar 95.000,-, 1 Ltq 80.000,- (turecká lira), 1 Lit 3.500,- (italská lira), 1Frs 8.000,-, 1 Mk 1.200,-, 10 rublů ve zlatě 500.000,- rublů/gruzínských bonů. Následkem těchto kurzů dosahovalo dovážené zboží (vlastní nebylo) na místním trhu vysokých cen. Například 1 kg kostkového cukru 40.000 rublů, 1 kg chleba

⁸⁰¹ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 8, s. 5.

16.000 rublů, kousek mýdla 16.000 rublů, 1 oběd v privátním domě (hostince a hotely nebyly) 20.000-30.000 rublů, pár mužských či ženských střevíců 400.000-600.000 rublů, mužský oblek vlněný 2.500.000 rublů. Měsíční plat úředníka v bolševické kanceláři dosahoval výše 6.000 - 60.000 rublů/měsíc, kromě každodenní stravní dávky, která však byla nedostatečná. Lidé rozprodávali svůj movitý majetek, který přecházel do rukou sedláků.⁸⁰²

Závěrem svého rozsáhlého popisu aktuální politicko-hospodářské a finanční situace sovětské Gruzie přichází Kuhn s vlastním návrhem pozice, kterou by československá vláda měla k sovětské Gruzii zaujmout. Z politického hlediska byl přesvědčen, že sovětská Gruzie není pro Československou republiku nebezpečná, stejně tak jako Československo není nebezpečné skupině sovětských socialistických republik. V tomto se ostatně shoduje s čelními gruzínskými bolševickými představiteli, s nimiž jednání uskutečnil Jaroslav Svatoš – Eliavou a Sanikidzem a dalšími vysoce postavenými gruzínskými bolševiky. Kuhn doporučoval, aby poměr československé vlády byl především z hospodářských důvodů určitější. Nejen od Jaroslava Kuhna se tak dozvídáme, že gruzínská sovětská vláda by uvítala bližší přátelské styky s Československou republikou, čekala však z naší strany iniciativu. Byla přitom ochotna poskytnout Československu různá hospodářská přednostní práva před druhými státy, neboť Československo bylo státem průmyslově-výrobním. Gruzie by tak uvítala blízké hospodářské spojení přímo s výrobcem, nikoliv komisionářem. V neposlední řadě nepovažovala Gruzie československý kapitál za nebezpečný, neboť neměl imperialistické tendence. I v této oblasti se Jaroslav Kuhn zcela shoduje se Svatošovými informacemi a doporučeními.

Kuhn vyzdvihoval oblast Černého moře, jakožto oblast s dalekosáhlými hospodářskými perspektivami pro Československo. Černé moře, obklopené ze všech stran od Oděsy přes Nikolajev, Sevastopol, Feodosiu, Kerč, Novorossijsk, Tuapse, Poti, Batum, Trapezunt, Kerasund, Cařihrad, Burgas, Varnu, Konstanzu, Galatz, Brajla, Reni, Isjakču, nabízelo nejen nepřehledný počet konzumentů všech průmyslových výrobků, které se v Československu vyráběly, nýbrž i tyto černomořské přístavy přinášely možnost proniknout s československými výrobky do jejich hlubokého týlu, dalších států s daleko větším počtem spotřebitelů.

⁸⁰² AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 8, s. 6.

Zásobovatelem a dodavatelem zboží všech černomořských přístavů byl v té době Cařihrad, přičemž sám konzument, nikoliv výrobce. Cařihrad tak mohl zboží pouze přeprodat, zastávat úlohu velmi dobře placeného komisionáře. Nejbližším státem výrobcem bylo právě Československo. Poměry politické a hospodářské v maloasijských přístavech, jakož i v Batumu, byly zahraničnímu obchodu příznivé. Všechny přístavy byly obsluhovány pravidelným každotýdenním spojením s Cařihradem Lloyd Triestinem, Adrií a mnohými řeckými společnostmi, takže do Batumu přijížděly lodě se zbožím téměř každý druhý den.

Přes veškerá uvedená pozitiva československé exportní firmy, kromě Centrokomise a firmy Brdlík & Martinů,⁸⁰³ do Batumu nevyvážely. Československé zboží se však na batumském trhu vyskytovalo. Přiváželi jej převážně Italové přes Terst-Cařihrad, čemuž vydatně napomáhala jejich rozvětvená obchodní organizace. Měli vlastní pravidelné námořní spojení, které bylo pro vlastní obchodníky daleko levnější, než pro cizince. Mohli se opřít o rozvětvenou síť konsulátů, které své obchodníky vydatně podporovaly. Disponovali vlastním rádiovým spojením mezi Tiflisem a Itálií, vlastní bankou. Jejich lira byla navíc kotována v Cařihradě. Československo žádnou takovou organizací nedisponovalo. Následkem toho mezi Československou republikou jako výrobcem a černomořskými přístavy jako spotřebitelem zela velická propast, která znemožňovala veškerý přímý obchod výrobce s konzumentem. Tuto propast tak umně dovedli překlenout jedině Italové s řadou výše zmíněných vlastních elementárních obchodních organizací. Italové nakupovali československé zboží přímo přes Terst, Cařihrad či Vídeň. Československá obchodní exportní firma byla z těchto kombinací vyloučena. Kuhn uvádí, že důvodem byl fakt, že „*náš průmysl jest většinou v rukách německo-židovských, které prozatím ze známých nám důvodů inklinují, přidružují se svých starých rakouských obchodních exportních cestíček, zase k Němcům a židům.*“⁸⁰⁴ Jaroslav Kuhn proto apeloval, aby tyto základní nedostatky organizace našeho zahraničního obchodu byly námi odstraněny, pokud chceme být sami exportéry a přiblížit se tím přímo spotřebiteli. Zdůraznil

⁸⁰³ Brdlík & Martinů, společnost s r.o. Obchod surovinami, polotovary a zbožím na účet vlastní i cizí, v tuzemsku i cizozemsku. Jednatelé Bedřich Brdlík a Ladislav Martinů. Československý aukční podnik pro dovoz a prodej jižního ovoce a plodin, společnost s ručením omezeným v Praze in *Tribuna*, 1919, roč. 1, č. 192, s. 7.

⁸⁰⁴ AMZV. *Batum. Československý konzulát, Zprávy politické*, 1921, dis. 8, s. 9.

přítom, že československé konzuláty nemohou být strnulými úřady, nýbrž musí vědomě, jak to činili Italové, své obchodní exportní firmy podporovat a napomáhat jim hlavně udržovat pravidelné a rychlé spojení s republikou, obzvláště tam, kde jiné spojení nebylo. Navrhuje přímo nařídit všem konsulátům ministerstvem, aby považovaly udržování pravidelného a rychlého spojení československých firem za svoji povinnost a nikoliv laskavost, kterou mohou kdykoliv odmítnout. Kuhn tímto vyslovil základní podmínku ekonomické diplomacie, která je dnes samozřejmou součástí působení našich zastupitelských úřadů ve světě.

Z Kuhnovy obsáhlé zprávy o politické, hospodářské a finanční situaci sovětské Gruzie vplynulo několik jeho doporučení:

- zřízení sítě konzulátů na Kavkaze i v regionu Černého moře;
- organizovat vlastní československé námořní spojení s Černým mořem buď na státní náklady, či alespoň podporovat a subvencovat soukromou námořní společnost, která buď existuje, anebo by se při státní pravidelné subvenci vytvořila;
- vytvoření vlastního rádiového spojení mezi Československou republikou a Kavkazem;
- napomoci zřízení odbočky československé banky v Zakavkazsko, Tiflis;
- usilovat o kotování československé koruny na cařihradské burze.

Zavedení těchto organizačně-obchodních opatření by podle Kuhna vedlo k tomu, že by Cařihrad postupně ztratil svůj dosavadní význam velkokomisionáře pro celý černomořský prostor a tuto roli by převzal Galați (dobově Galatz), významný přístav na dolním toku Dunaje na území dnešního Rumunska. Galați se měl stát hlavním překladištěm československého exportu směřujícího do oblasti Černého moře a zároveň centrálním skladištěm československých průmyslových výrobků, předem určených pro distribuci na černomořské trhy.⁸⁰⁵

Tato koncepce zapadala do širší hospodářsko-politické strategie československé zahraniční politiky, která usilovala o vybudování funkčního dunajsko-černomořského obchodního koridoru spojujícího střední Evropu s černomořským prostorem prostřednictvím

⁸⁰⁵ RYCHLÍK, Jan: *Češi a Rusové 1918–1938*. Praha: Vyšehrad, 2007, s. 185–190.

říční dopravy (Bratislava – Komárno – dolní Dunaj – Galați).⁸⁰⁶ Takový koridor měl Československu umožnit obejít tradiční závislost na středomořských trasách a na politicky nestabilních centrech bývalé Osmanské říše a současně posílit jeho hospodářskou autonomii v oblasti zahraničního obchodu.⁸⁰⁷

Oslabení Cařihradu jako klíčového obchodního uzlu bylo v poválečném období vnímáno jako přímý důsledek rozpadu Osmanské říše, dlouhodobého válečného vyčerpání, nejistého mezinárodněprávního postavení města a proměny mocenských poměrů v oblasti úžin. Tyto faktory výrazně narušily jeho tradiční roli prostředníka mezi evropskými a černomořskými trhy a otevřely prostor pro přesun obchodních funkcí do přístavů na dolním Dunaji, především do Galați.⁸⁰⁸

Jako protihodnotu za dovážené zboží do černomořských přístavů navrhoval Kuhn přijímat buď valutu, nebo suroviny. Za nejvýhodnější financování našich konzulárních úřadu v regionech Černého moře považoval financování prostřednictvím československých exportních firem. Konzulát v Tiflisu a místokonzulát v Batumu navrhl financovat filiálkou Centrokomise na Kavkaze, která exportem československého zboží získávala dostatečné množství valuty, i místních sovětských peněz, nezbytně nutných k nákupu každodenních potřeb. Prakticky Kuhn navrhl provedení poukazu potřebné částky ministerstvem kavkazským konzulátům přes Legiobanku v Praze v československých korunách s prosbou, aby tuto částku filiálka Centrokomise na Kavkaze vyplatila zmíněným konzulátům v potřebné měně.

Kuhnova zpráva z roku 1921 o stavu sovětské Gruzie patří mezi cenné hospodářsko-politické dokumenty tohoto období. Zpráva obsahuje podrobnou analýzu politické a ekonomické situace v zemi, hodnocení vztahů mezi Moskvou a Tiflisem, přístup k zahraničním investorům i návrhy pro československou zahraničně-obchodní politiku. Kuhn v ní navrhoval

⁸⁰⁶ ŘOUTIL, Miroslav – VYDRA, Vladimír a kol.: *Dějiny Ruska*. Praha: Lidové noviny, 2008, s. 420–430.

⁸⁰⁷ PFAFF, Ivan: Československá zahraničně-obchodní politika ve 20. letech. *Soudobé dějiny*, 2, 1995, s. 201–215.

⁸⁰⁸ FROMKIN, David: *A Peace to End All Peace*. London: Penguin Books, 1989, s. 390–405.

konkrétní opatření, která by mohla zlepšit československou pozici na kavkazském trhu. Doporučoval vytvoření přímého námořního spojení, otevření bankovního zastoupení, zavedení vlastního radiotelegrafického spojení nebo posílení konzulární přítomnosti. Zároveň kritizoval pasivitu československé diplomacie a nedostatek koordinace mezi státními a hospodářskými institucemi.

Jaroslav Kuhn se tak zařadil mezi významné představitele československé přítomnosti na Kavkaze v období po sovětizaci Gruzie. Jako vedoucí pobočky Centrokomise v Batumu a později honorární místokonzul Československa sehrál důležitou roli v oblasti ekonomické diplomacie. V Batumu, klíčovém černomořském přístavu, působil Kuhn jako spojka mezi místními hospodářskými strukturami a československým průmyslem. Zajišťoval obchodní kontakty, analyzoval trh, mapoval dostupnost surovin a snažil se prosazovat zájmy československých firem v regionu. Jeho činnost doplňovala práci honorárního konzula Jaroslava Svatoše v Tiflisu a společně reprezentovali československé zájmy ve složitém prostředí zakavkazského prostoru začátku 20. let 20. století.

Jaroslav Kuhn vystupoval jako představitel nové generace československých diplomatů – tzv. ekonomických diplomatů, jejichž hlavním úkolem nebylo pouze ad hoc zastupovat a reprezentovat stát, ale aktivně vytvářet podmínky pro ekonomickou expanzi. Jeho činnost lze chápat jako předobraz moderní hospodářské diplomacie. Vztah Kuhna se Svatošem byl přirozeně doplňující – zatímco Svatoš zastupoval především kulturní a politickou rovinu, Kuhn se zaměřoval na praktické hospodářské otázky a operativní koordinaci obchodních aktivit v regionu. Jeho práce v Batumu, zpravodajská činnost a strategická doporučení zůstávají důležitým svědectvím o možnostech, které se Československu nabízely v období formování sovětského impéria. Jeho názory a návrhy jsou dodnes relevantní jako doklad předvídatvého a prakticky orientovaného přístupu v době, kdy se československá zahraniční politika teprve utvářela.

5. Závěr

Československo-gruzínské diplomatické vztahy v letech 1918-1921 představují v dějinách evropské diplomacie minořádně zajímavý a dosud jen částečně zpracovaný fenomén, v němž se setkávají dvě roviny: na jedné straně geopolitické otřesy spojené s rozpadem impérií a vzestupem nových států, na straně druhé individuální příběhy lidí, kteří tyto proměny nejen sledovali, ale aktivně formovali.

Disertační práce s názvem *Československo-gruzínské diplomatické vztahy v období Gruzínské demokratické republiky (1918-1921): Osobnost Jaroslava Svatoše – prvního československého konzula v Gruzii* ukázala, že bez propojení těchto dvou perspektiv – makrohistorické a mikrohistorické – nelze plně pochopit povahu československé přítomnosti na Kavkaze, ani skutečný význam, jaký tato přítomnost měla pro obě strany. Disertační práce je proto koncipována jako vědecká práce nacházející se na pomezí dvou disciplín – etnologie a historie, a současně tak vědomě propojuje dějiny kulturní s dějinami politickými.

Tato dvojí rovina určovala nejen kompozici celé práce, ale i způsob, jakým byly formulovány a následně zodpovězeny její základní výzkumné otázky. Práce vychází z dvojího výzkumného záměru:

Postihnout „gruzínskou otázku“ v československé zahraniční politice v letech 1918-1921, tedy zrekonstruovat povahu a dynamiku československo-gruzínských diplomatických vztahů v období existence Gruzínské demokratické republiky a vysvětlit, proč nikdy nedošlo k jejich plné formalizaci.

Zhodnotit roli Jaroslava Svatoše – předsedy Čechoslovácké národní jednoty, prvního československého honorárního konzula v Gruzii a klíčového aktéra kulturní i politické komunikace – a určit, jakým způsobem se jeho osobní trajektorie a činnost promítly do formování a podoby těchto vztahů.

V širším rámci práce byly dále sledovány dílčí otázky:

Jaký význam mělo sokolské hnutí a jeho kavkazská varianta *Ševardeni* pro utváření moderní gruzínské identity a pro vzájemné česko-gruzínské sblížování?

Jakou roli sehrála československá ústavní listina z roku 1920 jako inspirační zdroj pro Ústavu Gruzínské demokratické republiky z roku 1921 a jak konkrétně se do tohoto procesu zapojil Jaroslav Svatoš?

Jaké funkce a limity měla paralelní činnost dalších československých představitelů (Štilip, Páral, Hromádka, Kuhn) působících ve stejném prostoru a období?

Metodicky se práce opírá zejména o ego-dokument Jaroslava Svatoše – rukopisné, nedokončené a dosud nepublikované paměti *Vzpomínky ruského Čecha, gymnaziálního profesora a ředitele* z roku 1927, fond *Tiflis 1921 – Politické zprávy 1/1-31/12, Josef Svatoš* z Archivu MZV ČR, další archivní soubory (VÚA, fondy k repatriačním a obchodním misím), korespondenci F. Štilipa, J. Párala, V. Hromádka a J. Kuhna, dobový tisk český i gruzínský a relevantní sekundární literaturu.

Úvodní metodologická kapitola reflektovala specifika Svatošových pamětí jako historického pramene – jejich subjektivitu, retrospektivní charakter i dvojí kulturní zakotvení autora (české a ruské/kavkazské prostředí). Kritická práce s tímto pramenem se ukázala jako nezbytný předpoklad pro další interpretaci jeho role v diplomacii i kulturním transferu.

Československo-gruzínské vztahy 1918-1921: nevyužitá příležitost

Analýza československé zahraniční politiky ukázala, že postoj Československa ke Gruzínské demokratické republice byl od počátku podřízen tzv. „ruské otázce“ a orientaci na Francii a Velkou Británii. Masarykova a Benešova koncepce „silného, federativně uspořádaného Ruska“ jako nezbytného partnera ve Východní Evropě dlouho limitovala ochotu připustit trvalejší existenci „okrajových“ států, včetně Gruzie. Z několika klíčových závěrů vyplývá:

- Československo vnímalo Gruzii primárně prismatem budoucnosti Ruska – jako potenciální autonomní součást federativního „demokratického“ Ruska, nikoli jako samostatný, trvale suverénní stát.
- Postoj československé diplomacie byl determinován francouzskou politikou: intervenční, protisovětsky orientovanou, ale zároveň rezervovanou vůči *de iure* uznání nových kavkazských republik.

- Gruzie vnímala Československo jako potenciálně blízký, kulturně i politicky spřízněný stát, zatímco Praha zachovávala zdrženlivý odstup a nedokázala tento kredit proměnit v trvalejší diplomatickou vazbu.
- Vývoj československo-sovětských vztahů (od úvah o intervenci, přes repatriační a hospodářské mise až po faktické uznání sovětské vlády) probíhal rychleji a důsledněji než vývoj vztahu ke Gruzii. Gruzie zůstala v československém diskurzu spíše „epizodou“ v rámci širšího řešení ruské otázky než samostatným aktérem.

Lze proto konstatovat, že československo-gruzínské vztahy 1918-1921 představují z dnešní perspektivy výrazně nevyužitou příležitost. Na gruzínské straně existoval trvalý zájem o politickou, kulturní i hospodářskou spolupráci s Československem. Na československé straně však převážilo opatrné vyčkávání, podřízené velmocenské logice. Vztahy proto zůstaly neformální (bez naváhání plnohodnotných diplomatických styků), asymetrické (s vyšší mírou očekávání na straně Gruzie), a často zprostředkované jednotlivci, nikoliv institucemi. Právě zde nabývá práce Jaroslava Svatoše zcela zásadního významu.

Výzkum jednoznačně potvrdil, že bez Jaroslava Svatoše by o československo-gruzínských vztazích v letech 1918-1921 bylo možné hovořit jen stěží. Práce prokazuje, že jeho role se formovala ve třech základních rovinách:

Kulturně-společenská a pedagogická rovina

Svatošova dlouholetá přítomnost v Zakavkazsku, jeho působení v Tiflisu, zapojení do české krajanské komunity a podpora sokolského hnutí vytvořily dlouhodobé sociální a kulturní zakotvení, jež výrazně předcházelo vzniku Československa a Gruzínské demokratické republiky. Sokolská tradice a podíl českých učitelů na vzniku gruzínského spolku *Ševardeni* ukazují, že kulturní diplomacie „zdola“ předcházela formální diplomacii „shora“ a připravila půdu pro pozdější politické kontakty.

Diplomatická a konzulární rovina

Jako předseda Čechoslovácké národní jednoty v Tiflisu Svatoš fakticky suploval konzulární funkce již od roku 1918: organizoval repatriaci válečných zajatců, vydával „příslušenské průkazy“ uznávané britskými i gruzínskými orgány, intervenoval

v individuálních případech a chránil československé občany bez ohledu na národnost. Politické zprávy z fondu *Tiflis, 1921, Politické zprávy 1/1-31/12* dokládají, že jeho zpravodajství patřilo k nejkvalitějším pramenům o politické, vojenské a hospodářské situaci v Gruzii a Zakavkazsku. Svatoš byl schopen zasazovat lokální události do širších geopolitických souvislostí a uvažovat v kategoriích dlouhodobé československé strategie. Navzdory váhavosti MZV ČSR byla nakonec v roce 1921 jeho faktická pozice dodatečně legitimizována: Svatoš byl jmenován plnomocníkem pro ochranu československých občanů, vedoucím obchodní mise a honorárním konzulem v Tiflisu. Tím se státní politika přinejmenším částečně přiblížila realitě, kterou Svatoš po léta vytvářel v terénu.

Právně-symbolická a ústavní rovina

Práce prokázala, že Svatoš sehrál klíčovou roli při zprostředkování československé ústavy z roku 1920 gruzínským politickým elitám. Poskytl oficiální text ústavní listiny, zajistil její překlad do ruštiny a zprostředkoval ji předsedovi Ústavodárného shromáždění Pavle Sakvarelidzemu. Ústava Gruzínské demokratické republiky z roku 1921 prokazatelně převzala celou řadu principů československého ústavního modelu – od pojetí parlamentní demokracie, přes rovnost volebního práva žen a mužů, až po koncepci práv národnostních menšin. Československo se zde stalo „modelovým malým státem“ v rámci evropské sociálně-demokratické tradice, k níž se gruzínští menševici programově hlásili. Svatošův podíl na tomto právním a symbolickém transferu ukazuje, že jeho práce nebyla omezená jen na ad hoc diplomatickou agendu – byl také kulturním a ideovým zprostředkovatelem, který přenesl československou zkušenost do gruzínského politického myšlení.

Z hlediska výzkumné otázky lze shrnout, že Svatošova činnost vytvořila páteř československo-gruzínských diplomatických vztahů v letech 1918-1921, přestože oficiální státní politika zůstávala váhavá. Jeho práce v terénu často suplovala absenci jasné linie MZV ČSR a ukazuje, jak významnou roli může v dějinách diplomacie sehrát „individuální diplomacie“ založená na osobních kontaktech, regionální znalosti a kulturním kapitálu.

Další československé linie přítomnosti na Kavkaze

Výsledky práce prokázaly, že československo-gruzínské diplomatické vztahy nebyly formovány pouze jedním hlavním aktérem, ale že je nutné zohlednit činnosti dalších osobností - Františka Štilipa, Jaroslava Párala, Viléma Hromádka a Jaroslava Kuhna. Tito představitelé

tvořili důležitou součást širší sítě československé přítomnosti v Zakavkazsku a jejich působení obohacuje obraz kulturně-politických vazeb, které mezi oběma zeměmi existovaly. Práce ukázala, že československo-gruzínské vztahy byly ve sledovaném období ve skutečnosti daleko intenzivnější, než by naznačovala jejich formální neexistence, a že jejich podobu určovaly paralelní a často navzájem se doplňující proudy. Práce prokázala, že československá přítomnost v Zakavkazsku byla ve sledovaném období mnohohrstevná:

- repatriačně-humanitární linie (Štilip) zajišťovala návrat válečných zajatců a současně vytvářela rámec pro první hospodářské kontakty;
- konzulárně-politická linie (Páral, Hromádko) reflektovala strategický význam přístavního města Batum a Černomoří, ale narážela na absenci jasného politického mandátu vůči Gruzii;
- hospodářsko-ekonomická linie (Kuhn a Cetrokomise) artikulovala potřebu systematického vstupu československého kapitálu do regionu a formulovala konkrétní návrhy na budování infrastruktury zahraničního obchodu.

Všechny tyto linie se v čase různě protínaly s činností Jaroslava Svatoše. Právě jejich souhra i napětí vytvářely reálný obraz československé přítomnosti v Gruzii, který byl výrazně bohatší než oficiální diplomatické dokumenty. Závěrem lze konstatovat, že československá státní politika vůči Gruzii byla spíše reaktivní než proaktivní, konkrétní kroky v terénu byly často iniciovány „zdola“ a struktura přítomnosti – konsulát v Batumu vs. faktické centrum v Tiflisu – neodpovídala vždy reálným politickým a hospodářským potřebám.

Přínos práce a perspektivy dalšího výzkumu

Disertační práce přináší několik zásadních příspěvků. V rámci biografického a pramenného přínosu systematicky rekonstruuje životní dráhu Jaroslava Svatoše, dosud v české historiografii jen okrajově připomínaného, a kriticky zhodnocuje jeho rukopisné paměti i diplomatickou korespondenci jako historické prameny. Současně ukazuje, že československo-gruzínské diplomatické vztahy nelze redukovat na formální rovinu (absence uznání, omezená diplomatická výměna), ale že je třeba brát vážně i rovinu kulturní, sociální a neformální diplomacie, v níž hrály roli jak sokolské hnutí, tak ústavní transfer. Analýza sokolského hnutí

v Gruzii a vlivu československé ústavy na gruzínský ústavní proces ukazuje, jak mohou „měkké“ kulturní a ideové nástroje (tělovýchova, symbolika, právní vzory) formovat identitu a mezinárodní orientaci nových států. Práce je tudíž i příspěvkem k dějinám kulturní diplomacie a právního transferu. V neposlední řadě je práce příspěvkem ke kontextualizaci současnosti, neboť i když hlavním předmětem práce je období let 1918-1921, závěry implicitně ukazují, že některé strukturální problémy – geopolitická zranitelnost Gruzie, role velmocí, napětí mezi deklarovanými hodnotami a realitou – zůstávají aktuální i dnes.

Z hlediska přínosu práce je nutné vyzdvihnout několik hlavních závěrů. Tento výzkum přinesl vůbec první komplexní analýzu československo-gruzínských diplomatických vztahů v období 1918-1921, opřenou o kritické studium archivních pramenů a dosud nepublikovaného ego-dokumentu. Dále ukázal, jak může být mikrohistorický přístup zakotven v makrohistorickém rámci a jak může životní příběh jednotlivce sloužit jako klíč k pochopení strukturálních procesů, které by jinak zůstaly skryty. Práce rovněž rozšířila poznání o fungování československé kulturní diplomacie v meziválečném období, a to prostřednictvím analýzy činnosti české menšiny v Tiflisu. V neposlední řadě nabídla nový pohled na československo-gruzínský ústavní transfer jako formu kulturně-politického dialogu, který má dlouhodobý dosah daleko za hranice jednotlivých událostí.

Kromě přínosů je však nutné reflektovat i limity výzkumu. K nim patří především neúplnost dochovaných pramenů, fragmentárnost diplomatické korespondence a selektivnost Svatošových vzpomínek. Tyto limity však nejsou slabinou práce, ale spíše odrazem povahy tématu. Historie československo-gruzínských diplomatických vztahů se odehrávala v prostředí rychlých politických změn, omezené státní infrastruktury a geografické vzdálenosti, což se promítalo i do povahy dochovaných dokumentů. Kritická práce s nimi tak nebyla jen metodologickou nutností, ale i interpretativní výzvou.

Práce zároveň otevírá několik směrů dalšího bádání. Především detailní výzkum „československé duševní armády“ na Rusi, zejména role učitelů v procesu kulturní modernizace. Jako další směr se nabízí hlubší komparativní studium memoárových pramenů „ruských Čechů“ působících na území carského Ruska, dále rozšíření komparace ústavního transferu na další státy vzniklé po rozpadu impérií. V neposlední řadě pak analýzu obrazového dědictví (včetně soukromého archivu rodiny Svatošů), které zachycuje počátky sokolského

hnutí v Gruzii. Tato témata mají potenciál rozšířit nejen poznání o československo-gruzínských vztazích, ale o širších procesech kulturní výměny či právní inspirace ve střední a východní Evropě.

Závěrem lze shrnout, že československo-gruzínské vztahy v letech 1918-1921 byly sice formálně křehké, avšak v neformální rovině pozoruhodně intenzivní. Vznikaly na průsečíku státních zájmů, kulturních vazeb, osobních iniciativ a historických okolností, které společně vytvářely prostor pro setkávání dvou světů – středoevropského a kavkazského. Jejich podoba však byla určena nejen rozhodnutím vlád a velmocenskou politikou, ale také osudem jednoho „ruského Čecha“ – Jaroslava Svatoše, který dokázal propojit kulturní, pedagogickou, ústavní i diplomatickou rovinu do jediné, mimořádně soudržné životní linie. Právě v tomto průniku individuální biografie a dějin mezinárodních vztahů spočívá hlavní přínos a interpretační síla této disertační práce.

6. Bibliografie

Primární literatura:

Paměti:

SVATOŠ, Jaroslav: Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele, 1927.

Archivní materiály:

AMZV - Fond Moskva 1921, č. 102.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 1.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 2.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 3.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 4.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 5.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 6.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 7.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 8.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 9.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 10.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 11.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 12.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 13.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 14.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 15.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 16.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 17.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 18.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 19.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 20.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 21.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 22.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 23.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 24

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 25.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 26.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 27.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 28.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 29.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 30.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 31.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 32.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 33.

AMZV - Fond Josef Svatoš, Politické zprávy 1/1-31/12, 1921, č. 1-34, dis 34.

AMZV – OSO, 1918-1925. kr. 43, sl. Jaroslav Svatoš.

AMZV – OSO, 1918-1945. kr. 13, sl. Vilém Hromádka.

AMZV – OSO, 1918-1945. kr. 29, sl. Jaroslav Páral.

AMZV – OSO, 1918-1945. kr. 93, sl. Jaroslav Kuhn.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1920, č. 1-8, dis 1.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1920, č. 1-8, dis 2.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1920, č. 1-8, dis 3.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1920, č. 1-8, dis 4.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1920, č. 1-8, dis 5.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1920, č. 1-8, dis 6.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1920, č. 1-8, dis 7.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1920, č. 1-8, dis 8.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1921, č. 1-8, dis 1.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1921, č. 1-8, dis 2.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1921, č. 1-8, dis 3.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1921, č. 1-8, dis 4.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1921, č. 1-8, dis 5.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1921, č. 1-8, dis 6.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1921, č. 1-8, dis 7.

AMZV – Fond Batum, Čsl. konsulát, Zprávy politické, 1921, č. 1-8, dis 8.

AMZV – Fond Moskva, 1921, č. 1-233, Politické zprávy 1/9-31/12, Dr. Josef Girsá, dis 107.

AMZV – Fond Moskva, 1921, č. 234-397, Politické zprávy 1/9-31/12, Dr. Josef Girsá, dis 239.

Archivio Storico Diplomatico, Ministero degli Affari esteri e della Cooperazione Internazionale, Italia. Affari Politici 1919-1930. Busta 1123. Situazione politica generale in Georgia, Tiflis, 10 febbraio 1921.

Archivio Storico Diplomatico, Ministero degli Affari esteri e della Cooperazione Internazionale, Italia. Affari Politici 1919-1930. Busta 1123. Riconoscimento „de jure“ della Georgia. Tiflis, 10 febbraio 1921.

Gruzínský národní archiv. Tbilisi. Osobní složka Jaroslava Svatoše z let 1918-1919, složka č. 318 (საქმე N. 318), 1935.

Gruzínský národní archiv. Tbilisi. GE_CHA_1864_2_553_32.

Gruzínský národní archiv. Tbilisi. GE_CHA_1864_2_581_03.

Gruzínský národní archiv. Tbilisi. GE_CHA_18645_2_626_05.

Gruzínský národní archiv. Tbilisi. GE_CHA_18645_2_626_26.

Gruzínský národní archiv. Tbilisi. GE_CHA_18645_2_626_27.

VÚA. Fond Důležité dokumenty 1914-1923, sign. G8, karton 3.

VÚA. Fond Důležité dokumenty 1914-1923, sign. G8, karton 3.

VÚA. Fond Důležité dokumenty 1914-1924, inv. č. 982, karton 23.

Sekundární literatura

AMORT, Čestmír: Přehled dějin československo-sovětských vztahů v údobí 1917-1939. Praha: Academia, 1975.

ANDREJEVA, Natalia: Прибалтийские немцы в составе Российской империи: ключевые моменты социальной и политической истории (XVIII-начало XX в.) Журнал российских и восточноевропейских исследований, 2023.

AUERHAN, Jan: České osady na Volyni, na Krymu a na Kavkaze. Praha: Československá vlastivěda, 1920.

AVALOV, Zurab: Независимость Грузии в международной политике 1918-1921. Воспоминания главного советника по иностранным делам. Москва, 2022.

BACHTIN, Michail: Problémy poetiky Dostojevského Problemy poetiki Dostoevskogo. Praha, 1980.

BARNES, Christopher: Boris Pasternak: A Literary Biography, United Kingdom: Cambridge University Press, 2004.

BASSIN, Mark – Glebov, Sergey – Laruelle, Marlene (eds.): Russia's Orient. London, 2015.

BASARGINA, Jekatěrina Jurjevna: Из истории классического образования в России: Учительский институт славянских стипендиатов, Индоевропейское языкознание и классическая филология. Dostupné z: www.cyberlinka.ru.

BAUSINGER, Hermann: Folklore und Folklorismus. Tübingen: Niemeyer, 1969.

BEER, Daniel: The Mass Deportation of Poles to Siberia, 1863–1880. London: Palgrave Macmillan, 2016.

BĚLÍČEK, Jan – GLANC, Tomáš: Ruská duše neexistuje. Praha: Vyšehrad, 2025.

BĚLOHRADSKÝ, Václav: Mezi světy a mezisvěty. Praha, 1997.

BENDIX, Regina: In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies. Madison: University of Wisconsin Press, 1997.

BENEŠ, Eduard.: Otevřít Rusko Evropě. H&H. Praha, 1992.

BENEŠ, Eduard: Problémy nové Evropy a zahraniční politika československá. Praha, 1924.

BRÁDLEOVÁ, Daniela: Banka československých legií v letech 1919-1938. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta, 2005.

BRÁDLEROVÁ, Daniela: Vojáci nebo podnikatelé? Akademia, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i. Praha, 2019.

BRISKU, Adrian: Bittersweet Europe. Albanian and Georgian Discourses on Europe 1878-2008. Berghahn: New York. Oxford, 2013.

BROSSET, Marie-Félicité: Histoire de la Géorgie, Paris, 1849–1858.

BROUČEK, Stanislav: Etapy českého vystěhovalectví. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2003.

BROUČEK, Stanislav: Josef Václav Frič – předobraz osudu českého emigranta. Český lid, 1999.

CASTEEL, James: Russian German History as Global History: Beyond Ethnonational Frames in Russian Germans on Four Continents, Lexington Books, 1992.

ČAPIČADZE, Chatuna: The Treaty of Kars and Its so far Irreversible Outcomes in Rydel Jan, Troebst Stefan: Instrumentalizing the Past. The Impact of History on Contemporary International Conflicts. De Gruyter, 2022.

ČECH, Svatopluk: Upomínky z Východu. Obrázky z pouti po Kavkaze a z cesty zpáteční. Nakladatel F. Topič Knihkupec, V Praze, 1900.

ČKUASELI, Ivane: Čechi pedagogi Jaroslav Svatoši sakartveloši (gruz. ჩეხი პედაგოგი იაროსლავ სვატოში საკართველოში. Tbilisi, 1962.

DARČIAŠVILI, Manana: Georgian Experience in the Field of Education and Cultural Policy: The Example of the First Democratic Republic of Georgia in the Years 1918-1921. *Journal of Education Culture and Society*, No. 1/2021.

DEJMEK, Jindřich: Československá zahraniční politika 1919-1938: pokus o historiografickou bilanci in *Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1998.

DEJMEK, Jindřich: Diplomacie Československa, Díl I. Nástin dějin Ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918-1992). Praha: Academia, 2012.

DEJMEK, Jindřich: Diplomacie Československa. Díl. II. Biografický slovník československých diplomatů (1918-1992). Praha: Academia, 2013.

DEJMEK, Jindřich: Jan Šeba. Paměti legionáře a diplomata. Praha: Historický ústav, 2016.

DOBUŠEVA, Marina – KRYMOVA, Viktoria – KOPŘIVOVÁ, Anastázie: Дом в изгнании. Очерки о русской эмиграции в Чехословакии. Praha: Ruská tradice, 2008.

DŽANELIDZE, Otar: Russia's expansion in the Caucasus and Georgia. International recognition of the Democratic Republic of Georgia. Tbilisi: Rondeli Foundation, 2023.

DŽANELIDZE, Otar: Russia's expansion in the Caucasus and Georgia. The Democratic Republic of Georgia and Great Britain. Tbilisi: Rondeli Foundation, 2022.

DŽANELIDZE, Otar: Russia's expansion in the Caucasus and Georgia. The Democratic Republic of Georgia and Italy 1918-1921. Tbilisi: Rondeli Foundation, 2022.

DŽANELIDZE, Otar: Russia's expansion in the Caucasus and Georgia. The Democratic Republic of Georgia and Poland. Tbilisi: Rondeli Foundation, 2022.

DŽANELIDZE, Otar: Russia's expansion in the Caucasus and Georgia. Georgia in the German orbit. Tbilisi: Rondeli Foundation, 2022.

DŽANELIDZE, Otar: The Democratic Republic of Georgia (1918-1921). Rememberence and Justice 1 (31), 2018.

DŽAVACHIŠVILI, Irakli: The Democratic Republic of Georgia in Diplomatic Relations of the Great Powers 1918-1921. Rome, 2017.

DŽAVACHIŠVILI, Nikolaj: Из истории сотрудничества кавказских политических эмигрантов (в период с 1921-го до начала 1940-х гг.) Кавказ&Глобализация, том 3. выпуск 4, 2009.

DÜLMAN VAN, Richard: Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly. Univerzitní knihovna ZČU, 2001.

FOUCAULT, Michel: Archeologie vědění. Praha, 2002.

FROMKIN, David: A Peace to End All Peace. London, 1989.

FAIT, E.: Kavkaz, jeho přírodní krásy, poměry národohospodářské, národopis a místopis. Praha: Novočeská bibliothéka, 1894.

FIGES, Orlando: Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891-1924. Beta – Dobrovský a Ševčík, 2005.

GAFUROV Ilshat – KALLIMULLIN, Aydar: Teaching and teacher education in pre-revolutionary Russia, in *Teacher Education in Russia: Past, Present, and Future*. United Kingdom: Taylor & Francis, 2021.

GALABUTSKIJ, Jurij: Из недавнего прошлого наших классических гимназий. Русская школа, 1902.

GARGIREJEVA, Larisa: История педагогики и образования: государственная педагогика России 2-е изд. ЛитРес, 2019.

GINZBURG, Carlo: Il formaggio e i vermi. Il cosmo di un mugnaio del '500, Torino, 1976.

GOGOLIŠVILI, Otar: Борьба антисоветских партий против большевитской власти Аджарии в 1921 г. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 2020.

GVENTSAZDE, Giorgi: Иван Антонович Прибиль: Основоположник грузинской бальнеологии in Шмальцель Гарольд: Чехи в Грузии XIX – XXI века. Тбилиси, 2019.

HAMILTON, Keith - LANGHORNE, Richard: *The Practice of Diplomacy. Its evolution, theory and administration*. Routledge. London and New York, 2010.

HAVELKA, F. J.: Na Kavkaz. Československá knihovna studií cestopisných, 1929.

HAVRÁNEK, Pavel: Češi na Kavkaze. Stručná historie osídlované oblasti. Národopisná revue, 1/2008.

HEŘMAN, K. – Sládek, Z., *Slovanská politika Karla Kramáře*, Praha: Academia, 1971.

HOKANSON, Katya: Literary Imperialism, Narodnost' and Pushkin's Invention of the Caucasus. *The Russian Review* 53/3, 1994.

HOPKIRK, Peter: The Great Game: On Secret Service in High Asia. London, 1990.

HOŘČIČKA, Václav: Rakousko-uherská politika vůči sovětskému Rusku v letech 1917-1918. Karolinum, 2014.

HOVANNISEN, Richard: The Republic of Armenia 2. Berkeley, 1971.

HUYSMANS, Camille in Ertoba, October 1, 1920, in The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia, Looking back after 90 years, Constitutional Court of Georgia, Batumi 2012.

CHOTEK, Karel: Čechové na Kavkaze. Vzpomínka z cest. Národopisný věstník československý, 1910.

JELÍNKOVÁ, Veronika: Generální ředitel Škodových závodů v Plzni Vilém Hromádka a jeho obchodní vztahy se Sovětským svazem. Diplomová práce. Praha, 2018.

JEMELJANOV, Boris Vladimirovič: Русская философия. Словарь персоналий. Russia: ЛитРес, 2021.

JIRKA, Luděk: České vystěhovalectví na Volyň v kronikách volyňských obcí. Studia Ethnologica Pragensia, 2015.

JONES, Stephen F.: Socialism in Georgian Colors. Cambridge: Harvard University Press, 2005.

KAČULINA, Natalja Nikolajevna: Сокольское движение как часть воспитательной системы Российской империи в конце XIX - первой четверти XX вв. Международный научный журнал Символ науки. №4., 2016.

KAČULINA, Natalja N.: Development of Sokolsky movement in the Russian Empire in the late XIX – early XX century. 2016. Dostupné na: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-sokolskogo-dvizheniya-v-rossiyskoy-imperii-v-kontse-xix-nachale-xx-vv>.

KANDELAKI, Konstantin: The Georgian Question before the Free World. Tbilisi, 2012.

KAUTSKY, Karl: Georgia: A Social-Democratic Peasant Republic – Impressions and Observations. International Bookshops Limited. London, 1921.

KAZEMZADEH, Firuz: The Struggle for Transcaucasia. 1917-1921. Birmigham, England, 1951.

KLIMEK, Antonín: Vítejte v první republice. Praha: Havran, 2003.

KLIER, John D.: Russians, Jews, and the Pogroms of 1881–1882. Cambridge, 2011.

KOBACHIDZE, B. - SILAGADZE, D. - Vačaradze, A.: The First Republic of Georgia. Tbilisi. Ministry of Justice of Georgia ad National Archives of Georgia, 2018.

KOBACHIDZE, Rusiko - SILAKADZE, Dimitri - ČVADAGIANI, Davit - ČVADAGIANI Irakli: Демократическая Руспублика Грузии 1918-1921. 100 Историй. Artanuji: Tbilisi, 2024.

KOHOUTKOVÁ, Petra: Manželství obyvatel Kavkazu in Manželství a rodina obyvatel Kavkazu a Střední Asie. Část 1. Společnost pro rozvojovou spolupráci při Provozně ekonomické fakultě ČZU v Praze a Nostalgie, 2010.

KOKAISL, Petr a kol.: Krajané: Po stopách Čechů ve východní Evropě. Společnost pro rozvojovou spolupráci při Provozně ekonomické fakultě ČZU v Praze, 2009.

KOPEČEK, V. – JELEN, L.: Jižní Kavkaz – od tradice k modernitě pod vlivem ruského kolonialismu in Prekolonialismus, kolonialismus a postkolonialismus. Impéria a ti ostatní ve východní a jihovýchodní Evropě. FF UK, 2015.

KOŘENSKÝ, Josef: Asie: Kulturní obrázky z asijského jihu a západu: Malajsko, Cejlon, Indie, Persie, Palestina, Arabie, Mesopotamie, Armenie, Malá Asie. Praha, 1922.

KRAMÁŘ, Karel: Ruská otázka. Praha, 1921.

KRJUČKOV, Igor Vladimirovič - Pticyn Andrej Nikolajevič: Čeští vystěhovalci na Kavkaze ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století. Praha: Slovanský přehled, 2012.

KUČERA, R.: Estetika sokolských sletů. In: Národní slavnosti a veřejné ceremonie. Praha: Academia, 2012.

KVINITADZE, G. I.: Воспоминания 1917-1921. Paris, YMCA-PRESS, 1985.

LAYTON, Susan: The Creation of an Imaginative Caucasian Geography. Slavic Review, 1986.

LEE, Erik: Noc bodáků. Praha: Mladá fronta, 2020.

LEE, Erik: The Experiment. Georgia's forgotten revolution. 1918-1921. Zed books, 2017.

LENDEROVÁ, Milena: Úvod do studia kulturních dějin. Rozvojový projekt Fondu rozvoje vysokých škol, 2007.

LENIN, V. I.: Полное собрание сочинений. Moskva, 1974.

LAYTON, Susan: Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

LORDKIPANIDZE, Otar: The Democratic Republic of Georgia: Historical Essays. Tbilisi: Merani, 1990.

LOZOVIUK, Petr: „Kde je síla, tam je i svoboda!“ Ukrajinské sokolské hnutí v meziválečném Československu. Slovanský přehled. Praha: Historický ústav AV ČR, 2023.

MACURA, V.: Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ. Praha: H&H, 1995.

MAGSUMOV, T. A.: Доклад О сокращении гимназического образования 1887 г. International Journal of Applied and Fundamental Research, № 10, 2013.

MAKSIMOVA, Světlana Nikolajevna: Преподавание древних языков в русской классической гимназии XIX - начала XX века, Moskva, 2005.

MATSABERIDZE, M.: Elaboration and Adoption of the 1921 Georgian Constitution. Tbilisi: Akhali Azri, 2008.

MIRSKY, D. S.: A History of Russian Literature from Its Beginnings to 1900. London, 1926.

MUCHANOV, V. M.: Социализм виноградарей или история первой Грузинской республики. Москва, 2019.

MUCHANOV, V. M.: Кавказ в переломную эпоху (1917–1921 гг.). Москва, 2019.

MURGULIA, Teona: Education and Pedagogical Thinking of Georgia in 1918-1921. An abstract. Ministry of Education and Science of Georgia. Akaki Tsereteli State University, Kutaisi, 2018.

NEŠPOR, Zdeněk R.: České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2/2025.

NOVIKOV, Sergej: Большая историческая энциклопедия. ЛитРес, 2022.

OKENFUSS, Max J.: The Rise and Fall of Latin Humanism in Early-Modern Russia. Pagan Authors, Ukrainians, and the Resiliency of Muscovy. Leiden: E. J. Brill, 1995.

OLESIČ, N.: Господин студент императорского С-Петербургского Университета. Издательство С-Петербургского Университета, 1998.

OLIVOVÁ, Věra: Československo-sovětské vztahy v letech 1918-1922. Praha: Naše vojsko, 1957.

PACNAR, Karel: 1920: Bolševické tajné služby začaly podkopávat republiku in www.valka.cz.

PACNER, Karel: Československo ve zvláštních službách. Pohledy do historie československých výzvědných služeb 1914-1989. Praha: Themis, 2002.

PAČKORIA, V. A.: Šalva Eliava. Tbilisi, 1974.

PAPUAŠVILI, Giorgi: The 1921 Constitution of the Democratic Republic of Georgia. Looking back after 90 years. Batumi, 2013.

PEJŠA, Robert: Ústava Československé republiky z roku 1920. Praha: Karolinum, 2018.

PEROUTKA, F.: Budování státu, II. Díl. Praha: Lidové noviny. 1991.

PFAFF, Ivan: Československá zahraničně-obchodní politika ve 20. letech. Soudobé dějiny, 1995.

PFOHL, Ernst: Velkopřůmysl Československé republiky. Praha: Becher a spol., 1923.

POLONSKY, Antony. The Jews in Poland and Russia: Volume II: 1881 to 1914. Velká Británie: Liverpool University Press, 2010.

ПОРОВ, В. И.: Современная дипломатия. Теория и практика. Москва, 2004.

POSPÍŠIL, A.: Československá duševní armáda na Rusi in Naše zahraničí. Sborník Národní rady československé, 1926.

PŘIBÁŇ, Jiří: Legal Symbolism: On Law, Time and European Identity. Aldershot: Ashgate, 2007.

PŘIBÁŇ, Jiří: Právní symbolismus a evropská identita. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009.

РТИСЫН, Andrej Nikolajevič: Русины в Институте славянских стипендиатов (1866–1882 гг.), Россия, 2022.

RANDÁK, Jan: Životní světy, paměti a jejich interpretace in Sekyrková, Milada: Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Praha: Národní technické Muzeum, 2006.

RAYFIELD, Donald: Edge of Empires. A History of Georgia. London: Reaction books, 2012.

RAYFIELD, Donald: Anton Chekhov. London: Hutchinson, 1997.

RYCHLÍK, Jan: Češi a Rusové 1918–1938. Praha: Vyšehrad, 2007.

SAID, Edward: Orientalism. New York: Pantheon Books, 1978.

SAITIDZE, Goča: Кукуча Чолокашвили и Антисоветское восстание 1924 года. Tbilisi: Artanuji, 2024.

SEKYRKOVÁ, Milada: Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Praha: Národní technické Muzeum, 2006.

SEREBROVSKIJ, Alexandr Pavlovič: На нефтяном фронте. Москва: Издательство Нефтяное хозяйство, 2015.

SERGEŠVILI, Niko: Грузия. Полная история страны. Москва, 2023.

SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, David: Russian Orientalism. New Haven: Yale University Press, 2010.

SIDÓ, Veronika: Ruský Čech v Gruzii. Života a dílo pedagoga a diplomata Jaroslava Svatoše. Slovanský přehled. Praha: Historický ústav AV ČR, 1/2025.

SIROTKINA, Irina: Взлет и падение Русского сокола. Прага: Русское слово, 2013.

SIROTKINA, Irina: Национальные модели физического воспитания и сокольская гимнастика в России. Социологическое обозрение, 2017.

SKOTÁK, Alois in Sokol. Časopis zájmům tělocvičným věnovaný. V Praze, 1897.

SMELE, Jonathan D.: The “Russian” Civil Wars, 1916–1926. Oxford, 2015.

SONGHULAŠVILI, Nato: Education in the First Republic of Georgia (1918-1921), in Bulletin of the Georgian National Academy of Science, 2020.

STALIN, J. V.: Сочинения. Государственное издательство политической литературы, 1949.

SUNY, Ronald Grigor. The making of the Georgian nation. Bloomington: Indiana University Press, 1994.

SVATOŠ, Jaroslav: Československá emigrace na Kavkaze. Naše zahraničí, 1927.

ŠTOLL, Pavel a kol.: Lotyšská a česká společnost ve 20. století. Zkušenosti a vztahy. Praha: Filosofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013.

ŠVELIDZE, D.: Democratic Republic of Georgia (1918-1921). Encyclopedia-Dictionary. Tbilisi: Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, 2018.

ТУМАКОВ, N. N.: Первая русская революция и восстановление наместничества на Кавказе. Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина, 2010.

TYRŠ, M.: Hod olympický. Praha, 1873.

VACULÍK, Jaroslav: Dějiny volyňských Čechů I. (1868-1914). Praha, 1997.

VACULÍK, Jaroslav: Ještě k reemigraci a repatriaci Čechů a Slováků po Velké válce, Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, 2014.

VACULÍK, Jaroslav: Podíl vojenské správy na repatriaci po velké válce in Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd, roč. 32, 2018.

VANĚK, Miroslav - Mücke, Pavel - Pelikánová Hana: Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

VEBER, V.: České sokolstvo v letech 1862–1938. Praha: Sokolská župa Jana Podlipného, 2004.

VOBORNÍK, Jan: Julius Zeyer. V Praze: Nákladem české grafické akciové společnosti „Unie“, 1907.

VORÁČEK, Emil a kol.: V zájmu velmoci. Československo a Sovětský svaz 1918-1948. Praha, 2019.

VOTÁPEK, Vladimír: Kavkazská tragédie. Ruské dobývání Kavkazu 1783-1864. Epoque, 2019.

VRACJAN, Simon: The Republic of Armenia. London: Armenian General Benevolent Union, 1958.

VYDRA, Zbyněk a kol.: Dějiny Ruska. Nakladatelství Lidové noviny, 2017.

WAAL DE, Thomas: Great Catastrophe. Armeniens and Turks in the Shadow of Genocide. Oxford University Press, 2015.

WAIC, M. - KÖSSL, J.: Dějiny tělesné kultury v českých zemích. Praha: Karolinum, 1999.

WALICKI, Andrzej: A History of Russian Thought from the Enlightenment to Marxism. Stanford, 1979.

WARDROP, Oliver: The Georgian People. London, 1918.

WÜNSCH, Josef: K pramenům Eufratu a Tigridu. Český cestovatel v Arménii a Kurdistánu (1881-1883). Ed. Veronika Faktorová, Argo, 2020.

ZEYER, Julius: Spisy, V Praze: Nákl. České grafické společnosti "Unie", 1908.

ZIEGLER, Aleš: Co jest člověk bez milosrdenství? Československá pomoc hladovějícímu Rusku a Ukrajině v letech 1921-1923. Dějiny a současnost, 2019.

ZUBOV, Andrej: Dějiny Ruska 20. století, I. díl, 1894-1939. Argo, 2017.

ŽORDANIA, Noe: Social-democracy and the State Organization of Georgia. Tbilisi, 1918.

ŽORDANIA, Noe: Текущий момент и грузинский народ in Жордания Н. За два года (с 1 марта 1917 г. по март 1919 г.). Документы и речи. Тифлис, 1919.

ŽORDANIA, Noe: Моя жизнь. Ванв: Франция, 1939.

Dobové dokumenty:

Ústava Gruzínské demokratické republiky. 1921.

საქართველოს დამფუძნებელი კრება. საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა. სხდომის ოქნები. VII. Ústavodárné shromáždění Gruzie. Národní knihovna parlamentu Gruzie. Zápis ze zasedání. Tbilisi, Národní parlamentní knihovna Gruzie, 2019.

О сокращении гимназического образования, 1887.

Декларация Ревкома Груз. ССР о признании независимости Советской Социалистической Республики Абхазии. 21 мая 1921.

Декрет Ревкома Груз. ССР о введении натурального налога на продукты виноградарства. 7 сентября 1921.

Декрет Ревкома Груз. ССР о приобретении прав гражданства иностранноподданными. 26 апреля 1921.

Декрет Ревкома Груз. ССР об единовременном чрезвычайном санитарном налоге. 16 июля 1921.

Декрет Ревкома Груз. ССР об образовании Аджарской АССР. 16 июля 1921.

Документы внешней политики СССР. Москва, 1969.

Из протокола заседания Ревкома Груз. ССР об организации Чрезвычайной Комиссии по борьбе с контрреволюцией. 25 февраля 1921.

Первая Всероссийская перепись населения, 1897.

Письмо В. И. Ленина Г. К. Орджоникидзе о тактике коммунистов Грузии, 1921.

Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1825-1881.

Постановление Ревкома Груз. ССР о мерах борьбы против бандитизма, 1921.

Проект постановления Политбюро ЦК РКП о запрещении в Грузии реквизиций, конфискаций, хищений и выселения из квартир иностранцев, 1921.

Об учебных заведениях министерства народного просвещения, 1884.

Общий устав императорских российских университетов, 1863.

Periodika:

Kritický měsíčník, 1941, roč. 4

Tribuna, 9. července 1920, číslo 160

Věstník Sokolský. List Československé obce sokolské, 1909.

Věstník Sokolský. List Československé obce sokolské, 1923.

Правда Грузии, 1921.

Русские ведомости, 1887

შვავრდგბო, gruzínský časopis Sokol, 1922.

7. Přílohy

Příloha č. 1: Portrét Jaroslava Svatoše

Příloha č. 2: Abecední seznam pedagogických pracovníků působících na území dnešní Gruzie v předrevolučním Rusku dle sborníku A. Pospíšila „Československá duševní armáda na Rusi“

1. **Bartošová, Barbora**, učitelka francouzského jazyka na progymnaziu v Telavi (1913, tifliská gubernie)⁸⁰⁹
2. **Blažek, Bohumil Francevič**, učitel tělocviku v Kutaisi, 1914⁸¹⁰
3. **Boček, A. Vl.**, učitel kosmografie a matematiky v Telavi (1913)⁸¹¹
4. **Bouř, Jindřich**, učitel tělocviku v Poti (kutaiská gubernie, 1913)⁸¹²
5. **Bělohávková, Marie**, učitelka na II. tifliském dívčím gymnáziu z dodatku⁸¹³
6. **Čebiš, Josef**, filolog, inspektor kutaiského gymnázia (1888), později (1913) ředitel pjatigorského gymnasia a předseda pedagogické rady tamějšího ženského gymnázia.⁸¹⁴ Tohoto pedagoga zmiňuje i J. Svatoš.⁸¹⁵
7. **Drbohlav A. Josefovič**, inspektor první obchodní školy v Tiflise (1912)⁸¹⁶
8. **Drbohlav Josef Feodorovič**, klasický filolog, inspektor 1. tifliského gymnázia (1884) a později ředitel 2. tifliského gymnasia (1912) a autor dvou knih vydaných v Tiflise: 1. Опыт методики первоначального обучения латинскому языку. Курс I. и II. классов.

⁸⁰⁹ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 6, č. 1, s. 21.

⁸¹⁰ Ibidem.

⁸¹¹ Ibidem.

⁸¹² Ibidem, s. 22.

⁸¹³ Ibidem, roč. 7, č. 4, s. 199.

⁸¹⁴ Ibidem, roč. 6, č. 1, s. 23.

⁸¹⁵ SVATOŠ, Jaroslav. *Československá emigrace na Kavkaze*. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1927, č. 1, s. 19.

⁸¹⁶ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 6, č. 1, s. 27.

2. Пособие для первоначального обучения латинскому языку. Курс I. и II. классов.⁸¹⁷ O jeho působení se pochvalně zmiňuje i Jaroslav Svatoš, který se podle něj těšil veliké úctě a vážnosti v tiflisské společnosti.⁸¹⁸
9. **Drbohlav, Boris Josefovič**, učitel francouzského jazyka na 3. tíflickém gymnáziu (1912) a hudebník (cellista)⁸¹⁹
10. **Fišer, Maxmilian**, klass. a mod. filolog; studoval na akad. gymnasiu a na universitě v Praze; působil nějaký čas v Moskvě jako soukromý učitel; pak byl zvolen za inspektora obchodní akademie v Moskvě. Byl literárně činným a vydal celou řadu učebnic. Na akademii působil přes deset let, pak stal se ředitelem střední obchodní školy v Oděse, r. 1900 ředitelem střední obch. školy v Tiflisu. Dva roky potom byl jmenován obvodním inspektorem všech škol ministerstva financí pro kavkazský a zakaspický obvod. Jeho zásluhou byla zřízena celá řada obchodních škol středních i nižších a obchodních kursů. M. Fišer byl svého času nejlepším znalcem obchodního školství v Rusku. Po dlouholetém působení odebral se na odpočinek a usadil se v Praze. Výborný, všestranně vzdělaný paedagog a výtečný člověk.⁸²⁰
11. **Grumlík, Julius**, z Hané, studoval filosofii ve Vídni; v letech osmdesátých minulého století byl znám v kruzích sokolských jako jeden z nejlepších cvičenců. Byl prvním učitelem tělocviku na Rusi z řad sokolských; působil od roku 1889 neb 1890 na I. gymn. v Tiflisu a několik let poté jako učitel německé řeči na tíflické reálce; r. 1901 přešel na tíflickou střední obchodní školu, kde řadu let přednášel němčinu, někdy i tělocvik. Jeho syn, ruský dělostřelecký důstojník, padl ve světové válce.⁸²¹

⁸¹⁷ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 6, č. 1, s. 27.

⁸¹⁸ Svatoš, Jaroslav: Československá emigrace na Kavkaze. *Naše zahraničí*. 1927. Roč. 8. Č. 1. S. 19

⁸¹⁹ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 6, č. 1, s. 27.

⁸²⁰ Ibidem, roč. 7, č. 4, s. 200.

⁸²¹ Ibidem, s. 201.

12. **Haněl, Václav Francevič**, učitel hudby na tifliském prvním gymnáziu (1916)⁸²²
13. **Hajcman, Ivan Ivanovič**, filolog, přednášel klasické jazyky na progymnázium v Kutaisi (1884) a Pjatigorsku (1886)⁸²³
14. **Havelka, František**, profesor kreslení na gymnáziu v Tiflisu a později v Tomsu.⁸²⁴
15. **Houdek, Anton Vjačeslavovič**, učitel německého jazyka na progymnázium v Choni, kutaiská gubernie (1913), později učitel tělocviku, hudby, zpěvu v učitelském semináři v Choni (1916)⁸²⁵
16. **Hummel, August**, filolog, přednášel klasické jazyky na tifliském prvním gymnáziu (1884)⁸²⁶
17. **Knüttel, Vl. K.**, vyučoval na kutaiském gymnáziu (1914)⁸²⁷
18. **Kouba, Václav Adolfovič**, učitel tělocviku na gymnáziu v Batumi⁸²⁸
19. **Kutílek, M. J.**, vojenský kapelník v Achalkalaki (1907, tifliská gubernie)⁸²⁹
20. **Lát, J.**, učitel němčiny v Pjatigorsku⁸³⁰
21. **Lukeš, Antonín**, učitel tělocviku na prvním gymnáziu a první obchodní škole v Tiflisu. Byl současně vychovatelem na gymnaziálním internátě. Horlivý stoupenec myšlenky sokolské hleděl uplatnit ji i v Tiflisu. V tom směru pracoval neúnavně a dosáhl toho, že v Tiflisu vznikl a kvetl “Sokol”, jehož závodní družstvo bývalo i v Praze na všesokolských sletech. Vychoval za 20 let svého působení, jako učitel tělocviku, řadu

⁸²² POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 6, č. 1, s. 29.

⁸²³ Ibidem.

⁸²⁴ Ibidem, roč. 7, č. 4, s. 201.

⁸²⁵ Ibidem, roč. 6, č. 1, s. 32.

⁸²⁶ Ibidem, roč. 6, č. 2, s. 84.

⁸²⁷ Ibidem, roč. 6, č. 3, s. 138.

⁸²⁸ Ibidem, s. 140.

⁸²⁹ Ibidem, s. 226.

⁸³⁰ Ibidem, s. 227.

cvičenců a cvičitelů, kteří později zdárně působili na poli tělocvičné výchovy v Petrohradě, Moskvě a jiných městech. Byl též literárně činným a sepsal několik dobrých knih z oboru tělovýchovy. Byl nejaktivnějším členem - zakladatelem Československé národní jednoty v Tiflisu a jejím místopředsedou. Jeho neúnavná a obětavá práce vlastenecká vynesla mu jenom ztrátu zdraví.⁸³¹

22. **Machaň, J.**, žák pražské konzervatoře, učitel německé řeči na reálce v Tiflisu⁸³²

23. **Macek, Jakov Josefovič**, učitel hudby na gymnáziu v Batumi (1916)⁸³³

24. **Mašner, Jos. A.**, vojenský kapelník v Tiflisu. Narodil se v Brandýse nad Labem (zemřel 11. února 1912 v Tiflisu). Po absolvování střední školy studoval na pražské konzervatoři u prof. Janatky (lesní roh), kde roku 1861 absolvoval, obdržel místo prvního sólisty u opery v Rotterdamu, později v Berlíně a roku 1863 odcestoval do Tiflisu na Kavkaz, kde přijal místo vojenského kapelníka. Roku 1873 byl jmenován korpusním kapelníkem. Národní Politika ze dne 29. března 1912 číslo 87 píše: “Náš krajan p. Mašner získal si velké zásluhy o vojenskou hudbu na Kavkaze, složil též několik menších skladeb, postupně byl vyznamenán řády, obdržel dar za 40 letou záslužnou činnost v kavkazském vojsku. Rovněž obdržel penzi, kterou dosud voj. kapelníci v Rusku nedostávají. Jako Čech pan Mašner vždy a všude otevřeně vystupoval, byl všeobecně, jak ve vojsku tak i u občanstva vážen. V kroužku tiflisských Čechů byl p. M. boдрým společníkem, milerád přijímal příjíždějící krajany do Tiflisu, byl jim vždy milým rádcem a “českým konzulem kavkazským”. Též Svatopluk Čech ve svých vzpomínkách o Kavkaze vděčně vzpomněl našeho krajana... Zesnulý dobyl si zvučného jména v cizině ku cti českého národa a budiž mu čest i trvalá památka”.⁸³⁴

⁸³¹ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 1, s. 17.

⁸³² Ibidem, s. 18.

⁸³³ Ibidem.

⁸³⁴ Ibidem, s. 19.

25. **Mašner, J. M.**, profesor konservatoře v Tiflisu,⁸³⁵ totožný s Mašnerem Jos. A.⁸³⁶

26. **Mašner, Václav, MUDr.**, (syn Josefa), narozen 2. 3. 1877 v Tiflisu, kde maturoval v II. gymnáziu. Od roku 1897 studoval v Petrohradě na vojenské lékařské akademii, r. 1902 odjel do tehdejšího Jurjeva (Dorpatu), kde složil poslední státní zkoušku na tamní univerzitě. Roku 1902 nostrifikoval svůj lékařský diplom v Praze. Účinkoval na Dálném východě, v Blahověščenku, kde byl lékařem ženského gymnázia, ženského učiliště pro dcery klerů, duchovního semináře, vyšší městské školy. Rusko-japonské války se zúčastnil v hodnosti nejstaršího brigádního lékaře. Roku 1911 byl dán do zálohy armády. Vypuknutím protiněmecké války znovu vstoupil do řad vojska, hned roku 1914 připravil k polní službě čtyři skupiny ranhojičů, r. 1916 již pracoval v kyjevském obvodě, pak v Haliči a od května 1917 na Kavkaze jako hlavní lékař obvazistě kavkazské sloučené divize. Zhoršivší se stav zdraví, již rok na to, vynutil si jeho demisi. Jako krajan vždy i v dalekém kraji sibiřském byl pamětliv hesla “svůj k svému” a octnuv se v rodném Tiflisu dovedl sjednotiti tamní Čechy (asi na půl sta rodin) do krajanského spolku.⁸³⁷

27. **Palycin (Palice) Ivan Josefovič**, kapel. moskev. opery, pochází z české hudební rodiny (otec byl houslistou, sestra operní zpěvačkou a bratr cellistou). Rodina Palice měla obydlí z počátku mezi českými osadami na Volyni. Když děti dorůstaly, otec odstěhoval se s rodinou do Kyjeva, aby mohl dáti nadějným dětem příslušné literární a hudební vzdělání. Sám pak jako houslista přijal skromné místo druhého houslisty v operním orchestru, kteréžto místo zastával nejenom v Kyjevě, ale též později v Moskvě, kam přesídlila celá rodina z Kyjeva za účelem vyšších studií. *Pozn. Zde se setkává s Jaroslavem Svatošem.* Po ukončení medicínské fakulty na univerzitě, Ivan Josefovič vyměnil lékařskou praxi za uměleckou. První pokus na této dráze byl učiněn v Saratově, kde v té době zařizovalo se oper. divadlo a oper. představení měla velký úspěch. V Saratově a v Saratovsko-kazanské opeře Palycin byl činným přes desítky let. Kromě toho

⁸³⁵ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 1, s. 19.

⁸³⁶ Ibidem, roč. 7, č. 3, s. 199.

⁸³⁷ Ibidem, roč. 7, č. 1, s. 19.

dirigoval opery také v jiných městech Povolží a dále v Oděse, Tiflisu, Rostově, Kyjevě. V Kyjevě připravil českým krajanům velký národní svátek benefičním představením „Prodané nevěsty“ se vřelým účastenstvím ředitele pražského divadla Frant. Šuberta.⁸³⁸

28. **Pavlata, F. F.**, profesor konzervatoře v Tiflisu (1907)⁸³⁹

29. **Polák, E. A.**, pianista, učitel hudby v Tiflise⁸⁴⁰

30. **Polívka, ?.**, mladý a nadaný cellista, učitel hudební školy v Tiflise. Zemřel roku 1907⁸⁴¹

31. **Pospíšil, V. J.**, vojenský kapelník v Achalciche (tifliská gub. 1907)⁸⁴²

32. **Potůček, Bohumil**, učitel tělocviku na I. a II. gymnáziu v Tiflisu, jeden ze známých a nadaných sokolských pracovníků. Působil v Rusku do 1896.⁸⁴³

33. **Rakušan, Václav Ivanovič**, filolog, univerzitní studia vykonal v Praze. Vyučoval klasickým jazykům na gymnáziu v Kutaisi (1884) a v tifliském druhém (1886) a prvním (1888) gymnáziu. Později, když odešel do výslužby, zařídil soukromé nižší gymnázium v Kyslovodsku. Poté vyučoval na gymnáziu v Petrohradě, kde zemřel. Vydal v Tiflise r. 1887 knihu: “Arriani Anabasis. Dla učenikov tret'jeho Klasa gymnasij i progymnasij. Po evrističeskomu metodu obrabotal V. Rakušan. Čast' prervaja” a v Petrohradě “Slovar k olinfskim rečam i filippikam Demosthena” (1877)⁸⁴⁴

34. **Ryšavý, Bedřich**, kapelník 4. kavkazského pluku v Tiflisu⁸⁴⁵

35. **Skoták, Alois**, z Prahy-Holešovic, převzal roku 1896 vyučování tělocviku na II. tifliském gymnáziu po B. Potůčkovi. Výborný pracovník, odchovanec známého starší

⁸³⁸ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 2, s. 65.

⁸³⁹ Ibidem.

⁸⁴⁰ Ibidem, s. 69.

⁸⁴¹ Ibidem.

⁸⁴² Ibidem, s. 73.

⁸⁴³ Ibidem.

⁸⁴⁴ Ibidem, s. 74.

⁸⁴⁵ Ibidem, roč. 7, č. 4, s. 202.

generaci učitele tělocviku Klenky, byl přesvědčeným stoupencem propagandy mezi mládeží tělocvičných her. Byl literárně činným. Činnost A. Skotáka byla neočekávaně přerušena nemocí, jíž tento neobyčejně mohutný člověk v krátké době podlehl. Pochován je v Praze.⁸⁴⁶

36. **Skoták, Bohumil**, bratr Aloise, byl po bratrovi několik let učitelem tělocviku na II. gymnáziu v Tiflisu. V roce 1903 odejel do Prahy.⁸⁴⁷

37. **Souček, Karel**, sochař a učitel kreslení. Vystudoval vyšší průmyslovou školu. Do Ruska přijel jako sochař. Z Charkova se dostal v době války do Tiflisu, kde byl učitelem kreslení na několika školách. Z Tiflisu odejel r. 1919 do Krasnovodsku v Zakaspickém kraji a potom do Samarkandu. Neblahé poměry, vyvolané revolučním vřením, donutily jej r. 1921 k návratu do vlasti⁸⁴⁸

38. **Svatoš, Jaroslav Josifovič**, narodil se roku 1871 v Luži, kde vychodil obecnou školu. R. 1881 vystěhovala se jeho rodina na Krym. Od roku 1892 byl žákem gymnázia v Simferopolu, kde roku 1890 složil maturitu a byl pak řádným posluchačem moskevské univerzity. Zde udělal r. 1894 státní zkoušky z tak zvaného slovesného odboru filosofické fakulty, čímž nabyl práv učitele ruštiny pro střední školy. Téhož roku byl jmenován učitelem ruské řeči na prvním dívčím gymnáziu v Tiflise, za rok pak přeložen na druhé tifliské gymnázium pro chlapce. Roku 1900 byl zvolen tifliskou obchodní komorou inspektorem tamní střední obchodní školy a r. 1903 ředitelem téhož ústavu. Roku 1906 se stal inspektorem tříd zakavkazského ústavu šlechticů. Roku 1909 byl jmenován ředitelem prvního tifliského dívčího gymnázia. Přednášel ruštinu, logiku, psychologii, pedagogiku, dějepis. Při vzniku Československé národní jednoty v Tiflisu r. 1918 byl zvolen předsedou správního výboru. V této funkci byl gruzínskou vládou uznáván za oprávněného zástupce zájmů čs. Příslušníků, třebaže žádného spojení s vládou ČSR nebylo. Jako předseda jednoty zařídil 1919 repatriaci čs. občanů pomocí

⁸⁴⁶ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 2, s. 77.

⁸⁴⁷ Ibidem.

⁸⁴⁸ Ibidem, s. 79.

anglického vojenského velitelství v Tiflisu. Roku 1921 byl vládou ČSR jmenován šéfem čs. obchodní mise v Gruzii s titulem honorárního konzula, načež r. 1924 odejel z Tiflisu do Prahy⁸⁴⁹

39. **Šliták, H.**, vojenský kapelník v Tiflisu (1907)⁸⁵⁰

40. **Šulc, Karel**, učitel tělocviku na gymnáziu v Poti (kutaiská gubernie) a v Kazani⁸⁵¹

41. **Šviplová, ?.**, učitelka tělocviku na tifliském třetím ženském gymnáziu⁸⁵²

42. **Vacka, František**, vojenský kapelník, Achalciche, (Tiflis, 1907)⁸⁵³

43. **Vachek, Jan**, rodák pražský, studoval sochařství na prům. škole v Praze. Do Tiflisu přijel jako sochař a za nějakou dobu převzal vyučování tělocviku na gymnáziu. Výtečný cvičenec a dobrý pracovník sokolský, činný i literárně⁸⁵⁴

44. **Votruba, J. A.**, cellista, profesor konzervatoře v Tiflisu⁸⁵⁵

45. **Zeman František**, učitel tělocviku na tifliské reálce, 1913⁸⁵⁶

⁸⁴⁹ POSPÍŠIL, Alois. Československá duševní armáda na Rusi. *Naše zahraničí*. Národní rada československá, 1926, roč. 7, č. 2, s. 80.

⁸⁵⁰ Ibidem, roč. 7, č. 3, s. 132.

⁸⁵¹ Ibidem, s. 134.

⁸⁵² Ibidem, s. 140.

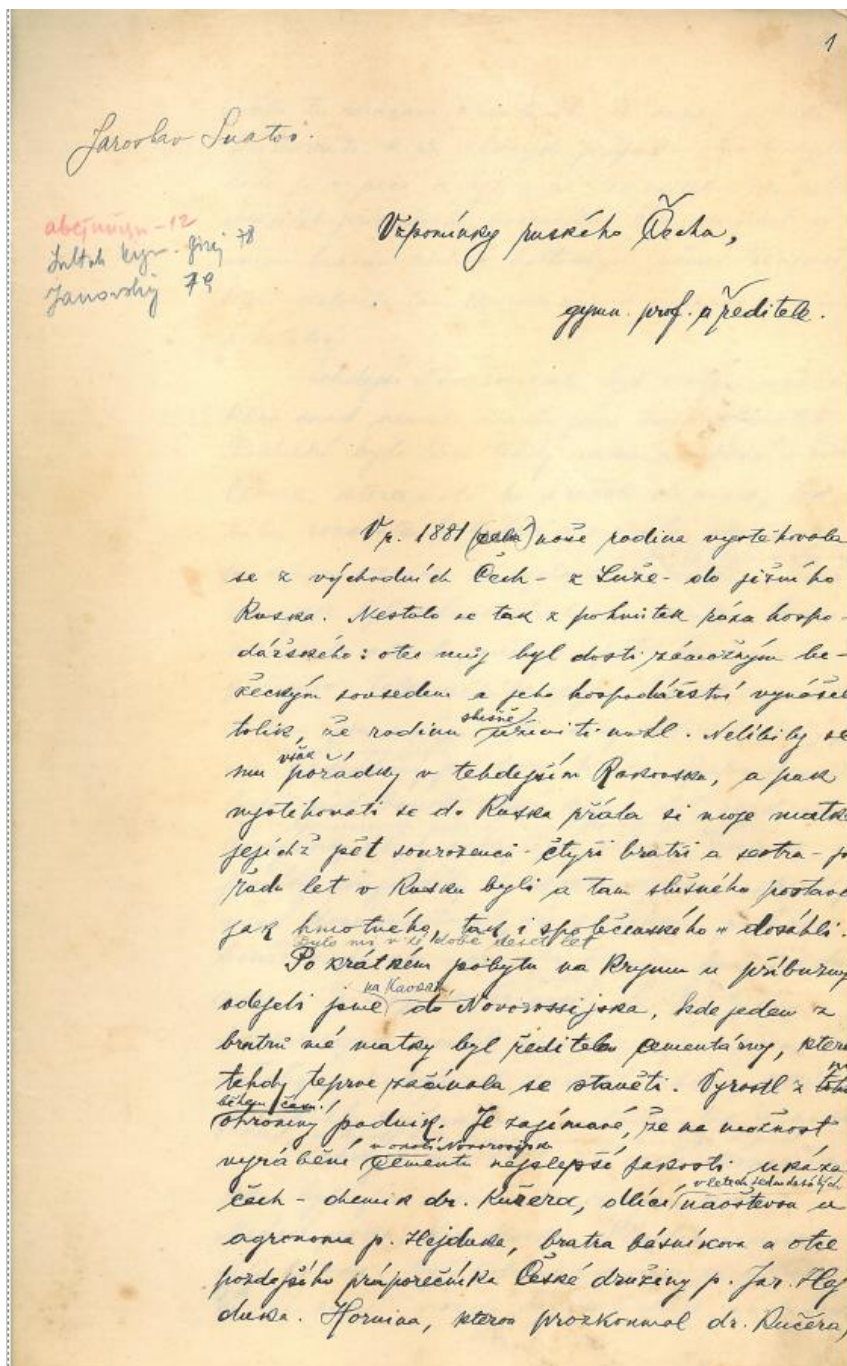
⁸⁵³ Ibidem, roč. 7, č. 4, s. 189.

⁸⁵⁴ Ibidem, s. 191.

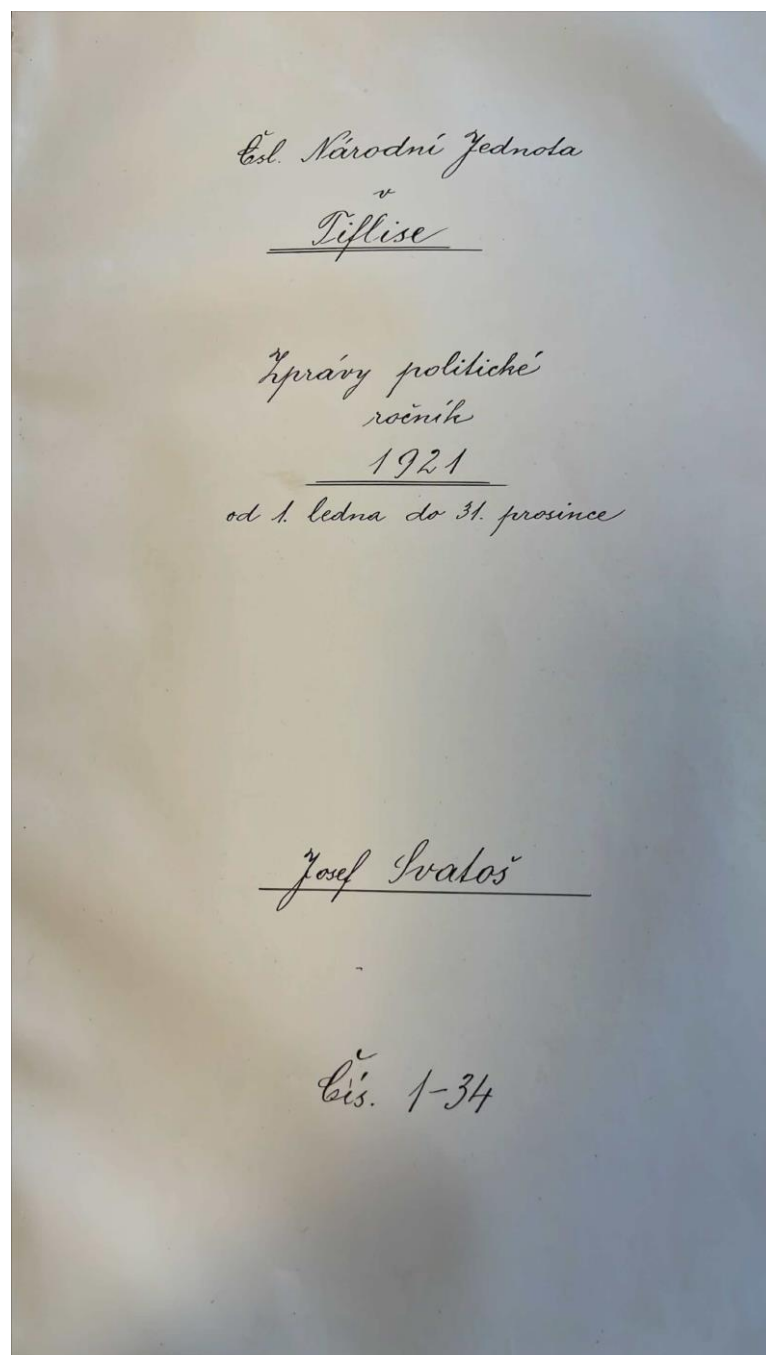
⁸⁵⁵ Ibidem, s. 197.

⁸⁵⁶ Ibidem, s. 198.

Příloha č. 3: Úvodní strana paměti Jaroslava Svatoše „Vzpomínky ruského Čecha, gymn. prof. a ředitele“, 1927

Příloha č. 4: Úvodní stránka fondu Tiflis, Josef Svatoš, 1921, Politické zprávy 1/1-31/12

Příloha č. 5: Sdělení ministra zahraničních věcí Gruzínské demokratické republiky Gegečkoriho o uznání Čechoslovenské národní jednoty de facto zástupcem československých zájmů při vládě Gruzie.

République démocratique
Géorgienne.

Ministre
des affaires étrangères

Тифлис.

Тифлис 1918.
№ 5444.

Президенту Чехо-словацко-националь-
ной общины Я. Т. Сватош (Олжич, 9).

Всемогущие возбудившая Вами вопрос
о признании составителя подъ Вашим
председательством Общества русско-
никоим интересов Чехо-словацко, много
хотел уведомить Вас, что, ввиду до кон-
чений официального уведомления от
Чехослав правительств по ряду во-
просу, правительство Грузии согласно
рассматривать Чехо-словацко-националь-
ное общество в качестве органа, имю-
щего право защищать интересы русско-
язычных в Грузии Чехо-словацко и
войти с настоящим обществом в
фактические отношения.

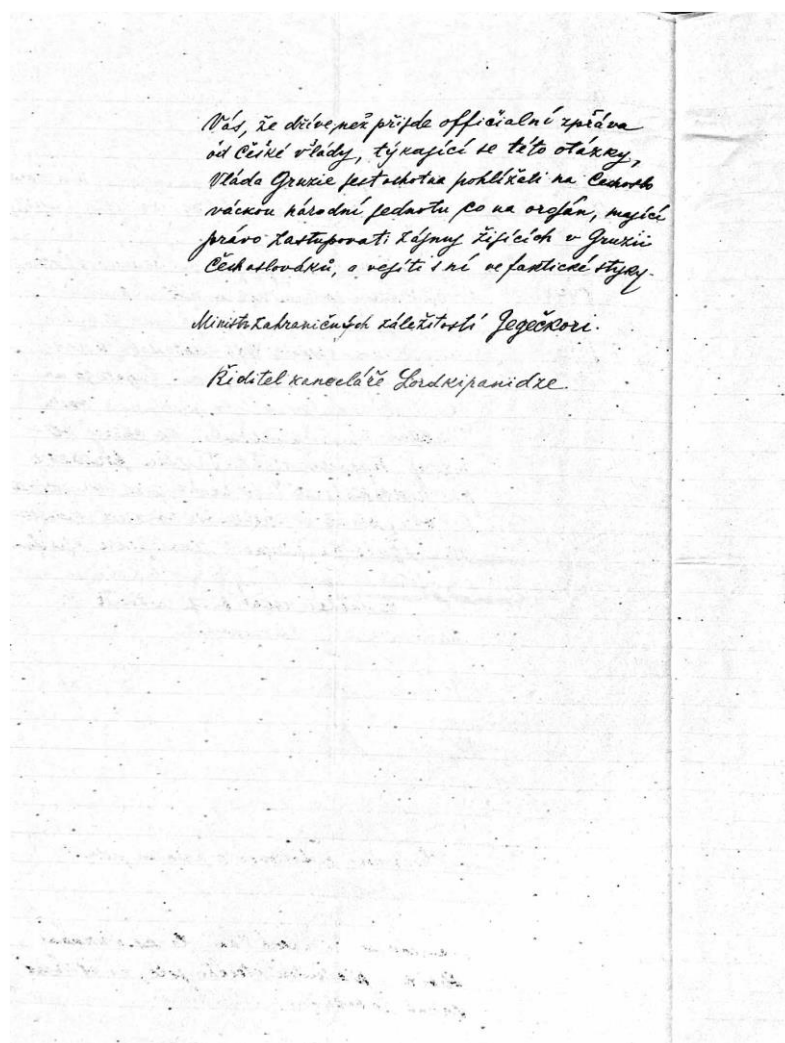
Министр иностранных дел Гегекори.

Директор канцелярии Лорд Кинашидзе.

Превлад.

Председови Чехословацке' národní jednoty
J. J. Svatošovi (Oljinská, 9)

Následkem prvkué Vámi otázky o uznání
spolku, předsedou kterého jste, za ohledu
zájmů Čechoslováků, mám čest uvědomiti

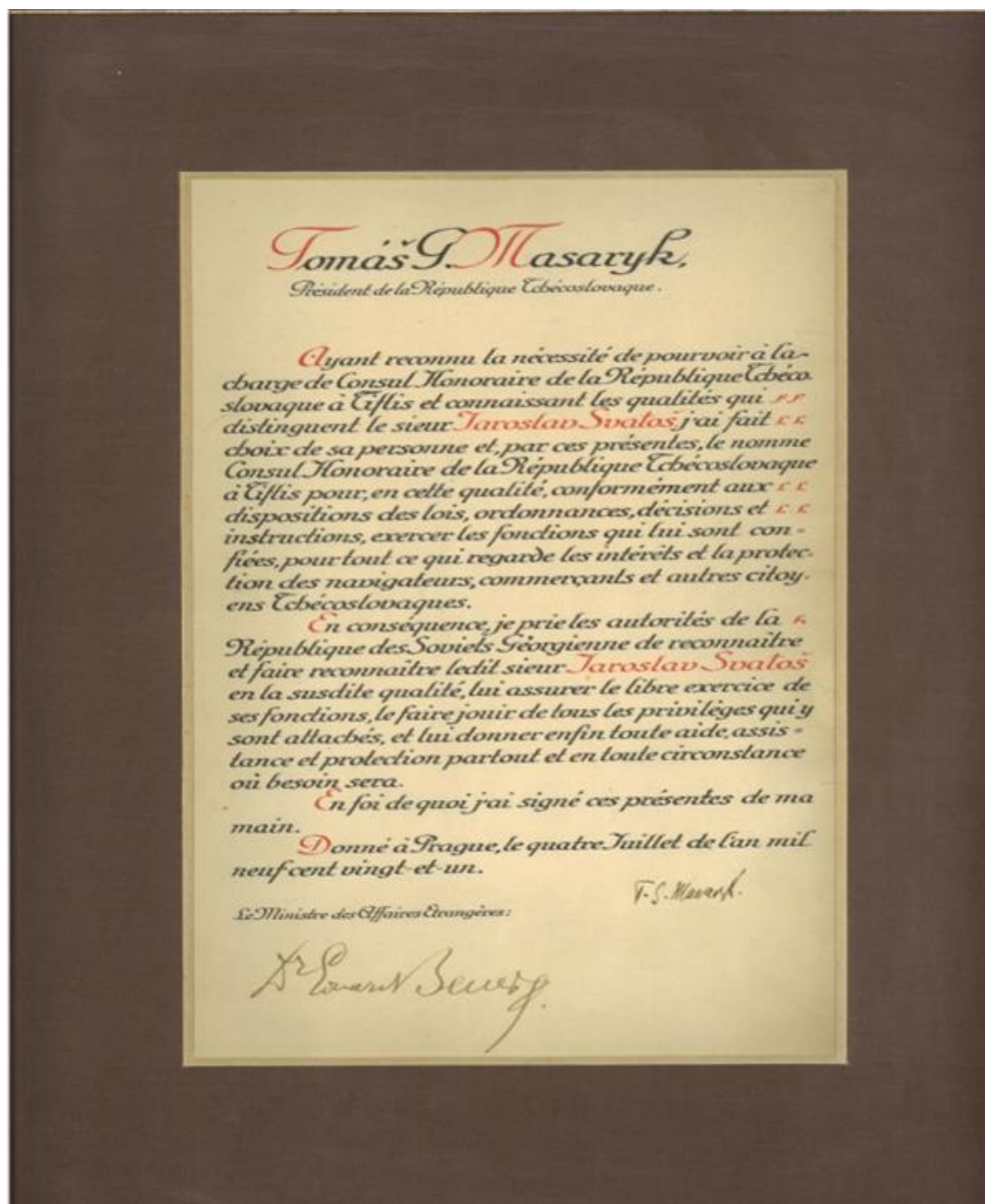
Но, не дожидаясь официального ответа
от České vlády, týkající se této otázky,
vláda Gruzie jest ochotna pohlížeti na Českoslo-
váckou národní jednotu co na orgán, mající
právo zastupovati zájmy žijících v Gruzii
Čechoslováků, a vejíti s ní ve faktické styky.

Министръ иностранныхъ дѣлъ Гегаѣкори.
Редитель канцеляріи Лордкипанидзе.

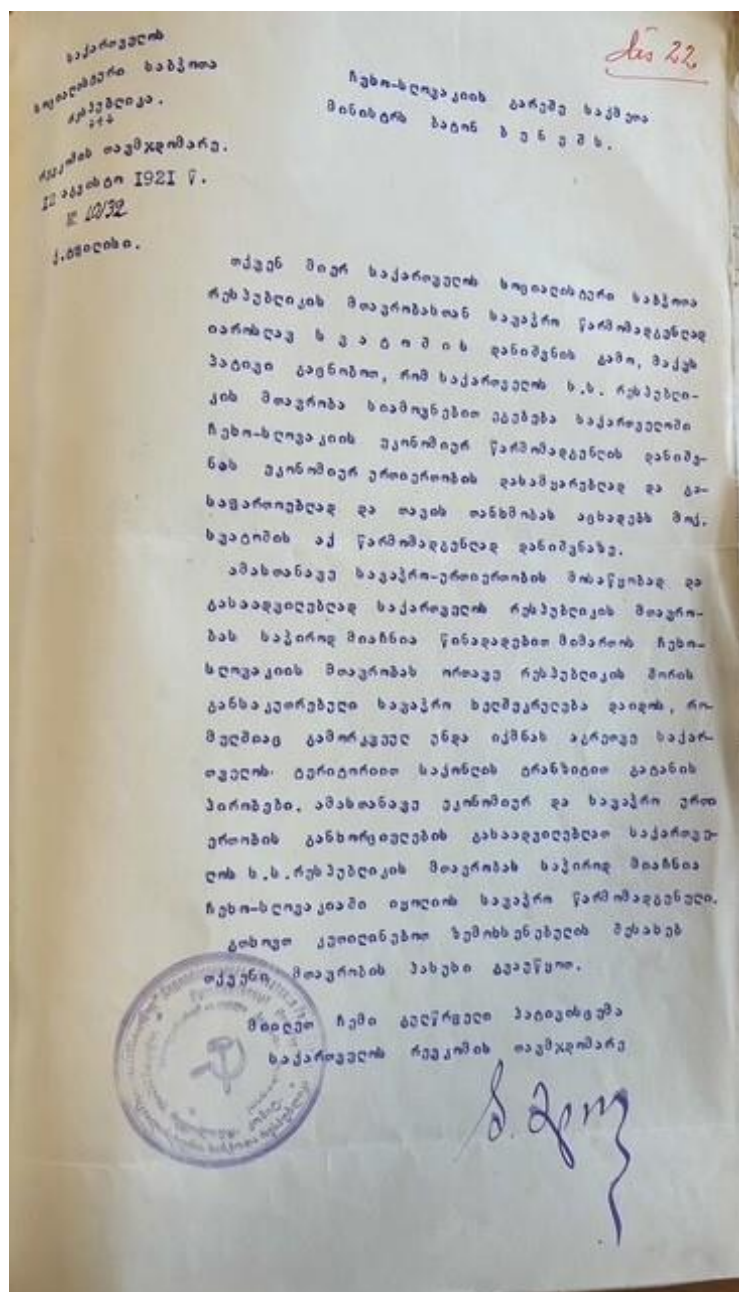
Vojenský ústřední archiv (VÚA). Složka: Důležité dokumenty 1914–1923, sign. G9, karton 3, č. 5444, 7. prosince 1918, Tiflis.

Gruzínská demokratická republika, ministerstvo zahraničních věcí. Dokument obdržen v ruském jazyce s překladem do českého jazyka, adresovaný předsedovi Čechoslovácké národní jednoty J. J. Svatošovi (Olginská 9): „Následkem vzbuzené Vámi otázky o uznání spolku, předsedou kterého jste, za obhájce zájmů Čechoslováků, mám čest umědomiti Vás, že dříve než přijde oficiální zpráva od české vlády, týkající se této otázky, vláda Gruzie jest ochotna pohlížeti na Čechoslováckou národní jednotu co na orgán, mající právo zastupování zájmy žijících v Gruzii Čechoslováků a vejíti s ní ve faktické styky.“ Ministr zahraničních záležitostí Gegečkori. Ředitel kanceláře Lordkipanidze.

Příloha č. 6: Jmenování Jaroslava Svatoše honorárním konzulem v Tiflisu ze dne 4. července 1921 prezidentem T. G. Masarykem

Пříloha č. 7: Dopis předsedy Revkomu Budu Mdivaniho ministrovi zahraničních věcí E. Benešovi ze dne 12. srpna 1921 reagující na jmenování Jaroslava Svatoše obchodním zástupcem československé vlády v Gruzii v gruzínském a francouzském jazyce

REPUBLIQUE
SOCIALISTE SOVIETISTE
DE GEORGIE
PRESIDENT DU COMITE
REVOLUTIONNAIRE

1032 Août 1921

N
Tiflis

lis 22

LE PRESIDENT DU COMITE REVOLUTION-
NAIRE DE GEORGIE AU MINISTRE DES AF-
FAIRES ETRANGERES DE TCHECOSLOVA-
QUIE MONSIEUR BENECHÉ

Monsieur le Ministre ,

A la suite de votre communiqué sur la nomination de Mr. Jaroslav Svatoch, comme représentant économique auprès du Gouvernement de la République Socialiste Sovietiste de Géorgie, j'ai l'honneur de vous informer, que mon Gouvernement accueille favorablement la nomination d'un Représentant économique de la Tchécoslovaquie en Géorgie, dans le but d'établir et de développer des relations étroites, économiques et exprime son agrément à la nomination du Représentant, Mr. Svatoch.

De plus, dans le but de régulariser et de faciliter les relations commerciales entre les deux Républiques, le Gouvernement de la République S.S. de Géorgie croit nécessaire de proposer au Gouvernement de Tchécoslovaquie de conclure un traité spécial de commerce, dans lequel seraient comprises également les conditions de transport en transit des marchandises à travers la Géorgie .

Pour une plus sûre réalisation des relations projetées économiques et commerciales, le Gouvernement de la République S.S. de Géorgie croit nécessaire aussi de nommer son Représentant économique en Tchécoslovaquie .

Je vous serai reconnaissant de vouloir

bien me faire connaître par la suite l'avis de
tre Gouvernement au sujet de ce qui précède

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, l'as-
surance de ma considération la plus distinguée

B. Medivany